

AÜSBBD

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Anadolu University Journal of Social Sciences

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD) yayın hayatına 2001’de yılda iki sayı ile başlamış, 2012 itibariyle Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 4 defa yayınlanan ve TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranan uluslararası hakemli statüsünde olan bir dergidir. AÜSBD ayrıca; EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus gibi uluslararası indekslerin yanı sıra Sobiad atf dizinininde de yer almaktadır.

Derginin Yayın dili Türkçe ve İngilizce olup, “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap incelemesi” türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

AÜSBD 2019 yılı 1. sayısına kadar hem basılı hem çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. 2019 yılı 2. sayısından itibaren ise çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. Değerlendirme süreci, elektronik ortamda çift-kör hakem değerlemesi (double-blind) yöntemiyle yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, sosyal politika ve çalışma ilişkileri, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, davranış bilimleri, hukuk, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, sosyoloji, felsefe, açık ve uzaktan öğrenme, iletişim bilimleri alanlarındaki bilimsel eserleri yayınlar.

Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS) is an international peer-reviewed journal that started its publication life in 2001 with two issues per year, and as of 2012 published four times a year in March, June, September and December and is indexed in TÜBİTAK-ULAKBİM Social Sciences Database. AUJSS is also included in international indexes such as EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus and as well as in Sobiad citation index.

The journal's publication language is Turkish and English, and it accepts manuscripts such as "research article", "review", "letter to the editor" and "book review", provided that they are prepared in accordance with the guidelines of the journal. Manuscripts submitted to our journal for evaluation should not have been previously published, accepted for publication, and not in the process of being evaluation for publication. The responsibility of the manuscripts that are in the process of evaluation and the published articles belongs to the author(s).

AUJSS was published both in print and online until the first issue of 2019. Since the 2nd issue of 2019, our journal has been published online only. The evaluation process is conducted electronically by double-blind peer-review method. Our journal publishes scientific articles in the fields of economics, business, finance, social policy and labor relations, public administration, political science and international relations, behavioral sciences, law, history, art history, archeology, Turkish language and literature, sociology, philosophy, open and distance learning, communication sciences.

AÜSBD’de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi’ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AÜSBD.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Yunusemre Kampusü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR
e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd>

Bu eser Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Editör / Editor

Saime ÖNCE

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1262

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: sonce@anadolu.edu.tr

Teknik Editör / Technical Editor

Gülgün BULUT

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1275

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: gbulut@anadolu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Ayşegül Asuman AKDOĞAN** (Erciyes Üniversitesi)
Abdullah YALAMAN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Bayram Zafer ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Ender GEREDE (Eskişehir Teknik Üniversitesi)
Evrin GENÇ KUMTEPE (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet FIRAT (Anadolu Üniversitesi)
Yavuz AKBULUT (Anadolu Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

- Aytül Ayşe CENGİZ** (Anadolu Üniversitesi)
Aras BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)
Aziz Arman KARAGÜL (Anadolu Üniversitesi)
Baki DUY (Anadolu Üniversitesi)
Banu UÇKAN HEKİMLER (Anadolu Üniversitesi)
Bedia Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)
Demet KURTOĞLU TAŞDELEN (Anadolu Üniversitesi)
Erkan ÖZATA (Anadolu Üniversitesi)
Erkan YÜKSEL (Anadolu Üniversitesi)
Fatma Zeynep ÖZATA (Anadolu Üniversitesi)
Ferîştah ALANYALI (Anadolu Üniversitesi)
Fikret ÇELİK (Anadolu Üniversitesi)
Hakan SEZEREL (Anadolu Üniversitesi)
Mustafa Erkan ÜYÜMEZ (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet Mahur TULUM (Anadolu Üniversitesi)
Meltem ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Mesude Canan ÖZTÜRK (Anadolu Üniversitesi)
Özlem OKTAL (Anadolu Üniversitesi)
Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN (Anadolu Üniversitesi)
Tolga AKKAYA (Anadolu Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editor

- Hülya PİLANCI** (Anadolu Üniversitesi)
Özlem UZUN (Anadolu Üniversitesi)

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graphic Design & Typeset

- Gülgün BULUT** (Anadolu Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

A. İlhan ORAL - Anadolu Üniversitesi

Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi

Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi

Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi

Ali Resül USUL - Anadolu Üniversitesi

Betül DEMİRCİ - Anadolu Üniversitesi

Bülent AÇMA - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan AYDIN - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Canatay HACIKÖYLÜ - Anadolu Üniversitesi

Cengiz YILMAZ - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Deniz KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Deniz TAŞCI - Anadolu Üniversitesi

E. Nezh ORHON - Anadolu Üniversitesi

Ergün KAYA - Anadolu Üniversitesi

Erinç YELDAN - Bilkent Üniversitesi

Erol ALTINSAPAN - Anadolu Üniversitesi

Erol KUTLU - Anadolu Üniversitesi

Eser KORTANOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Fatih TEMİZEL - Anadolu Üniversitesi

Fuat GÜLLÜPİNAR - Anadolu Üniversitesi

Gökçe YÜKSEK - Anadolu Üniversitesi

H. Zümrüt TONUS - Anadolu Üniversitesi

Hakan KARAKEHYA - Anadolu Üniversitesi

Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi

Halit Turgay ÖNALAN - Anadolu Üniversitesi

H. Rafet YÜNCÜ – Anadolu Üniversitesi

İbrahim KAYA - Anadolu Üniversitesi

John GRAHL - Middlesex University

Kurtuluş KARAMUSTAFA - Kayseri Üniversitesi

Mehmet Şükrü AKDOĞAN - Erciyes Üniversitesi

Metin TOPRAK - İstanbul Üniversitesi

Michael BASIL - University of Lethbridge

Michael J. BAKER - University of Strathclyde

Nuray TOKGÖZ - Anadolu Üniversitesi

Oktay EMİR – Anadolu Üniversitesi

Philip J. KITCHEN - Brock University

Salim ŞENGEL - Anadolu Üniversitesi

Semra GÜNAY - Anadolu Üniversitesi

Süleyman SÖZEN - Anadolu Üniversitesi

Şehmuz BALOĞLU - University of Nevada

Tony ROYLE - National University of Ireland

Turgut TOK - Pamukkale Üniversitesi

Tyler COWEN - George Mason University

Zehra GÜLMÜŞ - Anadolu Üniversitesi

Editörden...

Çok değerli araştırmacılar ve okurlar merhabalar,

Mart ayının sonlarına geldiğimiz bu günlerde size yeni sayımızı sunmuş olmaktan mutluluk duyduğumuzu ifade etmek isterim. Şu anda okuduğunuz sayımızda yer alan yazılar ile bu zamanların sizler için verimli bir yıl olmasını diliyoruz.

Tahmin edersiniz ki bu yayının sizlere ulaşmasında pek çok kişinin, editörden hakemine, katkısı oldu. Değerli yazar ve araştırmacılarımızın çalışmalarını diğer araştırmacı ve okuyucularla buluşturmak için özenli ve özverili çalışmalarıyla dergiye katkı sağlayan alan editörlerimize, hakemlerimize, yayın ve danışma kurullarımıza ve özverili katkılarını hissettiğimiz pek çok kişiye teşekkürlerimi sunuyorum. Büyük emeklerle hazırlanmış çalışmalarını dergimize sunan yazarlarımıza ve dergimiz okuyucularına da çok teşekkürler.

Tüm sayılarımızda olduğu gibi, bu sayımızdaki makalelerin de bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayacağına yürekten inanıyorum. Bir sonraki sayımızda görüşünceye dek sağlıklı kalın, esen kalın.

Sevgi ve Saygılarımla...
Prof. Dr. Saime ÖNCE

From the Editor...

Dear researchers and readers,

I would like to express our happiness to present the new issue to you in these days as we almost leave March behind. We wish these times turn into a productive year for you with the help of the articles in the issue you are reading now.

As you recon, many people, from the editors to the referees, have helped in getting this publication to you. I would like to thank to everyone; the field editors, referees, editorial and advisory boards and many others who contributed to the journal with their attentive and self-sacrificing work in order to bring the work of our valuable writers and researchers together with the other researchers and readers. I would like to thank to all of the authors who have sent their works that are prepared with great efforts and to the readers of our journal.

As in all our issues, I strongly believe that the articles in this issue will contribute to scientific knowledge. We hope to meet you all in our next issue.

Love and Best Regards...
Prof. Dr. Saime ÖNCE

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Örgütsel Erdemliliğin İşe Angaje Olma Üzerindeki Etkisinde Benlik Saygısının Aracı Rolü: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma
The Mediating Role of Self-Esteem in The Effect of Organizational Virtuousness on Work Engagement: A Research For Healthcare Workers

Servet ALP - Özlem KAYMAZ 1-22

Araştırma Makalesi / Research Article

John Locke'un Tartışmalı Yönü: İngiltere Ulusal Köle Ticaretindeki Rolü
John Locke's Controversial Aspect: His Role in the British National Slave Trade

Ertuğrul GÖKÇEKUYU 23-36

Araştırma Makalesi / Research Article

Kripto Korku ve Açgözlülük Endeksi ile Finansal Piyasalar İlişkisinin Fourier Tabanlı Yaklaşımlarla İncelenmesi: G7 Ülkelerinden Kanıtlar
Examining the Relationship between Crypto Fear and Greed Index and Financial Markets Using Fourier-Based Approaches: Evidence from G7 Countries

Mert Baran TUNÇEL - Serdar YAMAN - Feyyaz ZEREN 37-52

Araştırma Makalesi / Research Article

Yabancı Para Cinsinden Borçlanmanın Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türk İmalat Sanayi Örneği
The Impact of Foreign Currency Borrowing on Investments: An Assessment of Turkish Manufacturing Industry

Alper ŞIK - Arzu TAY BAYRAMOĞLU 53-78

Araştırma Makalesi / Research Article

Öğrencilerin Gözünden Sosyalleşme Alanları: Aidiyet Hissi ve Psikolojik İyi Oluşun Anahtarı
Socialization Spaces in Students' Eyes: The Key to Sense of Belonging and Psychological Well-Being

Cansu YILMAZ - Esmâ Esen ÇİFTÇİ 79-104

Araştırma Makalesi / Research Article

İş Güvenliği Kültürü: Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma

Occupational Safety Culture: A Study on Hotel Employees

Funda YALIM - Umut ELBİR 105-130

Derleme / Review

Emzirmek ve Soybağı İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Relationship Between Breastfeeding and Lineage

GülsevİM EVSEL 131-152

Araştırma Makalesi / Research Article

Çevre Sorunlarına Bir Çözüm: Borç-Doğa Takası

A Solution to Environmental Issues: Debt-for-Nature Swap

Ebru BİLGİN 153-176

Araştırma Makalesi / Research Article

Siber Mekânda Duygu Deneyimleri Bağlamında Meditasyon Uygulamaları

Meditation Practices in the Context of Emotional Experiences in Cyberspace

Ali Eren DEMİR - İbrahim YÜCEDAĞ 177-200

Araştırma Makalesi / Research Article

Hekimlerin Sağlık İletişim Düzeyleri ve Kullandıkları Modellerin İncelenmesi:

Odak Grup Çalışması

Examination of the Health Communication Levels of Physicians and the Models

They Use: A Focus Group Study

Nihal ACAR 201-226

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Kamu ve Özel Sektör Dış Borçları ile Ekonomik Büyüme

Arasındaki İlişki

The Relationship Between the External Debt of the Public and Private

Sectors and Economic Growth in Türkiye

Şener İLTER - Bülent GÜNŞOY 227-246

Araştırma Makalesi / Research Article

Anlatı Metinlerinde Zamansal Değişkenler ve Metinsel İşlevleri

Temporal Variables and Textual Functions in Narrative Texts

Çağrı KAYGISIZ 247-264

Araştırma Makalesi / Research Article

Çalışanım Çalıyor mu? KOBİ'lerde Çalışan Hırsızlığını Etkileyen ve Önleyici Faktörlerin Keşfedilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

Is My Employee Stealing? A Qualitative Research to Discover the Factors Affecting and Preventing Employee Theft in SMEs

Sefa CEYHAN - Melis SOYER - Duygu ULUDAĞ - Server Sevil AKYÜREK 265-286

Araştırma Makalesi / Research Article

Rus Edebiyatında Moskova: XVII. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyılın Başına

Moscow in Russian Literature: From the End of the 17th Century to the Beginning of the 20th Century

Onur AYDIN 287-302

Araştırma Makalesi / Research Article

The Concept of Gender and Representation of Women in Advertisements

Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Reklamlarda Kadın Temsili

Ahmet SONGUR - Duygu YAMAN 303-326

Araştırma Makalesi / Research Article

Long-Term Care Determinants in Türkiye: Analyzing A Comprehensive Range of Variables

Türkiye'de Uzun Dönemli Bakım Belirleyicileri: Kapsamlı Bir Değişkenler Dizisinin Analizi

Abdullah TİRGİL - Dilruba VİDİNEL 327-346

Araştırma Makalesi / Research Article

Examination of Provinces in Türkiye about Sectoral Employment Share by Cluster Analysis

Türkiye'de İllerin Sektörel İstihdam Payının Kümeleme Analizi ile İncelenmesi

Banu BİTGEN SUNGUR - Fatma Selen MADENOĞLU 347-366

Araştırma Makalesi / Research Article

**Tüketici-Fenomen Benlik İmajı Uyumunun Satın Alma Niyetine Etkisi:
Para-sosyal Etkileşim ve Güvenilirliğin Sıralı Aracılık Rolü**

The Impact of Influencer-Consumer Self Congruity on Purchase Intention:
Sequential Mediation Role of Para-social Interaction and Credibility

Müzeyyen GELİBOLU 367-392

Araştırma Makalesi / Research Article

**Y ve Z Kuşağının Siyasal Tutum ve Davranışlarının Oy Verme Yaklaşımları
Çerçevesinde Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma**

A Research on Evaluating the Political Attitudes and Behaviors of Generation
Y and Z in the Framework of Voting Approaches

Eren KARATAŞ - Ahmet TARHAN 393-414

Araştırma Makalesi / Research Article

**Göç, Kentleşme ve Ekonomik Büyümenin Suç Üzerindeki Etkisi:
Seçilmiş OECD Üyesi Ülkeler Üzerine Bir Uygulama**

The Impact of Migration, Urbanization and Economic Growth on Crime:
An Application on Selected OECD Member Countries

Fatma Fehime AYDIN - Cemalettin LEVENT 415-432

Derleme / Review

**A Contribution of Social Work to the Discourse on the
Theory-Practice Relationship**

Sosyal Hizmetin Teori-Uygulama İlişkisi Söylemine Katkısı

Ali DEMİR 433-454

Araştırma Makalesi / Research Article

**Üst-Orta ve Yüksek Gelir Grubundaki Ülkelerde Dış Ticaret-Gelir Eşitsizliği
İlişkisi: Panel ARDL Analizi**

Foreign Trade-Income Inequality Relationship in Upper-Middle and High-Income
Group Countries: Panel ARDL Analysis

Vidan Saba AKTOP 455-472

Örgütsel Erdemliliğin İşe Angaje Olma Üzerindeki Etkisinde Benlik Saygısının Aracı Rolü: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma¹

Servet ALP² - Özlem KAYMAZ³

Başvuru Tarihi: 20.08.2022

Kabul Tarihi: 02.08.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir il sağlık müdürlüğünde görev yapan personelin örgütsel erdemlilik ile işe angaje olma algıları arasındaki ilişkide benlik saygısının aracı role sahip olup olmadığını test etmektir. Araştırmanın evrenini, Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir il sağlık müdürlüğünde görev yapan personel oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise kolayda örnekleme yöntemi ile veri toplanan personel oluşturmaktadır. Yapılan analiz sonucunda; örgütsel erdemlilik ile işe angaje olma arasında pozitif yönlü düşük düzeyde, işe angaje olma arasında pozitif yönlü orta düzeyde; benlik saygısı ile işe angaje olma arasında ise pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu hesaplanmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucunda; örgütsel erdemlilik hem işe angaje olmayı hem de benlik saygısını; benlik saygısı ise işe angaje olmayı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Çalışmanın en önemli bulgusu örgütsel erdemliliğin işe angaje olma üzerindeki etkisinde benlik saygısının aracı rolü vardır. Ampirik olan bu araştırmanın bulgularına göre; çalışanlar arasında, saygı, dürüstlük, güven, hakkaniyet, nezaket gibi erdemli davranışların hâkim olduğu örgütlerde, benlik saygısı ve işe angaje/cezb olmaya yönelik algılar artacaktır. Kamu özel ayrımı olmaksızın insan ögesinin olduğu tüm sosyo teknik örgütlerde, insan davranış ve eylemlerinin nedenini anlamak için davranışın kaynağı olan insanın gözlenmesi ve anlaşılması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Erdemlilik, Benlik Saygısı, İşe Angaje Olma, Sağlık Çalışanları, Sağlık Yönetimi, Sağlık Politikası

Atıf: Alp, S. ve Kaymaz, Ö. (2024). Örgütsel erdemliliğin işe angaje olma üzerindeki etkisinde benlik saygısının aracı rolü: Sağlık çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 1-22.

¹ Çalışmanın etik izni Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (Karar No: GO 2021/235) alınmıştır. Araştırma grubuna çalışmaya katılımın gönüllü olduğu bildirilmiştir.

² Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, salp@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8156-2205

³ Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ozlemkaymaz452@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0428-5384

The Mediating Role of Self-Esteem in The Effect of Organizational Virtuousness on Work Engagement: A Research For Healthcare Workers

Servet ALP⁴ - Özlem KAYMAZ⁵

Submitted by: 20.08.2022

Accepted by: 02.08.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The aim of this study is to test whether self-esteem has a mediating role in the relationship between organisational virtuousness and work engagement perceptions of the personnel working in a provincial health directorate affiliated to the Ministry of Health. The population of the study consists of the personnel working in a provincial health directorate affiliated to the Ministry of Health. The sample of the study consists of the personnel whose data were collected by convenience sampling method. As a result of the analysis; between the variables, it was calculated that there was a low level positive relationship between organisational virtuousness and being engaged at work, a moderate level positive relationship between being engaged at work, and a moderate level positive relationship between self-esteem and being engaged at work. As a result of the regression analysis; organisational virtuousness affects both work engagement and self-esteem, and self-esteem affects work engagement in a statistically significant way. The most important finding of the study is that self-esteem has a mediating role in the effect of organisational virtuousness on work engagement. According to the findings of this empirical study, in organisations where virtuous behaviours such as respect, honesty, trust, fairness and courtesy are dominant among employees, self-esteem and perceptions of being engaged/engaged will increase. In all socio-technical organisations where there is a human element without any public-private distinction, it is important to observe and understand the human being who is the source of behaviour in order to understand the reasons for human behaviour and actions.

Keywords: Organizational Virtuousness, Self-Esteem, Work Engagement, Health Workers, Health Management, Health Policy

⁴ Burdur Mehmet Akif Ersoy University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Healthcare Management, salp@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8156-2205

⁵ Samsun Ondokuz Mayıs University Faculty of Health Sciences Department Health Management Department, ozlemkaymaz452@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0428-5384

Giriş

Örgütlerin yapısına bağlı olarak personelin ahlak ve mesleki etik davranışlarını dikkate alma derecesi, örgütlerin varlıklarını sürdürmelerinde etkilidir (Jos, 2006). Çünkü mesleki etik, verimliliği artırma, ilişkileri geliştirme ve olası riskleri azaltacak şekilde kuruluşların faaliyetleri ve sonuçları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Ebrahimpour ve Sareban, 2017). Üyelerini erdemli davranışa yönlendiren bir örgütte etğin en önemli yönlerinden biri ise örgütsel erdemdir. Örgütsel erdem, bir örgütte bireysel ve kolektif düzeyde davranış, gelenek ve yüksek eğilimin yaratılması, yaygınlaştırılması, savunulması ve eğitilmesi anlamına gelir (Rego vd., 2011). Örgütsel erdem, örgütün tüm üyelerinin örgütteki her türlü olayla ilgilenmesini, sorumluluk almasını ve uyumlu tüm etkinliklere katılmasını gerektirmektedir (Kaynak, 2007). Dolayısıyla örgütsel erdem, çalışma ortamı ve işgören performansı üzerinde olumlu bir etkiye yol açmakta (Cameron, Bright ve Caza, 2004), herhangi bir olumsuzluğun oluşmasını engellemektedir (Erkmen ve Esen, 2012). Örgütsel erdem, yanı sıra örgüt temelli benlik saygısının örgütsel başarıyı artırdığı bilinmektedir (Pierce ve Gardner, 2004). Benlik saygısı, kişinin yetkinliklerini değerlendirmesini ifade eder (Rosenberg, 1965). Bu bağlamda benlik saygısı, insanların birey olarak kendileri hakkında ne düşündüklerini yansıtan kişisel bir değerlendirmedir. Dolayısıyla benlik saygısı yüksek olan birey, “kişisel yeterlilik duygusuna ve geçmişte ihtiyaç giderimine ulaşmış olma duygusuna” sahiptir (Korman, 1966). Bireyin iş ve örgütsel deneyimler etrafında şekillenen benlik saygısının, çalışma motivasyonunu, işle ilgili tutum ve davranışlarını belirlemede önemli bir rol oynadığı birçok kez öne sürülmüştür (Korman, 1970). Öyle ki yüksek organizasyon temelli benlik saygısına sahip çalışanlar, “buralarda bir fark yarattığıma” ve “bu yerin önemli bir parçasıyım” algısına inanırlar (Pierce vd., 1989). Bu durumun bir sonucu olarak çalışanın yapmış olduğu işe fiziksel, ruhsal, bilişsel ve duyuşsal bir bütünlük içerisinde işe adanması veya kaptırması durumu olan işe angaje olma (Kahn, 1990) durumuna yol açmaktadır. Çünkü iş ile ilgili duygu ve motivasyon durumları bireyler ve örgütler için oldukça önemlidir (Klusmann, 2008).

Örgütsel erdemliliğin olduğu kurumlarda/organizasyonlarda, çalışanların yapılan işe ve örgüte karşı duyacakları ilgi ve alginın, onların benlik saygısını ve işe angaje/cezb olma tutumlarını etkilemesi beklenmektedir. Yapılan kapsamlı literatür taramasında örgütsel erdemlilik ile işe angaje olma; örgütsel erdemlilik ile benlik saygısı ve benlik saygısı ile işe angaje olma arasındaki ilişkiyi (yakın kavramlar/değişkenler) ele alan sınırlı araştırmanın olduğu belirlenmiştir. Ancak üç değişkenin tek modelde ele alındığı herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu durum ilgili alanda araştırma yapılması ihtiyacını ortaya koymaktadır. Araştırmacılar, ilgili alandaki bilimsel bulgu eksikliğinden hareketle araştırmayı gerçekleştirmiştir. Söz konusu eksiklik araştırmanın özgünlüğünü ve çıkış noktasını oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarının mevcut literatüre katkı sağlayacağı, ilgili değişkenlerin daha zengin bir şekilde anlaşılmasını sağlayacağı ve alan yazınındaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatür

Örgütsel Erdemlilik

Nispeten yeni bir kavram olan erdem kavramı literatürde çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır (Chun, 2017). Erdem, esasen anlamlı yaşam amacına bir bağlantı (Becker, 1992, s. 16) veya bireyleri doğruya yönelten bir ilke olarak tanımlanmıştır (Eisenberg, 1990). Erdem, zorluklar karşısında dayanıklılığı destekleyen psikolojik güç, “ahlaki kas veya irade gücüdür” (Seligman, 1999, s. 181-182). Erdemlilik ise insanlar için faydalı sonuçlara yol açan ve kendi içinde nihai bir iyilik olan bir davranış biçimidir (Cameron ve Winn 2012, s. 232). Erdemlilik bireylere hak ve görevlerde yol gösterir (Surendra, 2000). Solomon'a (1992) göre bireyin kendi hakkının yanı sıra diğerlerinin sahip olduğu hakları gözetmesi erdemli bir davranıştır. İnsanların özünde en iyi olan şey erdemdir. Bu yüzden uygar toplumlarda toplum ve birey çıkarları çatışmaz (Solomon, 1992). Bu anlamda erdemlilik, toplumsal uyumu üreten ahlaki kuralların içselleştirilmesidir (Baumeister ve Exline, 1999). Erdemliliğin insan yaşamına olumlu etkileri genellikle iki temel nitelikle açıklanmaktadır İlki bireylerin

nitelikleri artırmasına katkıda bulunmasıdır. Yani erdemlilik artan olumlu sonuçları teşvik edebilmektedir. İkincisi de tampon özellik görevini üstlenmesidir. Yani bireyi potansiyel olumsuz sonuçlara yol açabilen tutum ve davranışlardan alıkoymaktadır (Fredrickson ve Joiner, 2002).

Örgütsel erdemlilik, örgütte çalışan her bir çalışanın eylemi veya bunların toplamıdır (Bright vd., 2006, s: 252). Kuruluşlar erdemli davranışlar sürdürdüğünde veya meşrulaştırdığında erdemlilik, kendi kendini güçlendirme eğilimindedir (Cameron, 2008). Örgütler ve örgütler içerisindeki bireyler/çalışanlar, erdem kavramını benimsediğinde daha özgün ve üretken olabilmektedir (Manz vd., 2008). Örneğin örgütsel erdemlilik, iş tatmininin artırılmasında önemli rol oynar (Bright vd., 2006). Çalışma ortamında; amaç, güven, meslektaşlık, dürüstlük ve açıklık özellikleri örgütsel erdemlilik aracılığıyla yaşam ve destek bulur (Slattengren, 2020). Örgütsel erdemliliğin olduğu örgütlerde performans ve verimlilik artmaktadır (Vallett, 2010).

Benlik Saygısı

Rosenberg (1965)'e göre benlik saygısı, bireyin sahip olduğu beceri ve potansiyelin farkında olması, kendini yeterli görmesi ve pozitif duygu durumlarına sahip olmasıdır (Rosenberg, 1965, s: 30). Harter'e (1990) göre ise bireyin genel değer ve kabul duygusudur (Harter, 1990; Aktaran, Gençoğlu, 2019). Bir başka deyişle bireyin, kendi becerilerini, kapasitesini, değerlerini ve başkalarının kendine yönelik algılarının bütünsel öz değerlendirmesidir (Grimes ve Smirnova, 2020). Yaşamda karşılaşılan zorluk, başarısızlık ve başarı durumları benlik saygısını etkilemektedir (Ük, 2020; Buchalter, 2015). Hastalık, psikolojik rahatsızlık, değer verilen birinin kaybı benlik saygısını negatif olarak etkilemektedir. Bu durum bireyin becerilerini ve potansiyelini kaybetmesine neden olabilmektedir (Buchalter, 2015). Bireyler, benlik saygılarını korumak ve yükseltmek için efor sarfederler. Çünkü yüksek benlik saygısı, bireyi stres ve olumsuz duygu durumlarına karşı korur. Kişisel uyumu arttırarak olumlu duyguları destekler. Ancak düşük benlik saygısı ise depresyon, kaygı, stres, uyumsuzluk gibi negatif durumları arttırır. Aslında düşük benlik saygısına sahip kimseler neredeyse her zaman olumsuz duygu durumları ile yaşarlar (Greenberg vd., 1986; Leary vd., 1995). Buna karşın yüksek benlik saygısı ise ruhsal ve fiziksel sağlığı desteklemekte ve geliştirmesine yardımcı olmakta, stres, kaygı gibi olumsuz ruhsal durumlara karşı da koruma sağlamaktadır (Greenberg vd., 1992). Yüksek benlik saygısı, bireylerin belirlemiş oldukları amaçlara ulaşmada, karşılaşılan zorluklar, engeller ve aksaklıklara direnç gösterme noktasında daha ısrarlı olmalarını sağlar (Bandura, 1977).

İşe Angaje Olma

Modern dünyada, çalışanlar daha fazla mesai ve ekstra efor göstermemeye yönelik davranışlar sergilemektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak üretkenlik ve verimlilik göstergelerinde düşüşler meydana gelmektedir. Örgütler, verimlilik düşüşünü önlemek için bazı stratejik girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri de çalışan bağlılığını sağlamaktır (Koyuncu, 2006). Çalışanların örgüte ve yaptıkları işe daha fazla bağlanmasını sağlamanın yolu, onları anlamaktır (Luthans ve Peterson, 2002). Bu amaçla pozitif örgütsel davranış araştırmaları yapılmış ve bu çalışmalar neticesinde alan yazınına işe "angaje olma" bazı çalışmalarda ise "cezbolma", "işle bütünleşme", "işe gönülden adanma" "çalışan bağlılığı" gibi farklı şekillerde ifade edilen bazı kavramlara kazandırılmıştır (Özkalp ve Meydan, 2015). Bireyin, iş yaşamında yapmış olduğu işe fiziksel, ruhsal ve bilişsel ve duyuşsal bir bütünlük içinde kendini yapmış olduğu işe adanması veya kaptırması durumuna çalışan bağlanması ya da işe angaje olma olarak ifade edilmektedir (Kahn, 1990, s: 694). İş ile ilgili duygu ve motivasyon durumları bireyler ve örgütler için oldukça önemlidir. Çalışanların ve sağlığının önemsendiği, iş güvenliğinin olduğu ve geliştirildiği, iş yaşam kalitesinin yüksek olduğu örgütlerde çalışanlar olumlu psikolojik duygu durumlarına sahip olur ve işe angaje olmaları daha da artar (Klusmann, 2008). İş ortamında işe angaje olmanın olduğu örgütlerde daha yüksek üretkenlik, satış, müşteri memnuniyeti, çalışanın elde tutulması ve dolayısıyla daha yüksek kârlılık ve verimlilik durumları görülmektedir (Macey ve Schneider, 2008). İşe angaje olmanın düşük olduğu örgütlerde, çalışanlar, kısıtlı olan vakitlerini işlerine ve/veya görevlerine ayırmak yerine

iş dışı alanlara yönelmektedir. Dolayısıyla işten uzaklaşma, isteksizlik, düşük verimlilik ve çalışan performansı oluşmaktadır. Zamanını gereksiz işlere vererek enerjilerini iş dışı alanlarda tüketmeye başlamaktadır (Ardıç ve Polatçı, 2009).

Değişkenler Arasındaki İlişki

Yapılan literatür taramasında örgütsel erdemlilik ile işe angaje olma arasındaki ilişkiyi inceleyen yalnızca bir araştırmaya rastlanmıştır. Ancak örgütsel erdemlilik ile işe angaje olma kavramıyla pozitif ilişkiye sahip örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme gibi (Özkalp ve Meydan, 2015; Bayram, 2019), değişkenler arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. Örneğin Türkay (2015) yapmış olduğu araştırmada, iş görenlerin çalışma ortamına yönelik olumlu algılarının örgütsel bağlılık, iş memnuniyeti, işe angaje olma gibi pozitif örgütsel duygu durumları ve tutumların oluşmasına yol açtığını ifade etmiştir. Ozen (2018), örgütsel erdemliliğin olduğu kurum ve kuruluşlarda, iş görenlerin kurumlarına yönelik pozitif duygu beslediklerini saptamıştır. Benzer sonuçlar Akyol (2022), de ortaya konulmuştur. Dolayısıyla çalışanların yapmış oldukları işe angaje olmaları beklenmektedir (Ozen, 2018). Erdem ve Merdan (2022), yapmış oldukları bir diğer araştırmada, örgütsel erdemliliğin işe angaje olmayı pozitif yönde yordayan örgütsel özdeşleşme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu saptamıştır.

Literatürde benlik saygısı ile işe angaje olma arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak benlik saygısı ile işe angaje olma kavramıyla pozitif ilişkiye sahip iş tatmini (Arslan ve Demir, 2017), çalışan performansı (Ersin, 2021) gibi değişkenler arasında ilişki olduğu bulunmuştur. Ferris ve diğerleri (2010) yapmış oldukları bir araştırmada, benlik saygısının çalışan performansı üzerinde olumlu etkisi olduğu bulunmuştur (Ferris vd., 2010). Pierce ve diğerleri (1989), 2444 kişiden oluşan yedi grup üzerinde yaptıkları araştırmada, organizasyon temelli benlik saygısı ile iş motivasyonu arasında pozitif bir ilişki bulmuştur.

Örgütsel erdemlilik ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Ancak benlik saygısı üzerine çalışan ilk araştırmacılarından biri olan Coopersmith (1967), benlik saygısının dört kaynağı olduğunu öne sürmüştü ve erdemliliğin bu kaynaklardan birisi olduğunu bulmuştur (Coopersmith, 1967). Bununla birlikte örgütsel erdemlilik ile benlik saygısıyla pozitif ilişkiye sahip iyi oluş (Doğan ve Eryılmaz, 2013) ve mutluluk (Totan vd. 2019) gibi değişkenler arasında ilişkiyi inceleyen araştırmalara (Burke vd. 2009; Rego vd. 2009) rastlanmamıştır.

Yöntem

Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Kesitsel nitelikte olan bu araştırmanın evrenini, Sağlık Bakanlığı'na (SB) bağlı bir il sağlık müdürlüğünde çalışan personel oluşturmaktadır (N= 620). Araştırmaya başlanmadan önce araştırmanın yapıldığı kurumdan resmi izim alınmıştır. Araştırmada, rastgele olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi seçilmiş olup, araştırmaya gönüllü katılmak isteyen 427 personelden veri elde edilmiştir. Veriler, yüz yüze anket yöntemi ile toplanmıştır. Çalışmada işleme kriteri SB il sağlık müdürlüğünde çalışan personel oluşturmakta iken dışlama kriteri çalışmaya katılım için bilgilendirilmiş onam vermeyi reddeden personel oluşturmaktadır.

Sağlık çalışanlarının örgütsel erdemlilik, işe angaje olma ve benlik saygısı algıları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkiden hareketle değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler bu araştırmaya yön vermiştir:

Araştırmanın Hipotezleri

- H₁: Sağlık çalışanlarının örgütsel erdemliliğe yönelik algıları, işe angaje olmaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₂: Sağlık çalışanlarının örgütsel erdemliliğe yönelik algıları, benlik saygıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₃: Sağlık çalışanlarının benlik saygılarına yönelik algıları, işe angaje olmaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.
- H₄: Sağlık çalışanlarının örgütsel erdemliliğe yönelik algılarının işe angaje olma üzerindeki etkisinde benlik saygısının aracılık rolü vardır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri, yüz yüze anket yöntemi ile 23 Kasım - 17 Aralık 2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Anketin üst tarafında çalışmanın neden yapıldığına yönelik bilgiye yer verilmiş olup, araştırma grubunun çalışmaya kendi hür iradeleri ile katılım sağladıklarına dair seçeneği işaretlemeden çalışmaya katılmayacakları ifade edilmiştir.

Dört bölümden oluşan anket formunun birinci bölümünde, çalışanların örgütsel erdemlilik düzeyini ölçmek amacıyla Cameron ve arkadaşları (2004) tarafından geliştirilen ve Erkmen ve Esen (2012) tarafından Türk kültürüne uyarlanan “Örgütsel Erdemlilik Ölçeği” (ÖE) kullanılmıştır. Ölçek, 15 maddeden 3 alt boyut “Dürüstlük ve Bağışlayıcılık”, “Güven ve Nezaket” ve “İyimserlik” oluşmaktadır. “Hiç Katılmıyorum=1” “Çok az Katılıyorum=2”, “Biraz Katılıyorum=3”, “Oldukça Katılıyorum=4”, “Çok Katılıyorum=5”, “Tamamen Katılıyorum=6” şeklinde 6’lı likert tipinde değerlendirilmektedir. Erkmen ve Esen (2012) tarafından ölçeğin geneli için Cronbach Alpha değeri 0,944; “Dürüstlük ve Bağışlayıcılık” alt boyutu için 0,927; “Güven ve Nezaket” alt boyutu için 0,869; ve “İyimserlik” alt boyutu için 0,819 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise bu çalışmada da ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,948 olarak hesaplanmıştır.

İkinci bölümde çalışanların benlik saygılarını ölçmeye yönelik Tafarodi ve Swan (2001) tarafından geliştirilen ve Doğan (2011) tarafından Türkçe’ye uyarlanan “İki Boyutlu Benlik Saygısı Ölçeği” (İBBS) kullanılmıştır. İki alt boyut/faktör (“Kendini Sevme” ve “Özyeterlik”) ve 16 ifadeden oluşan ölçek, “Kesinlikle katılmıyorum=1; Katılmıyorum=2; Biraz katılıyorum=3; Katılıyorum=4; Kesinlikle katılıyorum=5” şeklinde 5’li likert olarak dizayn edilmiştir. Doğan (2011) tarafından ölçeğin geneli için Cronbach Alpha değeri hesaplanmamıştır. “Kendini Sevme” alt boyutu için 0,83; ve “Özyeterlik” alt boyutu için 0,74 olarak bulunurken bu çalışmada, ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,823 olarak hesaplanmıştır.

Üçüncü bölümde çalışanların yüksek enerji seviyesine sahip olup olmadıkları ve işlerine olan bağlılığını ölçmek amacıyla Schaufeli ve Bakker (2003) tarafından geliştirilmiş olup, Özkalp ve Meydan (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan “İşe Angaje Olma Ölçeği” (İA) kullanılmıştır. Ölçek, tek boyut 9 maddeden oluşmaktadır. “Kesinlikle katılmıyorum=1”, “Katılmıyorum=2”, “Biraz katılıyorum=3”, “Katılıyorum=4” ve “Kesinlikle katılıyorum=5” şeklinde cevap skalasında değerlendirilmektedir. Özkalp ve Meydan (2015) tarafından ölçeğin geneli için Cronbach Alpha değeri 0,83 olarak saptanırken bu çalışmada, ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,870 olarak hesaplanmıştır. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise çalışanların sosyo-demografik özelliklerini ve iş yaşamlarına ilişkin özellikleri belirlemek amacıyla 6 soru (cinsiyet, yaş, medeni durum, meslek, meslekte çalışma süresi ve kurumda çalışma süresi) oluşturulmuştur.

Bu çalışmada kullanılan ölçeklerin Türkçe geçerlik çalışmasının yapıldığı araştırmalardaki Cronbach alpha değerleri ile bu çalışmada elde edilen Cronbach alpha değerlerinin birbiri ile oldukça yakın ve uyumlu

değerler olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında sosyal bilim araştırmalarında $0.60 \leq \alpha < 0.80$ arasında değer alan ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir (Hair vd. 2018; Can, 2014; Gaur ve Gaur, 2009). Dolayısıyla bu araştırmada kullanılan ölçeklerin yüksek oranda güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Çalışanların örgütsel erdemlilik, benlik saygısı ve işe angaje olma düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğinin doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amacıyla yapısal eşitlik programlarından AMOS 23.0 paket programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda model tarafından üretilen değerler alan yazınında genel kabul görmüş olan model uyum iyiliği değerleri dikkate alınarak modelin yapı geçerliliği test edilmiştir. Tablo 1'de alan yazınında genel kabul görmüş model uyum iyiliği değerleri gösterilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013; Finch vd. 2016). 1990'lı yılların başlarına kadar, 0,05 ila 0,10 aralığındaki bir RMSEA değeri uygun uyumun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir ve 0,10'un üzerindeki değerler, zayıf uyumu göstermekteydi (MacCallum vd. 1996). Daha sonra 0,08 ila 0,10 arasındaki bir RMSEA'nın vasat bir uyum sağladığı ve 0,08'in altının iyi bir uyum gösterdiği düşünülmüştür (MacCallum vd. 1996). Literatürde 0,10 kadarki RMSEA değerinin yapı geçerliliği için kabul edilebilir olduğu (Bayram, 2010), bu değer üzerindeki değerlerin kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir. Bu araştırmada RMSEA değeri 0,10 olarak dikkate alınmıştır. Bununla birlikte metodoloji literatüründe model uyum iyiliği değerlerinin çoğunluğunun eşik değerleri sağlaması durumunda ölçüm araçlarının doğrulandığı öne sürülmektedir (Bayram, 2010). Dolayısıyla analiz sonucuna göre her üç ölçüğe ait uyum iyiliği değerleri alan yazınında genel kabul görmüş değerleri sağladığından ölçeklerin yapı geçerliliği doğrulanmıştır (Tablo 1).

Tablo1

Doğrulayıcı Faktör Analizi Modellerine İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

Kabul Edilebilir Değerler	X ²	df	p p≥.05	X ² / df 3≤χ ² /sd≤ 5	GFI ≥.90	CFI ≥.90	SRMR ≤.08	RMSEA ≤.10
^a Örgütsel Erdemlilik	310.166	84	,000	3.692	.910	.951	.041	.080
^b Örgütsel Erdemlilik	319.514	85	,000	3.759	.909	.950	.055	.080
^a Benlik Saygısı	234.843	48	,000	4.893	.921	.881	.066	.096
^b Benlik Saygısı	234.843	48	,000	4.893	.921	.881	.066	.096
^c İşe Angaje Olma	88.868	22	,000	4.039	.957	.968	.045	.084

Verilerin Analizi

Analizler, AMOS 23.0, IBM SPSS 27.0 ve Process Macro v4.0 programları kullanılarak yapılmıştır. Normalliği incelemek amacıyla çarpıklık basıklık katsayıları (+1, -1 değer aralığı), ölçme aracının ne kadar tutarlı bir ölçüm yaptığını test etmek için güvenilirlik analizi ve ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla AMOS 23.0 programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Örgütsel erdemlilik, benlik saygısı ve işe angaje olma değişkenleri arasındaki ilişkiyi saptayabilmek için, çoklu korelasyon, değişkenlerin birbirlerine olan etkisini belirlemek amacıyla basit regresyon ve aracı etki analizi yapılmıştır.

Sınırlılık

Araştırmaya katılan iş görenlerin hazırlanan anket sorularını anlayarak, doğru ve samimi cevapladıkları kabul edilmiştir. Araştırmaya ilişkin veriler, tek bir zaman aralığında (kesitsel çalışma) toplanmıştır. Kesitsel çalışmalarda toplanan verilerde sosyal beğenirlik yanlılığı ve ortak yöntem yanlılığı araştırma sonuçları üzerinde etkili olabilmektedir.

Etik İzni

Çalışmanın etik izni Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (Karar No: GO 2021/235) alınmıştır. Araştırma grubuna çalışmaya katılımın gönüllü olduğu bildirilmiştir.

Bulgular

Katılımcıların %47,6'sı kadın, %52,4'ü erkek; %81,8'i evli, %18'i bekar; %3,3'ü 25 yaş ve altı, %19,7'si 26-35 yaş arası, %39,1'i 36-45 yaş arası, %28,8'i 46-55 yaş arası ve %8,7'si 56 yaş ve üzeridir. Katılımcıların %0,02'si müdür, %1,4'ü başkan/başkan yardımcısı, %3,3'ü uzman/şube müdürü, %2,4'ü şef, 26,2'si sağlık memuru, %17,0'si veri hazırlama kontrol işletmeni, %8,3'ü temizlik işçisi, %2,1'i güvenlik, %35,8'i diğer (hemşire gibi) personelden oluşmaktadır. Katılımcıların %7,7'si 1-5 yıl arası, %13,3'ü 6-10 yıl, %20,4'ü 11-15 yıl, %16,6'sı 16-20 yıl, %41,5'i 21 yıl ve üzeri meslekte çalıştığını %31,1'i 1-5 yıl, %19,9'u 6-10 yıl, %19,7'si 11-15 yıl, %10,1'i 16-20 yıl ve %18,7'si 21 yıl ve üzeri şuan çalıştıkları kurumda çalıştıklarını belirtmiştir (Tablo 2).

Tablo 2

Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Değişkenler	Özellik	N	Geçerli Yüzde %
Cinsiyet	Kadın	201	47.6
	Erkek	221	52.4
Medeni Durum	Evli	346	81.8
	Bekâr	76	18.0
Yaş	25 ve altı	14	3.3
	26-35	84	19.7
	36-45	167	39.1
	46- 55	123	28.8
	56 ve üzeri	37	8.7
Meslek	Müdür	1	.2
	Başkan/Başkan Yardımcısı	6	1.4
	Uzman/Şube Müdürü	14	3.3
	Şef	10	2.4
	Sağlık Memuru	111	26.2
	Veri Hazırlama Kontrol İşletmeni	72	17.0
	Bilgisayar İşletmeni	14	3.3
	Temizlik İşçisi	35	8.3
	Güvenlik Görevlisi	9	2.1
Diğer	152	35.8	
Meslekte Çalışma Süresi	1-5 yıl	33	7.7
	6-10	57	13.3
	11-15	87	20.4
	16-20	71	16.6
	21 yıl ve üzeri	177	41.5
Kurumda (Şuan Çalıştığı) Çalışma Süresi	1-5 yıl	133	31.1
	6-10	85	19.9
	11-15	84	19.7
	16-20	43	10.1
	21 yıl ve üzeri	80	18.7

Araştırmada kullanılan veri setinin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık ve basıklık değerlerine göre belirlenmektedir. Tablo 3'te çarpıklık ve basıklık değerleri yer almaktadır. Tablodaki değerler +1 ile -1 arasında yer aldığı için veri seti normal dağılım göstermektedir. Personelin örgütsel erdemlilik ölçeğine verdikleri cevapların puan ortalaması $X = 3,45/6,00$; benlik saygısı ölçeğine verdikleri cevapların puan ortalaması $X = 4,12/5,00$ ve işe angaje olma ölçeğine verdikleri cevapların puan ortalaması $X = 3,65/5,00$ 'tir. Örgütsel erdemlilik, benlik saygısı ve işe angaje olma değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla çoklu korelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 3). Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, örgütsel erdemlilik ile benlik saygısı ($r_{(427)}=,191$, $p<0,01$), arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü düşük düzeyde; örgütsel erdemlilik ile işe angaje olma ($r_{(427)}=,351$, $p<0,01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü orta düzeyde ve benlik saygısı ile işe angaje olma ($r_{(427)}=,526$, $p<0,01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3

Değişkenlere İlişkin Korelasyon, Güvenirlik ve Ortalama Değerler Tablosu

Değişkenler	1	2	3	X	SS	Çarpıklık	Basıklık
(1) Örgütsel Erdemlilik	(,948)			3,45/6,00	1,07	-,086	-,510
(2) Benlik Saygısı	,191**	(,823)		4,12/5,00	,578	-,611	,058
(3) İşe Angaje Olma	,351**	,526**	(,870)	3,65/5,00	,736	-,351	,088

Not: Cronbach's Alpha güvenirlilik değerleri parantez içinde ve koyu puntolarla gösterilmiştir. ** $p<0,01$

Değişkenler arasındaki anlamlı ilişkiden hareketle regresyon analizi yapılmıştır. İki değişkenin birbirine olan etkisini belirlemek amacıyla üç ayrı basit regresyon modeli kurulmuştur. Ayrıca aracı etki analizi de gerçekleştirilmiştir (Tablo 4). Araştırma kapsamında oluşturulan ilk modelde örgütsel erdemliliğin, işe angaje olma davranışındaki değişimin %12'sini açıkladığını hesaplanmıştır. Analiz sonuçları, örgütsel erdemlilik algısının yükselmesinin işe angaje olmayı artırdığını istatistiksel olarak göstermektedir ($b= ,240$, $t=7,723$, $p<0.001$). İkinci modelde, örgütsel erdemliliğin benlik saygısındaki değişimin %4'ünü açıkladığı bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre, örgütsel erdemlilik algısının yükselmesi benlik saygısını istatistiksel olarak artırmaktadır ($b= ,103$, $t=4,016$, $p<0.001$). Üçüncü modelde ise benlik saygısının işe angaje olmadaki değişimin %28'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, benlik saygısının yükselmesinin işe angaje olmayı istatistiksel olarak artırdığını yansıtmaktadır ($b= ,671$, $t=12,767$, $p<0.001$). Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmanın H_1 , H_2 ve H_3 hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırmada, örgütsel erdemliliğin işe angaje olma üzerinde dolaylı etkisinin olup olmadığı Bootstrap yöntemini temel alan regresyon analizi ile test edilmiştir (Tablo 4 ve Şekil 1). Bootstrap yönteminin Sobel testinden daha güvenilir sonuçlar ürettiği ifade edilmektedir (Hayes, 2018; Zhao vd. 2010; Preacher ve Hayes, 2004). Analizler, Hayes (2022), tarafından metodoloji literatürüne kazandırılan Process Makro v4.0 programı kullanılarak yapılmıştır. Analizlerde bootstrap tekniği yani yeniden örnekleme yöntemi ile 5.000 yeniden örneklem seçeneği tercih edilmiştir. Bootstrap tekniği ile yapılan aracılık etki analizlerinde araştırma hipotezinin doğrulanabilmesi için analiz sonucunda elde edilen %95 güven aralığındaki değerlerin sıfır "0" değerini içermemesi gerekmektedir (MacKinnon vd. 2004; Hayes, 2022). Bu amaçla yapılan regresyon analizi sonuçları hem Tablo 3 hem de Şekil 1'de gösterilmiştir. Bootstrap analizi sonucunda düzeltilmiş yanlılık ve hızlandırılmış güven aralığı değerleri (Bias corrected and accelerated bootstrap confidence interval BCA CI)

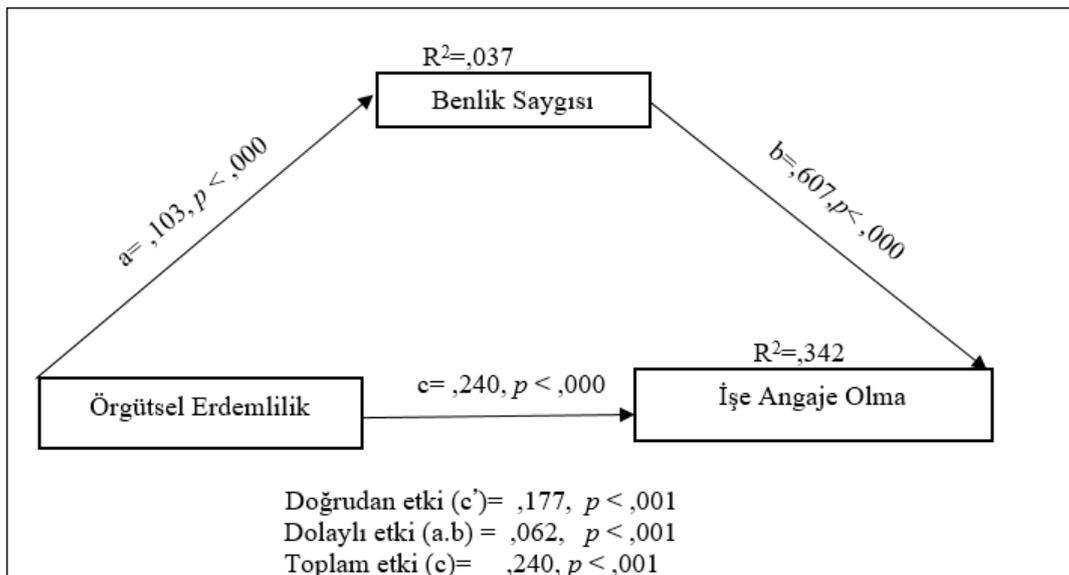
sıfır "0" değerini kapsamadığından örgütsel erdemlilik ile işe angaje olma arasındaki ilişkide benlik saygısının aracı rolünün istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu yönde olduğu bulunmuştur ($b = ,062$, %95 BCA CI [,0312 ,0970]). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü ise $K^2 ,091$ olup, bu değer orta değere yakın bir etki büyüklüğü olduğu ifade edilebilir. Buna göre son hipotez olan H_4 hipotezi de desteklenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4
Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Tahmin Değişkenleri	Sonuç Değişkenleri			
	Benlik Saygısı		İşe Angaje Olma	
	<i>b</i>	<i>SH</i>	<i>b</i>	<i>SH</i>
$H_1: (Örgüt. Erdem. \rightarrow İşe Angaje Olma)$	-	-	,24**	,031
$F= 59,639, t= 7,723, \text{Durbin-Watson}= ,236, R^2= ,12$				
$H_2: (Örgüt. Erdem. \rightarrow Benlik Saygısı)$,10**	,026	-	-
$F= 16,128, t= 4,016, \text{Durbin-Watson}= ,795, R^2= ,04$				
$H_3: (Benlik Saygısı \rightarrow İşe Angaje Olma)$	-	-	,67***	,053
$F= 162,990, t= 12,767, \text{Durbin-Watson}= ,293, R^2= ,28$				
$H_4 (Örgüt. Erdem. \rightarrow Benlik Saygısı \rightarrow İşe Angaje Olma)$ Dolaylı etki (<i>a.b</i>)	,062 , (BCA CI=0,0465, 0,1369)			
$R^2= ,34$				

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$, $n=427$, Analizde standardize edilmemiş beta katsayıları (*b*) raporlanmıştır. Parantez içindeki değerler alt ve üst güven aralığı değerleridir; BCA CI=Bias corrected and accelerated bootstrap confidence interval; Bootstrap yeniden örnekleme = 5.000

Şekil 1'de örgütsel erdemliliğin benlik saygısı aracılığıyla işe angaje olmayı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği aracı etki modelinde görülmektedir. Şekilde görülen *a yolu*, örgütsel erdemliliğin benlik saygısı üzerindeki etkisini; *b yolu*, örgütsel erdemlilik ve benlik saygısının işe angaje olma üzerindeki etkisini; *c yolu* ise örgütsel erdemliliğin işe angaje olma üzerindeki etkisini yansıtmaktadır.

Şekil 1. Benlik Saygısının Aracılık Rolüne İlişkin Model

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir il sağlık müdürlüğünde çalışan personelin örgütsel erdemlilik, işe angaje olma ve benlik saygılarına yönelik algıları arasındaki ilişkiler incelenmiş, değişkenler arasında etki analizi yapılmıştır. Ayrıca bu araştırma ile ilk defa örgütsel erdemlilik ile işe angaje olma arasındaki ilişkide benlik saygısının aracı rolü ortaya koyulmuştur. Araştırmada, sağlık çalışanlarının örgütsel erdemliliğe yönelik algılarının orta düzeyin biraz üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Özvatan (2019) hemşireler üzerinde yaptığı araştırmada, hemşirelerin örgütsel erdemlilik algılarının orta düzeyin biraz üzerinde olduğunu bulgulamıştır. Akbolat vd. (2017) sağlık çalışanları ile yapmış oldukları araştırmada, çalışanların örgütsel erdemliliğe yönelik algılarının orta düzeyin biraz üzerinde olduğunu ortaya koymuştur. Erkmen ve Esen (2012) hizmet sektörlerinden bankacılık ve sağlık çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada, çalışanların örgütsel erdemliliğin orta düzeyin üzerinde olduğunu saptamıştır. Benzer sonuçlar Tapan (2019), Rego vd. (2009), tarafından da ortaya koyulmuştur. Bu araştırmanın sonuçları ile alan yazınında yapılmış araştırma sonuçları uyusmaktadır.

Bu araştırmada, sağlık çalışanlarının benlik saygılarının yüksek olduğu ortaya koyulmuştur. Tunç (2011) tarafından hekim ve hemşireler üzerinde yaptığı bir diğer araştırmada, katılımcıların benlik saygılarının yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Kuo ve Wu, (2022), Tayvan'da farklı sektörlerde çalışan iş görenler üzerinde yaptıkları araştırmada, çalışanların benlik saygılarının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Pierce ve arkadaşları (2016), orta batı Amerika üniversitesinde çalışan 297 idari ve akademik personel üzerinde yaptıkları araştırmada, çalışanların benlik saygılarının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Benzer sonuçlar Sevil ve Bülbül (2019), Çetinkaya Uslusoy vd. (2016) ve Nwanzu ve Babalola, (2019), tarafından da bulunmuştur. Bu sonuçların aksine Cinar ve Nejat Basim (2015), özel ve kamu sektöründe çalışan 419 çalışan üzerinde yaptıkları araştırmada, benlik saygısının ortalamanın biraz üzerinde olduğunu tespit etmiştir. Özen Kutanis ve Tunç (2013) kamu sektöründe çalışan 145 hemşire ile yaptıkları araştırmada, hemşirelerin benlik saygılarına yönelik algılarının orta düzeyin üzerinde olduğunu bulgulamıştır. Alan yazınında yapılmış araştırmaların bazılarının sonuçları bu araştırmanın sonuçları ile uyusurken bazıları ise uyusmamaktadır. Bulguları uyusmayan araştırmaların ise yakın değerlere sahip olduğu gözlenmiştir.

Bu araştırmada, sağlık çalışanlarının işe angaje olmalarına yönelik algılarının orta düzeyin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Tiryaki Şen vd. (2021) sağlık çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada, çalışanların işe angaje olma yönelik algılarının orta düzeyin üzerinde olduğu bulunmuştur. Kartal (2017) kamu ve özel hastanede çalışan sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, çalışanların işe angaje olma düzeylerinin orta düzeyin üzerinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçların aksine Ünal ve Turgut (2015) sağlık eğitim ve banka sektörlerinde çalışan toplam 285 iş gören üzerinde yaptıkları araştırmada, işe angaje olmaya yönelik algının yüksek olduğunu saptamıştır. Taş ve Alp (2023) kamu çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada, işe angaje olma düzeyinin yüksek olduğunu tespit etmiştir. Arslan ve Demir (2017) sağlık çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada, işe angaje olma yönelik algının yüksek olduğunu bulmuştur. Osei vd. (2022), Gana'da bulunan beş hastanede çalışan 317 sağlık çalışanı üzerinde yaptıkları araştırmada, işe angaje olmanın yüksek olduğunu saptamıştır. Benzer sonuçlar Goštautaitė ve Bučiūnienė (2015), tarafından da ortaya koyulmuştur. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar ile alan yazınında yapılmış araştırma sonuçlarının bazıları uyusurken bazıları uyusmamaktadır. Uyusmayan araştırma sonuçlarının ise yakın değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırmada, işe angaje olmanın örgütsel erdemlilik tarafından olumlu yönde yordandığı bulunmuştur. Buna göre, örgütsel erdemlilik, işe angaje olmadaki değişimin %12'sini açıklamaktadır. Singh vd. (2017) beş hizmet sektöründe faaliyet gösteren 136 bilgi çalışanı üzerinde yaptığı araştırmada, örgütsel erdemliliğin işe angaje olmayı olumlu bir şekilde yordadığı tespit edilmiştir. Örgütsel erdemliliğin işe angaje olmadaki değişimin %19'unu açıkladığı saptanmıştır. Kahveci vd. (2019) Trabzon ilinde öğretmenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, öğretmenlerin örgütsel erdemliliğe yönelik algılarının, iş doyumu algılarının

%23'ünü açıkladığını bulmuştur. İş doyumuna sahip çalışanların yaptıkları işe angaje olmaları bilinmektedir. Bu bağlamda, örgütsel erdemliliğin olduğu örgütlerde işe angajenin olacağı düşünülmektedir. Akbolat vd. (2017) hastanede çalışan sağlık çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada, örgütsel erdemliliğin personel güçlendirmeyi olumlu yönde etkilediğini ve personel güçlendirmedeki değişimin %19'unu açıkladığını tespit etmiştir. Personel güçlendirmenin olduğu kuruluşlarda, iş görenlerin yaptıkları işe daha fazla angaje/cezb olmaları beklenmektedir. Dolayısıyla örgütsel erdemliliğe yönelik algının olduğu örgütlerde işe angaje olma olası bir durum olabileceği söylenebilir. Özvatan (2019) İstanbul ilinde bulunan hastanelerde çalışan hemşireler üzerinde yapmış olduğu çalışmada, hemşirelerin örgütsel erdemliliğe yönelik algılarının örgütsel vatandaşlığı olumlu yönde etkilediğini saptamıştır. Örgütsel vatandaşlığın yüksek olduğu örgütlerde ise işe angaje olmanın yüksek olması beklenir. İşe angaje olan bireylerde örgütsel vatandaşlık davranışlarının ortaya çıkabilmektedir. Benzer şekilde Akyol (2022) akademik ve idari personel üzerinde yapmış olduğu bir diğer çalışmada, örgütsel erdemliliğin örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Örgütsel bağlılığın olduğu örgütlerde işe cezb olma ve angaje olmanın yüksek olması beklenir. Benzer sonuçlar Erdem ve Merdan (2022), Tapan (2019), Rurkkhum vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada da ortaya koyulmuştur. Buna göre örgütsel erdemliliğin olduğu işletmelerde işe angaje olma, personel güçlendirme örgütsel vatandaşlık gibi olumlu örgütsel davranış biçimlerinin ortaya çıkması düşünülmektedir.

Bu çalışmada, çalışanların örgütsel erdemliliğe yönelik algılarındaki yükselişin benlik saygısını istatistiksel olarak artırdığı bulunmuştur. Benlik saygısındaki değişimin %4'ü örgütsel erdemlilik tarafından açıklanmıştır. Burke vd. (2009), 79 hasta üzerinde yaptıkları çalışmada, erdemliliğin psikolojik iyi oluşu olumlu yönde etkilediği saptanmıştır. Psikolojik iyi oluşa sahip olan bireylerin benlik saygılarının yüksek olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda erdemliliğin olduğu örgütlerde benlik saygısının da yüksek olacağı düşünülmektedir. Rego vd. (2009) Portekiz'de faaliyet gösteren 14 kuruluşta 216 çalışan üzerinde yaptıkları çalışmada, örgütsel erdemliliğin, duygusal refah (duygusal refah çalışmada, olumlu duygulanımların sık yaşanması ve olumsuz duygulanımların seyrek yaşanması olarak tanımlanmıştır) üzerinde olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Olumlu duygulanıma sahip çalışanların görece daha yüksek benlik saygısına sahip olması beklenmektedir. Bu bağlamda, örgütsel erdemliliğin olduğu örgütlerde, benlik saygısı, refah yönelimi gibi pozitif duygu durumlarının görülebileceği ifade edilebilir.

Bu çalışmada, benlik saygısındaki yükselişin işe angaje olmayı istatistiksel olarak artırdığı bulunmuştur. Benlik saygısı, işe angaje olmadaki değişimin %28'ini açıklamaktadır. Cinar ve Nejat Basim (2015) özel ve kamu sektörü çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada, benlik saygısının örgütsel özdeşleşmeyi artırdığı saptanmıştır. Örgütsel özdeşleşmenin olduğu örgütlerde, çalışanlarda işe angaje olmaya yönelik algının artacağı bilinmektedir. Dolayısıyla benlik saygısının olduğu örgütlerde/kurumlarda işe angaje olmaya yönelik algının da artabileceği ifade edilebilir. Rasool vd. (2021) Çin'deki küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışan 324 iş gören üzerinde yaptıkları çalışmada, çalışan sağlığı/refahının (mental olarak) işe angaje olmayı olumlu yönde yordadığı bulunmuştur. Olumlu duygu durumunun olduğu çalışanlarda daha yüksek benlik saygısı ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda, benlik saygısı gibi pozitif duygu durumuna sahip çalışanlarda işe angaje olmaya yönelik algının yüksek olabileceği söylenebilir. Alp ve Özer (2021) üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları bir diğer çalışmada, benlik saygısının başarı yönelimini artırdığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla benlik saygısının bireylerde veya çalışanlarda pozitif duygu durumunu artırdığı (özdeşleşme, cezb olma, başarı yönelimi vb.) söylenebilir. Bu durumun ise işe angaje olmayı olumlu yönde yordayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, örgütsel erdemliliğin işe angaje olma ile ilişkisinde benlik saygısının aracı rolü olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, örgütsel erdemliliğin işe angaje olmayı direkt olarak olumlu şekilde etkilemekle birlikte, benlik saygısı aracılığıyla indirect bir şekilde de etkilediğini ortaya koymuştur. Singh vd. (2017) Hindistan'da faaliyet gösteren beş hizmet sektöründeki 136 bilgi çalışanı üzerinde yaptığı çalışmada, örgütsel erdemliliğin işe angaje olma üzerindeki etkisinde mutluluğun aracı rolü olduğunu tespit etmiştir. Mutlu olmak

gibi olumlu psikolojik duygu durumlarına sahip çalışanların benlik saygılarının yüksek olduğu bilinmektedir. Alp ve Özer (2021) yapmış oldukları çalışmada, ruh sağlığının başarı yönelimi üzerindeki etkisinde benlik saygısının düzenleyici rolü olduğunu ortaya koymuştur. Benlik saygısının başarı yönelimi üzerinde olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir. Yaptığı işe angaje olan bireylerin de başarı yönelimli olacağı bilinmektedir. Bu bağlamda, benlik saygısının yüksek olduğu örgütlerde işe angajenin/cezb olmanın yüksek olması beklenir. Alan yazınındaki araştırmanın bulguları, bu araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir.

Çalışanlar arasında, saygı, dürüstlük, güven, hakkaniyet, nezaket gibi erdemli davranışların olduğu örgütlerde, işe angaje/cezb olmaya yönelik algılar artacaktır. Bununla birlikte örgütsel erdemliliğin olduğu örgütlerde benlik saygısının da artacağı, örgütsel erdemlilik ve benlik saygısının olduğu örgütlerde ise işe angaje olmanın daha da artacağı söylenebilir.

Bu araştırmanın bulguları, araştırmanın yürütüldüğü örneklem ile sınırlı olduğu göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bu araştırmanın en önemli teorik bulgusu, örgütsel erdemlilik, benlik saygısı ve işe angaje olma ile ilgili mevcut literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın bulguları, yöneticiler, insan kaynakları birimi, araştırmacıların, gerçek dünyadaki sorunları (örgütte, kurumda gibi), ihtiyaçları kanıta dayalı bir yaklaşımla ele almalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, daha büyük ve farklı örneklem (hekim, hemşire gibi) ele alınabilir. Ayrıca araştırmacılar ve insan kaynakları tarafından yapılacak uygulama araştırmalarında, işletmeler ve örgütler için somut çıktı olarak ifade edilen çalışan performansı, müşteri memnuniyeti, hizmet kalitesi gibi farklı değişkenler araştırma modeline dâhil edilebilir. Kamu özel ayrımı olmaksızın insan ögesinin olduğu tüm sosyo teknik örgütlerde, insan davranış ve eylemlerinin nedenini anlamak için davranışın kaynağı olan insanın gözlenmesi ve anlaşılması gerekir. Daha yüksek iç ve dış müşteri tatmini sağlamak amacıyla iş görenler arasında erdemli davranışların yaygınlaşmasını sağlayacak (dürüstlüğü ödüllendirilmesi, ahlaki olmayan davranışların cezalandırılması) örgüt ikliminin oluşturulması önerilmektedir. Örgütte, iş görenler arasında organik bir bağ kurulması sağlanarak iş görene/bireye içinde yaşamış olduğu çevrede önemli olduğu ve önemsendiği algısını hissettirilmesi, dolayısıyla benlik saygısının yükseltilmesi önerilmektedir. İş görenlerin çalıştıkları örgüte yönelik olumlu algılara (erdemli örgüt, kariyer yapma olanağı, sosyal haklar gibi) sahip olmaları sağlanarak örgütsel bağlılık duygusu ve işe angaje olmaları artırılabilir. Böylelikle örgüt açısından önemli bir dez avantaj olan personel devir hızının engellenmesi, kurumsal bir örgüt imajının oluşması sağlanabilir. Alan yazını, araştırmacılar, örgütler, insan kaynakları gibi kişi ve kurumlar tarafından örgütsel erdemlilik, benlik saygısı ve işe angaje olma kavramlarının daha zengin bir şekilde anlaşılacağı ve değerlendirileceği düşünülmektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, örgütsel erdemlilik, benlik saygısı ve işe angaje olma arasındaki ilişkinin boylamsal olarak incelenmesi önerilmektedir. Böylelikle elde edilecek bulgulara ilişkin genel anlayışın daha da net bir şekilde ortaya konulmasına katkıda bulunabilir.

Kaynakça

- Akbolat, M., Durmuş, A. ve Ünal, Ö. (2017). Örgütsel erdemliliğin personel güçlendirmeye etkisi ve otantik liderliğin aracı rolü. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(2), 71-88. doi: 10.22139/jobs.322557
- Akyol, A. (2022). Örgütsel erdemliliğin örgütsel bağlılığa etkisi üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 578-589. doi: 10.20491/isarder.2022.1397
- Alp, S. ve Özer, Ö. (2021). Ruh sağlığı, benlik saygısı ve başarı yöneliminin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 487-515. doi: 10.32739/uskudarsbd.7.13.97
- Andrew, F. H. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis regression-based approach*. New York: The Guilford Press Division of Guilford Publications, Inc.
- Ardıç, K. ve Polatci, S. (2009). Tükenmişlik sendromu ve madalyonun öbür yüzü: İşle bütünleşme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 21-46. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5889/77887>
- Arjoon, S. (2000). Virtue theory as a dynamic theory of business. *Journal of Business Ethics*, 28(2), 159-178. doi: 10.1023/A:1006339112331
- Arslan, E. T. ve Demir, H. (2017). İşe angaje olma ve iş tatmini arasındaki ilişki: Hekim ve hemşireler üzerine nicel bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(2), 371-389. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/336169>
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215. doi:10.1007/978-3-319-75361-4.
- Baumeister, R. F. and Exline, J. J. (1999). Virtue, personality, and social relations: Selfcontrol as the moral muscle. *Journal of Personality*, 67, 1165-1194. doi: 10.1111/1467-6494.00086
- Bayram N (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: AMOS uygulamaları* (1. bs.). Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Bayram, A. (2019). Örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerine etkisinde işe adanmışlığın aracı rolünün belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 321-334. <https://doi.org/10.18037/ausbd.668659>
- Becker, L. C. (1992). Good lives: Prolegomena. *Social Philosophy and Policy*, 9(2), 15-37. <https://doi.org/10.1017/S0265052500001382>
- Bright, D. S., Cameron, K. S. and Caza, A. (2006). The amplifying and buffering effects of virtuousness in downsized organizations. *Journal of Business Ethics*, 64(3), 249-269. doi: 10.1007/s10551-005-5904-4
- Buchalter, S. (2014). *Raising self-esteem in adults: An eclectic approach with art therapy, CBT and DBT based techniques*. London: Jessica Kingsley Publishers.

- Burke, R. J., Ng, E. S. and Fiksenbaum, L. (2009). Virtues, work satisfactions and psychological wellbeing among nurses. *International Journal of Workplace Health Management*, 2(3), 202-219. doi: 10.1108/17538350910993403
- Cameron, K. S. and Winn, B. (2012). Virtuousness in organizations. In K. S. Cameron & G. M. Spreitzer (Eds.), *Oxford handbook of positive organizational scholarship*. New York: Oxford University Press.
- Cameron, K. S., Bright, D. and Caza, A. (2004). Exploring the relationships between organizational virtuousness and performance. *American Behavioral Scientist*, 47(6), 766-790. doi: 10.1177/0002764203260209
- Cameron, K. and Dutton, J. (Eds.). (2003). *Positive organizational scholarship: Foundations of a new discipline*. United States: Berrett-Koehler Publishers.
- Can A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (3. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Caza, A., Barker, B. A. and Cameron, K. S. (2004). Ethics and ethos: The buffering and amplifying effects of ethical behavior and virtuousness. *Journal of Business Ethics*, 52(2), 169-178. Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1023/B:BUSI.0000035909.05560.0e.pdf>
- Cinar, E. ve Basim, H. N. (2019). Örgütsel itibarın örgütsel özdeşleşmeye etkisinde benlik saygısı ve sosyal rol kimliğinin düzenleyici rolü. *Business ve Economics Research Journal*, 10(1), 187-202. doi: 10.20409/berj.2019.162
- Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: W. H. Freeman and Company.
- Doğan, T. ve Eryılmaz, D. A. (2013). Benlik saygısı ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 107-117. doi: 10.9779/PUJE434
- Ebrahimpour, H. and Heidari Sareban, V. (2017). Examining the role of organizational virtue in professional ethics augmentation. *International Journal of Organizational Leadership*, 6, 536-544. doi: 10.33844/ijol.2017.60222
- Eisenberg, E. M. (1990). Jamming: Transcendence through organizing. *Communication Research*, 17(2), 139-164. doi:10.1177/009365090017002001
- Erdem, A. T. ve Merdan, E. (2022). Örgütsel erdemliliğin örgütsel özdeşleşme üzerine etkisinde örgütsel desteğin aracılık rolü. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 197-212. doi: 10.11616/asbi.1016770
- Erkmen, T. ve Esen, E. (2012). Örgütsel erdemlilik ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Business and Economics Research Journal*, 3(4), 107. Erişim adresi: <https://toad.halileksi.net/sites/default/files/pdf/orgutsel-erdemlilik-olcegi-toad.pdf>
- Ersin, F. (2021). *Sağlık çalışanlarında işe angaje olmanın iş performansına etkisi: Darülaceze Başkanlığı örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Biruni Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

- Ferris, D. L., Lian, H., Brown, D. J., Pang, F. X. and Keeping, L. M. (2010). Self-Esteem and job performance: The moderating role of self-esteem contingencies. *Personnel Psychology*, 63(3), 561-593. doi:10.1111/J.1744-6570.2010.01181.X
- Finch, H., French, B. and Immekus, J. C. (2016). *Applied psychometrics using SPSS and AMOS*. United States of America: Information Age Publishing.
- Fredrickson, B. L. and Joiner, T. (2002). Positive emotions trigger upward spirals toward emotional well-being. *Psychological Science*, 13(2), 172-175. doi: 10.1111/1467-9280.00431
- Gaur, A. S. and Gaur, S. S. (2006). *Statistical methods for practice and research: A guide to data analysis using SPSS*. New Delhi: Sage.
- Gençoğlu, B. (2019). *The role of reappraisal and suppression in the relationship between maternal warmth and adolescents' self-esteem* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Goštautaitė, B. and Bučiūnienė, I. (2015). Work engagement during life-span: The role of interaction outside the organization and task significance. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 109-119. doi:10.1016/j.jvb.2015.05.001
- Greenberg, J. Pyszczynski, T. and Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. R.F. Baumeister (Ed.), *Public self and private self* içinde (s. 189-212). New York, NY: Springer.
- Greenberg, J. Solomon, S., Pyszczynski, T., Rosenblatt, A., Burling, J., Lyon, D. and Pinel, E. (1992). Why do people need self-esteem? Converging evidence that self-esteem serves an anxiety-buffering function. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(6), 913. doi: 10.1037//0022-3514.63.6.913.
- Grimes, A. and Smirnova, M. (2020). Perspectives on an earn-a-bike intervention on transportation, health and self-esteem among men experiencing homelessness. *Journal of Transport ve Health*, 18, 1-11. doi:10.1016/j.jth.2020.100904
- Hair, Joseph F., Anderson, Rolph E., Black and William C. (2018). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Harlow: Pearson.
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (3rd ed.), New York: Guilford Publications.
- Jordan, A. E. and Meara, N. M. (1990). Ethics and the professional practice of psychologists: The role of virtues and principles. *Professional Psychology: Research And Practice*, 21(2), 107. doi: 10.1037/0735-7028.21.2.107
- Jos, P. H. (2006). Social contract theory: Implications for professional ethics. *The American Review of Public Administration*, 36(2), 139-155. doi: 10.1177/0275074005282860

- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692–724. doi: 10.2307/256287
- Kahveci, G., Bayram, S. ve Kotbaş, S. (2019). Öğretmenlerin örgütsel erdemlilik düzeyleri ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Theoretical Educational Science*, 12(1), 205-226. doi: 10.30831/akukeg.428332
- Kartal N. (2017). Sağlık çalışanlarında işe cezbolma: Üniversite, kamu ve özel hastanelerde bir uygulama, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(3), 329-345. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/552084>
- Kaynak, S. (2007). *Öğretmenlerin kişilik özellikleri ve örgütsel vatandaşlık davranışı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Klusmann, U., Kunter, M., Trautwein, U., Lüdtke, O. and Baumert, J. (2008). Engagement and emotional exhaustion in teachers: does the school context make a difference? *Applied Psychology*, 57, 127-151. doi: 10.1111/j.1464-0597.2008.00358.x
- Korman, A. K. (1966). Self-esteem variable in vocational choice. *Journal of Applied Psychology*, 50(6), 479. doi: 10.1037/h0024039
- Korman, A. K. (1970). Toward an hypothesis of work behavior. *Journal of Applied Psychology*, 54(1), 31, doi:10.1037/H0028656
- Koyuncu, M., Burke, R. J. and Fiksenbaum, L. (2006). Work engagement among women managers and professionals in a Turkish bank: Potential antecedents and consequences. *Equal Opportunities International*, 25(4), 299-310. doi: 10.1108/02610150610706276
- Kuo, C. C. and Wu, C. Y. (2022). Workplace ostracism and job performance: The moderated mediation model of organization-based self-esteem and performance goal orientation. *Career Development International*, 27(2), 260-273. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/CDI-02-2021-0035/full/html>
- Leary, M. R., Tambor, E. S., Terdal, S. K. and Downs, D. L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(3), 518–530. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.3.518>
- Luthans, F. and Peterson, S. J. (2002). Employee engagement and manager self-efficacy. *Journal of Management Development*. 21(5), 376–387. doi: 10.1108/02621710210426864
- Maccallum, R. C., Browne, M. W. and Sugawara, H. M. (1996). Power analysis and determination of sample size for covariance structure modeling. *Psychological Methods*, 1(2), 130. doi: 10.1037/1082-989X.1.2.130
- Macey, W. H. and Schneider, B. (2008). The meaning of employee engagement. *Industrial and Organizational Psychology*, 1(1), 3–30. doi:10.1111/J.1754-9434.2007.0002.X

- Mackinnon, D. P., Lockwood, C. M. and Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39(1), 99-128. doi: 10.1207/s15327906mbr3901_4
- Manz, C. C., Cameron, K. S. and Manz, K. P. (Ed.). (2008). *The virtuous organization: Insights from some of the world's leading management thinkers*. Singapore: World Scientific. Publishing.
- Nwanzu, C. L. and Babalola, S. S. (2019). Predictive relationship between sustainable organizational practices and organizational effectiveness: The mediating role of organizational identification and organisation-based self-esteem. *Sustainability*, 11(12), 3440. doi: 10.3390/su11123440
- Osei, H. V., Ofori, H., Otsen, E., Adjei, T. and Odoom, L. (2022). The effects of leaders' abusive supervision on employees' work engagement: A moderated-mediation model of employees' silence and employees' proactive personalities. *Leadership in Health Services*, 35(4), 519-536. doi: 10.1108/LHS-03-2022-0021
- Overholser, J. C. (1999). Elements of the socratic method: VI. promoting virtue in everyday life. psychotherapy: Theory, research, practice, *Training*, 36(2), 137. doi: 10.1037/h0087815
- Ozen, F. (2018). The impact of the perception of organizational virtue on the perception of organizational happiness in educational organizations. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 13(4), 124-140. doi: 10.29329/epasr.2018.178.7
- Özen Kutanis, R. ve Tunç, T. (2013). Hemşirelerde benlik saygısı ile durumluk ve sürekli kaygı arasındaki ilişki: Bir üniversite hastanesi örneği. "İş, Güç" *Industrial Relations ve Human Resources*, 15(2), 1-15. doi: 10.4026/1303-2860.2013.0222.x
- Özkalp, E. ve Meydan, B. (2015). Schaufeli ve Bakker tarafından geliştirilmiş olan işe angaje olma ölçeğinin Türkçe'de güvenilirlik ve geçerliliğinin analizi. "İş, Güç" *Industrial Relations and Human Resources*, 17(3), 1-19. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/235135>
- Özvatan, M. (2019). *Hemşirelerde örgütsel erdemlilik ve örgütsel vatandaşlık arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pierce, J. L. and Gardner, D. G. (2004). Self-esteem within the work and organizational context: A self-esteem within the work and organizational context: A review of the organization-based self-esteem literature. *Journal of Management*, 30(5), 591-622. doi: 10.1016/j.jm.2003.10.001
- Pierce, J. L., Gardner, D. G. and Crowley, C. (2016). Organization-based self-esteem and well-being: Empirical examination of a spillover effect. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 25(2), 181-199. doi: 10.1080/1359432X.2015.1028377
- Pierce, J. L., Gardner, D. G., Cummings, L. L. and Dunham, R. B. (1989). Organization-based self-esteem: construct definition, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 32, 622-648. doi: 10.2307/256437

- Preacher, K. J. and Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 36(4), 717-731. Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.3758/BF03206553.pdf>
- Rasool, S. F., Wang, M., Tang, M., Saeed, A. and Iqbal, J. (2021). How toxic workplace environment effects the employee engagement: The mediating role of organizational support and employee wellbeing. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5), 2294. doi: 10.3390/ijerph18052294
- Rego, A., Ribeiro, N. E Cunha, M. P. and Jesuino, J. C. (2011). How happiness mediates the organizational virtuousness and affective commitment relationship. *Journal of Business Research*, 64(5), 524-532. doi: 10.1016/j.jbusres.2010.04.009
- Rego, A., Ribeiro, N. and Cunha, M. P. (2009). *Perceptions of organizational virtuousness and happiness as predictors of organizational citizenship behaviors*. *Journal of Business Ethics*, 93(2), 215-235. doi:10.1007/S10551-009-0197-7.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self- image*. Princeton, Nj: Princeton University Press.
- Rurkkhum, S. and Bartlett, K. R. (2012). The relationship between employee engagement and organizational citizenship behaviour in thailand. *Human Resource Development International*, 15(2), 157-174. doi: 10.1080/13678868.2012.664693:
- Seligman, M. E. (1999). The president's address. *American Psychologist*, 54(8), 559-562. Erişim adresi: https://positivepsychologynews.com/ppnd_wp/wp-content/uploads/2018/04/APA-President-Address-1998.pdf
- Sevil, E. ve Bülbül, T. (2019). Okul yöneticilerinin benlik saygısı düzeyleri ile kişisel inisiyatif alma durumları arasındaki ilişki. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(3), 700-719. doi: 10.17860/mersinefd.596768
- Singh, S., David, R. and Mikkilineni, S. (2018). Organizational virtuousness and work engagement: Mediating role of happiness in India. *Advances in Developing Human Resources*, 20(1), 88-102. doi: 10.1177/1523422317741885
- Slattengren, E. H. (2020). *Institutional integrity: Perceptions of organizational legitimacy and organizational virtuousness in a research university setting* (Doctoral dissertation). University of Minnesota, ABD. Erişim Adresi: <https://conservancy.umn.edu/handle/11299/215087>
- Solomon, R. C. (1992). Corporate roles, personal virtues: An aristotelean approach to business ethics. *Business Ethics Quarterly*, 2(3), 317-339. Erişim adresi: <https://www.christweedt.com/SolomonAristotelianApproachtoBusinessEthics.pdf>
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2018). *Using multivariate statistics* (7th ed.). New York: Pearson.
- Tapan, Ö. (2019). *Örgütsel erdemliliğin örgütsel özdeşleşmeye etkisinde personel güçlendirmenin aracı rolü* (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Taş, M. A. ve Alp, S. (2023). Örgütsel toksisite ile işe angaje olma arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 695-717. doi: 10.18074/ckuiibfd.1208482.
- Tiryaki Şen, H., Alan, H., Demirkaya, F. ve Uysal Kasap, E. (2021). Hekim ve hemşirelerde işe angaje olma ve iş tatmini ilişkisi: Bir kamu hastanesi örneği. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 9(1), 78-88. doi: 10.33715/inonusaglik.731259
- Totan, T., Ercan, B. ve Öztürk, E. (2019). Mutluluk ve benlik saygısının yalnızlıkla internet bağımlılığına etkilerinin incelenmesi. *Edu 7: Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(10), 20-35. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/edu7/issue/51553/611381>
- Tunç, T. (2011). Benlik saygısı ve kaygının çatışma yönetim stilleri üzerindeki etkileri: Bir üniversite hastanesi örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 16(1), 23-43. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84735>
- Türkay, O. (2015). Çalışma yaşamı kalitesinin iş memnuniyeti ve bağlılık üzerine etkileri: Seyahat acentaları üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(1), 239-256. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/146202>
- Uslusoy, E. Ç., Gürdoğan, E. P. ve Kurt, D. (2016). Hemşirelerde mesleki benlik saygısı ve meslektaş dayanışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 29-35. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/196093>
- Ük, B. (2020). *Relationship between subtypes of narcissism and depression: Mediating roles of self-esteem, perceived stress and emotion regulation difficulties* (Master thesis). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ünal, Z. M. and Turgut, T. (2015). The buzzword: Employee engagement. Does person-organization fit contribute to employee engagement? *Iranian Journal of Management Studies*, 8(2), 157-179. doi: 10.22059/IJMS.2015.52320
- Vallett, C. M. (2010). Exploring The relationship between organizational virtuousness and culture in continuing higher education. *The Journal of Continuing Higher Education*, 58(3), 130-142. doi: 10.1080/07377363.2010.491772
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G. and Chen, Q. (2010). Reconsidering baron and kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206. doi: 10.1086/651257

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to determine the levels of organizational virtuousness, self-esteem and work commitment of the personnel working in a provincial health directorate affiliated to the Ministry of Health. To examine the relationship between organizational virtuousness, self-esteem and work commitment and to make regression analysis based on this relationship. Another and the most important aim of the study is to test whether self-esteem has a mediating role between organizational virtue and work engagement.

Design and Methodology

The population of this cross-sectional study consists of personnel working in a provincial health directorate affiliated to the Ministry of Health (MoH) (N=620). Sample selection will not be made in the research, and data were obtained from 427 personnel who voluntarily wanted to participate in the research. Data were collected by face-to-face survey method. In the study, the inclusion criterion consists of the personnel working in the provincial health directorate of the Ministry of Health, while the exclusion criterion consists of the personnel who refused to give informed consent for participation in the study.

The data of the research were collected between 23 November - 17 December 2021 by face-to-face survey method. An informed consent form explaining the purpose of the study was attached at the top of the questionnaire and it was stated that the research group could not start the questionnaire without giving their consent that they voluntarily participated in the study. In the first part, "Organisational Virtue", in the second part "Two Dimensional Self Esteem", in the third part "Work Engagement" scales and in the last part a personal information form consisting of 6 questions were used. Analyzes were performed using AMOS 23.0, IBM SPSS 27.0 package program and SPSS 27.0 plug-in Process Macro v4.0 programs. In order to examine normality, skewness and kurtosis coefficients (+1, -1 value range), reliability analysis to test how consistent the measurement tool was, and confirmatory factor analysis were used to test the construct validity of the scale, AMOS 23.0, program. Descriptive statistical methods (such as percentage, mean) were used in the analysis of the data. In order to determine the relationship between organizational virtuousness, self-esteem and work engagement variables, multiple correlations, simple regression and mediator effect analysis were performed to determine their effects on each other.

Research Limitations

It has been accepted that the employees participating in the research understand the prepared survey questions and answer them correctly and sincerely. Research data were collected in a single time period (cross-sectional study). Social desirability bias and common method bias in the data collected in cross-sectional studies can be effective on research results.

Findings

Based on the significant relationship between the variables, an impact analysis was performed. In order to determine the effect of two variables on each other, simple regression analysis was performed and in this context, three different simple regression models were established and mediating effect analysis was performed. In the first model created within the scope of the research, it was calculated that organizational virtuousness explains 12 percent of the change in work engagement behavior. The results of the analysis statistically show that the increase in the perception of organizational virtuousness increases the engagement to the work ($b = ,240$, $t = 7,723$, $p < 0.001$). In the second model, organizational virtuousness was found to explain 4 percent of the change in self-esteem. According to the results of the analysis, the increase in the perception of organizational virtuousness statistically increases the self-esteem ($b = ,103$, $t = 4,016$, $p < 0.001$). In the third model, it was determined that self-esteem explained 28 percent of the change in work engagement. The results

of the analysis reflect that the increase in self-esteem statistically increases work engagement ($b = .671$, $t = 12.767$, $p < 0.001$).

In order to confirm the research hypothesis in the mediation effect analyzes performed with the bootstrap technique, the values in the 95% confidence interval obtained as a result of the analysis should not contain the zero "0" value (MacKinnon et al., 2004; Hayes, 2022). The results of the regression analysis performed for this purpose are shown in both Table 3 and Figure 1. As a result of the bootstrap analysis, since the corrected and accelerated bootstrap confidence interval BCA CI values did not include a zero "0" value, it was found that the mediating role of self-esteem in the relationship between organizational virtuosity and work engagement was statistically significant and partially mediated ($b = .062$, 95% BCA CI [.0312 .0970]).

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The findings of this research should be evaluated by considering the limited reality of the sample in which the research was conducted. The most important theoretical finding of this research is thought to contribute to the existing literature on organizational virtuousness, self-esteem and work engagement. It is thought that the findings of this research will help managers, human resources unit, researchers to deal with real-world problems (such as in the organization, institution) with an evidence-based approach. In future studies, it can be carried out on larger and different samples (such as physicians, nurses). In addition, different variables such as employee performance, customer satisfaction, service quality, which are expressed as concrete outputs for businesses and organizations, can be included in the research model in the application studies to be made by researchers and human resources. In all socio-technical organizations, where there is a human element, regardless of public-private discrimination, it is necessary to observe and understand the human, who is the source of the behavior, in order to understand the cause of human behavior and actions. In order to provide higher internal and external customer satisfaction, it is recommended to create an organizational climate that will ensure the spread of virtuous behaviors among employees (rewarding honesty, punishing unethical behaviors). In the organization, it is suggested that an organic bond is established between the employees and the employee-individual should feel that he is important and cared for in the environment he lives in, and therefore his self-esteem should be increased. By ensuring that employees have positive perceptions about the organization they work for (such as a virtuous organization, career opportunities, social rights), their sense of organizational commitment and job engagement can be increased. Thus, it can be ensured that the personnel turnover rate, which is an important disadvantage for the organization, is prevented and a corporate organizational image can be formed. It is thought that the concepts of organizational virtue, self-esteem and work engagement will be understood and evaluated in a richer way by individuals and institutions such as literature, researchers, organizations, and human resources.

Originality/Value

There are no studies examining the relationship between organizational virtuousness and self-esteem. However, there are studies (Burke et al., 2009; Rego et al., 2009) examining the relationship between organizational virtue and concepts close to self-esteem (such as well-being, happiness). In the comprehensive literature review, organizational virtuousness and work engagement; There is limited research on the relationship between organizational virtuousness and self-esteem, and between self-esteem and work engagement (close concepts-variables), but no research has been found in which three variables are handled in a single model. The researchers carried out the research based on this reality. This situation constitutes the originality and starting point of the research. It is thought that the results of the research will contribute to the existing literature, provide a richer understanding of the relevant variables and contribute to filling the gap in the literature.

Araştırmacı Katkısı: Servet ALP (%70), Özlem KAYMAZ (%30).

John Locke'un Tartışmalı Yönü: İngiltere Ulusal Köle Ticaretindeki Rolü ¹

Ertuğrul GÖKÇEKUYU²

Başvuru Tarihi: 19.07.2023

Kabul Tarihi: 22.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Klasik liberalizm ve liberalizm çalışmalarında, John Locke öncü düşünürler arasında ilk akla gelen isimlerden biridir. Locke'un liberal düşünceleri günümüzde birçok demokratik toplumda kabul görmektedir. Ancak, Locke'un Batı literatüründe bilinen ve buna nispeten akademik literatürümüzde daha az karşılaşılan tartışmalı bir yönü de vardır: bu da onun yaşadığı dönemde İngiltere'nin ulusal köle ticaretinde aktif rol almasıyla alakalı tartışmalardır. Bu makalenin gayesi Lock'un eserlerinde yer alan kölelik ile alakalı yazılarını ve bu konunun alan yazınında söylemsel açıdan nasıl ele alındığını ortaya koymaktır. John Locke'un fikirleri ve eserleri günümüz siyaset bilimi alanında temel kaynak olarak kabul görülürken, özgürlük, eşitlik ve insan hakları gibi fikirleriyle de en çok okunan ve bilinen siyaset felsefecileri arasında yer aldığı gerçeğidir. Ancak, Locke'un bilinmeyen bazı yazıları, özellikle kölelik konusundaki görüşleri, tartışmalara neden olmuştur. Locke, özünde özgürlük ve mülkiyet haklarına vurgu yapan bir siyaset felsefecisi olarak bilinir, ancak Locke köleliği meşrulaştırdığı iddiasıyla da eleştirildiği bilinmektedir. Locke'un, on yedinci asırda Virginia Kolonisinde kölelik olgusunun yasallaştırılması sürecinde katkıda bulunduğu şeklindeki tartışmalar, onun yazdığı liberal düşünceleri ile doğrudan çatışmaktadır. Bazı düşünürler Locke'un 'Two Treaties of Government' adlı eserinde bulunan kölelik ile alakalı yazdığı kısımların, köleliği haklı göstermek adına argüman olarak yazıldığı iddiasıdır. Buna karşın, karşı duruş sergileyen bilim insanları ise Locke'un köleliği desteklemediğini ve hatta köleliğe karşı çıktığını savunmaktadırlar. Onlara göre, Locke, insanların doğal haklarının korunması ve devletin meşruiyetiyle ilgili fikirlerinde kölelik karşıtı bir tutum sergilediği şeklindedir. Bu makale, Locke'un liberal düşünce ekolünde bir otorite olduğu kadar, yapılan eleştirilerin de onun yaşadığı dönem itibarıyla ciddiye alınması gerekliliği üzerine kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: John Locke, Liberalizm, Kölelik, İngiltere Ulusal Köle Ticareti, Köle Ticareti

Atıf: Gökçekuyu, E. (2024). John Locke'un tartışmalı yönü: İngiltere ulusal köle ticaretindeki rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 23-36.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, egokcekuyu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5037-499X

John Locke's Controversial Aspect: His Role in the British National Slave Trade

Ertuğrul GÖKÇEKUYU ³

Submitted by: 19.07.2023

Accepted by: 22.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

John Locke is recognized as one of the founding members of classic liberalism. However, Locke is also known to have participated in the British slave trade. This article provides a discursive analysis on Lock's writings wherein Locke either advocates slavery in his works or discursively discusses Locke's role regarding his participation in respected literature. John Locke is known as a pioneer advocate of liberalism, and his work often focuses on issues such as freedom, equality, and human rights. However, some of Locke's thoughts, especially his views on slavery, have caused controversy. Locke is known as a philosopher with an emphasis on freedom and property rights, but many historians and critics have criticized it for his alleged defence of slavery. It is claimed that Locke contributed to and advocated the debate for the legalization of slavery in the Colony of Virginia. Some sources claim that Locke's writings on slavery in his 'Two Treaties of Government' contain an argument that justifies slavery. On the other hand, there are different interpretations and debates about Locke's views on slavery. Some historians argue that Locke did not support or that he was even opposed to slavery. According to them, Locke took an anti-slavery stance in his ideas about the protection of people's natural rights and the legitimacy of the state. This article argues that Locke's position as an important figure of the liberal thought should be studied in balance and according to its own age with critical scrutiny.

Keywords: John Locke, Liberalism, Slavery, British National Slave Trade, Slave Trade

³ Anadolu University, Faculty of Economics and Business Administration, Political Science and Public Administration, egokcekuyu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5037-499X.

Giriş

John Locke (1632-1704), 17. yüzyıl İngiliz bilim insanı olup, siyaset bilimi alanında *liberalizmin* en önemli aktörleri arasında kurucu düşünür ve siyaset felsefecisi (Meynell, 2006, s. 95) olarak yüksek bir saygınlığa sahiptir (Bourne, 1876, s. 1). Locke, 1632 tarihinde doğmuş ve yaşadığı dönem itibarıyla meşhur İngiliz sivil savaş dönemini bizzat yaşamıştır (Jeffreys, 1974, s. 34). 1640'da başlayan sivil savaş parlamenter sistemi destekleyenler (*püritenler*) ile monarşi taraftarları arasında çıkan tüm ülke çapında etkili olmuş şiddetli bir iç savaştı. Birinci Charles'ın yenilgisi sonrası dönemde İngiltere Oliver Cromwell'in önderliğinde parlamenter sisteme geçmiş ve böylece yeni bir demokratik düzenin kurulma dönemine resmen bir geçiş yapılmıştır (Locke, 2013, s. 35). Cromwell'in ölümü ile monarşi yeniden yapılanma eğilimine girse de 1688'de Şanlı Devrim (*Glorious Revolution*) adı verilen devrim ile bir dizi olaylar ile bu dönem sonlanmıştır (Miller, 2014, s. 133). Locke, babası avukat ve püriten olan orta gelirli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir (Yolton, 1958, s. 554). En prestijli okullardan olan Oxford'dan (*Christ Church*) mezun olur. Bu dönemde Cromwell'in kayınbiraderi olan John Wilkens yine Oxford'da bulunan Wadham West okuluna müdür olur ve burada bugün çok meşhur olan *English Royal Society*'nin de temelleri atılır. Burada tercihen okunan geleneksel felsefe Aristocu bir tarzdır. Oysa Locke'un yaşadığı dönem aynı zamanda doğayı inceleyen ve özellikle tıp alanında gözleme yoluyla yeni bir düşünce tarzını daha cazip kılmaktadır ve Locke da bu bilim insanları gurubuna mensup olmuştur (Sprat, 1734, s. 109). Bu gurubun ana özelliği eski eserleri okumak yerine deneyler yapmak ve *sistemik* bir şekilde veriler toplayarak genelleme metodunu öğrenmek için kullanmasıydı (Greene, 1967, s. 52). Locke 1656'da lisans derecesinde mezun oluncaya kadar deneysel felsefe akımını ve tıp alanında deneyler yapmakta kendini bir hayli geliştirmişti (Romanell, 1984). 1658 yılında 32 yaşında yüksek lisans derecesinde mezun olur ve Christ Church üniversite (*college*) seviyesinde eski yunanca hocası olarak ders vermeye başlar. Fakat Locke daha kesin olarak kariyerini hangi alanda yapacağına karar veremese de yüksek eğitim alanında imkansızlıklardan dolayı tıpta bir kariyer edinmeyi tercih eder.

Locke tam da monarşinin yeniden yapılandırıldığı bir zamanda önce Descartes'ın rasyonel düşünce felsefesinden (Ware, 1950, s. 219) daha sonra mekanik ve matematik alanında zorlukları fark ederek herkesin yapabileceği bir alan olmayacağına ikna olur. Fakat bu alanda kendini geliştirmek isteyenler için yollarındaki düşünsel zorlukların biri tarafından temizlenmesi gerektiği kanaatine varır (Pearson Jr, 1978, s. 250). Oxford'da arkadaşı olan Dr. David Thomas ile laboratuvar deneyleri yapan Locke, 1666'da 34 yaşında İngiltere'nin en zenginlerinden olan Lord Anthony Ashley Cooper ile tanışır ve onun özel doktoru olarak evinde kalmak üzere Londra'ya taşınır (Woolhouse, 2007, s. 155). Ashley, Locke'un köle ticaretine girmesine vesile olan isimdir. Locke hayatının bu döneminde siyasete yakından ilgi duymasına rağmen tıp alanında hijyenle (Principe ve Anstey, 2011, s. 387) ilgili ameliyatlara da gerçekleştirmiştir. Locke aynı zamanda bu ameliyatlara özenle tek tek kayıt altına almış bilim insanı olarak da tanınır. Ashley İngiltere'nin uzak ticaret yollarından faydalanacağını öngörür ve bir Plantasyon Ticaret Kurulunun (Board of Trade and Plantations) oluşmasına öncülük eder (Principe ve Anstey, 2011).

Bu kuruluş, İngiliz kolonilerindeki tarım ürünleri ticaretini düzenlemek ve denetlemek amacıyla 1669 yılında çalışmaya başlar (Laslett, 1957, s. 370). Kurulun görevi, İngiliz kolonilerinden gelen tarım ürünlerinin (özellikle şeker, tütün, pamuk ve rom) üretim, ihracat ve ithalatını düzenlemek ve denetlemektir. Aynı zamanda Amerika kıtasına kölelerin ulaştırma görevi de bu kurum tarafından yapılmaktadır. Ayrıca, kolonilerin ticari faaliyetleri hakkında raporlar hazırlamak ve bu raporları İngiliz hükümetine sunmak da görevleri arasındadır. İlk başkan, kuruluşun öncülük eden isim Lord Ashley'dir. 1760'larda, kurulun işlevleri farklı kurumlar tarafından

devralındı ve Plantasyon Ticaret Kurulu resmen ortadan kaldırıldı. Locke 1669 – 1675 ve daha sonra 1673 – 1674 ve hayatının sonlarına doğru 1669 - 1700 dönemlerinde bu kuruluşta farklı görevler yapar (Armitage, 2004, s. 610) ve görevleri arasında Carolinas adı altındaki bölgede yeni İngiliz kolonilerinin düzeni ve tesisini sağlamakla görevlendirilmişti. Locke 1683 tarihinde monarşiye karşı duruşu nedeniyle Hollanda'ya kaçmak zorundadır, zira monarşi taraftarları harekete geçmiş ve Charles II'ye yapılan suikast (*Rye House Plot*) eylemlerine katıldığı yönünde söylentiler vardır (Goldie, 2018, s. 558). 1688'e kadar sürecektir olan sürgün hayatından sonra Locke ülkeye geri döner. Locke 1696'da tekrar Plantasyon Ticaret Kurulunun yeniden hayat bulması ile güçlü vatani görev saydığı kuruluşun ticari ve kolonyal faaliyetlerinde yer almıştır.

John Locke ve Modern Düşünceleri

Her ne kadar Locke kendisinden önceki filozofların aksine, insan zihninin doğuştan bazı bilgilere sahip olmadığını savunmuş ise de derin Hıristiyan inancı ile rasyonel düşünce arasında büyük buhranlar yaşamıştır. Locke özellikle de mülk edinme özgürlüğü (*ownership*), dinî inançları ve adil savaş (*just war*) düşünceleri (Farr, 2008, s. 495) arasında içsel çatışmalar yaşamıştır. Bir taraftan mülk edinme özgürlüğü ve liberal düşünceleri günümüz bilim dünyasında çok tanınan ve literatürde bilinen bir yer edinmiştir (Hersey, 2019, s. 29). Diğer taraftan Lock'un İngiltere'nin Carolina kolonisinde etkin rolü bir o kadar karanlıkta kalmış ve bilinmemektedir (Glausser, 1990, s. 203). Locke eserlerinde, insanların *doğal haklarına* savunuyor ve 17. yüzyıl İngiliz filozofları arasında zamanının ötesinde bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Locke'un bazı düşüncelerinde insan anlayışının sınırlarını keşfetmek ihtiyacını görürüz (Locke, 1847, s. 71). Örneğin Locke birinci kitabında *An Essay Concerning Human Understanding*, insanın zihinsel anlamda bilgiye nasıl ulaştığını ve geriye dönüp bakıldığında insanın doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmadığını, temiz bir levha (*tabula rasa*) gibi sonradan bütün bilgilerin duyular yoluyla edinildiğini anlatır.

Bu anlamda Locke doğuştan (*innate*) olan ve olmayan arasında bir ayrım yapmaktır. Locke çok dindar bir Protestan olarak da tanınır ve inancının etkisi ile insanın doğuştan bir ruha sahip olduğunu ve bu ruhun belli başlı evrensel gerçekler (*hakikatler*) ile doğuştan mühürlendiğini anlatır (Locke, 1847, s. 75). Bu insana has olan *hakikat* sayesinde insan yaşamının sonraki evrelerinde hayatın soyutluklarını algılar ve anlar. İkinci kitabında ise, Locke fikirlerin önemi üzerinde durur. Fikirler insanların tecrübeleri yoluyla insan zihnine sızar, yerleşir ve bu fikirler sırasıyla insan zihnindeki bilgiyi oluşturur (Locke, 1847, s. 347). Locke'a göre bir fikir, o an (*o an hangi an ise*) bir bireyin zihninde hangi nesneyi (*object*) düşündüğü *şeydir* der. İnsan düşündüğü *şeyi*, fikir hâlinde zihninde oluşturur ve duyular aracılığı ile hissederek (*sensation*) ve yansılarak yani düşünerek (*reflection*) bilgiye ulaşır. Yansılama ise bir iç algılamadır (*ruha mühürlenmiş hakikat*) zira insan bu metotla kendi iç düşünmesinin farkına (*farkındalık*) varabilmektedir. Locke bir anlamda spekülasyon bilgiye karşı bir duruş sergilemektedir, yani doğuştan gelen bir ahlak anlayışı olamayacağını savunur. Burada Locke'un koyu bir Protestan olduğunu ve Katolik kilisesinin spekülasyon düşünce sistematiğine karşı olduğunu da tekrar hatırlatmak gerekir. Katolik kilisesinin öğretisi olan doğuştan gelen tek bir gerçeklik olmadığını ve bireyin kendi gerçekliğini otonom bir şekilde kendisinin oluşturabileceği Protestan inancına göre önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda Locke fikirlerin insan *kimliklerini* inşa etmedeki özelliğini ve ayrıcalığını örnek verir (Wendt, 1999, s. 250). Locke'a göre insan doğuştan bilgi yoksundur fakat bu onun zihinsel fakültelerinin olmadığı anlamına gelmez, bilakis insan doğuştan ilahi bir kudret ile çevresini algılayabilecek fakülteleri ile dünyaya gelir ve insan etrafındaki nesnelere ayırt edebilir ve bağımsız basit fikirleri, kompleks bilgi kümelerine dönüştürebilir. İnsanın algılayabileceği nesnelere arasında, diğer insanlar, yaratıcı tanrı, melekler, hayvanlar, bitkiler ve birçok farklı inşa edilmiş varlıklar da vardır. İnsanların farkındalık oluşturabilecekleri diğer inşa

edilmiş olgular ise, ahlaki fikirler, lisan, din, siyaset ve kültür gibi olgulardır. Zihinsel fakülteler arasında bilgiyi depolamak için hafıza ve bunun da ötesinde zaman, mekân, rakamlar, güç gibi kavramları anlamlandırmaya yönelik hür irade verilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada kullanılan araştırma yöntemi, mevcut olan tarihsel literatüre dayalı söylem analizi yaklaşımıdır. Makale, Locke'un kölelik ve köle ticareti hakkındaki düşüncülerini ikincil kaynakları eleştirel bir gözle analiz etmektedir. Bu söylemsel analiz çeşitli akademik eserler, tarihi kayıtlar ve tarihe not düşmüş olan tarihçilerin ve düşünürlerin fikirlerinden yararlanarak yapılmış bir analizdir. Bu analiz türünde, veri toplama süreci gerekmediği için etik kurul onayı gerekli değildir. Burada önemli olan merkezi konu John Locke'un kölelik konusundaki görüşleri ve köle ticaretine olan katılımını eleştirel olarak incelemektir. Locke'un "Two Treaties of Government" başlıklı eseri başta olmak üzere çeşitli metinler analiz edilmiş ve bu çalışmada Locke'un kölelik konusundaki düşüncelerinin altında yatan argümanlar ve anlatılar yüzeye çıkartmak hedeflenmiştir. Bu söylemsel analiz, Locke'un İngiliz ulusal köle ticaretindeki rolü hakkında farklı fikir ve yorumlardan faydalanılmıştır. Locke'un İngiliz köle ticaretine olan aktif katılımı, günümüz perspektifinden bakıldığında olumsuz bir ışık altında değerlendirilirken, döneminin sosyal, politik ve ekonomik koşulları göz önüne alındığında daha gerçekçi bir bakış açısı sunmaktadır. Bu makalede Locke'un yaşadığı dönemi yansıtan tarihçilerin yayınları ve tarihî metinlerde kullanılan dil, anlatı tarzı ve özne-nesne ilişkileri gibi metin odaklı analiz kullanılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

İnsanın ontolojik yapısının dışında Locke'un eşitlikçilik prensibi insanların *doğal haklarına* atfedilir, zira her insanın hayat, özgürlük ve mülkiyet hakkı olmalıdır. Wootton'a göre Locke'un bu inancının altında (Wootton, 1992, s. 79) Katolik kilisesinin Protestanları dışlaması ve yine Katolik olan İngiliz monarşisine olan karşıt düşünceleridir. Wootton aynı zamanda iki arkadaş olan Shaftesbury⁴ ve Locke'un devrimci inançlarının 1681'de yukarıda bahsi geçen sebeplerden dolayı feshedilen Oxford parlamentosu konusu ile yakından alakalı olmasına bağlar. Shaftesbury'a göre Locke'un 1689'da kaleme aldığı *Second Treatise of Government* isimli eseri aslında bugün anlaşıldığı gibi liberalizmi değil, monarşiye karşı düzenlenmesi gereken haklı bir devrimin toplumda kabul görmesi için yazılmış olduğu savunusudur. Zira Oxford parlamentosunun feshedilmesi aslında püritenci parlamenter temsil sistemini isteyenlere karşı uygulanacak olan dışlama (*exclusion campaign*) kampanyasını temsil ediyordu ve bu da kabul edilemez bir gelişmeydi. Bu sava göre Shaftesbury'a ve Locke beraber büyük bir toplumsal harekâtı tetiklemek istiyorlardı. Fakat Katolik olan monarşiye karşı yapılacak *Rye House Suikast Tuzağı* başarısız olunca Locke Hollanda'ya iltica etmek mecburiyetince kalmıştı. Bu bağlamda Locke'un bu eseri monarşi karşıtı olan devrimci kişilerin morallerini bozmamaları için kaleme alınmış bir eser olarak ifade de edilir. Laslett'a göre *Second Treatise of Government* eseri aslında 1689'da değil çok daha önce, yani 1688 devriminden önce yazılmış olduğu şeklindedir.

⁴ Anthony Ashley Cooper, 3. Shaftesbury Kontu (1671-1713), İngiltere'de parlamenter üstünlüğü kuran 1688 *Şanlı Devrimi'nde* önemli bir rol oynayan İngiliz politikacı ve filozoftur. Sınırlı hükümet, dini hoşgörü ve hukukun üstünlüğünü savunan *Whig Partisi'nde* kilit bir figürdü. Shaftesbury, 1671'de Londra'da doğdu ve Oxford Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1680'lerin sonunda siyasete karıştı ve Whig Partisi'ne katıldı. 1688'de Kral II. James'in devrilmesinde öncü bir rol oynadı ve William III ve Mary II için tahtın güvence altına alınmasına yardımcı oldu. İngiliz filozof ve siyaset teorisyeni John Locke, Shaftesbury'nin yakın arkadaşı ve ortağıydı. İki adam çeşitli siyasi ve felsefi projelerde birlikte çalıştılar ve Locke "İki Hükümet İncelemesini Shaftesbury'ye adadı.

Wootton makalesinde Lock'un *Second Treatise'de* kölelik hakkında yazdıklarının ve köle ticaretine devam etmesinin üç açıklaması olabileceğini ifade eder. Lock ya sistemin şeytani olduğuna inanıyordu fakat sistemi değiştiremeyeceğini düşünüyordu, ya iki yüzlü idi, ya da yazdıklarına kendisi de inanmıyordu (Wootton, 1992, s. 86). Zira Shaftesbury ve Lock pratikte Carolina bölgesinin en yetkin yöneticileriydiler ve yazdıkları *Carolina Anayasası'nda* mülk sahibi zenginlerin mal varlıklarını güçlendiren ve fakirleri zenginlerin tahakkümü altına alan politikalar gütmüşlerdi. Carolina anayasasında şöyle bir tabir vardır:

“Every freeman of Carolina shall have absolute power and authority over his negro slave of what opinion or religion soever” (Farr, 2008, s. 2).

Türkçe çevirisi ise şöyledir:

"Her Karolinalı özgür insan, ne düşündüğüne veya hangi dine inandığına bakılmaksızın, kendi köle siyahisinin üzerinde mutlak güç ve otoriteye sahip olacaktır."

Birçok tarihçi araştırmacıya (Armitage, 2004; Hsueh, 2002; Laslett, 1957) göre Lock'un Carolina Anayasası'nı yazdığını ispatlayan herhangi bir delil de bulunamamıştır. Özellikle yine Lock'un kaleme aldığı iddia edilen diğer bir rapor ise *Report on Poor Relief* dir. Bu rapor Wootton'a göre çağımız Lock hayranlarını dehşete düşürecek niteliktedir (Wootton, 1992, s. 87). Bu raporda Lock'a göre fakirler tembel ve işsizdirler ve fakir hasta insanlar evlerde değil hastanelerde toplanmalıdırlar, zira yakıt masraflarını düşürecek mantıklı bir adımdır. Fakirler başkalarının sadaka (*charity*) kazançlarından beslenenlerdir ve fakir çocukların okullarında sobaların üzerinde aynı zamanda yemek de yapılmalıdır, bu da yine masrafların düşürülmesinde rol oynayacaktır.

Wootton, Locke'un *Two Treaties of The Government* eserinde fikrinsel çatışmalara özellikle dikkat çekmektedir. Bunun nedeni, Locke'un hem rasyonel hareket eden siyaset felsefecisi olarak hem de Carolina sürecindeki rolü nedeniyle karşı karşıya kaldığı zorluklardır. Carolina sürecinde Locke, çeşitli ticaret projelerinde yer almış ve toprakları keşfetmek için bir ekiple seyahat etmiştir. Bir deyişle Lock'un bu köle ticareti deneyimleri, Locke'un *Two Treaties of The Government* eserinde yazdığı fikirlerini etkilemiş ve onu belki daha muhafazakâr bir düşünceye yöneltmiştir. Wootton'a göre Locke'un tutarsızlıkları ve çelişkileri tartışmalı olsa da, onun fikirleri ve etkisi açısından önemi tartışılmazdır. Wootton'un da belirttiği gibi, Locke'un *Two Treaties of The Government* çalışması modern liberalizmin temel eserlerinden biridir ve Locke, modern düşünce tarihinde önemli bir figür olarak kabul edilmeye devam etmektedir. Locke'a göre, insanlar doğal olarak özgürdür ve devlet de ancak halkın rızasıyla var olabilir. Bu nedenle, devletin görevi, bireylerin doğal haklarını korumak ve güvence altına almak için var olmalıdır. Locke'un bu düşünceleri, özellikle Amerika'nın bağımsızlık sürecinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde yer alan "*tüm insanların eşit yaratıldığı*" ifadesi, Locke'un doğal haklar felsefesiyle yakından ilgilidir. Locke, devletin yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğini savunur ve ünlü "*ikinci uygunluk*" teorisini geliştirir. Bu teoriye göre, hükümet insanların doğal haklarını korumazsa, insanlar hükümeti değiştirmek ve kendilerini savunmak için doğal bir hakka sahiptirler. Bu düşünceler, modern liberalizmin temellerinden biri olarak da kabul edilir.

Locke'un kölelik konusundaki tutumu, zamanının sosyal ve politik koşullarıyla da yakından ilgili olduğu savunular arasındadır. Locke'un yaşadığı dönemde, kölelik Batı dünyasında yaygın bir uygulamaydı ve bu konuda ortaya çıkan tartışmaların büyük bir kısmı, köleliğin insan haklarına aykırı olduğunu savunanlarla, köleliği savunanlar arasında geçiyordu. Bazıları, Locke'un köleliği savunduğuna dair kanıtların güçlü olduğunu düşünürken, diğerleri onun köleliğe karşı çıktığını savunmaktadır. Bu tartışmalar, Locke'un felsefesi ve düşüncelerinin doğru bir şekilde anlaşılması için önemlidir. Sonuç olarak, John Locke, liberalizmin öncülerinden biridir ve eserleri günümüzde hâlâ tartışılmaktadır. Kölelik konusundaki görüşleri de bu tartışmaların bir parçasıdır ve doğru bir şekilde anlaşılması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Locke, *Two Treaties of The Government* isimli eserinde Thomas Hobbes'ta olduğu gibi insan ahlakının aşırıya kaçan ve diğer insanları tahakküm altına alma hırsı olduğunu savunur (Locke, 1967). Zira insan doğal durumunda özgür olamamasının sebebinin insanların bu tür ihtirasları olmasından kaynaklandığını ifade eder. Bu sebeptendir ki insanların doğa durumunda mülk hakları olmalıdır fakat bu doğa durumunda insanlar mülklerinden emin olamamaktadırlar. Locke'un bu eserinde insan bir taraftan mantıklı ve rasyoneldir fakat diğer taraftan korkular ve sürekli tehditler insanlığın varlığına has olan olgulardır. Burada Locke söylemlerinde tezatların olduğu da açıktır. Aslında bu tezat Locke'un tezini güç kazandırmaktadır, zira insanlar bu korkudan kurtulmak için sivil topluma doğal haklarının bir kısmından feragat etmelidirler ki güçlü ve eşit olan bireyler sivil toplum tarafından muhafaza edilebilsinler.

Diğer önemli bir konu ise Locke'un mülkiyet hakları doktrindir. Locke'un amacı, Tanrı'nın insanlığa ortak olarak vermiş yeryüzüne rağmen, özel mülkiyetin bireysel hakkın nasıl olabileceğini açıklamaktır. Locke'a göre Tanrı yeryüzünü insanlara geçimleri için vermiştir ve insanların doğal bir yaşam hakkı vardır. Bu nedenle her birey, yaşamını sürdürmek için gerekli olanı doğadan alma hususunda doğal bir hakkı sahiptir. Her birey kendi emeğine göre doğadan alma hakkına sahiptir. İnsan buna göre sadece hayatını devam ettirecek kısmı ile sınırlandırılmalıdır ve böylece başkalarının rızasını almaya da gerek kalmayacaktır. Locke'un diğer çok önem arz eden doktrini ise *Just War*, yani adil savaş doktrindir. Aşağıda *Second Treatise of Government* kitabından (Locke, 1967, s. 45) bir alıntıdır ve adil savaş doktrinini anlatmaktadır. Bu metinde bulunan açıklama kendi başına yeterli bir açıklama olmasa da Locke'un kendi sözleridir ve Locke'u hem kendi sözleri hem de Carolina kolonisinde aktif çalışmaları ile yorumuna tabi tutacağım:

“Master and servant are names as old as history, but given to those of far different condition; for a freeman makes himself a servant to another, by selling him, for a certain time, the service he undertakes to do, in exchange for wages he is to receive: and though this commonly puts him into the family of his master, and under the ordinary discipline thereof; yet it gives the master but a temporary power over him, and no greater than what is contained in the contract between them. But there is another sort of servants, which by a peculiar name we call slaves, who being captives taken in a just war, are by the right of nature subjected to the absolute dominion and arbitrary power of their masters. These men having, as I say, forfeited their lives, and with it their liberties, and lost their estates; and being in the state of slavery, not capable of any property, cannot in that state be considered as any part of civil society; the chief end whereof is the preservation of property” (Locke, 1967, p. 45).

Bu orijinal pasajın Türkçeye çevirisi ise şöyledir:

“Usta ve hizmetkâr, tarihin çok eskilerinden beri kullanılan ancak farklı koşullara verilen isimlerdir. Çünkü özgür bir kişi, belirli bir süre için, karşılığında alacağı ücret için yapacağı hizmeti satmak suretiyle kendisini başka bir kişinin hizmetkârı yapabilir. Bu durum, genellikle ustanın ailesine dahil olmasına ve ustanın disiplinine tabi olmasına neden olur. Ancak bu durum usta tarafından geçici bir güç verir ve bu güç, aralarındaki sözleşmede belirtilenden daha fazla değildir. Ancak, bir başka tür hizmetkâr vardır ki, özel bir isimle köleler olarak adlandırılırlar. Bu kişiler, adil bir savaşta esir alınanlar olup, doğal haklar gereği, mutlak egemenlik ve keyfi güce sahip olan efendilerinin egemenliği altına girerler. Bu kişiler, hayatlarını ve özgürlüklerini kaybettikleri ve mal varlıklarını kaybettikleri için, mal varlığı sahibi olamayacakları köle durumundadırlar ve bu durumda sivil toplumun herhangi bir parçası olarak kabul edilemezler. Çünkü sivil toplumun temel amacı, mal varlığının korunmasıdır.”

Locke’un bu metinde tartışmaya açık en önemli anlatısı şu kısımdır, ‘Bu kişiler, adil bir savaşta esir alınanlar olup, doğal haklar gereği, mutlak egemenlik ve keyfi güce sahip olan *efendilerinin egemenliği altına* girerler. Bu kişiler, *hayatlarını ve özgürlüklerini kaybettikleri* ve mal varlıklarını kaybettikleri için, mal varlığı sahibi olamayacakları *köle durumundadırlar* ve bu durumda sivil toplumun herhangi bir parçası olarak kabul edilemezler. Çünkü sivil toplumun temel amacı, mal varlığının korunmasıdır.’ Locke bu pasajda oldukça açık bir ifade ile adil bir savaşın neticesinde esir düşen kişilerin sivil toplumların bir parçası olamayacaklarını ve böylece hayatlarını efendilerinin kölesi olarak geçirecekleri ifadesidir. Burada önemli olan Locke’un köleliğe karşı duruşu ile bir çatışma içinde olduğu gerçeğidir. Köleliğe karşı bir duruş sergileyen felsefi bir düşünce hiç kimsenin, adil savaşta dahi olsa başka bir kişinin mülkü olamayacağı ilkesidir. Oysa Locke, Wayne Glausser ifadesi ile gözde bir liberalizm savunucusunun köle ticaretine katılımı okuyucularını utanç kaynağı olduğudur (Glausser, 1990, s. 199). Zira ister Locke dönemin gerçekleri içinde yaşama mecburiyetinde kalmış olsa da, olmasa da Locke’un köle ticaretine katılım göstermesi gerçeği felsefesinin üzerinde duran çirkin bir gölge gibidir. Bu anlamda Locke, belki Amerika Birleşik Devletleri’nde köle tarlalarının sahibi değildi ama fiilen İngiliz köle ticaretine yatırım yaptığı da ayrı bir çatışma kaynağını oluşturmaktadır (Glausser, 1990, s. 200). Bu süre zarfında, on binlerce Afrika kıtasından insanlar köleleştirilmiş Amerika’daki İngiliz kolonilerine taşınmıştı. Locke, Amerika Birleşik Devletleri’nde köle tarlalarında köleleştirilmiş Afrikalıların sömürülmesine katılım sağlamış, doğal haklar ve bireysel özgürlükler hakkındaki görüşleri ile alakalı etik sorunsalları ile gündeme gelmektedir. Glausser makalesinde Locke’un yatırımlarını şu şekilde anlatır:

“Fact about the investments are solid enough, if not complete. (Investment records in the seventeenth century were often discarded after a transaction was finished.) Among his various investments two stand out for discussion. Locke put money in two companies whose commercial activities depended on slavery: the Royal African Company, and a company of adventurers formed to develop the Bahama Islands. The first of these was explicitly a slave trading enterprise. Locke invested six hundred pounds in the Royal African Company, shortly after its formation in 1672” (Kenyon, 1969, s. 233).

Pasajın Türkçe çevirisi ise şöyledir:

“Yatırımlarla ilgili gerçekler yeterince sağlamdır, ancak eksik değildir. (17. yüzyılda yapılan yatırım kayıtları genellikle işlem tamamlandıktan sonra atılırdı.) Çeşitli yatırımları arasında, tartışmaya değer iki yatırım bulunmaktadır. Locke, ticari faaliyetleri kölelikle ilişkili olan iki şirkete para yatırdı: Kraliyet

Afrika Şirketi ve Bahama Adaları'nı geliştirmek için kurulan bir maceracılar şirketi. Bunlardan ilki açıkça bir köle ticareti işiydi. Locke, şirket 1672'de kurulduktan kısa bir süre sonra Kraliyet Afrika Şirketi'ne 600 pound yatırdı”.

Locke'un yatırım yaptığı bu şirket özellikle Afrika'nın Batı sahillerinde köleleştirilmiş Afrikalıların alım satımı yapar, bu şirket Amerika kıtası kolonilerine hayati iş gücü oluşturan köleleri tedarik ederdi. Şirket, Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonileri de dahil olmak üzere Amerika'ya köle ticaretini de yapar ve İngiliz hükümeti tarafından ticaret için kullanılırdı. Locke'un köle ticaretine katılımı tarlaların doğrudan sahibi olmasa da, Royal African Company'ye yaptığı yatırım, köleleştirilmiş Afrikalıların sömürülmesine ve köle ticaretinin sürdürülmesine katkıda bulundu. Locke'un bu mirası, onun bu yönünü kabul etmek ve bireysel haklar ve özgürlükler hakkındaki fikirlerinin köle ticaretine katılımından nasıl etkilenmiş olabileceğini bu karanlık yönü açısından düşünmeye sevk etmektedir. Glausse'a göre Locke yine Ashley ile beraber *Bahamas Adventurers* isimli bir şirkete de yatırım yapmıştır. Ashley nüfuzlu bir siyasi olması, onun Bahama adalarında 1672'de yeni koloniler kurması için ruhsat almasına sebep olmuştur (Glausser, 1990, s. 201). Ashley on bir yatırımcı ile beraber Bahama Adalarına yatırımlar yapmışlardır. Bu on bir yatırımcıdan bir tanesi de şüphesiz Locke idi (Craton, 1968, s. 69). Craton'a göre adalarda kolonilerde köleler çalıştırılıyor ve yaşayan insanların 443'ünün köleler olduğunu ve 300 kolonist aile için 600 köleye ihtiyaç duyacağı ve senede 4000 ve ondan sonraki üç sene içinde 8000 köleye ihtiyaç olacağını belirtir. Locke'un kolonist arkadaşlarından Sör Peter Colleton'un yazdığı bir mektupta Colleton, Lock'a şöyle der:

“I find I am your partner in the Bahama trade which will turn to accompt if you meddle not with planting, but if you plant otherwise then for provision for your factor you will have your whole stock drowned in a plantation and bee never the better not, they improve our province, but I would neither have you nor my lord ingadge in it” (Glausser, 1990, s. 202).

Türkçe çevirisi ise şöyledir:

“Gördüğüm kadarıyla Bahama ticaretinde ortağınızım. Eğer tarım işiyle uğraşmazsanız, hesaba katılacak bir dönüş elde edeceksiniz. Fakat eğer tarım işiyle uğraşırsanız, tedarikçinizin ihtiyaçları için sermayenizin tamamını tarım işine yatırırsanız, hiçbir kazancınız olmadan tüm paranızı kaybedersiniz. Bu yüzden, bahsi geçen tarım işine dahil olmanızı ya da lordumun dahil olmasını istemem. Çünkü tarım işi, toprağımızı geliştirmeyi amaçlamadığı gibi aksine zarar verebilir”.

Her ne kadar Locke'un doğal haklar hakkındaki görüşlerinin zamanı için devrim niteliğinde olsa da, siyaset felsefesi ve insan hakları söylemi üzerinde kalıcı bir etkisinin nasıl oluştuğunu anlamak bir o kadar önem arz etmektedir. Endişe verici olan bu durum John Locke'un köle ticaretine katılımı ile bireysel hak ve özgürlükler hakkındaki fikirleri arasındaki çelişkiyi kabul etmek de faydalı tarafları kadar önemlidir. Doğal haklar ve bireysel özgürlükler fikrini savunan birinin, insanların köleleştirilmesinden ve sömürülmesinden sorumlu olması bunun üzerinden kazanım sağlamış olması gerçeği ile yüzleşmek gerekli ve anlamlıdır. Zira Locke, köle ticaretinin yaygın olarak kabul gördüğü ve karlı sayıldığı bir zamanda Royal African Company'ye katılmış olması, yaşadığı zaman için alışılmadık bir durum olmasa da doğal haklar ve bireysel özgürlükler hakkındaki fikirlerinin, kendisi tarafından bile, tutarlı bir şekilde uygulanmadığını görmek anlamlıdır.

Seliger'a göre Locke'un kölelik mefhumunu meşrulaştırmasının yazdığı eserlerde tek yolu, *adil bir savaşın* sonunda kaybeden insanların köleleştirilebileceğidir (Seliger, 2019). Peki, Amerika kıtasında veya Afrika'da kendi topraklarında yaşayan insanlar neden savaş yapılmalıdır ve neden saldırgan konumuna gelebilmişlerdir sorusuna ise şöyle cevap verir. Özellikle Locke'un Theory of çorak topraklar teorisi (Skinner, 1967) (*Waste Land Theory*) göre, çorak topraklarda yaşayan insanlar kendilerini geliştirmekte acizdirler ve toprakları geliştirmek isteyen insanlara karşı saldırgan durumuna düşerler. Böylece adil bir savaşın şartları oluşmuş olur ve yenilgiye uğramaları neticesinde köleleştirilebilirler. Locke'un bir diğer mülk edinme ile alakalı düşüncesi bunun sadece emeğin karşılığında olabileceği şeklindedir. Bu düşüncede de yine çalışan ve geliştiren insanın emeği karşılığında toprakları sahiplenmesi düşüncesi de yatmaktadır.

Sonuç

Locke da Thomas Hobbes gibi insan doğasının diğer insanlar üzerinde hükmetme arzusundan yoksun olmadığını kabul eder. Hobbes'a nazaran Locke hak ve özgürlüklerin ferdi bir rasyonalite perspektifinden anlam kazanacağını ve ferdi mülk edinme hakkını savunur. İnsanlar doğa durumunda (*state of nature*) derin arzu ve tutkuların esaretinden devletin varlığı ile korunabilirler. Locke'un bu fikirleri günümüz siyaset bilimi alanında ve anayasal devlet anlayışının temellerinde halen benimsenmektedir. Buna karşın bu makalede vurgulanmak istenen argüman Locke'un adil savaş doktrini, esirlerin köleleştirilmesinin meşruiyet kaynağı olabileceği düşüncesi de aynı eşitlik esasına göre ele alınması gerektiğidir. Locke'un makalede ele alınan Carolina anayasası yazımında ve İngiliz köle ticaretinde aktif rolü onun özgürlükçü fikirlerinin tüm bireyler için geçerliliğini tartışmaya açmaktadır. Zira adil bir savaş neticesinde esir düşenler efendilerinin mutlak egemenliği altına girerler ve bu nedenle de sivil toplumun herhangi bir parçası olarak kabul edilemezler. Oysa unutulmamalıdır ki sivil toplumun ana amacı fertlerin mal varlıklarının korunması esasidir.

Locke'un temel hak ve özgürlükler ile alakalı fikirleri günümüz siyaset felsefesi ve insan hakları söylemleri üzerinde kabul edilir etkileri vardır. Bu makalede Locke'un entelektüel mirasının olumlu aynı zamanda olumsuz yönlerini eleştirel bir bakışla tartışmak ana hedeflerden bir tanesidir. Diğer bir hedef ise Locke'un fikirlerinin teolojik kaynağını tarihî metinler üzerinden anlamak, çalışmalarını ve günümüzdeki insan hakları ve sosyal adalet tartışmalarıyla ilişkisini netleştirebilmektir. Son olarak bu makale Locke'un klasik liberalizme yapmış olduğu önemli katkıları benimserken, mevcut eleştirel düşüncelerin de aynı hassasiyetle siyaset bilimi alanlarında okunulması ve günümüze tarihsel metin odaklı analizlerin baskın ideolojik tercihler karşısında önemini yitirmediğini savunmasıdır.

Kaynakça

- Armitage, D. (2004). John Locke, Carolina, and the two treatises of government. *Political Theory*, 32(5), 602–627. <https://doi.org/10.1177/0090591704267122>
- Bourne, H. R. F. (1876). *The life of John Locke* (Cilt 2). Henry S. King ve Co., London.
- Craton, M. (1968). *A history of the Bahamas*. Collins. <https://books.google.com.tr/books?id=Uk0YAAAAYAAJ>
- Farr, J. (2008). Locke, natural law, and new world slavery. *Political Theory*, 36(4), 495–522. <https://doi.org/10.1177/0090591708317899>
- Glausser, W. (1990). Three approaches to Locke and the slave trade. *Journal of the History of Ideas*, 51(2), 199–216. <https://doi.org/10.2307/2709512>.
- Goldie, M. (2018). John Locke, the early Lockean, and priestcraft. *Intellectual History Review*, 28(1), 125–144. <https://doi.org/10.1080/17496977.2018.1402444>
- Greene, D. (1967). Augustinianism and empiricism: A note on eighteenth-century english intellectual history. *Eighteenth-Century Studies*, 1(1), 33–68. <https://doi.org/10.2307/3031666>.
- Hersey, J. (2019). John Locke: The father of liberalism. *The Objective Standard*, 14(3), 29. <https://theobjectivestandard.com/2019/08/john-locke-the-father-of-liberalism/>.
- Hsueh, V. (2002). Giving orders: Theory and practice in the fundamental constitutions of Carolina. *Journal of the History of Ideas*, 63(3), 425–446. <https://www.jstor.org/stable/pdf/3654316.pdf>
- Jeffreys, M. V. (1974). John Locke. *British Medical Journal*, 4(5935), 34. 10.1136/bmj.4.5935.34.
- Kenyon, J. P. (1969). The first earl of shaftesbury. *The Historical Journal*, 12(2), 372–374.
- Laslett, P. (1957). John Locke, the great recoinage, and the origins of the board of trade: 1695-1698. *The William and Mary Quarterly: A Magazine of Early American History*, 14(3), 370–402. <https://doi.org/10.2307/1915650>.
- Locke, J. (1847). *An essay concerning human understanding*. Philadelphia: Kay ve Troutman.
- Locke, J. (1967). *Locke: Two treatises of government*. Cambridge: Cambridge university press.
- Locke, J. (2013). *A letter concerning toleration*. Toronto: Broadview Press.
- Meynell, G. G. (2006). John Locke and the preface to Thomas Sydenham's *Observationes medicae*. *Medical History*, 50(1), 93–110. <https://doi.org/10.1017/S0025727300009467>.
- Miller, J. (2014). *The glorious revolution*. Oxon: Routledge.

- Pearson, S. C. (1978). The religion of John Locke and the character of his thought. *The Journal of Religion*, 58(3), 244–262. <https://www.jstor.org/stable/1202048>.
- Principe, L. M. ve Anstey, P. R. (2011). John Locke and the case of anthony ashley cooper. *Early Science and Medicine*, 16(5), 379–503. <https://doi.org/10.1163/157338211X594759>.
- Romanell, P. (1984). *John Locke and medicine a new key to Locke*. Buffalo N.Y.: Prometheus.
- Seliger, M. (2019). *The liberal politics of John Locke*. Buffalo N.Y.: Routledge.
- Skinner, Q. (1967). *More's utopia*. JSTOR. <https://www.jstor.org/stable/649752>.
- Sprat, T. (1734). *The history of the Royal Society of London, for the improving of natural knowledge*. Knapton. Erişim adresi: <https://archive.org/details/thehistoryofroya00spraiala/page/n9/mode/2up>
- Ware, C. S. (1950). The influence of descartes on John Locke. A bibliographical study. *Revue Internationale de Philosophie*, 4(12), 210–230. <https://www.jstor.org/stable/23932518>.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Woolhouse, R. (2007). *Locke: A biography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wootton, D. (1992). John locke and richard ashcraft's revolutionary politics. *Political Studies*, 40(1), 79–98. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1992.tb01762.x>.
- Yolton, J. W. (1958). *John Locke: A Biography*. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/2182951>

Extended Abstract

Purpose

The purpose of this paper is to focus on an examination of John Locke's association with slavery, shedding light on a lesser-known aspect compared to his influential role as the father of liberalism. While Locke's contributions to philosophy centers around the concepts of freedom, equality, and human rights, his stance on slavery has been a subject of controversy. This paper aims to provide a discursive analysis of Locke's writings, investigating whether he advocated for slavery or engaged in critical discourse concerning his involvement in the British slave trade. The study delves into the historical context and the motivation behind examining Locke's views on slavery. While Locke is primarily celebrated as a pioneer advocate of liberalism, his connection to the British slave trade remains relatively unexplored within Turkish literature. By conducting a discursive analysis, this research seeks to shed light on this understudied aspect of Locke's legacy.

Design and Methodology

The research method utilized in this study encompasses a discourse analysis approach firmly grounded in existing literature. Drawing upon a diverse array of scholarly works, historical records, and interpretations, the analysis seeks to delve deeply into the discourse encompassing John Locke's perspectives on slavery and his entanglement in the slave trade. By meticulously scrutinizing a plethora of texts, including Locke's seminal work "Two Treatises of Government" the study endeavours to discern and scrutinize the myriad of arguments and narratives espoused by various scholars, historians, and critics concerning Locke's stance on slavery. Through this comprehensive discourse analysis, a multifaceted exploration of the diverse perspectives and interpretations surrounding Locke's involvement in the British national slave trade unfolds, offering valuable insights into the intricate tapestry of his ideological legacy. The application of this method facilitates an extensive examination of the intricate nuances underlying John Locke's engagement with the British national slave trade, unravelling the intricate tapestry of perspectives and interpretations related to his ideologies, thus yielding invaluable insights for scholarly discourse and historical understanding.

Findings

Locke is a central figure when it comes to classic liberal ideas that now has become global phenomenon. Yet, as many thinkers of his time, some of his ideas as well as certain activities are not devoid of certain claims, wherein individuals or groups of people cannot be free in their natural state of human passions to rule. From the analysis below it is evident that Locke's active participation in the slave trade has a negative impact on his universal significance as an advocate of liberal ideas. However, it is as important to acknowledge the positive influence of his ideas on political philosophy and discourse on human rights. When considering Locke's legacy, it is crucial to understand both its positive and negative aspects and engage in critical discussion.

Understanding the complexity and historical context of his ideas helps us grasp their relevance to contemporary debates on human rights and social justice. It is important to recognize that a neglect of Locke's liberal legacy is part of a broader historical erasure and of selective memory used to perpetuate dominant narratives and preserve power structures. By highlighting these overlooked aspects of Locke's past, we can have a more critical and honest discussion about the relationship between his ideas and the historical realities of slavery and colonialism. In doing so, while acknowledging the limitations and contradictions within Locke's legacy, we can also acknowledge the potential of his ideas to inspire the construction of a more just and egalitarian society.

Research Limitations

In this discourse analysis, I encountered some limitations such as the availability and quality of existing literature, as some essential historical records and scholarly works were scarce. This scarcity potentially led to limitations in the interpretative method employed during the analysis. Secondly, while scrutinizing texts, I remained mindful of the inherent subjectivity in interpretations. This awareness was crucial to avoid potential author bias in the findings. To mitigate this, I set a careful objective to solely focus on discussing the matter at hand objectively. Moreover, the constraint of historical records limited the scope of my analysis, preventing me from examining every facet of the subject matter comprehensively. Despite these limitations, I navigated the research path conscientiously, striving to provide a balanced narrative while acknowledging the potential obstacles that shaped my analysis. This acknowledgment adds credibility to the findings and ensures a thoughtful approach to the study's limitations.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

The implications of this study are multifaceted as for reasons of historical understanding, being aware of the valuable insights of John Locke's views on slavery and his involvement in the slave trade, contributing to a deeper understanding of this influential philosopher's role in historical contexts. It is significant for academic purposes as such a discourse analysis sheds light on the diverse perspectives and interpretations surrounding Locke's stance on slavery, enriching academic debates, leading to further discussions and research on the subject. Such historical debates are intended to enable ethical considerations by critically examining ethical questions written by prominent figures that could be used to explain oppressive systems. This can prompt reflections on the complexity of historical legacies and their implications for contemporary ethical discussions.

Originality/Value

The above research holds potential originality due to its unique focus on John Locke's views on slavery and his involvement in the slave trade through the lens of discourse analysis. While numerous studies have explored Locke's philosophical contributions, this research delves specifically into the complexities of his stance on slavery and its relation to the slave trade. By adopting a discourse analysis approach, it offers a novel perspective on the subject, emphasizing the role of language, arguments, and narratives in shaping historical perceptions. The study's meticulous examination of diverse texts and careful consideration of interpretative limitations contribute to its originality, allowing for a comprehensive exploration of the multifaceted aspects surrounding Locke's ideologies and their implications on ethical, historical, and societal perspectives. As a result, this research presents a unique and valuable contribution to the existing body of knowledge, offering fresh insights into the intricate tapestry of John Locke's legacy and his involvement in a complex historical context.

Araştırmacı Katkısı: Ertuğrul GÖKÇEKUYU (%100)

Kripto Korku ve Açgözlülük Endeksi ile Finansal Piyasalar İlişkisinin Fourier Tabanlı Yaklaşımlarla İncelenmesi: G7 Ülkelerinden Kanıtlar ¹

Mert Baran TUNÇEL ² - Serdar YAMAN ³ - Feyyaz ZEREN ⁴

Başyuru Tarihi: 03.10.2023

Kabul Tarihi: 22.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Özellikle son yıllarda finansal piyasalarda fiyatların oluşumu, tahmin edilebilirliği ve yatırımcı davranışları finans literatürünün en ilgi çeken konularından biri konumundadır. Yatırımcı psikolojisinin yatırımlar üzerindeki etkilerinin en net gözlemlenebildiği piyasalardan biri de kripto para piyasalarıdır. Bu çalışma, kripto para piyasasında yatırımcı duyarlılığının temel göstergelerinden biri olarak kabul edilen kripto korku ve açgözlülük endeksi ile G7 ülkelerinin finansal piyasaları arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu bağlamda, kripto korku ve açgözlülük endeksi ile G7 ülkelerinin pay piyasaları arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri 04.02.2018–15.01.2023 dönemine ait haftalık veriler kullanılarak Fourier Bootstrap ARDL Sınır Testi ve Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile incelenmiştir. Fourier Bootstrap ARDL Sınır Testi sonucunda, değişkenler arasında dejenere durum olduğu, daha açık bir ifadeyle eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı tespit edilirken, Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi sonucunda ise kripto korku ve açgözlülük endeksi ile FTSEMIB ve TSX arasında çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, S&P 500 ve FTSE 100'den kripto korku ve açgözlülük endeksine doğru tek yönlü, kripto korku ve açgözlülük endeksinden NIKKEI225'e doğru yine tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik analizi sonuçları, kripto para piyasası yatırımcılarının kripto para piyasasında yaşanan gelişmeler sonucunda sergiledikleri korku ve açgözlülük davranışlarının pay piyasaları ile önemli ilişkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kripto Korku ve Açgözlülük Endeksi, Yatırımcı Duyarlılığı, Fourier Eşbütünleşme, Fourier Nedensellik

Atıf: Tuncel, M. B., Yaman, S.ve Zeren F. (2024). Kripto korku ve açgözlülük endeksi ile finansal piyasalar ilişkisinin fourier tabanlı yaklaşımlarla incelenmesi: G7 ülkelerinden kanıtlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 37-52.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Şırnak Üniversitesi, Şırnak MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, mbtuncel@sirnak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8554-8080

³ Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sdr73@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8316-0805

⁴ Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, feyyaz.zeren@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0163-5916

Examining the Relationship between Crypto Fear and Greed Index and Financial Markets Using Fourier-Based Approaches: Evidence from G7 Countries

Mert Baran TUNÇEL⁵ - Serdar YAMAN⁶ - Feyyaz ZEREN⁷

Submitted by: 03.10.2023

Accepted by: 22.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

Especially in recent years, the formation and prediction of prices, and investors' behaviors has been one of the most interesting topics in the literature of finance. Cryptocurrency market is one of the markets where the effects of investors' psychology on investments can be observed most clearly. This study investigates the relationship between the crypto fear and greed index, which is considered one of the leading indicators of investor sentiment in the cryptocurrency market and the financial markets of the G7 countries. In this context, the cointegration and causality relations between the crypto fear and greed index and the stock markets of G7 countries were examined with Fourier Bootstrap ARDL Bound Test and Fourier Toda-Yamamoto Causality Test using weekly data for the period 04.02.2018-15.01.2023. ARDL Bound test results reveal that the situation between variables was degenerate, and the variables are not cointegrated. Causality test results, on the other hand, indicate causal relationships between crypto fear and greed index and various financial markets. Causality test results, reveal that there was bidirectional causality between the crypto fear and greed index and FTSEMIB and TSX. it has also been determined that there is unidirectional causality from S&P 500 and FTSE 100 to the crypto fear and greed index and unidirectional causality from the crypto fear and greed index to NIKKEI225. The causality test results show that cryptocurrency market investors' irrational behaviors, such as fear and greed, which occur a result of the developments in the cryptocurrency market, have important relations with the stock markets.

Keywords: Crypto Fear and Greed Index, Investor Sentiment, Fourier Cointegration, Fourier Causality

⁵ Sırnak University, Sırnak Vocational School, Department of Accounting and Tax, mbtuncel@sirnak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8554-8080

⁶ Sırnak University, Faculty of Economics and Administrative Science, Department of Business Administration, srd73@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8316-0805

⁷ Yalova University, Faculty of Economics and Administrative Science, Department of International Trade and Finance, feyyaz.zeren@yalo.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0163-5916

Giriş

Finansal piyasalarda fiyatların oluşumu, tahmin edilebilirliği ve yatırımcı davranışları finans literatürünün en ilgi çeken konularından biri konumundadır. Geleneksel finans teorileri, yatırımcıların rasyonel davranışlar sergiledikleri ve finansal varlık fiyatlarının geçmiş dönem değerlerinden bağımsız olduğu varsayımlarına dayanarak rassal yürüyüş ve piyasa etkinliği gibi kavramları ortaya atmışlardır. Bachelier 1900 yılında gerçekleştirdiği çalışmada finansal piyasalarda fiyat oluşumlarını açıklamaya çalışmış ve geçmiş, şimdiki ve gelecek dönem olaylarının finansal varlık fiyatlarına yansiyacağını ve finansal varlık fiyatlarının rassal hareket edebileceklerini ileri sürmüştür (Dimson ve Mussavian, 1998, s. 1). Kendall (1953) ise farklı dönemlerde finansal varlık fiyatları arasında serisel bir korelasyonun söz konusu olmadığını iddia ederek finansal varlık fiyatlarının rassal hareket ettiğini ifade eden rassal yürüyüş hipotezini geliştirmiştir. Finansal piyasalarda etkinlik kavramını ön plana çıkaran Samuelson (1965) da yatırımcıların rasyonel davranışlar sergilediği, finansal varlık fiyatlarının piyasadaki tüm bilgileri ve yatırımcılara ilişkin tüm beklentileri yansıttığı varsayımları altında fiyat tahmininin mümkün olmayacağını ve piyasalarda etkinliğin söz konusu olacağını ifade etmiştir.

Finansal piyasalarda etkinlik konusunun temel varsayımlarını belirleyen Fama (1970) ise etkin piyasalar hipotezini (EPH) geliştirmiştir. Piyasalarda bilgi etkinliğinin olduğu ve finansal varlık fiyatlarının piyasadaki tüm bilgiyi yansıttığını varsayan Fama (1970)'ya göre yatırımcılar eşit yatırım ufuklarına sahip rasyonel kişilerdir. Finansal piyasalarda fiyat oluşumu ve yatırımcı davranışları üzerine katı varsayımlara dayanan geleneksel finans teorileri bu özellikleri nedeniyle eleştirilmektedirler. Finansal piyasalarda gözlenen anomaliler, piyasalarda bilgi etkinliğinin sağlanamaması ve meydana gelen önemli fiyat dalgalanmaları EPH'nin finansal varlık fiyatlarındaki değişimleri açıklamakta yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

Geleneksel finans teorilerinde yer alan rasyonel yatırımcı profilini değiştirerek yatırım kararlarında insan psikolojisinin önemine değinen Kahneman ve Tversky (1973, 1979) beklenti teorisini ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde DeBondt ve Thaler (1985, 1987)'de finansal piyasa yatırımcılarının rasyonel hareket etmediklerine dair bulgulara erişmiş ve aşırı tepki hipotezini ortaya koymuşlardır. Yazarlar finansal varlıkların fiyat hareketlerini açıklamada EPH'ne kıyasla davranışsal finans teorisinin daha başarılı olduğunu ifade etmişlerdir. Yatırımcı davranışları üzerine gerçekleştirilen çalışmalar, yatırımcıların EPH'nin ön gördüğü gibi yatırım kararı vermede risk minimizasyonu ve fayda maksimizasyonunu hedeflemelerine rağmen, aşırı özgüven, aşırı tepki gösterme, demirleme ve kumarcı yanlılığı gibi sezgisel yanılsamalar, kayıptan kaçınma, pişmanlıktan kaçınma, çerçeveleme ve zihinsel muhasebe gibi zihinsel yanılsamalar, dönemsel eğilimler ve sürü davranışları sergileyerek hedeflerine ulaşamadıkları ve rasyonel seçim yapamadıklarını göstermektedir (Korkmaz ve Ceylan, 2017, s. 735-740; Kıyılar ve Akkaya, 2016, s. 111).

Günümüzde yatırımcı psikolojisinin yatırımlar üzerindeki etkilerinin en net gözlemlenebildiği piyasalardan biri de kripto para piyasalarıdır. Düşük işlem maliyeti, güçlü teknolojik altyapı, doğrudan regülasyona tabi tutulmama, sınırlı arz gibi avantajlara sahip olan kripto para piyasası, yüksek volatilité, yetersiz hukuki alt yapı, merkeziyetsizlik, manipülasyona açık olma ve kripto paraların genel anlamda ödeme aracı olarak kabul görmemiş olması gibi risklere sahip bir piyasadır. Satoshi Nakamoto tarafından 2008 yılında Bitcoin'in ilk çıkarıldığı dönemden itibaren önemli ölçüde değer kazanan kripto para piyasası çalışma tarihi itibarıyla günlük yaklaşık 23,96 milyar \$'lık bir işlem hacmine ve 1,093 trilyon \$'lık bir piyasa büyüklüğüne sahip önemli bir piyasa konumundadır (coinmarketcap.com). Teknolojik yenilik ve merkeziyetsizlik gibi önemli özelliklerinin yanı sıra yatırımcılar açısından kripto para piyasalarını en ilginç kılan özelliklerden biri de kısa sürelerde önemli fiyat hareketlerinin gözlenmesi, diğer bir ifadeyle yüksek volatilitedir. Bu özelliği kripto para piyasasının avantajlarının yanı sıra oldukça riskli bir piyasa olmasına neden olmaktadır. İçerdiği önemli risk faktörleri nedeniyle kripto para piyasası, yatırım kararlarında psikolojik faktörlerin önemli etkisinin bulunduğu bir piyasa konumundadır.

Kripto para piyasalarında yatırımcı davranışlarının gözlenmesi amacıyla oluşturulan önemli göstergelerinden biri olan kripto korku ve açgözlülük endeksi (KKAE), alım-satım işlem hacimleri üzerinden yatırımcı davranışlarını aşırı korku, korku, açgözlülük ve aşırı açgözlülük şeklinde sınıflandırmaktadır (alternative.me). Kripto korku ve açgözlülük endeksi 0-100 arasında değerler almakta, 0-24 arası değerler aşırı korku, 25-49 arası değerler korku, 50 tarafsız bölge, 51-74 arası değerler açgözlülük ve 75-100 arası değerler ise aşırı açgözlülük duygularının piyasaya hâkim olduğuna işaret etmektedir (coinmarketcap.com/alexandria/article/what-is-the-crypto-fear-and-greed-index). Aşırı korku seviyesi, kripto para yatırımcılarının endişeli olduğuna, pek çok yatırımcının satış yaptığını ve fiyatları düşürdüğüne ve bu durumun alım için fırsat olabileceğine işaret ederken, aşırı açgözlülük seviyesi, kripto paraların aşırı değerlendirildiği, yüksek seviyelerden satış için bir fırsatın ortaya çıktığı ve piyasanın düzeltmeye ihtiyaç duyduğuna işaret etmektedir. Yatırımcı davranışlarını etkileyen psikolojik faktörler, yatırımların kripto para piyasasına veya pay piyasalarına yönelmesine neden olabilen önemli faktörlerdir. Sahip olduğu yüksek işlem hacmi kripto para piyasasını diğer finansal piyasalar için de dikkat edilmesi gereken bir piyasa konumuna getirmektedir. Önemli risklere sahip olan kripto para piyasasında meydana gelen fiyat dalgalanmalarına yatırımcıların gösterdiği tepkiler finansal piyasalara fon akışı şeklinde sonuçlanabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, kripto para piyasasındaki aşırı açgözlülük davranışlarının sonrasında meydana gelen önemli satışlar sonrasında pay piyasaları gibi çeşitli finansal piyasalarda yükselişler gözlemlenebilmekte, aşırı korku davranışları sonrasında meydana gelen önemli satın almalar ise pay piyasalarında düşüşe neden olabilmektedir. Test edilmeye ihtiyaç duyan bu iddia, pek çoğu mevcut veya potansiyel pay piyasası yatırımcısı olan kripto para piyasası yatırımcılarının rasyonel olmayan davranışlarının pay piyasalarında menkul kıymet getirilerinin değişimine etki edebileceği şeklinde özetlenebilir. Test sonucunda kripto korku ve açgözlülük endeksi ile pay piyasası getirileri arasında herhangi ilişkinin tespit edilmesi ilgili piyasada yatırımcıların rasyonel olmadığı, yatırımcı psikolojisinin yatırım kararları ve menkul kıymet fiyatları üzerinde etkili olduğu ve piyasanın etkin piyasalar hipotezine uyum sağlamadığı şeklinde ifade edilebilir.

Bu çalışmada yukarıda söz edilen iddianın test edilmesi amacıyla, kripto para piyasasında yatırımcı duyarlılığının önemli göstergelerinden olan kripto korku ve açgözlülük endeksi ile G7 ülkeleri finansal piyasaları arasındaki ilişkiler ekonometrik yöntemlerle araştırılmıştır. Araştırmanın amacına ulaşması için yeni nesil eşbütünleşme ilişkileri üzerinde yorum yapmamıza izin veren, küçük yapısal kırılmaları da dikkate alan Fourier Bootstrap ARDL Sınır Testinden ve değişkenler arasında nedensellik ilişkisini görmemizi sağlayacak Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testinden yararlanılmıştır. Bu durumun literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın teorik altyapısının anlatıldığı birinci bölüm dâhil olmak üzere çalışma, beş temel bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde konu ile ilgili literatür araştırmasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın kapsamı ve çalışmada kullanılan veri seti tanıtılırken dördüncü bölümde çalışmanın metodolojisi verilerek analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Literatür Taraması

Kripto korku ve açgözlülük endeksi, piyasadaki yatırımcıların kripto piyasasının durumuna göre duygusallığını ölçmektedir. Endeks, Bitcoin'in oynaklığı, piyasa hacmi, sosyal medyadaki etkileşimi, dominansı ve google trends verilerine göre hesaplanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde kripto paralarla ilgili yapılmış çalışmalara değinilmiştir.

Kristoufek (2013), çalışmasında Wikipedia ve Google Trends’de yer alan Bitcoin ile ilgili haberlerin Bitcoin’e yatırımcı ilgisini arttırıp arttırmadığı Mayıs 2011 – Haziran 2013 dönemi için incelenmiştir. Nedensellik testinden elde edilen analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında çift yönlü ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha açık bir ifadeyle Wikipedia ve Google Trends değişkenlerinden Bitcoin’e ve Bitcoin’den Wikipedia ve Google Trends değişkenlerine nedensellik olduğu ortaya konmuştur.

Cheung vd. (2015), Mt Gox borsasında Bitcoin fiyatlarının hareketlerini incelediği çalışmasında 2010 – 2014 dönemini inceleme kapsamında baz almıştır. 1307 günlük verinin kullanıldığı çalışmada elde edilen analiz sonuçlarına göre, bazı kısa süreli fiyat balonlarının yanı sıra uzun süreli üç fiyat balonu da tespit edilmiştir.

Dirican ve Canöz (2017), çalışmalarında borsa endeksleri ile Bitcoin arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Mayıs 2013 – Kasım 2017 tarihleri kapsamında yapılan ARDL sınır testi analizi sonuçlarına göre, ABD ve Çin borsa endeksleri ile Bitcoin fiyatları arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ancak İstanbul, Londra ve Tokyo piyasaları ile Bitcoin fiyatları arasında uzun dönemli ilişki bulunamamıştır.

Kraaijeveld ve De Smedt (2020), çalışmalarında duygular ile kripto para birimlerinin fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yazarlar, duygu analizini 04.06.2018 – 04.08.2018 tarihleri kapsamında atılan 24.035.075 Tweet ile yapmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, Twitter’da ifade edilen duygular, kripto para birimleri fiyatlarını tahminde yardımcı olarak kullanılabilir.

Nie vd. (2020), çalışmalarında kripto para birimi oynaklığı ve ticaret hacmi ile ABD duyarlılık endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bitcoin, Ethereum, Litecoin ve Ripple kripto paralarına ait 2014-2018 dönemi kapsamında aylık veriler kullanılmıştır. Yapılan regresyon analizi sonucunda, yatırımcı duyarlılığı yükseldikçe Bitcoin ve Ethereum’un ticaret hacminde artış yaşandığı görülürken yatırımcı duyarlılığı düştüğünde ise Bitcoin ve Ethereum’da oynaklığın düştüğü tespit edilmiştir. Son olarak yatırımcı duyarlılığı ile Litecoin ve Ripple arasında bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Chen vd. (2021), çalışmalarında Bitcoin getirileri ile Çin Ekonomik Politika Belirsizlik Endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma, Aralık 2019 – Mayıs 2020 dönemi için En Küçük Kareler ve Nicel Regresyon yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre, Belirsizlik Endeksi değişkeninin Bitcoin getirileri üzerinde olumlu bir etki yarattığı sonucuna varılmıştır.

Topaloğlu ve Köycü (2021), araştırmalarında kripto korku ve açgözlülük endeksi ile Bitcoin getirisi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, 15.07.2018 – 08.03.2020 dönemi çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, uzun dönem katsayı tahmini ve nedensellik ilişkisi zaman serisi analizleri ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, değişkenler arasında hem eşbütünleşme ilişkisinin ve hem de nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür.

Çizgici Akyüz (2022), çalışmasında kripto korku ve açgözlülük endeksi ile S&P500 endeksinin bitcoin üzerindeki asimetric etkisi olup olmadığını incelemiştir. Çalışmanın veri seti, Mart 2018 – Ekim 2022 dönemi baz alınarak ve aylık veriler kullanılarak oluşturulmuştur. Doğrusal olmayan NARDL test sonuçlarına göre, kripto korku ve açgözlülük endeksi ile S&P500 endeksinde meydana gelen negatif ve pozitif şoklar hem kısa dönemde hem de uzun dönemde Bitcoin üzerinde anlamlı asimetric etkilere sebep olmaktadır.

Bourghelle vd.(2022), çalışmalarında Bitcoin oynaklığı ile yatırımcı duyarlılıkları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Çalışmada, yatırımcı duyarlılığını temsilen Korku ve Açgözlülük Endeksi değişken olarak kullanılmıştır. 21 Ocak 2020 ile 25 Mayıs 2021 tarihleri arasındaki veriler baz alınarak yapılan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre, Korku ve Açgözlülük Endeksi ile Bitcoin fiyatları arasında anlamlı bir sonuç bulunamamıştır.

Höl (2022), çalışmasında piyasalardaki belirsizliklerin kripto piyasası üzerindeki etkisini incelemiştir. Volatilité modelleriyle, belirsizliğin kripto piyasasındaki etkisi Ocak 2018 – Kasım 2022 tarihleri için araştırılmıştır.

Yazar, çalışmada piyasalardaki belirsizlikleri temsilen Küresel Ekonomi Politika Belirsizlik Endeksi ile Jeopolitik risklerden ve Twitter bazlı oluşan belirsizlikleri çalışmada kullanmıştır. Volatilite modellerinden elde edilen sonuçlara göre, belirsizliklerin Bitcoin volatilitesi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya konmuştur.

Sezal (2023), kripto paralar ile dolar endeksi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, 02.02.2012 – 21.12.2021 dönemi için günlük verilerden yararlanmıştır. Yapılan Toda – Yamamoto testi sonuçları doğrultusunda Bitcoin fiyatları ile dolar endeksi arasında nedensellik olmadığı ortaya konmuştur.

İlgili literatür incelendiği zaman genel olarak kripto para piyasasında yatırımcı psikolojisinin etkili olduğu görülmektedir.

Kapsam ve Veri Seti

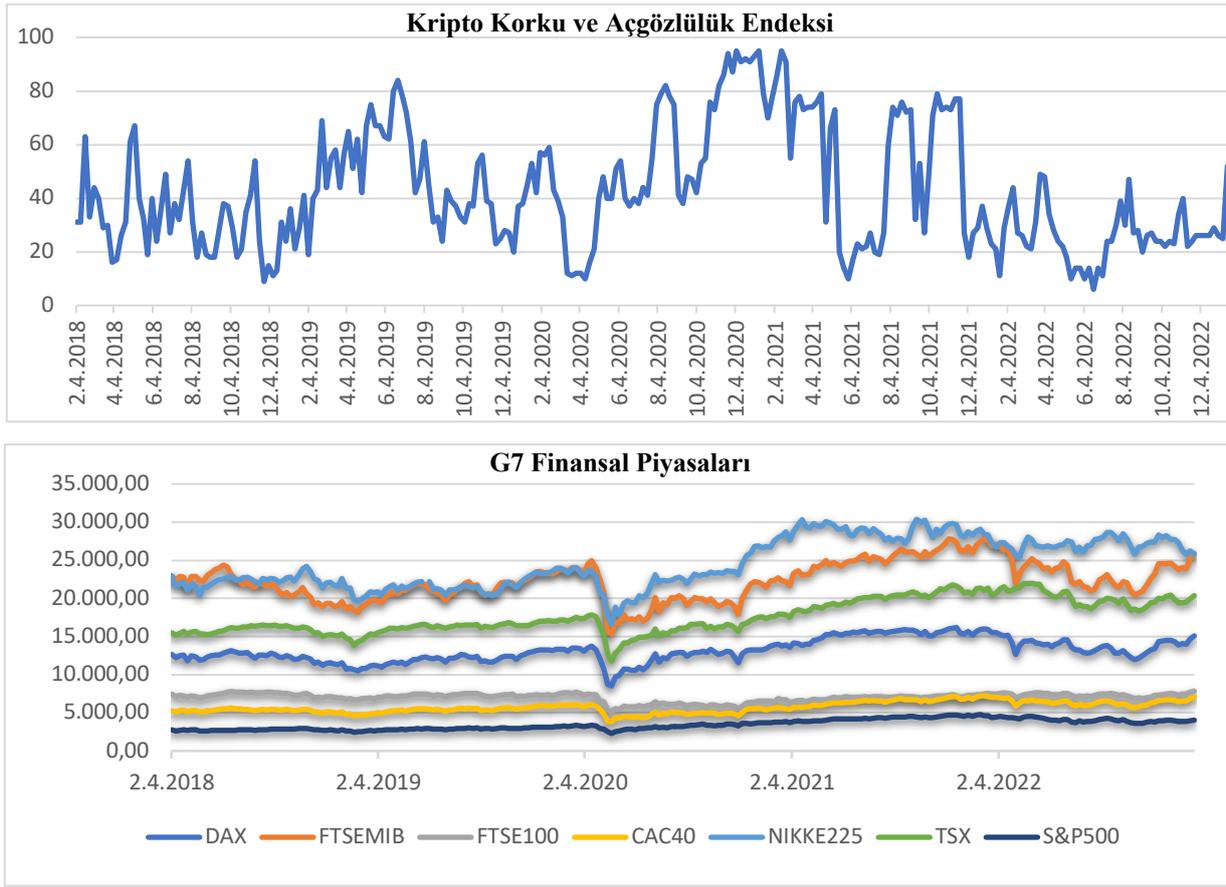
Çalışmada, kripto korku ve açgözlülük endeksi ile G7 ülkelerinin finansal piyasaları arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri 04.02.2018 – 15.01.2023 dönemine ait haftalık veriler kullanılarak Fourier Bootstrap ARDL Sınır Testi ve Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile incelenmiştir. Araştırmada değişen varyans probleminden kaçınmak için verilerin logaritmik dönüşümleri alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamına alınan ülkeler ve finansal piyasalarına ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1
Çalışma Kapsamına Alınan Ülkeler ve Finansal Piyasalar

Kod	Ülkeler	Endeks	Finansal Piyasalar
DE	Almanya	DAX	Alman Birleşik Borsa Endeksi
IT	İtalya	FTSEMIB	İtalya Ulusal Borsası
UK	İngiltere	FTSE100	İngiltere Londra Borsası
FR	Fransa	CAC40	Fransa Borsası
JP	Japonya	NIKKEI225	Japonya Tokyo Menkul Kıymetler
CA	Kanada	TSX	Kanada Toronto Menkul Kıymetler
US	Amerika	S&P500	Amerikan Hisse Senedi Piyasası

Kripto para piyasasında yatırımcı duyarlılığını ölçen kripto korku ve açgözlülük endeksine ilişkin veriler www.bitcoinsistemi.com adresinden, G7 ülkeleri finansal piyasalarına ait veriler ise www.investing.com web adresinden elde edilmiştir. Çalışma tarihleri belirlenirken kripto korku ve açgözlülük endeksinin oluşturulduğu tarih göz önüne alınmış ve bu bağlamda çalışma dönemi 04.02.2018 – 15.01.2023 olarak belirlenmiştir.

Şekil 1’de sunulan değişkenlere ait zaman serisi grafikleri incelendiğinde hem kripto korku ve açgözlülük endeksinde hem de G7 finansal piyasalarında Nisan 2020 de ciddi bir düşüşün olduğu görülmektedir. 11 Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19’un küresel salgın ilan edilmesi bu düşüşlerin en büyük nedenlerinden biridir diyebiliriz. Özellikle kripto korku ve açgözlülük endeksi incelendiğinde söz konusu tarihte yatırımcılarda aşırı korku psikolojisinin hâkim olduğu söylenebilir.

Şekil 1. Değişkenlerin Zaman Serisi Grafikleri

Metodoloji ve Bulgular

Analizlerde, Fourier tabanlı yöntemler kullanılmıştır. Fourier fonksiyonlarının zaman serisi modellerinde kullanımı, Enders ve Lee'nin (2012) çalışmasına dayalı olarak Fourier ADF testine son şeklini vermiş ve uygulamaya koymuştur. Literatürde ADF testi başta olmak üzere birçok birim kök testi geliştirilmiştir. Yapısal kırılmaların birim kök testlerine dâhil edilmesi Zivot ve Andrews (1992) ile ortaya çıkmış ve bu model sadece 1 yapısal kırılmayı dikkate almıştır. Daha sonra sırasıyla Lee ve Strazicich (2003) ve Carrion-i-Silvestre (2009) tarafından 2 ve 5 yapısal kırılmayı dikkate alan modeller literatüre kazandırılmıştır. Ayrıca, Fourier ADF birim kök testi serilerin durağanlık mertebeleri trigonometrik yapısı vasıtasıyla hem sert hem de yumuşak geçişli yapısal kırılmaları hesaba katabilen bir testtir.

Fourier ADF birim kök testi istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$\Delta y_t = \alpha + y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \alpha + \beta_t + y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklemlerde belirtilen y fourier tahmin fonksiyonu, t zaman trendini, k uygun frekans değerini ($1 \leq k \leq 5$) ve T gözlem büyüklüğünü temsil eder (Enders ve Lee, 2012).

Fourier ADF birim kök testine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2
Fourier ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzy	Birinci Fark
KKAE Endeksi	-4.79 (1)**	-
DAX	-3.62 (2)	-11.29 (3) ***
FTSE MIB	-3.52 (2)	-14.54 (3) ***
FTSE100	-3.14 (1)	-10.43 (4) ***
CAC40	-3.30 (3)	-11.44 (3) ***
NIKKEI225	-3.31 (1)	-17.92 (4) ***
TSX	-3.50 (2)	-9.66 (2) ***
S&P500	-3.34 (1)	-16.54 (2) ***

Not: Parantez içerisinde değerler Fourier sayılarını göstermektedir. *** ve ** işaretleri sırasıyla %99 ve %95 güvenilirlik ile anlamlılığı ifade etmektedir. Kritik değerler “Enders ve Lee’nin (2012), The flexible fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests” adlı makalesinden alınmıştır.

Tablo 1’den elde edilen değişkenlere ait durağanlık sonuçlarına göre, kripto korku ve açgözlülük endeksinin seviye değerinde durağan olduğu, ülke borsalarının ise düzeyde birim köke sahip olduğu ve fark alma işlemi sonrası durağanlaştığı anlaşılmaktadır.

Fourier ADF birim kök testinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda değişkenlerin farklı seviyelerde durağan oldukları görülmektedir. Fourier ADF birim kök testinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda değişkenlerin farklı seviyelerde durağan oldukları görülmektedir. Fourier ADF birim kök testi sonuçları doğrultusunda bağımlı ve bağımsız değişkenlerin farklı durağanlık derecelerine sahip olmaları durumunda eşbütünleşme analizlerinde kullanılabilen Fourier Bootstrap ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde göre Fa ve T istatistiklerinin anlamlı olması durumunda ikinci derece dejenere durum söz konusudur. Literatürde yapılmış çalışmalarda dejenere durumlarda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı aktarılmaktadır (Özer, 2022).

Fourier ARDL sınır testi istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$\Delta U_t = \delta_0 + \psi_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \psi_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_1 U_{t-1} + \delta_2 G_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \vartheta'_i \Delta U_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \varrho'_i \Delta G_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Denklemden Δ olarak belirtilen simge ilk farkı, ε_t , sıfır ortalamalı ve sonlu varyanslı hata terimini ve p ise lag sayısı ifade eder. Analiz sonucunda ortaya çıkan istatistiki değer, bootstrap simülasyonu kullanılarak oluşturulan kritik değerlerden küçükse eğer seriler arasında eşbütünleşme ilişkisine ulaşılamaz. Ancak büyükse seriler arasında eşbütünleşme ilişkisine ulaşılır.

Fourier ARDL sınır testine ilişkin sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3
Fourier Bootstrap ARDL Sınır Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler			
		%10	%5	%1	
KKAE Endeksi – DAX (k=0.8)	Fa	13.30***	8.60	9.60	12.60
	T	-4.86**	-4.02	-4.24	-4.91
	Fb	0.04	3.93	4.20	4.94
KKAE Endeksi – FTSE MIB (k=1)	Fa	14.70***	8.42	9.39	12.20
	T	-4.97***	-3.99	-4.22	-4.87
	Fb	-0.81	3.98	4.23	4.85
KKAE Endeksi – FTSE 100 (k=5)	Fa	14.07***	8.88	10.06	12.38
	T	-4.85**	-4.09	-4.37	-4.93
	Fb	-0.62	4.11	4.37	4.94
KKAE Endeksi – CAC40 (k=1.2)	Fa	14.10***	8.30	9.71	12.97
	T	-5.03**	-3.91	-4.28	-5.06
	Fb	-1.49	3.89	4.23	4.97
KKAE Endeksi – NIKKEI225 (k=0.9)	Fa	13.49***	8.60	9.72	11.48
	T	-4.85***	-4.06	-4.32	-4.73
	Fb	0.27	3.95	4.28	4.72
KKAE Endeksi – TSX (k=0.9)	Fa	13.69***	8.48	9.68	12.50
	T	-4.91***	-4.01	-4.30	-4.87
	Fb	-0.68	3.96	4.30	4.78
KKAE Endeksi– S&P 500 (k=0.8)	Fa	13.75***	8.59	9.48	12.55
	T	-4.75***	-4.02	-4.26	-4.88
	Fb	-0.35	3.98	4.24	4.83

Not: Parantez içerisinde değerler gecikme sayılarını göstermektedir. *** ve ** işaretleri sırasıyla %99 ve %95 güvenlilik ile anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’den elde edilen Fourier ARDL sınır testi sonuçlarına göre, kripto korku ve açgözlülük endeksi ile G7 ülkelerinin finansal piyasaları arasında ikinci derece dejenere durum söz konusudur. Fa ve T istatistikleri bütün sonuçlar için anlamlıyken Fb istatistiği ise anlamsızdır. Bu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını söyleyebiliriz.

Çalışmanın bir sonraki aşaması ise farklı durağanlık seviyelerinde kullanılabilen Nazlıoğlu ve diğerleri (2016) tarafından geliştirilmiş olan Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulanması olacaktır. Fourier Toda-Yamamoto (2016) nedensellik testinin temel hipotezi “Seriler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” şeklinde oluşturulmuştur. Testin denklemi aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$Y_t = \alpha_0 + Y_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + Y_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 Y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} Y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklemden optimum gecikme uzunluğunu p ile ifade edilirken, maksimum eşbütünleşme derecesi ise d ile ifade edilmektedir. Wald veya F testi istatistiği asimptotik ve bootstrap p değerlerinden küçükse seriler arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılırken Wald veya F testi istatistiği asimptotik ve bootstrap p değerlerinden büyükse seriler arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varılır.

Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testine ilişkin sonuçlar Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4
Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Test	Asimptotik Anlamlılık	Bootstrap Anlamlılık
	İstatistiği	Değeri	Değeri
KKAE → DAX	1.336	0.248	0.30
DAX → KKAE	2.389	0.122	0.13
KKAE → FTSE MIB	4.453**	0.035	0.04
FTSE MIB → KKAE	4.516**	0.034	0.03
KKAE → FTSE 100	1.182	0.277	0.29
FTSE 100 → KKAE	4.614**	0.032	0.03
KKAE → CAC40	2.595	0.107	0.10
CAC40 → KKAE	2.511	0.113	0.11
KKAE → NIKKEI225	3.700*	0.054	0.07
NIKKEI225 → KKAE	0.733	0.392	0.38
KKAE → TSX	2.437*	0.119	0.09
TSX → KKAE	9.288***	0.002	0.00
KKAE → S&P 500	2.05	0.152	0.17
S&P 500 → KKAE	5.977**	0.014	0.01

Not: *** işareti %99, ** işareti %95 ve * işareti %90 güvenilirlik ile anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'ten elde edilen sonuçlara göre, kripto korku ve açgözlülük endeksi (KKAE) ile FTSE MIB ve TSX arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. S&P 500 ve FTSE 100'den KKAE endeksine doğru tek yönlü, korku endeksinden NIKKEI225'e doğru yine tek yönlü nedensellik görülmüştür.

Sonuç

Yatırımcılar, tasarruflarını değerlendirirken piyasalarda yaşanan olumlu ya da olumsuz gelişmelerden psikolojik olarak etkilenebilirler. Özellikle son yıllarda uluslararası piyasalarda yaşanan olumsuzluklar (Covid-19, SVB'nin batması vs.) yatırımcıların duyarlılıklarında (açgözlü, korkak, tarafsız bölgede bekleyen vs.) farklılıklar oluşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda yatırımcı duyarlılığını ölçen yeni endekslerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu endekslerden biri de Kripto Korku ve Açgözlülük Endeksi'dir.

Kripto para piyasalarında yatırımcı davranışlarının gözlenmesi amacıyla oluşturulan önemli göstergelerden biri olan kripto korku ve açgözlülük endeksi, alım-satım işlem hacimleri üzerinden yatırımcı davranışlarını aşırı korku, korku, açgözlülük ve aşırı açgözlülük şeklinde sınıflandırmaktadır. Bu çalışmada, kripto para piyasasında yatırımcı duyarlılığını ölçen kripto korku ve açgözlülük endeksi ile G7 ülkelerinin finansal piyasaları arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu bağlamda, kripto korku ve açgözlülük endeksi ile G7 ülkelerinin finansal piyasaları arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri 04.02.2018 – 15.01.2023 dönemine ait haftalık veriler kullanılarak Fourier Bootstrap ARDL Sınır Testi ve Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi ile incelenmiştir.

Fourier Bootstrap ARDL Sınır Testi sonuçlarına göre, kripto korku ve açgözlülük endeksi ile G7 ülkelerinin finansal piyasaları arasında ikinci derece dejenere durum söz konusudur. Fa ve T istatistikleri bütün sonuçlar için anlamlıyken Fb istatistiği ise anlamsızdır. Bu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi sonuçlarına göre, kripto korku ve açgözlülük endeksi ile İtalya Ulusal Borsası (FTSEMIB) ve Kanada Toronto Menkul Kıymetler Borsası (TSX) arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Amerikan Hisse Senedi Piyasası (S&P 500) ve İngiltere Londra

Borsasından (FTSE 100) kripto korku ve açgözlülük endeksine doğru tek yönlü ve son olarak kripto korku ve açgözlülük endeksinden Japonya Tokyo Menkul Kıymetler Borsasına (NIKKEI225) doğru yine tek yönlü nedensellik görülmüştür. Fransa Borsası (CAC40) ve Alman Birleşik Borsa Endeksi (DAX) ile kripto korku ve açgözlülük endeksi arasında nedensellik ilişkisi olduğuna dair bulguların ise istatistik olarak yetersiz kaldığı görülmektedir.

Nedensellik analizleri sonucunda, pay piyasaları ile kripto para piyasası yatırımcı duyarlılığı arasındaki ilişkilerin ülkelere göre farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçların G7 ülkelerinin finansal piyasalarında farklılıklar göstermesi ülkeler arasındaki demografik, kültürel, coğrafik, ekonomik ve politik farklılıklardan da kaynaklanabilir. Fransa ve Almanya pay piyasaları dışındaki piyasalarda kripto para piyasası yatırımcı duyarlılığı ile pay getirileri arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bulgular, kripto para piyasasındaki korku ve açgözlülük davranışları nedeniyle yaşanan fiyat dalgalanmalarının Japonya pay piyasası getirileri üzerinde anlamlı etkilerinin bulunduğunu işaret etmektedir. İngiltere ve ABD pay piyasaları ile kripto para piyasası yatırımcı duyarlılığı arasında tespit edilen ilişkilerin yönü ise pay piyasalarındaki fiyat dalgalanmalarının kripto para piyasası yatırımcılarının korku ve açgözlülük davranışlarını etkilediğini göstermektedir. İtalya ve Kanada pay piyasalarına yönelik gerçekleştirilen nedensellik analizleri sonucunda ise kripto para piyasası yatırımcılarının korku ve açgözlülük davranışlarının pay piyasası getirilerini etkilediği, benzer şekilde pay piyasasındaki dalgalanmaların da kripto para piyasası yatırımcılarının korku ve açgözlülük davranışlarını etkilediğini göstermektedir. Nedensellik analizi sonuçları, kripto para piyasası yatırımcılarının kripto para piyasasında yaşanan gelişmeler sonucunda sergiledikleri korku ve açgözlülük davranışlarının pay piyasaları ile önemli ilişkilere sahip olduğunu göstermektedir. Öte yandan kripto para piyasası yatırımcılarının rasyonel olmayan davranışları ile pay piyasası arasında tespit edilen nedensellik ilişkileri İtalya, İngiltere, Japonya ve Kanada ve ABD pay piyasalarının etkin olmadığını işaret ederken, Almanya ve Fransa pay piyasaları için ise bu durumu işaret eden bir bulguya rastlanmamıştır. Çalışmanın bulguları Çizgici Akyüz (2022) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçların, başta yatırımcılar olmak üzere, yatırım danışmanlık firmaları ve akademisyenler gibi farklı kesimlerden ilgililere yatırımcı duyarlılıklarının daha iyi anlaşılması noktasında fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın konusu ile alakalı literatürde yok denecek kadar az çalışma olması, analizlerde kullanılan yöntemlerin modern ekonometrik yöntemler olması ve çalışmanın birçok borsa ile ilgili sonuçlar barındırması noktasında literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bachelier, L. (1900). Theorie de la speculation. *Annales scientifiques de l'École Normale Supérieure*, 17, 21-86. doi.org/10.24033/asens.476
- Bourghelle D., Jawadi, F. J. ve Rozin, P. (2022). Do collective emotions drive bitcoin volatility? A triple regime-switching vector approach. *Journal of Economic Behaviour & Organization*. 196, 294-306. doi.org/10.1016/j.jebo.2022.01.026
- Carrion-i-Sylvestre, J. L., Kim, D. ve Perron, P. (2009). GLS-Based unit root tests with multiple structural breaks under both the null and the alternative hypotheses. *Econometric Theory*, 25(6), 1754-1792. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/40388611>
- Chen, T., Lau, C. K. M., Cheema, S. ve Koo, C. K. (2021). Economic policy uncertainty in China and bitcoin returns: Evidence from the COVID-19 period. *Frontiers in Public Health*, 9, 1-7. doi.org/10.3389/fpubh.2021.651051
- Cheung, A., Roca, E. ve Su, J. J. (2015). Crypto-currency bubbles: An application of the Phillips–Shi–Yu (2013) methodology on Mt. Gox bitcoin prices. *Applied Economics*, 47(23), 2348-2358. doi.org/10.1080/00036846.2015.1005827
- Çizgici Akyüz, G. (2022). Yatırımcı duyarlılığının bitcoin üzerindeki asimetric etkisi. IX. *International Conference of Applied Economics Finance*, 9(1), (187-211). Erişim adresi: <https://www.icoaef.com/wpcontent/uploads/2023/01/ICOAEF2022FULLPAPER09.01.2023.pdf>
- De Bondt, W. F. M. ve Thaler, R. H. (1985). Does the stock market overreact?. *The Journal of Finance*, 40(3), 793-805. Erişim adresi: doi/10.1111/j.1540-6261.1985.tb05004.x
- De Bondt, W. F. M. ve Thaler, R. H. (1987). Further evidence on investor over reaction and stock market seasonality. *The Journal of Finance*, 42(3), 557-581. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2328371>
- Dimson, E. ve Mussavian, M. (1998). A brief history of market efficiency. *European Financial Management*, 4(1), 91-103. doi/pdf/10.1111/1468-036X.00056
- Dirican, C. ve Canöz, İ. (2017). Bitcoin fiyatları ile dünyadaki başlıca borsa endeksleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: ARDL modeli yaklaşımı ile analiz. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(4), 377-392. doi: 10.17261/Pressacademia.2017.748
- Enders, W. ve Lee, J. (2012). The flexible fourier form and Dickey-Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117, 196-199. doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *Journal of Finance*, 25, 383-417. Erişim adresi: <http://www.jstor.com/stable/2325486>
- Özdemir Höl, A. (2022). Küresel ekonomi politika belirsizliği, twitter bazlı belirsizlik ve jeopolitik riskin kripto para volatilitesine etkisi. IX. *International Conference of Applied Economics Finance*, 9(1), (20-38).

Erişim adresi: <https://www.icoaef.com/wpcontent/uploads/2023/01/ICOAEF2022FULLPAPER09.01.2023.pdf>

Kahneman, D. ve Tversky, A. (1973). On the psychology of prediction. *Psychological Review*, 80(4), 237-251. doi.org/10.1037/h0034747

Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263-291. Erişim adresi: <http://links.jstor.org/sici?sici=0012-9682%28197903%2947%3A2%3C263%3APTAAOD%3E2.0.CO%3B2-3>

Kendall, M. G. (1953). The analysis of economic time-series-part I: Prices. *Journal of the Royal Statistical Society*. 116(1), 11-34. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2980947>

Kıyılar, M. ve Akkaya, M. (2016). *Davranışsal finans*. Literatür Yayıncılık. Erişim adresi: <https://www.amazon.com.tr/Davran%C4%B1%C5%9Fsal-Finans-Murat-K%C4%B1y%C4%B1lar-Murat-Akkaya/dp/9750407210>

Korkmaz, T. ve Ceylan, A. (2017). *Sermaye piyasası ve menkul değer analizi* (8. bs.) Ekin Yayınevi. Erişim adresi: <https://www.ekinkitap.com/sermaye-piyasasi-ve-menkul-deger-analizi-turhan-korkmaz>

Kraaijeveld, O. ve De Smedt, J. (2020). The predictive power of public Twitter sentiment for forecasting cryptocurrency prices. *Journal of International Financial Markets, Institutions, and Money*, 65, 1-22. doi.org/10.1016/j.intfin.2020.101188

Kristoufek, L. (2013). Bitcoin meets google trends and Wikipedia: Quantifying the relationship between phenomena of the internet era. *Scientific Reports*, 3(1), 1-7. doi:10.1038/srep03415

Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/3211829>

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peerelectronic cash system. Erişim Adresi: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

Nazlıoğlu, S., Gormus A. ve Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 167-175. doi.org/10.1016/j.eneco.2016.09.009

Nie, W. Y., Cheng, H. P. ve Yen, K. C. (2020). Investor sentiment and the cryptocurrency market. *The Empirical Economics Letters*, 19(11), 1253-1262. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Kuang-Chieh-Yen/publication/346053756_Investor_Sentiment_and_the_Cryptocurrency_Market/links/5fcae458a6fdcc697be035af/Investor-Sentiment-and-the-Cryptocurrency-Market.pdf

- Özer, M. O. (2022). Ekonomik büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişki: Kesirli frekanslı fourier ARDL sınır testi yaklaşımı. *Istanbul Journal of Economics*, 72(1), 269-292. doi.org/10.26650/ISTJECON2022-1020006
- Samuelson, P. A. (1965). Proof that properly anticipated prices fluctuate randomly. *Industrial Management Review*, 6, 41-49. Erişim adresi: <https://investmenttheory.org/uploads/3/4/8/2/34825752/paulsamuelson-proof.pdf>
- Sezal, L. (2023). Dolar Endeksi ve kripto paralar arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bitcoin örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 53-65. doi.org/10.25287/ohuiibf.1082473
- Topaloğlu, E. E. ve Köycü, E. (2021). *Kripto para korku ve açgözlülük endeksi ile bitcoin getirisi arasındaki ilişki: Covid-19 pandemi öncesi dönem ve pandemi dönemi karşılaştırmalı ekonometrik bir analiz*. S. Gürsoy (Ed.), *Kripto para piyasalarında neler oluyor? Ekonometrik analizler ile kanıtlar içinde* (s. 1-33). Ankara: Sonçağ akademi.
- Yilanci, V. ve Gorus, M. S. (2020). Does economic globalization have predictive power for ecological footprint in MENA counties? A panel causality test with a Fourier function. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(32), 40552-40562. doi.org/10.1007/s11356-020-10092-9
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270. doi.org/10.1198/073500102753410372

Extended Abstract

Purpose

This study investigates the relationship between the crypto fear and greed index, which measures investor sentiment in the cryptocurrency market, and the financial markets of G7 countries. In this context, the cointegration and causality relationships between the crypto fear and greed index and the financial markets of the G7 countries were examined with the Fourier Bootstrap ARDL Bound Test and the Fourier Toda-Yamamoto Causality Test using weekly data for the period 04.02.2018-15.01.2023.

Design and Methodology

For the analysis, Fourier-based techniques were employed. The work of Enders and Lee (2012), who developed the Fourier ADF test and used it in practice, is the foundation for the usage of Fourier functions in time series models. The literature ADF test is only one of the many unit root tests that have been created. Zivot and Andrews (1992) were the first to introduce structural breaks into unit root tests, and this model only accounts for one structural break. Later, Lee and Strazicich (2003) and Carrion-i-Silvestre (2009) introduced models to the literature that take into account 2 and 5 structural breakdowns, respectively. The Fourier ADF test, created by Enders and Lee (2012), is utilized in this study to examine if the variables are stationary. In accordance with the findings of the Fourier ADF unit root test, relationships between the cryptocurrency fear and greed index and the stock markets of G7 countries are investigated using the Fourier Bootstrap ARDL Bound Test and the Fourier Toda-Yamamoto Causality Test.

Findings

ARDL Bound test results reveal that the situation between variables was degenerate, and the variables are not cointegrated. Causality test results, on the other hand, indicate causal relationships between crypto fear and greed index and various financial markets. Causality test results, reveal that there was bidirectional causality between the crypto fear and greed index and FTSEMIB and TSX. It has also been determined that there is unidirectional causality from S&P 500 and FTSE 100 to the crypto fear and greed index and unidirectional causality from the crypto fear and greed index to NIKKEI225. The causality test results show that cryptocurrency market investors' irrational behaviors, such as fear and greed, which occur as a result of the developments in the cryptocurrency market, have important relations with the stock markets.

Research Limitations

This study has a limitation in terms of study period. Determining the study period, the date that the crypto fear and greed index was created was considered and, in this context, the start date of the study period was determined as 4 February 2018.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Important results have been obtained by the analysis that has been carried out within the study. Irrational investors' behaviors in the cryptocurrency market have impacts on the stock markets of developed countries. It is important for stock market investors to pay attention to the crypto fear and greed index when making investment decisions in not only cryptocurrency markets but also in stock markets. It is thought that the results obtained in the study will be beneficial to stakeholders from different segments, especially investors, investment consultancy firms and academicians, in terms of better understanding investor sentiments. In future studies, researchers may examine different groups of countries, use different types of data and use different types of econometric tests.

Originality/Value

The study is unique in that there are almost no studies in the literature related to the subject of the study, the methods used in the analysis are modern econometric methods, and the study contains results related to many stock markets.

Araştırmacı Katkısı: Mert Baran TUNÇEL (%33,3), Serdar YAMAN (%33,3), Feyyaz ZEREN (%33,3).

Yabancı Para Cinsinden Borçlanmanın Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türk İmalat Sanayi Örneği^{1 2}

Alper ŞIK³ - Arzu TAY BAYRAMOĞLU⁴

Başyuru Tarihi: 12.10.2023

Kabul Tarihi: 23.12.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Para ikamesi olarak da bilinen dolarizasyon olgusu, yüksek enflasyon ve belirsizlik ortamlarında ülke vatandaşlarının ekonomik işlemlerde ulusal para yerine ya da ulusal para ile birlikte yabancı para birimini tercih etmeleri olarak tanımlanmaktadır. Yabancı para biriminden borç miktarını ifade eden yükümlülük (borç) dolarizasyonunun toplam yükümlülükler içerisindeki payı gelişmekte olan ülkelerde önemli bir ekonomik göstergedir. Döviz kurundaki yükselme bu ülkelerde döviz yükümlülüklerinde artışa yol açarak borç yönetimi ve yatırımlar üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Döviz kurlarındaki değişimin şirket bilançoları üzerinde oluşturduğu etki ve buna bağlı olarak yatırımlarda ortaya çıkan değişim "bilanço etkisi" olarak bilinmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de 2010-2021 dönemi için imalat sektöründeki yabancı para cinsinden borçlanmanın yani yükümlülük dolarizasyonunun yatırımlar üzerindeki etkisi iki aşamalı sistem GMM yöntemi ile analiz edilmiştir. Oluşturulan modele firmaya özgü mikro değişkenler ve ekonomiye ilişkin makro değişkenler kontrol değişken olarak eklenmiştir. Elde edilen ampirik bulgulara göre, firmaya özgü mikro değişkenlerden firma büyüklüğü ve maddi duran varlıklardaki değişiklikler firma yatırımlarını aynı yönlü etkilerken, yabancı para cinsinden borçlanmayı ifade eden yükümlülük dolarizasyonundaki artış yatırımları olumsuz şekilde etkilemektedir. Negatif bilanço etkisinin tespit edildiği bu çalışmanın sonuçlarına göre 2010-2021 döneminde Türk imalat sanayi sektöründeki şirketlerin yabancı para cinsinden borçları arttıkça yatırımları azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yükümlülük Dolarizasyonu, Yatırımlar, Bilanço Etkisi, Dinamik Panel Veri

Atıf: Şık, A. ve Özgür, Tay Bayramoğlu. A. (2024). Yabancı para cinsinden borçlanmanın yatırımlar üzerindeki etkisi: Türk imalat sanayi örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 53-78.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Doç. Dr. Arzu Tay Bayramoğlu danışmanlığında Öğr.G ör. Alper Şık tarafından hazırlanan "Finansal Dolarizasyon ve Yatırım İlişkisi: Türk İmalat Sanayinde Bilanço Kanalinin Etkinliği" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

³ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Alaplı Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, alper@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1122-7772

⁴ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, arzutb@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6659-4767

The Impact of Foreign Currency Borrowing on Investments: An Assessment of Turkish Manufacturing Industry

Alper ŞIK⁵ - Arzu TAY BAYRAMOĞLU⁶

Submitted by: 12.10.2023

Accepted by: 23.12.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The phenomenon of dollarization, also known as currency substitution, is defined as the preference of a country's citizens to use foreign currency instead of national currency or together with national currency in economic transactions in high inflation and uncertainty environments. The share of liability (debt) dollarization, which expresses the amount of debt in foreign currency, in total liabilities is an important economic indicator in developing countries. The rise in the exchange rate leads to an increase in foreign exchange liabilities, resulting in negative effects on debt management and investments in the countries. The effect of the change in exchange rates on the company's balance sheets and the resulting change in investments are known as the "balance sheet effect". In this study, the effect of foreign currency borrowing, namely liability dollarization, on investment in the manufacturing sector in Turkey for the period 2010-2021 is analyzed with the two-stage system GMM method. Micro variables as firm-specific and macro variables related to the economy were added to the created model as control variables. According to the empirical findings, while changes in firm size and tangible fixed assets, which are firm-specific micro variables, affect firm investments in the same direction, the increase in liability dollarization, which refers to foreign currency borrowing, negatively affects investments. According to the results of this study, in which the negative balance sheet effect was determined, the increase in foreign currency debts of companies in the Turkish manufacturing industry sector in the 2010-2021 period reduces their investments.

Keywords: Liability Dollarization, Investments, Balance-Sheet Effect, Dynamic Panel Data

⁵ Zonguldak Bülent Ecevit University, Alaplı Vocational School, Accounting and Tax Department, alper@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1122-7772

⁶ Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, arzutb@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6659-4767

Giriş

1990'ların başında Latin Amerika ülkelerinde, 1997'de Asya'da, 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye'de, 2008 yılında ise Amerika Birleşik Devletleri kaynaklı finansal krizler yaşanmıştır. Yaşanan finansal krizlerin etkisiyle birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik politikadaki istikrarsızlık ve yüksek enflasyon nedeniyle ekonomik birimler ulusal para birimi yerine daha güvenli yabancı para birimini tercih etmeye başlamışlardır. Bu sebeple tarihi daha eskilere dayansa da 1990'lı yıllardan günümüze dolarizasyon olgusu gelişmekte olan ülke ekonomilerinin önemli gündem maddelerinden biri hâline gelmiştir.

1980'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerde -özellikle Latin Amerika ülkeleri- finansal sistemin olgunlaşmamasından ve siyasi istikrarsızlıklardan kaynaklı olarak yoğun bir şekilde dolarizasyon sorunu yaşanmıştır (Aiba ve Sok, 2017, s.81). Latin Amerika ülkelerinde makroekonomik dengesizliklerin artmasından dolayı ekonomik birimler mevduatlarının önemli bir kısmını dolar cinsinden tutma eğilimi içerisine girmişlerdir (Galindo ve Leiderman, 2005, s.5). Latin Amerika ülkelerinde dolarizasyon oranı 2001 yılında tepe yaptıktan sonraki 10 yıl içerisinde kademeli olarak azalış göstermiştir. Bu dönemde döviz mevduatlarının payı Bolivya'da %93'ten 53'e, Paraguay'da %66'dan 38'e ve Peru'da %76'dan 56'ya gerilemiştir (Cartas, 2010, s.57).

Dolarizasyon sorunu yaşayan diğer bir ülke grubu Sovyetler Birliğinin dağılması sonucunda makroekonomik istikrarsızlıkların arttığı geçiş ekonomileridir. Geçiş ekonomilerinde yabancı para cinsinden artan banka kredileri ve döviz kuru dalgalanmalarından kaynaklı ödemeler dengesi sorunları ülke ekonomilerinde olumsuzluklara neden olmuştur (Luca ve Petrova, 2008, s.858). Ayrıca 80'li yıllarda enflasyon artışından dolayı Hırvatistan, Slovenya ve Polonya'da dolarizasyon %70-%80 seviyelerine ulaşmıştır. Bu durumun ana sebebi ise planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş olarak gösterilmektedir (Kılıçaslan, 2022, s.21). Geçiş ekonomilerinde dolarizasyonun artmasının arkasındaki sebeplerden biri ulusal para cinsinden varlıkların getirisinin düşük ve hatta bazen negatif olmasıdır. Örneğin, Rusya ve Romanya'da yüksek enflasyon ve faiz oranları üzerindeki yaygın düzenlemelerin sonucunda ulusal para cinsinden varlıkların reel getirileri negatif olarak etkilenmiş ve bu varlıklara olan talep azalmıştır (Hekim, 2008, s.15). Dolarizasyonun sorun olduğu başka bir ülke grubu ise Asya ülkeleridir. Asya ülkeleri 1997 yılındaki krizden olumsuz etkilenmişlerdir. Çünkü Asya krizi sırasında meydana gelen devalüasyon sonucunda yabancı para cinsinden borcu olan firmaların borç yükleri aniden artmıştır (Gilchrist ve Sim, 2007, s.1). Firmaların borç yüklerindeki artış ise bilançolarını olumsuz etkilemiştir. Firma bilançolarındaki bozulmalar bir yandan kredi kanalı üzerinden banka bilançolarını etkilerken diğer yandan yatırımların azalmasına yol açarak ekonomik durgunluğun yaşanmasına sebep olmuştur (Mishkin, 1999, s.721).

Türkiye ekonomisinde gelindiğinde ise dolarizasyon olgusunun finansal serbestleşmeden itibaren var olduğu bilinmektedir. Hızlı ve iyi planlanmamış şekilde gerçekleştirilen finansal serbestleşme sürecinde yaşanan yüksek enflasyon, ekonomik ve siyasi belirsizlikler ekonomik birimleri güvenli ve güçlü para birimleri olan dolar, mark gibi para birimlerine yöneltmiştir. En çok tasarruf aracı olarak tercih edilen döviz, çeşitli dönemlerde borç alışverişlerinde, kiraların tespitinde, ödemelerde dahi tercih edilmiştir. Döviz kurunda yükselmeler oldukça dolarizasyon oranı da artış göstermiştir. 2002 yılından sonra enflasyonla mücadelede başarı sağlanması Türkiye ekonomisinde dolarizasyonun azalmasına yani ters dolarizasyona neden olmuştur. Ancak 2011 yılından sonra kurdaki hareketlenme, 2016-2018 dönemlerinde yaşanan dalgalanmalar ve giderek artan enflasyon dolarizasyon problemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Alınan yasal önlemler ve geliştirilen yeni yatırım araçları ile kısmen kontrol altına alınsa dahi dolarizasyon olgusu Türkiye ekonomisinde uygulanan politikaların etkisini azaltarak ekonominin kırılganlığını arttırmıştır.

Bir ülkedeki reel sektörün kaynak yaratması ve kaynaklarını yatırımlara dönüştürmesi istikrarlı ekonomik büyümenin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Çünkü yatırımlardaki artış firmaların büyümesine ve ulusal gelirin artmasını sağlamaktadır. Ancak bu durumun önündeki engellerden biri ülkedeki tasarrufların

yetersizliğinden kaynaklı olarak iç kaynakların bulunamaması ve dış kaynaklara gereksinim duyulmasıdır (Aydın, Ekinci ve Tüzün, 2017, s. 6). Dış kaynaklara başvurulması bir yönden; ekonomide büyümeyi, yatırımları, kapasite artışını ve kalkınmaya yönelik tasarruf kısıtını hafifletirken, diğer yönüyle sürdürülebilir büyümenin önündeki engel olan yükümlülük dolarizasyonu gibi bilanço kaynaklı kırılmalara yol açabilmektedir (Mutlu, 2011, s.1).

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde son yıllarda giderek artan yabancı para cinsinden borçlanmanın firma yatırımları üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu kapsamda yüksek ihracat ve rekabet avantajına sahip olan büyüme ve kalkınmada öne çıkan imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların yabancı para cinsinden borçlarının yatırımlar üzerindeki etkisi 2010-2021 dönemi için iki aşamalı sistem genelleştirilmiş momentler tahmincisi (Sistem GMM) yardımıyla ampirik olarak incelenmektedir. Çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran özellikleri arasında kullanılan değişkenlerin literatürdeki çalışmalardaki değişkenlerden farklılaşması, dönem aralığının güncel veri setinden oluşması ve analizin firma bazlı veri seti üzerinden gerçekleştirilmesidir. Bu kapsamda izleyen ikinci bölümde dolarizasyonun tanımı, türleri, belirleyicileri ve etkileri üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde Türkiye’de dolarizasyonunun gelişimi ve mevcut durumu, dördüncü bölümde ise dolarizasyon üzerine yapılan literatür çalışmaları sunulmaktadır. Beşinci bölümde ise veri seti, model ve metodoloji hakkında bilgi verilmektedir. Altıncı bölümde ampirik bulgular sunulmaktadır. Son bölümde ise ampirik bulgular ışığında Türkiye ekonomisinde ilişkin yorum ve değerlendirmeler yapılmaktadır.

Dolarizasyon Kavramı

Literatürde dolarizasyon kavramının farklı tanımları mevcuttur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) terimler sözlüğüne göre dolarizasyon; “*Bir ülkedeki yerleşiklerin değişim aracı, hesap birimi ve değer biriktirme aracı olarak kendi ulusal paraları yerine yabancı para kullanmalarınıdır.*” şeklinde tanımlanmıştır. Weeb ve Armas (2004) dolarizasyonu, bireylerin finansal varlıklarını yurtiçi enflasyondan ve paranın değer kaybından korumak amacıyla ulusal para cinsinden finansal varlıklardan yabancı para cinsinden finansal varlıklara aktarması olarak tanımlarken, Bahmani-Oskooee ve Domaç (2003) dolarizasyonu, ulusal para birimi cinsinden varlıkların getirisinin yabancı para birimi cinsinden varlıkların getirisinden daha az olmasına yol açan finansal, kurumsal ve siyasi faktörlerden dolayı ekonomik birimlerin servetlerini ve gelirlerini korumak amacıyla verdikleri doğal tepki olarak tanımlamışlardır. Daha basit olarak Feige (2003), dolarizasyonu ulusal para birimi yerine yabancı para biriminin ikame edilmesi şeklinde tanımlamıştır. İkame edilen para biriminin genellikle Amerikan Doları olmasından dolayı “dolarizasyon” olarak bilinmesine rağmen tercih edilen para birimi Euro, Sterlin, Japon Yeni veya geçmişte kullanılan Alman Markı olması da ABD Doları kastedilmeksizin dolarizasyon olarak ifade edilmektedir. Ancak özellikle yabancı para birimi vurgulanmak istenirse “markizasyon” veya “euroizasyon” gibi ifadeler de tercih edilmektedir (Us ve Özcan, 2006, s.104).

Dolarizasyon türleri ile ilgili literatürde farklı sınıflandırmalar mevcut olmasına rağmen Bogetic (2000) ve Yeyati (2006) dolarizasyonu tam ve kısmi olarak ayırmışlardır. Bir ülkenin ulusal para birimini terk ederek yabancı para birimini yasal ödeme aracı olarak kullanması tam dolarizasyon olarak tanımlanmaktadır (Heysen, 2005, s.44). Dolarizasyon yüksek enflasyon oranı ve ekonomik belirsizliklerin olduğu Latin Amerika ülkelerinde tartışmalara yol açan alternatif bir politika aracı hâline gelmiştir (Quispe-Agnoli, 2002, s.7). Latin Amerika’da tam dolarize olan ülkeler arasında Panama (1904), Ekvator (2000) ve El Salvador (2002) yer almaktadır (Quispe-Agnoli, 2002, s.2; Swiston, 2011, s.15). Tam dolarizasyona geçen ülkeler çeşitli ekonomik faydalar sağlamaktadır. İlk olarak tam dolarize olan bir ekonomide enflasyon oranlarında ve enflasyon beklentisinde düşme olmaktadır. Çünkü ulusal para kullanılmadığı için değer kaybetme riski de ortadan kalkmaktadır. Ayrıca tam dolarize bir ekonomide döviz kuru riski de olmamaktadır. Döviz kuru riski olmadığı için ülke risk primi azalmakta ve faiz oranları düşmektedir. Böylece daha istikrarlı bir makroekonomik ortam sağlanmaktadır (Berg ve Borensztein, 2000, s. 5; Quispe-Agnoli, 2002, s. 7). Ancak tam dolarizasyonun

faydaları olduğu kadar maliyetleri de vardır. Tam dolarize bir ülkede ulusal para basımından elde edilen senyoraaj geliri kaybedilmekte ve hükümet kamu açıklarını finanse etmede farklı kaynaklara yönelmek zorunda kalmaktadır (Quispe-Agnoli ve Whisler, 2006, s. 55). Ayrıca Merkez Bankası son ödeme merci olma özelliğini kaybetmektedir. Bu sebeple bankacılık sektöründe bir sorun yaşandığında Merkez Bankasının müdahale etme imkânı ortadan kalkmaktadır (Özen, 2018, s.105). Kısmi dolarizasyon ise ulusal para birimindeki değer kaybından korunmak amacıyla yabancı para biriminin yasal ödeme aracı olmaksızın tercih edilmesidir (Arteta, 2005, s. 1). Dünyada birçok ülke tam (resmi) olarak dolarize olmasa bile kısmi olarak dolarize olmaktadır. Türkiye’de kısmi dolarize olan ülkelerden birisidir. Kısmi dolarizasyon kavramının bir tarafında yerleşiklerin varlıklarının yabancı para birimi olarak tutulması anlamına gelen varlık dolarizasyonu bulunurken diğer tarafında yerleşiklerin yükümlülüklerinin yabancı para birimi cinsinden tutulduğu yükümlülük (borç) dolarizasyonu bulunmaktadır. Varlık ve yükümlülük dolarizasyonunun toplamı da finansal dolarizasyon olarak bilinmektedir (Adanur Aklan ve Nargeleçekenler, 2010, s. 178; Ize ve Yeyati, 2003, s. 323).

Dolarizasyon kavramının farklı tanımlarının ve türlerinin olmasından dolayı tek bir ölçüm yöntemi yoktur. Ancak dolarizasyonu ölçmede genel kabul gören ölçüm yöntemi, yabancı para cinsinden mevduatların toplam mevduatlar ya da geniş tanımlı para arzı (M2Y) içindeki payıdır (Bannister, Turunen ve Gardberg, 2018, s.6; Mueller, 1994, s. 3; Naceur, Hosny ve Hadjian, 2019, s.1980; Ybrayev, 2022, s. 188). Dolarizasyonun alt türlerinden olan yükümlülük (borç) dolarizasyonu genel olarak yabancı para cinsinden nakdi kredilerin toplam nakdi kredilere oranı olarak hesaplanmaktadır (Alp, 2013, s.41-42; Burgaz, 2020, s.201). Özellikle TCMB Sektör Bilançoları veri seti üzerine yapılan ampirik çalışmalarda ağırlıklı olarak bu ölçme yöntemi tercih edilmektedir (Alp ve Yalçın, 2015; İncekara, Mutlugün ve Aksöz Yılmaz, 2017; Yılmaz, 2022).

Dolarizasyona genellikle makroekonomik istikrarsızlıklar sebep olmaktadır. Dolarizasyonun en önemli sebebi yüksek ve kronik enflasyondur. Yüksek ve kronik enflasyon, ulusal para birimlerinin değer saklama aracı, hesap birimi ve değişim aracı olma işlevini olumsuz etkilemektedir. Yüksek enflasyonun olduğu bir ortamda ekonomik birimler ulusal paralarının değerini korunmak amacıyla yabancı para birimlerine yönelmektedir (Sahay ve Vegh, 1995, s. 1). Literatürdeki çalışmalarda da dolarizasyonun sebebi olarak yüksek enflasyon ve ulusal para biriminin değer kaybından korunmak amacı olduğu görülmektedir (Musoke, 2017, s. 3). Aslında sadece yüksek enflasyon oranı değil aynı zamanda döviz kuru rejimi, faiz oranları ve para arzı gibi makroekonomik değişkenlerde dolarizasyona sebep olmaktadır (Yılmaz ve Uysal, 2019, s. 287).

Bahmani-Oskooee ve Domaç (2003), Türkiye’de yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlığın yanı sıra kurumsal faktörlerin de dolarizasyona sebep olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü güçlü kurumlara sahip olmayan bir hükümet, sorunları vatandaşlar arasında adil bir şekilde paylaşamamakta ve yükü enflasyon yoluyla yaymaya çalışmaktadır. Zayıf kurumlara sahip ülkelerde nominal istikrarsızlık reel istikrarsızlığa eşlik edecek ve bu durumda enflasyonun her zaman ve her yerde siyasi bir olgu olduğu görüşünü destekleyecektir (Rajan ve Tokatlidis, 2005, s. 181). Aslında ülkenin makroekonomik çöküşüne sebep olan tek faktör enflasyon geçmişi değildir. Kurumların zayıf olması da ulusal paraya olan güveni olumsuz etkilemekte ve yerleşiklerin yabancı para cinsinden varlıklar tutmasını teşvik etmektedir (Honohan, 2007, s. 10).

Makroekonomik ve kurumsal faktörlerin haricinde yapısal faktörlerde dolarizasyona yol açmaktadırlar. Yapısal olarak dolarizasyona yol açan faktörlerden biri piyasa başarısızlığıdır. Mikroekonomik piyasa başarısızlığı para kompozisyonunun seçimini bozarak dolarizasyona sebep olmaktadır. Piyasa başarısızlıklarının ilk kaynağı ise, ekonomik birimlerin hükümet tarafından kurtarılacağı beklentisidir (Cowan, 2005, s.60). Ayrıca finansal gelişme de dolarizasyona sebep olan yapısal faktördür. Gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişme kısıtlı olduğundan yabancı para cinsinden dış borcun payı da artmaktadır. Ayrıca finansal gelişmenin kısıtlı olmasından dolayı yabancı para cinsinden borç verenleri geliştirmekte olan piyasalara girme konusunda da olumsuz etkilemektedir (Caballero ve Krishnamurthy, 2003, s.867). Savastano (1996)’ya göre, yabancı paranın enflasyondan korunma aracı olarak tercih edilmesi finansal gelişme ile ters orantılıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonu kontrol altına alabilmek için sabit döviz kur sisteminin uygulanması ülke ekonomisini risklere açık hâle getirmektedir (Kılıcı, 2016, s. 75). Sabit döviz kuru sistemi finansal bilançolarda bozulmalara ve açık pozisyonlara yol açarak yaşanacak bir döviz krizinin etkilerini fazlasıyla arttırmaktadır (Alagöz, 2009, s. 60). Zira, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal istikrarsızlıklar bankaların, firmaların veya hane halklarının mükellef oldukları yabancı para cinsinden borçların varlığı ile ilgilidir. Bu ülkelerde yaşanan finansal krizlerin sebeplerinden biri yabancı para cinsinden borçlanmadır. Finansal krizler para biriminde değer kaybına yol açarak yabancı para cinsinden borcun reel yükünü arttırmaktadır (Bocola ve Lorenzoni, 2019, s. 1). Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizler kambiyo rejimlerini tartışma konusu hâline getirmiştir. Bazı ülkelerde dalgalı döviz kuru rejimi tercih edilirken, diğerleri ise para birimlerini dolara endeksleyerek resmi para birimi olarak doları yani resmi (tam) dolarizasyonu tercih etmektedirler (Minda, 2005, s. 290).

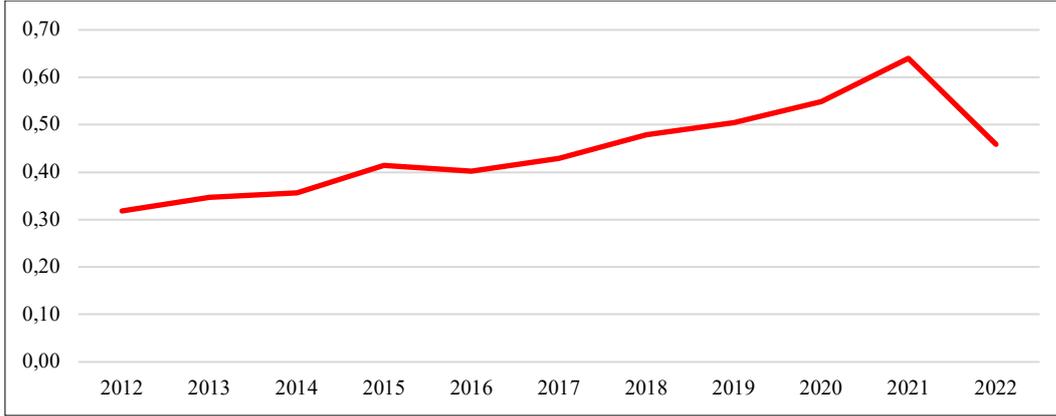
Türkiye Ekonomisinde Dolarizasyon

Türkiye ekonomik kırılganlıkların olduğu, yüksek enflasyon problemine sahip ve kurdaki dalgalanmaların yüksek olduğu bir ülkedir. Bu durumda ekonomik birimler ekonomisi daha güçlü ülkelerin para birimi ile varlıklarını biriktirmekte ve borç ilişkisi içerisine girmektedir (Mavruk, 2023, s. 156). Ayrıca Türkiye gibi finansal krizlerin yaşandığı bir ülkede ekonomik birimler finans sistemine tam olarak güvenmemekte ve yabancı paralarını finans sistemlerinde değerlendirmeme yoluna gitmektedirler. Daha çok yastık altında ve kasalarında tutmayı tercih etmektedirler. Yani yabancı para bir nevi servet saklama aracı olarak tercih edilmektedir (Sarı, 2007, s. 5).

Türkiye’de dolarizasyon olgusunun gelişimi, 1960’lı yıllardan itibaren başlamasına rağmen 1980 sonrasında artış yaşanmıştır (Bärbuță-Mișu, Güleç, Duramaz ve Virlanuta, 2020, s. 2). Çünkü 1980 yılındaki çıkartılan “24 Ocak 1980 Kararları” Türkiye ekonomisi için önemli bir dönüm noktasıdır. 1980 öncesinde ithal ikameci politikalar uygulanırken, 1980 sonrasında ihracata dayalı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalar sonucunda yapılan ekonomik reformlar, finansal liberalleşme süreci, kambiyo mevzuatındaki değişiklikler ve makroekonomik faktörler dolarizasyonun artmasına yol açmışlardır (Başkurt, 2005, s. 31; Yıldırım, 2006, s. 173). Çünkü 1983 yılı itibarıyla Türkiye’de döviz rejiminde liberalleşmeye gidilmiş ve ticari bankaların döviz cinsinden işlem yapmalarına izin verilmiştir. Ayrıca 1989 yılında Türk Parasının Kıymetinin Korunması Hakkındaki Kanunla sermaye hareketleri tamamen liberalleştirilmiş ve Türk Lirası konvertibl hâle gelmiştir (Çakır Yıldız, Şarkaya İçellioğlu ve Tuna, 2022, s. 173).

Türkiye’de Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ekonominin olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. 2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlardan ilki TCMB’nin etkin ve bağımsız para politikası yürütmesine engel olan sabit döviz kuru rejiminden esnek döviz kuru rejimine geçiş olmuştur. İkinci olarak 2001 Krizi öncesindeki dönemde önemli sorunlardan biri olarak görülen dolarizasyona yönelik alınan önlemlerdir. Kriz sonrasında dönemde uygulanmaya başlayan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile dolarizasyona yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemin en önemli politika araçlarından biri de enflasyon hedeflemeli para politikasına geçilmesi olmuştur. Bu kapsamda, TCMB’nin nihai amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğu belirtilmiş olup ayrıca TCMB’ye araç bağımsızlığı verilmiştir (Güvenoğlu ve Serel, 2020, s. 446). Bu dönemde dolarizasyon dalgalı bir seyir izlenmiştir. 2002 yılı ortalarına doğru azalmaya başlamasına rağmen kur artışı sonrasında tekrardan yükselmiştir. 2003 sonrasında döviz tevdiat hesaplarının (DTH) geniş para arzına (M2Y) oranını ifade eden dolarizasyon azalmış ve bu azalış 2006 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde dolarizasyon oranı (DTH/M2Y) %60’lardan %34’lere kadar düşmüştür (Us ve Özcan, 2006, s. 104). 2011 yılı sonrasında kur artışındaki yükseliş bireylerin ve şirketlerin Türk Lirası’na (TL) olan güven kaybını azaltmış ve dolar cinsinden mevduatlarda tekrardan bir artış meydana gelmiştir (Çakır Yıldız, Şarkaya İçellioğlu ve Tuna, 2022, s. 173).

Son on yıllık süreçte ise yaşanan siyasi faktörler Türkiye ekonomisinde dolarizasyonun aşırı derecede artmasına yol açmıştır. İlk olarak 2016-2018 yılları arasında yaşanan Brunson krizi ve hükümetin Brunson'u serbest bırakmak için Amerika Birleşik Devletleri ile yaptığı F-35 pazarlığı döviz kurlarının yukarı yönlü hareket etmesine sebep olmuştur (Mavruk, 2023, s. 156-157). Bu dönemde döviz kuru yaklaşık %40 değer kaybetmiştir (Turak, 2018). Ayrıca döviz kurları ABD'de yapılan seçimlerde Trump'ın seçildiği Kasım 2016 ile göreve başladığı Ocak 2017 arasındaki dönemde yüzde 58'den yüzde 72'ye yükselmiştir (Mavruk, 2023, s.156-157). Türkiye ekonomisi için dolarizasyonun en yaygın ölçüm yöntemi olan yabancı para cinsinden mevduatların toplam mevduatlar içindeki payına ait grafik Şekil 1'de sunulmuştur.

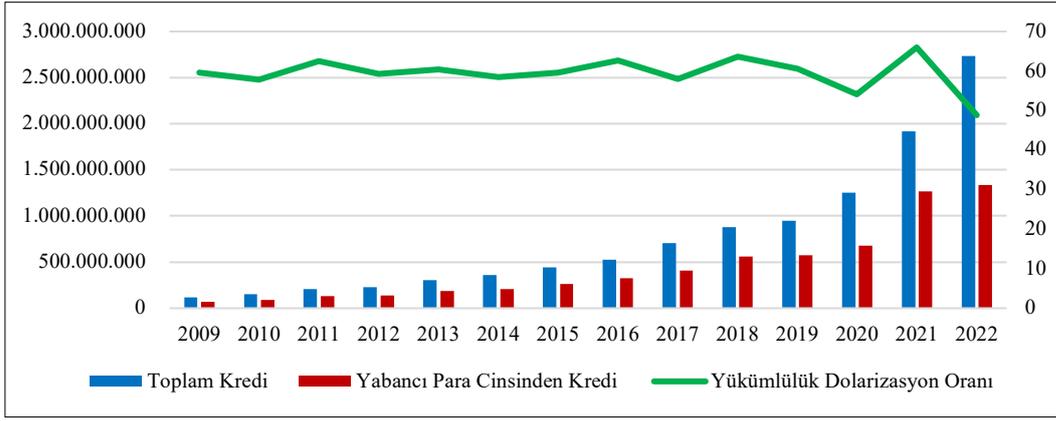
Kaynak: TCMB EVDS

Şekil 1. Yabancı Para Cinsinden Mevduatların Toplam Mevduatlar İçindeki Payı

Şekil 1 incelendiğinde yabancı para cinsinden mevduatların toplam mevduatlar içindeki payı 2012 yılında %32 iken 2021 yılında %64 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Yani on yıllık süreçte dolarizasyon iki katına çıkmıştır. Bu durum Türkiye ekonomisinde makroekonomik istikrarsızlık ve gelecekle ilgili olumsuz beklentilerden dolayı ekonomik birimlerin varlıklarını yabancı para birimi olarak tutma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Dolarizasyondaki artışı önlemek amacıyla 2021 yılında Kur Korunmalı TL Mevduat uygulamasına geçilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda (TCMB) “*Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ*” yayımlanmıştır. Böylelikle hem gerçek hem de tüzel kişilerin döviz hesaplarının TL vadeli mevduat hesaplarına dönüşümü sağlanarak kurdaki değişimden korunmaları amaçlanmıştır (Kaya, 2022, s.118). 2021 yılı sonrasında ise yabancı para cinsinden mevduatların toplam mevduatlar içindeki payı %46 seviyelerine inmiştir. Ancak kur korunmalı mevduat uygulamasının bütçeye maliyetinin yüksek olması da bir diğer tartışma konusudur. 2022 yılında kur korunmalı mevduatın bütçeye maliyeti 92,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (Dünya, 2023).

Türkiye’de reel sektörün önemli alt dallarından biri imalat sanayi sektörüdür. İmalat sanayi sektörünün önemli olmasının arkasındaki sebeplerden birincisi ekonomideki verimlilik artışını teşvik ederek büyümeye katkı sağlamasıdır. İkinci olarak ise dünyadaki diğer ülkelerle rekabet edebilmek için yani dünyadaki teknolojik yeniliklere ayak uydurabilmek için imalat sanayi sektöründe ön plana çıkmak gerekmektedir. Çünkü yeniliklerin büyük bölümü imalat sanayi sektöründe gerçekleşmektedir. Üçünü ve son olarak ise cari açık sorununun yüksek katma değere sahip imalat sanayi sektörü ile çözülebileceğidir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014, s.1-2).

Şekil 2’de imalat sektöründeki toplam ve yabancı para cinsinden kredi ve yükümlülük dolarizasyonu oranlarına yer verilmiştir.

Kaynak: TCMB Sektör Bilançoları

Şekil 2. İmalat Sektörü Toplam ve Yabancı Para Cinsinden Kredi ve Yükümlülük Dolarizasyon Oranı

Şekil 2 incelendiğinde 2009 yılından 2022 yılına kadar geçen sürede Türkiye’de imalat sektöründeki toplam kredilerin sürekli olarak arttığı görülmektedir. 2009 yılında 120.271,693 milyon TL iken 2022 yılında 2.731.578,479 milyar TL’ye yükselmiştir. Yaklaşık olarak 22,71 kat artış göstermiştir. Aynı şekilde yabancı para cinsinden kredilerinde sürekli olarak arttığı görülmektedir. 2009 yılında imalat sanayi sektöründeki yabancı para cinsinden kredilerin toplamı 71.578,352 milyon TL iken, 2022 yılında 1.333.725,389 milyar TL’ye yükselmiştir. Yani yabancı para cinsinden kredilerde ilgili dönemde yaklaşık 18,63 kat artmıştır. Genel olarak bakıldığında imalat sanayi sektöründe hem toplam kredilerin hem de yabancı para cinsinden kredilerin arttığı görülmektedir. Son olarak 2009-2022 arasındaki dönemde yükümlülük dolarizasyonu incelendiğinde, yaklaşık olarak %60’lar seviyelerinde belli bir trend içerisinde hareket ettiği görülmektedir. İmalat sanayi sektöründeki firmaların yüksek yükümlülük dolarizasyonuna ve düşük ihracat oranına sahip olmasından dolayı eğer sektördeki firmaların bilançoları kur riskine karşı korunmamış ise, reel kurlardaki artış bilanço etkisi üzerinde olumsuz etki yaratarak firmaların yatırımlarını ve ödemelerini olumsuz etkileyebilmektedir (Aydın, Ekinci ve Tüzün, 2017, s.6-7).

Literatür Taraması

Çalışmanın literatür taraması bölümünde dünyada ve Türkiye’de dolarizasyon üzerine yapılan çalışmalara yer verilecektir. Dünyada yapılan çalışmalar genel olarak Latin Amerika ülkeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Latin Amerika’da ortaya çıkan Tekila Krizi, Meksika Peso Krizi ve Brezilya Krizi gibi finansal krizler sadece ülke ekonomilerini değil aynı zamanda tüm bölgede olumsuz etkilere yol açmışlardır. Bu sebepten dolayı dünyada yapılan çalışmalarda öncelikle Latin Amerika ülkelerine ait literatüre yer verilecek olup sonrasında genel olarak dolarizasyon üzerine yapılan çalışmalar aktarılacaktır.

Latin Amerika ülkelerinde dolarizasyon üzerine yapılan önemli çalışmalar arasında Inter American Development Bank tarafından 23-24 Mayıs 2003 tarihlerinde Boston eyaletinde düzenlenen “*Latin Amerika’da Döviz Kuru Dalgalanmalarının Borç Bileşimi ve Bilanço Etkileri: Firma Düzeyinde Bir Analiz*” konferans sonrası Emerging Markets Review dergisinin 2003 yılı özel sayısında yayımlanan altı makale yer almaktadır. Bu makalelerde altı Latin Amerika ülkesi olan Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika ve Peru’da dolarizasyon konusu ele alınmıştır. Galiani, Yeyati ve Schargrotsky (2003) çalışmasında 1993-2001 yılları arasında Arjantin’de para kurulu uygulamasının borç dolarizasyonu ve borç deflasyonu üzerindeki etkisini panel veri analiz tekniğiyle incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, para kuruluna yönelik iki eleştiri yöneltilmektedir. İlk olarak örtülü bir garanti olmasına rağmen dolarizasyonu teşvik etmektedir. İkincisi ise, para kurulu reel döviz kuru ayarlanması öteleyebilmesine rağmen, ekonomiyi reel şoklardan tamamen kurtaramamaktadır. Yani bu durumda korkulan bilanço etkisi yerini daha az etkileyici ama aynı derecede zarar

veren borç deflasyonuna bırakmaktadır. Brezilya üzerine yapılan çalışmada Bonomo, Martins ve Pinto (2003) finansal olmayan firmaların makroekonomik ortam ile bilanço etkileri arasındaki ilişki incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, büyük ölçekli firmaların kur riskindeki değişikliğe borç para birimi kompozisyonunu daha fazla değiştirerek tepki verdiklerini ve döviz kuru bilanço etkilerinin firmaların yatırım kararları üzerinde etkisinin olmadığı sonuca ulaşmışlardır. Şili ekonomisi için Benavente, Johnson ve Morandé (2003) çalışmalarında Şili Pesosunun firmaların finansal tercihleri üzerindeki etkisini dinamik panel veri analiz tekniği ile test etmişlerdir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, devalüasyonun dolar borcu olan firmaların yatırım ve satış kârlarının olumlu etkilediğine dair pek fazla kanıt bulunamamıştır. Kolombiya'da firmaların reel değer kaybı sırasında dolar borcuna sahip olmanın firma performansı üzerindeki etkilerini yani bilanço etkisini araştıran Echeverry, Fergusson, Steiner ve Aguilar (2003) çalışmalarında firma büyüklüğünün dolar borcuna sahip olmanın önemli bir belirleyici olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Pratap, Lobato ve Somuano (2003) çalışmalarında Meksika ekonomisinde devalüasyonun olumsuz etkilerini artırmada parasal uyumsuzlukların sektördeki rolünü dinamik panel veri yöntemlerinden Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ile test etmişlerdir. Ekonometrik analiz sonuçlarına göre, devalüasyon döneminde yabancı para cinsinden borçlanmanın firmaların gelirlerini ve yatırımlarını olumsuz etkilemektedir. Son olarak Peru üzerine Carranza, Cayo ve Galdon-Sanchez (2003) tarafından yapılan çalışmada döviz kuru oynaklığının Peru ekonomisi üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, yabancı para cinsinden (dolar) borcu olan firmaların yatırım kararlarının reel döviz kurunun düşmesinden kaynaklı olarak olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Uzun (2005) çalışmasında 1990-2001 yılları arasında Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Peru, Uruguay, Venezuela ve Türkiye'de şirketlerin varlık ve yükümlülük dolarizasyonunun belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Sonuçlara göre, şirketlerin varlık ve yükümlülüklerinin yabancı paraya kaymasının arkasında yüksek enflasyon ve ulusal paranın değer kaybı yer almaktadır. Castillo (2006) 21 Latin Amerika ülkesinin 1960-2003 dönemi için dolarizasyonun makroekonomik istikrar üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, dolarizasyonun artması ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkisi olduğunu ve dolarizasyonun enflasyon üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Latin Amerika ülkeleri dışında dolarizasyon üzerine yapılan birçok çalışma mevcuttur. Bailey (2007) çalışmasında 1996:3-2004:12 dönemi için Jamaika'da finansal dolarizasyon ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Vektör Otokorelasyon (VAR) yöntemiyle test etmiştir. Betimleyici sonuçlara göre, makroekonomik değişkenlerin yanında ayrıca kurumsal değişkenlerde finansal dolarizasyon üzerinde etkilidir. Ampirik analiz sonuçlarına göre, finansal dolarizasyonun enflasyonu etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca, istikrarlı reel döviz kurunun finansal dolarizasyonu azaltacağı yönünde kanıtlarda mevcuttur. Basso, Calvo-Gonzalez ve Jurgilas (2007) çalışmalarında 24 geçiş ekonomisinde finansal dolarizasyonun belirleyicileri ampirik olarak analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, yabancı fonlara erişimin artması, kredi dolarizasyonunu arttırırken, mevduat dolarizasyonunu ise azaltmaktadır. Ayrıca, faiz oranı farklılıklarının kredi ve mevduat dolarizasyonu için önemli olduğu tespit edilmiştir. Bannister, Turunen ve Gardberg (2018) çalışmalarında 1996-2015 dönemi için 77 yükselen piyasa ekonomisi ve gelişmekte olan ülke verisi yardımıyla finansal dolarizasyonun finansal derinlik, erişim ve etkinlik üzerindeki etkisi dinamik panel veri analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, mevduat dolarizasyonu finansal derinleşme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak bu olumsuz etki yüksek enflasyon dönemlerinde azaldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca dolarizasyonun finansal derinliği de olumsuz etkilediğine dair kanıtlarda mevcuttur. Acheampong, Opoku, Suryadi ve Oduro-Okyireh (2023) çalışmalarında, Gana'da finansal dolarizasyonu 1999-2022 dönemi için üçer aylık veri seti kullanarak Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Testi (ARDL) kullanmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, Gana'da finansal dolarizasyonun belirleyicileri olarak reel çıktı, faiz oranı farklılıkları, reel efektif döviz kurları, enflasyon ve finansal gelişme olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de son on yıllık süreçte dolarizasyon üzerine yapılan çalışmalarda bir artış olduğu görülmektedir. Genellikle dolarizasyonun makroekonomik değişkenler ile ilişkisini ele alan çalışmalar ön plandadır. Ayrıca

dolarizasyonun Türk İmalat Sanayi sektörü üzerindeki etkilerini ele alan çalışmalar da mevcuttur. Bu sebeple Türkiye’de dolarizasyon literatürü iki ayrı grup altında incelenecektir. İlk olarak Türkiye’de dolarizasyonun makroekonomik değişkenler ile ilişkisini inceleyen çalışmalara yer verilecek olup sonrasında dolarizasyonun imalat sanayi sektörü üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar ile literatür kısmı tamamlanacaktır.

Türkiye’de dolarizasyon ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran Sarı (2007) çalışmasında, 1990-2006 dönemi çeyreklik veri seti üzerinden makroekonomik değişkenlerin dolarizasyona etkisini ampirik olarak analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, döviz kurunu etkileyen değişkenler dolarizasyon, para arzı, faiz oranı ve cari açıktır. Hekim (2008) çalışmasında 1996:6-2007-12 arasındaki dönem için makroekonomik değişkenlerin etkilerini ekonometrik olarak analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, varlık dolarizasyonunun belirleyicileri enflasyon ve reel döviz kuru iken, yükümlülük dolarizasyonunun belirleyicisi ise varlık dolarizasyonudur. Yılmaz ve Uysal (2019) çalışmasında enflasyon ile dolarizasyon arasındaki ilişkiyi 2012:1-2018:9 dönemi için ampirik olarak test etmişlerdir. Ekonometrik analiz sonuçlarına göre, dolarizasyondan enflasyona tek yönlü ilişki vardır. Ayrıca etki-tepki analizlerine göre, enflasyon değişkeninde meydana gelen bir şokun, dolarizasyon değişkenine tepkisi negatif ve denge değerine yaklaşmaktadır. Ancak dolarizasyon değişkenindeki bir şokun, enflasyon değişkenine tepkisi 4.dönemden itibaren denge değerine yaklaşmaktadır. Özkul (2021) çalışmasında, Türkiye’de finansal dolarizasyonun enflasyon ve istihdam ile olan etkileşimini 2005:12-2020:11 dönemine ait aylık veri seti kullanarak test etmiştir. Elde edilen bulgular, mevduat dolarizasyonunun hem enflasyonun hem de istihdamın nedeni olduğunu, istihdamın kredi dolarizasyonunun nedeni olduğunu ve kredi dolarizasyonun da enflasyonun nedeni olduğunu göstermektedir. Akyol ve Tekman (2022) çalışmalarında, 2010:Q1-2022:Q2 dönemi dolarizasyon, enflasyon oranı ve finansal derinleşme arasındaki ilişkiyi VAR modeli Granger Nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırma testleri ile ekonometrik olarak analiz etmişlerdir. Granger Nedensellik sonuçlarına göre, enflasyon oranları ve finansal derinleşmeden dolarizasyona doğru nedensellik ilişkisi yokken, dolarizasyondan ve enflasyon oranlarından finansal derinleşmeye doğru nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca dolarizasyondan enflasyon oranlarına doğru da nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Yani dolarizasyon enflasyonun önemli nedenlerinden birisidir. Gültepe ve Aksoy (2022) çalışmalarında dolarizasyon ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto Nedensellik testi yardımıyla analiz etmişlerdir. 2006:1-2022:9 dönemi aylık veri seti kullanılarak yapılan çalışmanın analiz sonuçlarına göre, dolarizasyondan enflasyona doğru nedensellik olmasına rağmen enflasyondan dolarizasyona doğru nedensellik yoktur. Konat, Taş ve Bayat (2022) Türkiye’de 2005-12-2021:5 dönemi için döviz krizini işaret eden göstergelerden döviz piyasası baskı endeksi ile dolarizasyon arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, iki değişken arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dolarizasyon ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan Kocaman (2022), 2012:12-2021:10 dönemi için aylık veri seti kullanılarak enflasyon ve faiz oranının dolarizasyon üzerindeki etkisi ARDL ve ECM’ye dayalı Granger Nedensellik testi ile ampirik olarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarından çıkan bulgulara göre, enflasyon dolarizasyonun önemli bir belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özer (2022) Türkiye’de 2006:01-2020:12 dönemi için aylık veri seti üzerinden Kesirli Frekanslı Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanarak yaptığı çalışmasında, dolarizasyon ile enflasyon oranı, reel faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi ampirik olarak test etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, dolarizasyonun tek belirleyicisi enflasyon oranıdır. Reel faiz oranı ve döviz kuru ise dolarizasyonu enflasyon üzerinden etkilemektedir. Kısacası, anti-enflasyonist politikalar ile dolarizasyonun kontrol altına alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de imalat sanayi sektöründe dolarizasyon konusu üzerine birçok ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. Adanur Aklan ve Nargeleçekenler (2010) imalat sanayi sektöründeki yükümlülük dolarizasyonunun bilanço etkisini 1998-2007 dönemi için dinamik panel veri analiz yöntemiyle test etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye’de bilanço etkisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçla, ulusal paranın değer kazandığı dönemlerde yabancı para cinsinden borcu bulunan sektörlerin yatırımlarının arttığı, ulusal paranın değer

kaybettiği dönemlerde ise azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Mutlu (2011) çalışmasında, TCMB Sektör Bilançolarını kullanarak, finansal krizlere bilanço yaklaşımı çerçevesinde, Türkiye’de finansal olmayan firmalar kesimine ilişkin olumsuz bilanço etkisinin varlığı ile yükümlülük dolarizasyonunun belirleyicilerini araştırılarak, Türk Lirası’ndaki reel değer kayıplarının söz konusu kesimin yatırımlarını ne yönde etkilediğini test etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye’deki yurt içi tasarruflar ekonomik büyümenin finansmanını yeterli ölçüde karşılayamadığından sürekli bir dış kaynak gereksinimi içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alp (2013) çalışmasında, Türkiye’de 1996-2010 dönemi için TCMB Sektör Bilançoları veri seti üzerinden reel sektörde faaliyet gösteren firmaların borç dolarizasyonu ve reel kurlardaki değişimlerin yatırımlara etkisini incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, makroekonomik ve firmaya özgü değişkenlerin reel sektör borç dolarizasyonunu açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yüksek borç dolarizasyonuna sahip firmaların gelirleri reel kurlardaki değişimlere bağlıdır. Ve son olarak Türk lirasındaki değer kaybı da imalat sanayi sektöründeki firmaların yatırımlarını arttırmaktadır. Taşseven ve Çınar (2015) çalışmalarında, Türkiye’de reel sektörün borç dolarizasyon oranının yatırımlara olan ilişkisini 1996-2014 dönemi için analiz etmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ithalat ve kaldıraç oranı borç dolarizasyonunu pozitif olarak etkilerken, ölçek büyüklüğü arttıkça borç dolarizasyonu negatif olarak etkilenmektedir. İncekara, Mutlugün ve Yılmaz (2017) 1998-2013 dönemi için yükümlülük dolarizasyonunun Türk imalat sanayii net satış büyümesindeki etkisini 15 imalat sanayi alt sektörü verileri üzerinden panel veri analiz yöntemi ile analiz etmişlerdir. Yapılan analizlere sonucunda, yükümlülük dolarizasyonu katsayısının %34’e kadar pozitif olduğu aralıklarda imalat sanayii satışlarının ve büyümede bir artış olduğu, %34-85 oranında yükümlülük dolarizasyonunun olduğu aralıklarda firmaların net satış büyümesinin düştüğü ve son olarak yükümlülük dolarizasyonunun %85’ten büyük olduğunda ise büyüme oranının olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada elde edilen diğer bir bulgu ise, imalat sanayi sektörü firmalarının düşük ihracat oranına sahip olsalar bile, düşük yükümlülük dolarizasyonuna sahip olmalarından kur riskine karşı korunabilmektedirler. Ayrıçay ve Kılıç (2021) çalışmalarında, 2003-2016 TCMB Sektör Bilançoları veri setini kullanarak makroekonomik değişkenlerin borç dolarizasyonunun açıklayıp açıklayamadığını ekonometrik olarak analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, enflasyon oranı borç dolarizasyonunu pozitif olarak etkilemekte ve enflasyon oranındaki bir birimlik artış borç dolarizasyonunu 0,0373 oranında arttırmaktadır. Reel efektif döviz kuru dolarizasyonu pozitif olarak etkilemekte ve reel efektif döviz kurundaki bir birimlik artış borç dolarizasyonunu 0,6106 oranında arttırmaktadır. Volatilite Oynaklık Endeksi (VIX) dolarizasyonu negatif etkilemekte ve VIX oynaklık endeksindeki bir birimlik değişim borç dolarizasyonunu 2,30 oranında azaltmaktadır. Topcu (2021) çalışmasında, Türkiye’de 2007-2019 dönemi çeyreklik veri seti ile BİST imalat sanayi sektörü için varlık ve yükümlülük dolarizasyonunun işletme finansman politikaları üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemi ile analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, varlık ve yükümlülük dolarizasyonunun işletme finansman politika tercihlerini istatistiksel olarak anlamlı etkilediği ancak bu etkinin alt sektör bazında farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Konuyla ilgili diğer bir çalışmada Yılmaz (2022), 2009-2020 dönemi TCMB Sektör Bilançoları imalat alt sektörüne ait veri seti yardımıyla bilanço etkisinin yatırımlara olan etkisi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, imalat alt sektörlerinde bilanço etkisinin anlamlı, rekabet etkisinin ise anlamsız olduğu yönündedir.

Veri Seti, Model ve Metodoloji

Çalışmanın bu bölümünde veri seti, model ve metodoloji hakkında genel bilgilere yer verilecektir. İlk olarak çalışmanın veri seti tanıtılacak olup sonrasında kurulan ekonometrik model sunulacaktır. Son olarak ise sistem genelleştirilmiş momentler tahmincisi hakkında teorik bilgiler aktarılacaktır.

Veri seti

Bu çalışmada, Borsa İstanbul’da işlem gören imalat sanayi sektöründeki 71 firma için 2010-2021 dönemi yıllık veri seti kullanılarak yabancı para cinsinden borçlanmanın yatırımlara etkisi ampirik olarak analiz

edilmektedir. Çalışmanın bağımlı değişkeni şirketlerdeki maddi duran varlıklarındaki doğal logaritmik değişimi ifade eden yatırım oranlarıdır. Bağımsız değişkenler ise sektöre özgü değişkenler ve makroekonomik değişkenlerden oluşmaktadır. Sektöre özgü değişkenler, firma büyüklüğünü temsilen ölçek ve maddi duran varlık oranı olarak belirlenirken, makroekonomik değişkenler ise enflasyon ve faiz oranıdır. Ayrıca modelde yükümlülük dolarizasyonu oranının reel efektif döviz kurundaki değişim ile etkileşimini gösteren bilanço etkisi değişkeni de yer almaktadır. Bağımsız değişkenlerin seçiminde modelin açıklama gücünü artıracak düşünülen ve literatürdeki çalışmalarda da genellikle tercih edilen değişkenlere yer verilmiştir (Adanur Aklan ve Nargeleçkenler, 2010; Alp ve Yalçın, 2015; Kesriyeli, Özmen ve Yiğit, 2005; Taşseven ve Çınar, 2015; S. Yılmaz, 2022).

Çalışmada yer alan değişkenler FİNNET veri tabanı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) temin edilmiştir. Tablo 1’de bağımlı ve bağımsız değişkenlere, değişkenlere ait veri kaynaklarına ve hesaplama yöntemlerine yer verilmiştir. “Bu çalışma, kapsamı gereği etik kurul onayı gerektirmemektedir.”

Tablo 1
Değişkenler ve Veri Kaynağı

Bağımlı Değişken	Veri Kaynağı	Hesaplama Yöntemi
Yatırım Oranı	FİNNET	Maddi Duran Varlıklardaki Doğal Logaritmik Değişim
Bağımsız Değişkenler	Veri Kaynağı	Hesaplama Yöntemi
Yükümlülük Dolarizasyonu	FİNNET	Yabancı Para Yükümlülükleri (Türev İşlemler Dâhil)/Toplam Borç
Firma Büyüklüğü	FİNNET	Toplam Aktifler (Reel Toplam Varlıkların Doğal Logaritması)
Maddi Duran Varlık Oranı	FİNNET	Maddi Duran Varlıklar/Toplam Aktif
Enflasyon Oranı	EVDS	Tüketici Fiyat Endeksindeki Yüzde Değişim
Faiz Oranı	EVDS	Reeskont Faiz Oranı
Bilanço Etkisi	Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.	$(y_{d_{it-1}} * \Delta REER)$

Model

Türkiye’de imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların yatırımlarının sektörel ve makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada Eşitlik 1’de gösterilen ekonometrik modelden yararlanılmıştır.

$$y_{oit} = \beta_0 + \beta_1 y_{oit-1} + \beta_2 Iny_{dit} + \beta_3 ölçek_{it} + \beta_4 Inmdv_{it} + \beta_5 Inenf_{it} + \beta_6 Infaiz_{it} + \beta_7 be_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Eşitlik 1’deki i sektör olarak yatay kesiti, t zaman boyutunu, β ’lar tahmin parametreleri, μ ise hata terimini ifade etmektedir. Bağımlı değişken olarak yatırım oranı (y_o) tercih edilmiştir. Iny_d yükümlülük dolarizasyonunun doğal logaritmasını, $ölçek$ firma büyüklüğünü, $Inmdv$ maddi duran varlıkların doğal logaritmasını, $Inenf$ enflasyon oranının doğal logaritmasını, $Infaiz$ faiz oranının doğal logaritmasını ve be ise yükümlülük dolarizasyonu oranının reel efektif döviz kurundaki değişim ile etkileşimini gösteren $(y_{d_{it-1}} * \Delta REER)$ bilanço etkisi değişkenini temsil etmektedir.

Metodoloji

Dinamik panel veri yöntemleri genel olarak fark GMM ve sistem GMM olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her iki tahmincinin de sağlaması gereken birtakım özellikler ve koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar; küçük T (zaman boyutu), büyük N (gözlem boyutu) durumunda kullanılabilmesi, doğrusal bir fonksiyonel ilişki içinde bulunması, dinamik bir bağımlı değişkene sahip olması, kesin olarak dışsal olmayan bağımsız değişkenlerin bulunması, sabit bireysel etkilerin olması ve kesitler arasında olmamakla birlikte kesitler içinde değişen varyans ve otokorelasyon varlığında geçerli olabilmesidir (Roodman, 2009, s.86). Çalışmanın bağımlı değişkeni olan yatırım oranının rassal olmaması ve önceki dönemin yatırım oranının cari dönemin yatırımını etkilemesi ve küçük T (12) ve büyük N (71) koşulunu sağlamasından dolayı GMM yöntemi tercih edilmiştir (Yılmaz, 2022, s.61).

Arellano ve Bond (1991) tahmincisinin birinci fark hata terimleri negatif otokorelasyonlu olduğunda kullanılması daha uygundur. Bu yöntemde ilk olarak, birinci fark modeli araç değişken matrisi ile dönüştürülmekte ve dönüştürülen model genelleştirilmiş en küçük kareler (EKK) ile tahmin edilmektedir. Bu sebeple Arellano ve Bond (1991) genelleştirilmiş momentler tahmincisi “iki aşamalı araç değişkenler tahmincisi” veya “fark GMM tahmincisi” olarak da bilinmektedir. Bağımlı değişkenin bir gecikmeli değerinin modelde bağımsız değişken olarak yer aldığı model 2 no’lu denkleme gösterilmiştir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s.131);

$$Y_{it} = \gamma Y_{it-1} + \mu_i + u_{it} \quad (2)$$

Modelin birinci farkı alındığında 3 no’lu denklem şu şekilde yazılabilmektedir.

$$Y_{it} - Y_{it-1} = \gamma(Y_{it-1} - Y_{it-2}) + (u_{it} - u_{it-1}) \quad (3)$$

Modelin farkının alınması ile birim etki modelden elimine edilmiştir. Y_{it-1} , u_{it-1} ile korelasyonludur ve hata terimi de $(u_{it} - u_{it-1})$ birim köklüdür. Ayrıca her bir gecikmeli değişkenin bir önceki fark hata terimi ile korelasyonu sıfır olduğundan $(Y_{it} - Y_{it-1})$ için uygun olan araç değişkenler gecikmeli değerlerdir ($Y_{it-2}, Y_{it-3}, \dots, Y_{it-n}$).

Arellano ve Bond (1991) tahmincisi, otoregresif parametrelerin çok fazla olduğu veya birim etkinin varyansının artık hatanın varyansına oranı çok yüksek olduğu durumlarda zayıf bir tahmin yöntemidir. Ayrıca zaman boyutu küçük olduğunda da fark GMM yöntemi sapmalı olabilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s.138). Bu sebeple Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) araç değişkenlerin birinci farklarının sabit etkiler ile korelasyonsuz olduğuna dair ek bir varsayımda bulunarak sistem GMM yöntemini oluşturmuşlardır. Sistem GMM yöntemi daha fazla sayıda araç değişken kullanılmasına olanak sağlamakta ve verimliliği daha fazla arttırmaktadır. Bu yöntemde hem orjinal denklem hem de dönüştürülmüş denklem olmak üzere iki farklı denklem sistemi kurulduğundan dolayı sistem GMM olarak bilinmektedir (Roodman, 2009, s.86-87). Bu sebeplerden dolayı çalışmada yabancı para cinsinden borçlanmanın yatırımlar üzerindeki etkisi, Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen sistem GMM ile analiz edilecektir.

Sistem GMM yönteminde tahmin edilen modelin doğruluğunu tespit edebilmek amacıyla ön spesifikasyon testleri uygulanmaktadır. İlk olarak otokorelasyon sorunu olup olmadığını sınamak için Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilerin otokorelasyon testi kullanılmaktadır. Otokorelasyon sorunu olup olmadığı ile ilgili kurulan hipotez H_0 : “Otokorelasyon yoktur.” şeklindedir. Otokorelasyon testinin yapılması oldukça önemlidir. Modelin geçerli olabilmesi için birinci dereceden otokorelasyon bulunmasına rağmen ikinci dereceden otokorelasyon bulunmaması gerekmektedir. Yani $AR(1)$ testine ait olasılık değerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinden küçük, $AR(2)$ testine ait olasılık değerinin ise istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinden büyük olmalıdır (Çağlayan Akay, 2015, s.103; Yerdelen Tatoğlu, 2020, s.151-152).

İkinci olarak araç değişkenlerin dışsal olup olmadığını yani bir diğer ifadeyle aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerliliğinin saptanması için Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen Sargan testi uygulanmaktadır. Kullanılan araç değişkenlerin dışsal olması durumunda katıntılar açıklayıcı değişkenler ile korelasyonsuz olduğu anlamına gelmektedir. İlgili koşulun sağlanması için Sargan testine ait olasılık değerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinden büyük olması beklenmektedir. Sargan testinin hipotezi H_0 : "Araç değişkenler dışsaldır." şeklinde kurulmaktadır (Er, 2009, s.120; Yerdelen Tatoğlu, 2020, s.150). Bu hipotezin reddedilememesi araç değişkenlerin geçerli olduğu anlamına gelmektedir (Çağlayan Akay, 2015, s.102). Çalışmanın tahminleri ekonometrik analiz programlarından Stata15 paket programı ile gerçekleştirilmiş ve Roodman (2009) tarafından geliştirilen sistem GMM için yazılan *xtabond2* kodu yardımıyla tahmin edilmiştir.

Tahmin Sonuçları

Çalışmanın tahmin sonuçları bölümünde Eşitlik 1’de yer alan ekonometrik model için gerçekleştirilen analiz sonuçlarına yer verilmiştir. İlk olarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2
Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hatalar	Minimum	Maksimum
yo	852	.1385051	.2994295	-1.004367	2.886595
Inyd	852	3.435163	1.086406	-10.34977	5.318845
ölçek	852	8.794019	.7444558	6.877606	11.01087
lnmdv	852	3.324057	.6376991	-.1729544	4.328583
lnenf	852	2.324188	.3386878	1.867176	2.97553
lnfaiz	852	2.503848	.2666322	2.169054	2.917771
be	852	-2.876723	5.140399	-41.85715	6.781116

Tablo 2 incelendiğinde tüm değişkenlerin gözlem sayısının 852 olduğu görülmektedir. Ortalama olarak en yüksek değere 8.794019 ile ölçek değişkeni sahipken en düşük değere ise -2.876723 ile bilanço etkisi değişkeni sahiptir. Standart hatası en yüksek değişken ise 5.140399 değeri ile bilanço etkisi değişkenidir.

Tablo 3’te modele ilişkin kovaryans analiz sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3
İmalat Sektörü Kovaryans Analiz Sonuçları

	yo	Inyd	ölçek	lnmdv	lnenf	lnfaiz	be
yo	1.0000						
Inyd	0.0187	1.0000					
ölçek	0.1203	0.1887	1.0000				
lnmdv	0.1653	0.0477	-0.0184	1.0000			
lnenf	0.1953	-0.0431	0.2842	-0.1073	1.0000		
lnfaiz	0.0059	-0.0269	0.0660	-0.0518	0.4068	1.0000	
be	-0.1228	-0.2179	-0.2820	0.1101	-0.2646	-0.2775	1.0000

Tablo 3 incelendiğinde, kovaryans analiz sonuçlarına göre seriler arasında çoklu doğrusallık problemi oluşturacak kadar yüksek bir korelasyon olmadığı görülmektedir.

Tablo 4'te imalat sanayi firma bazlı veriler kullanılarak yapılan ve yabancı para cinsinden borçlanmanın yatırımlar üzerindeki etkisinin dinamik panel veri yöntemlerinden iki aşamalı sistem GMM yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 4

İmalat Sektörü İki Aşamalı Sistem GMM Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: yo	
Bağımsız Değişkenler	Katsayı
yo. L1	.0489913 (0.456)
Inyd	-.0171682 (0.033)**
ölçek	.0370942 (0.029)**
lnmdv	.1224277 (0.000)*
lnenf	.1804062 (0.000)*
lnfaiz	-.0902743 (0.023)**
be	-.007252 (0.003)*
_Cons	-.7573629 (0.002)*
Wald Test (Olasılık Değeri)	0.000
Sargan (Olasılık Değeri)	0.186
AR1 (Olasılık Değeri)	0.000
AR2 (Olasılık Değeri)	0.610
Gözlem Sayısı	781
Birim Boyutu	71
Araç Değişken Sayısı	12

Not: Tablolarda parantez içinde olasılık değerleri yer alırken diğerleri ise katsayılardır.

* %1, **%5 ve *** %10 istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde, ilk olarak dinamik panel veri modellerinin geçerliliğinin sınındığı ön spesifikasyon testlerine ait sonuçlara yer verilecek olup sonrasında model genel olarak yorumlanacaktır. Tahmin edilen modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığı sınanmış ve Arellano ve Bond (1991) test istatistiği AR (2) sonucuna göre boş hipotez reddedilememiş ($0,610 > 0,005$) ve bu durumda hata terimleri seri olarak ilişkisiz bulunmuştur. Yani hata terimleri arasında otokorelasyon sorunu yoktur. Bu durum modelin geçerli olduğunu göstermektedir. İkinci olarak Sargan testi ile modelde aşırı belirleme probleminin olup olmadığı test edilmiş olup Sargan test istatistiğinin olasılık değeri ($0,186 > 0,005$) %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğundan “modelde aşırı belirleme problemi yoktur.” sıfır hipotezi reddedilememektedir. Bu durumda aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani modelde kullanılan araç değişkenlerin geçerlidir. Ayrıca modelin bütün olarak anlamlılığını ifade eden Wald istatistiğinin de olasılık değeri ($0,000 < 0,005$) %5

anlamlılık düzeyinden düşük olduğu için tahmin edilen modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak ise modeldeki araç değişken sayısı (12) birim boyutunu (71) geçmemektedir. Bu durum tahmin edilen model sonuçlarının sapmalı olmadığı anlamına gelmektedir.

Çalışma bulgularına dayanarak iki aşamalı sistem GMM tahmincisine ait sonuçlar değerlendirildiğinde; ölçek, maddi duran varlıkların ve enflasyon oranının yatırımlar üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu, yükümlülük dolarizasyonu, faiz oranı ve bilanço etkisinin ise yatırımlar üzerinde anlamlı ve negatif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular ışığında imalat sanayi firmalarının döviz borçlarındaki artışın yatırımları azalttığı görülmektedir.

Çalışma bulgularına göre, yükümlülük dolarizasyonundaki bir birimlik değişme yatırım oranlarında %0,017'lik, faiz oranlarındaki bir birimlik değişme yatırım oranlarında %0,090'lık ve bilanço etkisindeki bir birimlik değişme yatırım oranlarında %0,007'lik azalışa neden olmaktadır. Ayrıca ölçek değişkenindeki bir birimlik değişimin yatırım oranlarında %0,037'lik, maddi duran varlıklardaki bir birimlik değişimin yatırım oranlarında %0,122'lik ve enflasyon oranındaki bir birimlik değişimin ise yatırım oranlarında %0,180'lik artışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Türkiye ekonomisinin şüphesiz ki en önemli problemi enflasyondur. Enflasyonun neden olduğu çok sayıda ekonomik problemden biri de dolarizasyondur. Yüksek enflasyona bağlı olarak dolarizasyonun yüksek olduğu ekonomilerde ulusal para birimi üzerinden tasarruf etmek ve borçlanmak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla firmalar bu süreçte ulusal para birimi yerine yabancı para birimi borçlarını arttırmaktadır. Ancak kurlardaki dalgalanma ve yükselişler firmaların borçlanma maliyetlerinde artışlara ve yatırımların beklenen kârlılıklarında azalışlara neden olmaktadır. Şöyle ki, yabancı para borcu artan firmaların yükümlülüklerindeki artışlar toplam varlıkların aynı oranda artmaması durumunda firmaların net değerini olumsuz şekilde etkiler. Bir taraftan kurlardaki artışla diğer taraftan firmanın net değerindeki azalışla firmaların finansman maliyeti artmış olmaktadır. Bu durumda bilançolarında bozulma yaşayan firmalar para politikası kararlarına ve kurlardaki değişime karşı daha duyarlı hâle gelmektedirler. Bu süreçte firmaların bilanço ve finansman maliyetlerindeki değişimin yatırımlar üzerinde oluşturduğu etki “*bilanço etkisi*” ve bununla ilişkili olarak para politikasının aktarım kanallarından “*bilanço kanalı*” kavramları ile ifade edilmektedir.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören ve imalat sanayi sektöründe faaliyette bulunan 71 firmaya ilişkin veriler kullanılarak yabancı para cinsinden borçlanmanın yatırımlar üzerindeki etkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. 2010-2021 dönemini kapsayan veri setiyle yabancı para cinsinden borçlanmanın yatırımlara etkisi sektörel değişkenler olan firma büyüklüğü, maddi duran varlık oranı, yatırım oranı, yükümlülük dolarizasyonu ve bilanço etkisi değişkenleri ile makroekonomik değişkenlerden ise enflasyon ve faiz oranları kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak serilerin kovaryans analizi yapılmış olup sonrasında ise dinamik panel veri analiz yöntemlerinden Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen sistem GMM yöntemi uygulanmıştır. Serilere ait kovaryans analizinde birbiriyle yüksek derecede ilişkili seri olmadığı tespit edilmiştir. Sistem GMM analizlerine ait sonuçların yorumlanmasına geçilmeden önce otokorelasyon sorunu ve araç değişkenlerin dışsallığı analiz edilmiştir. Otokorelasyon test sonuçlarına göre, ikinci dereceden otokorelasyon sorunu olmadığı tespit edilmiştir. Modelde araç değişkenlerin dışsallığının tespiti için yapılan Sargan test istatistiğinde olasılık değerinin %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu tespit edilmiştir. Yani modeldeki araç değişkenler geçerlidir. Ayrıca modelin genel anlamlılığının test edildiği Wald test istatistiği sonuçlarına göre de modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm bu sonuçlar modelin yorumlanmasının uygun olduğu anlamına gelmektedir.

İki aşamalı sistem GMM tahmin yönteminden elde edilen bulgulara göre; Türk imalat sanayi firmalarının yatırım kararlarında hem firmaya özgü mikro değişkenlerin hem de ulusal ve uluslararası gelişmelerden etkilenen makroekonomik değişkenlerin belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, mikro bazda, firma büyüklüğü, maddi duran varlıklardaki değişiklikler firma yatırımlarını aynı yönlü etkilerken, yabancı para cinsinden borçlanmayı ifade eden yükümlülük dolarizasyonundaki artış yatırımları olumsuz şekilde etkilemektedir. Diğer taraftan beklentiye uygun şekilde negatif işaretli olarak elde edilen bilanço etkisi değişkenine göre döviz kuru yükseldiğinde yabancı borcu olan firmalarda yatırımlar azalmaktadır. Bu bulgular Türk imalat sanayi sektöründe firma büyüklüğündeki artış ve maddi duran varlık artışının yatırımlar üzerinde olumlu etkide bulunduğunu işaret ederken döviz borcunun ve döviz kurundaki yükselmenin firmaların yatırımları üzerinde olumsuz etkide bulunduğunu göstermektedir. Makroekonomik değişkenlerden enflasyondaki artışın firmaların ciroları ve kârlılıklarını arttırarak yatırımlarını pozitif şekilde etkilediği, faiz oranlarındaki artışın ise kredi maliyetlerini arttırarak yatırımların kârlılığını azalttığı ve firma yatırımlarını olumsuz şekilde etkilediği şeklinde yorumlanmaktadır.

Yabancı para cinsinden borçlanmanın firmaların yatırımları üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada elde edilen bulgular Gönenç, Büyükkara ve Koyuncu (2003), Adanur Aklan ve Nargeleçekenler (2010) ve Demirkılıç (2017) çalışmalarının sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Gönenç, Büyükkara ve Koyuncu (2003) Türk sanayi firmaları için 2000-2003 yılları arasındaki bilanço etkisini incelediği çalışmasında negatif bilanço etkisine maruz kalan firmaların Türk Lirasının değer kaybından dolayı yatırımlarının azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Demirkılıç (2017) ise, 2003-2015 arasındaki dönem için Türkiye’de finansal olmayan firmaların döviz kuru uyumsuzluğu ile bilanço etkilerini firma bazlı olarak analiz ettiği çalışmasında, yabancı para cinsinden borcu olan firmaların daha az yatırım yaptıkları sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla istikrarlı bir ekonomik büyümenin tesis edilmesinde önemli rol oynayan sabit sermaye yatırımlarındaki artışın sürdürülebilmesi için yabancı para borç miktarı ve bunun sürdürülebilmesi önem arz etmektedir. Bunun içinde öncelikle Türkiye ekonomisinde enflasyon probleminin hızla çözülerek gerçekçi faiz uygulamalarına geçilmesi ve firmaların yabancı para yerine ulusal para ile uygun koşullarda borçlanmasının sağlanması gerekmektedir.

Bu noktada konuyla ilgili yapılacak yeni ampirik çalışmalarda sektöre özgü farklı değişkenlerin dahil edilmesi, yabancı para cinsinden borçlanmanın yatırımlar üzerindeki etkisinin nedensellik yöntemi ile incelenmesi ve imalat alt sektörleri baz alınarak karşılaştırmalı analizlerin yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Acheampong, K., Opoku, E., Suryadi, E. ve Oduro-Okyireh, T. (2023). The correlates of financial dollarization in Ghana. *Jurnal Ilmu Keuangan Dan Perbankan*, 12(2), 163–170. doi.org/10.34010/jika.v12i2.9819
- Adanur Aklan, N. ve Nargeleşkenler, M. (2010). Yüklümlük dolarizasyonu ve bilanço etkisi: Türkiye üzerine bir analiz. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(43), 177–204. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/593/5973>
- Aiba, D. ve Sok, P. (2017). Financial dollarization : Evidence from a survey on branches of Cambodian financial institutions. *Hitotsubashi Economics*, 10(2), 81-116. doi.org/10.15057/28388
- Akyol, H. ve Tekman, N. (2022, Eylül). Türkiye’de dolarizasyon, enflasyon oranları ve finansal derinleşme ilişkisi. Özel, A.F., Turan, G. ve Şemişik, A.M (Ed.), 2.*International İstanbul congress of multidisciplinary scientific research* içinde (s. 529-537). Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Hikmet-Akyol/publication/367520367_Turkiye%27de_Dolarizasyon_Enflasyon_Oranlari_ve_Finansal_Derinel_esme_Iliskisi_The_Relationship_between_Dollarization_Inflation_Rates_and_Financial_Deepening_in_Turkey/links/63d634b6c97bd76a82464158/Tuerkiyede-Dolarizasyon-Enflasyon-Oranlari-veFinansal-Derinel-esme-Iliskisi-The-Relationship-between-Dollarization-Inflation-Rates-and-Financial-Deepening-in-Turkey.pdf
- Alagöz, A. (2009). *Türkiye’de dolarizasyon ve kur riskinin boyutları: Görgül bir çalışma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alp, B. (2013). *Türkiye’deki reel sektör firmalarında borç dolarizasyonu ve reel kur değışimlerinin bilanço etkisi* (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Alp, B. ve Yalçın, C. (2015). Türkiye’de şirketlerin borç dolarizasyonu ve büyüme performansı. TCMB Çalışma Tebliği No:15/01, 1-41. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/8f9791ae-f076-45ab-8ec0-091f4d900a11/WP1501.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-8f9791ae-f076-45ab-8ec0-091f4d900a11-m3fB9jO>
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297. doi.org/10.2307/2297968
- Arellano, M. ve Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29–51. doi.org/10.1016/0304-4076(94)01642-D
- Arteta, C. Ó. (2005). Exchange rate regimes and financial dollarization: Does flexibility reduce currency mismatches in bank intermediation?. *International Finance Discussion Papers, Number 738*, 1-34. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/4908765_Exchange_Rate_Regimes_and_Financial_Dollarization_Does_Flexibility_Reduce_Currency_Mismatches_in_Bank_Intermediation

- Aydın, Ü., Ekinci, R. ve Tüzün, O. (2017, Ekim). Türkiye'deki reel sektörün finansal yapısı: Kur değişimlerinin ve politik istikrarsızlığın imalat sanayi üzerine etkisi. Y. Bayar (Ed.), *3rd SCF international conference on economics and social impacts of globalization* içinde (s. 5-14). Uşak Üniversitesi, Uşak. Erişim adresi: <https://www.scfconferences.com/wp-content/uploads/2019/07/3.SCF-INTERNATIONAL-CONFERENCE-PROCEEDINGS.pdf#page=11>
- Ayrıçay, Y. ve Kılıç, M. (2021). Türkiye'de sektör bilançolarının ve makroekonomik göstergelerin borç dolarizasyonu üzerindeki etkisi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (Özel Sayı 2), 97–112. doi.org/10.33203/mfy.843723
- Bahmani-Oskooee, M. ve Domaç, I. (2003). On the link between dollarisation and inflation: Evidence from Turkey. *Comparative Economic Studies*, 45(3), 306–328. doi.org/10.1057/palgrave.ces.8100022
- Bailey, S. A. (2007). Investigating the link between financial dollarization and inflation: Evidence from Jamaica. *Journal of Business, Finance ve Economics in Emerging Economies*, 2(1), 67–95. Erişim adresi: https://www.cert-net.com/files/publications/journal/2007_1_2/67_95.pdf
- Bannister, G., Turunen, J. ve Gardberg, M. (2018). Dollarization and financial development. *IMF Working Papers*, 18(200). doi.org/10.5089/9781484373361.001
- Bărbuță-Mișu, N., Güleç, T. C., Duramaz, S. ve Virleanuta, F. O. (2020). Determinants of dollarization of savings in the Turkish economy. *Sustainability*, 12(15). doi.org/10.3390/su12156141
- Basso, H. S., Calvo-Gonzalez, O. ve Jurgilas, M. (2007). Financial dollarization the role of banks and interest rates. *European Central Bank Working Paper Series*, No 748. Erişim adresi: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp748.pdf>
- Başkurt, Ö. (2005). *Financial dollarization and currency substituton in Turkey* (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Benavente, J. M., Johnson, C. A. ve Morandé, F. G. (2003). Debt composition and balance sheet effects of exchange rate depreciations: A firm-level analysis for Chile. *Emerging Markets Review*, 4(4), 397–416. doi.org/10.1016/S1566-0141(03)00062-1
- Berg, A. ve Borensztein, E. (2000). The pros and cons of full dollarization. *IMF Working Papers*, 00(50). doi.org/10.5089/9781451846966.001
- Blundell, R. ve Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115–143. doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00009-8
- Bocola, L. ve Lorenzoni, G. (2019). Financial crises, dollarization, and lending of last resort in open economies. *The American Economic Review*, 1(1), 1-38. doi.org/10.1257/AER.20180830
- Bogetic, Z. (2000). Official dollarization: Cuurent experiences and issues. *Cato Journal*, 20(2), 179–213. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=1809824>

- Bonomo, M., Martins, B. ve Pinto, R. (2003). Debt composition and exchange rate balance sheet effect in Brazil: A firm level analysis. *Emerging Markets Review*, 4(4), 368–396. doi.org/10.1016/S1566-0141(03)00061-X
- Burgaz, N. (2020). *Türkiye’de reel sektör firmaları açısından borç dolarizasyonunun değerlendirilmesi: TCMB sektör bilançosu örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Caballero, R. J. ve Krishnamurthy, A. (2003). Excessive dollar debt: Financial development and underinsurance. *Journal of Finance*, 58(2), 867–894. doi.org/10.1111/1540-6261.00549
- Carranza, L. J., Cayo, J. M. ve Galdon-Sanchez, J. E. (2003). Exchange rate volatility and economic performance in Peru: A firm level analysis. *Emerging Markets Review*, 4(4), 472–496. doi.org/10.1016/S1566-0141(03)00066-9
- Cartas, J. M. (2010). Dollarization declines in Latin America. *Finance and Development*, 47(1), 57. Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2010/03/pdf/spot.pdf>
- Castillo, S. (2006). Dollarization and macroeconomic stability in Latin America. *Oshkosh Scholar*, (1), 51–59. Erişim adresi: <https://minds.wisconsin.edu/handle/1793/6679>
- Cowan, K. (2005). Financial dollarization. G. A. Calvo, A. Galindo, A. Izquierdo, A. Micco. ve M. Olivera (Ed.), *Unlocking credit: The quest for deep and stable bank lending* içinde (s.49-63). Washington DC: The Inter-American Development Bank.
- Çağlayan Akay, E. (2015). *Dinamik panel veri modelleri*. S. Güriş (Ed.), Stata ile panel veri modelleri içinde (s. 81-104). İstanbul: Der Yayınları.
- Çakır Yıldız, N., Şarkaya İçellioğlu, C. ve Tuna, E. (2022). Türkiye’de dolarizasyonun dinamik markov rejim değişim modeli ile analizi. *Mali Çözüm*, 32(172), 171–197. Erişim adresi: <https://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/172malicozum/9.pdf>
- Demirkılıç, S. (2017). *Currency mismatch and balance sheet effects of exchange rate in Turkish non-financial corporations* (Doktora Tezi). University of Massachusetts Amherst Department of Economics, Massachusetts.
- Dünya (2023, 16 Ocak). KKM’nin 2022 maliyeti belli oldu: 92,5 milyar TL. Erişim adresi: <https://www.dunya.com/>
- Echeverry, J. C., Fergusson, L., Steiner, R. ve Aguilar, C. (2003). ‘Dollar’ Debt in Colombian firms: Are sinners punished during devaluations?. *Emerging Markets Review*, 4(4), 417–449. doi.org/10.1016/S1566-0141(03)00063-3
- Er, Ş. (2009). *Dinamik panel veri analizi ve bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Feige, E. L. (2003). Dynamics of currency substitution, asset substitution and de facto dollarisation and euroisation in transition countries. *Comparative Economic Studies*, 45(3), 358–383. doi.org/10.1057/palgrave.ces.8100019
- Galiani, S., Yeyati, E. L. ve Schargrodsky, E. (2003). Financial dollarization and debt deflation under a currency board. *Emerging Markets Review*, 4(4), 340–367. doi.org/10.1016/S1566-0141(03)00060-8
- Galindo, A. ve Leiderman, L. (2005). Living with dollarization and the route to dedollarization. *Inter-American Development Bank Working Paper*. Erişim adresi: <https://publications.iadb.org/en/publication/living-dollarization-and-route-dedollarization>
- Gilchrist, S. ve Sim, J. W. (2007). Investment during the Korean financial crisis: A structural econometric analysis. *NBER Working Paper, No. 13315*. doi.org/10.3386/w13315
- Gönenç, H., Büyükkara, Z.G. ve Koyuncu, O. (2003). Balance sheet exchange rate exposure investment and firm value: Evidence from Turkish firms. *Central Bank Review*, 3(2), 1-25. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Publications/Central+Bank+Review/2003/Volume+3-2/>
- Gültepe Çorak, M. ve Aksoy, E. E. (2022). Dolarizasyon ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 205–221. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijafri/issue/76152/1211605>
- Güvenoğlu, H. ve Serel, A. (2020). Türkiye’de parasal aktarım mekanizması: Teorik bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 445–474. doi.org/10.18074/ckuiibfd.598022
- Hekim, D. (2008). *Dolarizasyonun makroekonomik etkileri ve Türkiye örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Heysen, S. (2005). Dollarization: Controlling risk is key. *Finance and Development*, 42(1), 44–45. Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2005/03/pdf/basics.pdf>
- Honohan, P. (2007). Dollarization and exchange rate fluctuations. *IIS Discussion Paper*. Erişim adresi: <http://www.ssrn.com/abstract=958052>
- Ize, A. ve Yeyati, E. (2003). Financial dollarization. *Journal of International Economics*, 59(2), 323–347. doi.org/10.1016/S0022-1996(02)00017-X
- İncekara, A., Mutlugün, B. ve Yılmaz, H. A. (2017). Borç dolarizasyonunun Türk imalat sanayii sektörü büyümesi üzerine etkisi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 16–38. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuipad/issue/27396/288401>
- Kaya, P. (2022). Döviz dönüşümlü kur korumalı Türk lirası mevduat hesaplarının Vergi Usul Kanunu kapsamında muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm*, 32(172), 117–132. Erişim adresi: <https://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/172malicozum/7.pdf>

- Kesriyeli, M., Özmen, E. ve Yiğit, S. (2005). Corporate sector debt composition and exchange rate balance sheet effect in Turkey. *ERC Working Papers in Economics*, 05(07), 1-25. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Publications/Research/Working+Papers/2005/05-16>
- Kılıcı, E. N. (2016). *Asimetrik enformasyon teorisi çerçevesinde Türkiye 2000-01 krizleri'nin incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıçaslan, B. (2022). *Beklenen enflasyonun dolarizasyon üzerinde etkisi: Türkiye örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
- Kocaman, M. (2022). Türkiye'de dolarizasyon, enflasyon ve faiz ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. Ş. Yıldız ve D. Kurt (ed.), *İktisadi konular üzerine seçme yazılar içinde* (s. 155–168). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Konat, G., Taş, Ş. ve Bayat, T. (2022). Döviz piyasası baskı endeksi ve dolarizasyon arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 23(2), 575–584. doi.org/10.37880/cumuiibf.1065378
- Luca, A. ve Petrova, I. (2008). What drives credit dollarization in transition economies? *Journal of Banking and Finance*, 32(5), 858–869. doi.org/10.1016/j.jbankfin.2007.06.003
- Mavruk, C. (2023). Dollarization in Turkey. S. Batal (Ed.), *International academic research and reviews in social, human and administrative* içinde (s. 155-182). Ankara: Serüven Yayınevi.
- Metin Özcan, K. ve Us, V. (2006). Dolarizasyon sürecinde son gelişmeler: Türkiye ekonomisi örneği. *TİSK Akademi Dergisi*, 1(2), 99-114. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/273452415_Dolarizasyon_Surecinde_Son_Gelismeler_Turkiye_Ekonomisi_Ornegi
- Minda, A. (2005). Full dollarization: A last resort solution to financial instability in emerging countries? *European Journal of Development Research*, 17(2), 289–316. doi.org/10.1080/09578810500131011
- Mishkin, F. S. (1999). Lessons from the Asian crisis. *Journal of International Money and Finance*, 18(4), 709–723. doi.org/10.1016/S0261-5606(99)00020-0
- Mueller, J. (1994). Dollarization in Lebanon. *IMF Working Papers*, 94(129). doi.org/10.5089/9781451934618.001
- Musoke, Z. (2017). An empirical investigation on dollarization and currency devaluation: A case study of Tanzania. *Economics Discussion Papers*, 8, 1-16. Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/155313/1/880986107.pdf>
- Mutlu, O. Ç. (2011). *Türkiye'nin kaynak gereksinimi çerçevesinde reel sektörün dış borçlanması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Naceur, S., Hosny, A. ve Hadjian, G. (2019). How to de-dollarize financial systems in the caucasus and central Asia?. *Empirical Economics*, 56(6), 1979–1999. doi.org/10.1007/s00181-018-1419-6
- Özen, A. (2018). Dolarizasyon olgusu: Teorik bir inceleme ve Türkiye örneği. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 101–113. doi.org/10.30784/epfad.416391
- Özer, M. O. (2022). Türkiye’de dolarizasyonun belirleyicileri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(26), 105–117. doi.org/10.38155/ksbd.1068713
- Özkul, G. (2021). Türkiye’de finansal dolarizasyonun enflasyon ve istihdam ile olan etkileşimi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 59–79. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1457059>
- Pratap, S., Lobato, I. ve Somuano, A. (2003). Debt composition and balance sheet effects of exchange rate volatility in Mexico: A firm level analysis. *Emerging Markets Review*, 4(4), 450–471. doi.org/10.1016/S1566-0141(03)00064-5
- Quispe-Agnoli, M. (2002, Temmuz). *Costs and benefits of dollarization [Öz]*. Dollarization and Latin America: Quick Cure or Bad Konferansında sunulan bildiri, Florida International University, Miami. Erişim adresi: https://www.atlantafed.org/-/media/Documents/americascenter/ac_research/quispedollarizationrevised.pdf
- Quispe-Agnoli, M. ve Whisler, E. (2006). Official dollarization and the banking system in Ecuador and El Salvador. *Economic Review*, 91(3), 55–71. Erişim adresi: <https://link.gale.com/apps/doc/A153190538/AONE?u=googlescholar&sid=bookmark-AONE&xid=97878efa>
- Rajan, R. G. ve Tokatlidis, I. (2005). Dollar shortages and crises. *International Journal of Central Banking*, 1(2), 177-220. Erişim adresi: <https://www.ijcb.org/journal/ijcb05q3a5.pdf>
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system gmm in stata. *Stata Journal*, 9(1), 86–136. doi.org/10.1177/1536867x0900900106
- Sahay, R. ve Vegh, C. (1995). Dollarization in transition economies: Evidence and policy implications. *IMF Working Papers*, 95(96). doi.org/10.5089/9781451950083.001
- Sarı, İ. (2007). *Makroekonomik değişkenlerin dolarizasyon sürecine etkisi: Ampirik bir yaklaşım* (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Savastano, M. A. (1996). Dollarization in Latin America: Recent evidence and some policy issues. *IMF Working Papers*, 96(04), 1-11 . doi.org/10.5089/9781451841992.001
- Swiston, A. (2011). Official dollarization as a monetary regime: Its effects on El Salvador. *IMF Working Papers*, 11(129), 1-25. doi.org/10.5089/9781455258390.001

- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014). *İmalat sanayiinde dönüşüm* (Yayın No: KB 2913-ÖİK:750). Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Plani-Imalat-Sanayiinde-Donusum-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf>
- Taşseven, Ö. ve Çınar, S. (2015). Türkiye’de borç dolarizasyonunun belirleyicileri ve makroekonomik göstergeler üzerindeki etkileri. *Social Sciences Research Journal*, 4(2), 121–141. Erişim adresi: <https://openaccess.dogus.edu.tr:8443/xmlui/handle/11376/2707>
- Topcu, M. (2021). *Dolarizasyon eğiliminin işletmelerin finansman politikaları üzerine etkisi: Türkiye üzerine uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Turak, N. (2018, 14 Ağustos). Turkish lira recovers sharply against the dollar after record nosedive. CNBC. Erişim adresi: <https://www.cnbc.com/world/>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2023). *Terimler sözlüğü*. Ankara.
- Weeb, R. ve Armas, A. (2004). Monetary policy in a highly dollarised economy: The case of Peru. P. Ugolini, A. Schaechter ve M. Stone (Ed.), *Challenges to central banking from globalized financial systems* içinde (s.15-37). Washington, D.C: IMF.
- Ybrayev, Z. (2022). Distributional consequences of monetary policy in emerging economies: Dollarization, domestic inflation, and income divergence. *Comparative Economic Studies*, 64(2), 186–210. doi.org/10.1057/s41294-021-00163-2
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *İleri panel veri analizi: Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.
- Yeyati, E. L. (2006). Financial dollarization: Evaluating the consequences. *Economic Policy*, 21(45), 63–118. doi.org/10.1111/j.1468-0327.2006.00154.x
- Yıldırım, S. (2006). Türkiye’de 24 Ocak 1980 öncesi ve sonrası sanayileşme ve ekonomik büyümeye etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 171–193. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10988/131504>
- Yılmaz, M. ve Uysal, D. (2019). Türkiye’de dolarizasyon ve enflasyon ilişkisi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 286–306. doi.org/10.25204/iktisad.543482
- Yılmaz, S. (2022) *Borç dolarizasyonu ve döviz kuru değişimlerinin Türk imalat sanayi sektör performansı üzerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to analysis the impact of foreign currency borrowing on investments of firms operating in the manufacturing industry, which has a high exportation capacity and competitive advantage through the Turkish economy.

Design and Methodology

The data set of the study covers 71 firms in the manufacturing industry sector listed on the Public Disclosure Platform (KAP) and traded on Borsa Istanbul (BIST). The annual data set for the period 2010-2021 is used in the study. The time dimension of the panel data set used in the study is 12 and the unit size is 71. The panel data set preferred in the study consists of a total of 781 observation data. The model established for the econometric analysis consists of both sector-specific and macroeconomic variables. In this context, the sector-specific variables included in the model are tangible fixed asset ratio, leverage ratio, scale representing firm size and the balance sheet effect, which shows the interaction of the liability dollarization ratio with the change in the real effective exchange rate. The balance sheet effect variable is important due to the changes in exchange rates' effects on the balance sheets of companies and especially on their investments. Inflation rate and interest rate are preferred as macroeconomic variables. The data used in the study were obtained from FINNET and the Central Bank of the Republic of Turkey's EVDS (Electronic Data Distribution System) database. The analysis of the study is performed using the System GMM method developed by Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998). During the recent years System GMM method is being used as a forefront choice on analysing panel data studies in. First, it is decided whether there is a correlation between the variables by correlation analysis and then System GMM analysis is performed.

Findings

According to the empirical results of the study, the investments of firms operating in the BIST Manufacturing industry sector are determined both by sector-specific variables and macroeconomic variables affected by national and international developments. In this context, it is concluded that scale, tangible fixed assets and inflation rate have a significant and positive effect on investments, while liability dollarization, interest rate and balance sheet effect have a significant and negative effect on investments. The findings show that one unit change in liability dollarization causes 0.017% decrease in investment rates, one unit change in interest rates causes 0.090% decrease in investment rates and one unit change in the balance sheet effect causes 0.007% decrease in investment rates. Additionally, one-unit change in the scale variable causes 0.037% increase in investment rates, one-unit change in tangible fixed assets causes 0.122% increase in investment rates and one-unit change in the inflation rate causes 0.180% increase in investment rates. Among the micro variables, firm size and changes in tangible fixed assets affect firm investments in the same direction, while an increase in liability dollarization, which represents borrowing in foreign currency, affects investments negatively. The balance sheet effect variable, which is one of the important variables in the model, has a negative sign in line with expectations. This implies that an increase in the exchange rate leads to a decrease in investments in firms with foreign currency denominated debt. Among the macroeconomic variables, an increase in the inflation rate increases the profitability of firms and positively affects their investments, while an increase in interest rates increases credit costs and thus negatively affects investments. To summarize the findings in general, it is concluded that the increase in firm size and tangible fixed assets positively affect investments in the Turkish manufacturing industry sector, while the balance sheet effect negatively affects firm investments.

Research Limitations

In this study, manufacturing industry firms traded on BIST are preferred. As a time constraint, data for firms between 2010-2021 are preferred.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

This study aims to contribute to future studies by investigating the effect of foreign currency borrowing on investments using firm-based data. In this context, new models can be established by including different methods and variables. In a new study, the relationship between foreign currency borrowing and investments can be analysed by causality analysis. In addition, manufacturing sub-sector data can be utilized in the construction of the data set.

Originality/Value

The impact of firms' borrowing in foreign currency on their investments has gained importance in recent years. Especially with the regulations on foreign currency deposits after 1980, increasing dollarization may cause negative effects on real sector balance sheets. In this context, studies investigating the effect of foreign currency borrowing on investments using firm data sets are limited. Demirkılıç (2017) and Topcu (2021) are examples of studies on this subject. The fact that the data set is at the firm level distinguishes this study from other studies and is expected to fill the gap in the literature.

Araştırmacı Katkısı: Alper ŞİK (%50), Arzu TAY BAYRAMOĞLU (%50).

Öğrencilerin Gözünden Sosyalleşme Alanları: Aidiyet Hissi ve Psikolojik İyi Oluşun Anahtarı¹

Cansu YILMAZ²- Esmâ Esen ÇİFTÇİ³

Başvuru Tarihi: 01.07.2023

Kabul Tarihi: 25.12.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu araştırmanın amacı, üniversitelerdeki sosyalleşme alanlarından duyulan memnuniyetin, öğrencilerin kendi birimlerine (fakültelerine) olan aidiyet hissi ve psikolojik iyi oluşları ile ilişkilerini araştırmaktır. Öğrencilerin, birimlerindeki sosyalleşme alanlarından yüksek düzeyde memnuniyet duymalarının daha yüksek düzeyde aidiyet hissiyle ilişkili olması ve böylece daha yüksek psikolojik iyi oluş skorları raporlaması beklenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, 549 üniversite öğrencisi (Ortyaş = 21.20, SSyaş = 3.32) çevrimiçi bir ölçek çalışmasına katılmıştır. Katılımcılar, kendi birimlerindeki sosyalleşme alanlarından duydukları memnuniyeti değerlendirmiş ve ayrıca aidiyet hissi ve psikolojik iyi oluşlarını ölçen ölçekleri doldurmuştur. Sosyalleşme alanlarından duyulan memnuniyet ile psikolojik iyi oluş arasında doğrudan bir ilişki gözlenmemiştir. Ancak öğrencilerin sosyalleşme alanlarından duydukları memnuniyet, kendi birimlerine olan aidiyet hissini artırma yoluyla dolaylı olarak daha yüksek psikolojik iyi oluş düzeylerini yordamıştır. Bu sonuçlar öğrencilerin yaşları, cinsiyetleri, sınıf düzeyleri kontrol edildikten sonra da anlamlılığını korumuştur. Bu çalışma, tek bir büyük üniversite örneğine dayanmasına rağmen, bulguların hem akademisyenler hem de uygulamacılar için önemli tartışma konuları sunabileceğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyalleşme Alanları, Sosyal Alan Memnuniyeti, Aidiyet Hissi, Psikolojik İyi Oluş

Atıf: Yılmaz, C. ve Çiftçi, E. E. (2024). Öğrencilerin gözünden sosyalleşme alanları: aidiyet hissi ve psikolojik iyi oluşun anahtarı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 79-104.

¹ Bu çalışma kapsamında Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik kurul izni alınmıştır (Protokol Numarası: 288201; Tarih: 25.03.2022).

² Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, cansu_yilmaz@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7445-1301

³ Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, e.ciftci@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3545-0998

Socialization Spaces in Students' Eyes: The Key to Sense of Belonging and Psychological Well-Being

Cansu YILMAZ⁴ - Esmâ Esen ÇİFTÇİ⁵

Submitted by: 01.07.2023

Accepted by: 25.12.2023

Article Type: Research Article

Abstract

This research aims to examine whether students' satisfaction with socialization areas at universities would be related to an increased sense of belonging to their units (faculties) and greater psychological well-being. Present study hypothesized that high levels of satisfaction with socialization spaces would predict increased sense of belonging, which would in turn enhance psychological well-being. 549 university students (Mage = 21.20, SDage = 3.32) completed an online survey where they rated their satisfaction with socialization spaces in their units and completed the scales of sense of belonging and psychological well-being. There was no direct relationship between satisfaction with socialization spaces and psychological well-being. However, students' satisfaction with socialization spaces indirectly predicted higher levels of psychological well-being through increased sense of belonging. These results remained significant after controlling for students' age, gender, and class. Although this study is based on a single large university sample, it emphasizes that the findings can provide important discussion points for both academics and practitioners.

Keywords: Socialization Spaces, Satisfaction with Social Spaces, Sense of Belonging, Psychological Well-Being

⁴ Anadolu University, Faculty of Letters, Psychology Department, cansu_yilmaz@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7445-1301

⁵ Anadolu University, Faculty of Letters, Psychology Department, e.ciftci@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3545-0998

Giriş

Eğitim ortamının fiziksel özellikleri dendiğinde çoğunlukla sınıf ve laboratuvar gibi ortamların özellikleri ve yeterlilikleri akla getirmektedir. Bununla birlikte, öğrencilere ayrılan kantin, dinlenme alanları, sosyal etkinlik alanları gibi sosyalleşme alanlarının hem eğitim çıktıkları hem de öğrencilerin psikolojik sağlığı üzerindeki etkileri genellikle göz ardı edilmektedir. Bilhassa, eğitim kurumlarında yer alan sosyalleşme alanlarının öğrencilerin psikolojik iyi oluşları üzerindeki etkileri ve bu etkileri açıklayan mekanizmaları araştıran çalışmalar konusunda alan yazında bir boşluk olduğu göze çarpmaktadır. Alan yazını incelendiğinde kampüslerin nasıl tasarlandığının öğrencilerin sosyal ilişkilerinin niceliğinden kampüse duydukları aidiyet hislerine kadar pek çok psikolojik değişkeni etkilediği görülmektedir (Negm ve ark., 2020). Ek olarak, aidiyet hissinin üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşlarını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur (Capone ve ark., 2020).

Öğrencilerin birbirleriyle sosyalleşmesi ya da eğitim gördükleri kurumlara aidiyet hissetmelerinin önemi, sosyal sermaye ve sosyal destek kavramlarıyla açıklanabilir. Sosyal psikoloji alan yazınında sosyal sermaye aynı kurumda çalışan bireylerin birbirlerine güven duyması ve bu güven duygusu çerçevesinde iş birliği yapmalarını sağlayan topluluk oluşturmaları olarak tanımlanır (Cohen ve Syme, 1985; Cohen ve Prusak, 2001). Shumaker ve Brownel (1984) ise sosyal desteği, alıcı ile sağlayıcı arasında, alıcının refahını artırmaya yönelik kaynak alışverişi olarak tanımlamıştır. Schwarzer ve Knoll (2007) ise sosyal desteğin, kişinin başkalarıyla ilişkisinin kalitesi ve işlevselliğini ifade ettiğini; kaynakların kullanılabilirliğini ve algılanan gerçek desteği içerdiğini ifade etmişlerdir. Sosyal sermaye ve sosyal destek tanımlarının temelinde bireylerin birbirleriyle kurdukları sosyal ilişkilerin yer aldığı görülebilir. Sosyal ilişkilerin geliştirilebilmesi için, bu çalışma özelinde öğrencilerin fakültelerinde sosyal sermaye geliştirebilmeleri ya da sosyal destek alabilmeleri için diğer öğrencilerle ilişki kurabilmeleri gerekmektedir. Bu da öğrencilerin bu ilişkileri inşa edebileceği eğitim amacı dışında kullanılan fiziksel alanlara sahip olmasıyla mümkün olabilir. Bunun yanında, sosyal sermaye ve sosyal desteğin kişilerin psikolojik sağlığı üzerinde olumlu etkileri olduğu da alan yazınında yer almaktadır (Cohen ve Syme, 1985; Helliwell ve Putnam, 2004).

Sosyal sermaye ve sosyal desteğin psikolojik iyi oluş üzerindeki olumlu etkileri bilinmesine rağmen (Cohen ve Syme, 1985; Helliwell ve Putnam, 2004), fakültelerde yer alan sosyalleşme alanlarının üniversite öğrencileri üzerindeki etkisini ve bu etkilerin altında yatan mekanizmaları araştıran araştırmaların sayısındaki azlık mevcut çalışmanın yürütülmesini gerekli kılmaktadır. Örneğin, geçmişte yapılan çalışmalar, üniversite kampüslerinin tasarımının öğrencilerin sosyal ilişkilerinin niceliğini, kampüse duydukları aidiyet hissini ve kampüsten duydukları memnuniyeti etkilediğini göstermiştir (Örneğin, Negm, Taha ve Saadallah, 2020). Ayrıca üniversiteye duyulan aidiyet hissinin öğrencilerin psikolojik iyi oluşları ile olumlu yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Capone, Caso, Donizzetti ve Procentese, 2020). Ancak bilindiği kadarıyla bugüne kadar öğrencilerin fakültelerine duydukları aidiyet hissinin fakültelerindeki sosyalleşme alanlarından duydukları memnuniyet ile psikolojik iyilik halleri arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediği araştırılmamıştır. Mevcut araştırmanın amacı, alan yazındaki bu boşluğu doldurmak ve aidiyet hissinin üniversitelerdeki sosyalleşme alanlarından duyulan memnuniyet ile psikolojik iyi oluş arasındaki aracı rolünü incelemektir.

Sosyalleşme Alanları Neden Önemlidir?

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine (1970) göre sosyal ihtiyaçlar (ör. sosyal ilişki kurma, sosyalleşme, ait olma) insanın beslenme ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlarından hemen sonra gelir. Öz-belirleme kuramına (Deci, Vallerand, Pelletier ve Ryan, 1991; Ryan ve Deci, 2000) göre ise diğerleriyle ilişkili olma bireyin sahip olduğu en temel ihtiyaçlardan biridir ve bu ihtiyacın karşılanması bireyin güdülenmesi ve iyilik hâlinin olumlu etkilenmesi için önemlidir. Sosyal etkileşimin psikolojik iyi oluşu desteklemekten (Sun, Harris ve Vazire, 2020) bilişsel işlevleri iyileştirmeye (Ybarra, Winkielman, Yeh, Burnstein ve Kavanagh, 2011) kadar birçok psikolojik faydası olduğu da bilinmektedir. Sosyal etkileşimin eğitimdeki yeri ve önemini tartışan bilimsel çalışmalar ise

etkili bir eğitimin yolunun sosyal etkileşimden ve geçtiğini öne sürmektedir (Chua, 2002; Hurst, Wallace ve Nixon, 2013; Littleton, 2010; Wing Yan Man ve Wai Mui Yu, 2007). Bu çerçevede, okul sosyal bir kurum olarak değerlendirilmiş ve geleneksel eğitim sisteminde akademik içeriklere ağırlık verilirken sosyal ortam ve aktivitelerin geri plana atılması eleştirilmiştir (Dewey, 1986). Hâlihazırda eğitim ve psikoloji alanlarına dair alan yazını da bu görüşe örnek tescil edecek pek çok kuramı içinde barındırmaktadır. Örneğin, sosyal öğrenme kuramına göre (Bandura, 1977), bireyin öğrenme deneyimi sosyalleşme sürecinin bir parçası olan sosyal gözlem yoluyla gerçekleşir. İşlevselcilik Kuramı'na göre ise sosyalleşme, sosyal bütünleşme, sosyal yerleştirme, sosyal ve kültürel yenilikler eğitimin en önemli işlevlerindedir (Ballantine ve Hammack, 2009). Eğitim ve sosyalleşmenin kaçınılmaz olarak iç içe geçmiş iki konsept olduğu düşünülmektedir (Bernstein, 2003). Geçmiş araştırmalar öğrenmenin “sosyal öğrenme” boyutunu destekler nitelikte bulgular sunmaktadır (McLaughlin ve Faulkner, 2012). Bu nedenle eğitim kurumlarında öğrencilerin sosyalleşmesine olanak veren alanların varlığı önemlidir. Üniversite öğrencilerinin deneyimleri üzerine eğilen geçmiş çalışmalar kampüslerde sosyal etkileşim alanlarının (ör. resmi olmayan toplantı alanları, samimi ve esnek alanlar, atölye odaları) varlığının önemine dikkat çekmiştir (Kärnä ve Julin, 2015; Temple, 2008). Kampüs içinde öğrencilerin çoğunluğunun kendi bölümlerinin çevresindeki alanları (bahçe, kantin vb.) kullandıkları ve kendi bölümlerinin çevresinin dışında park, kafe veya rekreasyon alanlarını da çok sık kullandıkları tespit edilmiştir (Düzenli, Mumcu ve Akyol, 2017). Al-Ansari (2022) de öğrenciler tarafından kampüste en çok kullanılan alanın kahve dükkanları olduğunu tespit etmiştir. Üniversite eğitiminin gerçekleştiği kampüsler tasarlanırken öğrencilerin sosyalleşmesine imkân tanıyacak tasarımların kullanılmasına özen gösterilmiştir. Nitekim, eğitim kurumlarında yer alan sosyalleşme alanları bireyler arası etkileşime hizmet etmektedir (ör. Peatross ve Peponis, 1995). Benzer bir örnek ise, Bilkent Üniversitesi kampüsünde yapılan bir incelemede üniversite merkez kampüsünde farklı işlevlere sahip alanların birbirine olan yakınlığının öğrenciler arası etkileşimi artırdığının bulunmasıdır (Kurtoğlu, 2010). Kampüste öğrencilerin ortak alanda toplanması amacıyla çok sayıda öğrenci kulübü, kütüphane, kafeler, geniş yeşillikli oturma yerleri bulunmaktadır. Kurtoğlu (2010) kampüste öğrencilerin etkileşimini arttırmak için bir bilgisayar yazılımı aracılığıyla bir model algoritması geliştirmiştir. Bu projede kampüsteki öğrencilere anket uygulanmış ve bu anketten elde edilen bilgiler algoritmaya aktarılmıştır. Projede öğrencilerin kampüsteki birimlere ulaşırken kullandığı yolların tespit edilmesi ve en fazla nerede etkileşim olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Böylelikle, öğrencilerin birbiriyle olan sosyal iletişiminin artırılması hedeflenmektedir. Uygulama sonucunda geliştirilen modelin kampüslerde sosyal etkileşimi iyileştirmek amacıyla kullanılabileceği sonucuna varılmıştır (Kurtoğlu, 2010). Benzer şekilde, araştırmacılar üniversite kampüslerinde sosyal etkileşimin “bilgi zemini” (*information ground*) aracılığıyla da sağlanabileceğini öne sürmektedir. (Fisher, Landry ve Naumer, 2007). “Bilgi zemini”, “belirli bir görevi yerine getirmek için bir araya gelen insanların davranışlarıyla geçici olarak yaratılan, ancak bilginin spontane ve şans eseri paylaşımını teşvik eden sosyal bir atmosferin ortaya çıktığı bir ortam” olarak tanımlanmaktadır (Pettigrew, 1999, s. 811). Üniversite kampüslerinde koridorlar, stüdyolar, öğrenci salonları, prova alanları, sınıflar, geniş ve açık toplanma alanı ve çalışma merkezleri öğrenciler tarafından birer “bilgi zemini” olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada “bilgi zemini” olarak değerlendirilen alanların kampüslerde kişilerarası etkileşimi ve bilgi akışını geliştirmek için kullanılmasının önemine vurgu yapılmıştır (Fisher ve ark., 2007).

Kampüslerdeki sosyal etkileşim alanlarının çeşitli öğrenci sonuçları ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Geçmiş çalışmalar üniversite öğrencilerinin eğitimi yarıda bırakma ya da üniversite değiştirme nedenleri arasında öğrencilerin sosyal entegrasyonunun düşük olması (Wortman ve Napoli, 1996; Ross, 1992; Tinto, Russo ve Kadel, 1994), akran etkileşiminin az olması ve aktif katılımın olmaması (Pascarella ve Terenzini, 1991) yer almaktadır. Üniversitedeki alanların öğrenciler üzerindeki etkisi öğrenme ve akademik başarı ile sınırlı değildir. Üniversitelerdeki alanların fiziksel özelliklerinin öğrencilerin sosyalleşme ve diğer bireylerle iletişim kurma davranışları üzerinde de önemli etkileri olduğu bilinmektedir (Coulson, Roberts ve Taylor, 2022; Matthews, Andrews ve Adams, 2011). Öğrenciler ile öğretim üyeleri arasındaki etkileşimin yardım etme

davranışını ve kariyer üstünlüğü yönelimini artırdığı görülmüştür (Weidman, 1979). Üniversite binalarının sosyal etkileşim için uygun düzenlenmemesi öğrencilerde düşük memnuniyetin belirleyicilerinden biri olarak rapor edilmiştir (Erbil ve Sezer, 2016). Üniversitelerde yer alan sosyalleşme alanlarının yeterli ya da tatmin edici olmamasının yukarıda bahsi geçen olumsuz etkileri değerlendirildiğinde öğrencilerin psikolojik iyi oluşları ile olan muhtemel ilişkisinin de araştırılması kaçınılmaz olmaktadır.

Sosyalleşme Alanları ve Psikolojik İyi Oluş

Geçmiş çalışmalar sosyal sermayenin (Helliwell ve Putnam, 2004) ve sosyal ağdaki kişilerden alınan desteğin (Cohen ve Syme, 1985) psikolojik iyi oluşun önemli birer yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Spesifik olarak öğrencilerin psikolojik sağlıklarının sosyal destekten nasıl etkilendiğini inceleyen çalışmalar üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Aydın, Kahraman ve Hiçdurmaz, 2017; Cobo-Rendón, López-Angulo, Pérez-Villalobos ve Díaz-Mujica, 2020; Doğru, 2018; İraz, Arıbaş ve Özşahin, 2021; Şahin, 2011). Ayrıca, aile ve arkadaşlardan alınan sosyal desteğin üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesini de artırdığı bilinmektedir (Alsubaie, Stain, Webster ve Wadman, 2019). Aksine, sosyal etkileşim konusunda kaygıların olması ve yalnızlık hissi ise öğrencilerin mutluluğunu olumsuz yönde yordamaktadır (Demir ve Kutlu, 2016).

Sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bu bulgulardan yola çıkarak sosyal etkileşime imkân tanıyan alanların da bireylerin psikolojik iyi oluşları ile olumlu yönde ilişkili olması beklenebilir. Keza bu beklentiyi destekleyen bulgular sosyal etkileşime ve sosyal desteğe imkân tanıyan alanların psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymaktadır (Finlay, Esposito, Kim, Gomez-Lopez ve Clarke, 2019; Joing, Vors ve Potdevin, 2020). Sosyalleşme alanlarının özellikle üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşları üzerindeki etkilerine dair alan yazında bazı bulgular mevcuttur. Bu bulgular üniversite binalarındaki sosyal etkileşim alanlarının psikolojik iyi oluşu olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Girang, Chu, Endrinal ve Canoy, 2020; Muhammad, Sapri ve Sipan, 2014; Van Horn, 2019). Bununla birlikte, mevcut araştırmalarda aidiyet hissinin sosyalleşme alanlarından duyulan memnuniyet ile üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkide oynadığı rol araştırılmamıştır. Mevcut çalışmada sosyalleşme alanlarından duyulan memnuniyet ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi açıklaması kuvvetle muhtemel olan aidiyet hissi kavramı ele alınmıştır.

Sosyalleşme Alanından Duyulan Memnuniyet ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisinde Aidiyet Hissinin Rolü

Bireyler fiziksel sosyalleşme alanlarıyla duygusal bağ kurarak hayatlarında devamlılık hissi edinirler (Lewicka, 2011). Fiziksel alanları bağlı oldukları sosyal gruplarla eşleştiren bireyler, bu alanlardayken sosyal olarak diğer bireylerle bağ kurduklarını ve etraflındakilerden sosyal destek alabileceklerini düşünürler (Minam ve Tanaka, 1995). Fiziksel alanların bireyleri stresten koruyarak duygusal ve bilişsel iyileşme sağladıkları da bilinmektedir (Collado, Staats, Corraliza ve Hartig, 2017). Buradan hareketle alan yazınında fiziksel sosyalleşme alanlarının kişiler tarafından yeterli bulunmasının ve bireylerin bu alanlardan tatminlerinin bu alanlarda çalışan ya da vaktinin çoğunu geçiren bireylerin psikolojik iyi oluşlarını yordadığını söylemek mümkün.

Özellikle üniversite kampüslerinde öğrencilerin kendilerini buldukları mekâna ait hissetmeleri büyük bir öneme sahiptir (Caligiuri, DuBois, Lundby ve Sinclair, 2020; Slaten, Elison, Lee, Yough ve Scalise, 2016). Baumeister ve Leary (1995) ait olma hissinin en temel insani ihtiyaç olduğunu ve anlamlı ve destekleyici bir ilişki içerisinde gelişebileceğini ileri sürmüşlerdir. Alan yazınındaki çalışmalar ise kişilerin buldukları alanlara aidiyet hissetmelerinin gerekliliği üzerine durmuştur (Astin, 1993; Gibbons ve Gerrard, 1995; Oysterman, Brickman, Bybee ve Celious, 2006). Aidiyet hissi çalışmaları, bulunulan alana ait hissetmeyi ikiye ayırmaktadır: sosyal aidiyet hissi bireylerin buldukları alanlarda arkadaş edinmeleri şeklinde tanımlanırken (Walton ve Cohen, 2007), çevresel aidiyet hissi bireylerin buldukları fiziksel çevreye uyumlu hissetmeleri

olarak tanımlanır (Cheryan, Plaut, Davies ve Steele, 2009). Daha özeldir, sosyal aidiyet hissi üyesi olunan organizasyondaki fiziksel alanda bireylerin kendilerini alanda yer alan diğer bireylere benzer hissetmeleridir. Öte yandan, çevresel aidiyet fiziksel alanda bulunan materyaller, fiziksel objeler etrafında kişinin kendini rahat hissetmesi ve bu objelerle kendini uyumlu hissetmesidir. Pratikte bu iki aidiyet hissi tanımlamasının birbirinden çok da ayrılmadığını söylemek mümkün ki üniversite kampüslerinde yapılan araştırmalarda bu iki tanımlama akademik aidiyet hissi olarak da geçmektedir (Dost ve Smith, 2023). Buradan hareketle bu çalışmada aidiyet hissi hem sosyal aidiyet hissi hem de çevresel aidiyet hissi tanımlarını içinde barındırmaktadır. Kısaca, aidiyet hissi bireyin aynı fiziksel çevrede bulunduğu diğer bireylere kendini benzer hissetmesi ve o fiziksel çevrede bulunan fiziksel objeler ve düzenlemelerle de kendisini uyumlu hissetmesi olarak kavramsallaştırılmıştır.

Çevre psikologları uzun bir süredir bireylerin içinde buldukları fiziksel çevrelerine duygusal bir bağ kurduklarını ve bu kurdukları bağın kişilerde o fiziksel çevre ile eşleştirdikleri gruplara aidiyetlerini artırdığını iddia etmektedirler (Hidalgo ve Hernandez, 2001; Lewicka, 2011; Manzo, 2003). Benzer bir biçimde fiziksel alana psikolojik bağlılık o fiziksel alan içerisinde yer alan bireylere de duygusal ve kolektif bağlılığı beraberinde getirmektedir (Billig, 2006). Bunun nedenlerinden biri de kişilerin fiziksel alanlarda bulunurken gruplarına ait hatıraları, değerleri, tutumları da bu fiziksel alanlarla eşleştirmeleridir (Proshansky, Fabian ve Kaminoff, 1983). Fiziksel sosyalleşme alanlarının kişinin aidiyet hissi üzerindeki etkisi ayrıca bireyin bu fiziksel ortamda gruplarına ait davranışları gözlemlemesi ve taklit edebilme imkânı bulması ile açıklanabilir (Steadman ve Jong, 2022). Grubu temsil edecek fiziksel alanların varlığı ayrıca kişiye bu fiziksel alanları sık sık ziyaret etme motivasyonu ve bu alanlarda sıkça vakit geçirme isteği sağlayacaktır (Vaske ve Kobrin, 2001). Kısaca, yeterli ve tatmin edici fiziksel sosyalleşme alanlarının varlığının bireylerde gruplarına aidiyet hissini artıracaklarını söylemek mümkün.

Daha öncede belirtildiği gibi aidiyet hissini kampüslerde öğrenci deneyimleri üzerine pek çok farklı etkisi mevcuttur. Örneğin, çalışmalar ait olma hissini akademik başarıyı (Furrer ve Skinner, 2003; Goodnow, 1992; Walton ve Cohen, 2011, 2012) etkilediğini göstermektedir. Bunun yanında Sosyal Kimlik Teorisi (Tajfel ve Turner, 1986) temelli aidiyet çalışmalarına sıkça rastlamak mümkün. Üyesi olunan gruba ait fiziksel çevredeki ipuçları bireylere o fiziksel ortama ve fiziksel ortamla eşleşen gruba ait olunup olunmadığına dair pek çok ipucu vermektedir (Cheryan ve ark., 2009; Good, Rattan ve Dweck, 2012). Benzer şekilde Good ve arkadaşları (2012) aidiyet hissini kişilere bulunulan fiziksel ortamda istenip istenmediklerine dair de bir bilgi vereceğini ve bu bilginin kişinin fiziksel alanla eşleşen sosyal grup içerisinde kalmaya devam edip etmeyeceğine karar vermesini sağlayacağını söylemektedir. Benzer bir biçimde, sosyal kimlik teorisi çerçevesinden bakıldığında aynı fakülte mensubu öğrencilerin ortak bir grup bilinci geliştirmelerinin gruba sadakat duygusunu artıracak, bu durumun da fakülteye bağlılığı artıracak iddia edilmektedir (Kohlberg, 1971; Cotterel, 1996). Kohlberg'ün iddiası, öğrencilerin sosyal kimliklerinin ve bağlı oldukları gruplarına dair bağlılıklarının sosyal etkileşim yoluyla gelişeceği yönündedir. Aidiyet hissine ilişkin çalışılan etkilerden bir diğeri ise psikolojik iyilik halidir ve bu araştırmanın da temelinde aidiyet hissi üzerinden psikolojik iyilik halini açıklamak vardır.

Jetten ve arkadaşları (2009) bireylerin bağlı oldukları gruplara ilişkili faktörlerin (sosyal destek ve topluluk duygusu gibi), bireylerin benlik duygusunu güçlendireceğini ve fiziksel ve zihinsel sağlıklarına katkıda bulunabileceği görüşünü ortaya atmışlardır: sosyal kimliklerin, çeşitli hastalıklarla, yaralanmalarla, travmalarla ve stres etkenleri ile uğraşan bireyler için uyum sağlamayı, başa çıkmayı ve refahı teşvik edebilen bir "sosyal kür" olduğunu dile getirmişlerdir. Alan yazınında yer alan sosyal kür çalışmaları (Jetten, Haslam, Haslam ve Branscombe, 2009; Jetten, Haslam ve Haslam, 2012) bir gruba ait hissetmenin bireylerin sosyal değişimle baş etmesinde önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir. Üniversite öğrencilerinin lise hayatından üniversite hayatına geçiş, aileden ayrılış, şehir değiştirme gibi önemli ve stres yaratan değişimlerle karşılaştıkları düşünülürse buldukları kampüse ait hissetmelerinin bu değişimlerle baş etmelerinde önemli olacağı ve

dolaylı olarak bu durumun psikolojik iyilik hallerini etkileyecekleri söylenebilir. Benzer bir görüş, Haslam ve çalışma arkadaşları (Haslam, Haslam, Jetten, Cruwys ve Steffens, 2021) tarafından da dile getirilmiştir: Değişim zamanlarında kişilerin psikolojik iyilik hallerini korumaları içinde buldukları sosyal grup üyeleri tarafından desteklenmeleri ile mümkündür. Genel olarak ise grup üyeliğinin kişilerin aidiyet hissini artıracak ve bunun da dolaylı olarak kişiye kendine güvenme gibi psikolojik iyi oluş kaynakları sağlayacağı bilinmektedir (Greenaway, Cruwys, Haslam ve Jetten, 2016). İçinde yer alınan grubun diğer üyeleri ile sosyal ağlar geliştirmek de gerçek ve algılanan sosyal desteği olumlu etkilemektedir (Steffens, Jetten, Haslam, Cruwys ve Haslam, 2016). Örneğin, buldukları kampüste sosyal destek gruplarına katılmış ve bu grupta yer alan diğer öğrencilerle sosyal ağ bağları kurmayı sağlamış Amerikalı üniversite öğrencilerinin bunu yapmayan öğrencilerden daha güçlü psikolojik iyilik hali belirtileri gösterdikleri saptanmıştır (Graupensperger, Panza, Budziszewski ve Evans, 2020). Yine üniversite öğrencileri ile yapılan deneysel bir çalışmada ise aynı ortamda buldukları diğer öğrencilerle paylaşılan hedefler ve değerler geliştirebilen öğrenciler bunu yapamayan öğrencilerden daha düşük duygusal tükenmişlik belirtileri göstermişlerdir (Junker, van Dick, Avanzi, Hausser ve Moizisch, 2019). Alan yazınındaki tüm bu çalışmaların özellikle üniversite kampüslerinde aidiyet hissi geliştirmekle psikolojik iyilik hali arasındaki pozitif korelasyona işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Fiziksel sosyalleşme alanlarına dair değişkenlerin bireylerin aidiyet hislerini etkileyeceği ve bu yolla kişilerin psikolojik iyilik hallerini etkileyeceğine dair çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Sayılı çalışmalardan biri bireyin sosyal kimliği ile uyumlu fiziksel bir alanda bulunması ve bu alanla bağlılık kurmasının psikolojik bir destek kaynağı oluşturacağını ve bu kaynağın bireyin stres ve tükenmişlik deneyimlerini azaltacağını göstermektedir (Morton, van der Bles ve Haslam, 2017). Benzer bir biçimde çevre psikologlarının fiziksel alanların psikolojik etkileri ve fiziksel alan temelli kimlik ve bağlanma çalışmalarında fiziksel alanların psikolojik iyilik hali üzerine etkilerini yordadıkları çalışmalar da mevcuttur (Rollero ve De Piccoli, 2010). Buradan hareketle fiziksel alana aidiyetin de psikolojik iyilik halini etkileyebileceğini söylemek mümkün; ancak fiziksel sosyalleşme alanlarının aidiyet hissi aracılığıyla psikolojik iyilik halini etkileyip etkilemediğini doğrudan inceleyen direkt bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple bu araştırma kampüste fiziksel alanın yeterliliğinin ve tatmin ediciliğinin bireylerin fakülteleri ile aidiyet hissi geliştirip geliştirmediğini incelemenin yanı sıra, geliştirilen aidiyet hissini bireylerin psikolojik iyilik hallerini yordayıp yordamayacağını incelemeyi amaçlamaktadır.

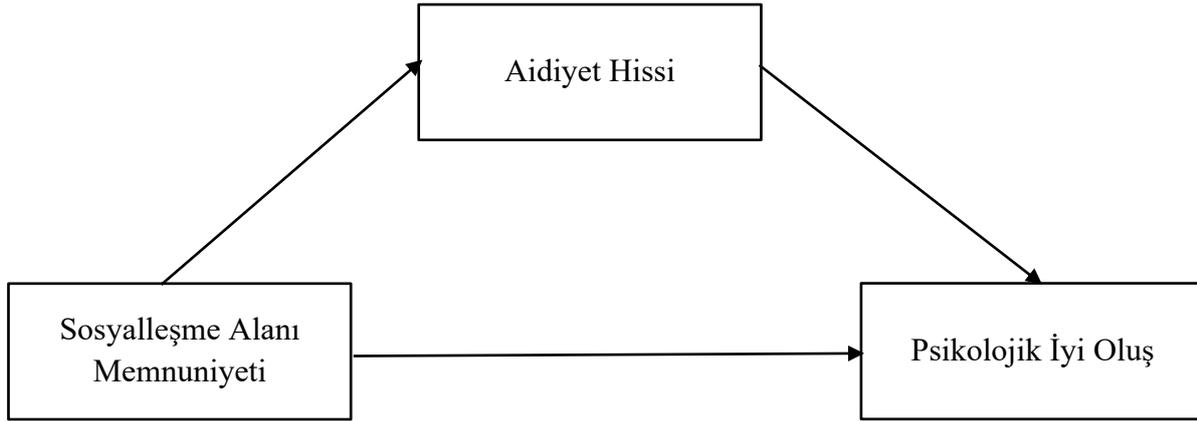
Mevcut Çalışma

Bu çalışmanın amacı fakültelerdeki ortak sosyalleşme alanlarının (ör. kantin, mutfak, dinlenme odası) öğrencilerin bağlı oldukları fakülteye olan aidiyet hisleri ve psikolojik iyi oluşları ile ilişkilerinin araştırılmasıdır. Araştırmanın modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Çalışmanın hipotezleri:

1. Öğrencilerin fakülteadaki ortak sosyalleşme alanlarını yeterli ve tatmin edici bulma düzeyleri ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki beklenmemektedir.
2. Öğrencilerin fakülteadaki ortak sosyalleşme alanlarını yeterli ve tatmin edici bulma düzeyleri arttıkça fakülteye olan aidiyet hisleri artacaktır.
3. Öğrencilerin fakülteye olan aidiyet hisleri arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyleri artacaktır.
4. Öğrencilerin fakülteadaki ortak sosyalleşme alanlarını yeterli ve tatmin edici bulma düzeyleri ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında aidiyet hissi aracılığıyla dolaylı bir ilişki beklenmektedir.

Çalışmanın materyalleri, yöntemi ve analiz stratejisi OSF (Open Science Framework) platformuna ön kayıt edilmiştir. Ön kayda takip edilen linkten ulaşılabilir: <https://osf.io/x6t2p>.

Şekil 1. Sosyalleşme Alanlarından Duyulan Memnuniyet ile Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkide Aidiyet Hissinin Aracı Rolü

Yöntem

Örneklem

Uygun örneklem büyüklüğü G*Power güç analizi (Faul, Erdfelder, Lang ve Buchner, 2007) kullanılarak hesaplanmıştır. Etki büyüklüğü küçük ve orta arası hesaplandığında ($f_2=.03$), G*Power'daki güç analizi, $1-\beta=.90$ 'lık bir gücü saptamak için örneklem büyüklüğünün 425 olması gerektiğini göstermektedir. Çalışmaya Türkiye'de bir üniversitenin farklı fakültelerinde eğitim gören toplam 549 öğrenci katılmıştır. Öğrencilere kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Çalışma katılımcılarına herhangi bir ödeme yapılmaması, katılımcı toplayacak asistan ihtiyacı için herhangi bir bütçenin bulunmaması, zaman, para ve işgücü bulmakla ilgili sınırlılıklardan dolayı bu örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bu öğrencilerin %30.5'i erkek, %55'i kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların %14.4'ü ise cinsiyet belirtmemiştir. Öğrencilerin yaş ortalaması 21.2'dir ($SS=3.32$). Bu öğrencilerin %1.4'ü Eczacılık Fakültesi'nde, %33.7'si Edebiyat Fakültesi'nden, %3.2'si Güzel Sanatlar Fakültesi'nde, %4.6'sı Hukuk Fakültesi'nde, %30.8 İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde, %2.9'u İletişim Fakültesi'nde, %23,4'ü ise diğer fakültelerde öğrenim görmektedir. Öğrencilerin %31.8'i 1. Sınıf, %27.1'i 2. Sınıf, %9.8'i 3. Sınıf, %14.2'si 4. Sınıf düzeyinde yer almaktadır. Öğrencilerin %3.3'ü ise lisansüstü eğitim aldıklarını belirtirken, katılımcıların %13.8'i soruyu yanıtlamamayı tercih etmiştir.

Ölçme Araçları

Demografik sorular. Demografik bilgi toplamak amacıyla öğrencilere cinsiyet (-1 = kadın, 1 = erkek), yaş ve sınıf bilgileri sorulmuştur.

Sosyalleşme alanlarından duyulan memnuniyet. Ortak sosyalleşme alanlarından duyulan memnuniyeti ölçmek için Negm, Taha ve Saadallah (2020)'in önerileri dikkate alınarak 2 madde oluşturulmuştur: "Fakültenizdeki ortak sosyalleşme alanlarını ne derecede yeterli buluyorsunuz?" ve "Fakültenizdeki ortak sosyalleşme alanlarını ne derece tatmin edici buluyorsunuz?" Katılımcılardan bu 2 maddeyi 1' den (hic yeterli bulmuyorum/hic tatmin edici bulmuyorum) 7' ye (çok yeterli buluyorum/çok tatmin edici buluyorum) kadar olan likert tipi bir ölçek üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir. İki madde arasında anlamlı ve yüksek bir korelasyon bulunduğundan ($r = .92, p < .001$) bu iki maddenin ortalaması alınarak sosyalleşme alanından duyulan memnuniyet puanı elde edilmiştir.

Aidiyet hissi. Aidiyet hissi 5 maddelik Aidiyet Hissi Ölçeğinin kısa formu (Sense of Social Fit; Walton ve ark., 2015) kullanılarak ölçülmüştür. Ölçek araştırmacılar tarafından Türkçeye çevrilerek kullanılmıştır. Ayrıca ölçek maddelerinin Türkçe formu araştırmayla ilgili bilgisi olmayan iki farklı psikolog akademisyen tarafından ölçeğin orijinal dili olan İngilizceye çevrilmiştir (geri çevrilere dair ayrıntılara OSF sayfasından ulaşılabilir). Maddeler katılımcılar tarafından 1’den (kesinlikle katılmıyorum) 7’ye (kesinlikle katılıyorum) kadar olan likert tipi bir ölçek üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğine bakmak için açıklayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Faktör yapılarını test etmek için, maddeler arasında yüksek korelasyon olması sebebiyle Varimax eksen döndürme yöntemi tercih edilmiştir. Temel Bileşenler Analizinde Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri .79 iken Bartlett Küresellik Test sonucu anlamlı bulunmuştur, $\chi^2(10) = 1005.665, p \leq .001$. Orijinal makale ile uyumlu bir biçimde özdeğeri 1 ve 1’in üstünde olan toplam 1 faktör elde edilmiştir ve bu faktör varyansın %57.24’ünü açıklamaktadır. Maddeler arasındaki cronbach alpha değeri .80 olduğundan ölçek maddeleri aidiyet hissi değişkenini oluşturmak üzere birleştirilmiştir. Tablo 1’de ölçek maddelerinin ortalamaları, standart sapmaları, madde-toplam korelasyonları, faktör yükleri ve iç tutarlılık katsayısı gösterilmektedir.

Tablo 1

Aidiyet Hissini Ölçmek İçin Kullanılan Ölçek (Sense of Social Fit Scale) Maddelerinin Ortalamaları, Standart Sapmaları, Madde-Toplam Korelasyonları, Faktör Yükleri, Açıklanan Varyans Yüzdeleri ve İç-Tutarlılık Katsayıları

Maddeler	Ort.	S	Madde-toplam Korelasyonu	Aidiyet
Kendimi fakülteme ait hissediyorum	4.85	1.75	.82	.83
Kendimi fakültemde başarı gösteren kişilere benzer hissediyorum	4.42	1.67	.79	.80
Kendimi fakültemde rahat hissediyorum	5.18	1.54	.78	.79
Kendimi fakültemdeki insanlara uzak hissediyorum	3.97	1.82	.73	.70
Fakültemdeki diğer kişilerle uyum içerisinde olduğumu düşünüyorum	4.42	1.69	.67	.65
Özdeğer				2.86
Açıklanan Varyans				%57.24
İç tutarlılık katsayısı				.80

Psikolojik iyi oluş. Psikolojik iyi-oluşu ölçmek amacıyla Psikolojik İyi Oluş Ölçeği’nin (Psychological Well-Being Scale; Ryff, 1989) 18 maddelik kısa formu kullanılmıştır. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği altı tane alt ölçekten oluşmaktadır. Bu alt ölçekler, özerklik (örn, “Çoğu insanın görüşlerine ters düşse bile kendi düşüncelerimi dile getirmekten korkmam.”), çevresel hakimiyet (örn, “Genellikle içinde bulunduğum durumların kontrolüm altında olduğumu hissederim.”), bireysel gelişim (örn, “Bugünü yaşarım ve geleceği pek düşünmem.”), diğerleri ile olumlu ilişkiler (örn, “İnsanlarla sıcak ve güvene dayalı çok ilişkim olmadı.”), yaşam amaçları (örn, “Günlük yaşamın gereklilikleri sıklıkla enerjimi tüketir.”) ve öz kabul (örn, “Bir kişinin kendine ve dünyaya bakışına meydan okuyacak yeni deneyimler yaşaması bence önemlidir.”) dür. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Kısa Formu daha önce Yılmaz ve arkadaşları (2022) tarafından Türkçeye çevrilerek kullanılmıştır. Katılımcılardan her bir ölçek maddesini 7’li likert-tipi ölçek üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 7 = kesinlikle katılıyorum). Psikolojik iyi-oluş skorunu hesaplamak için 6 alt ölçeğin maddelerinin ortalaması alınmıştır.

Araştırma Deseni ve Veri Toplama

Bu çalışma kapsamında Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik kurul izni alınmıştır (Protokol Numarası: 288201; Tarih: 25.03.2022). Araştırma 26 Mart 2022-31 Mayıs 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kesitsel araştırma deseni kullanılmıştır. Veriler elektronik ortamda anket yöntemi kullanılarak toplanmış ve katılımcıların cevapları sisteme otomatik olarak kaydedilmiştir. Anket linki katılımcılar ile ders duyurularında paylaşılmıştır. Anketin ilk sayfasında katılımcılara bilgilendirilmiş onam sorulmuş ve onam vermeleri halinde "ileri" butonuna tıklayarak anketi doldurmaya devam edebilecekleri belirtilmiştir. Anketin tamamlanması ortalama 10 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Analizler IBM SPSS Statistics 21 programı kullanılarak yürütülmüştür. SPSS programında betimsel istatistikler, Pearson korelasyon testi ve çalışmanın modelini test etmek üzere SPSS uyumlu Process Macro 4.2 (Hayes, 2013) eklentisi kullanılmıştır. Ayrıca yaş, cinsiyet (-1 = kadın, 1 = erkek) ve öğrencinin kaçınıcı sınıfta olduğu (sürekli değişken) da analize kontrol değişkenleri olarak eklenmiştir. Çalışmanın verisine, kodlamalarına ve materyallerine takip eden linkten ulaşılabilir: https://osf.io/kwft/?view_only=1f70837acb1849a6927e7bbe108fc1ce

Bulgular ve Tartışma

Değişkenler arasındaki korelasyonlar, ortalama, standart sapma ve Cronbach alpha değerleri Tablo 2'de rapor edilmiştir.

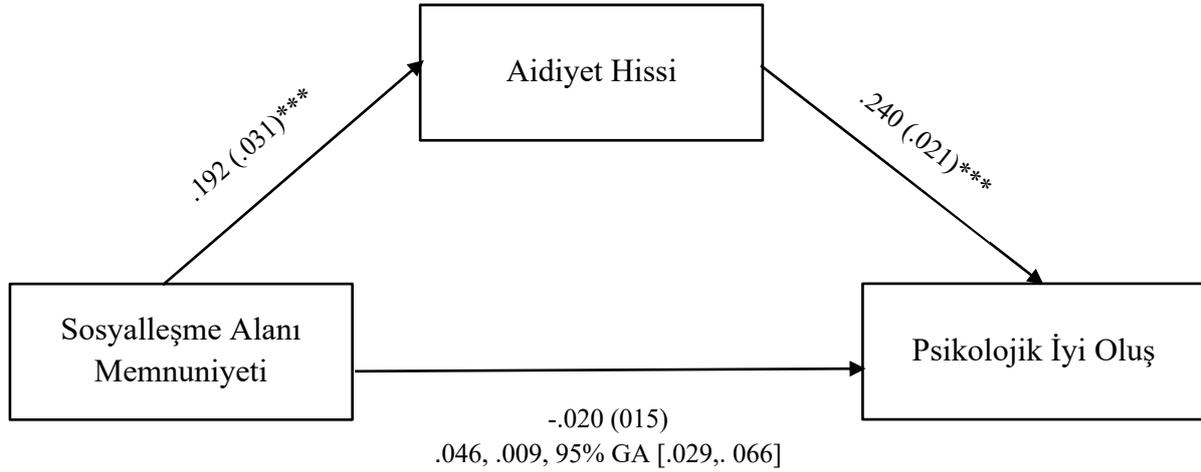
Tablo 2

Değişkenler Arası Korelasyon, Ortalama, Standart Sapma ve Cronbach Alpha Değerleri

Değişkenler	Ort.	SS	α	1	2	3	4
1. Yaş	21.2	3.32					
2. Sınıf	2.35	1.36		.66***			
3. Sosyal alan memnuniyeti	3.63	1.71	.96	-.07	-.10*		
4. Aidiyet hissi	4.55	1.27	.80	.03	.05	.25***	
5. Psikolojik iyi oluş	4.85	.66	.72	.15***	.13**	.06	.45***

** $p < .001$, *** $p < .01$, * $p < .05$

Üniversite öğrencilerin fakültelerindeki sosyalleşme alanlarından duydukları memnuniyet ile psikolojik iyi oluşları arasında doğrudan bir ilişki gözlenmemiştir. Bununla birlikte, öğrencilerin fakültelerindeki sosyalleşme alanlarından duydukları memnuniyet fakülteye aidiyet hissi aracılığıyla psikolojik iyi oluşu yordamıştır, $B = .046$, $SE = .009$, 95% GA [.029, .066] (Şekil 2). Diğer bir deyişle, öğrencilerin sosyalleşme alanlarından duydukları memnuniyet arttıkça fakülteye duydukları aidiyet hissini de arttırdığı ve bu yolla psikolojik iyi oluşlarının iyileştiği görülmüştür. Bu sonuçlar, öğrencilerin yaşı, cinsiyeti ve sınıfı kontrol edildikten sonra da anlamlılığını korumuştur, $B = .045$, $SE = .009$, 95% GA [.028, .064].

***p < .001

Şekil 2. Sosyalleşme Alanlarından Duyulan Memnuniyet ile Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkide Aidiyet Hissinin Aracı Rolü

Figürde sunulan tüm değerler öğrencilerin yaşı cinsiyeti ve sınıfı kontrol edilmeksizin elde edilen standartlaştırılmış regresyon katsayılarıdır (standart sapma değerleri parantez içinde gösterilmiştir). Sosyalleşme alanı memnuniyeti ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide verilen ilk değer aidiyet hissi modele eklenmeden önceki katsayıyı gösterirken, ikinci değer aidiyet hissi değişkeni modele eklendikten sonraki katsayıyı göstermektedir.

Tartışma

Mevcut araştırmada, üniversite öğrencilerinin fakültelerinde vakit geçirebilecekleri sosyalleşme alanlarının (fiziki) fakültelerine duydukları aidiyet hissiyle ilişkili olup olmadığı ve bu ilişkinin öğrencilerin psikolojik iyilik halini yordayıp yordamadığı incelenmiştir. Bulgular, aidiyet hissini sosyalleşme alanlarından duyulan memnuniyet ile psikolojik iyi oluş arasında tam aracı rolünün olduğunu göstermektedir. Bir diğer deyişle, üniversite öğrencilerinin fakültelerindeki sosyalleşme alanlarından duydukları memnuniyet hissi arttıkça fakültelerine daha fazla ait hissettikleri ve bu yolla psikolojik iyi oluşlarının arttığı gözlenmiştir.

Modelin ilk kısmında gözlenen, sosyalleşme alanlarından duyulan memnuniyet ile aidiyet hissi arasındaki olumlu ilişki, sosyal psikoloji alan yazını ile uyumludur (Ahn ve Davis, 2020; Negm ve ark., 2020; Wilcox, Winn ve FyvieGauld, 2005). Alan yazınında bu ilişkiye sıklıkla değinen teorilerden biri olan sosyal kimlik teorisi, bireylerin buldukları fiziksel alanların sosyal kimliklerini etkilediğini hatta şekillendirdiğini söylemektedir (Dixon ve Durrheim, 2004; Hopkins ve Dixon, 2006). Örneğin, Hopkins, Reicher ve Harrison, 2006 yılında yayınladıkları bir çalışmada, İskoçya-İngiltere sınırında yaşayan genç İskoç bireylerin buldukları lokasyondan dolayı İskoç olmakla daha güçlü kimliklendiklerini gözlemlemişlerdir. Katılımcılar buldukları sosyal alan itibarıyla sosyal kimliklerini şekillendirmiştir. Sosyal kimlik ve bir gruba aidiyet hissi arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğu bilindiğinden (Ellemers, Spears ve Doosje, 2002; Hornsey, 2008), mevcut çalışmanın bu bulgusu şaşırtıcı değildir. Sosyal alanlar, sosyal etkileşimin başlamasına ve gelişmesine kaynak sağlayan ortamlardır. Geliştirilen sosyal ilişkiler yoluyla bireylerin buldukları gruplara ya da fiziksel ortamlara aidiyetleri de gelişecektir. Modelin bu ilk bulgusu bu bağlamda eğitim ortamlarında sosyal etkileşimin aidiyet hissini artırıcı rolünü gösteren çalışma bulgularıyla uyumludur (Ahn ve Davis, 2020; Negm ve ark., 2020; Wilcox, Winn ve FyvieGauld, 2005).

Modelin ikinci kısmında gözlenen, fakülteye duyulan aidiyet hissi ile öğrencilerin psikolojik iyi oluşları arasındaki olumlu ilişki, ait olma gereksinimi kuramı (Baumeister ve Leary, 1995) ve öz-belirleme kuramıyla (Deci ve ark.,1991; Ryan ve Deci, 2000) tutarlı olarak ilişkili olma ve ait olma ihtiyaçlarının karşılanmasının psikolojik iyilik hali üzerindeki iyileştirici etkilerini destekler niteliktedir. Bireyci kültürle kıyasla toplulukçu kültürlerde grubun diğer üyeleriyle bağlantılı olma daha önemlidir (Markus ve Kitayama, 1991). Mevcut bulgu, aidiyet hissi ile psikolojik iyi oluş arasındaki olumlu ilişkinin özellikle Türkiye gibi toplulukçu kültürlerde önem kazandığı şeklinde yorumlanabilir. Üniversite öğrencilerinin fakültelerine ait hissetmelerinin psikolojik iyi oluşlarını artırmadaki rolü onların kayıtlı oldukları fakülteyi kimliklerinin bir parçası olarak gördüklerini göstermektedir.

Modelin ikinci kısmına dair aidiyet hissi ve psikolojik iyilik hali arasındaki pozitif ilişki sosyal psikoloji alan yazınında sıklıkla rastlanan bir bulgudur. Oyanedel ve Paez (2021) aidiyet hissi ve psikolojik iyilik hali arasındaki ilişkiye dair uluslararası araştırmaları inceledikleri makalelerinde, bu ilişkiyi açıklayan kavramların sosyal dayanışma, sosyal bütünleşme, sosyal destek, sosyal sermaye, sosyal grup kimliklenmesi ve aidiyet hissine olan ihtiyaç kavramlarıyla açıklanabileceğini ifade etmişlerdir. Tüm bu kavramlar incelendiğinde bireylerin bir araya gelmeye ihtiyaç duydukları aşikârdır. Bir diğer deyişle, örneğin, bir birey için sosyal desteğin oluşabilmesi ancak birden fazla bireyin bir araya gelmesi ile mümkündür. İş, okul gibi fiziksel mekanları da içinde bulunduran araçların insanların bir araya gelmelerini sağladıkları söylenebilir. Ancak bu araçlar kişilerin birbirleriyle sosyal destek, sosyal sermaye kuracak kadar vakit geçirmelerini her zaman sağlamayabilir. Bir öğrenci, sadece derse gidip gelerek diğer öğrencilerle bir bağ kuramayacaktır. Bu nedenle sosyalleşme alanlarında diğer öğrencilerle bir araya gelmeye ihtiyaç duyacaktır. Bu nedenle, üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşlarının araştırılmasında sosyalleşme alanları gibi aidiyet hissini arttıran değişkenlere odaklanılması önem kazanmaktadır.

Mevcut çalışmada kişilerin sosyalleştikleri fiziksel alanlar ile psikolojik iyi oluşları arasındaki bağlantı incelenmiş; ancak bu iki değişken arasında doğrudan anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Alan yazınında fiziksel alanlar ve psikolojik iyilik hali arasında doğrudan ilişki kuran çalışmalara rastlamak mümkündür (Collado, Staats, Corraliza ve Hartig, 2017); ancak bu çalışmalar sayıca oldukça azdır. Örneğin, fiziksel çalışma ortamında canlı bitki buldurmanın o ortamda çalışan kişilerin psikolojik iyilik hallerini olumlu etkilediği iddia edilmiştir (Adachi, Rohde ve Kendle, 2000). Yine fiziksel sosyalleşme alanlarında kendi sosyal kimliklerine dair nesnelere göremeyen bireylerin duygu durumlarının olumsuz etkilendiği ve benlik saygılarının kimliklerine dair nesnelere gördükleri ortamdakine göre daha düşük olduğu gözlenmiştir (Murphy, Steele ve Gross, 2007). Benzer bir ilişkinin mevcut çalışmada gözlenmemesinin muhtemel sebeplerinden biri geçmiş çalışmaların fiziksel alanları biçim açısından değerlendirmeleridir. Bir diğer deyişle, geçmiş çalışmalar bireylerin fiziksel alanları nasıl değerlendirdiklerinden ziyade o fiziksel alanlar içerisinde hangi objelerin yer aldığına ya da fiziksel alanların mimarisine odaklanmışlardır. Ancak mevcut çalışma alan yazınından farklı olarak fiziksel alanların bireyler tarafından nasıl algılandıklarını (bireyler sosyalleşme alanlarını ne derece yeterli ve tatmin edici bulmuşlardır) ve bu algının psikolojik iyilik hali ile ilişkisini araştırmaktadır. Bu yönüyle mevcut çalışmanın alan yazınındaki diğer çalışmalardan farklı olduğunu söylemek mümkündür.

Algılanan ve gerçek ölçümler arasındaki farkın ne olduğu ve bu çalışmada neden algılanan fiziksel alan memnuniyetinin ölçüldüğü sorgulanabilir. İlk olarak bu iki ölçüm türünün avantajları ve dezavantajları psikoloji alan yazınında sıkça tartışılmaktadır ve araştırılan konunun içeriğine göre bu ölçüm tiplerinden birini (zaman zaman her ikisini birden) kullanmanın önemli olduğunu söylemek mümkündür (Bem, 1967; Paulhus ve Vazire, 2007). Özellikle psikolojik iyi oluşun bağımlı değişken olarak kullanıldığı çalışmalar incelendiğinde yordayıcı değişkenlerin gerçekte var olan durumdan ziyade bireylerin bu durumu nasıl algıladıklarına dair ölçümler kullanılarak test edildiği görülmektedir (Edwards ve Klockars, 1981; Linton, Dieppe ve Medina-Lara, 2016; Gunty, Frazier, Tennen, Tomich, Tashiro ve Park, 2011). Bu sebeple, bu çalışmada gerçekten fiziksel

sosyalleşme alanlarının nereler olduğu, içerisinde hangi nesnelere barındırdığı, mimarisi değil, bireylerin bu alanları nasıl algıladıkları, bu alanlardan ne derece memnun oldukları ölçülmüştür. Buna ek olarak psikolojik iyi oluşun içeriği de mevcut çalışmada fiziksel alanlara dair memnuniyetin “algılanan” şeklinde ölçülmesini gerekli kılmıştır. Alan yazında psikolojik iyi oluş kavramına dair iki ana yaklaşım vardır: (1) genel yaşam memnuniyeti ve mutluluğa odaklanan sübjektif (öznel, kişisel) yaklaşım ve (2) psikolojik iyi oluşu kişinin potansiyelini gerçekleştirmesi olarak tanımlayan psikolojik yaklaşım (Ryff ve Keyes, 1995; Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002). Bu iki psikolojik iyi oluş tanımı farklı gibi görünse de benzer bir felsefiyi yansıtır: Psikolojik iyi oluşun öznel zevk ve tatmin deneyimlerinden oluştuğu fikri ve bireylerin hedeflerine ulaşmaya çalışırken sergiledikleri davranışlardan ortaya çıktığı fikri (Ryan ve Deci, 2001). Mevcut çalışma da buradan hareketle psikolojik iyi oluşun yordayıcılarının gerçekten ne olduğundan ziyade nasıl algılandığına odaklanmıştır.

Fiziksel alan memnuniyetini kişilerin algıları üzerinden çalışmanın bir diğer önemi de fiziksel alanlarda yer alan objelerin ya da fiziksel alanların mimarisinin gerçekte ne kadar iyi olursa olsunlar bireyler üzerinde farklı psikolojik etkilere sahip olabileceğidir. Gerçek fiziksel alan ne kadar iyi olursa olsun birey bunu algılayamayacak bir psikolojik durum içerisinde olabilir. Örneğin, sosyal desteğin kanser, HIV veya hane içi şiddetle başa çıkmada önemli olduğu bilinse de (Asante, 2012; Kroenke, Quesenberry, Kwan, Sweeney, Castillo ve Caan, 2013) stres verici yaşam olaylarının kendisi bizzat psikolojik sosyal desteğin varlığının algılanmasını engelleyebilmekte ve sosyal desteği görünmez kılabilir. (Thompson, Kaslow, Kingree, Rashid, Puett, Jacobs ve Matthews, 2000; Levendoskyi Bogat, Theran, Trotter, Eye ve Davidson, 2004). Bu sebeple fiziksel alanlar ile bireylerin psikolojik iyilik halleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan mevcut çalışmanın alan yazınındaki önceki çalışmalardan farklı olarak sübjektif fiziksel alan memnuniyetine odaklanması kaçınılmaz olmuştur. Fiziksel alan ve aidiyet hissi arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların da yine benzer bir biçimde fiziksel alandaki nesnelere ya da kişilerin niceliklerine odaklandıkları göze çarpmaktadır (Ribak-Rosenthal ve Russell, 1994; Nosek, Banaji ve Greenwald, 2002). Bireyler, fiziksel ortama ait hissedip hissetmeyeceklerini o ortamdaki fiziksel koşullara yani ortama ait kimlik ipuçlarına bakarak karar verebilmektedirler (ör. Cheryan, Plaut, Davies ve Steele, 2009). Görüldüğü üzere mevcut çalışmanın geçmiş çalışmalardan farkı fiziksel alanların nicelikleri üzerine değil kişilerin bu alanları değerlendirmeleri üzerine odaklanmasıdır. Çalışma bu yönüyle de alan yazınına yeni bir bakış açısı kazandırmaya yardımcı olabilir.

Son olarak, mevcut çalışmada fiziksel sosyalleşme alanlarının yeterliliğinin ve kişilerin bu alanlardan duydukları tatminin organizasyonlarına aidiyet hislerini artırma yoluyla bireylerin psikolojik iyilik halleri ile olumlu yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, sosyal psikoloji alan yazını için yeni bir bulgudur. Bu makale içerisinde sıkça vurgulandığı üzere daha önce fiziksel alanlar ve psikolojik iyilik hali arasındaki ilişki bireylerin aidiyet hisleri üzerinden incelenmemiştir. Bu bulgunun elde edilmesi başta üniversiteler olmak üzere, genel anlamda organizasyonlara bireylerin psikolojik iyilik hallerini korumak için bir fikir verebilir. Bulgu, ortak alanların geçiş noktası olmaktan çok daha fazlası olduğu konusundaki farkındalığın artması ve üniversitelerdeki fiziksel alanların sosyal etkileşime olanak sağlayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini göstermektedir. Sosyal etkileşim alanlarının ilişkili olduğu psikolojik çıktılarının değerlendirilmesi bu alanların dolaylı olarak psikolojik iyi oluş için önemli olabileceğinin altını çizmektedir.

Mevcut çalışmanın hem eğitim hem psikoloji literatürüne önemli katkıları olacağı düşünülmektedir. İlk olarak, mevcut çalışmanın konuyla ilgili araştırmaların odak noktasını eğitim ortamının (ör. sınıflar) özelliklerinden sosyalleşme alanlarının özelliklerine yönlendirmeye katkı sağlayacaktır. İkinci olarak, bu çalışmanın uygulamalı araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir. Üniversitelerde sosyalleşme alanlarının öneminin öne çıkarılması gelecekte üniversite kampüslerinde yapılacak düzenlemelerde sosyalleşme alanlarına daha fazla yer ve önem verilmesini sağlayabilir. Ek olarak, bu çalışmanın sonuçlarının, eğitimden mimarlığa kadar çeşitli alanlarda yeni uygulamaların ortaya çıkmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışmanın örnekleme sadece bir üniversiteye kayıtlı öğrencilerden oluşmaktadır. Örneklemin tek bir üniversitenin öğrencilerinden oluşması sonuçların farklı üniversitelerde okuyan öğrencilerle karşılaştırılmasına imkân vermemektedir. Gelecek çalışmalar tasarlanırken örneklemin karşılaştırmaya imkân tanıyacak şekilde oluşturulması önerilebilir. Mevcut çalışmanın ikinci sınırlılığı ise kesitsel desenin kullanılmasından dolayı değişkenler arasında nedensel bir çıkarımda bulunamamasıdır. Gelecek çalışmaların boylamsal desen ya da deneysel yöntem kullanarak nedensel çıkarımlara imkân vermesi önerilebilir. Örneğin, herhangi bir sosyalleşme alanının yer almadığı bir üniversite binasında öğrencilerin yararlanabileceği bir sosyal etkileşim alanı oluşturulup öğrencilerin belli bir süre bu alanı kullanmalarının sağlanabilir. Uygulamanın öncesinde ve sonrasında öğrencilere aidiyet hissi ve psikolojik iyi oluş ölçümlerinin uygulanması yoluyla boylamsal bir çalışmanın yürütülmesi mümkün olabilir. Gelecek çalışmalar için bir başka öneri ise doğal gruplar deseni kullanılarak sosyalleşme alanı olan ve olmayan iki binadaki öğrencilerin aidiyet hisleri ve psikolojik iyi oluşlarının karşılaştırılmasıdır. Benzer bir biçimde öğrencilerin sosyalleşme alanlarına duydukları memnuniyetin manipüle edileceği deneysel desenli çalışmalar da yapılarak algılanan memnuniyetin psikolojik iyi oluşa etkisi incelenebilir. Son olarak, mevcut çalışmada öğrencilerin spesifik olarak hangi sosyalleşme alanlarından duydukları memnuniyetin birimlerine aidiyet hislerini artırdığı detaylı olarak araştırılmamıştır. Gelecek çalışmalarda sosyalleşme alanlarını ölçmek üzere kullanılacak ölçümün kapsamının genişletilmesi konu hakkında daha kapsamlı bilgilerin elde edilmesini mümkün kılacaktır.

Sınırlılıklarına karşın bu makalede rapor edilen ön bulgular pek çok farklı araştırma deseni kullanılarak yürütülebilecek gelecek çalışmalar için bir ön veri sunması açısından değerlidir. Mevcut çalışma bulguları aynı zamanda eğitim kurumlarının tasarımında çalışan mimarlar için de değerli bilgiler içermektedir. Bu bulguların eğitim kurumlarının fiziksel olarak tasarlanması aşamasında fiziksel alanların sosyal etkileşime, bina içinde öğrencilerin ve öğretim elemanlarının daha sık karşılaşmalarına, tanışmalarına ve ortak vakit geçirmelerine imkan verecek şekilde (örnek kampüs tasarımları için bkz. Hanan, 2013; Neuman, 2013), düzenlenmesi konusunda yönlendirici olması beklenmektedir.

Kaynakça

- Adachi, M., Rohde, C. ve Kendle, A. (2000). Effects of floral and foliage displays on human emotions. *Horttechnology*, 10(1), 59-63. <https://doi.org/10.21273/horttech.10.1.59>
- Ahn, M. Y. ve Davis, H. H. (2020). Four domains of students' sense of belonging to university, *Studies in Higher Education*, 45(3), 622-634. <https://doi.org/10.1080/03075079.2018.1564902>
- Al Ansari, A. I. (2022). Designing student lounge at university: Fostering place attachment, socialization, and restoration. *Journal of Arts & Applied Sciences*, 9(2), 47-61. <https://doi.org/10.21608/maut.2022.245059>
- Alsubaie, M. M., Stain, H. J., Webster, L. A. D. ve Wadman, R. (2019). The role of sources of social support on depression and quality of life for university students. *International Journal of Adolescence and Youth*, 24(4), 484-496. <https://doi.org/10.1080/02673843.2019.1568887>
- Asante, K. (2012). Social support and the psychological wellbeing of people living with HIV/AIDS in Ghana. *African Journal of Psychiatry*, 15(5), 340-345. <https://doi.org/10.4314/ajpsy.v15i5.42>
- Astin, A. W. (1993). *What matters in college? Four critical years revisited*. Jossey-Bass/Wiley.
- Aydın, A., Kahraman, N. ve Hiçdurmaz, D. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi olma düzeylerinin belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 8(1), 40-47. <https://doi.org/10.14744/phd.2017.95967>
- Ballantine, J. H. ve Hammack, F. M. (2009). *The sociology of education: A systematic analysis* (6th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Baumeister, R. F. ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Bem, D. J. (1967). Self-perception: An alternative interpretation of cognitive dissonance phenomena. *Psychological Review*, 74(3), 183-200. <https://doi.org/10.1037/h0024835>
- Bernstein, B. (2003). *Class code and control: Towards a theory of educational transmissions* (Vol. 3). London: Routledge.
- Billig, M. (2006). Is my home my castle? Place attachment, risk perception, and religious faith. *Environment and Behavior*, 38(2), 248-265. <https://doi.org/10.1177/0013916505277608>
- Caligiuri, P., DuBois, C. L., Lundby, K. ve Sinclair, E. A. (2020). Fostering international students' sense of belonging and perceived social support through a semester-long experiential activity. *Research in Comparative and International Education*, 15(4), 357-370. <https://doi.org/10.1177/1745499920954311>

- Capone, V., Caso, D., Donizzetti, A. R. ve Procentese, F. (2020). University student mental well-being during COVID-19 outbreak: What are the relationships between information seeking, perceived risk and personal resources related to the academic context?. *Sustainability*, 12(17), 7039. <https://doi.org/10.3390/su12177039>
- Cheryan, S., Plaut, V. C., Davies, P. G. ve Steele, C. M. (2009). Ambient belonging: How stereotypical cues impact gender participation in computer science. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(6), 1045-1060. <https://doi.org/doi:10.1037/a0016239>
- Chua, A. (2002). The influence of social interaction on knowledge creation. *Journal of Intellectual Capital*, 3(4), 375-392. <https://doi.org/10.1108/14691930210448297>
- Cobo-Rendón, R., López-Angulo, Y., Pérez-Villalobos, M. V. ve Díaz-Mujica, A. (2020). Perceived social support and its effects on changes in the affective and eudaimonic well-being of Chilean university students. *Frontiers in Psychology*, 11, 590513. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.590513>
- Cohen, D. ve Prusak, L. (2001). *In good company: How social capital makes organizations work*. Boston: Harvard Business School Press.
- Cohen, S. E. ve Syme, S. I. (1985). *Social support and health*. London: Academic Press.
- Collado S., Staats H., Corraliza J.A., Hartig T. (2017) Restorative environments and health. G. Fleury-Bahi, E. Pol ve O. Navarro (Ed.), *Handbook of environmental psychology and quality of life research. International handbooks of quality-of life* içinde (s. 127-148). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31416-7_7
- Cotterell, J. (1996). *Social networks and social influences in adolescence*. London: Routledge.
- Coulson, J., Roberts, P. ve Taylor, I. (2022). *University trends: Contemporary campus design*. New York: Routledge.
- Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. ve Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: The self-determination perspective. *Educational Psychologist*, 26(3 ve 4), 325-346. <https://doi.org/10.1080/00461520.1991.9653137>
- Demir, Y. ve Kutlu, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde sosyal etkileşim kaygısı ile mutluluk arasındaki ilişki: yalnızlığın aracı rolü. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 195-210. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/29791/320344#article_cite
- Dewey, J. (1986). Experience and education. *The Educational Forum*, 50(3), 241-252. <http://dx.doi.org/10.1080/00131728609335764>
- Dixon, J. ve Durrheim, K. (2004). Dislocating identity: Desegregation and the transformation of place. *Journal of Environmental Psychology*, 24(4), 455-473. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2004.09.004>

- Doğru, N. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş düzeylerinin stres, stresle başa çıkma tarzları ve sosyal destek değişkenleri bakımından incelenmesi (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dost, G. ve Mazzoli Smith, L. (2023). Understanding higher education students' sense of belonging: A qualitative meta-ethnographic analysis. *Journal of Further and Higher Education*, 47(6), 1-28. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2023.2191176>
- Düzenli, T., Mumcu, S. ve Akyol, D. (2017). Üniversite kampüsü açık mekânlarının gençler tarafından kullanım amaçlarının belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49), 766-772. Erişim adresi: <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/determining-the-usage-purposes-of-university-campus-open-spaces-by-youth.pdf>
- Edwards, A. L. ve Klockars, A. J. (1981). Significant others and self-evaluation: Relationships between perceived and actual evaluations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 7(2), 244-251. <https://doi.org/10.1177/014616728172010>
- Erbil, Y. ve Sezer, F. S. (2016). User satisfaction of environmental quality in university buildings. *European Journal of Sustainable Development*, 5(3), 476-488. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2016.v5n3p476>
- Ellemers, N., Spears, R. and Doosje, B. (2002). Self and social identity. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 161-186. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135228>.
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A. G. ve Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39(2), 175-191. <https://doi.org/10.3758/bf03193146>
- Finlay, J., Esposito, M., Kim, M. H., Gomez-Lopez, I. ve Clarke, P. (2019). Closure of 'third places'? Exploring potential consequences for collective health and wellbeing. *Health & Place*, 60, 102225. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2019.102225>
- Fisher, K. E., Landry, C. F. ve Naumer, C. (2007). Social spaces, casual interactions, meaningful exchanges: 'information ground' characteristics based on the college student experience. *Information Research*, 12(2), 0-0. Erişim adresi: <https://informationr.net/ir/12-2/paper291.html>
- Furrer, C. ve Skinner, E. (2003). Sense of relatedness as a factor in children's academic engagement and performance. *Journal of Educational Psychology*, 95(1), 148-162. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.95.1.148>
- Gibbons, F. X. ve Gerrard, M. (1995). Predicting young adults' health risk behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(3), 505-517. <https://doi:10.1037/0022-3514.69.3.505>
- Girang, B. C., Chu, D. P., Endrinal, M. I. ve Canoy, N. (2022). Spatializing psychological well-being: A photovoice approach on the experience of stress alleviation among university students. *Qualitative Research in Psychology*, 19(2), 539-564. <https://doi.org/10.1080/14780887.2020.1716424>

- Good, C., Rattan, A. ve Dweck, C. S. (2012). Why do women opt out? Sense of belonging and women's representation in mathematics. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(4), 700-717. <https://doi.org/10.1037/a0026659>
- Goodnow, C. (1992). Strengthening the links between educational psychology and the study of social contexts. *Educational Psychologist*, 27(2), 177-196. doi:10.1207/s15326985ep2702_4
- Graupensperger, S., Panza, M. J., Budziszewski, R. ve Evans, M. B. (2020). Growing into "Us": Trajectories of social identification with college sport teams predict subjective well - being. *Applied Psychology: Health and Well - Being*, 12(3), 787-807. <https://doi.org/10.1111/aphw.12207>
- Greenaway, K. H., Cruwys, T., Haslam, S. A. ve Jetten, J. (2016). Social identities promote well-being because they satisfy global psychological needs. *European Journal of Social Psychology*, 46(3), 294-307. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2169>
- Gunty, A. L., Frazier, P. A., Tennen, H., Tomich, P., Tashiro, T. ve Park, C. (2011). Moderators of the relation between perceived and actual posttraumatic growth. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 3(1), 61-66. <https://doi.org/10.1037/a0020485>
- Hanan, H. (2013). Open space as meaningful place for students in ITB campus. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 85(2013), 308-317. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.361>
- Haslam, C., Haslam, S. A., Jetten, J., Cruwys, T. ve Steffens, N. K. (2021). Life change, social identity, and health. *Annual Review of Psychology*, 72, 635-661. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-060120-111721>
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York, NY: The Guilford Press.
- Helliwell, J. F. ve Putnam, R. D. (2004). The social context of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359(1449), 1435-1446. <https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1522>
- Hidalgo, M. C. ve Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 273-281. <https://doi.org/10.1006/jevp.2001.0221>
- Hurst, B., Wallace, R. R. ve Nixon, S. B. (2013). The impact of social interaction on student learning. *Reading Horizons*, 52(4), 375-398. doi ya erişim adresi eksik.
- Hopkins, N. ve Dixon, J. (2006). Space, place, and identity: Issues for political psychology. *Political Psychology*, 27(2), 173-185. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2006.00001.x>
- İraz, R., Arıbaş, A. N. ve Özşahin, F. (2021). Algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş ilişkisi: Üniversite öğrencileri örneği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 363-376. <https://doi.org/10.30692/sisad.930302>
- Jetten, J., Haslam, C., Haslam, S. A. ve Branscombe, N.R. (2009). The social cure. *Scientific American Mind*, 20(5), 26-33. <https://doi.org/10.1038/scientificamericanmind0909-26>

- Jetten, J., Haslam, C. ve Haslam, S. A. (Eds.). (2012). *The social cure: Identity, health and well-being*. Psychology Press.
- Joing, I., Vors, O. ve Potdevin, F. (2020). The subjective well-being of students in different parts of the school premises in French middle schools. *Child Indicators Research*, 13, 1469-1487. <https://doi.org/10.1007/s12187-019-09714-7>
- Junker, N. M., van Dick, R., Avanzi, L., Häusser, J. A. ve Mojzisch, A. (2019). Exploring the mechanisms underlying the social identity–ill-health link: Longitudinal and experimental evidence. *British Journal of Social Psychology*, 58(4), 991-1007. <https://doi.org/10.1111/bjso.12308>
- Kärnä, S. ve Julin, P. (2015). A framework for measuring student and staff satisfaction with university campus facilities. *Quality Assurance in Education*, 23(1), 47-66. <https://doi.org/10.1108/QAE-10-2013-0041>
- Keyes, C. L. M., Shmotkin, D. ve Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007-1022. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.1007>
- Kohlberg, L. (1971). Stages of moral development. *Moral Education*, 1(51), 23-92. <https://doi.org/10.3138/9781442656758-004>
- Kroenke, C. H., Quesenberry, C., Kwan, M. L., Sweeney, C., Castillo, A. ve Caan, B. J. (2013). Social networks, social support, and burden in relationships, and mortality after breast cancer diagnosis in the Life After Breast Cancer Epidemiology (LACE) study. *Breast Cancer Research and Treatment*, 137(1), 261-271. <https://doi.org/10.1007/s10549-012-2253-8>
- Kurtoğlu, A. (2010). *Kampüs tasarımında eylem yönlendiricisi ile sosyal etkileşimin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Levendosky, A., Bogat, G., Theran, S., Trotter, J., Eye, A. ve Davidson, W. (2004). The social networks of women experiencing domestic violence. *American Journal of Community Psychology*, 34(1-2), 95-109. <https://doi.org/10.1023/b:ajcp.0000040149.58847.10>
- Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years?. *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207-230. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.10.001>
- Linton, M. J., Dieppe, P. ve Medina-Lara, A. (2016). Review of 99 self-report measures for assessing well-being in adults: exploring dimensions of well-being and developments over time. *BMJ open*, 6(7), e010641.
- Littleton, K. (2011). Social interaction and learning. S. Järvelä (Ed.), *Social and emotional aspects of learning* (s.149-155) içinde. Oxford: Elsevier.
- Manzo, L. C. (2003). Beyond house and haven: Toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*, 23(1), 47-61. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(02\)00074-9](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(02)00074-9),

- Markus, H. R. ve Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.98.2.224>
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality (2nd ed.)*. New York: Harper and Row.
- Matthews, K. E., Andrews, V. ve Adams, P. (2011). Social learning spaces and student engagement. *Higher Education Research & Development*, 30(2), 105-120. <https://doi.org/10.1080/07294360.2010.512629>
- McLaughlin, P. ve Faulkner, J. (2012). Flexible spaces[...]what students expect from university facilities. *Journal of Facilities Management*, 10(2), 140-149. <https://doi.org/10.1108/14725961211218776>
- Minam, H. ve Tanaka, K. (1995). Social and environmental psychology: Transaction between physical space and group-dynamic processes. *Environment and Behavior*, 27(1), 43-55. <https://doi.org/10.1177/001391659502700104>
- Morton, T. A., van der Bles, A. M. ve Haslam, S. A. (2017). Seeing our self reflected in the world around us: The role of identity in making (natural) environments restorative. *Journal of Environmental Psychology*, 49, 65-77. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2016.11.002>
- Muhammad, S., Sapri, M. ve Sipan, I. (2014). Academic buildings and their influence on students' wellbeing in higher education institutions. *Social Indicators Research*, 115, 1159-1178. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0262-6>
- Murphy, M. C., Steele, C. M. ve Gross, J. J. (2007). Signaling threat: How situational cues affect women in math, science, and engineering settings. *Psychological Science*, 18(10), 879-885. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01995.x>
- Negm, H., Taha, D. S. ve Saadallah, D. M. (2020). The effect of the physical environment on social interaction: The case of educational campuses. Proceedings of REAL CORP 2020, 25th International Conference on Urban Development, Regional Planning and Information Society içinde (s. 847-857). Aachen: RWTH Publications.
- Neuman, D. J. (2013). *Building type basics for college and university facilities* (Vol. 22). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Nosek, B., Banaji, M. ve Greenwald, A. (2002). Math = male, me = female, therefore math ≠ me. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(1), 44-59. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.1.44>
- Oyanedel, J.C. ve Paez, D. (2021). Social belongingness and well-being: International perspectives. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.735507>.
- Oyserman, D., Brickman, D., Bybee, D. ve Celious, A. (2006). Fitting in matters. *Psychological Science*, 17(10), 854-861. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01794.x>
- Pascarella, E. T. ve Terenzini, P. T. (1991). *How college affects students*. San Francisco: Jossey-Bass.

- Paulhus, D. L. ve Vazire, S. (2007). The self-report method. R. W. Robins, R. C. Fraley ve R. F. Krueger (Ed.), *Handbook of research methods in personality* içinde (s. 224-239). London, England: Guilford.
- Peatross, F. D. ve Peponis, J. (1995). Space, education, and socialization. *Journal of Architectural and Planning Research*, 12(4), 366-385. <http://www.jstor.org/stable/43029178>
- Pettigrew, K.E. (1999). Waiting for chiropody: contextual results from an ethnographic study of the information behavior among attendees at community clinics. *Information Processing & Management*, 3(6), 801-817. [https://doi.org/10.1016/S0306-4573\(99\)00027-8](https://doi.org/10.1016/S0306-4573(99)00027-8)
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K. ve Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57-83. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(83\)80021-8](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80021-8)
- Ribak-Rosenthal, N. ve Russell, T. T. (1994). Dealing with religious differences in december: a school counselor's role. *Elementary School Guidance & Counseling*, 28(4), 295-301. <http://www.jstor.org/stable/42871131>
- Rollero, C. ve De Piccoli, N. (2010). Does place attachment affect social well-being?. *European Review of Applied Psychology*, 60(4), 233-238. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2010.05.00>
- Ross, C. M. (1992). *A study of academic and social integration in predicting student persistence at a residential, two-year college* (Yayımlanmamış doktora tezi). The Florida State University, USA.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141-166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Ryff, C. D. ve Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719-727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Schwarzer, R. ve Knoll, N. (2007). Functional roles of social support within the stress and coping process: A theoretical and empirical overview. *International Journal of Psychology*, 42(4), 243-252. <https://doi.org/10.1080/00207590701396641>
- Shumaker, S. A. ve Brownell, A. (1984). Toward a theory of social support: Closing conceptual gaps. *Journal of Social Issues*, 40(4), 11-36. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1984.tb01105.x>

- Sun, J., Harris, K. ve Vazire, S. (2020). Is well-being associated with the quantity and quality of social interactions?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 119(6), 1478-1496. <https://doi.org/10.1037/pspp0000272>
- Steadman, C. ve de Jong, A. (2022). Atmospheres of belonging? Exploring ambient power through Manchester's craft beer festivals. A. Smith, G. Osborn ve B. Quinn (Ed.), *Festivals and the city* içinde (s. 111-128). London: University of Westminster Press.
- Steffens, N. K., Jetten, J., Haslam, C., Cruwys, T. ve Haslam, S. A. (2016). Multiple social identities enhance health post-retirement because they are a basis for giving social support. *Frontiers in Psychology*, 7, 1519, 1-11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01519>
- Şahin, G. N. (2011). *Üniversite öğrencilerinin kendini açma, öznel iyi oluş ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Tajfel, H. ve Turner, J.C. (1986) The social identity theory of intergroup behavior. S. Worchel ve W.G. Austin (Ed.), *Psychology of intergroup relation* içinde (s. 7-24). Chicago: Hall Publishers.
- Temple, P. (2008). Learning spaces in higher education: an under-researched topic. *London Review of Education*, 6(3), 229-241. <https://doi.org/10.1080/14748460802489363>
- Thompson, M., Kaslow, N., Kingree, J., Rashid, A., Puett, R., Jacobs, D. ve Matthews, A. (2000). Partner violence, social support, and distress among inner-city African American women. *American Journal of Community Psychology*, 28(1), 127-143. <https://doi.org/10.1023/a:1005198514704>
- Tinto, V., Russo, P. ve Kadel, S. (1994). Constructing educational communities: Increasing retention in challenging circumstances. *Community College Journal*, 64(4), 26-29. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=EJ478131>
- Van Horn, E. J. (2019). *The design of happiness: Redesigning interior spaces to improve user health and wellness* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of Alberta, Alberta.
- Vaske, J. J. ve Kobrin, K. C. (2001). Place attachment and environmentally responsible behavior. *The Journal of Environmental Education*, 32(4), 16-21. <https://doi.org/10.1080/00958960109598658>
- Walton, G. M. ve Cohen, G. L. (2007). A question of belonging: Race, gender, social fit, and achievement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), 82-96. doi:10.1037/e633962013-253
- Walton, G. M. ve Cohen, G. L. (2011). A brief social-belonging intervention improves academic and health outcomes of minority students. *Science*, 331(6023), 1447-1451. <https://doi.org/10.1126/science.1198364>
- Walton, G. M., Logel, C., Peach, J. M., Spencer, S. J. ve Zanna, M. P. (2015). Two brief interventions to mitigate a "chilly climate" transform women's experience, relationships, and achievement in engineering. *Journal of Educational Psychology*, 107(2), 468-485. <https://doi.org/10.1037/a0037461>
- Walton, G. M., Cohen, G. L., Cwir, D. ve Spencer, S. J. (2012). Mere belonging: The power of social connections. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(3), 513-532. <https://doi.org/10.1037/a0025731>

- Weidman, J. C. (1979). Nonintellectual undergraduate socialization in academic departments. *The Journal of Higher Education*, 50(1), 48-62. <https://doi.org/10.2307/1981355>
- Wilcox, P., Winn, S. ve FyvieGauld, M. (2005). It was nothing to do with the university, it was just the people: the role of social support in the first-year experience of higher education. *Studies in Higher Education*, 30(6), 707-722. <https://doi.org/10.1080/03075070500340036>
- Wing Yan Man, T. ve Wai Mui Yu, C. (2007). Social interaction and adolescent's learning in enterprise education: An empirical study. *Education+Training*, 49(8/9), 620-633. <https://doi.org/10.1108/00400910710834058>
- Wortman, P. M. ve Napoli, A. R. (1996). A meta-analysis of the impact of academic and social integration of persistence of community college students. *Journal of Applied Research in the Community College*, 4(1), 5-21. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=EJ561571>
- Ybarra, O., Winkielman, P., Yeh, I., Burnstein, E. ve Kavanagh, L. (2011). Friends (and sometimes enemies) with cognitive benefits: What types of social interactions boost executive functioning?. *Social Psychological and Personality Science*, 2(3), 253-261. <https://doi.org/10.1177/1948550610386808>
- Yilmaz, C., Selcuk, E., Gunaydin, G., Cingöz-Ulu, B., Filiztekin, A. ve Kent, O. (2022). You mean the world to me: The role of residential mobility in centrality of romantic relationships. *Social Psychological and Personality Science*, 13(7), 1151-1162. <https://doi.org/10.1177/19485506211061017>

Extended Abstract

Purpose

The purpose of this research is to test a proposed model (Figure 1) which posits that as students' satisfaction with the socialization spaces in their faculty increases, their sense of belonging to the faculty and thus their psychological well-being will strengthen.

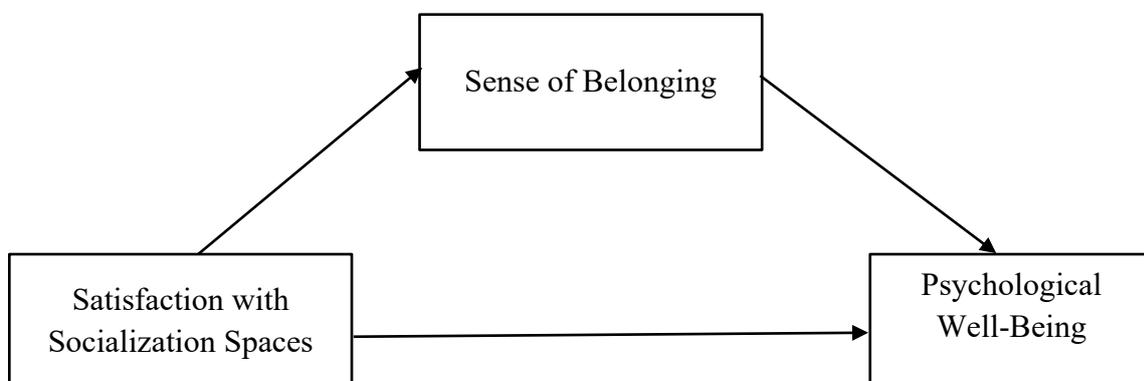

Figure 1. The Mediating Role of Sense of Belonging in the Relationship Between Satisfaction with Socialization Spaces and Psychological Well-Being

It is crucial to undertake this study as there is a scarcity of research investigating the impact of socialization spaces on university students and the underlying mechanisms that account for these effects, despite the recognition of the positive influence of social capital and social support on psychological well-being (Cohen and Syme, 1985; Helliwell and Putnam, 2004). In essence, this research is necessary to contribute to existing studies aimed at enhancing the well-being of university students by examining its antecedents.

Design and Methodology 250 ila 350 kelime arasında olmalıdır.

The sample of the study consisted of 549 students studying at different faculties of a university in Turkey. The mean age of the students was 21.2 ($SD = 3.32$). Students were recruited using convenience sampling method. This study was approved by the University Scientific Research and Publication Ethics Committee. An empirical study using a cross-sectional descriptive research design was carried out. The data were collected using online questionnaire method via Qualtrics software and participants' responses were automatically recorded in the software system. The link of the survey was shared with the participants through course announcements. Informed consent was provided to the participants on the first page of the questionnaire. The survey took approximately 10 minutes to complete.

The online questionnaire consisted of scales assessing demographics, satisfaction with socialization spaces, the sense of belonging, and psychological well-being. In order to collect demographic information, participants were asked to report their gender, age, year of education and relationship status. Satisfaction with socialization spaces was measured using 2 items: "How satisfactory do you think the socialization spaces in your faculty?" and "How sufficient do you think the socialization spaces in your faculty?". Participants rated these 2 items on a Likert-type scale ranging from 1 (not sufficient at all/not satisfactory at all) to 7 (very sufficient/very satisfactory). Because there was a significant and high correlation between the two items ($r = .92, p < .001$), the average of these two items was used as a satisfaction with socialization spaces score. A shortened version of Walton et al. (2015)'s sense of fit scale was utilized to gauge the faculty members' sense of belonging. The authors translated a five-item scale into Turkish, then two blind translators translated it back into English. The scale's validity was tested using factor analysis, and the results indicated that all of the items fit into one factor as predicted. Short version of the Psychological Well-Being Scale (Ryff, 1989) was used to measure psychological well-being. Participants rated scale items on a likert-type scale ranging from 1 (strongly disagree) to 7 (strongly agree).

Findings

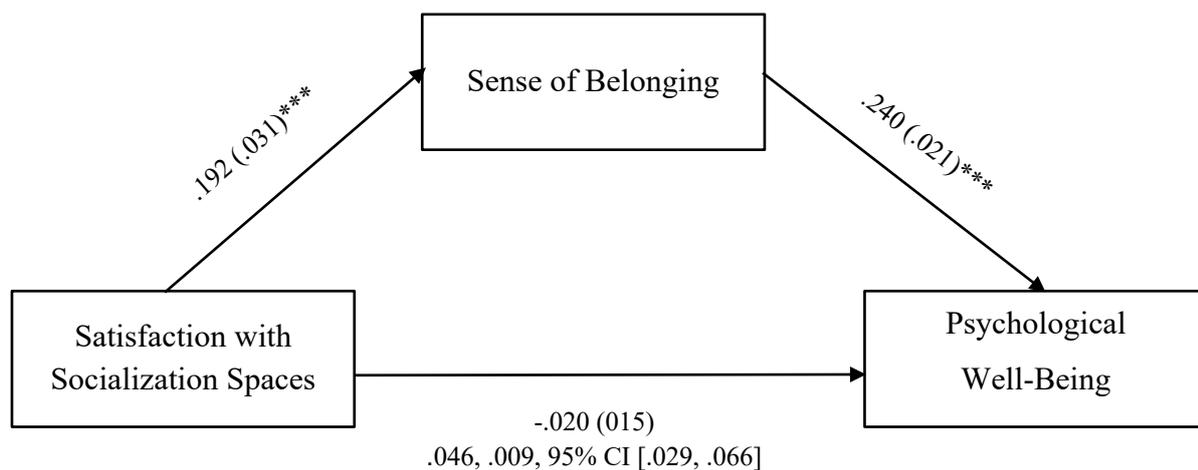
In the present study, the mediating effect of the sense of belonging to the faculty on the relationship between satisfaction with socialization spaces and psychological well-being was investigated. In addition, age, gender, faculty and the grade of the students were included as control variables in the analysis. Analyzes were carried out using the IBM SPSS Statistics 21 program. In SPSS program, descriptive statistics, Pearson correlation test and SPSS compatible Process Macro 4.2 (Hayes, 2013) plug-in were used. Intercorrelations, mean, standard deviation and Cronbach's alpha values are reported in Table 1.

Table 1
Intercorrelations, Mean, Standard Deviation, and Cronbach Alpha Values

Variables	<i>M</i>	<i>SD</i>	α	1	2	3	4
1. Age	21.2	3.32					
2. Class	2.35	1.36		.66***			
3. Satisfaction with social spaces	3.63	1.71	.96	-.07	-.10*		
4. Sense of belonging	4.55	1.27	.80	.03	.05	.25***	
5. Psychological well-being	4.85	.66	.72	.15***	.13**	.06	.45***

*** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$

There was no direct relationship between university students' satisfaction with socialization spaces in their faculties and their psychological well-being. However, students' satisfaction with socialization spaces predicted psychological well-being through their sense of belonging to their faculty, $B = .046$, $SE = .009$, 95% CI [.029, .066] (Figure 2). In other words, it has been observed that as students' satisfaction with socialization spaces increases, their sense of belonging to the faculty also increases and in this way their psychological well-being is improved. These results remained significant after controlling for students' age, gender, faculty and year of education, $B = .047$, $SE = .009$, 95% CI [.031, .067].

*** $p < .001$

Figure 2. The Mediating Role of Sense of Belonging in the Relationship Between Satisfaction with Socialization Spaces and Psychological Well-Being

All values presented in the figure are standardized regression coefficients obtained without controlling for students' age, gender, and class (standard deviations are shown in parentheses). On the line representing the relationship between satisfaction with the socialization spaces and psychological well-being, the first value shows the coefficient before adding the sense of belonging to the model, while the second value shows the coefficient after adding the sense of belonging to the model.

Research Limitations

Present research has some limitations. The sample of this study consists only of students enrolled in one university. A sample consisting of students enrolled in a single university does not allow the results to be compared with students studying at different universities. Future studies may consider to include a sample that allows comparison. Another limitation of the current study is the use of cross-sectional design which does not allow to make a causal inference. Future studies are encouraged to conduct a study with experimental or longitudinal design to be able to make causal inferences. Finally, the current study did not investigate in detail students' satisfaction with which specific socialization areas increases their sense of belonging to their units. Expanding the scope of the measure to be used to measure socialization areas in future studies will enable more comprehensive information to be obtained on the subject.

Originality/Value

Prior work has mostly focused on exploring the influence of educational factors such as teachers, classroom environment, and education quality on students' well-being. However, there exists a research gap regarding the impact of socialization spaces within educational institutions on students' psychological well-being and the underlying mechanisms behind these effects. Given the recognized positive effects of social interaction and social support on individuals' psychological well-being, it is crucial to address this gap in the literature. By bridging this gap, the present study will provide significant contributions to both educational and psychological sciences. Firstly, this research will redirect researchers' attention from extensively studied educational factors to socialization spaces. In other words, it aims to highlight the effects of socialization spaces on the psychological well-being of university students, shifting the focus from frequently examined areas like classrooms. Secondly, this study is expected to have practical implications. Emphasizing the significance of socialization spaces in universities may lead to the integration of more socialization spaces in future campus designs. Furthermore, the findings of this study are anticipated to inspire novel applications across various fields, ranging from education to architecture.

Araştırmacı Katkısı: Cansu YILMAZ (%50), Esmâ Esen ÇİFTÇİ (%50).

İş Güvenliği Kültürü: Otel Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma^{1 2}

Funda YALIM³ - Umut ELBİR⁴

Başyuru Tarihi: 16.08.2023

Kabul Tarihi: 26.12.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Örgütlerde iş sağlığı ve güvenliğine yönelik alınan önlemler ve uygulamalar sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının oluşturulmasını amaçlamaktadır. İş güvenliği kültürü de bu ortamın yaratılmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Örgüt kültürünün bir alt bileşeni olarak kabul edilen güvenlik kültürü bir kurumda çalışanların güvenlikle ilgili paylaştığı değerler, inançlar, tutumlar ve davranışlar bütünüdür. Bu araştırmanın amacı, otel işletmelerinde çalışanların güvenlik kültürü algı düzeylerini tespit etmek ve demografik değişkenler açısından bir farklılık olup olmadığını belirlemektir. Nicel araştırma yönteminin tercih edildiği bu çalışmada betimsel ve ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır. Veriler anket tekniği ile toplanmış ve SPSS 25.0 istatistik programında analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda güvenlik kültürü algı düzeyinin yüksek seviyede olduğu ve güvenlik kültürü genel algısının yaş ve eğitim değişkenine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt Kültürü, İş Sağlığı ve Güvenliği, Güvenlik Kültürü

Atıf: Yalim, F. ve Elbir, U. (2024). İş güvenliği kültürü: otel çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 105-130.

¹ Bu çalışmanın etik kurul izni Nişantaşı Üniversitesi Etik Kurulu'nun 18.05.2023 tarih ve 2023/19 sayılı kararı ile alınmıştır.

² Bu çalışma 27-29 Nisan 2023 tarihleri arasında Eskişehir'de düzenlenen Uluslararası Katılımlı Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi (IERFM)'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir.

³ İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, funda.yalim@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0940-8868

⁴ İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, umutelberr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1416-9731

Occupational Safety Culture: A Study on Hotel Employees

Funda YALIM⁵ - Umut ELBİR⁶

Submitted by: 16.08.2023

Accepted by: 26.12.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The measures and practices taken for occupational health and safety in organizations aim to create a healthy and safe working environment. Occupational safety culture also plays an important role in creating this environment. Safety culture, which is considered a subcomponent of organizational culture, is the set of values, beliefs, attitudes and behaviors shared by employees in an organization regarding safety. The purpose of this research is to determine the safety culture perception levels of employees in hotel businesses and to determine whether there is a difference in terms of demographic variables. In this study, in which the quantitative research method was preferred, descriptive and relational scanning design was used. The data were collected by questionnaire technique and analyzed in SPSS 25.0 statistical program. As a result of the analysis, it was determined that the safety culture perception levels of the employees were high and the general perception of the safety culture differed according to the age and education variable.

Keywords: Occupational Health and Safety, Corporate Culture, Safety Culture

⁵ İstanbul Nisantasi University, Faculty Of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Public Relations and Advertising, funda.yalim@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0940-8868

⁶ İstanbul Bilgi University, Vocational School of Health Services, Department of Property Protection and Security, umutelbirr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1416-9731

Giriş

Günümüzde iş sağlığı ve güvenliği sadece çalışanı ve işvereni bağlayan bir konu olmaktan çıkmış, toplumsal yaşamda ekonomik ve sosyal alanları da etkileyen çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (İşler, 2014, s.54). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), iş sağlığı ve güvenliği (İSG) uygulamalarının başlıca amaçlarını “iş yerlerinde çalışanların sağlığının ve çalışma kapasitesinin korunması ve geliştirilmesi, çalışma koşullarının ve çalışma ortamının güvenlik ve sağlığa elverişli duruma getirilmesi, kurumun temel değerlerini yansıtan bir iş örgütlenmesinin ve örgüt kültürünün geliştirilmesi, kalite temelli gönüllü yönetim uygulamalarının, etkili yönetim sistemlerinin ve personel politikalarının hayata geçirilmesi” olarak ifade etmektedir. (“Dünya Sağlık Örgütü”, t.y.). Sanayi devrimi ile birlikte üretim yöntemlerinin farklılaşması ve üretim hacmindeki artış hem iş görenler hem de işverenler açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde iş görenlerin daha önceden alışık olmadıkları bir şekilde kalabalık gruplar hâlinde çalışmaya başlamaları, karşılaştıkları ağır çalışma koşulları, uzun mesai saatleri ve iş ortamlarında gerekli iş sağlığı ve güvenlik önlemlerinin alınmaması gibi unsurlar neticesinde iş kazaları ve meslek hastalıkları artış göstermiştir.

Son yıllarda iş sağlığı ve güvenliği alanında ortaya çıkan problemlerin mevzuat dışındaki farklı yaklaşımlarla değerlendirilmesi gerektiği konuyla ilgili tüm taraflar tarafından kabul edilmektedir. Modern iş sağlığı ve güvenliği anlayışı ilkelerinin temelinde korumanın ve önleminin daha etkili, daha kolay, daha az maliyetli bir yöntem olduğu düşüncesi yer almaktadır. İş sağlığı ve güvenliğine yönelik bu paradigma değişikliği geçmiş yıllarda karşımıza çıkan ve bir olay gerçekleşikten sonra yapılan inceleme ile iş süreçlerinin tekrar düzenlenmesine odaklanan tepkisel (reaktif) yaklaşımın yerini olay yaşanmadan önce güvenlikten uzak, sağlıklı çalışma koşullarına odaklanıp bu durumların önlenmesi için çözümler üreten önleyici (proaktif) yaklaşımın almasını sağlamıştır. Dolayısıyla güvenlik kültürünün bu proaktif yaklaşımı iş sağlığı ve güvenliğinin işyerlerinde koruma ve önleme gereksinimini karşılama yollarından biri olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır (İşler, 2013, s.1). İş sağlığı ve güvenliğinin örgütsel, ekonomik, toplumsal anlamda birçok unsuru etkilediğinin kabul edilmesi ile birlikte, iş güvenliği kültürü daha dikkatli bir biçimde incelenmeye başlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı otel işletmelerinde çalışanların güvenlik kültürü algı düzeyini tespit etmek ve güvenlik kültürü algı düzeyinin demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Otel işletmeleri turizm sektörünün önemli paydaşları arasındadır. Çalışma kapsamında bu sektörün seçilmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Turizm insan ilişkilerinin ön planda olduğu emek yoğun bir sektördür ve aynı zamanda ülke ekonomileri açısından da önem taşımaktadır. Bu sektörde faaliyet gösteren otel işletmelerinin sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Otellerin sayıca artış göstermesi bu alandaki istihdam oranını artırmakta ve son yıllarda daha çok otel çalışanın iş kazaları, meslek hastalıkları ve risklerle karşılaşmalarına neden olmaktadır. Yapılan ulusal ve uluslararası literatür taraması sonucunda iş güvenliği kültürü üzerine yer alan çalışmaların genelde çok tehlikeli ve tehlikeli sınıfta faaliyet gösteren enerji, madencilik, inşaat, kimya (Sorensen, 2002; Dursun, 2013; Yıldız ve Yılmaz, 2017; Tappura, Jääskeläinen, Pirhonen, 2022; Hammond, King, Joe ve Miller, 2023) gibi iş kollarında bulunan işletmelere yönelik olduğu tespit edilmiştir. Otel işletmelerinde iş güvenliği kültürünün incelenmesine yönelik kısıtlı sayıda çalışma (Kuo, Cheng, Chang ve Ying, 2020; Elziny ve Mohamed, 2020; Can ve Hüseyinli, 2017) bulunmaktadır.

Esas fonksiyonları itibariyle otel işletmeleri “İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği”ne göre az tehlikeli sınıf kategorisinde yer almaktadır. Ancak bu konaklama işletmelerinin bünyesinde tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfa giren işlerin yürütüldüğü farklı bölümler de bulunmaktadır (Aksoy, 2021, s.50). Her ne kadar iş kazaları, meslek hastalıkları ve risklerin ağır ve tehlikeli iş kollarında daha fazla olduğu bilirse de otel işletmelerinin de kendine has çalışma koşulları birtakım riskleri, iş kazalarını ve meslek hastalıklarını beraberinde getirmektedir. Çalışmanın az tehlikeli sınıf kapsamına giren ve görece daha az araştırılan turizm sektöründeki otel işletmelerine yönelik olmasının bu açıdan önem taşıdığı düşünülmektedir.

Alan Yazın Taraması

İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramına Genel Bakış

Sağlık ve güvenlik İSG alanında bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi gereken iki farklı kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Gökçe, 2020, s.83). DSÖ iş sağlığını, “tüm meslek gruplarındaki çalışanların fiziksel, zihinsel, sosyal refahını geliştirmek ve sürdürmek için halk sağlığı alanı içinde yapılan faaliyetler” olarak tanımlamıştır Dünya Sağlık Örgütü”, t.y.). İş güvenliği ise “iş yerlerinde işin yürütülmesi ile ilgili olarak oluşan özel tehlikelerden ve sağlığa zarar verebilecek şartlardan korunmak için yapılan metotlu çalışmalar” olarak tanımlanmıştır (Altınel, 2015, s.79). İş sağlığı ve güvenliği çalışma hayatında yer alan risk, tehlike, meslek hastalığı, kaza, ramak kala olay gibi kavramları bünyesinde barındırmaktadır. Öncelikle bu kavramların ne olduğunun bilinmesinde fayda bulunmaktadır.

İş hayatındaki çalışma şartlarının çok yönlü düzenlenmesini hedefleyen bazı kanunlar ve bu kanunlar çerçevesinde oluşturulan farklı yönetmelikler ve düzenlemeler mevcuttur. Örneğin ülkemizde Avrupa Birliği (AB) mevzuatı referans alınarak çıkarılan 4857 sayılı İş Kanunu ve 6331 sayılı İSG Kanunu ve bu kanunlar kapsamında yapılan çeşitli yönetmelikler bunlara örnek gösterilebilir (İşler, 2013, s.1). 6331 sayılı kanun sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesini işverenin yükümlülükleri arasında kabul etmektedir. Kanun iş kazasını "iş yerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen veya bedenen özre uğratan olay" olarak tanımlarken, meslek hastalığı ise “mesleki risklere maruziyet sonucu ortaya çıkan hastalık” olarak tanımlanmıştır. Kanunda “tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma ya da başka zararlı sonuç meydana gelme ihtimali” risk olarak tanımlanırken, “işyerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek, çalışanı veya işyerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyeli” tehlike olarak tanımlanmıştır. Ramak kala olay ise “işyerinde meydana gelen çalışan, işyeri ya da iş ekipmanını zarara uğratma potansiyeli olduğu halde zarara uğratmayan olay” şeklinde tarif edilmiştir (6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2012).

İş güvenliğinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar tarihsel olarak üç dönemde incelenmektedir. Birinci dönem olarak kabul edilen 1800’lü yılların sonundan 1900’lerin ortalarına kadar iş ortamlarında güvenlik konusu teknoloji ile ilişkilendirilmiş ve makine ve ekipmanlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır (Antonsen, 2009, s. 21). Bu dönemde fiziksel çalışma koşullarının kontrol altına alınması ile kazaların çoğunun önleneceği düşüncesi ile hareket edilmiştir. Ancak fiziksel koşullara yönelik alınan önlemlere rağmen Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İngiliz fabrikalarında kazaların endişe verici bir oranda artmaya devam ettiği görülmüştür. Bu artışın sebeplerinin incelenmesi için çalışma komisyonları oluşturulmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda iş yerlerinde meydana gelen çoğu kazanın fiziksel çalışma koşullarından ziyade çalışanların güvensiz davranışlarının sonucunda meydana geldiği tespit edilmiştir (Baran, 2020, s.24). 1900’lü yılların ortalarından 1980’lerin başına kadar geçen süre ikinci dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde örgütlerde çalışanların bireysel düzeyde geliştirilmesini amaçlayan önlemler karşımıza çıkmaktadır. İşe alım süreçleri titizlikle yürütülmeye çalışılmış, çalışanların iş becerilerini ve motivasyonlarını artırmaya yönelik uygulamalar yapılmış ve bu yolla güvenliğin geliştirilmesi hedeflenmiştir. 1980’lerde başlayan üçüncü dönem ise iş güvenliği ile ilgili örgütsel ve yönetsel koşulların öneminin kabul edildiği ve güvenlikle ilgili yönetim sistemlerinin kurulmaya başlandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Antonsen, 2009, s. 21).

İşletmelerde iş güvenliği kavramının değerlendirilmesinin zaman içerisinde değişime uğraması iş güvenliğinin sağlanmasına yönelik alınan tedbirleri ve yapılan çalışmaları da farklılaştırmıştır. İş sağlığı ve güvenliği alanında yaşanan bu paradigma değişimi ile birlikte reaktif bakış açısı yerini proaktif bakış açısına bırakmıştır. Proaktif bakış açısı önlemeyi temel almakta ve bunun sağlanması için işletmelerde iş güvenliği kültürünün oluşturulmasına önem vermektedir.

İş Güvenliği Kültürü

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) tarafından ilk kez Çernobil kazasına ilişkin düzenlenen Güvenlik Serisi No:75-INSAG-1 (Çernobil Kazası ile ilgili kaza sonrası inceleme toplantısı özet raporu)'de kullanılan güvenlik kültürü kavramı daha sonra IAEA tarafından 1988'de yayınlanan INSAG-3 (Nükleer santraller için temel güvenlik ilkeleri) raporunda genişletilmiş ve sıklıkla nükleer santrallerin güvenliği ile ilgili kullanılmaya başlanmıştır (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, 1991, s.1). Bu tarihlerden itibaren kavram tartışılır hale gelmiştir. 1988 yılında Kuzey Denizi'ndeki bir petrol platformunda yaşanan patlama ve Londra'da meydana gelen demiryolu kazasına yönelik kamu otoriteleri tarafından hazırlanan raporlarda söz konusu işletmelerde güvenlik kültürü düzeyinin zayıf olmasının kazalara yol açtığı vurgulanmıştır (Cox ve Flin, 1998, s. 190). IAEA tarafından 1986 ve 1998 yıllarında yayınlanan INSAG-1 ve INSAG-3 raporlarında güvenlik kültürü kavramı kullanılmış ancak kavramın anlamı yoruma açık bırakılmış ve güvenlik kültürünün nasıl değerlendirilmesine gerektiğine ilişkin bir yol haritası ortaya konmamıştır. INSAG-4-Safety Culture raporunda güvenlik kültürünün yönetimin sorumluluğu ve çalışanların tutumu olmak üzere iki önemli unsur olduğundan bahsedilmiş ve bu noktada hem organizasyonel hem de bireysel anlamda güvenliğe ilişkin bireysel farkındalık, personel eğitimi, liderlik gibi bazı unsurlara dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, 1991, s.5).

Güvenlik kültürü kavramı literatürde kurumlar ve bilim insanları tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bunlardan Cox ve Cox (1991; s.94) güvenlik kültürünü “çalışanların iş güvenliği ile ilgili olarak paylaştıkları tutumları, inançları, algılamaları ve değerleri” olarak tanımlarken, Turner ve diğerleri (1989; s.4) güvenlik kültürünü “bir organizasyondaki çalışanların, yöneticilerin, müşterilerin ve toplum üyelerinin tehlikeli koşullara maruz kalmasının en aza indirilmesi ilgili inançlar, normlar, tutumlar, roller, sosyal ve teknik uygulamalar” olarak tanımlamıştır. Ostrom ve diğerleri (1993; s.163) ise güvenlik kültürünü “örgütün güvenlik performansını etkileyen ve örgütün eylemlerinde, politikalarında, prosedürlerinde kendini gösteren inanç ve tutumlar” olarak tanımlamıştır.

Bir kuruluşun organizasyon yapısını, mevcut sağlık ve güvenlik performansını ve çalışanlarının tutum ve davranışlarını etkilediği düşünülen güvenlik kültürü aynı zamanda örgüt kültürünün bir alt boyutu olarak da kabul edilmektedir (Sorensen, 2002, s.189; Cooper, 1998, s. 1; Clarke, 1999, s. 185). Güvenlik kültürü kavramı kültür ve örgüt kültürü kavramları ile yakından ilişkilidir. Bu noktada örgüt kültürünün ne olduğuna, toplumsal kültür ile bağlantısına ve örgüt kültürü ve güvenlik kültürü ilişkisinin nasıl şekillendiğine değinmekte fayda bulunmaktadır.

“Bir grup insanı karakterize eden ortak fikirler, değerler, tutumlar ve normlar bütünü” olarak antropolojide kavramsallaştırılan kültür kelimesi bu anlamıyla bir toplumun yaşantısının tüm yönlerini yansıtmaktadır. Bu yönüyle kültür güvenlik, teknoloji, politika, ekonomi vb. konulara yönelik yaklaşımımızı ve günlük hayatımızda bu alanlara yönelik davranışlarımızı ve düşüncelerimizi etkilemektedir (Haukelid, 2008, s. 414). Kültürel unsurlar toplumdan topluma değişmekte ve her toplumun kendine has bir kültürü bulunmaktadır. Dolayısıyla o toplumda yer alan örgütlerin de kendilerine ait kültürleri bulunmaktadır (Vural, 2003, s. 38). Koch (2004) toplumsal kültürün örgüt kültürünü etkilediğini ve güvenlik kültürünün de örgüt kültürü ve toplumsal kültürden etkilendiğini ifade etmiş ve “*Integration, Differentiation and Ambiguity in Safety Cultures*” başlıklı makalesinde kültür ve güvenlik kültürü ilişkisini şu şekilde dile getirmiştir:

“...Kültür ve güvenlik kültürü kavramlarına yöneltilmiş birçok soruya istinaden birçok cevap bulunmaktadır. ‘Kültür’ ve ‘güvenlik kültürü’ nedir? Yönetilebilir mi? Kontrol edilebilir mi? Ölçülebilir mi? Tek bir bütüncül kültür yapısı ile mi, yoksa pek çok alt kültürler mi ilgileniyoruz? Entegrasyon, farklılaşma veya belirsizlik bu kavramların ana karakteristik özellikleri midir? Bu tartışmalar özellikle 1980’li yıllardan itibaren önem kazanan bir kavram olan ‘örgüt kültürü’ ne yönelik ilgiyi yansıtmaktadır. Güvenlik kültürü de doğal olarak örgüt kültürünün bir parçasını oluşturmaktadır...” (707).

Örgüt kültürü bir örgütte mevcut olan ve toplumsal kültüre benzer bir olguyu ifade etmektedir (Akgün, Keskin, Koçoğlu, 2016, s. 383). Örgüt kültürü ile ilgili literatürde önemli bir isim olan Edgard Schein (2010, s.18) örgüt kültürünü “bir grubun üyelerinin dış uyum ve iç bütünleşme sorunlarını çözerken öğrendiği kabul edilen ve bu nedenle yeni üyelere algılamının, düşünmenin ve hissetmenin doğru yolu olarak öğretilmesi gereken temel varsayımlar” olarak tanımlamakta ve örgüt kültürünün ayırt edilebilir unsurlarını üç seviyede ele almaktadır. Bunlar yapay eserler (artefacts), değerler ve inançlar (values and beliefs) ve varsayımlardır (assumptions). Yapay eserler örgüt kültürünün kıyafet kuralları, semboller, yapılar, yazılı belgeler, gözlemlenebilir ritüeller, ödülleri ve törenler gibi unsurlarını içermektedir. Değerler ve inançlar örgütte neyin önemli ve değerli olduğu, nasıl karar verildiği ve neyin kabul edilebilir veya edilemez olduğu ile ilgilidir. Örgütün misyon/vizyon beyanı veya stratejisinde ifade edilmektedir. Temel varsayımlar (assumptions) ise örgüt kültürünün tüm unsurları içerisinde en az görünür olanı temsil etmekte ve paylaşılan deneyimler yoluyla içselleştirilen inanç ve değerlerden oluşmaktadır. Bunlar büyük ölçüde konuşulmamaktadır ve tartışmaya da açık değildir. Tüm bu varsayımlar algılamalar üzerinde etkili olmakta ve bir örgütün nihai davranış kaynağı olmaktadır. Örgüt kültürü çalışanların örgütsel amaçları benimsemeleri ve yaptıkları işe yansıtılmaları konusunda önemli bir işlev üstlenmektedir (Öksüz ve Vural, 2016, s. 10).

Tüm çalışanlarını güçlü bir kültür yaratma noktasında sürece dahil etmek için çabalayan örgütler güçlü bir güvenlik kültürünü oluşturmada da başarılı olurlar (Cooper, 1998, s.1). Burada amaç çalışanların iş ortamındaki risklerin bilincinde oldukları ve aynı zamanda güvenli olmayan davranışlardan kaçındıkları bir atmosfer oluşturmaktır (Muñiz, Peón, Ordás 2007, s. 627). Amerika Birleşik Devletleri’nde 1960’ların başından 1970’lerin sonuna kadar farklı endüstrilerde yürütülen bir araştırmanın sonucuna göre güçlü bir iş güvenliği kültürüne sahip olan örgütlerin başlıca özellikleri şu şekilde ortaya konmuştur (Cooper, 1998, s. 13):

- Üst yönetimin güvenlik ile ilgili çalışmalara güçlü bir şekilde destek vermesi, bizzat katılması ve liderlik etmesi
- Örgütün tüm kademeleri arasında yakın bir ilişki ve iletişimin olması
- Tehlikelere yönelik kontrol mekanizmalarının fazla olması ve daha iyi çalışma şartlarının bulunması
- Yetişmiş istikrarlı bir iş gücünün bulunması
- Çalışanlar için seçme, yerleştirme ve terfi prosedürlerinin iyi bir şekilde uygulanması
- Personelin uygun pozisyonda görevlendirilmesi ve sonrasında iyi bir güvenlik eğitiminin verilmesi
- Ramak kala raporlaması da dahil olmak üzere güvenliğin önemini pekiştiren güvenlik planlarının varlığı

Güvenlik kültürünün boyutlarının neler olduğu üzerine literatürde araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Wiegmann ve diğerlerine göre (2004) bu boyutlar aşağıdaki gibidir (Dursun, 2012, s. 41).

Örgütsel bağlılık: Bir örgütün üst yönetiminin güvenlik kültürünün desteklenmesinde oynadığı kritik rolü ve örgütte güvenliği ne ölçüde temel değer olarak gördüğünü ifade etmektedir.

Yönetimin katılımı: Tüm seviyedeki yöneticilerin örgüt içindeki kritik güvenlik çalışmalarına bireysel olarak ne derece katıldığını ifade etmektedir.

Çalışanı yetkilendirme: Çalışanların güvenlik ile ilgili kararlarda söz sahibi olmaları anlamına gelmektedir. Güçlü bir güvenlik kültürüne sahip örgütlerde çalışanların güvenlikle ilgili konuların geliştirilmesinde kilit rol oynadığı kabul edilmektedir.

Ödüllendirme sistemleri: Örgütlerde güvenli davranışların desteklenmesi, güvensiz davranışların, gereksiz risk almaların cezalandırılması veya caydırılmasına yönelik bir sistemin olmasını ifade etmektedir.

Raporlama sistemleri: Çalışanların güvenlikle ilgili problemlerini, endişelerini veya önerilerini bildirebildikleri bir sistemi anlatmaktadır. Düzenli işleyen bir sistem kaza öncesinde yönetiminin zayıf olduğu noktaların tespit edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sistem sorunların çözümü noktasında çalışanlara geri bildirim imkânı da sağlamaktadır

Yukarıda yer alan güvenlik kültürleri boyutlarının yanı sıra literatürde başka boyutlar da bulunmaktadır. Bunlar kısaca şu şekilde açıklanabilir (Uslu, 2007, s.61-63; Sungur ve Şerifoğlu, 2007, s. 41-50).

Güvenlik önceliği: İş sağlığı ve güvenliğinin bütün iş süreçlerinde öncelikli olmasını ifade etmektedir. "Önce insan, önce sağlık, önce iş güvenliği" anlayışının örgütlerde temel değer olarak yerleştirilmesini hedeflemektedir.

Güvenlik iletişimi: Örgütlerde iş sağlığı ve güvenliği anlayışının yerleştirilebilmesi ve çalışanlara güvenlik kültürü öğelerinin aktarılabilmesi için her seviyede katılımın olduğu çift yönlü bir iletişim sisteminin önemini anlatmaktadır. Örgütlerde güçlü bir güvenlik kültürünün oluşturulması ve bunun içselleştirilmesini engelleyen faktörlerden biri "eksik iletişim" dir. Sadece "bilgilendirme" iletişimin gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. İş sağlığı ve güvenliğine yönelik raporlama sistemlerinin etkili olabilmesi için de çift yönlü kurum içi iletişimin etkin biçimde işletilmesi gerekmektedir.

Güvenlik eğitimi: Örgüt içinde bu alana yönelik yapılacak tüm uygulamalarda çalışan eğitiminin önemini vurgulamaktadır. Kurumlarda çoğu kaza ve yaralanmanın temelinde "emniyetsiz ortam" ve "emniyetsiz hareketler" bulunmaktadır. Bunlar örgütlerde "dikkatsizlik" olarak değerlendirilmemeli ve bu noktada eğitim çalışmaları titizlikle yürütülmelidir. Eğitim ortamları aynı zamanda olumlu güvenlik kültürünü destekleyen örgüt kültürünün yaratılması için de önemli kurum içi iletişim fırsatları sağlamaktadır.

İş güvenliği kültürü çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik kültürünün her bir boyutu kurumlarda iş sağlığı ve güvenliği anlayışının yerleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Çalışanlarda bu konuya yönelik farkındalığın ve duyarlılığın oluşturulması, iş güvenliğinin bir örgüt kültürü ögesi olarak kurumun temel değerlerinin merkezine yerleştirilmesi ve tüm iş süreçlerinde "önce insan, önce sağlık, önce iş güvenliği" felsefesinin yer aldığı bir iş ortamının yaratılmasında güvenlik kültürünün her bir boyutunun önemli işlevleri bulunmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

İş kazaları ve meslek hastalıkları insan hayatını tehlikeye atmakla birlikte işyerinde üretkenliği düşürmekte, işçi ve işveren arasında sorunlara neden olmakta ve aynı zamanda işyerinin itibarını da etkilemektedir. Oluşabilecek iş kazaları sadece işçiler için değil, işverenler için de ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bu araştırmanın amacı otel işletmelerindeki çalışanların güvenlik kültürü algı düzeyini tespit etmek ve demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Çalışma kapsamında turizm sektöründe yer alan otel işletmelerinin seçilmesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Turizm insan ilişkilerinin ön planda olduğu emek yoğun bir sektördür ve aynı zamanda ülke ekonomilerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Turizm sektöründe faaliyet gösteren otel işletmelerinin sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Otellerin sayıca fazlalaşması bu alandaki istihdam oranını artırmakta ve günümüzde daha çok otel çalışanın iş kazaları, meslek hastalıkları ve risklerle karşılaşmalarına neden olmaktadır.

İnsan etkileşiminin yoğun olduğu otel işletmelerindeki başlıca risk faktörleri arasında uzun çalışma saatleri, vardiyalı çalışma, mola ve izin ihlalleri, çalışanların zaman zaman misafirler tarafından şiddet ve baskıya maruz kalmaları, yetersiz ücret ve kötü fiziksel şartlar, ekipman ve eğitim eksiklikleri, adil olmayan performans değerlendirme kriterleri sayılabilir (İlhan, Gözükara ve Aksu, 2017, s. 3-5). Akkuş (2021)'un "Otel çalışanlarının nasıl ve ne tür iş kazaları geçirdikleri?" sorusuna cevap aradığı "İş sağlığı ve güvenliğine keşifsel bir bakış: Otel çalışanlarının yaşadıkları iş kazaları" başlıklı çalışmada ortaya çıkan başlıca iş kazaları akut travma (düşme, devrilme, çarpma, elektrik çarpması, kesme, yanma), incinme ve yaralanma (kol, bacak, omurga, kafa) olarak belirlenmiştir. 6331 sayılı Kanun, iş sağlığı ve güvenliğine yönelik önleyici bir bakış açısının temel alındığı bir kanundur. Zira günümüzün modern iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları da proaktif bir bakış açısıyla konuya yaklaşmaktadır. Can ve Hüseyinli (2017) 6331 sayılı İSG Kanununu güvenlik kültürü açısından şöyle değerlendirmiştir:

"...6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu çerçevesinde iş sağlığı ve kültürünün oluşumunu gerçekleştirmek için kanunda önemli hak ve yükümlülükler öngörülmüştür. Bu doğrultuda çalışanların bilgilendirilmesi (md.16), eğitimi (md.17), görüşlerinin alınarak iş sağlığı güvenliği sürecine katılımlarının sağlanması (md.18), kanunda düzenlenmiştir. İşverenler md. 16 kapsamında çalışan ya da çalışan temsilcilerini; sağlık ve güvenlik riskleri, koruyucu ve önleyici tedbirler, kendileri ile ilgili yasal hak ve sorumluluklar, ilk yardım, olağan dışı durumlar, afetler ve yangınla mücadele ve tahliye işleri konusunda görevlendirilen kişiler konusunda bilgilendirmekle, ciddi ve yakın tehlikeye maruz kalan veya kalma riski olan bütün çalışanları alınacak tedbirler konusunda bilgilendirme yükümlülüğü altındadır. İş sağlığı ve güvenliği kültürünün oluşturulmasında, iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesinde insan unsurunun önemi ve çalışanların daha bilinçli ve şuurdu davranmalarını sağlamak için eğitim önem taşımaktadır. Bu çerçevede kanunun 17. maddesi, işverenleri işe başlamadan önce, çalışma yeri veya iş değişikliğinde, iş ekipmanlarının değişmesi hâlinde veya yeni teknoloji uygulanması hâlinde iş sağlığı ve güvenliği eğitimi vermek ve değişen yeni risklere ve durumlara göre eğitimin yenilenmesini ve düzenli aralıklarla tekrarlanması ile ilgili sorumlulukları öngörülmüştür. Yine kanunun 18. maddesi ile çalışanların, sendika temsilcilerinin ya da çalışan temsilcilerinin, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili konularda, yeni teknolojilerin uygulanması, seçilecek iş ekipmanı, çalışma ortamı ve şartlarının çalışanların sağlık ve güvenliğine etkileri konularında işverence görüşlerinin alınması öngörülmüştür. Görüldüğü üzere, bu düzenlemeler iş sağlığı ve güvenliği kültürünün oluşturulmasına önemli katkı sağlayacak düzenlemelerdir..." (1401-1402)

Çalışanların güvenli davranışlar sergilemeleri alınacak tedbirlerin yanı sıra olumlu bir güvenlik kültürünün kurum içerisine yerleştirilmiş ve bu kültüre ait öğelerin de tüm çalışanlar tarafından içselleştirilmiş olması ile yakından ilgilidir. Literatürde çok tehlikeli ve tehlikeli sınıfta faaliyet gösteren enerji, madencilik, inşaat, kimya (Sorensen, 2002; Dursun, 2013; Yıldız ve Yılmaz, 2017; Tappura, Jääskeläinen, Pirhonen, 2022; Hammond, King, Joe ve Miller, 2023) gibi iş kollarındaki işletmelere yönelik iş güvenliği kültürü araştırmaları bulunmaktadır. Otel işletmeleri az tehlikeli sınıf kapsamında değerlendirilmektedir. Yapılan ulusal ve uluslararası literatür taraması sonucunda az tehlikeli sınıfta yer alan işletmelere yönelik kısıtlı sayıda çalışma olduğu belirlenmiştir. Çalışmada bu boşluktan yola çıkılarak bir otel işletmesinde çalışanların güvenlik kültürü algı düzeyi ölçülmüş ve bu algının demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Çalışmanın bu açıdan önem taşıdığı düşünülmektedir.

Araştırmanın Deseni

Araştırmada nicel araştırma deseni tercih edilmiştir. Betimsel ve ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır. Anket tekniği ile veriler toplanmıştır. SPSS 25.0 istatistik programında veriler analiz edilmiştir.

Etik İzin

Bu çalışmanın etik kurul izni Nişantaşı Üniversitesi Etik Kurulu'nun 18.05.2023 tarih ve 2023/19 sayılı kararı ile alınmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul'da beş yıldızlı bir otelin çalışanları oluşturmaktadır. Otelde toplam 212 kişi çalışmaktadır. Evren büyüklüğünün bilindiği durumlarda %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile büyüklüğün 200 ve üzeri olması hâlinde örneklem sayısı en az 132 olarak alınmaktadır (Can, 2019, s.28). Araştırma kapsamında bizzat kuruma gidilerek tüm evrene ulaşılmaya çalışılmıştır. Anketler gönüllülük esasına dayalı olarak 20.05.2023 ve 30.05.2023 tarihleri arasında yüz yüze uygulanmıştır. Geri dönüş sağlananlar arasında hatalı doldurulmuş formlar elenmiş ve 141 çalışanın anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma kapsamında kurum yetkilileri tarafından kurum isminin belirtilmemesi rica edilmiştir.

Araştırmada Kullanılan Veri Toplam Araçları

Güvenlik kültürünün alt boyutları konusunda literatürde tam bir fikir birliği bulunmamaktadır (Wiegmann ve diğerleri, 2004, s.126). Dolayısıyla güvenlik kültürünün ölçülmesi ile ilgili literatürde farklı ölçekler yer almakta ve bunlar da ülkeden ülkeye ve sektörden sektöre değişmektedir (Dursun, 2012, s.117). Bu araştırma kapsamında güvenlik kültürünün ölçülmesine yönelik anket soruları Dursun (2013)'un "İş Güvenliği Kültürünün Çalışanların Güvenli Davranışları Üzerine Etkisi" başlıklı çalışmasında kullanılan ölçeklerden faydalanılarak oluşturulmuştur. Çalışmada güvenlik kültürünün farklı sekiz boyutunu ölçen ölçekler birleştirilmiş ve toplam 35 sorudan oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Güvenlik kültürü algı düzeyini ölçmeye yönelik ankette yer alan boyutlar sırasıyla "yönetici davranışları", "yönetici tutumları", "güvenlik önceliği", "güvenlik iletişimi", "güvenlik eğitimi", "güvenlik farkındalığı", "çalışanların katılımı", ve "raporlama kültürü" dür. Bu araştırma kapsamında kullanılan "Yönetici Davranışları (4 soru)" ve "Yönetici Tutumları (4 soru)" ölçekleri (Muñiz ve diğerleri, 2007) tarafından, "Güvenlik Önceliği (4 soru)" ölçeği (Cox ve Cheyne, 2000) tarafından "Güvenlik İletişimi (5 soru)" ve "Güvenlik Eğitimi (4 soru)" ölçekleri (Neal ve diğerleri, 2000), tarafından, "Güvenlik Farkındalığı (5 soru)" ölçeği (Lin ve diğerleri, 2008) tarafından "Çalışanların Katılımı (4 soru)" ölçeği (Muñiz ve diğerleri, 2007) tarafından, "Raporlama Kültürü (5 soru)" ölçeği ise (Håvold ve Nasset: 2009) tarafından geliştirilmiştir (Dursun, 2013, s. 66-68).

Tablo 1
Ölçek Değerlendirme Kriterleri

Seçenek	Puan	Puan Aralığı	Değerlendirme
Kesinlikle katılmıyorum	1	1,00-1,79	Çok düşük
Katılmıyorum	2	1,80-2,59	Düşük
Kararsızım	3	2,60-3,39	Orta
Katılıyorum	4	3,40-4,19	Yüksek
Kesinlikle katılıyorum	5	4,20-5,00	Çok yüksek

Ölçek değerlendirme kriterleri Tablo 1’de verilmiştir. Araştırmada güvenlik kültürü algı düzeyini ölçmeye yönelik sorular katılımcılara “5- kesinlikle katılıyorum”, “4- katılıyorum”, “3- ne katılıyorum ne katılmıyorum”, “2- katılmıyorum”, “1- kesinlikle katılmıyorum” biçimindeki değerlendirmeleri içeren 5’li Likert tipi ölçek kullanılarak sorulmuştur. Ölçeğin dereceler arası aralığı 0.80 (5-1/5) olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez 1

H₀: Güvenlik kültürü algı düzeyi ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır

Ha Güvenlik kültürü algı düzeyi ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

Hipotez 2

H₀: Güvenlik kültürü algı düzeyi ile yaş arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır

Ha Güvenlik kültürü algı düzeyi ile yaş arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

Hipotez 3

H₀: Güvenlik kültürü algı düzeyi ile eğitim arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır

Ha Güvenlik kültürü algı düzeyi ile eğitim arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

Hipotez 4

H₀: Güvenlik kültürü algı düzeyi ile gelir arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır

Ha Güvenlik kültürü algı düzeyi ile gelir arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

Hipotez 5

H₀: Güvenlik kültürü algı düzeyi ile iş kazasına uğrama durumu arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır

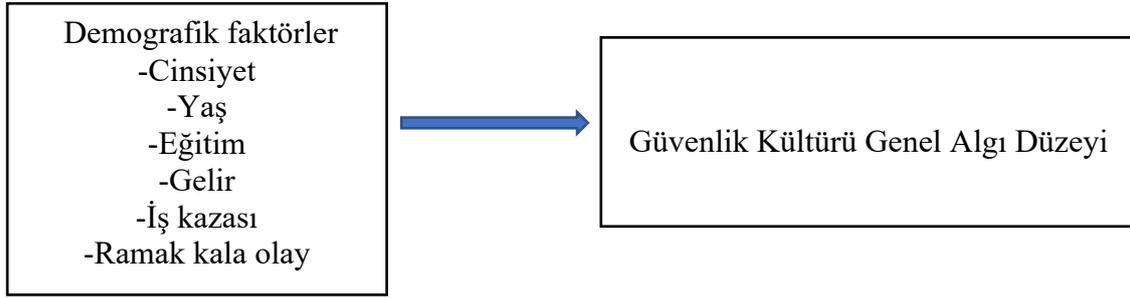
Ha Güvenlik kültürü algı düzeyi ile iş kazasına uğrama durumu arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

Hipotez 6

H₀: Güvenlik kültürü algı düzeyi ile ramak kala olay yaşama arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır

Ha Güvenlik kültürü algı düzeyi ile ramak kala olay yaşama arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır

Araştırmanın Modeli

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Verilerin Analizi ve Bulgular

Verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını tespit etmek için öncelikle normallik testi uygulanmış ve ölçeklerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları incelenmiştir. Güvenlik Kültürü genel ölçeğinin çarpıklık değerinin-,252/,204 aralığında basıklık değerinin-,499/ ,406 aralığında olduğu, Yöneticilerin Davranışları alt ölçeğinin çarpıklık değerinin-,252/,204 aralığında basıklık değerinin-,148/,204 aralığında olduğu, Yöneticilerin Tutumları alt ölçeğinin çarpıklık değerinin-,258/,204 aralığında basıklık değerinin-,796/ ,406 aralığında olduğu, Güvenlik Önceliği alt ölçeğinin çarpıklık değerinin-,173/,204 aralığında basıklık değerinin-,449/ ,406 aralığında olduğu, Güvenlik İletişimi alt ölçeğinin çarpıklık değerinin-,285/,204 aralığında basıklık değerinin-,327/ ,406 aralığında olduğu, Güvenlik Eğitimi alt ölçeğinin çarpıklık değerinin-,604/,204 aralığında basıklık değerinin-,143/ ,406 aralığında olduğu, Güvenlik Farkındalığı alt ölçeğinin çarpıklık değerinin-,523/,204 aralığında basıklık değerinin ,362/,406 aralığında olduğu, Çalışanların Katılımı alt ölçeğinin çarpıklık değerinin-,478/,204 aralığında basıklık değerinin-,572/ ,406 aralığında olduğu, Raporlama Kültürü alt ölçeğinin ise çarpıklık değerinin-,531/,204 aralığında ve basıklık değerinin-,408/,406 aralığında yer aldığı belirlenmiştir. Parametrik testler için bu değerlerin +/- 1 sınırları dahilinde olması yeterli bir oran olarak görülmektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010). Dolayısıyla çalışmada parametrik testler kullanılmıştır.

Güvenilirlik

Çalışma kapsamında ölçeklerin güvenilirlik katsayıları aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2
Ölçek Güvenilirlik Seviyeleri

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Değeri (α)
Güvenlik Kültürü (Genel)	35	0,96
Yöneticilerin Davranışları	4	0,73
Yöneticilerin Tutumları	4	0,88
Güvenlik Önceliği	4	0,82
Güvenlik İletişimi	5	0,88
Güvenlik Eğitimi	4	0,90
Güvenlik Farkındalığı	5	0,89
Çalışanların Katılımı	4	0,89
Raporlama Kültürü	5	0,94

Güven aralığı Cronbach's Alpha (α) katsayısına göre yorumlanmaktadır. Cronbach's Alpha katsayıları eğer $0.00 \leq \alpha < 0,40$ arasında ise ölçek güvenilir; $0.40 \leq \alpha < 0,60$ arasında ise ölçek düşük güvenilir; $0.60 \leq \alpha < 0,80$ arasında ise ölçek oldukça güvenilir; $0.80 \leq \alpha < 1,00$ arasında ise ölçek yüksek derecede güvenilir olarak değerlendirilmektedir (Durmuş, Yurtkoru ve Çinko, 2013, s.89). Güvenlik kültürü genel ölçeğinin (α) katsayısı incelendiğinde yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir. Alt ölçeklerin ise güvenilir ve yüksek derecede güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Betimsel İstatistikler

Tablo 3
Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Unsurlar	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	63	44,7
	Erkek	78	55,3
	Toplam	141	100
Yaş	18-24	17	12,1
	25-34	47	33,3
	35-44	62	44,0
	45 ve üstü	15	10,6
	Toplam	141	100
Eğitim	İlkokul	14	9,9
	Ortaokul	34	24,1
	Lise	74	52,5
	Ön lisans	12	8,5
	Lisans ve üstü	7	5,0
	Toplam	141	100
Gelir	Asgari ücret	15	10,6
	Asgari ücret ve üstü	126	89,4
	Toplam	141	100
Çalışılan bölüm	Bulaşıkhanec	1	0,7
	Çamaşırhanec	11	7,8
	Güvenlik	3	2,1
	Kat hizmetleri	49	34,8
	Lobi	3	2,1
	Mutfak	22	15,6
	Satış	1	0,7
	SPA	1	0,7
	Teknik	7	5,0
	Yiyeccek	43	30,5
	Toplam	141	100
İş kazasına uğrama durumu	Evet	7	5,0
	Hayır	134	95,0
	Toplam	141	100
Ramak kala olay yaşama durumu	Evet	25	17,7
	Hayır	116	82,3
	Toplam	141	100

Tablo 3'te katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımları yer almaktadır. Araştırmaya katılan toplam katılımcı sayısı 141'dir. Araştırmaya katılanların %44,7'si kadın ve %55,3'ü erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralıkları incelendiğinde tüm katılımcılar arasında 18-24 yaş aralığında olanların oranı %12,1, 25-34 yaş aralığında olanların oranı %33,3, 35-44 yaş aralığında olanların oranı %44,0 ve 45 yaş üstünde olanların oranı ise %10,6'dır. Katılımcılar arasında ilkokul mezunu olanlar toplam sayının %9,9'nu ortaokul mezunu olanlar %24,1'ni, lise mezunu olanlar %52,5'ni, ön lisans mezunu olanlar %8,5'ni ve lisans ve lisansüstü mezunu olanlar %5,0'ni oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların %10,6'nın asgari ücret gelir seviyesine, %89,4'nün asgari ücret üzeri gelir seviyesine sahip oldukları görülmektedir. Çalışanların hizmet verdikleri

bölgümlere bakıldığında %0,7'nin bulaşıkhanede, %7,8'nin çamaşırhanede %2,1'nin güvenlikte, %34,8'nin kat hizmetlerinde, %2,1'nin lobide, %15,6'nın mutfakta, %0,7'nin satışta, %0,7'nin SPA'da, %5,0'nin teknikte ve %30,5'nin yiyecek bölümünde çalıştığı belirlenmiştir. Araştırmaya katılanların %5,0'nin iş kazasına uğradığı, %95'nin iş kazasına uğramadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra araştırmaya katılanlardan ramak kala olay yaşadıklarını ifade edenlerin oranı %17,7 böyle bir olay yaşamadıklarını ifade edenlerin oranı ise %82,3 olmuştur.

Tablo 4
Araştırmaya Katılanların Güvenlik Kültürü Algı Düzeyleri

	Ort	ss	Min.	Max.	
Yöneticilerin Davranışları	141	3,79	0,71	2,00	5,00
Yöneticilerin Tutumları	141	3,62	0,87	1,50	5,00
Güvenlik Önceliği	141	3,62	0,75	2,00	5,00
Güvenlik İletişimi	141	3,68	0,75	1,80	5,00
Güvenlik Eğitimi	141	3,80	0,83	1,25	5,00
Güvenlik Farkındalığı	141	3,70	0,91	1,20	5,00
Çalışanların Katılımı	141	3,70	0,91	1,50	5,00
Raporlama Kültürü	141	3,75	0,93	1,20	5,00
Güvenlik Kültürü Genel	141	3,71	0,66	1,97	5,00

Araştırmaya katılanların güvenlik kültürü genel algı düzeyinin ortalaması ve alt ölçeklerin ortalamaları Tablo 1'de belirtilmiş olan ölçek değerlendirme kriterleri kapsamında değerlendirilmiştir. Buna göre katılımcıların "Yöneticilerin Davranışları" boyutuna yüksek düzeyde ($3,79 \pm 0,71$), "Yöneticilerin Tutumları" boyutuna yüksek düzeyde ($3,62 \pm 0,87$), "Güvenlik Önceliği" boyutuna yüksek düzeyde ($3,62 \pm 0,75$), "Güvenlik İletişimi" boyutuna yüksek düzeyde ($3,62 \pm 0,75$), "Güvenlik Eğitimi" boyutuna yüksek düzeyde ($3,80 \pm 0,83$), "Güvenlik Farkındalığı" boyutuna yüksek düzeyde ($3,70 \pm 0,91$), "Çalışanların Katılımı" boyutuna yüksek düzeyde ($3,70 \pm 0,91$), "Raporlama Kültürü" boyutuna yüksek düzeyde ($3,75 \pm 0,93$) katılım gösterdikleri görülmektedir. Güvenlik kültürü genel algı düzeyinin de yüksek seviyede ($3,71 \pm 0,66$) olduğu görülmektedir.

Çıkarımsal İstatistikler

Tablo 5
Güvenlik Kültürü Genel Algı Düzeyi Ve Cinsiyet Değişkeni- *t* testi

	Grup	N	Ort	ss	p.
Güvenlik Kültürü Genel Algı Düzeyi	Kadın	63	3,69	,601	0,790
	Erkek	78	3,72	,722	

Kadın ve erkek çalışanların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla parametrik bir test olan *t* testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda güvenlik kültürü genel algı düzeyinin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p=0,79 >0,05$). Dolayısıyla **Hipotez 1 H₀ kabul edilmiştir.**

Tablo 6
Güvenlik Kültürü Genel Algı Düzeyi ve Yaş Değişkeni- ANOVA testi

Yaş	N	X	ss	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	P	Anlamlı Fark
18-24 (1)	17	4,04	,553	G.Arası	4,375	3	1,458			
25-34 (2)	47	3,62	,673	G.içi	58,339	137	,426			
35-44 (3)	62	3,61	,708	Toplam	62,714	140		3,42	,019	4-2; 4-3
45 ve üstü (4)	15	4,03	,370							
Toplam	141	3,71	,669							

Araştırmaya katılanların güvenlik kültürü genel algı düzeyinin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır. F değeri 3,42 ve buna karşılık gelen p değeri 0,019 olarak bulunmuştur. Güvenlik kültürü genel algı düzeyi yaş değişkeni açısından farklılık göstermektedir. Hangi yaş grubunda farklılık olduğunu ortaya çıkarmak için Games Howell Testi ile analize devam edilmiş ve yaş aralığı 45 ve üstü olan çalışanların güvenlik kültürü genel algı düzeyinin 25-34 yaş aralığında ($x=3,62$) ve 35-44 yaş aralığında ($x=3,61$) olan katılımcılardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. **Hipotez 2 H_a kabul edilmiştir.**

Tablo 7
Güvenlik Kültürü Genel Algı Düzeyi ve Eğitim Değişkeni- ANOVA testi

Eğitim	N	X	ss	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	P	Anlamlı Fark
İlkokul (1)	14	3,73	,609	G.Arası	6,42	4	1,60			
Ortaokul (2)	34	3,59	,665	G.içi	56,290	136	,441			
Lise (3) (4)	74	3,66	,650	Toplam	62,714	140		3,88	,005	4-1;4-2; 4-3
Ön Lisans (4)	12	4,40	,482							
Lisans ve üstü (5)	7	3,60	,755							
Toplam	141	3,71	,669							

Araştırmaya katılanların güvenlik kültürü genel algı düzeyinin eğitim değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 7'de yer almaktadır. F değeri 3,88 ve buna karşılık gelen p değeri 0,005 olarak bulunmuştur. Güvenlik kültürü genel algı düzeyi eğitim değişkeni açısından farklılık göstermektedir. Hangi eğitim grubunda farklılık olduğunu ortaya çıkarmak için Games Howell Testi ile analize devam edilmiş ve ön lisans eğitim seviyesine sahip olan çalışanların güvenlik kültürü genel algı düzeyi puan ortalamasının ilkökul mezunu ($x=3,73$), ortaokul mezunu ($x=3,59$) ve lise mezunu ($x=3,66$) seviyesindeki çalışanların ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. **Hipotez 3 H_a kabul edilmiştir.**

Tablo 8

Güvenlik Kültürü Genel Algı Düzeyi ve Gelir Değişkeni- *t* testi

	Grup	N	Ort	ss	p.
Güvenlik Kültürü Genel AD	Asgari ücret	15	3,86	0,515	0,34
	Asgari ücret üstü	126	3,69	0,684	

Güvenlik kültürü genel algı düzeyinin gelir durumuna göre farklılık göstermediği belirlemek amacıyla yapılan *t* testi sonucunda asgari ücret alan çalışanlar ve asgari ücret üzeri kazanan çalışanlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p=0,34 >0,05$). **Hipotez 4 H_0 kabul edilmiştir.**

Tablo 9

Güvenlik Kültürü Genel Algı Düzeyi- İş Kazası *t* testi

	Grup	N	Ort	ss	p.
Güvenlik Kültürü Genel AD	Evet	7	3,91	0,421	0,406
	Hayır	134	3,70	0,679	

Güvenlik kültürü genel algı düzeyinin iş kazası değişkenine göre farklılık göstermediği belirlemek amacıyla yapılan *t* testi sonucunda iş kazası yaşayan çalışanlar ve iş kazası yaşamayan çalışanlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p=0,40 >0,05$). **Hipotez 5 H_0 kabul edilmiştir.**

Tablo 10

Güvenlik Kültürü Genel Algı Düzeyi- Ramak Kala Değişkeni- *t* testi

	Grup	N	Ort	ss	p.
Güvenlik Kültürü Genel AD	Evet	25	3,55	0,667	0,187
	Hayır	116	3,74	0,667	

Güvenlik kültürü genel algı düzeyinin ramak kala değişkenine göre farklılık göstermediği belirlemek amacıyla yapılan *t* testi sonucunda ramak kala olay yaşayan çalışanlar ve ramak kala olay yaşamayan çalışanlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p=0,18 >0,05$). **Hipotez 6 H_0 kabul edilmiştir.**

Tablo 11
Güvenlik Kültürü Alt Boyutlar Korelasyon

	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Yöneticilerin Davranışları	1	,536**	,485**	,416**	,350**	,353**	,391**	,402**
2.Yöneticilerin Tutumları	,536**	1	,795**	,700**	,600**	,626**	,554**	,517**
3.Güvenlik Önceliği	,485**	,795**	1	,761**	,609**	,583**	,589**	,528**
4.Güvenlik İletişimi	,416**	,700**	,761**	1	,711**	,690**	,709**	,597**
5.Güvenlik Eğitimi	,350**	,600**	,609**	,711**	1	,807**	,672**	,609**
6.Güvenlik Farkındalığı	,353**	,626**	,583**	,690**	,807**	1	,796**	,696**
7.Çalışanların Katılımı	,391**	,554**	,589**	,709**	,672**	,796**	1	,768**
8.Raporlama Kültürü	,402**	,517**	,528**	,597**	,609**	,696**	,768**	1

*p<0,05, **p< 0,01 (2-tailed).

Tablo 11’de Güvenlik Kültürü Ölçeğinin alt boyutlarına yönelik ölçeklerin kendi aralarındaki korelasyon analiz sonuçları yer almaktadır. Korelasyon “iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi ifade etmekte” ve korelasyon katsayısı “r” harfi ile gösterilmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve bu ilişkinin derecesi hakkında bilgi veren korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değişen değerler almaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018, s.262). Korelasyon katsayısının 0,70 ile 1,00 arasında olması yüksek, 0,70 ile 0,30 arasında olması orta, 0,30 ile 0,00 arasında olması ise zayıf düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2020, s.32). Güvenlik kültürü alt ölçeklerinin kendi aralarındaki korelasyon katsayıları incelendiğinde tüm değişkenler arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Yöneticilerin davranışları değişkeninin güvenlik önceliği ile ($r=,485$; $p<0,01$), yöneticilerin tutumları değişkeninin güvenlik önceliği ile ($r=,795$; $p<0,01$), güvenlik iletişimi değişkeninin güvenlik eğitimi ile ($r=,711$; $p<0,01$), güvenlik eğitimi değişkeninin güvenlik farkındalığı ile ($r=,807$; $p<0,01$) en güçlü ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir Çalışanların katılımı değişkeni ise güvenlik farkındalığı değişkeni ile en güçlü ilişkiye sahiptir ($r=,796$; $p<0,01$). Raporlama kültürü değişkeninin en güçlü ilişki içinde olduğu değişken ise çalışanların katılımıdır ($r=,768$; $p<0,01$).

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada beş yıldızlı bir otel işletmesinde çalışanların güvenlik kültürü genel algı düzeyi ve bu düzeyin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği incelenmek istenmiştir. Araştırma bulguları örneklem kapsamındaki otel işletmesinde güvenlik kültürü genel algı düzeyinin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra güvenlik kültürünü oluşturan tüm alt boyutlara yönelik algı düzeyinin de yüksek olduğu belirlenmiştir.

Literatürde güvenlik kültürü algı düzeyini ölçen çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde sonuçların farklılık gösterdiği görülmektedir. Örneğin Sancak (2017) çalışmasında inşaat sektörü çalışanlarının güvenlik kültürü genel algı düzeyini incelemiş ve bunun güvenlik performansına yönelik etkisini ölçmüştür. Yapılan analizler sonucunda çalışanların güvenlik kültürü genel algı düzeyinin ve güvenlik performans düzeyinin düşük olduğu görülmüştür. Buna karşılık güvenlik kültürü algı düzeyi ile güvenlik performansı arasında pozitif yönlü, anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca çalışanların güvenlik kültürü algı düzeyi ortalamalarının “çalışma pozisyonu”, “daha önce iş kazasına uğrayıp uğramama durumu”, “çalıştığı kurumda iş kazasına uğrayıp uğramama durumu” ve “ramak kala olay yaşama durumu” gibi demografik faktörlere göre değiştiği belirlenmiştir. Can ve Hüseyinli (2017) Antalya ilinde 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları kapsamında iş sağlığı ve güvenliği kültürünün güvenli davranış eğilimleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda çalışanların güvenlik kültürü algılarının, güvenli davranış eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışanların güvenlik kültürü algı düzeylerinin ve güvenli davranış eğilimlerinin yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir. Gökçe'nin (2020)'nin marangozluk mesleğinde çalışan kişilerin iş güvenliği kültürüne yönelik bakış açılarını belirlemek ve güvenlik kültürü algı düzeylerini ortaya koymak amacıyla yürüttüğü çalışmasında güvenlik kültürü genel algı düzeyinin düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada ayrıca cinsiyet, yaş, eğitim, gelir, iş kazası ve ramak kala olay demografik değişkenleri kapsamında güvenlik kültürü genel algı seviyesinin farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yaş ve eğitim değişkeni kapsamında bir farklılık tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılanların güvenlik kültürü genel algı düzeyi yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir. Yaş aralığı 45 ve üstü olan çalışanların güvenlik kültürü genel algı düzeyi puan ortalaması daha yüksek bulunmuştur. Bu yaş grubundaki iş görenlerin çalışma yaşamları boyunca aldıkları tekrarlayan eğitimlerin, kurum bazında yürütülen çalışmaların güvenlik kültürü algı düzeylerine olumlu olarak yansıdığı düşünülmektedir. Ayrıca iş hayatları boyunca yaşadıkları ve/veya gözlemledikleri kazalar, riskler, meslek hastalıkları ve benzeri iş sağlığı ve güvenliği unsurlarının onları konuya daha duyarlı hale getirdikleri düşünülmektedir. Bu araştırmada iş güvenliği kültürü genel algı düzeyinin eğitime göre farklılık gösterdiği sonucuna da ulaşılmıştır. Ön lisans eğitim seviyesine sahip olan çalışanların diğer eğitim seviyesinde olan çalışanlardan daha yüksek algıya sahip olduğu belirlenmiştir. Otel işletmelerinde çalışanların alanla ilgili mezun oldukları ön lisans düzeyindeki eğitim müfredatındaki teknik derslerin bu yöne olumlu katkı sağladığı düşünülmektedir.

İş sağlığı ve güvenliği alanında önleyici (proaktif) yaklaşımın egemen olmaya başlaması ile birlikte iş güvenliği kültürü önem kazanmıştır. İş güvenliği kültürü çok boyutlu bir kavramdır. Dolayısıyla bu boyutların incelenmesi konuya daha detaylı bir şekilde yaklaşılmasını sağlayacaktır.

Yöneticilerin konuya yönelik tutum ve davranışları güvenlik kültürünün oluşturulmasında ve değerlerin çalışanlar tarafından içselleştirilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Yöneticilerin iş süreçlerinde güvenliği öncelikli bir konu olarak görmeleri çalışanlarda güvenlik farkındalığını ve güvenliğe yönelik olumlu tutum ve davranışları artırmaktadır. Tüm bu süreçte güvenlik eğitimi ve güvenlik iletişimi, örgütsel amaçlara ulaşmak, motivasyonu sağlamak ve çalışanların katılımını güçlendirmek açısından dikkat edilmesi gereken alt boyutlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe yer alan otel işletmeleri özelinde iş güvenliği kültürünü güçlendirmek için farkındalık oluşturmak önemlidir. Bunun için iş güvenliği kültürü, bir örgüt kültürü değeri olarak konumlandırılmalı ve bu değerler çeşitli uygulamalar, eğitim süreçleri ve iletişim kanalları aracılığıyla çalışanlara iletilmelidir. Otel işletmeleri az tehlikeli sınıf kapsamında değerlendirilse de bünyelerinde bulunan farklı bölüm ve iş tanımları çalışanları değişik seviyelerdeki tehlike, risk ve kazalara maruz bırakabilmektedir. Dolayısıyla her bölüm bazında iş güvenliği politikaları açık ve erişilebilir olmalıdır. Her bölüm ve iş tanımı kapsamında eğitimler farklılaştırılmalıdır.

Çalışanların güvenlik konusunda sorumluluk hissetmelerini sağlamak için çaba gösterilmelidir. Her bir çalışan iş güvenliğinin sağlanması konusunda bir rolü olduğunun farkında olmalıdır. Turizm sektörü stajyer ve dönemsel çalışanın yoğun olduğu bir alandır. Dolayısıyla stajyerler dahil tüm çalışanların iş sağlığı ve güvenliği hakkında düşüncelerini, sorularını veya endişelerini iletebilecekleri bir iletişim kanalı bulunmalıdır. Açık bir iletişim ortamı, çalışanların güvenlik konusunda daha fazla katılım göstermelerini sağlar. Çalışanlardan gelen geri bildirimler dikkate alınmalı ve uygulanabilir öneriler değerlendirilmelidir. İş sağlığı ve güvenliği konusunda örnek olabilecek davranışlar sergileyen çalışanlar ödüllendirilmelidir.

Diğer tüm çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma tek bir kuruma yönelik yapılmıştır ve dolayısıyla bu durum araştırma sonuçlarının farklı kategorilerdeki tüm otel işletmelerine yönelik genelleme yapılmasını kısıtlamaktadır. Aynı zamanda araştırmanın sadece bir sektöre yönelik yürütülmüş olması da bir sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırma nicel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiştir. Bundan sonraki araştırmalar için nitel ve karma yöntemlerin kullanılarak konuya yönelik farklı çalışmaların yapılması önerilmektedir. Bunun yanı sıra farklı sektörleri aynı anda inceleyen karşılaştırmalı çalışmalar da yapılabilir.

Kaynakça

- 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (2012, 30 Haziran). Resmî Gazete (Sayı:28339). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630-1.htm>
- Agenda (NORA-National Construction Agenda – October 2008). Erişim adresi: <https://www.cdc.gov/niosh/oeep/conscenter.html>
- Akalp, G. ve Yamankaradeniz, N. (2013). İşletmelerde güvenlik kültürünün oluşumunda yönetimin rolü ve önemi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2), 96-109. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sgd/issue/28022/297526>
- Akgün, A.E., Keskin, H. ve Koçoğlu, İ. (2016). *Örgüt teorisi* (1. bs.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Akkuş, G. (2021). İş sağlığı ve güvenliğine keşifsel bir bakış: Otel çalışanlarının yaşadıkları iş kazaları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(46), 1185-1204. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.881793>
- Aksoy, M. (2021). Konaklama sektöründe güvenlik kültürünün iş performansı üzerindeki etkisi ve güvenlik performansının aracılık rolü. *Journal of Empirical Economics and Social Sciences*, 3(2), 35-60. <https://dx.doi.org/10.46959/jeess.989347>

- Altinel, H. (2015). *İş sağlığı ve iş güvenliği* (3. bs.). Ankara: Detay Yayıncılık
- Antonsen, S. (2009). *Safety culture: Theory, method and improvement* (1st ed.). England: Ashgate Publishing Limited.
- Arda, Y. (2020). *Konaklama sektörü çalışanlarında iş sağlığı ve güvenliği kültürü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Baran, A. (2020). *İstanbul'da tekstil sektörü çalışanlarında iş güvenliği kültürünün değerlendirilmesi* (Tıpta Uzmanlık Tezi). İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Can, A. (2019). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (8. bs.) Ankara: Pegem Akademi.
- Can, M. ve Hüseyinli, N. (2017). Çalışma hayatında iş sağlığı ve güvenliği kültürü ve otel çalışanlarının güvenli davranışlarının incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1397-1420. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/34383/380936>
- Clarke, S. (1999). Perceptions of organizational safety: implications for the development of safety culture. *Journal of Organizational Behavior*, 20(2), 185-198. Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdfdirect>
- Cooper M. D. (2001). *Improving safety culture: A practical guide*: Chichester: John Wiley&Sons.
- Cooper, M. D. (2000). Towards a model of safety culture. *Safety Science*, 36(2), 111-136. [https://doi:10.1016/S0925-7535\(00\)00035-7](https://doi:10.1016/S0925-7535(00)00035-7)
- Cooper, M.D. (2002). Safety culture. *Professional Safety*, 47(6), 30-36. Erişim adresi: https://behavioral-safety.com/articles/safety_culture_understanding_a_difficult_concept.pdf
- Cox, S. ve Cox, T. (1991). The structure of employee attitudes to safety: A European example. *Work & Stress*, 5(2), 93-106. <https://doi.org/10.1080/02678379108257007>
- Cox, S., Flin, R. (1998). Safety culture: philosopher's stone or man of straw?. *Work & Stress*, 12(3), 189-201. <https://doi:10.1080/02678379808256861>
- Cox, S. J. ve Cheyne, A. J. (2000). Assessing safety culture in offshore environments. *Safety Science*, 34(1-3), 111-129. [https://doi:10.1016/S0925-7535\(00\)00009-6](https://doi:10.1016/S0925-7535(00)00009-6)
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2013). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi* (5. bs.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Dursun, S. (2011). *Güvenlik kültürünün güvenlik performansı üzerine etkisine yönelik bir uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Dursun, S. (2012). *İş güvenliği kültürü- kavram-modeller-uygulama* (1. (5. bs.). İstanbul: Beta Basım Yayın.

- Dursun, S. (2013). İş güvenliği kültürünün çalışanların güvenli davranışları üzerine etkisi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2), 61-75. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/282931>
- Elziny, M. N. ve Mohamed, H. E. (2020). The influence of safety culture (sc) on hotel employees' safe behaviour during the crisis of Covid-19. *International Journal of Heritage, Tourism and Hospitality*, 14(2), 97-111. <https://doi.org/10.21608/ijhth.2020.155253>
- Fernández-Muñiz, B., Montes-Peón, J. M. ve Vázquez-Ordás, C. J. (2007). Safety culture: Analysis of the causal relationships between its key dimensions. *Journal of Safety Research*, 38(6), 627-641. <https://doi.org/10.1016/j.jsr.2007.09.001>
- Gökçe, A. (2020). İş sağlığı ve güvenliği açısından iş güvenliği kültürünün önemi üzerine bir odak grup çalışması. *Ergonomi*, 3(2), 82-95. <https://doi.org/10.33439/ergonomi.749138>
- Hair, J., Black, W.C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis*. NJ: Prentice-Hall Publication.
- Hammond, D. M., King, A. L., Joe, M. ve Miller, J. R. (2023). Understanding the relationship between safety culture and safety performance indicators in US nuclear waste cleanup operations. *Safety Science*, 166, 106241. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2023.106241>
- Haukelid, K. (2008). Theories of (safety) culture revisited—an anthropological approach. *Safety Science*, 46(3), 413-426. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2007.05.014>
- Håvold, J. I. ve Nettet, E. (2009). From safety culture to safety orientation: Validation and simplification of a safety orientation scale using a sample of seafarers working for Norwegian ship owners. *Safety Science*, 47(3), 305-326. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2008.05.002>
- İlhan, M. N., Gözükar, M. G. ve Aksu E. (2017). Turizm sektöründe iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili sorunlar ve çözüm önerileri. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-8. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/369376>
- İşler, M. C. (2014). Uluslararası kaynaklar ve 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(2), 53-65. Erişim adresi: <http://www.calismadunyasi.gov.tr>
- İşler, M.C. (2013). İş sağlığı ve güvenliği eğitimleri ile güvenlik kültürünün iş kazası ve meslek hastalıklarının önlenmesindeki etkisi (İş Müfettiş Yardımcılığı Etüdü). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara. Erişim adresi: <http://www.academia.edu.tr>
- Kalcık, E. (2017). *Turizm sektörünü temsilen, otellerde iş sağlığı ve güvenliği kültürünün yerleşikliğinin istatistiksel yöntemlerle analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

- Koçak, D., Eravcı D.B., Ayan, B., Çelik E. ve Akaner, Ç. (2018). İş sağlığı ve güvenliği ILO standartları sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının geliştirilmesi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Araştırma Merkezi, ÇASGEM. Erişim adresi: <https://www.casgem.gov.tr/tr/is-sagligi-ve-guvenligi-ilo-standartlari>
- Korkmaz, A. ve Avsallı, H. (2012). Çalışma hayatında yeni bir dönem: 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği yasası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012(26), 153-167. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sufesosbil/issue/11411/136278>
- Kuo, N. T., Cheng, Y. S., Chang, K. C. ve Ying, W. H. (2020). Establishing a measurement scale for safety culture in the hotel industry. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 42, 12-28. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2019.11.007>
- Lin, S-H., Tang, W. J., Miao, J. Y. Wang, Z. M. ve Wang, P. X. (2008). Safety climate measurement at workplace in china: A validity and reliability assessment, *Safety Science*, 46, 1037-1046. <https://doi:10.1016/j.ssci.2007.05.001>
- Neal, A., Griffin, M. A. ve Hart, P. M. (2000), The impact of organizational climate on safety climate and individual behavior. *Safety Science*, 34, 99-109. [https://doi:10.1016/S0925-7535\(00\)00008-4](https://doi:10.1016/S0925-7535(00)00008-4)
- Ostrom, L., Wilhelmsen, C. ve Kaplan, B. (1993). Assessing safety culture. *Nuclear safety*, 34(2), 163-172. Erişim adresi: <https://www.osti.gov/servlets/purl/10129203#page=6>
- Öksüz, B.ve Vural, B.A. (2016.) *Kurumsal başarıya giden yolda kurum kültürü*. (1. bs.), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Richter, A. ve Koch, C. (2004). Integration, differentiation and ambiguity in safety cultures. *Safety Science*, 42(8), 703-722. <https://doi:10.1016/j.ssci.2003.12.003>
- Sancak, A. (2017). *İşletmelerde iş güvenliği kültürü ve iş güvenliği performansı: Konya ilinde bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Sorensen, J. N. (2002). Safety culture: a survey of the state-of-the-art. *Reliability Engineering & System Safety*, 76(2), 189-204. [https://doi.10.1016/S0951-8320\(02\)00005-4](https://doi.10.1016/S0951-8320(02)00005-4)
- Sungur, E. ve Şerifoğlu, U. K. (2007). İşletmelerde sağlık ve güvenlik kültürünün oluşturulması; tepe yönetimin rolü ve kurum içi iletişim olanaklarının kullanımı. *Yönetim Dergisi*, 18(58), 41-50. Erişim adresi: <https://arastirmax.com/tr>
- Tappura, S., Jääskeläinen, A. ve Pirhonen, J. (2022). Creation of satisfactory safety culture by developing its key dimensions. *Safety Science*, 154, 105849. <https://doi.Org/10.1016/j.ssci.2020.104950>

- Turner, B. A., Pidgeon, N., Blockley, D. ve Toft, B. (1989, November). Safety culture: Its importance in future risk management. In *Position paper for the second World Bank workshop on safety control and risk management*, Karlstad, Sweden (pp. 6-9). Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/David-Blockley/publication/259338403_Safety_Culture_Its_Importance_in_Future_Risk_Management/links/57f4c62d08ae8da3ce54e5ff/Safety-Culture-Its-Importance-in-Future-Risk-Management.pdf
- Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (1991) Safety culture a report by the international nuclear safety advisory group. Safety series no. 75-Insag-4. Erişim adresi: https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub882_web.pdf
- Uslu, V. (2014). *İşletmelerde iş güvenliği performansı ve iş güvenliği kültürü algılamaları arasındaki ilişki: Eskişehir ili metal sektöründe bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Vural, Z. B.A. (2003). *Kurum kültürü ve örgütsel iletişim*. (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wiegmann, D. A., Zhang, H., von Thaden, T. L., Sharma, G. ve Gibbons, A. M. (2004). Safety culture: An integrative review. *The International Journal of Aviation Psychology*, 14(2), 117-134. https://doi.10.1207/s15327108ijap1402_1
- Yıldız, S. ve Yılmaz, M. (2017). Türk inşaat sektöründe çalışanların güvenlik kültürü düzeyinin ve güvenlik performansı ile ilişkisinin incelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 20(1), 137-149. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/politeknik/issue/36869/420511>
- Yılmaz, A. (2020). *Konaklama sektörü çalışanlarında iş sağlığı ve güvenliği kültürü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Extended Abstract

Purpose

The measures and practices taken for occupational health and safety in organizations aim to create a healthy and safe working environment. Occupational safety culture also plays an important role in creating this environment. Safety culture, which is considered a subcomponent of organizational culture, is the set of values, beliefs, attitudes and behaviors shared by employees in an organization regarding safety. The purpose of this research is to determine the safety culture perception levels of employees in hotel businesses and to determine whether there is a difference in terms of demographic variables. In this study, in which the quantitative research method was preferred, descriptive and relational scanning design was used. The data were collected by questionnaire technique and analyzed in SPSS 25.0 statistical program. As a result of the analysis, it was determined that the safety culture perception levels of the employees were high and the general perception of the safety culture differed according to the age and education variable.

Design and Methodology

The research was carried out according to the descriptive and relational screening design, which is one of the quantitative research designs. Data were collected with the questionnaire method and analyzed in SPSS 25.0 statistical program.

The population of the research consists of employees of a five-star hotel in Istanbul. A total of 212 people work at the hotel. In cases where the size of the universe is known, the number of samples is taken as at least 132, with a 95% confidence interval and a 5% margin of error, and if the size is 200 or more (Can, 2019, p.28). Within the scope of the research, an attempt was made to reach the entire universe by personally visiting the institution. The surveys were administered face to face between 20.05.2023 and 30.05.2023 on a voluntary basis. Among those who received feedback, incorrectly filled forms were eliminated and the survey forms of 141 employees were evaluated.

Within the scope of this research, survey questions for measuring safety culture were created by using the scales used in Dursun (2013)'s study titled "The Effect of Occupational Safety Culture on the Safe Behavior of Employees". In the study, scales measuring eight different dimensions of safety culture were combined and a questionnaire consisting of 35 questions was prepared. The dimensions in the safety culture questionnaire are "manager behaviors", "manager attitudes", "security priority", "security communication", "security training", "security awareness", "employee participation", and "reporting culture", respectively.

Research Hypotheses

Hypothesis 1

H₀: The level of perception of safety culture does not differ according to gender.

H_a: The level of perception of safety culture differs according to gender.

Hypothesis 2

H₀: The level of perception of safety culture does not differ according to age.

H_a: The level of perception of safety culture differs according to age.

Hypothesis 3

H₀: The level of perception of safety culture does not differ according to education.

H_a: The level of perception of safety culture differs according to education.

Hypothesis 4

H₀: The level of perception of safety culture does not differ according to income.

H_a: The level of perception of safety culture differs according to income.

Hypothesis 5

H₀: The level of perception of safety culture does not differ according to the situation of having a work accident.

H_a: The level of perception of safety culture differs according to the situation of having a work accident.

Hypothesis 6

H₀: The level of perception of safety culture does not differ according to the situation of experiencing a near-miss event.

H_a: The level of perception of safety culture differs according to the experience of a near-miss event.

Findings / Bulgular

It is seen that the average of the general perception level of safety culture and the averages of all sub-dimensions of the participants in the research are at a high level. At the same time, within the scope of the research, positive significant relationships were found among the sub-dimensions of the safety culture, which are the behaviors of the managers, the attitudes of the managers, safety priority, safety communication, safety training, safety awareness, employee participation and reporting culture.

The general perception level of safety culture of the participants in the research differs according to the age variable. Employees whose age range is 45 and over have a higher mean score of general perception of safety culture.

In addition, with this study, it was concluded that the perception level of occupational safety culture differs according to education. It was concluded that employees with an associate degree education level have a higher safety culture perception level than employees with other education levels.

Research Limitations

As with all other studies, this study also has some limitations. The research was conducted for a single institution and therefore this limits the generalization of the research results to all hotel establishments in different categories. At the same time, the fact that the research was conducted for only one sector is also a limitation.

Implications

It is useful to evaluate the interrelated security culture sub-dimensions together. Managers' attitudes and behaviors towards the issue play a decisive role in creating a safety culture and internalizing the values by employees. When managers see security as a priority issue in business processes, it increases employees' security awareness and positive attitudes and behaviors towards security. In this entire process, safety training and safety communication appear as sub-dimensions that need to be taken into consideration in order to achieve organizational goals, ensure motivation and strengthen employee participation.

As in all sectors, it is important to raise awareness to strengthen the occupational safety culture in hotel businesses in the tourism sector. For this, occupational safety culture should be positioned as an organizational culture value and these values should be conveyed to employees through various practices, training processes and communication channels. Although hotel businesses are considered to be in the less hazardous class, their different departments and job descriptions may expose employees to different levels of danger, risk and accidents. Therefore, occupational safety policies should be clear and accessible for each department. Training should be differentiated within each department and job description.

Efforts should be made to ensure that employees feel responsible for safety. Every employee should be aware that they have a role in ensuring occupational safety. The tourism sector is an area with a high concentration of interns and seasonal employees. Therefore, all employees, including interns, should have a communication channel through which they can convey their thoughts, questions or concerns about occupational health and safety. An open communication environment enables employees to be more involved in safety. Feedback from employees should be taken into account and applicable suggestions should be evaluated. Employees who exhibit exemplary behavior regarding occupational health and safety should be rewarded.

Originality/Value

There are some reasons for choosing this sector within the scope of the study. Tourism is a labor-intensive sector where human relations are at the forefront and is also important for country economies. The number of hotel businesses operating in this sector is increasing day by day. The increase in the number of hotels increases the employment rate in this field and causes more hotel employees to encounter work accidents, occupational diseases and risks in recent years. As a result of the national and international literature review, studies on occupational safety culture are generally carried out in the fields of energy, mining, construction, chemistry, which operate in very hazardous and dangerous classes (Sorenson, 2002; Dursun, 2013; Yıldız and Yılmaz, 2017; Tappura, Jääskeläinen, Pirhonen, It has been determined that it is aimed at businesses in business lines such as 2022; Hammond, King, Joe and Miller, 2023). There are a limited number of studies (Kuo, Cheng, Chang and Ying, 2020; Elziny and Mohamed, 2020; Can and Hüseyinli, 2017) on examining the occupational safety culture in hotel businesses.

Although it is known that work accidents, occupational diseases and risks are higher in heavy and dangerous lines of work, the unique working conditions of hotel businesses bring with them some risks, work accidents and occupational diseases. It is thought that it is important in this respect that the study is aimed at hotel establishments in the tourism sector, which are in the less hazardous class and are relatively less researched.

Araştırmacı Katkısı: Funda YALIM (%50), Umut ELBİR (%50).

Emzirmek ve Soybağı İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme ¹

GülsevİM EVSEL ²

Başvuru Tarihi: 02.05.2023

Kabul Tarihi: 27.12.2023

Makale Türü: Derleme

Öz

Soybağı konusu yüzyıllardır önemini koruyan sosyo-politik bir olgudur. İslamiyet'e göre, kadın ve çocuğu arasında doğum ve emzirme yoluyla kurulabilir. Bu çalışmada doğurma edimi dışında, emzirme yoluyla kurulacak bir nesep ilişkisinin üremeye yardımcı teknolojiler (ÜYTE) ve taşıyıcı anneler/yumurta-kurul sperm donasyonu açısından da olanaklılığını tartışmak hedeflenmiştir. Çalışmada ikincil verilerden yararlanılmış; doğum ve emzirmeye farklı açılardan yaklaşımlar incelenmiştir. Bu yaklaşımlar üzerinden ÜYTE üzerinden çocuk sahibi olan ebeveynlerin çocukları ile soybağı ilişkisi kurmasının olanaklılığı araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, Türk Medeni Hukuku'nda doğuran kadın anne olarak kabul edilmektedir; bu ilkedan hareketle taşıyıcı annelerin doğurdukları çocukla olan mahremiyet ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkinin yanı sıra taşıyıcı anne yoluyla çocuk sahibi olan kadının çocukla kuracağı ilişkinin meşruiyeti de hukuki ve dini açılardan sorun teşkil etmektedir. Oysa, emzirmek, farklı bir soybağının kurulmasına vesile olacağı için, bu edimin ÜYTE yoluyla çocuk sahibi olan ve meşruiyet sorunu yaşayan ebeveynlere bir alternatif olarak sunulabileceği sonucuna varılmıştır. İslami çevreler süt anneliği ve taşıyıcı anneliği her ne kadar farklı yerlere koymakta iseler de emzirmenin toplumda gerekli meşruiyeti sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Soybağı, Nesep, Taşıyıcı Annelik, Emzirmek, Yumurta Donasyonu, İslam, Üremeye Yardımcı Teknolojiler

Atıf: Evsel, G. (2024). Emzirmek ve soybağı ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 131-152.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gevsel@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1733-3966

An Evaluation on the Relationship Between Breastfeeding and Lineage

GülsevİM EVSEL³ -

Submitted by: 02.05.2023

Accepted by: 27.12.2023

Article Type: Review

Abstract

The issue of genealogy is a socio-political phenomenon that has maintained its importance for centuries. According to Islam, it can be established between a woman and her child through birth and breastfeeding. This study aims to discuss the feasibility of a genealogical relationship to be established through breastfeeding, apart from the act of giving birth, in terms of assisted reproductive technologies (ART) and surrogate mothers/oocyte-sperm donation. The study utilized secondary data and different approaches to childbirth and breastfeeding were examined. Through these approaches, the feasibility of parents who have children through ART to establish a kinship relationship with their children was investigated. According to civil law, the woman who gives birth is the mother; based on this assumption, surrogate mothers have an intimate relationship with the child they give birth to. In addition to this relationship, the legitimacy of the relationship between the woman who has a child through surrogacy and the child poses a problem from legal and religious perspectives. However, since breastfeeding will lead to the establishment of a different lineage, it is concluded that this act can be offered as an alternative to parents who have a child through ART and have legitimacy problems. Although Islamic circles insist on differentiating between breastfeeding and surrogacy, breastfeeding is thought to provide the necessary legitimacy in society.

Keywords: Lineage, Descent, Surrogacy, Breastfeeding, Oocyte Donation, Islam, Assisted Reproductive Technologies

³ Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Letters Department of Sociology, gevsel@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1733-3966

Giriş

Günümüzde cinsellik ve üremenin aslında sosyo-politik yazının temelini oluşturduğu ve disiplinlerarası bir araştırma alanı olduğu kabul edilmektedir. Doğum, yüzyıllardır kabul gören en dolaysız soybağı kurma aracıdır. Bir kadın bir çocuğu doğurduysa, muhtemelen bunun şahitleri de olacağı için, en basit ve teknik biyolojik açıklamaya başvurarak o çocuk onu doğuran annenindir, diyebiliriz. Ancak eğer o kadın evli değilse, baba ile kurulan soybağı konusu daha karmaşık ve dolaylı olabilmektedir.

Literatürde gerek üreme gerekse emzirmeye ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Burada baskın olarak kabul gören Freud'a yöneltilen eleştirel yaklaşımlara da yer verilerek, emzirmede farklı motivasyonların da dikkate alınması gerektiğini öne süren düşünürlerin görüşleri anılmıştır. Zira, bu çalışma da böyle interdisipliner bir problemi tek yönlü ele almamakta, soybağı ve emzirme ilişkisini tıbbi, psikolojik, geleneksel, dini ve hukuki çevrelerin bir bütün olarak emzirmeye bakışı üzerinden tartışmakta ve bu ilişkinin öne sürülmesiyle özellikle üremeye yardımcı teknolojilerin uygulanması sonucu ortaya çıkan problemin çözümünü aramaktadır.

Literatür Taraması

Michel Foucault özellikle delilik, cinsellik ve sağlık alanlarında yapmış olduğu bilginin arkeolojisi ile hem beden sosyolojisi hem de sağlık sosyolojisinin dar boğazlarını açmış, diğer bir deyişle ufkunu genişletmiştir. Ekonomik ve siyasal değişimler devletlerin nüfusa bakışının değişmesini de cinselliğin ve üremenin dolayısıyla ailenin dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Foucault'ya (2007, s. 27) göre bu ekonomik ve siyasal nüfus sorununun merkezinde cinsellik yer almaktadır. Bu durumda devletlerin çözümlemesi gereken yeni konular ortaya çıkmıştır; bunlar: Doğum oranları, evlenme yaşı, meşru ve gayri meşru doğumlar, cinsel ilişkilerin başlama yaşı ve sıklığı, bu ilişkileri doğurgan ya da kısır kılmanın yolu, bekarlığın ya da konulan yasakların etkisi, gebeliği önleyici uygulamalardır. Foucault nüfus ve doğumla ilgili bu çıkarımlarını *biyoiktidar* kavramını şekillendirmede kullanmakta üreme ve iktidar analogisini kuramsal yaklaşımının odağına yerleştirmektedir. *Cinselliğin Tarihi* başlıklı eserindeki bu yaklaşımında Foucault (2007, s. 102) yaşamlar ve ölümler üzerinde kurulan iktidarın 17. yy. dan itibaren daha çok iki şekilde geliştiğini belirtir. Foucault'nun (2007, s. 103) tabiriyle, bu iki gelişim kutbundan ilki insan bedeninin anatomo politikası da denilen, beden terbiyesi, yetenek arttırımı, bedenin güçlerinin keşfedilmesi, denetimle bütünleşmesi gibi bir makine gibi ele alınan bedeni odak noktası saymıştır. İkinci kutup ise, 18. yy. ortalarında oluşmuş ve daha çok üreme, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyleri, yaşam süresi ve bunları etkilen diğer koşullardan oluşan daha mekanik ve biyolojik süreçlerle karakterize edilmektedir. Bu yeni kutup nüfusun *biyo-politikası* olarak tanımlanmaktadır. Hakim iktidar artık bedenleri eskisi gibi öldürmüyor, bilakis boyun eğdirip denetleyerek bir tür *biyo-iktidar* çağını başlatmıştır.

Foucault'nun (2010, s. 98-99) *The Government of Self and Others* başlıklı eserinde soybağı ile de ilişkili bazı mitolojik analogiler kurduğu görülmektedir. Örneğin, *parrèsia*: açık, gerçek, özgürce konuşma olgusunu açıklarken 418'de, Euripides'in yazdığı Antik Yunan örneğinden yola çıkarak soybağının önemine değinmekte, onu eleştirmektedir. Bu hikayenin geçtiği zamana göre, Atina her türlü yabancı karışımdan arınmıştır, yani her vatandaş her ikisi de vatandaş olan bir anne ve babadan doğmalıdır. Ancak hikayede adı geçen Ion'un annesi bir yabancı, tanrı olan Apollo ise onun babası olduğunu reddeden bir babadır:

Ion, bu yalanlar ve yarım yamalak gerçekler oyununa karşı çıkar. Ion tüm bunları reddeder; ve babasının gerçeği söylemesini ister... Çünkü hakkını elde etmek istiyor. Atina'daki siyasi hakkını ortaya çıkarmak istiyor. Orada konuşma hakkı istiyor. Her şeyi, doğruyu konuşun ve özgürce konuşun diyor. Kendisini haklı çıkarmak için parrəsiaya yani; gerçeğin söylenmesine ihtiyaç duyar, öyle bir gerçek ki bu doğru olana işaret eder. İşte bu yüzden, Xuthus onu sıcak bir şekilde kucakladıktan sonra ve onu aşağı yukarı ikna ettiğini, sonuçta onun oğlu olduğunu söylüyor Ion: Evet, ama bu yeterli değil... "Atina'nın otokton ve şanlı halkı her türlü yabancı karışımından arındırılmıştır. Şimdi düşünüyorum, bu şekilde damgalanırsam, eğer gücüm yoksa bana 'hiç kimse, hiç kimsenin oğlu' derler. Öte yandan, eğer ben ön sıralarda yer alırsam, birileri olmayı arzularsam, nefret edileceğim yeteneksizlerin arasına karışacağıma; üstünlük her zaman daha iyidir... Ayrıca, siyaset ve akla sahip olanlar, ben bu şekilde onurlandırılırsam benim lehime oy kullanacaklardır; çünkü gördüğün gibi baba her şeydir (Foucault, 2010, s. 98-99).

Foucault (2010, s. 99) babanın toplumda bu denli saygın olmasının sebebi olarak, Atina'da 'her vatandaşın ikisi de vatandaş olan anne ve babadan doğması' gerekliliğini belirten yasanın varlığını gösterir. Bu hikaye kaleme alındığı zaman Atina henüz Peloponez Savaşı'nın ikinci bölümünde veba yüzünden zayıf düşmemiş ve yenilgiye uğramamış, yurttaşlara ihtiyacı yoktur; ancak bu toplumsal olaylardan sonra söz konusu yurttaşlık ve soybağı yasası bozular. Görüleceği üzere üreme ile ilgili her şey, uzun zamandır politiktir.

Diğer bir deyişle, soybağı konusu, yüzyıllardır medeniyetin insanlığa getirdiği toplumsal yüklerden birisidir. Öyle ki, bu çalışmada ele alınacağı gibi, annenin doğurarak çocuğuyla arasında doğum aracılığıyla kurduğu bu bağ, baba için böyle değildir. Birlikte girilen daha toplumsal süreçler, bir erkeğin soybağını oluşturmaktadır. Benzer şekilde, çocuğun baba ile kuracağı bu ilişki, pek çok toplumda babanın ona vereceği soyadı ve bunun yanında kazanılan ya da kaybedilen toplumsal statülerle birlikte oluşacaktır.

Burada teknolojinin de gelişmesi ile birlikte hayatlarımıza giren özellikle yeni annelik kavramları ve türlerinin ne olduğuna değinmek gerekmektedir. Artık anneliğin çocuk doğuran annelikle sınırlı olmadığını, literatürde sosyal (çocuğu yetiştiren), genetik (yumurtasını veren-yumurta donörü) ve biyolojik (doğuran-taşıyıcı) annelik ayrımlarına da gidildiğini görmekteyiz. Van den Akker (2007, s. 54) çalışmasında benzer şekilde, annelikle ilgili bu yeni gerçekliğin sadece kromozomal ebeveynlikle sınırlı olmadığını; genetik taşıyıcı annelerin de kendilerini başka bir gerçekliğe (sosyal anne olma gerçekliğine) dayanarak gerçek anne olarak tanımlayacakları ve taşıyıcı annenin yasal, biyolojik (gestasyonel) ve genetik açıdan gerçek anne olmasına rağmen kendisini gerçek anne olarak görmeyeceği düşünülmektedir. Bu çalışmada sözü geçen taşıyıcı annelik, gestasyonel annelik olarak da bilinen türüdür.

Taşıyıcı annelik, doğal yollarla çocuk sahibi olamayan çiftlerin sıklıkla başvurduğu tüp bebek (In-vitro) dölllenme tekniğinin kullanılması; ancak çiftin rahimle ilgili bir sorunu veya tercihlerinden kaynaklı çocuk taşıyamaması nedeniyle tüpte döllenen embryonun, başka bir kadının rahmine yerleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan durumdur. Sevtap (2012, s. 8) temel olarak iki tip taşıyıcı annelik olduğundan bahseder; bunlar: "1. Taşıyıcı annenin aynı zamanda yumurta donörü de olduğu, spermin ise baba veya üçüncü bir erkek tarafından sağlandığı genetik, geleneksel taşıyıcı annelik veya yedek, ikame (surrogate) annelik ve 2. Taşıyıcı annenin genetik yapısı tamamen başkasına ait bir bebeği dünyaya getirmesi hâlinde söz konusu olan genetik olmayan, gestasyonel taşıyıcı annelik veya ivazlı olup olmamasına bağlı olarak ödünç, kiralık anneliktir.". Burada bahsi geçen taşıyıcı annelik durumlarının her birinde soy bağı ilişkisi farklı kurulacak, bu durum ise

çocuğun ileride sahip olacağı hastalıklardan miras hakkına kadar geleceğini etkileyebilecektir. Benzer durum, yumurta donasyonu olarak tüp bebek tekniği ile hamile kalıp çocuğunu doğuran kadınlar için de geçerlidir. O durumda doğum ve emzirme aynı kadın tarafından gerçekleşmekte ancak yumurta başka kadına ait olabilmektedir.

Bu sorun, gey ve lezbiyen çiftlerin çocuk sahibi olmak istemeleri durumunda da ortaya çıkan bir konudur. Millbank (2003, s. 576) lezbiyen ve gey ebeveynler üzerine yapılan yeni bir araştırmanın, büyük ölçüde karşılanmamış yasal ihtiyaçlara sahip yeni aile formlarının gelişmekte olan bir topluluk olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Millbank'a (2003, s. 576) göre, bu nedenle Avustralya'da lezbiyen ve gey ailelerin ve yetiştirdikleri çocukların ihtiyaçları özellikle politika yapımında, daha çok dikkate alınmalıdır.

Görüleceği gibi, günümüzde, teknolojinin de sağladığı imkanların da katkısıyla; kadına, bedene, anneye, anneliğe ve hatta aileye bakış değişmiş, kadınların doğurdıkları çocukla soybağı kurmak istemeyebildikleri, bununla birlikte, doğurmadıkları çocuklarla soybağı kurmak isteyebildikleri ancak bu konuda soybağı karışıklığına karşı duran dini yaklaşım başta olmak üzere çeşitli engellerle karşılaştıkları görülebilmektedir. Biyolojik özellikleri nedeniyle çocukla kurdukları/var sayılan veya kurmayı reddettikleri bu bağ, dini, hukuki, toplumsal çevrelerce tartışılmakta, ancak bu tartışmaya uygun bir zemin bulunamadığından, tartışılması dahil zaman zaman uygun görülmemektedir. Oysa bebeği emzirmenin hukuki, geleneksel ve dini çevrelerdeki karşılığı birlikte düşünüldüğünde, böylesi bir esnekliğe kapı aralayabileceği düşünülmüştür. Taşıyıcı annelik, yumurta ve sperm donasyonu gibi konular, soybağı, emzirme, annelik, babalık ve aile kavramlarının yeniden gözden geçirilmesini vazgeçilmez kılmıştır.

Emzirmeye toplumbilimcilerin, birbirinden farklı yaklaşımları olmuştur. Hint geleneklerinde kadın bedeni ile toprağın simgesel birlikteliğini ele alan Chawla (2006, s. 265) insan doğurganlığına eril katkının rahim ve döle sahip olmak ve onu salıvermekle sınırlı olduğunu belirtmektedir. Oysa kadın doğurganlığı ay hâli, cinsel ilişki, gebelik, doğum sancısı, doğum ve emzirme gibi bir dizi fizyolojik süreci içerisinde barındırmaktadır. Emzirme edimi ve dolayısıyla meme ile ilgili söylemler çok daha eskilere dayanmakta ve farklı düşünürlerin yazınlarında kendisine yer edinmektedir. Öyle ki Schopenhauer (2003, s. 43) kadında tercih edilen fiziksel özellikleri sıralarken dolgun bir kadın göğsünün erkekler üzerinde çekici bir etki yaptığını söyler; çünkü kadının çocuk doğurma işleviyle doğrudan bağlantılı olarak, yeni doğacak olana bol bol besin verebilecek olduğunun belirtisidir bu. Deleuze ve Guattari (2014, s. 13) ise bir arzulama makinesi örneği olarak ele aldığı bu süreçte memenin, süt üreten bir makine olduğu ve ağzın ise ona eklenen bir makine olduğu analojisini kurmaktadır. Düşünürlere göre bunu sağlayanın anneye ait bir beden olduğu doğru değildir, çünkü arzulama-makinesinin bebeğin ağzına bağlı bir parçası olarak var olur ve kişisel-olmayan bir süt akımı sağlar (Deleuze ve Guattari, 2014, s. 18). Baker (2010, s. 168) de konuyu arzu ile kurulan ilişki bağlamında ele alır. Ona göre bastırmada kaçmaya benzer bir şey vardır; bundan ötürü, bastırma yüzünden arzunun kendisinin farkında olmayız. Örneğin çocuk ağzındaki salgının tahrik edişinden ötürü ıstırap çeker ve ağzındaki bu tahrikin derecesini emerek azaltmak için parmaklarını (nesne), onlar olmazsa anne memesini aramaya itilir (Baker, 2010, s. 168).

Horkheimer'e (1998, s. 28) göre, düşünceyle varlık arasında, insanla doğa arasında ne birini ötekine indirgeyen ne de ötekenden büsbütün koparan bir karşılıklı kabul gerekmektedir. Tıpkı, süttten kesilen bebeğin bu duruma yavaş yavaş alışması, annesini sadece kendi ihtiyaçlarının nesnesi değil, ayrı hakları da olan bağımsız bir varlık olarak görmeye başlaması gibi (Horkheimer, 1998, s. 28). Kristeva (2004, s. 49) ise yaklaşımında Horkheimer

ve Deleuze'e paralel bir şekilde, emzirme konusunu arzu nesnesi ve korku bağlamında ele almaktadır. Psikanaliz, nesneden söz ettiğinde, bu nesne Oedipusçu üçgende olduğu hâliyle arzu nesnesidir. Bu figür uyarınca, baba yasanın taşıyıcısı, anneyse, arzulayan ve anlamlandırılabilir ilk nesnedir. [Çocuğa göre] önce nesnelere, en azından ön-nesnelere, nefes alma, beslenme ve hareket etme talebine yönelik önemli ilgi merkezleri vardır (Kristeva, 2004, s. 50).

Malinovski (1989, s. 27) doğum üzerinde kurulan bu önemli ilişkide [emzirme ilişkisinde] bile, kimi toplumlarda sapsmalar görülebildiğini ifade eder. Bugün çok fazla kabul görmemekle birlikte, kimi orta sınıf Fransızlarda, çocuk doğar doğmaz onu parayla tutulan ve aynı çevrede oturmayan bir sütanneye bırakma adeti vardır veya anneler memelerini idareli kullanabilmek için ücretli sütanneler getirtip evlerinde onları saklar ya da başka emzirme yollarına başvururlar (Malinovski, 1989, s. 27).

Kadının biyolojik, erkeğinse daha çok toplumsal yollarla kurduğu soybağı, ayrıca kadının çocuğu emzirmesi, sütü ile beslemesi yoluyla da kurulabilmektedir. Yukarıda Malinovski'nin (1989, s. 27) bahsettiği ücret karşılığında veya bir karşılık olmadan bebeğin başka bir kadına emzirilmesi konusu, insanlık tarihi kadar eskidir. Gerçekten annelerin çeşitli sebeplerle çocuklarını emzirmek istememesi veya çocukların annelerinin memelerini almaması, annelerinin sütlerinin az olması ve iklim şartlarına bağlı olarak şehirde yaşayan insanların sütlerinin çabuk bozulması gibi sebeplerle İslamiyet tarihi ve öncesinde de çocuklar sütanneye verilegelmiştir (Kaşıkçı, 2006, s. 17). Görüleceği üzere, literatürde soybağı ilişkisi ve doğurmak ya da emzirmek arasında ilişki kurulmaktadır. Bu yaklaşımlardan önemli birisi de Boniface'e aittir. Boniface (2017, s. 190) ilgili Anayasa Mahkemesi kararı açıklanmadan önce, Anayasa Mahkemesinin, bir ailenin yalnızca genetik soy ile tanımlanamayacağı argümanına dayanarak yüksek mahkemenin anayasal geçersizlik beyanını onaylaması gerektiği görüşündeydi. Boniface, bir çocuk ile onu yetiştiren ebeveynler arasında genetik bir bağ olmasını şart koşmanın anayasal "aile" kavramıyla uyummadığı ve Anayasa Mahkemesi'nin 294. maddenin anayasal "aile" kavramıyla uzlaşmaz olduğuna karar vermesi gerektiği sonucuna varmıştır.

Soybağı ile ilgili ortaya çıkabilecek belirsizlikler ve karışıklıklar nedeniyle Türkiye'de üçüncü kişilerin üreme hücreleri veya rahimlerini kullanmak suretiyle çocuk sahibi olmak, 2010 yılından itibaren istisnai maddelerin güncellenmesi suretiyle "Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik"le yasaklanmıştır (Resmî Gazete, 2014). Bu yasak sonrasında üremeye yardımcı teknolojilere başvurarak çocuk sahibi olmak isteyen çiftler hukuki ve dini açılardan bir meşruiyet sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu çalışma, emzirmeye yönelik farklı yaklaşımlar üzerinden söz konusu meşruiyet sorununun emzirme yolu ile kurulup kurulamayacağını tartışmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, soybağının önemini sadece doğum yolu ile oluşmadığını, emzirme konusunun da özellikle İslami çevreler ve Türkiye gibi ülkeler için çok önemli olabildiğini, hatta üremeye yardımcı teknolojiler ve evlat edinme yoluyla çocuk sahibi olmanın emzirme yoluyla toplumda daha kabul edilebilir olabileceğini, ikincil veriler üzerinden ele alıp tartışmayı, derleme bir çalışma ile gündeme getirmeyi hedeflemiştir.

Çalışmanın amacı, doğurma edimi dışında, emzirme yoluyla kurulacak bir nesep ilişkisinin üremeye yardımcı teknolojiler (ÜYTE) ve taşıyıcı anneler/yumurta-sperm donasyonu açısından da olanaklı olup olmadığının

ortaya konulmasıdır. Bu amaçla öncelikle dünyadaki ve Türkiye’deki doğum ve emzirme oranlarına ilişkin Dünya Bankası, UNICEF, TÜİK ve Theurich, Davanzo, Busk-Rasmussen, Diaz-Gomez, Brennan, Kylberg, Baerug, McHugh, Weikert, Abraham ve Koletzko’nun (2019) “Breastfeeding rates and programs in Europe” başlıklı çalışmasından elde edilen istatistiki veriler ve tablolar ışığında mevcut durum ele alınmış; sonrasında emzirmeye tıbbi, psikolojik, geleneksel, dini ve hukuki bakış sunulup tartışılarak ÜYTE ve soybağı ilişkisi sorununa emzirme yoluyla kurulan soybağı örneği üzerinden cevap ve çözüm aranmak istenmiştir.

Bu çalışma, alana teorik bir katkı sunmayı hedeflediğinden doğrudan katılımcı görüşmeleri içermemekte ve bu nedenle etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Bulgular ve Tartışma

Dünyada ve Türkiye’de doğum ve emzirme

Dünyada genel olarak doğum oranlarında 1960’lardan itibaren ciddi bir düşüş olduğu bilinmektedir. Bunda, Hippi karşı kültürünün ortaya çıkışı, doğum kontrolü gibi cinsel devrimlerin yanı sıra; eğitim, sosyo-ekonomik refah artışı, kadınların çalışma hayatında giderek artan rolü, dolayısıyla çocuk bakımına ayrılan sürenin azalması, aile hayatlarındaki değişimler gibi faktörlerin de rolünün olduğu ileri sürülebilir. Azalan doğum oranı sadece İngiltere ve Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Japonya gibi ülkelerde de benzer bir endişeye neden olmuştur. Nargund (2009, s. 192) doğum oranlarının azalmasına neden olan yaşam tarzı faktörleri, cinsel yolla bulaşan hastalıklarda artış, obezitede artış ve kentleşme ve kentsel yaşam tarzıyla ilgili çevresel faktörler gibi doğurganlığı etkileyen ve erkek ve kadın subfertilitesinde artışa yol açan çeşitli faktörler olduğunu belirtir. Buna ek olarak, kadınların ve çiftlerin çocuk sahibi olmayı ertelemesine yol açan sosyo-ekonomik faktörler de bulunmaktadır. Uygun fiyatlı konut, kadınlar için esnek ve yarı zamanlı kariyer pozisyonları ve uygun fiyatlı ve kamu tarafından finanse edilen (ücretsiz) çocuk bakımının eksikliği de yazara göre mevcut düşük doğurganlık/doğum oranlarına katkıda bulunmuştur. Çiftler artık aile kurmayı ertelemekte, bu da yumurtalıkların yaşlanması ve buna bağlı olarak gebe kalma şansının azalması nedeniyle doğurganlık seviyelerinde bir düşüşe yol açmaktadır (Nargund, 2009, s. 192).

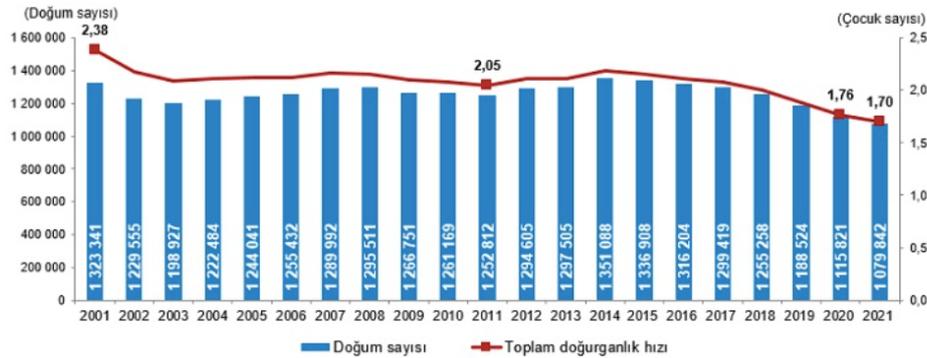
Aşağıda dünyada 1960 yılı itibariyle doğum oranlarındaki göreceli düşüş yer almaktadır. Doğum oranı dünya ortalamasının 2020 yılında 2,3 olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Dünyada Yıllara Göre Doğum Oranları (Dünya Bankası, 2023)

Kearney, Levine ve Pardue (2022, s. 173) ABD'deki doğum oranlarındaki bu düşüşün "2008 Ekonomik Krizi" veya "Büyük Durgunluk (Great Recession)" adıyla bilinen dönemin gelişi ile paralel olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre Büyük Durgunluk, doğum oranlarındaki düşüşün 2007'de başlamasının ani ve açık bir nedenini sunmaktadır. Ancak, bu düşüşün derinliğini ve 2020'deki pandemik durgunluğun gelişine kadar tüm iş döngüsü boyunca nasıl uzadığını açıklayabilecek ABD'ye özgü politikalar veya ekonomik faktörler hakkında sağlam kanıtlar bulunmamaktadır. Ancak yazarlar, ABD'de doğum oranlarının düşmesine yönelik bu eğilimin ABD'de, ölçülmesi veya sayısallaştırılması zor olan geniş toplumsal değişimleri yansıttığını ileri sürmektedir. Bu değişimler arasında çocuklara yönelik değişen tercihler, kadınlar için daha geniş kariyer seçenekleri (ve diğer hedefler) ve ebeveynliğin doğasındaki değişimler yer almaktadır.

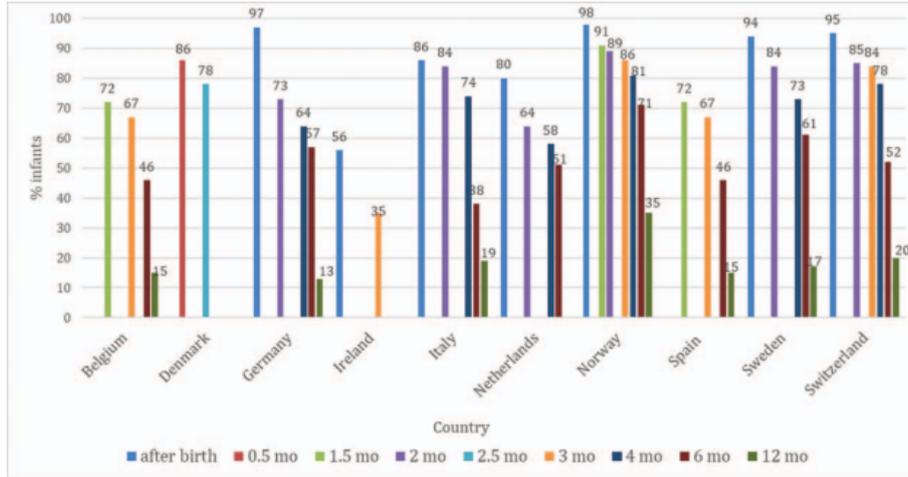
Dünya üzerindeki bu toplumsal değişimlerden ve doğum oranlarındaki düşüş Türkiye'de de kendisini göstermiştir. Aşağıdaki grafikte, 2001 yılından itibaren Türkiye'deki doğum oranlarının düştüğü izlenmektedir. 2001'de 2,38 olan doğum oranı, 2021'de 1,70'e gerilemiştir.

Şekil 2. Türkiye'de Doğum Sayısı ve Toplam Doğurganlık Hızı (TÜİK, 2022)

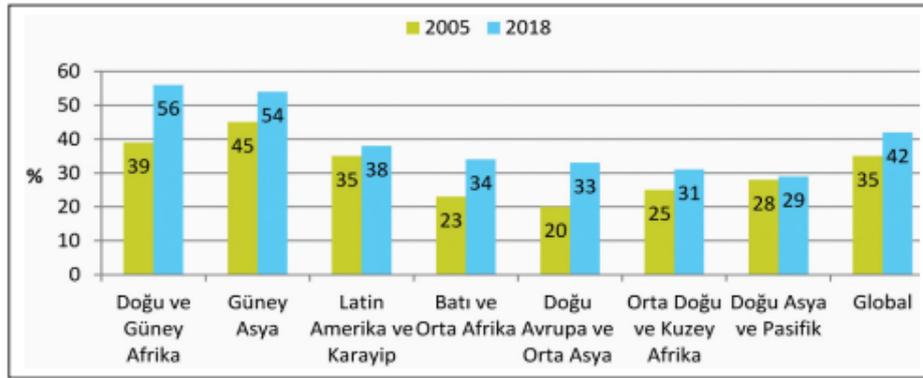
Dünyada doğum oranlarının yanı sıra emzirme oranlarında görülen düşüş ve buna bağlı olduğu tahmin edilen bebek ölümleri sonrası sağlık sektörünün, mama firmalarının ve politikacıların bebek besinlerinin içerikleri ve emzirme konusuna gösterdiği önem artmıştır. Zira, beş yaş altı çocuklarda her yıl yaklaşık 820.000 ölümün sadece emzirmenin yaygınlaştırılması ile önlenebileceği düşünülmektedir (Jones, Stekete, Black vd. 2003; akt. Çaylan ve Yalçın, 2020, s. 4).

Theurich, Davanzo, Busk-Rasmussen, Diaz-Gomez, Brennan, Kylberg, Baerug, McHugh, Weikert, Abraham ve Koletzko'nun (2019, s. 401) çalışmasına göre Dünya Sağlık Örgütü (WHO), küresel olarak tüm bölgeler arasında Avrupa Bölgesi, 6 aylık bebeklerin <math><25\%</math>i ile en düşük sadece anne sütü ile beslenme (EBF) oranlarına sahiptir. Aynı çalışmada, doğumdan hemen sonra toplanan anket verilerine ve Ulusal raporlara göre tüm ülkelerdeki bebeklerin %56 ila %97'si herhangi bir anne sütü almaktadır (doğumdan sonraki 4-6 aylar arasında). 6 aylıkken alınan anne sütünde, Norveç (%71), İsveç (%61) ve Almanya (%57) en yüksek oranları bildirmiştir. Tüm ülkelerde doğum sonrası emzirmeye başlama oranlarının yüksek olmasına rağmen, emzirme oranlarının zaman içinde kademeli olarak düştüğü ve 6 aylıkken oldukça düşük emzirme oranlarıyla sonuçlandığı bildirilmiştir.

Şekil 3. Ülke ve Doğum Sonrası Ay Yaşlarına Göre Bildirilen Yeni Doğan Emzirme Oranları (Theurich vd. 2019, s. 401)

1 ila 2 aylıkken, bebeklerin %48'i (İtalya) ile %74'ü (İsviçre) yalnızca anne sütüyle beslenmektedir. 3 ila 4 aylık bebeklerin %42 ila %68'inin yalnızca anne sütü ile beslendiği bildirilmiştir (Theurich vd., 2019, s. 402).

Şekil 4. UNICEF Bölgelerine Göre İlk 6 Ay Sadece Anne Sütü Verme Yüzdelerinin 2005 ve 2018 Yılları Arasında Değişimi (UNICEF, 2019; akt. Çaylan ve Yalçın, 2020, s. 7)

Türkiye'deki emzirme göstergelerine bakıldığında yine dünya oranlarına paralel bir şekilde oranlarda artış gözlenmektedir (Hacettepe Üniversitesi, 2018; akt. Çaylan ve Yalçın, 2020, s. 8). Şekil 4'te İlk 6 ayda sadece anne sütü alma oranının ve emzirme ile ilgili diğer bütün oranların 1993 yılına göre arttığı göze çarpmaktadır. İlk 6 ayda sadece anne sütü alma oranı 1993'te %10,4 iken bu oran 2018 yılında %40,7 olarak kaydedilmiştir (Çaylan ve Yalçın, 2020, s. 8). Elbette bu tür verilerin kayıt altına alınma oranlarının arttığı da hesaba katılmalıdır.

Doğum ve emzirmeye ilişkin nicel veriler sistematik olarak daha çok tıp çevreleri tarafından edinilmekte, işlenmekte ve kamuoyuna sunulmaktadır. Yeni doğan ve anne sağlığı kapsamında ele alınan bu verilere bakışın kısa bir ifadesi için emzirmeye tıbbi bakışa aşağıdaki bölümde yer verilmiştir.

Emzirmeye Tıbbi Bakış

Emzirme konusu tıbbi açıdan bebeğin beslenmesi ve anne sağlığı ve sosyoekonomik durumlarının gözetilmesi gibi kapsamlarda ele alınabilmektedir. Anne sütünün ve emzirmenin hem bebek hem de anne için başta beslenme olmak üzere sağlık, bağışıklık, gelişimsel, psikolojik, sosyal ve ekonomik yönden pek çok sayıda yararı olduğu ifade edilmektedir (Samur, 2008; akt. Kaya, 2009, s. 3). Özellikle anneden doğum sonrasında gelen ilk sütün, kolostrumun bebek için faydası tıp çevreleri tarafından bilinmekte ve bu sütün çocuğa aktarılmasının önemi anneler ve anne adaylarıyla buluşulabilecek her fırsatta vurgulanmaktadır. Örneğin, kolostrumda olgun süte oranla daha fazla bulunan antienfektif ögeler, A vitamini, sodyum ve çinko bebeği ilk birkaç gün içerisinde enfeksiyonlardan korumaktadır. Kolostrum, bebeğin gastrointestinal sistemini immunglobulinler ile mukozal bir tabaka oluşturarak kaplar ve böylece yeni doğan bebeği dış ortamdan gelecek patojen mikroorganizmalara karşı korur (Samur, 2008; akt. Kaya, 2009, s. 8). Beslenme durumunun değerlendirilmesinde Dünya Sağlık Örgütü'nün de önerdiği üç gösterge kullanılmaktadır: Yaşa-göre-boyun düşük olması beslenme sorununun kronik olduğunu, boya-göre ağırlığın düşük olması akut beslenme yetersizliğini gösterir; yaşa-göre ağırlığın düşük olması hem akut hem de kronik beslenme yetersizliğinde görülebilir (Yiğit ve Tezcan, 2004; akt. Samlı, Kara, Ünalın, Samlı, Sarper ve Gökalp, 2006, s. 14).

Emzirmenin önemi sadece tıbbi değil, psikolojik açılardan da ele alınan ve önemsenen bir alandır. Öyle ki, bireyin psiko-sosyal gelişimi hem ailesiyle olan hem de ileride içerisinde bulunacağı duygusal ilişkilerinde etkili olacak bir konudur.

Emzirmeye Psikolojik Bakış

Emzirmenin öncelikle anneye bağlanma üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bilimsel literatürde de doğrudan kanıtlara atıfta bulunmaksızın, emzirmenin genellikle anne-bebek bağlanmasına yardımcı olduğu varsayılmaktadır (Hahn-Holbrook, Dunkel Schetter ve Haselton, 2012, s. 423). Hahn-Holbrook, Dunkel Schetter ve Haselton'a (2012, s. 432) göre, kanıtlar emzirmenin kadınları doğum sonrası dönemde biyolojik ve psikososyal stres faktörlerine karşı koruyabileceğini göstermektedir; hatta aynı dönemde depresyon riskini azalttığı ve annenin bebeğe bağlanmasını artırdığı da bazı kanıtlarla desteklenmektedir. Erken dönemde emzirmek ve emzirirken mümkün olduğunca göz teması kurmak, oksitosin salınımını artırarak anne ve bebek arasındaki iletişimi güçlendirmektedir (Köse, Çınar ve Altınkaynak, 2013; akt. Höbek Akarsu, Tuncay ve Alsaç, 2017, s. 278). Ebeveyn bağlanmasının niteliğinin ilerleyen dönemde bireylerin yetişkin bağlanmalarında da etkili olduğu iddia edilmekte ve bu yönde çalışmalar yapılmaktadır. Bunlardan birisi, Fermani, Bongelli, Carrieri, Arroyo, Muzi ve Portelli'nin (2019) çalışmasıdır.

Fermani vd. (2019, s. 16), 19-29 yaş arası yaklaşık yarısı kadın ve yarısı erkek İtalyan katılımcıdan oluşan 296 kişiye bir anket aracılığıyla ulaşılarak katılımcıların ebeveynlerine olan bağlılıkları ve duygusal ilişkilere karşı tutumları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, partneri olan kadın katılımcılar güvenli bağlanmada daha fazla yer almıştır. Araştırmacılara göre, araştırmanın yapıldığı ülke yani İtalyan literatürüyle uyumlu olarak, ebeveynleriyle daha iyi bir ilişki sergileyen ve istikrarlı bir ilişkiye sahip olan kadınların romantik aşkta daha fazla yer alması şaşırtıcı değildir.

Emzirmeye Geleneksel Bakış

Emzirmenin yararlarının geleneksel olarak kabul gördüğü ve hatta emzirmenin öneminin modern tıpta günümüze yakın bir geçmişte kabul görerek, sağlık kuruluşlarında kendine bir yer edindiğini bilmekteyiz. Anne sütü ile beslenen bebek sık ağladığında büyükler tarafından "Acaba sütün mü yetmiyor?" denilir; kulağını tutan, kulak enfeksiyonu geçirdiği bilinen bir bebeğin kulağına anne sütü damlatılması önerilir; sarılık, farklı

bir enfeksiyon gibi durumlarda annenin sadece daha çok emzirmesi tavsiye edilir. Emziren bir annenin doğum kontrolüne ihtiyacı yoktur; çünkü emzirmenin onu yeni bir gebelikten koruduğu düşünülür. Başka birinin çocuğunu emziren bir kadının emzirdiği çocukla kurduğu süt nesebi ilişkisinden dolayı çocuklarının dahi o çocukla yakınlaşması uygun görülmez; çünkü süt anne dahil tüm anneyle birinci dereceden ilişkili kişiler emziren çocuğun süt akrabası olmuşlardır. Tüm bu bilgiler, Anadolu’da aslında yüzyıllardır bölgesel bazı küçük farklılıklarla nesilden nesle aktarılan, doğru olduğu var sayılan geleneksel bilgiler ve dini prensiplere bağlılıkla ilişkilendirilir.

Samli vd. (2006, s. 15) yaptıkları nitel çalışmada benzer bazı bulgulara ulaşmışlardır. Bu çalışmada anne sütünün üstün nitelikleri oldukça fazla sayıda katılımcı tarafından farklı yanlarıyla ifade edilmiştir. Ancak kolostrumun bebeğe verilmemesi ile ilgili inanış da tekrar edilen ifadelerden biri olmuştur. Araştırmacıların çalışmalarında bir katılımcı bebeğini emzirmesinin üçüncü ayında bebeğinin sütünü istememesini o aylarda hamile kalmasına ve sütün tadının değiştiğine bağlamıştır. Bir başka katılımcı, anne sütünün tüm hastalıklardan koruduğuna inandığını, diğeri ise D vitamini hariç, tüm vitaminleri içerdiğini, sulu, temiz, ılık ve hazır olmasının emzirmede çok önemli olduğunu belirtmiştir.

Yukarıdaki örneklerde görüleceği gibi, anne sütünün yararları, içeriği, azalıp artma sebepleri gibi konular geleneksel bilgi aktarımı yoluyla yeni nesillere iletilmektedir. Geleneksel yollarla sürdürülen diğer bir gelenek süt anneliği dayanışmasını içermektedir. Bu sayede yeni doğum yapmış ve sütü olmayan anneler bebeklerini başka bir yakınlarının emzirmesi ile doğal yollarla beslemiş olmakta, zaman zaman yeni doğum yapan ancak çocuğu yaşamayan veya süttten erken kesilen çocuğu olan veya sütü daha fazla bebeği doyurabilecek yeterlilikte olan kadınlar da bu sayede başka bir bebeğın beslenmesini sağlayabilmektedir.

Ancak bu durum sonucunda süt akrabalığı kavramı ortaya çıkarmaktadır. İslami yaklaşıma göre bu kavramın çerçevesi, üremeye yardımcı teknolojiler bağlamında aşağıdaki gibi tartışılmaktadır.

Emzirmeye ve Taşıyıcı Anneliğe Dini Bakış

Kur’an-ı Kerim’de, sütanneler ve sütkardeşlerle evlenmek yasaklanmıştır (Nisa, 4/23; akt. Din İşleri Yüksek Kurulu, 2018, s. 436). Hz. Muhammed de “Nesep yoluyla evlenilmeleri haram olanlar, süt yoluyla da haramdır.” (Buhârî, Şehâdât, 7; Müslim, Radâ, 1, 9; Ebû Dâvûd, Nikâh, 6; Din İşleri Yüksek Kurulu, 2018, s. 436) buyurmuştur. Kur’an-ı Kerim’de kendisinden süt emilen kadınlar “sütanne”, aynı kadından süt emen çocuklar da “sütkardeş” olarak isimlendirilmiş ve bunlar arasında süt akrabalığının meydana geleceği bildirilmiştir (Nisâ, 4/23); buna göre ister aynı doğumda ister başka doğumlarda olsun, bir kadından, süt emme müddeti içinde süt emen çocuklar birbirleriyle sütkardeş olurlar (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2018, s. 436-437).

Süt akrabalığı, İslam Hukukuna özel bir meseledir ve süt akrabalığının gerçekleştiğinin kabul edilmesi için bazı şartların oluşması gerekmektedir. Çeker (2019, s. 347-353) bu şartları: 1. Süt emme yaşı, 2. Emme miktarı, 3. Emziren kadın, 4. Süt akrabalığının sabit oluş şekli başlıkları altında ele almaktadır. Buna göre süt akrabalığı emen çocuğın, hamile kalabilecek yaştaki aynı kadından, yaşamının ilk iki yılı içinde beş veya daha çok kez emzirilmesi ile ortaya çıkabilir. Son maddeye göre süt akrabalığı, emziren kadının ikrarı ile, yani “Ben filanı emzirdim.” demesiyle veya şahitlikle de sabit olabilmektedir.

Süt akrabalığı içerisinde bulunan kimseler birbirlerinin mahremi olarak kabul edilir; yani bunların birbirleriyle evlenmeleri ebediyen haramdır. Süt akrabalığı ile nesep akrabalığı arasında mahremiyet açısından bir fark gözetilmemektedir. Bu sebeptendir ki, ÜYTE ile ilgili tartışmalarda genellikle sütannelik kurumu emsal olarak gösterilmektedir.

Emzirme, İslam hukukunda babaya düşen bir görev olarak düzenlenmiştir. Anne çocuğu kendisi emzirebileceği gibi sütanneye de emzirebilir. Ancak mücbir bir sebep olmadığı sürece annelerin kendi çocuklarını emzirmeleri beklenmektedir. Sütanne, çocuğu emzirme karşılığında bir ücret talep ederse, bu ücret baba tarafından ödenmelidir (Bakara, 2/233, Talâk, 65/6; akt. Din İşleri Yüksek Kurulu, 2018, s. 436-437). Aynı Fetva kaynağında ister kadın ister erkekteki bir kusur sebebiyle, tabii ilişkiyle gebeliğin gerçekleşmesi mümkün olmadığı takdirde, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 20.05.1992 tarihli kararında "döllendirilecek yumurta ve spermin her ikisinin de nikâhli eşlere ait olması, yani bunlardan herhangi birisinin yabancıya ait olmaması; başka bir kadının rahminde değil, yumurtanın sahibi olan eşin rahminde gelişmesinin" uygunluğu belirtilmektedir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2018, s. 436-437).

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı -II'de (16-18 Kasım 2007), farklı İslam düşünürlerinin taşıyıcı anneliğinin süt anneliği gibi kabul edilip edilemeyeceği sorununa birbirinden farklı yaklaşıtları görülmüştür. Bu görüşler aşağıda bazı fikir temsilcilerinin ifadeleri üzerinden ele alınmıştır:

Paçacı (2008, s. 174), taşıyıcı annelik konusunda annelik tanımlarının değiştiğini kabul etmekte, çocuğu başka bir kadın için doğuran kadının yani taşıyıcı annenin süt anne gibi görülmesinin uygun olacağını önermektedir: "Bizim zihnimizdeki namus anlayışından kaynaklanan bir farklılık vardır. Dolayısıyla ne olabilir? Bu caizdir; ancak asıl anne yumurtayı veren kişidir. Diğeri de bizim kültürümüzde olan, dinimizde olan sütanne gibi kabul edilmesi gerekir. Bu durumda yine bir akrabalık ve bir evlilik engeli meydana gelmekte; ancak bunu yasaklayıcı, bunun olmasını engelleyici bir haramlık söz konusu olmamaktadır diye düşünüyorum. Sütanneliğinden daha üst düzeyde bir hukuki statü belirlenebilir ve bu zahmetli işe girişen kadına "cu'l" adında bir ödül verilebilir."

Gözübenli (2008, s. 182) konuya Paçacı (2008) gibi olumlu bakmamakta, taşıyıcı anneliğin sütannelikten farklı değerlendirdiğini belirtmektedir: "Burada birbirlerine kıyas yapılmak istenilen; ancak birbirlerinden pek çok açıdan farklı iki fikh'i mesele var: Taşıyıcı annelik ve sütannelik meseleleri. Buradaki konuşmalarda konu bütün boyutlarıyla incelenmeden, sütannelik caiz ise taşıyıcı anneliğin de caiz olması gerekeceği gibi bir kıyas yapılmak isteniliyor ki, böyle bir kıyasın, fıkıh usulü ilmindeki sahih bir kıyas için öngörülen şartları taşıyıp taşımadığı hususunda gerekli titizliğin gösterilmediği kanaatindeyim."

Aktan (2008, s. 179) ise, tüm üreme eylemlerinin ve materyallerin eşlere ait olması gerektiğini savunmaktadır. Bu edimin yalnızca eşler arasında gerçekleşebileceği kanaati, dini çevrelerin diyalogunda çok eşliliğin meşruiyetinin vurgulanmasıyla sonuçlanmaktadır. Ateş (2007, s. 181) de taşıyıcı anneliğin uygulanması durumunda nikâh konusuna dikkat etmek gerektiğini belirtir: Öyle ki hem yumurta verecek hem de rahmine bu yumurtanın yerleştirilecek olan kadının aynı erkeğin eşi olması gerekir. Ancak bu durumda iki eş söz konusu olacaktır. Görüleceği gibi süt akrabalığı ve nesep akrabalığı konularında İslamiyet mahremiyet açısından bir fark gözetmemektedir. Diğeri bir deyişle, yabancı bir kadına emzirtilen çocukla kadın arasında, anne çocuk gibi bir ilişki olduğu kabul edilmekte, ancak tanımadığı bir çocuğun rahminde oluşup büyümesine izin veren kadına çoğu İslami çevrelerce herhangi bir hoşgörü tanınmamaktadır.

Ungan Çalışkan'ın (2016, s. 497) da belirttiği üzere:

Süt annelik ve kiralık rahim arasındaki benzerlik İslam alimlerinin de dikkatini çekmiştir. Öyle ki Kur'an-ı Kerim'de boşolunan anneye bile bebeğini emzirmesi hâlinde bebeğin babası tarafından süt parası verilmektedir. Taşıyıcı annenin de aynı sütanne gibi bebeğe bedeninden istifade ettirdiğini, bu nedenle taşıyıcı anneliğin sütanneliğe kıyasen caiz sayılması gerektiğini ifade eden alimler vardır. Diğer yandan bazı alimlere göre süt ve taşıyıcı annelik arasında kıyas yapmak doğru değildir; çünkü bu iki müessese arasında amaç ortaklığı yoktur keza süt anneliğin amacı mevcut bir bebeğin beslenmesiyken, taşıyıcı anneliğinki bir bebek dünyaya getirmektir

Bu bölümde, özellikle Türkiye için getirilen dini yaklaşımın temelinde yer aldığı ileri sürülen muhafazakâr görüşe, farklı din adamlarının konu ile ilgili vermiş oldukları fetvalar dikkate alınarak yer verilmiştir. Söz konusu döllenme biçimi tüp bebek olmasına; diğer bir deyişle doğrudan bir cinsel ilişki kurulmayacak olmasına rağmen Türkiye'de İslami çevrelerin çoğunlukla, sadece eşler arasındaki çocuk sahibi olma ediminin kabul edilebilir olduğu; süt anneliğin ayrı değerlendirilmesi gerektiği fikrini paylaştıkları görülmektedir. Bu görüşü Erol (2011, s. 228) da çalışmasında kısmen desteklemektedir. Ona göre “Dinî olarak bakıldığında Katoliklerin taşıyıcı annelik konusunda ne kadar sert bir tavır sergilediklerini görmemek mümkün değildir. İslamiyet açısından da durum farksızdır. İslam âlimleri evli çiftlerin üreme hücreleriyle olmak kaydıyla yapay döllenme yöntemlerine karşı çıkmamaktadır...Buradan çıkan sonuca göre taşıyıcı annelik de kabul edilemez.”. Hoşgörü ancak çocuğun doğmasında rolü olan kadınla dini bir evliliğin varlığı hâlinde ortaya çıkmakta; bu durum ise İslam'ın çokeşliliğe değil, polijiniye olumlu bakışını düşündürmektedir.

Ancak burada önemli olan bir diğer konu, İslami çevrelerin taşıyıcı anneliği süt annelik gibi kabul etmeyecek bile olsa ve kadın olan eş dışındaki kimselerin çocuğu taşıması uygun görülme bile, çocuğun annesi olmak isteyen kadın emzirdiği takdirde süt annelik akrabalığı olma yoluyla çocuğun soybağının kurulmuş olduğu düşünülebilir. Bu durumun da İslami çevrelerce ele alınıp fetvaya konu edilmesi faydalı olabilir. Zira, ÜYTE yasağının muhafazakâr toplum yapısı gözetilerek oluşturulmuş olduğu düşünülürse, böylesi bir toplumsal çözüm önerisi zaman içinde hukuki yaptırımlara da yeniden sirayet edebilir.

Emzirmeye ve Taşıyıcı Anneliğe Hukuki Bakış

Yukardaki bölümde İslami çevrelerin çoğunlukla taşıyıcı anne veya yumurta donasyonu üzerinden çocuk sahibi olan kadınların evlilik dışı bir şekilde çocuk sahibi olma edimi gerçekleştirdikleri için bu durumu desteklemediğini görmüştük. Yumurtasını veren anne, çocuğu doğurmuş olmadığı için hukuken de anne olarak kabul edilmeyecektir (doğuran kadın annedir). Türk Medeni Hukuku çocuğun anne ve baba ile kuracağı soybağını tanımlamakta ve bizlere bir çerçeve sunmaktadır. Buna göre, soybağının doğum veya evlat edinme yoluyla kurulabildiği bilinmektedir.

4721 sayılı Türk Medenî Kanunu'nun (2001) 282. Maddesine göre çocuk ile anne arasındaki soybağı doğum ile kurulmaktadır. Aynı maddeye göre, baba ile kurulacak olan soybağı çocuğun annesi ile evlilik, çocuğu tanıma veya hakim hükmü ile kurulmaktadır. Bunların dışında soybağı evlat edinmeyle de kurulabilmektedir. Türkiye'de doğal yollarla çocuk sahibi olamayan çiftlerin taşıyıcı annelik, yumurta donasyonu, sperm donasyonu gibi Üremeye Yardımcı Teknolojiler yoluyla çocuk sahibi olmaları 6 Mart 2010 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan “Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik” (Resmi Gazete, 2010) in “Madde 18- ÜYTE Uygulamaları ile ilgili Yasaklar” kapsamınca yasaklanmıştır. Öyle ki aynı maddede “(7) (4), (5) ve (6) ncı fıkralarda belirtilen hususlara aykırı uygulama yapıldığının herhangi bir aşamada tespit edilmesi hâlinde, bu uygulamayı yapan, hasta sevk eden

veya aracılık eden kişiler ile gebe kalan kişi ve donör cumhuriyet savcılığına bildirilir” hükmü yer almaktadır. Bu yönetmeliğe göre, Türkiye vatandaşlarının sadece ülke içinde değil, ülke dışındaki ÜYTE kuruluşlarına yönlendirilmesi ve bu işlemlerin takibi de yasaklanmıştır. Ancak her ne kadar bu yasaklar getirilmiş olsa da, Türkiye dahil ÜYTE yasağı uygulayan ülkelere bu uygulamaların serbest olduğu ülkelere doğru gidişlerin ve çocuk sahibi olmaların mümkün olduğu bilinmektedir. Börü (2019, s. 67) çalışmasında iç hukuk sistemlerinde hukuki bağlayıcılığı olduğu kabul edilen taşıyıcı annelik sözleşmelerindeki sorunlara değinmektedir. Ona göre, bu tür ülke sınırlarının dışında yapılan taşıyıcı annelik uygulamalarına bağlı oluşabilen hukuki sorunların yanısıra, “devletlerin iç hukuklarında başta taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukuki geçerlilik koşulları olmak üzere, sözleşmenin tarafları, sözleşmede öngörülen taahhütlerin yerine getirilmemesi durumunda tarafların hak iddialarının durumu, sözleşmenin hukuki niteliği ve bu yolla dünyaya gelen çocukların soybağına ilişkin olarak taşıyıcı annelik sözleşmesinin türüne göre özellik arz edebilen hususlar” da önem arz etmektedir.

Ancak çocuğu doğuran kadın ile yumurtası kullanılan kadının farklı olması durumunda çocuğun annesinin, çocukla genetik bağı olan yumurtayı veren kadının veya çocuğu doğurarak çocukla biyolojik bağ kuran kadının anne olması konusundaki görüşler bakımından çocuğun menfaati düşünülerek bir karar varmak daha doğru olacağı düşünülmektedir (Turgut, 2014, s. 107). Yine de çocuğun oluşumunda kullanılan yumurta bakımından bir şaibe oluşabileceğinden Turgut (2014, s. 107) bu konudaki görüşünü aşağıdaki gibi belirtmektedir:

...[Bu durum] göz önünde bulundurularak çocuğun doğduktan hemen sonra soybağına sahip olması amacıyla çocuğu doğuran kadının anne kabul edilmesi gerektiği görüşündeyiz. Ayrıca doğum olgusunun soybağının istikrarı ile güvenilirliği açısından kuvvetli bir dayanak noktası olduğu, çocuğu çekişmelerden uzak tutacağı ve anne ile çocuk arasında manevi bir bütünlük yaratacağı da göz ardı edilmemelidir. Nitekim çocuğun annesinin genetik anne olduğunu kabul ettiğimiz durumda oluşacak sorunları çözmek çok kolay olmayacaktır. Örneğin, genetik annenin belli olmadığı durumlarda, bu tespit gerçekleşene kadar çocuk soybağı çekişmelerinin içinde kalacaktır. Ayrıca yine döllenmede kullanılan yumurtanın kimden alındığının bilinmemesi hâlinde, çocuk doğmadan önce veya doğumundan hemen sonra yumurtası kullanılan kadının ölmesi durumunda çocuk soybağından ve bir takım haklarından yoksun kalacaktır. Çocuğu doğuran kadının hukuken anne sayılması gerektiği görüşü ile beraber evlenme yasağı ve mirasçılık hükümleri genetik anneye için de uygulanabilmelidir. Bir diğer deyişle çocuğu doğuran kadın anne sayılmalı fakat genetik anne ile arasında evlenme yasağı söz konusu olmalı ve miras iki eşit pay şeklinde paylaşılmalıdır.

Taşıyıcı annelik ve soybağı konusunda yapılacak sözleşmelerin kapsamının ve verilecek rızanın kayıt altına alınmasının da önemli olduğu bilinmektedir. Erol (2011, s. 231) “Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik” başlıklı çalışmasında eğer doğuran kadın veya onun kocası, üçüncü taraflardan alınan yumurta veya spermilerin bedeninde/eşinde kullanılmasına rıza gösterirken doğacak çocuğu sahiplenmek amacı ile hareket etmişlerse, artık soybağının iptali için dava açamayacaklarını belirtmektedir. Zira verilen rıza, doğuran kadının veya doğuran kadının kocasının soybağı itirazında bulunma hakkını onlardan almıştır.

Ungan Çalışkan (2016, s. 494-500) çalışmasında konu ile ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşınmış dava dosyalarını incelemiştir. Taşıyıcı anneliğin pozitif hukukta nasıl yer aldığını tartışmıştır. Bu çalışmada, AİHM’de görülen ve 2014 yılında karara bağlanan Menesson ve Labassee davalarının taşıyıcı anneliğin Avrupa yargısı önüne taşındığı ilk davalar olduğu ve ebeveynlerden birinin (babanın) biyolojik ebeveyn olması nedeniyle çocukla kurulacak soybağına helal gelmeyeceği kararına varıldığı belirtilmektedir.

Uluslararası hukukta ise AİHM'nin 2014 yılında taşıyıcı annelikle ilgili yaptığı araştırmada aşağıdaki sonuç ortaya çıkmıştır:

AİHS'ye taraf otuz beş ülkeden içlerinde Almanya, Avusturya, İspanya, Estonya, Fransa, Finlandiya, İzlanda, İtalya, Moldova, Karadağ, Sırbistan, Slovenya, İsveç, İsviçre ve Türkiye'nin bulunduğu on dördünde taşıyıcı anneliğin açıkça yasaklanmış olduğu; geri kalan ülkelere Andorra, Bosna-Hersek, Macaristan, İrlanda, Letonya, Litvanya, Malta, Monako, Romanya ve Saint-Martin'de bu konuda herhangi bir düzenleme olmadığı ancak; Arnavutluk, Gürcistan, Yunanistan, Hollanda, İngiltere, Rusya ve Ukrayna'da taşıyıcı anneliğin yasal olmakla beraber ivazsız –yani taşıyıcı annenin hamileliğe bağlı giderler dışında herhangi bir ücret alamayacağı şekilde- olması gerektiği, özellikle Gürcistan, Ukrayna ve Rusya'da ticari bir karaktere büründüğü; son olarak Belçika, Çek Cumhuriyeti, Lüksemburg ve Polonya'da herhangi bir düzenlemeye konu olmamakla birlikte tolere edildiği görülmüştür (Çalışkan, 2016, s. 496).

Görüldüğü gibi, uluslararası hukukta ülkelere, hatta eyaletlere göre farklı uygulamalar söz konusu olabilmektedir. Yukarıdaki örnekte ele alındığı şekliyle, Fransa gibi bazı ülkelerde soybağının ve vatandaşlık ilişkisinin kurulmasında biyolojik faktörler öne çıktığı gibi, pek çok ülkede bu uygulama her koşulda yasaklanmıştır. Söz konusu yasak ve uygulamalar ise insanların ÜYTE uygulamaları yoluyla çocuk sahibi olabilmeleri için üreme turizmine dahil olmalarına neden olabilmektedir. Bu durumda ise endişe verici nesep, soybağı ilişkileri çok daha karmaşık hale gelmekte, cezai yaptırımlardan kaçınabilmek için sınır ötesinde erişilen yumurta donörleri ve taşıyıcı anneler de yardımcı üreme sürecine dahil olabilmektedir. Dolayısıyla iç hukuk yasaklar koyarak bu uygulama ve tartışmaların önüne geçmek istese de uluslararası hukuk boyutu önem arz edecektir. Tepetaş (2019, s, 1255) çalışmasında bu amaçla, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin taşıyıcı anneliğe ilişkin kararlarını incelemiştir. Bu çalışmasının sonucunda AİHM kararlarının bazı ülkelerin iç hukukunda değişikliklere gitmesinin önünü açtığı bildirilmiştir. “Çocuğun üstün menfaati” ilkesi, ÜYTE yasakları uygulayan ülkelerin dahil çocuk ve anne lehine kararlar vermek durumunda kalması söz konusudur. “AİHM kararları ışığında gelinen noktada, taşıyıcı annelik sonucu dünyaya gelmiş çocuk ile arasında genetik bağ bulunan anne veya babası arasında soybağı ilişkisini tanınmasının, çocuğun üstün menfaatine hizmet ettiği kabul edilmektedir.”. (Tepetaş, 2019, s, 1256).

Burada yer alan hukuki yaklaşımların yanısıra, etik açıdan taşıyıcı anneliğin kadın bedenini metalaştırdığı, dolayısıyla sömürüye açık hale getirdiği gerekçesiyle insan onuruna aykırı şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini belirten bir kesim de olmuştur (Börü, 2019, s. 67). Bu düşüncenin aksini savunanlar, “sperm bağışının mümkün olduğu gerçeğinden hareketle, kadınların üreme kapasitelerini rızaları dahilinde kullanmalarına ilişkin mutlak bir engel koymanın, kadın ve erkek eşitliği ilkesini reddetmek anlamına geleceğini” belirterek karşı çıkmışlardır (Turgut, 2916; akt. Börü, 2019, s. 67).

Günümüzde halen Türkiye'de ÜYTE yasağının geçerli olduğu ve bu yönetmeliğe uymayan davranışların cezai yaptırımlara maruz kaldığı bilinmektedir. AİHM'nin verdiği kararlar doğrultusunda gerçekleştirilecek yasal düzenlemelerle soybağı ilişkisinin yeniden düzenlenmesi büyük önem arz etmektedir.

Sonuç

Emzirme, Yardımcı Üreme Yoluyla Çocuk Sahibi Olma ve Soybağı İlişkisi

Doğurma ve emzirme kadına tanımlanmış biyolojik bir yüküdür. Medeniyetin katkısı ile bu yük, kadınlara adeta birer görev şeklinde tanımlanmıştır. Bu iki görev birbirini tamamlayıcıdır ve dinen kazanılacak statü olarak, birbirinin yerine geçebilir. Buna örnek olarak yukarıda bahsedildiği gibi, soybağı neseb yoluyla kurulabileceği gibi süt akrabalığı yoluyla da kurulabilir. Doğurma ve emzirmenin başka bir bedende gerçekleşmesi mümkün müdür, bedenler arasında soybağı kurmak bu yollarla mümkün kılınabilir mi? Eskiden birbirinden ücretsiz ve formalitesiz, sadece bir dayanışma olarak çocuk alıp verme, süt annelik yapma gibi gerçekleştirilen olgular bugün de yaşatılabilmekte midir? Toplumun üreme ve emzirmeye bakışı eskiye oranla oldukça farklılaşmıştır. Öyle ki, toplumdaki sosyo-ekonomik farklılıklar bu rolleri manipüle edebilmektedir. Malinovski'nin (1989) belirttiği gibi, artık muhtemelen zengin kesimler ücret karşılığında süt anne tutacak, bedenlerini deforme etmemek endişesiyle toplumda bir başka eşitsizliğe sebebiyet verebilecektir.

Doğurmak anne olmak ve soybağı kurmak açısından önemlidir; ama emzirmek de meşruiyet kapılarını açabilir mi? Öyle ise, yumurta donasyonu olarak çocuk sahibi olan kadınlar kendileri doğurup emzirdiği için toplumsal kabul görmekte/meşruiyette sorun yaşamayacak; taşıyıcı anne yoluyla çocuk sahibi olan kadınlarınsa süt üretmesi ve emzirmesi sağlanırsa bir problem kalmayacak mı? Bu sorular anne olmanın ne demek olduğu sorusunu yeniden düşündürmektedir. Anne olmak doğurmak veya emzirmekle gelen teknik bir rol mü yoksa toplumsal bir rol müdür? Teknikse süt verilmesi yolu ile soybağı konusundaki bütün hukuki, dini ve sosyal sorunların çözülebileceği düşünülebilir. Türkiye'de dini çevreler, çocuğun ona bakacak olan annesi tarafından emzirilmesi durumunda bu çocuğun annesiyle kuracağı bu ilişkiyi ve soybağını meşru kabul edebilir mi? Eğer dini çevrelerce bu durum kabul görürse bu durumun, muhafazakâr toplum yapısından hareketle üremeye yardımcı teknolojiler yaşağını kabul eden Türk hukukunun konuya getireceği yeni düzenlemelerle çocuk sahibi olmak isteyen ancak meşruiyet ve yasal bir zemin sağlanamadığı için bu edimden kaçınan çiftler için umut verici olabileceği düşünülmektedir.

Ücretli emzirmek, organ donasyonu gibi, ücretli bebek taşıma, yumurta/sperm bağışının da meşru olması ve dini ve hukuki bağlamda bir sorun teşkil edip etmeyeceği ilgili çevrelerce halen tartışılan bir konudur. Ancak sorun, insan hakları bağlamında yine de oluşabilir, ele alınabilir (bu konuda bir insan hakları tartışması için Eysel, 2018). Bu çalışmada, medeniyetin çözemediği, bilakis daha da karmaşıktırdığı soybağı ve emzirme arasındaki ilişki ele alınmış, değerlendirilebilecek bazı olanaklar tartışılmış; özellikle hukuki ve dini alandaki tartışmalar ve gelişmeler ışığında taşıyıcı anne, yumurta donasyonu gibi ÜYTE ile ilgili ortaya çıkabilecek soybağı sorununa çözüm olabilecek; doğum dışında, emzirmekle ve evlat edinmekle de soybağı ilişkisinin kurulabileceğine dair bazı tartışma ve önerilerde bulunulmuştur.

İç hukuklar arasındaki farklı uygulamalar ve yasaklar insanların çocuk sahibi olmalarını engellememektedir. Bilakis soybağı açısından çok daha karmaşık durumların ortaya çıkmasına ve kitlesel bir üreme turizmine yol açmaktadır. Taşıyıcı annelikle, özellikle de eğer yumurta taşıyıcı anneye aitse, dünyaya gelen çocukların soybağı sorununu çözmenin mevcut hukuki ve dini kurallar dahilinde kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak teknolojik ilerlemeyle birlikte hukuki ve dini yaptırımlar arasında sıkışan bireylerin bu gibi arada kalmışlık sorunlarının çözümü için interdisipliner bir çalışma ile hukuki ve dini düzenlemelerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla söz konusu yasak ve uygulamaların günümüz koşullarına uygun olarak yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aktan, H. (2008). IV. Oturum: Dini açıdan problem oluşturan tıbbi meseleler-II. M. Bulut (Yay. haz.), *Güncel dini meseleler istişare toplantısı-II* içinde (s. 179-180). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Erişim adresi: http://isamveri.org/pdfdrgr/D154871/2007/2007_2_KURTMK.pdf
- Ateş, S. (2008). IV. Oturum Dini açıdan problem oluşturan tıbbi meseleler-II. M. Bulut (Yay. haz.), *Güncel dini meseleler istişare toplantısı-II* içinde (s. 180-182). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Erişim adresi: http://isamveri.org/pdfdrgr/D154871/2007/2007_2_KURTMK.pdf
- Baker, U. (2010). *Kanaatlerden imajlara: Duygular sosyolojisine doğru*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Boniface, A. E. (2017). The genetic link requirement for surrogacy: A family cannot be defined by genetic lineage. *Journal of South African Law*, 2017(1), 190-206. Erişim adresi: <https://journals.co.za/doi/abs/10.10520/EJC-659204745>
- Börü, Ş. P. (2019). Aile hukukunda zor bir dönemeç: Karşılaştırmalı hukuk bakış açısıyla taşıyıcı anneliğe ilişkin güncel gelişmeler. *Public and Private International Law Bulletin*, 39(1), 63-110. doi: 10.26650/ppil.2019.39.1.0065
- Chawla, J. (2005). Hint dinsel geleneklerinde kadın bedeni ve toprağın birlikteliği: Tohum, toprak ve tahılın cinsiyetlendirilmiş temsilleri. S. Marcos (ed.) *Bedenler, dinler ve toplumsal cinsiyet* içinde (s. 254-271). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çaylan, N. ve Yalçın, S. (2020). Türkiye’de ve dünyada emzirmenin durumu: Emzirmenin desteklenmesi için öneriler. S. Başkan (ed.) *Çocuk beslenmesi* içinde (s. 4-11). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Çeker, O. (2019). İslam hukukunda süt akrabalığı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 34, 341-358. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2589351>
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2014). *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve şizofreni 1*. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Din İşleri Yüksek Kurulu (2018) *Fetvalar*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Erişim adresi: <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/FETVALAR-2018.pdf>
- Dünya Bankası. (2023). Dünyada yıllara göre doğum oranları. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?end=2020&start=1960&view=chart>
- Erol, Y. (2011). *Yapay dölleme yöntemleri ve taşıyıcı annelik* (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eysel, G. (2018). *Human rights domain for reproductive biotechnology: A qualitative study on Turkish case* (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/27850>

- Fermani, A., Bongelli, R., Carrieri, A., Arroyo, G. M., Muzi, M. ve Portelli, C. (2019). What is more important than love? Parental attachment and romantic relationship in Italian emerging adulthood. *Cogent Psychology*, 6(1), 1-20. doi: <https://doi.org/10.1080/23311908.2019.1693728>
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2010). *The government of self and others: Lectures at the college de France*. F. Gros (ed.) Londra: Palgrave Macmillan.
- Gözübenli, B. (2008). IV. Oturum dini açıdan problem oluşturan tıbbi meseleler-II. M. Bulut (Yay. haz.), *Güncel dini meseleler istişare toplantısı-II* içinde (s. 182-184). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Erişim adresi: http://isamveri.org/pdfdrq/D154871/2007/2007_2_KURTMK.pdf
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl tutulması*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Hahn-Holbrook, J., Dunkel Schetter, C. ve Haselton, M. (2012). Breastfeeding and maternal and physical health. M. V. Spiers, P. A. Geller ve J. D. Kloss (ed.). *Women's health psychology* içinde (s. 414-439). Hoboken, NJ: Wiley.
- Höbek Akarsu, R., Tuncay, B. ve Yüzer Alsaç, S. (2017). Anne-bebek bağlanmasında kanıta dayalı uygulamalar. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 275-279. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/390210>
- Kaşıkcı, O. (2006). Eski hukukumuzda süt emzirme akdi. *AÜEHFD*, X, 17-54. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1853219>
- Kaya, D. (2009). *0-24 Aylık bebeği olan annelerin anne sütü ve emzirme ile ilgili bilgi, tutum ve uygulamaları* (Uzmanlık tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ). Erişim adresi: <https://openaccess.firat.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11508/14511/230273.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kearney, M. S., Levine, P. B. ve Pardue, L. (2022). The puzzle of falling US birth rates since the great recession. *Journal of Economic Perspectives*, 36(1), 151-176, doi: 10.1257/jep.36.1.151.
- Kristeva, J. (2004). *Korkunun güçleri: İğrençlik üzerine deneme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Malinovski, B. (1989). *İlkel toplumlarda cinsellik ve baskı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Millbank, J. (2003). From here to maternity: A review of the research on lesbian and gay families. *Austrian Journal of Social Issues*, 38(4), 541-599. Erişim adresi: <https://opus.lib.uts.edu.au/bitstream/10453/10327/1/2006010097OK.pdf>
- Nargund, G. (2009). Declining birth rate in developed countries: A radical policy re-think is required. *F.V & V in ObGyn*, 1(3), 191-193. Erişim adresi: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4255510/pdf/FVvinObGyn-1-191-193.pdf>

- Paçacı, İ. (2008). IV. oturum dini açıdan problem oluşturan tıbbi meseleler-II. M. Bulut (Yay. haz.), *Güncel dini meseleler istişare toplantısı-II* içinde (s. 174-175). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Erişim adresi: http://isamveri.org/pdfdrg/D154871/2007/2007_2_KURTMK.pdf
- Samli, G., Kara, B., Ünalın, P. C., Samli, B., Sarper, N. ve Gökıalp, A. S. (2006). Annelerin emzirme ve süt çocuğu beslenmesi konusundaki bilgi, inanış ve uygulamaları: Niteliksel bir araştırma. *Marmara Medical Journal*, 19(1), 13-20, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/marumj/issue/423/3078>
- Schopenhauer, A. (2003). *Aşkın metafiziği*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Sevtao, M. (2012). Yörüngesinden çıkan tabiat: Etik, sosyal psikolojik ve hukuki görünümüleriyle taşıyıcı annelik. S. Oktay (ed.). *Sağlık hukuku makaleleri II* içinde (s. 7-55.). İstanbul Barosu Sağlık Hukuku Merkezi. Erişim adresi: <https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/Yayınlar/Kitaplar/doc/sağlikhukuku208.pdf>
- Theurich, M. A., Davanzo, R., Busk-Rasmussen, M., Diaz-Gomez, N. M., Brennan, C., Kylberg, E., Baerug, A., McHugh, L., Weikert, C., Abraham, K. ve Koletzko, B. (2019). Breastfeeding rates and programs in Europe: A survey of 11 national breastfeeding committees and representatives, *Journal of Pediatr Gastroenterol Nutr.*, 68(3), 400-407, doi: 10.1097/MPG.0000000000002234
- Turgut, C. (2014). *Yapay dölllenme, taşıyıcı annelik ve soybağına ilişkin hukuki sorunlar* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/52175.pdf>
- TÜİK, (2022) Doğum istatistikleri: Doğum sayısı ve toplam doğurganlık hızı, 2001-2021. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Birth-Statistics-2021-45547>
- Türk Medeni Kanunu (2001, 8 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 4721). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>
- Ungan Çalışkan, H. (2016). Bırakınız taşısınlar: Taşıyıcı anneliğe güncel bakış. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1). Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruhad/issue/27591/290681#article_cite
- Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik. (2010, 6 Mart). *Resmi Gazete* (Sayı: 27513). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100306-10.htm>
- Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik. (2014, 30 Eylül). *Resmi Gazete*. (Sayı: 29135). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20085&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Van den Akker, O. B. A. (2007). Psychosocial aspects of surrogate motherhood. *Human Reproduction Update*, 13(1), 53-62, doi: 10.1093/humupd/dml039
- Yasan Tepetaş, C. (2019) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin taşıyıcı anneliğe ilişkin kararlarının Türk kamu düzeni bakımından anlamı. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(177), 1219-1262. Erişim adresi: <https://jurix.com.tr/article/19256>

Extended Abstract

Purpose

This study aims to bring to the agenda that the importance of the genealogical link is not only through birth, that breastfeeding can also be very important, especially for Islamic circles and countries such as Turkey, and even that having a child through assisted reproductive technologies and adoption may be more acceptable in society through breastfeeding, through secondary data.

Design and Methodology

This study is a review type of article. The issue of genealogy is a socio-political phenomenon that has retained its importance for centuries. According to Islam, it can be established between a woman and her child through birth and breastfeeding. This study aims to discuss the feasibility of a genealogical relationship established through breastfeeding, apart from the act of giving birth, in terms of assisted reproductive technologies and surrogate mothers/oocyte-sperm donation. Secondary data were used in the study; approaches to childbirth and breastfeeding from different perspectives were analyzed. Based on these approaches, the feasibility of parents who have children through ART to establish a genealogical relationship with their children was investigated. According to civil law, the woman who gives birth is the mother; based on this assumption, surrogate mothers have an intimate relationship with the child they give birth to. In addition to this relationship, the legitimacy of the relationship that the woman who has a child through a surrogate mother will establish with the child poses a problem in legal and religious terms.

This study consists of the following chapters: Introduction and Literature Review, Childbirth and Breastfeeding in the World and Turkey, Medical Perspective on Breastfeeding, Psychological Perspective on Breastfeeding, Traditional Perspective on Breastfeeding, Religious Perspective on Breastfeeding and Assisted Reproductive Technologies (ART), Legal Perspective on Breastfeeding and Breastfeeding, Having a Child through Assisted Reproduction and the Relationship of Descent.

With this research design, it was aimed to reveal with secondary data that the genealogical link is not only through birth, breastfeeding can also be very important, especially for Islamic circles and countries like Turkey, and even having a child through assisted reproductive technologies and adoption can be more acceptable in the society when breastfeeding is performed.

Findings

According to some of the results obtained in this study, there is a decline in birth and breastfeeding rates in the world and in Turkey. This decline has shifted the interest of scientists and the related literature towards this field. As a natural consequence of the decline in birth rates and breastfeeding, maternal and infant health, reproduction and nutrition are now considered as a population policy by governments.

Another result highlighted in this study is that medical and psychological approaches also recognize the importance of breastfeeding for maternal and child health. Low height-for-age indicates chronic malnutrition, low weight-for-height indicates acute malnutrition; low weight-for-age may be seen in both acute and chronic malnutrition. Therefore, adequate and high-quality breastfeeding is indispensable for the physical and mental development of the child.

Breastfeeding is thought to be primarily effective on maternal attachment. Breastfeeding increases mother-infant attachment because it provides very close contact between the baby and the mother. Breastfeeding in the early period and making eye contact as much as possible while breastfeeding increases the release of oxytocin and strengthens the communication between mother and baby.

It is claimed that the quality of parental attachment is also effective in the adult attachment of individuals in the future and studies have been conducted in this direction.

Issues such as the benefits of breast milk, its content, and the reasons for its decrease and increase are conveyed to new generations through traditional knowledge transfer. Another tradition maintained through traditional means includes the solidarity of breastfeeding. In this way, mothers who have recently given birth and have no milk can feed their babies naturally by breastfeeding another relative, and from time to time, women who have recently given birth but whose child does not survive or whose child is weaned prematurely or whose milk is sufficient to feed more babies can feed another baby in this way.

However, the concept of milk kinship emerges due to this situation. In this study, the limits of the concept of the wet nurse according to the Islamic approach are discussed in the context of assisted reproductive technologies.

Research Limitations

Paid breastfeeding, organ donation, paid surrogate motherhood, oocyte/sperm donation should also be possible/legitimate and should not pose a problem in the religious and legal context. However, the problem may still arise and be addressed in the context of human rights. In this study, the relationship between genealogy and breastfeeding, which civilization has not been able to solve but has made more complicated, is discussed, and some possibilities that can be evaluated are highlighted. However, while these possibilities can be a solution for newborn babies, they cannot be a solution when it comes to an adopted child over the age of one. It is thought that the problem of where adopted children can find the grounds of legitimacy is still up to date. In future studies, it is thought that the legitimacy, feasibility, and social acceptance of child adoption should also be addressed.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Since breastfeeding can lead to the establishment of a different lineage, it is concluded that this act can be offered as an alternative to parents who have children through ART and have legitimacy problems. As a result, although Islamic circles consider it appropriate to place breastfeeding and surrogacy in different places, it is thought that breastfeeding can provide the necessary legitimacy for those who have children through assisted reproductive technologies in society. Giving birth and breastfeeding is a biological burden defined for women. With the contribution of civilization, this burden has been defined as a duty for women. These two duties are complementary to each other and can replace each other in terms of religious status. For example, as mentioned above, the bond of descent can be established through patrilineal descent or through milk kinship.

Is it possible for childbirth and breastfeeding to take place in another body, and is it possible to establish paternity between bodies through these means? Can phenomena that used to be carried out free of charge and without formalities, such as giving and receiving children and breastfeeding each other as a form of solidarity, be kept alive today? Society's view of reproduction and breastfeeding has changed considerably compared to the past. So much so that socio-economic differences in society can manipulate these roles. As Malinowski (1989) points out, it is now likely that wealthy people will hire a wet nurse for a fee, causing another inequality in society for fear of deforming their bodies.

Hence, the main implication of this work emerges from the technological and social change and lineage-related uses of breastfeeding.

Originality/Value

Giving birth is important, but can breastfeeding also open the doors of legitimacy? If yes, women who have children through oocyte donation will not have a problem with social acceptance/legitimacy because they give birth and breastfeed themselves; if women who have children through surrogacy are enabled to produce milk and breastfeed, will there be no problem? These questions make us rethink the question of what it means to be a mother. Is being a mother a technical role that comes with giving birth or breastfeeding, or is it a social role? If it is a technical role, it is conceivable that all legal, religious, and social problems regarding paternity can be solved through breastfeeding. Discussions about technological and social change as a result of it, changing maternity roles, and lineage-related uses of breastfeeding increase the value of this work.

Araştırmacı Katkısı: Gülsevım EVSEL (%100).

Çevre Sorunlarına Bir Çözüm: Borç-Doğa Takası ^{1 2 3}

Ebru BİLGİN ⁴

Başvuru Tarihi: 05.10.2023

Kabul Tarihi: 03.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

2000'li yılların başında yaşanan mali krizler, düşük ve orta gelirli ülkelerin dış borç yükümlülüklerine ilişkin yaklaşımlarının evrimleşmesine neden olmuştur. Bu nedenle, dış finansmanın sadece ekonomik faydalarına odaklanmanın sürdürülebilirlik açısından yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Geliştirilecek yeni dış finansman yaklaşımları ile çevresel ve toplumsal meselelere ilişkin özgün perspektiflerin sisteme entegre edilmesi beklenmektedir. Bu bağlamda gündeme gelen Borç-Doğa Takası mekanizması ekonomik büyüme ile sürdürülebilir kalkınmayı bir araya getirmeyi amaçlayan bir yaklaşım olması nedeniyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın ana amacı Borç-Doğa Takası mekanizmasının işleyişini derinlemesine irdelemektir. İlgili kapsamda mekanizmanın avantaj ve sınırlılıkları tartışılacak; ek olarak vadettiği çevresel katkının ölçüğü değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Borç, Borç-Doğa Takası

Atf: Bilgin, E. (2024). Çevre sorunlarına bir çözüm: Borç-doğa takası. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 153-176.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma Arş. Gör. Ebru BİLGİN'in Prof. Dr. M. Umur TOSUN'un danışmanlığında hazırladığı, "Küresel Kamusal Mal Olarak Doğanın Korunması: Borç-Doğa Takası Analizi" adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

³ "Çevre Sorunlarına Bir Çözüm: Borç-Doğa Takası" başlıklı makalede danışman hocamın isminin yazar olarak bulunmasından feragat ettiğini bildiririm.

⁴ Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ebrubilgin@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2394-4157

A Solution to Environmental Issues: Debt-for-Nature Swap

Ebru BİLGİN⁵

Submitted by: 05.10.2023

Accepted by: 03.01.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The financial crises of the 2000s have led to an evolution in the approaches of low and middle-income countries towards their external debt obligations. Within this framework, it has been assessed that focusing solely on the economic benefits of external financing is insufficient in terms of sustainability. New approaches to external financing are expected to integrate unique perspectives on environmental and social issues into the system. In this context, the Debt-for-Nature Swap mechanism, aiming to reconcile economic growth with sustainable development, has garnered attention. The primary objective of this study is to conduct an in-depth examination of the workings of the Debt-for-Nature Swap mechanism. Within this scope, the advantages and limitations of the mechanism will be discussed; additionally, the scale of its promised environmental contribution will be evaluated.

Keywords: Environment, Debt, Debt-for-Nature Swap

⁵ Harran University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, ebrubilgin@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2394-4157

Giriş

21. yüzyılda küresel çevre sorunları, uluslararası politikanın odak noktalarını oluşturmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkeler, endüstriyel aktiviteleri ve nüfus artışlarının etkisiyle, çevresel sürdürülebilirlik konusunda önemli bir farkındalık oluşturmuştur (Yücel ve Kurnaz, 2021, s. 29). Bu farkındalığın ve alınan önlemlerin yeterli olup olmadığı, uygulamadaki eksiklikler ve global stratejilerin etkinliği gibi konular, süregelen akademik diyalogun bir parçasıdır. Ne yazık ki gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ), özellikle orman kayıpları ve biyolojik çeşitlilik krizleri bağlamında, bu farkındalığın ve uygulanan politikaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunun sonucunda, çevresel sürdürülebilirlik açısından küresel bir bütünsellik sağlamak ve tüm ülkeleri bu konuda etkin bir şekilde harekete geçirmek, uluslararası alanda önemli bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır.

GOÜ'lerin karşılaştığı bu sorunlar, ekosistem dengesinin korunması ve küresel biyoçeşitliliğin sürdürülmesi için küresel çapta atılan adımları da önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle Latin Amerika, Sahra Altı Afrika, Güneydoğu Asya ve Okyanusya gibi bölgelerdeki orman kayıpları, bu bölgelerin karşı karşıya olduğu çevresel krizlerin sadece yerel değil, aynı zamanda küresel düzeyde de önemli etkileri olduğunu göstermektedir. 2004 ve 2017 yılları arasında, bu bölgelerde toplamda 43 milyon hektar orman alanı kaybedilmiştir (Liu, 2022, s. 59). Bu bölgeler küresel orman varlığının yaklaşık yüzde 20'sini temsil ederken, bu kaybın mevcut orman alanlarının yüzde 10'unu azalttığı gözlenmiştir. Geçen yirmi yılda yaşanan bu orman kayıpları 2060-2080 yılları arasında yüzde 5-13 arasında hayvan türü ve yüzde 2-6 oranında deniz canlısının yok olmasına sebep olacak bir biyolojik çeşitlilik krizini de tetiklemektedir (Kaiho, 2023, s. 1-2). Bu çıkarımlar kirlilik, ormansızlaşma ve küresel ısınma gibi insana bağlı faktörlerin bu krizlerin temel sebeplerinden olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Gelişmiş ülkelerin kalkınmadan ziyade istikrar politikalarına odaklanması, Küresel Kuzey'in⁶ ekolojik duyarlılığının artmasına neden olmuştur. Oysaki GOÜ'ler için benzer bir durum söz konusu değildir. Kalkınma hamlesini ivmelendirmek isteyen Küresel Güney enerji kullanımına ve çevreye yönelik çok daha ayrıksı bir perspektife sahiptir. Bu çerçevede GOÜ'lerin hızlı büyüme hedefleri doğrultusunda doğal kaynakları yoğun bir biçimde kullanarak doğaya zarar vermesi, uluslararası alanda pek çok tartışmanın artmasına neden olmuştur (Standing, 2022). Bu şartlar altında kaotik ve çok katmanlı küresel bir problemin baş gösterdiğini değerlendirmek olanaklıdır.

Deneyimlenen küresel ekolojik tahribin önüne ancak uluslararası bir dayanışma ile geçilebileceği aşikârdır. Altyapı eksiklikleri ile malul, enerji sarfiyatı yüksek, GOÜ'lerin işaret edilen problem ile tek başına mücadele etmesi olanaklı değildir. Bahsi geçen ülkeler, tecrübe ettikleri ekonomik güçlükler nedeniyle finansal sıkıntılar çekmekte ve son tahlilde sürdürülemez hâle gelen yüksek iç ve dış borç stokları nedeniyle mali krizlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu şartlar altında küresel güneyin ekolojik duyarlılıkları törpülenmektedir. Aktarılan hususlar sonucunda küresel ölçekte mevcut ekolojik riskler daha da artmakta ve iklim krizi her geçen gün daha geniş bir coğrafyayı etkilemektedir (Asiedu-Akrofi, 1991, s. 572).

Bu zorluklara rağmen, artan riskler karşısında ekolojik sürdürülebilirlik amacı ile çeşitli savunma araçlarının geliştirildiği de vurgulanmalıdır. Özellikle GOÜ'ler tarafından doğanın korunmasının küresel kamusal mal olarak kabul görmesi ile çevresel bilinç artmış, doğa dostu finansal mekanizmalar geliştirilmiştir. Bu mekanizmalardan en dikkat çekenlerinden biri Borç-Doğa Takası'dır (BDT). BDT, gelişmekte olan bir ülkenin

⁶ Küresel Kuzey ve Küresel Güney kavramları, genellikle dünya ekonomisinin ve politik yapısının iki farklı bölümünü temsil etmek için kullanılmaktadır. Bu kavramlar, sadece coğrafi anlamda kuzey ve güneyi değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik açıdan farklılaşan iki bölgeyi ifade etmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Odeh, 2010, s. 338.)

belirli doğal habitat ve ekosistemleri koruma ya da onarma taahhüdü karşılığında, alacaklı ülkelerin bu ülkenin yabancı borcunun bir kısmını ya da tamamını silmesi, satın alması, bağışlaması veya serbest bırakması şeklinde gerçekleştirilen anlaşmalardır (Affolder, 2012, s. 454; Fucà vd., 2023, s. 12).

Bu çalışma, çevresel sorunlara alternatif çözümler sunma amacı güden BDT mekanizmasını odak noktası olarak ele almakta ve en iyi bilgimizle, Türkçe literatürde bu konu üzerine henüz bir çalışma bulunmamasından dolayı, alanın ilk kapsamlı ve detaylı incelemesini sunmayı hedeflemektedir. Çalışma, ilk bölümünde BDT'nin temel kavramlarını, tarihçesini ve işleyiş mekanizmasını incelerken, ikinci bölümde farklı ülkelerin BDT deneyimlerini ekolojik ve ekonomik açılardan ele almaktadır. Üçüncü bölümde ise BDT'nin karşılaştığı global çapta sorunlar ve eleştiriler tartışılmaktadır.

Borç-Doğa Takası

Temel Kavramlar

Borç takası, alacaklının borçluya, belirli bir taahhüt ya da projeyi yerine getirmesi karşılığında borcunu indirmeyi veya tamamen silmeyi teklif ettiği bir finansman yöntemidir (Fuller vd., 2018, s. 3). Özellikle çevresel koruma ve sürdürülebilir kalkınma projelerine odaklanan takas mekanizmaları, BDT olarak adlandırılır. BDT'nin temel amacı, GOÜ'lerin borç yükümlülüğünü hafifletmelerini ve aynı zamanda çevresel koruma önlemlerini artırmalarını sağlamaktır (Hamlin, 1989, s. 1068). Dolayısıyla BDT, ülkenin mevcut borç yükümlülüklerini toplumsal fayda sağlayacak⁷ projeler için daha uygun finansman koşulları ile yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır.

BDT, özellikle düşük gelirli ülkeler için "sürdürülebilir kalkınma projelerini finanse etmek adına yaratıcı bir alternatif finansman mekanizması" olarak görülmektedir (Booth ve Brooks, 2023, s. 10). Bu yaklaşım, borç verenin borçluya, genellikle doğal kaynakların korunması gibi konuları içeren projeler karşılığında borcu indirme veya tamamen silme fırsatı sunmaktadır (Fuller vd., 2018, s. 3). Borcun nominal değeri ile piyasada satın alınan güncel değeri arasındaki fark, çevresel veya milli koruma programları için kullanılacak sermayenin serbest kalmasını sağlamakta ve bu sermaye bu tür programlara yönlendirilebilmektedir (Sheikh, 2016, s. 13).

Çok yönlü bir finansman mekanizması olarak bilinen BDT, doğa koruma, doğal kaynak yönetimi, korunan alanların belirlenmesi ve yönetimi gibi birçok farklı projeye destek verilebilmektedir (Dogse ve von Droste, 1990, s. 21; Deacon ve Murphy, 1997, s. 8; OECD, 2007). Bu esneklik sayesinde, borçların yerel para birimine dönüştürülmesi, daha düşük faiz oranları ve uzatılmış ödeme süreleri gibi daha uygun finansman koşulları oluşturularak, mevcut borç yükümlülüklerinin bu koşullara uygun şekilde yeniden yapılandırılması sağlanmaktadır (Macekura, 2016, s. 50-53). Bu takas mekanizması, ülkenin dış borcunun bir kısmının⁸ azaltılması, alınması veya yapılandırılması yoluyla, borç yükümlülüğünün, yeni bir borcun veya işlem şartlarının gerçekleştirilmesini sağlamaktadır (Hamlin, 1989, s. 1069). Sonuç olarak, BDT'nin bu çok yönlülüğü, ekonomik ve çevresel hedeflerin uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesine olanak tanımaktadır.

Tarihçe

BDT köken olarak az gelişmiş ülkeler ile alacaklıları arasındaki borç-öz kaynak⁹ (hisse senedi gibi) programlarına dayanmaktadır. 1984 yılında Dünya Doğayı Koruma Vakfı (World Wildlife Fund) ABD Başkan

⁷ BDT'ler sadece ekosistem koruma için değil, aynı zamanda sağlık, eğitim, sosyal hizmet ve sürdürülebilir kalkınma gibi birçok alanda da uygulanabilmektedir.

⁸ Ülkenin borcunun (borç yükünün) hangi oranda ve miktarda azaltılacağı (affedileceği) ülkeden ülkeye, zamandan zamana değişiklik göstermektedir. Borcun tamamının kapatıldığı anlaşmalar olduğu gibi bir kısmının (%30-%50) kapatıldığı durumlar söz konusu olmaktadır.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Helpman, 1988.

Yardımcısı Dr. Thomas E. Lovejoy, borcu koruma faaliyetlerine dönüştürmeyi önermiştir¹⁰. Lovejoy, “*borçları azaltırken korumayı teşvik etmenin her iki cephede de ilerleme sağlayacak şekilde etkili olacağını*” belirterek BDT kavramını öne sürmüştür. Bunun üzerine İlk BDT uygulaması 1987 yılında Bolivya’da gerçekleştirilmiştir¹¹.

1990’lara gelindiğinde, bu tür anlaşmaların sayısı gibi kapsamı da artmıştır. Özellikle 1992-1997 yılları arasında, 14 farklı ülkede¹² toplamda 23 BDT gerçekleştirilmiştir (Deacon ve Murphy, 1997, s. 3). Bu dönemde en yoğun şekilde BDT anlaşmalarına dâhil olan ülkeler arasında Kosta Rika, Ekvador, Filipinler ve Madagaskar bulunmaktadır. UNDP’nin (2017) raporuna göre, 1985 ile 2015 yılları arasında yapılan BDT anlaşmalarının toplam değeri 2,6 milyar ABD dolarını aşmıştır. Rapor ayrıca, bu dönem içerisinde, genellikle iki taraflı anlaşmalar aracılığıyla, doğa koruma projeleri için 1,2 milyar ABD doları kaynak oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu veriler, BDT’nin sadece 39 farklı ülkede pozitif etkiler oluşturmakla kalmadığını, aynı zamanda çevresel koruma projeleri için önemli finansal kaynaklar da sağlayabildiğini göstermektedir (UNDP, 2017). 2015 yılına gelindiğinde Seyşeller, 21,6 milyon ABD doları tutarındaki borcunu yeniden yapılandırmak amacıyla başarılı bir BDT gerçekleştirmiştir. 2021’de ise Belize, 553 milyon ABD doları borcunu yeniden yapılandırmak üzere başarılı bir BDT uygulamıştır (Maulida, 2022, s. 11). Daha yakın bir tarih olan 2023 yılında ise Gabon, yeni bir BDT anlaşması imzalamıştır. Kayıtlara göre, bu türden 200’den fazla işlem gerçekleştirilmiş ve bu işlemler aracılığıyla değiştirilen borç miktarı, 1987’den bu yana, toplamda 3 milyar ABD doları civarına ulaşmıştır¹³ (Grund ve Fontana, 2023, s. 22).

Son yıllarda BDT’nin olumlu etkileri yukarıda da belirtildiği üzere genişlemekte ve kapsamı artmaktadır. Fakat 2000’li yılların başından itibaren bu konuda yapılan akademik incelemelerin sayısında belirgin bir düşüş gözlenmektedir. Bu düşüş BDT’nin karmaşıklığını¹⁴ ve çeşitli faktörlerin etkileşimini yansıtmaktadır (Fenton vd., 2014, s. 651; Mitchell, 2015; Sommer vd., 2020). Ayrıca bu durumun, çevresel etkilerin detaylı analizinin zaman alması ve BDT anlaşmalarının kaynak yönetimi konusunda endişelere yol açmasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, ikincil piyasadaki borç fiyatlarının yükselmesi ve Aşırı Borçlu Yoksul Ülkeler İnisyatifi¹⁵ (Heavily Indebted Poor Countries (HIPC) Initiative) ile Çok Taraflı Borç Yardımı İnisyatifi¹⁶ (Multilateral Debt Relief Initiative (MDRI)) gibi diğer borç affı programlarının yürürlüğe girmesinin de bu düşüşe katkı sağladığı belirtilmektedir (Steele ve Patel, 2020, s. 22).

2010 yılında Commonwealth Secretariat ve UNDP, borç ödemelerini iklimle ilgili finansal kaynaklara dönüştürecek bir borç takası kavramıyla ilgili önceki yaklaşımları yeniden gündeme getirmiştir. Bu girişim, BDT’lerin yeniden popüler hale gelmesine katkıda bulunmuştur (Rambarran, 2018, s. 269). 2017’de UNDP, BDT’lerin faydalarını ve potansiyel risklerini ele alan detaylı bir rapor yayınlamıştır. Bu raporun, BDT’lerin artışına önemli bir katkıda bulunduğu değerlendirilmektedir.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Lovejoy, 1984.

¹¹ Bolivya BDT’sine ilişkin detaylı bilgi Bolivya BDT deneyimleri bölümünde yer almaktadır.

¹² Bu ülkeler Kolombiya, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Peru, Bolivya, Polonya, Mısır, Filipinler, Ürdün, Vietnam, Gine-Bissau, Şili ve Jamaika’dır.

¹³ Bazı ülkelerin anlaşma metinlerindeki gizlilik maddesi nedeniyle belirli bir miktar açıklanmamaktadır. Bu miktar, iptal edilen borcu temsil etmektedir (Affolder, 2012, s. 459). Korunan alan için olan miktarın 3 milyardan daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁴ BDT literatüründe “karmaşıklık” kimi BDT eleştirmenlerince ortaya konmuş unsurlardan biridir. BDT’lerin karmaşık olması birden fazla tarafın anlaşma sürecine dâhil olması ve yüksek işlem maliyetleri nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

¹⁵ HIPC (Heavily Indebted Poor Countries) Girişimi: Resmi alacaklılar arasında yapılan bir anlaşmadır ve en çok borçlu olan ülkelerin borç indirimi elde etmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

¹⁶ Çok Taraflı Borç İptali İnisyatifi (Multilateral Debt Relief Initiative- MDRI): Haziran 2005’te G8, IDA (Uluslararası Kalkınma Birliği), IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Afrika Kalkınma Fonu’nun, gelişmiş HIPC (Ağır Borç Yükü Altındaki Yoksul Ülkeler) inisiyatifi çerçevesinde tamamlama noktasına ulaşmış ya da gelecekte ulaşacak olan ülkeler üzerindeki borç taleplerini iptal etme amacıyla Çok Taraflı Borç İptali İnisyatifi’ni (MDRI) önermiştir. MDRI, hemen 40 milyar dolarlık borç hafifletme sağlayacak ve 14 Afrika ülkesine fayda sağlayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dessy ve Vencatachellum, 2007.

2020 yılına gelindiğinde pandeminin öncelikli harcamalarda bir sapmaya yol açtığı gözlemlenmiş, özellikle son dönemde post-COVID toparlanmasının “yeşil” olması gerektiği anlayışı güçlenmiştir (OECD, 2020; Stone ve Saxena, 2020, s. 4; IMF, 2020). Bu yeni anlayış, Kolombiya¹⁷ ve Arjantin gibi ülkelerin devlet başkanlarının BDT’ler ile ilgili olumlu tutum sergilemelerini teşvik etmiştir. Örneğin; Kolombiya’nın devlet başkanı yağmur ormanlarını korumak için, Arjantin Cumhurbaşkanı¹⁸ ise benzer bir faaliyet için koruma alanı çağrısında bulunmuştur. Buna ek olarak Hükümetler arası İklim Paneli IPCC Çalışma Grubu III (WGIII) raporu, borç-doğa ve borç-iklim takaslarının doğru uygulandığında önemli potansiyele sahip olduğunu vurgulamıştır¹⁹. Mevcut gelişmelerle birlikte BDT’lerin gelişmiş ve GOÜ’lerin gündeminde giderek daha fazla dikkate alındığı görülmektedir²⁰ (Baldwin, Jones ve Jessop, 2022).

İşleyiş

BDT programlarının inisiyatifini kimin aldığı (alacaklı ülke, borçlu ülke veya Sivil Toplum Kuruluşları (STK) gibi aktörler) değişkenlik arz etmektedir. Örneğin; BDT’yi ilk uygulayan ülke Bolivya’da, bu program yerel bir STK olan WWF (Dünya Doğayı Koruma Vakfı-World Wild Fund) tarafından önerilmiştir. Ancak, tarihsel süreç içerisinde, programı öne süren aktörlerin borçlu ülkelere, hatta STK’lara kadar değişebildiği gözlemlenmiştir.

BDT’lerin işleyişinde önemli bir rol oynayan STK’lar, ticari bankalardan devlet borçlarını indirimli fiyatla satın almaktadır (Hansen, 1989, s. 93). STK’lar tarafından borç, borçlu ülkenin yerel para birimine dönüştürülerek bu ülkeye geri satılmaktadır. Bunun karşılığında, borçlu ülkenin yeni çevre koruma önlemlerini benimsemesi talep edilmektedir. Teklif onaylandığında, STK borçlu ülkenin yabancı para cinsinden borcunu uluslararası borç piyasasında büyük bir indirimle satın almaktadır. Bu borcu borçlu ülkenin merkez bankasına yerel para cinsinden ödenmek üzere sunmaktadır (Model, 1990, s. 1196). Bu yöntemle borç resmi olarak kapatılmakta ve ilgili STK borçlu ülkede çevresel projeleri finanse etmek için bu kaynağı kullanmaktadır (d’Chamon, Thakoor ve Zettelmeyer, 2022, s. 30).

BDT mekanizmalarının etkinliği, çeşitli faktörlere bağlı olarak belirlenmektedir. Bu faktörler arasında ülkenin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel koşulları sayılmaktadır. Farklı ülkelerdeki finansal düzenlemeler ve borç yapılandırma politikaları, BDT’nin uygulanabilirliğini etkileyen kritik unsurlar olarak görülmektedir. Özellikle, bir ülkede saptanan borç yükü ve borç yapısı, BDT’nin etkili bir biçimde uygulanmasını karmaşıklatabileceği belirtilmektedir. Eğer borç seviyeleri aşırı yüksek ya da aşırı düşükse, bir STK veya alacaklı ülke tarafından ekonomik açıdan avantajlı bir anlaşma oluşturulmasının zorlaşabileceği ifade edilmektedir. Bu durum, korunması gereken doğal bir alanın kritik öneme sahip olduğu durumlarda bile, borç miktarının düşüklüğü nedeniyle anlaşmanın gerçekleştirilememesi olasılığını artırmaktadır (Volz vd., 2021). Bu tür zorluklar, BDT’nin karmaşıklığını artırmakta ve anlaşmanın başarılı bir biçimde hayata geçirilmesi için üstesinden gelinmesi gereken engellerin varlığını belirtmektedir.

Borç takasının başarılı ve etkin bir şekilde uygulanabilmesi için belirli kriterlerin karşılanması gerekmektedir. İlk olarak, tüm ilgili paydaşların görüşlerini almak için kapsamlı görüşmeler yapmak esastır. Bu durum,

¹⁷ Colombia’s New President Calls for Debt Swap to Protect the Amazon, 2022. (2022, Ağustos). Climate Home News. Erişim adresi: <https://www.climatechangenews.com/2022/08/10/colombias-new-president-debt-swap-protect-amazon-rainforest/>

¹⁸ Soutar, R ve Koop, F. (2021, Aralık). Explainer: What are debt-for-nature swaps?. Dialogo Chino, 11(3). Erişim adresi: <https://dialogochino.net/en/trade-investment/47862-explainer-what-is-debt-for-nature-swap/>

¹⁹ IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), (2007), Climate change 2007: Synthesis report. Summary for policy makers: http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr_spm.pdf

²⁰ Gabon 25 Temmuz 2023 tarihinde bir BDT gerçekleştirmiştir. Londra Borsası’nda başlatılan ihalelerle gerçekleştirilen bu işlem, Gabon’un dış borcunu 450 milyon dolara kadar (267,1 milyar CFA frangına) azaltmasına olanak tanıdığı belirtilmektedir. BDT kapsamında deniz biyoçeşitliliğini koruma seçimi küçümsenmeyecek kadar önemli olan Gabon anlaşma karşılığında, ABD merkezli doğa koruma kuruluşu The Nature Conservancy’nin desteğiyle deniz çevresini koruma taahhüdünde bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Sguazzin ve White, 2023; Desai, 2023.

BDT'nin siyasi destek sağlama noktasında kritik bir rol oynamaktadır (Yue ve Wang, 2021, s. 13). Bu süreçte BDT'lerin maliyet ve süre yükümlülüklerini azaltmak amacıyla spesifik bir anlaşma metni hazırlanması önem taşımaktadır (Mahony, 1992, s. 97). Bu aşamadan sonra, uygulamanın etkisini doğru bir şekilde değerlendirebilmek için etkili bir izleme, raporlama ve doğrulama (İRD) çerçevesi benimsenmelidir (Grigoryan vd., 2021). Bu süreç ulusal sahiplenmenin sağlanmasında, programın sürdürülebilirliği ve etkinliği açısından kilit bir role sahiptir. BDT'ler aracılığıyla elde edilen finansmanın, kredi sağlayan ülkelerin resmi kalkınma yardımları üzerine ilave bir kaynak olarak konumlandırılması esastır. Bu finansmanın amacı, iklim ve çevresel hedeflere doğrudan katkı sağlamak olmalıdır. Bununla birlikte, BDT'den elde edilen finansmanın doğru şekilde kullanılmasını sağlamak esastır. Bu nedenle, bu finansal kaynağın varlığı, devletin diğer kritik bütçe kalemlerinde kısıtlamalar yapma gereçesi olarak öne sürülmemelidir (O'Neill ve Sunstein, 1992, s. 93).

Modeller

BDT'lerin benzer yapıları olmakla birlikte, bu işlemlerin uygulama biçimleri (örneğin; müzakere edilen şartlar, tarafların özel eylemleri, kullanılan özel araçlar ve zamanlamalar) bir takastan diğerine farklılık göstermektedir. Her biri, borçlu ülkenin özgün ekonomik/çevresel zorluklarına göre özelleştirilmekte ve politik etkenler²¹ tarafından derinlemesine etkilenmektedir (Hrynik, 1990, s. 150; Didia, 2001, s. 485).

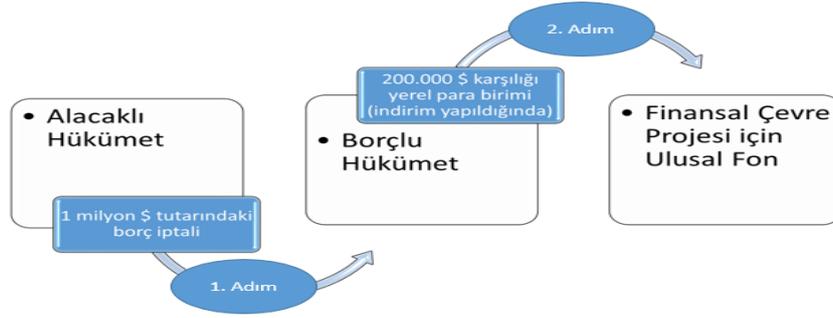
Uluslararası düzeyde gerçekleştirilen BDT'lerde çeşitli modeller ve kurumsal düzenlemeler tercih edilmiştir. Günümüze kadar kullanılan iki ana borç takası modeli, bir işlemde müzakere eden tarafların sayısına bağlı olarak değişmektedir. Bu iki model şunlardır:

- İkili (doğrudan) borç-doğa takasları,
- Üçlü veya çok taraflı borç-doğa takasları (bir aracı vasıtasıyla).

İkili Borç-Doğa Takasları

İkili BDT'lerde, alacaklı ve borçlu ülkeler doğrudan etkileşim halinde olup, bu takas genellikle ülkeden ülkeye resmi fonlarla gerçekleştirilmektedir (Hassoun ve Frank, 2010; Brears, 2022, s. 55). Alacaklı ülke, borçlu ülkenin borcunu şartlı olarak affetmeyi kabul ederken, borçlu ülke bu koşullarla yerel para biriminde çevre koruma önlemlerine belirli bir miktar harcamaktadır (Brears, 2022, s. 59). Bu şartlar, ormansızlaşmayı önleme gibi yerel çevre programlarının finanse edilmesini ve ilgili prosedürlerin uygulanmasını içermektedir (Hassoun ve Frank, 2010). Bu durum, iki ülke arasındaki doğrudan müzakere sonucu belirlenen şartlara dayanmaktadır. Borçlar, bu tür anlaşmaların bir sonucu olarak genellikle iptal edilmekte, yeniden yapılandırılmakta veya borçlu ülke tarafından indirimli bir fiyata geri alınmaktadır (Occhiolini, 1990, s. 4). Yeniden yapılandırma durumunda, borçlu ülkenin faiz ödemeleri veya geri alım fiyatının bir yüzdesi aracılığıyla çevre için fon oluşturulmaktadır (Sheikh, 2016, s. 9). Karşılığında, borçlu ülke, tam nominal değeri yerel para cinsinden koruma projelerine yatırım yapmayı taahhüt etmektedir (Yue ve Wang, 2021, s. 7-8). Bu taahhütler, belirli alanların korunmasından, eğitim programlarının oluşturulmasına ve daha sonraki belirlemelere bırakılan çevresel amaçlar için fonların kurulmasına kadar uzanmaktadır (O'Neill ve Sunstein, 1992, s. 110).

²¹ 31 Ağustos 2023'te Gabon'da yaşanan darbe, ülkenin daha önce taahhüt ettiği BDT anlaşmasını ciddi bir belirsizliğe sürüklemiştir. Bu tür politik istikrarsızlıklar, bir ülkenin hem borç ödemelerini hem de anlaşmada belirttiği çevre ya da koruma çabalarını yerine getirme kapasitesini tehlikeye atmaktadır.

Şekil 1. İkili Borç-Doğa Takası Şematik Gösterimi OECD'den (2007) yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur²²).

STK'ların ikili takasta da belirgin bir rolü olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Bu rol, programların başlatılmasından işleyişlerine katkı sağlamaya kadar geniş bir ölçekte olabilir. Ayrıca, STK'lar aracı olarak da iki devlet arasındaki anlaşmaları kolaylaştırabilirler.

Şekil 1, standart bir ikili BDT işleminin iki temel adımını göstermektedir. İlk adımda, alacaklı ülke ve borçlu ülke arasında 1 milyon dolar tutarında bir borç iptali gerçekleşmektedir. Bu, borçlu ülkenin finansal yükünü hafifletmeyi ve alacaklı ülkenin sürdürülebilir bir çözümle borçlarını yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır. İkinci adımda, borçlu ülke, iptal edilen borcun bir kısmına karşılık gelen 200.000 dolar değerinde yerel para birimini, indirim yapıldıktan sonra, bir Finansal Çevre Projesi için Ulusal Fon oluşturmaktadır. Bu adımda, finansmanın çevresel koruma veya sürdürülebilir kalkınma gibi belirli amaçlar için tahsis edildiği görülmektedir.

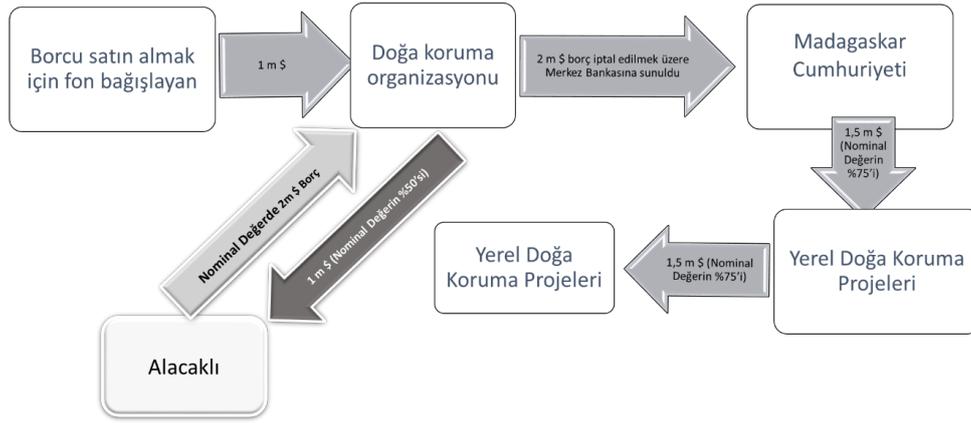
Üçlü veya Çok Taraflı Borç-Doğa Takasları

Üçlü BDT'ler, borçlu ve alacaklı ülkelerin yanı sıra bir STK'nın da dâhil olduğu bir yapı oluşturmaktadır. Bu çerçevede hem kamu hem de özel borçlar için uygundur. Üçlü BDT'lerde, borçlu ve alacaklı ülkelerle birlikte, çevre koruma konularında bölgesel veya küresel düzeyde uzmanlaşmış bir STK da aktif bir rol üstlenmektedir²³. Bu tür bir yapı, farklı tarafların bilgi ve kaynaklarını entegre bir şekilde kullanmayı amaçlamaktadır (Thapa, 1998, s. 249).

Bir kuruluş (örn. STK), alacaklıdan borçları bağış olarak talep edebileceği gibi ikincil piyasada nominal değerinin altında bir indirimle borçları satın alabilmektedir. Bu tür finansmanın sağlanmasının ardından, borçlu ülke borcunun iptali için ayrı ayrı müzakereler yapmaktadır. Koruma alanında faaliyet gösteren STK'lar -Conservation International (CI), the Nature Conservancy ve WWF gibi- genellikle bu tür üç taraflı BDT'leri müzakere etmektedir (OECD, 2007, s. 38-39).

²² Şekil oluşturulurken borcun nominal değerinin %20'sine satın alındığı, borç ödemesinin ise %30'unun yerel para biriminde yapılacağı varsayılmıştır.

²³ BDT'lerde birden fazla STK için içerisinde olabildiği gibi birden fazla alacaklı da takas işlemine katılım sağlayabilmektedir.

Şekil 2. Çok Taraflı Borç-Doğa Takası Şematik Gösterimi Moye ve Paddack (2003) aracılığıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2, çoklu bir takas örneğini aktarmaktadır. Şekilde 1994 yılında gerçekleştirilen Madagaskar'ın BDT süreci ile ilgili bazı finansal işlemler ele alınmıştır. Erken dönem BDT'ler içerisinde yer alan Madagaskar BDT'si ticari borcun nominal değerinin %50'sine satın alındığını göstermektedir. Bu, ticari borçların piyasa değerinin, nominal değerlerinin yarısı kadar olduğu anlamına gelmektedir. Borcun iptali karşılığında, Madagaskar borcun nominal değerinin %100'üne eşit olan bir miktarı Malagaz frangı²⁴ olarak ödemeyi kabul etmiştir. Ancak 1994'te, borcun geri ödeme oranı nominal değerinin %75'ine indirilmiştir (USAID, 2015). Burada kabul edilen varsayımlar şunlardır (Moye ve Paddack, 2005, s. 11):

1. Madagaskar'ın ticari borcu, nominal değerinin %50'sinde işlem görmektedir.
2. Yerel para biriminde (Malagaz Frangı) geri ödeme oranı %75'tir.
3. Karşı ödeme, Malagaz Frangı olarak yapılmaktadır.

Borç-Doğa Takası Deneyimleri

Bu bölümde, BDT uygulamalarına dair farklı tematik konular beş ana kategoride incelenmektedir. Bunlar: egemenlik endişeleri, yönetim, zaman ölçekleri, düşük dönüştürülmüş miktarlar ve çevresel faydalar olarak belirlenmiştir. Bu tematik sınıflandırmalar, üç farklı ülkenin deneyimleri ışığında incelenmektedir. Bolivya, özellikle BDT uygulamasına öncülük etmesiyle bilinirken; Madagaskar, birden fazla koruma alanında gerçekleştirdiği BDT deneyimleriyle dikkat çekmektedir. Seyşeller ise, sunduğu geliştirilmiş BDT modeli ile öne çıkmaktadır.

Bolivya Borç-Doğa Takası Deneyimi

Bolivya, BDT'nin ilk uygulandığı ülke olarak bilinmektedir. Bolivya hem borç yükünü hafifletmek hem de ulusal doğal kaynakları ve biyosfer rezervlerini koruma altına almak amacıyla BDT'yi kabul etmiştir (Deacon ve Murphy, 1997, s. 5). Söz konusu dönemde Bolivya'nın karşı karşıya kaldığı borç, yaşanan ekonomik zorluklar, dış ticaret dengesizlikleri ve yüksek enflasyon oranlarından kaynaklanmaktadır (Thapa, 1998, s. 255). Bu süreçte, karşılıklı müzakereler ve uzlaşmalarla borcun bir bölümü satın alınarak doğal alanların korunmasına yönlendirilmiştir. Bu takasın kökeni, Temmuz 1987 tarihine dayanmaktadır. O tarihte CI ve

²⁴ Malagaz frangı (Malagasy Franc): Madagaskar'da "Ariary" adlı para birimi, 2005 yılında yürürlüğe girerek Malagaz Frangı'nın yerini almıştır.

Citicorp Investment Bank aracılığıyla Bolivya'nın 4,1 milyon dolarlık ticari borcunu 650.000 dolara indirerek, bu borcu 100.000 dolara satın almıştır. (CI, 1987; Cody, 1988, s. 29). Bu borç, nominal değerine göre yaklaşık %85 indirimle satın alınmıştır. Anlaşma karşılığında, Bolivya'nın Devlet Başkanı, ülkenin kuzeyinde bulunan Beni biyosfer rezervini (Sadler, 1991, s. 326) koruma altına alma ve bu rezervin yanındaki tropikal ormanı korumak için 250.000 dolarlık bir fon ayırma taahhüdünde bulunmuştur (O'Neill ve Sunstein, 1992, s. 107).

Bu takas, Bolivya'nın Beni Biyosfer Rezervi'ne en üst düzeyde yasal koruma sağlamasına olanak tanımış ve korunan alanın büyüklüğünü 3,7 milyon akre'ye kadar genişletme kararı almıştır²⁵. Çevre yönetimi için BDT konusunda adım atan Bolivya'da egemenlik meselesi, oldukça tartışılan bir konudur. Ülkenin anlaşma kapsamında belirli arazileri yabancı koruma gruplarına sattığına dair yaygın bir yanlış bilgiye sebep olmuştur (Freeland ve Buckley, 2010, s. 80). Bu yanlış bilgi, anlaşmanın yerel halka yeterince açıklanmamış olmasından kaynaklanmaktadır (Cassimon, Prowse ve Essers, 2011, s. 18). Ayrıca, Bolivya medyasının CI'nın Bolivya'nın "ormanlarının bir bölümüne sahip olduğu" şeklindeki yanıltıcı haberleri büyük bir rol oynamıştır²⁶ (Page, 1990, s. 277). Literatürde, bu yanlış bilginin yarattığı siyasi huzursuzluğun Bolivya'ya maliyetinin, gerekli yasal sürecin 21 ay gecikmesine ve bu gecikmenin neden olduğu büyük bir faiz geliri kaybına neden olduğu belirtilmektedir (Gibson ve Curtis, 1990, 355; Greener, 1991, s. 164). Ancak, sonraki BDT uygulamalarının, bu tür sorunlara çözüm getiren yapısal değişikliklerle evrim geçirdiği gözlemlenmektedir (Deacon ve Murphy, 1997, s. 2).

Bolivya'nın BDT deneyimi, STK'nın 'insan merkezli' koruma yaklaşımını pratikte karşılaştığı zorlukları da gözler önüne sermektedir. Kurumsal ve politik zorluklar, yerel toplulukların katılımını ve koruma programlarını etkin bir şekilde uygulamasını zorlaştırmaktadır (Freeland ve Buckley, 2010, s. 87). Bu durumu özellikle somutlaştıran bir örnek olarak Bolivya'daki Beni Biyosfer Rezervini yaratan BDT ele alınabilir. Bu rezervde yerleşik Tsimane'li topluluklar, temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıklarında ormanı tahrip eden faaliyetlere yönelim göstermişlerdir (Gockel ve Gray, 2011, s. 22). Bu durum, anlaşmanın hedeflediği çevresel amaçların gerçekleşmesini tehlikeye atmaktadır. Dolayısıyla, Tsimane'li yerlilerin temel ihtiyaçlarını ne ölçüde karşılayabildiği, BDT'nin etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için kritik bir faktördür. BDT'ler potansiyel olarak çevresel bozulma ve aşırı yoksulluk sorunlarının çözümünde umut vaat ederken, sürdürülebilir olmayan uygulamalar bu tür anlaşmaların her iki amacını da tehlikeye atabilmektedir (Hassoun ve Frank, 2010).

Madagaskar Borç-Doğa Takası Deneyimi

Madagaskar, biyoçeşitlilik açısından küresel ölçekte belirgin bir konuma sahip olup, endemik tür zenginliği ile dikkat çekmektedir. Bu eşsiz ekolojik zenginlikte, pek çok tür yalnızca bu bölgeye has olarak görülmektedir (Asiedu-Akrofi, 1991, s. 569). Literatürde belirtildiğine göre, adada saptanan yaklaşık 200.000 türün 150.000'i sadece Madagaskar'a özgüdür (WWF, 2003). Ülkenin ekonomik yapısı, uzun dönemler boyunca taşıdığı dış borç yükü nedeniyle zorlanmaktadır. Tarımsal uygulamalar, orman kaybını hızlandırırken, borç yükü de ulusal orman koruma programlarının sürekliliğini engellemiştir (Macekura, 2016, s. 58).

1986 yılında, BDT programının sunduğu olanaklar doğrultusunda, WWF'nin öncülüğünde, Madagaskar ile Dünya Bankası, Uluslararası Kalkınma Ajansı, İsviçre Kurumu, UNDP ve UNESCO ortak bir mutabakat sağlamıştır (Macekura, 2016, s. 58-59). Madagaskar hükümeti, ulusal egemenliklerini koruma konusundaki hassasiyetleriyle, uluslararası kuruluşlarla yaptığı anlaşmaları dikkatli bir şekilde müzakere etmiştir. Bu süreçte, dış müdahalelerin ulusal politika yapım süreçlerine olumsuz etkide bulunmaması için özel bir çaba sarf

²⁵ Bir alan ölçü birimi olan "akre" özellikle arazi büyüklüğü için kullanılmaktadır. Bir akre yaklaşık 4.047 metrekareye eşittir.

²⁶ Literatürde, birçok çalışma BDT'lerin egemenliğe yönelik bir saldırı olarak nitelendirilmesini ele almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Gibson ve Curtis, 1990; Hamlin, 1989; Hryniuk, 1990.

edilmiştir. Bu mutabakat, orman kaynaklarının korunması ve borç yükünün azaltılması amacıyla, Madagaskar için stratejik bir çözüm olarak değerlendirilmiştir (Reilly, 2006; USAID, 2015). WWF'nin bölgedeki aktif varlığı, Madagaskar ile bir 'güven ortamı' inşa etmiş ve bu da söz konusu mutabakatın oluşturulmasını teşvik etmiştir (WWF, 2003).

1989 ile 1996 yılları arasında Madagaskar, Afrika'da BDT konusunda öncü bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte CI, Missouri Botanik Bahçesi ve WWF ile iş birliği yaparak dokuz BDT anlaşması müzakere etmiş ve 11,7 milyon dolarlık bir koruma fonu oluşturmuştur (Moye ve Paddack, 2003, s. 5). Madagaskar'ın BDT uygulama süreci 1989'da başlamış ve ilk etapta belirlenen stratejik hedeflere ulaşmak için 1996'ya kadar devam etmiştir. Özellikle 1993 ve 1995 yılları, bu sürecin kritik dönüm noktaları olarak kabul edilmektedir (Cassimon, Prowse ve Essers, 2011, s. 99). Bu uygulamalar, ABD hükümeti²⁷ için küresel çevresel sürdürülebilirlik bağlamında yeni bir taahhüt anlamına gelmektedir. İlk etapta, 950.000 dolarlık bir bütçeyle 2,1 milyon dolar değerindeki borç, 1 dolar karşılığında 0.45 Cent değerinde geri alınması planlanmıştır. Bu dönüşüm oranları, Madagaskar ekonomisinin zorlukları ve uluslararası piyasa koşulları gözetilerek, yerel ve uluslararası ekonomi uzmanlarıyla yapılan kapsamlı istişareler sonucu belirlenmiştir (Sadler, 1991, s. 341).

WWF, piyasa değerinin altında bir oranla 2,1 milyon dolarlık borcu temin etmiş ve bu takas, borcun sıfırlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir (Sadler, 1991, s. 333; Moye ve Paddack, 2003, s. 5). Fonların kullanımı, ekosistem koruma amacıyla, bozulmamış tropik yağmur ormanları ve su havzalarına yönlendirilmiştir. Bu kapsamda 400 orman bekçisinin eğitimi gerçekleştirilmiş, gerekli ekipmanlar ve destek sağlanmıştır (Asiedu-Akrofi, 1991, s. 569-570; Sadler, 1991, s. 334). Özellikle Andringitra ve Marojejy Rezervleri bu programın odak noktaları arasında yer almıştır. BDT uygulamalarının çevresel etkilerini değerlendirmek amacıyla, 1998 yılında kapsamlı bir çevresel etki değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Bu değerlendirme, BDT'nin uygulanmasının ardından orman alanlarının yüzde 15 artış gösterdiğini, yerel fauna ve flora çeşitliliğinin korunduğunu ve su havzalarının kalitesinin iyileştiğini ortaya koymuştur (Cassimon, Prowse ve Essers, 2011, s. 16-17). Ayrıca Madagaskar'ın Çevre, Su ve Ormanlar Bakanlığı'nın denetimindeki koruma alanlarının kurulması için benzer sonuçlar ortaya koyduğu ve ormanların yeniden canlandırılmasıyla karbonun tutulmasının olası yararını vurguladığı belirtilmektedir (Moye ve Paddack, 2003, s. 5-6). Ancak, WWF'nin ara raporlarına göre²⁸ Madagaskar'daki sivil toplumun kapasitesinin zayıflığı ve bu yeni uygulamaların denetlenmesi amacıyla yetkin bir STK'nın olmaması, projenin başarısını riske atan faktörler arasında yer almaktadır (Moye ve Paddack, 2003, s. 14).

Madagaskar'da ulusal orman koruma kapasitesinin artırılması amacıyla çeşitli eğitim programlarına ve kapasite geliştirme faaliyetlerine yatırım yapılmıştır. Yerel hükümetin yönetim kapasitesini artırma amacıyla, uluslararası partnerlerle kapasite geliştirme programları başlatılmıştır. Bu programlar, sürdürülebilirlik projelerinin etkili bir şekilde yürütülmesini sağlamak için yerel yöneticilere yöneliktir. Bu programlar kapsamında 2.000'den fazla Madagaskar vatandaşı doğrudan istihdam edilmiştir (Asiedu-Akrofi, 1991, s. 570).

Seyşeller Borç-Doğa Takası Deneyimi

Seyşeller, Hindistan Okyanusu'nda yer alan Küçük Ada Gelişmekte Olan Devlet (Small Island Developing States-SIDS) olarak, 2015 yılında deniz koruma ve iklim dayanıklılığı konularına odaklanan bir BDT stratejisi uygulamıştır. Bu yaklaşım, önceki BDT projelerinin aksine, deniz ekosistemlerini koruma konusunda yeni bir

²⁷ ABD, BDT'leri gerçekleştiren en büyük bireysel alacaktır. Bu özellikle özel olarak kurulan ABD Hükümeti tesisleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta 'Amerika için Girişim' (Enterprise for the Americas Initiative) olarak bilinen program, 1998'de 'Tropik Orman Koruma Yasası' (TFCA) adını almış ve bu yasa, uygun GOÜ'lere ABD Hükümeti'ne olan belirli resmi borçlarından feragat etme seçenekleri sunmuştur (Sheikh, 2016, s. 11). Ayrıca, yasa tropik orman veya mercan resifi koruma faaliyetlerini yerel para biriminde desteklemek için fonlar oluşturmuştur (USAID, 2016). ABD son olarak 2019'da Tropik Orman ve Mercan Resifi Koruma Yasası altında BDT faaliyetlerini sürdürmektedir (AfDB, 2022).

²⁸ Detaylı bilgi için bkz. WWF, 1989; WWF, 2003.

yönelim belirlemiştir²⁹. Başlangıçta tropikal yağmur ormanlarının korunması için tasarlanan BDT, günümüzde deniz koruma girişimleri konusunda da yapılandırılmaktadır. Seyşeller'in bu stratejisi, BDT'yi etkin bir sürdürülebilir finansman mekanizması olarak kullanmaktadır. Ayrıca, detaylı bir Deniz Alanları Yönetim Planı (Marine Spatial Plan-MSP) ile yönetimdeki aksaklıklar giderilmiştir. (Maulida, 2022, s. 18; Booth ve Brooks, 2023, s. 1).

Bu takas Seyşeller'in, Belçika, Fransa, İtalya ve İngiltere'den gelen resmi alacaklılara olan 21,6 milyon dolarlık borcunu 20,2 milyon dolara geri almasına olanak tanımıştır (Williams, 2023, s. 29). Seyşeller anlaşması, 2012 yılında Seyşeller'in The Nature Conservancy³⁰ (TNC) ile müzakereler yapmak üzere başvurmasıyla başlamış ve üç yıl süren bir süreci kapsamıştır (SMSF, 2021). Finansmanı birkaç STK tarafından (TNC 15,2 milyon dolarlık bir kredi ve bağışçı kaynaklardan 5 milyon dolarlık bir hibe) sağlanmıştır (TNC, 2016). TNC tarafından satın alınan borç, Seyşeller için yerel para birimine dönüştürülen yeniden yapılandırılmış bir borca dönüşmüştür. Bu süreç, Seyşeller Koruma ve İklim Uyum Fonu (SeyCCAT)'in kurulmasına olanak tanımıştır (SeyCCAT, 2021). Seyşeller, bu durumu dengelemek amacıyla toplamda 21,6 milyon dolar değerinde iki adet taahhüt senedi hazırlamıştır (Convergence, 2017). Bu taahhütlerin temel amacı, TNC'ye olan borcun ödenmesini sağlamak ve SeyCCAT aracılığıyla deniz koruma ve iklim uyum faaliyetlerine finansman sağlamaktır. Müzakere sürecinin dört yıl boyunca devam etmesi, Seyşeller'in kredi değerliliğindeki pozitif değişiklikler ve katılım gösteren alacaklıların sayısındaki azalmalar, geri alım sürecinde uygulanan indirimin neden minimal olduğunu ortaya koymaktadır.

BDT'nin çevresel fayda sağlaması hususunda ise CBD (2016) ara raporuna göre Seyşeller deniz ekosisteminin %30'unun korunması yıllar içerisinde MSP'nin niceliksel çıktılarıyla (Nedopil, Yue ve Hughes, 2023, s. 12) (örneğin, balık stoku verimi, mercan resiflerinin yeniden büyümesi, türlerin bolluğu, SeyCCAT tarafından finanse edilen yerel sürdürülebilirlik projeleri üzerine raporlama) daha net bir görünüme kavuşacaktır (Silver ve Campbell, 2018, s. 241). İklim finansmanı açısından bakıldığında, takas SeyCCAT'a gelecek 20 yıl boyunca yıllık olarak yerel para birimi karşılığında 280.000 dolarlık bir yatırım yapma imkânı sağlamış ve aynı süre zarfında gelecekteki yatırımlar için 6,6 milyon dolarlık bir sermaye birikimi yapma imkânı vermiştir (Williams, 2023, s. 36-37). Buradan hareketle her ne kadar egemenlik endişeleri ve yönetim konularında erken BDT uygulamalarına göre ilerleme kaydedilse de zaman ölçeğinin uzunluğu ve dönüştürülen borç miktarı konusunda aynı başarının sağlanamadığı görülmektedir.

Borç-Doğa Takaslarının Olası Avantajları ve Dezavantajları

BDT, literatürde çeşitli teorik yaklaşımların yanı sıra uygulamada farklı stratejik boyutlarda analiz edilmektedir. Bu çeşitlilik, konu üzerine olan tartışmaların ve eleştirilerin dinamik bir yapıda devam ettiğine işaret etmektedir. BDT, borçlu ülkeler, STK ve alacaklı ülkeler için çeşitli avantajlar sunmaktadır (Bkz. Tablo 1). Borçlu ülkeler açısından, BDT'nin borç azaltma potansiyeli ekonomik istikrarın sağlanmasında kritik bir role sahip olmaktadır. BDT, sadece borcu olan ülkeye finansal kolaylıklar sunmakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla kendi sürdürülebilir geleceğine yatırım yapma fırsatı sunmaktadır (Booth ve Brooks, 2022, s. 2). Bu önemli koruma döngüsü, GOÜ'lerin ekonomik ve çevresel ihtiyaçlarını karşılamada koruma finansmanının etkisini artırma potansiyelini barındırmaktadır (Brears, 2022, s. 53).

BDT'ler sürdürülebilir koruma çabaları için önemli finansman yaratır (Knicley, 2012, s. 29). Bunun yanı sıra BDT'lerde alacaklılar hâlâ borçlu olan bir ülkenin uzun vadeli ekonomik istikrarına yönelik yatırım yapmayı

²⁹ Seyşeller'in gerçekleştirdiği BDT konusunda literatürde borç-okyanus takası (Debt-for-Ocean Swap) kavramı da kullanılmaktadır (Williams, 2023, s. 36).

³⁰ TNC, örneğin 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Kosta Rika, Bolivya, Dominik Cumhuriyeti ve Peru'da çeşitli borç takaslarına ve 2004 yılında Jamaika'da bir BDT'ye dâhil olmuştur (Grund ve Fontana, 2023, s. 21).

hedeflemektedir. Artan ek iç ve dış yatırımlar, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği konusunda hayati bir öneme sahip olup; BDT'nin yarattığı çevresel katkılar, uluslararası arenada borçlu ülkelerin prestijinin artırılmasına katkıda bulunmaktadır. Hamlin'in (1989) belirttiği gibi, BDT uygulamaları ormansızlaşma gibi önemli çevre sorunlarını uluslararası toplumun gündemine taşımaktadır. Ayrıca, bu tür finansal araçlar küçük uluslararası kredi kuruluşları için riskli kredi profillerini hafifletmek adına sosyal bir müdahale olarak işlev görebilmektedir (Culas, 2006, s. 358).

BDT gerçekleştirilmesi durumunda borçlu ülkeler, STK'lar ve alacaklı ülkeler için bir dizi dezavantaj ortaya çıkabilmektedir. Borçlu ülkeler, indirimli borç azaltma olasılığını karşılarken, BDT'lerin erken dönem eleştirileri, bu süreçlerin enflasyonist etki yaratacağı endişesine işaret etmektedir. Ancak, enflasyon riski eleştirisi, nakit yerine tahvil çıkarılmasının bu sorunu sınırlandırdığına dikkat çeken Asiedu-Akrofi'nin (1991, s. 577) çalışmasıyla gösterilmektedir³¹. Aynı zamanda, yerel ve yabancı çevre grupları arasındaki iş birlikleri, iç likiditenin artışıyla dengeleyerek bu riski azaltmaktadır. Bu itirazlar, BDT'lerin uygulanmasını tartışmalı hale getiren önemli konulardır bu da uluslararası literatürde farklı görüşleri beraberinde getirmektedir (O'Neill ve Sunstein, 1992, s. 107).

BDT uygulamasında borçlu ülkeler, yüksek enflasyon oranları, kredi değerliliğini iyileştirme ihtiyacı ve 'fazla geri ödeme' riski gibi çoklu zorluklarla karşı karşıya gelirken; bu faktörlerin ötesinde, egemenlik konusunda halkın yanıltıcı bir temsil ile karşı karşıya kalma olasılığı da ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmaktadır (Rosebrock ve Sondhof, 1991, s. 87; Thapa ve Thapa, 2002, s. 240). Doğanın korunması amacıyla bireylerin çevre dostu yaşam biçimlerine yönlendirilmesi endişesi, devletin özgürlükleri kısıtlama potansiyeline dair olan ve eşitlik ile adaleti teşvik etmek amacıyla otoriter bir yönetim biçiminin benimsenebileceği korkusunun ekolojik tartışmalara yansıyan bir yönüdür (Tan, 2018, s. 61). Bu çerçevede, BDT uygulanırken doğal kaynaklara özel statü tanınması önemlidir. Egemenlik sorunlarının önüne geçmek ve yerel toplulukların özerkliğini dikkate almak başarılı bir BDT için ön koşul oluşturmaktadır.

STK'lar için, BDT döviz indirimleri sunarak maliyetlerin azaltılmasına imkân vermektedir. Aynı zamanda, bu takaslar ulusal egemenlik için tehdit oluşturmazken (Potier, 1991, s. 218) koruma misyonunu yerine getirmek için uygun teşviklere sahip yerel STK'lara uygulama sorumluluğunu devretmektedir (Knicley, 2012, s. 32). Bu tür işlemler, ilgili ülkelerdeki STK'lar arasındaki bağları güçlendirmiş ve bu kuruluşlara daha önce sahip olmadıkları siyasi ve ekonomik alanlarda yeni kaldıraç ve uzmanlık sağlamıştır (Sadler, 1991, s. 341). Alacaklı ülkeler açısından, BDT mekanizması, borcun belirli bir kısmının affedilmesi için kabul edilebilir bir yol sunmakta, bu da alacaklıların ayırmak zorunda olduğu kredi zarar rezervlerini sınırlayarak borç yükünü hafifletmektedir (Volz vd., 2021). Bu süreç, borçlu ülkelerle olan stratejik ilişkilerin derinleştirilmesine ve finansal kurumların gelecekteki çevresel yatırımlara daha hazırlıklı yaklaşmalarına katkıda bulunmaktadır. STK'lar için yatırım maliyetlerinin azalması bir avantaj olmasına rağmen, yatırım fırsatlarında kısıtlamalar, enflasyon riski, döviz kuru dalgalanmaları ve yüksek işlem maliyetleri önemli dezavantajlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, ülkelerin taahhütlerini yerine getirmeme riski, STK'ların BDT sürecinde karşılaşılabileceği başka bir engel olarak belirtilmektedir (Dogse ve von Droste, 1990, s. 18).

Alacaklı ülkelerde ise, BDT'nin getirdiği en büyük avantaj, yüksek riskli borçların defterlerden silinmesi ve borçlu ülke ile olan ilişkilerin iyileştirilmesidir. Ancak, bu fırsatlar ahlaki risk, azalan borç hizmeti disiplini ve bedavacılık probleminden dolayı fayda sağlama gibi potansiyel zorlukları da beraberinde getirir. Sonuç olarak, BDT'nin faydaları kadar dezavantajları da dikkate alınmalıdır. Bu dezavantajlar, ilgili ülkelerin ekonomik, sosyal ve çevresel dengelerini doğrudan etkileyebilir. Bu nedenle, BDT'nin tam olarak değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

³¹ Bu dengeleme stratejilerine ek olarak, borsa üzerinde hacim kısıtlamaları da kontrol mekanizması olarak etkili bir yöntem sunar (Post, 1990).

Tablo 1

Borç-Doğa Takasının Olası Avantajları ve Dezavantajları

Olası Avantajlar	Olası Dezavantajlar
Borçlu ülke	
İndirimli borç azaltma	Yüksek enflasyon riski
Tepkisel ek yatırımlar	Yerli yatırımların göz ardı edilmesi
Kredi notunun yükseltilmesi	Fazla geri ödeme riski
Çevresel avantajlar	Her türlü borç pazarlığına halktan olumsuz tepkiler
Uluslararası olumlu imaj	Egemenlik konularında halka yanlış temsil riski
Politika yapıcılar ve bankacılar arasında yükselen çevre bilinci	Doğal kaynakların korunma adı altında kısıtlanması
	Küçük takas işlemlerinin temel kaynak israfını engellemekte yetersiz kalması
1.1 Alacaklı ülke	
Sorunlu borçların defterden silinmesi	Bilançolarında olası zararlar
Borçlu ülkeyle ticari ilişkilerin geliştirilmesi	Ahlaki tehlike (azalan borç ödeme disiplini)
Finans ve çevreyi bir araya getirebilen bankaların, geleceğin çevre yatırımlarına daha hazır olması	Diğer bankaların "bedavacılığa" dayalı faydalarını sürdürme riski
Olumlu niyet (eğer borçlar silinirse)	
1.2 Koruma yatırımcısı STK	
Mali bilgi birikimi	Sınırlı yatırım olanakları
Uluslararası olumlu imaj ve tanıtım	Enflasyonla ilgili riskler
Banka ve finans kuruluşlarıyla güçlenen ilişkiler	Yüksek pazarlık maliyetleri (uzun süren müzakereler)
Döviz bazlı indirimle yatırım maliyetlerinin düşürülmesi	Döviz kuru dalgalanma riski
	Ülkelerin verdiği taahhütleri yerine getirme riski
	BDT'lerin temel kaynak israfını engellemekte yetersiz kalması

Kaynak: Dogse ve von Droste, 1990; Brears, 2022'den yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu tür programların teşvik edilmesi borç geri ödeme kapasitesini artırmayı ve böylece ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır (Post, 1990). Ancak, düşük gelirli ülkelerde bu tür programlar uygulanmadığında, orman alanlarının tarım veya mera arazilerine dönüştürülmesine veya endüstriyel ve stratejik maden çıkarılmasına yol açabilmektedir (Thapa, 1998, s. 251; Peet, 2009; Simmons vd., 2021, s. 469).

Sonuç

Dünyanın korunması ve ekolojik dengenin sağlanması, artık küresel bir sorumluluk ve kamusal bir yükümlülük olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorumlulukları arasında sürdürülebilir enerjiye geçiş, çevre dostu teknolojilere yatırım ve çevresel politika ile düzenlemelerin etkin uygulanması yer almaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda, BDT gibi finansman mekanizmaları da bu tür küresel hedeflere ulaşmada önemli bir potansiyel taşımaktadır.

BDT'nin 21. yüzyılın her geçen gün karmaşıklaşan borç ve çevresel sorunlarıyla başa çıkmak için önemli bir enstrüman olduğu ve bu nedenle daha sık ve büyük ölçekte kullanılması gerektiği düşünülmektedir. Mevcut BDT uygulamalarının sürdürülebilir kalkınma ve çevre koruma için bir araç olarak borç yükünü önemli ölçüde azaltma konusunda tek başına yeterli olmadığı incelenen ülkeler itibariyle de görülmektedir.

Uygulamalar egemenlik endişeleri, yönetim, zaman ölçeği, düşük dönüştürülmüş miktarlar ve çevresel faydalar çerçevesinde değerlendirildiğinde ise farklı unsurlar dikkat çekmektedir. Ülkelerin egemenlik endişelerine yönelik kaygılar erken dönem BDT uygulamalarında sıkça yer alırken, sonraki uygulamalarda bu tür endişelerin daha az görüldüğü bilinmektedir. Bir başka dikkate değer nokta da anlaşmaların müzakere süreçlerinin uzunluğudur. Bu uzun süreçler, genellikle ilgili ülkelerin etkin müzakere mekanizmalarına ve kapasitelere sahip olmadıklarına işaret etmektedir. Bu müzakere süreçleri ve çoklu paydaşların varlığına dair deneyimler, BDT'nin ülke bazında nasıl işlediğine ve hangi faktörlerin daha etkili sonuçlar elde edilmesini engellediğine dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Ülke örnekleri ve mevcut araştırmalar, BDT'nin katılımcı taraflara belirli faydalar sağladığını, ancak bu faydaların gerçekleşebilmesi için dikkat edilmesi gereken çeşitli faktörler olduğunu göstermektedir. Etkin ve sürdürülebilir bir süreç için, kaynakların verimli bir şekilde yönetilmesi, yerel paydaşların aktif katılımı ve aynı zamanda uluslararası paydaşlar ve çok taraflı anlaşmaların etkin bir şekilde entegrasyonu gereklidir. Özellikle GOÜ'lerde, STK'lar ve yerel topluluklar bu süreçte kritik bir rol oynamaktadır. Yönetişim kalitesi, STK'lar sayesinde, yönetim kalitesi genellikle doğrudan iyileşmekte ve bu da sürecin daha şeffaf ve hesap verebilir bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır.

Başta belirtildiği gibi, BDT'nin tarihsel gelişimi incelendiğinde, bu mekanizmanın zamanla nasıl evrildiğini ve karşılaştığı zorlukları nasıl aştığını görmek mümkündür. Mevcut BDT uygulamaları, bu geçmiş değişimin bir yansıması olarak değerlendirilmekte ve BDT'nin gelecekteki potansiyeline dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu süreçte, özellikle 2000'lerin başından itibaren BDT, ekolojik kaygılar nedeniyle daha geniş bir kapsamda kullanılmaya başlamıştır. Bu evrim, BDT'nin etkinliğini artırmak ve genel olarak çevresel sorunlara daha geniş bir perspektiften yaklaşmak için yeni fırsatlar sunmaktadır.

İlerleyen dönemlerde BDT'nin etkinliğinin artırılması ve daha kapsamlı bir şekilde kullanılması için, özellikle uluslararası iş birliği, kapasite geliştirme, teknoloji transferi, finansman ve bilgi paylaşımı gibi unsurlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu unsurların etkin bir şekilde yönetilmesi, BDT'nin potansiyelini en üst seviyede kullanmasına olanak tanıyacaktır. Sonuç olarak, BDT'nin ileride göstereceği performans, ulusal ve uluslararası düzeylerde gerçekleştirilen iş birlikleriyle ve uygulanan politikalarla doğrudan ilişkili olacaktır.

Kaynakça

- Affolder, N. (2012). Transnational conservation contracts. *Leiden Journal of International Law*, 25(2), 443-460. doi: <https://doi.org/10.1017/S092215651200012X>
- African Development Bank- AfDB (2022). African economic outlook 2022. Erişim adresi: <https://www.afdb.org/en/knowledge/publications/african-economic-outlook>.
- Asiedu-Akrofi, D. (1991). Debt-for-nature swaps: extending the frontiers of innovative financing in support of the global environment. *The International Lawyer*, 25(2), 557-586. Erişim adresi: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/intlyr25&div=43&id=&page=>
- Baldwin, C., Jones, M. ve Jessop, S. (2022). Bankers bet billions on new wave of debt-for-nature deals. Reuters. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/business/cop/bankers-bet-billions-new-wave-debt-for-nature-deals-2022-11-17/>

- Bedarff, H., Holznagel, B. ve Jakobeit, C. (1989). Debt-for-nature swaps: environmental colonialism or a way out from the debt crisis that makes sense?, *Verfassung und Recht in Übersee/Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 22(4), 445-459. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/43109906>
- Booth, M. ve Brooks, C. M. (2023). Financing marine conservation from restructured debt: a case study of the Seychelles. *Frontiers in Marine Science*, 10(3), 2-31. Erişim adresi: doi: 10.3389/fmars.2023.899256
- Brears, R. C. (2022). Debt-for-nature swaps financing nature-based solutions. In *financing nature-based solutions: exploring public, private, and blended finance models and case studies*, 51-73. doi: 10.1007/978-3-030-93325-8_4
- Cassimon, D., Prowse, M. ve Essers, D. (2011). The pitfalls and potential of debt-for-nature swaps: A US-Indonesian case study. *Global Environmental Change*, 21(1), 93-102. doi: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2010.10.001>
- Cody, B. A. (1988). Debt-for-nature swaps in developing countries: an overview of recent conservation efforts. (Congressional Research Service Report No. 129). Library of Congress web sitesinden erişildi: <https://policycommons.net/artifacts/1169268/energizing-third-world-economies/1722400/>
- Conservation International. (1990 Temmuz). Debt-for-nature agreement between conservation international and the republic of Madagascar. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/24113024>
- Conservation International. (CI). (1987 Aralık). Bolivia debt-for-nature swap- Bolivia-CI swap: 1987. Erişim adresi: <https://www.washingtonpost.com/archive/business/1987/07/14/a-debt-swap-of-a-different-nature-for-bolivia/66073e32-0b77-4b8f-b150-d7cb7cee3478/>
- Convention on Biological Diversity (CBD). (2016 Eylül). Seychelles fact sheet. Convention on Biological Diversity (CBD). Erişim adresi: <https://www.cbd.int/doc/meetings/mar/soiom-2016-01/other/soiom-2016-01-seychelles-01-en.pdf>
- Convergence, (2017 Mart). Seychelles debt conversion for marine conservation and climate adaptation. Erişim adresi: <https://www.convergence.finance/resource/seychelles-debt-conversion-for-marine-conservation-and-climate-adaptation-case-study/view>
- Culas, R. J. (2006). Debt and deforestation: A review of causes and empirical evidence. *Journal of Developing Societies*, 22(4), 347-358. doi: <https://doi.org/10.1177/0169796X06071524>
- d Chamon, M., Thakoor, V. V. ve Zettelmeyer, J. (2022). Debt-for-climate swaps: analysis, design, and implementation. *IMF Working Papers*, 2022(162), 22-39. Erişim adresi: https://www.greenfinanceplatform.org/sites/default/files/downloads/resource/Debt-for-Climate%20Swaps%20Analysis%2C%20Design%2C%20and%20Implementation_IMF.pdf
- Deacon, R. T. ve Murphy, P. (1997). The structure of an environmental transaction: the debt-for-nature swap. *Land Economics*, 73(1), 1-24. doi: <https://doi.org/10.2307/3147074>

- Desai, S. (2023). Drowning in debt: understanding debt-for-climate swaps through a case study of the belize blue bond. Erişim adresi: <https://repository.upenn.edu/handle/20.500.14332/43502>
- Dessy, S. E. ve Vencatachellum, D. (2007). Debt relief and social services expenditure: the african experience, 1989–2003. *African Development Review*, 19(1), 200-216. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8268.2007.00154.x>
- Didia, D. (2001). Debt-for-nature swaps, market imperfections, and policy failures as determinants of sustainable development and environmental quality. *Journal of Economic Issues*, 35(2), 477-486. doi:10.1080/00213624.2001.11506382. S2CID 156065544.
- Dogsé, P. ve Droste, B. V. (1990). Debt-for-nature exchanges and biosphere reserves: experiences and potential. *MAB digest*, 12(6). Erişim adresi: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000092771>
- Essers, D., Cassimon, D. ve Prowse, M. (2021). Debt-for-climate swaps: Killing two birds with one stone?. *Global Environmental Change*, 71, 102407. doi: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102407>
- Fenton, A., Wright, H., Afionis, S., Paavola, J. ve Huq, S. (2014). Debt relief and financing climate change action. *Nature Climate Change*, 4(8), 650-653. doi: <http://dx.doi.org/10.1038/nclimate2303>
- Freeland, S. ve Buckley, R. P. (2010). Debt-for-development exchanges: using external debt to mitigate environmental damage in developing countries. *Hastings W., 16 West Northwest Journal of Environmental Law*, Winter 2010, 32(4), 77-101. Erişim adresi: https://repository.uclawsf.edu/hastings_environmental_law_journal/vol16/iss1/4
- Fucà, R., Cubico, S., Ardolino, P. ve Rosiello, F. (2023). The sustainable material culture (smc): a review. 21(3), 45-61. doi: <https://doi.org/10.20944/preprints202309.0956.v2>
- Gibson, J. E. ve Curtis, R. K. (1990). A debt-for-nature blueprint. *Colum. J. Transnat'l L.*, 331(28). 59-89. Erişim adresi: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/cjtl28&div=28&id=&page=>
- Gockel, C. K. ve Gray, L. C. (2011). Debt-for-nature swaps in action: Two case studies in Peru. *Ecology and Society*, 16(3), 13–29. doi: 10.5751/ES-04063-160313
- Greener, L. P. (1991). Debt-for-nature swaps in Latin American countries: the enforcement dilemma. *Conn. J. Int'l L.*, 7(123). Erişim adresi: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/conjil7&div=10&id=&page=>
- Grigoryan, E., Hasannudin, Z. A., Isgut, A., Martin, P. ve Morris, D. (2021). Debt-for-climate swaps as a tool to support the implementation of the Paris Agreement (Teknik rapor). ESCAP adresinden erişildi: <https://ideas.repec.org/p/unt/pbmpdd/pb121.html>.
- Grund, S. ve Fontana, S. (2023). Debt-for-nature swaps: the belize 2021 deal and the future of green sovereign finance (May 4, 2023). *Capital Markets Law Journal*. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=4437615>

- Hamlin, T. B. (1989). Debt-for-nature swaps: a new strategy for protecting environmental interests in developing nations, *Ecology Law Quarterly* 16(5), 1065–1088. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/24113024>
- Hansen, S. (1989). Debt for nature swaps—overview and discussion of key issues. *Ecological Economics*, 1(1), 77-93. doi: [https://doi.org/10.1016/0921-8009\(89\)90025-6](https://doi.org/10.1016/0921-8009(89)90025-6)
- Hassoun, N. ve Frank, M. (2010). Are Debt for Climate Swaps Morally Permissible? Yayınlanmamış ders notu, Carnegie Mellon University, ABD. Erişim adresi: https://orb.binghamton.edu/philosophy_fac/15
- Helpman, E. (1988). The simple analytics of debt-equity swaps. *The American Economic Review*, 79(3), 440-451. Erişim adresi: <https://policycommons.net/artifacts/1383819/the-simple-analytics-of-debt-equity-swaps/1998082/>
- Hrynik, T. J. (1990). Debt-for-nature swaps: effective but not enforceable. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 22(4), 141-163. Erişim adresi: <https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol22/iss1/7>
- Kahn, J. R. ve McDonald, J. A. (1995). Third-world debt and tropical deforestation. *Ecological Economics*, 12(2), 107-123. doi: [https://doi.org/10.1016/0921-8009\(94\)00024-P](https://doi.org/10.1016/0921-8009(94)00024-P)
- Kaiho, K. (2023). An animal crisis caused by pollution, deforestation, and warming in the late 21st century and exacerbation by nuclear war. *Heliyon*, 9(4). 1-10. doi: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15221>
- Knicley, J. E. (2012). Debt, nature, and indigenous rights: Twenty-five years of debt-for-nature evolution. *Harv. Envtl. L. Rev.*, 36, 79-122. Erişim adresi: <https://journals.law.harvard.edu/elr/>
- Liu, Y. (2022, Ocak). *Sustainability evaluation of transformer insulating liquid against UN SDGs* (Yüksek Lisans tezi). ProQuest Dissertations and Theses veri tabanından erişildi. (UMI No. 323128)
- Lovejoy, T. (1984, 4 Kasım). Aid debtor nations' ecology, *The New York Times*, s. A31.
- Lovejoy, T. E. (1998). The global environment: Opportunities or constraints?. *Macalester International*, 6(1), 7-29. Erişim adresi: <http://digitalcommons.macalester.edu/macintl/vol6/iss1/7>
- Macekura, S. (2016). Crisis and opportunity: Environmental NGOs, debt-for-nature swaps, and the rise of people-centred conservation. *Environment and History*, 22(1), 49-73. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/24810810>
- Mahony, R. (1992). Debt-for-nature swaps: who really benefits? *The Ecologist*, 22(3), 97-103. doi: <https://doi.org/10.3197/096734016X14497391602206>
- Maulida, L. S. (2022). The feasibility of the debt-for-nature swap as a climate finance instrument. 32(5), 1-22. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4283028>

- Mitchell, T. (2015). Debt swaps for climate change adaptation and mitigation: A Commonwealth proposal. 5(1), 17-32. doi: <https://doi.org/10.14217/5js4t74262f7-en>
- Model, R. (1990). Debt-for-nature swaps: environmental investments using taxpayer funds without adequate remedies for expropriation. *U. Miami L. Rev.*, 45, 1195-1240. Erişim adresi: <https://repository.law.miami.edu/umlr/vol45/iss5/9>
- Moye, M. ve Paddock, J. P. (2003, Mart). Madagascar's experience with swapping debt for the environment: Debt-for-nature swaps and heavily indebted poor country (HIPC) debt relief (Abstract). Akademik Konferansta sunulan bildiri, Durban, South Africa, Erişim adresi: 13.1027/918-4-219-33917
- Nedopil, C., Yue, M. ve Hughes, A. C. (2023). Are debt-for-nature swaps scalable: Which nature, how much debt, and who pays?. *Ambio*, 1-16. doi: <https://doi.org/10.1007/s13280-023-01914-4>
- O'Neill, C. A. ve Sunstein, C. R. (1992). Economics and the environment: Trading debt and technology for nature. *Colum. J. Envtl. L.*, 17(2), 93-121. Erişim adresi: <https://digitalcommons.law.seattleu.edu/faculty/416>
- Occhiolini, M. (1990). *Debt-for-nature swaps. policy, research, and external affairs* (2nd ed.). Washington, DC: Companies, Inc.
- Odeh, L. E. (2010). A comparative analysis of Global North and Global South economies. *Journal of Sustainable Development in Africa*, 12(3), 338-348. Erişim adresi: <https://www.cabidigitallibrary.org/doi/full/10.5555/20103354810>
- OECD, (2007). Lessons learnt from experience with debt-for-environment swaps in economies in transition. OECD web sitesinden erişilen adres: https://greenfdc.org/wp-content/uploads/2021/01/Yue-2021_Debt-for-nature-swaps-BRI-1.pdf
- OECD, (2020). Building back better: A sustainable, resilient recovery after COVID-19. OECD Publishing. OECD web sitesinden erişilen adres: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/buildingback-better-a-sustainable-resilient-recovery-after-covid-19-52b869f5/>
- Page, D. (1990). Debt-for-Nature Swaps: Experience gained, lessons learned. *International Environmental Affairs*, 1(4), 275-288. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2012.00573.x>
- Peet, R. (2009). *Unholy trinity: the IMF, World Bank and WTO*. Berlin: Bloomsbury Publishing.
- Post, M. (1990). The debt-for-nature swap: a long-term investment for the economic stability of less developed countries. In *Int'l L.*, 24(5), 1071-1098. Erişim adresi: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/intlyr24&div=82&id=&page=>
- Potier, M. (1991). Debt-for-nature swaps. *Land Use Policy*, 8(3), 211-213. doi:10.1016/0264-8377(91)90034-G
- Reilly, W. (2006). Using international finance to further conservation: The first 15 years of debt-for-Nature swaps. *Oxford Press*. 197-214. doi: 10.1093/0195168003.003.0010

- Rosebrock, J. ve Sondhof, H. (1991). Debt-for-nature swaps: A review of the first experiences. *Intereconomics*, 26(2), 82-87. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/BF02929541>
- Sadler, R. M. (1990). Debt-for-nature swaps: Assessing the future. *J. Contemp. Health L. ve Pol'y*, 12(6), 299-319. Erişim adresi: <https://scholarship.law.edu/jchlp/vol6/iss1/19>
- SeyCCAT (2021). "Seyccat investment policy," in Seychelles Climate and conservation adaptation and trust (SeyCCAT). Erişim adresi: https://seyccat.org/wp-content/uploads/2018/11/SeyCCAT-Investment-Policy_Sept-2018.pdf
- Sguazzin, A. ve White, N. (2023). Gabon plans \$700 million debt swap to fund marine conservation. Erişim adresi: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-10-21/gabon-is-in-talks-to-fund-marine-conservation-through-debt-swap?leadSource=verify%20wall>
- Sheikh, P. A. (2016). Debt-for-nature initiatives and the tropical forest conservation ACT (TFCA): Status and implementation. Erişim adresi: <https://fas.org/sgp/crs/misc/RL31286.pdf>
- Silver, J. J. ve Campbell, L. M. (2018). Conservation, development and the blue frontier: The Republic of Seychelles' debt restructuring for marine conservation and climate adaptation program. *Int. Social Sci. J.*, 68 (229-230), 241-256. doi: <https://doi.org/10.1111/issj.12156>
- Simmons, B. A., Ray, R., Yang, H.ve Gallagher, K. P. (2021). China can help solve the debt and environmental crises. *Science*, 371(6528), 468-470. doi: <https://doi.org/10.1126/science.abf4049>
- SMSP, (2021). *The Seychelles marine spatial plan*. Erişim adresi: <https://seymsp.com>
- Sommer, J. M., Restivo, M. ve Shandra, J. M. (2020). The United States, bilateral debt-for-nature swaps, and forest loss: A cross-national analysis. *The Journal of Development Studies*, 56(4), 748-764. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/00220388.2018.1563683>
- Standing, A. (2022). Debt-for-nature swaps and the oceans: The belize blue bond. *Coalition for Fair Fisheries Arrangements*, Erişim adresi: <https://www.cffacape.org/publications-blog/debt-for-nature-swaps-and-the-oceans-the-belize-blue-bond>
- Steele, P. ve Patel, S. (2020). Tackling the triple crisis. using debt swaps to address debt, climate and nature loss post-COVID-19 (IIED). In *Economics*, Published by IIED. Erişim adresi: <https://pubs.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/16674IIED.pdf>
- Stone, M. ve Saxena, S. (2020). Special series on fiscal policies to respond to covid-19 preparing public financial management systems for emergency response challenges 1. *Int Monet Fund*, 24(2), 1-6. Erişim adresi: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/covid19-special-notes/special-series-on-covid19-preparing-public-financial-management-systems-for-emergency-response.ashx>
- Tan, G. D. (2018). Ekolojik kriz karşısında devletin rolü üzerine ideolojik bir tartışma. *Uluslararası İlişkiler*, 13(59). 49-63. doi: 10.33458/uidergisi.523829

- Thapa, B. (1998). Debt-for-nature swaps: An overview. *The International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 5(4), 249-262. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/13504509809469990>
- Thapa, S. ve Thapa, B. (2002). Debt-for-nature swaps: Potential applications in Nepal. *The International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 9(3), 239-255. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/13504500209470120>
- The Commonwealth Small States Centre of Excellence, Case Study Debt-for-Nature Finance Swap (2019). Erişim adresi: <https://seyccat.org/wp-content/uploads/2019/07/SSCOE-Debt-for-Nature-Seychelles-Case-Study-final.pdf>.
- TNC. (2016). Seychelles Investing for resiliency in The nature conservancy (TNC). Erişim adresi: <https://www.cbd.int/doc/meetings/mar/soiom-2016-01/other/soiom2016-01-seychelles-01-en.pdf>
- UNDP. (2017). Debt for nature swaps. Erişim adresi: http://www.undp.org/content/dam/sdfinance/doc/Debt%20for%20Nature%20Swaps%20_%20UNDP.pdf
- USAID. (2015). Eligibility requirements for TFCA agreements. Erişim adresi: <https://www.usaid.gov/biodiversity/TFCA/eligibility-requirements>
- Volz, U., Akthar, S., Gallagher, K. P., Griffith-Jones, S., Haas, J. ve Kraemer, M. (2021). Debt relief for a green and inclusive recovery (Technical report). Heinrich-Böll-Stiftung; SOAS, University of London web sayfasından erişildi: <https://eprints.soas.ac.uk/34346/1/DRGR-report.pdf>
- Williams, M. (2023). Financing the blue economy: impacts and implications for gender equality and women's empowerment in the global south. Erişim adresi: <https://dawnnet.org/wp-content/uploads/2023/01/20230127-Financing-the-Blue-Economy-Discussion-Paper-48.pdf>
- World Wild Fund, (2003). Madagascar dry forest ecoregion program: Plan for biodiversity conservation in the spiny forest ecoregion. Action Plan for WWF (2003–2006). Erişim adresi: https://wwf.panda.org/discover/our_focus/forests_practice/?gclid=EAIaIQobChMI5dqt2q2lggMVjFxBAh3bwwgsEAAYAiAAEgK6efD_BwE
- World Wildlife Fund, (1989, Ağustos). Madagascar Fact Sheet 2. (Issue brief No. 2). Madagascar, MD: Martina Luppiner.
- Yue. M. U. E. ve Nedopil Wang, C. N. (2021). Debt-for-nature swaps: A triple-win solution for debt sustainability and biodiversity finance in the Belt and Road Initiative (BRI)?, Green BRI Center ve International Institute of Green Finance (IIGF) web sitesinden erişildi: https://greenfdc.org/wp-content/uploads/2021/01/Yue-2021_Debt-for-nature-swaps-BRI-1.pdf
- Yücel, G. ve Kurnaz, L. (2021). *Yeni gerçeğimiz sürdürülebilirlik* (2. bs.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Extended Abstract

Purpose

This article addresses the emergence of the Debt-for-Nature Swap (DNS) mechanism in the late 1980s and how it influenced the approaches of low and middle-income countries towards their external debt obligations, and the perspectives it introduced to environmental and social issues. The primary focus is on the DNS mechanism, which aims to bridge economic growth and sustainable development. This study thoroughly examines the operation, advantages, and limitations of the DNS while also targeting an evaluation of its promised environmental contributions. By emphasizing the importance of international solidarity in overcoming global ecological degradation, the article will delve into the potential of the DNS in enhancing ecological sensitivity in developing countries and its position in Turkish literature.

Design and Methodology

The present research, “A Solution to Environmental Issues: Debt-for-Nature Swap (DNS),” is rooted in a conceptual framework and takes on a descriptive design, aiming to explore the multifaceted intricacies of the DNS mechanism in depth. The foundational premise is built on the assertion that a mere focus on the economic benefits of external financing is not comprehensive enough to foster sustainability. This viewpoint makes the case for a broader approach, emphasizing the integration of encompassing perspectives on environmental and societal challenges into external financing modalities.

Our methodology hinges on an astutely devised thematic categorization. We delve into DNS practices, breaking them down into five salient themes, each vital to the understanding and effectiveness of DNS:

1. Sovereignty concerns and how they influence DNS agreements,
2. Governance structures underpinning these swaps,
3. Temporal scales that determine their longevity and impact,
4. Low conversion rates, elucidating the financial nuances, and
5. The tangible environmental dividends that countries gain.

To bring depth and provide a nuanced understanding, this thematic exploration is further supplemented with a comparative lens, examining three countries' individual trajectories with DNS. Bolivia is spotlighted for its trailblazing initiatives in DNS, Madagascar stands out with its diverse applications across numerous conservation realms, and Seychelles is highlighted for crafting and implementing a more evolved DNS model that could set precedents for others.

For data collection, we've embarked on a meticulous journey, combing through a vast array of scholarly publications, detailed case studies, and authoritative reports chronicling the DNS exploits in the aforementioned nations. Our analytical strategy is twofold: we merge qualitative evaluations, majorly leaning on thematic content dissection, with quantitative assessments that seek to quantify the DNS's environmental dividends.

Findings

The global responsibility of preserving the Earth and maintaining ecological balance is now universally acknowledged. Developed and developing countries alike are increasingly prioritizing sustainable energy transitions, investments in eco-friendly technologies, and robust environmental policies. As a result, financing mechanisms, especially the DNS, are emerging as pivotal tools to reach such global sustainability goals.

Our study indicates that the DNS, given the intricate environmental and debt-related challenges of the 21st century, demands more frequent and large-scale utilization. However, current DNS practices, when analyzed in various countries, appear insufficient in significantly reducing the debt burden for sustainable growth and environmental protection.

When evaluated through lenses of sovereignty concerns, governance, time scales, and ecological benefits, DNS showed evolving dynamics. Concerns of national sovereignty that were prevalent in early DNS implementations have seen a decline in recent years. Another noteworthy observation is the elongated negotiation periods for DNS agreements, pointing to a lack of effective negotiation capacities in participating countries.

Country-based studies and existing research highlighted that while DNS offers palpable benefits to participants, its effectiveness is contingent upon several factors. For a streamlined and sustainable DNS process, efficient resource management, active local stakeholder participation, and integration of international stakeholders and multilateral agreements are crucial. Especially in developing countries, NGOs and local communities play a pivotal role, often enhancing governance quality and transparency.

Historically, the evolution of DNS exhibits its adaptability and resilience against challenges faced. Current DNS practices, reflective of its historical progression, provide insights into its future potential and probable evolutions. Emphasizing the need for international collaboration, capacity building, technology transfer, and information sharing, it's evident that the success of future DNS will be closely tied to both national and international partnerships and the policies they cultivate.

DNS experiences in Bolivia, Madagascar, and Seychelles offer insights into sustainable financing mechanisms for environmental conservation. Bolivia faced challenges with DNS primarily due to misconceptions about land sovereignty and a lack of local stakeholder engagement. Madagascar, renowned for its unique biodiversity, collaborated with various international entities, directing funds towards forest conservation efforts. Seychelles took a novel approach, emphasizing marine ecosystem protection and climate resilience.

Research Limitations

This study on the DNS practices in Bolivia, Madagascar, and Seychelles offers valuable insights but has several limitations. The focus on only three countries might limit the generalizability of results to other global contexts. Historical data used might not capture all nuances of early DNS implementations. While various stakeholder views are considered, local community perspectives might be underrepresented. The research leans more towards qualitative insights, possibly missing out on quantitative depth. The dynamic nature of DNS means findings might evolve over time, and external global factors could impact the outcomes observed. Lastly, potential biases or misconceptions, especially concerning sovereignty concerns in Bolivia, might influence interpretations. Readers should consider these constraints when applying findings to broader scenarios.

Implications (Theoretical, Practical, and Social)

Theoretical Implications:

- The DNS experiences from Bolivia, Madagascar, and Seychelles contribute to the broader literature on environmental finance, emphasizing the importance of stakeholder engagement and nuanced governance in ensuring effective outcomes. Further research could draw upon these insights to develop comprehensive models or theories that account for socio-political intricacies within DNS agreements.

- The dynamic interplay between national sovereignty and environmental conservation, as evidenced especially in Bolivia, could serve as a foundational base for scholars exploring the intersections of international relations, economics, and environmental studies.

Practical Implications:

- Stakeholders should recognize the significance of local community engagement in DNS negotiations. Leveraging local knowledge can result in more context-sensitive and sustainable conservation efforts.
- Effective and transparent communication is crucial to counter misconceptions, as seen in Bolivia's case. Future DNS negotiations should prioritize clear communication channels to prevent misunderstandings.
- Seychelles' emphasis on marine conservation signals the versatility of DNS. Policy makers and environmental planners can diversify their conservation focus, incorporating both terrestrial and aquatic ecosystems.

Social Implications:

- The study underscores the need for balancing economic relief with environmental protection, which can have broader societal implications. Ensuring that local communities do not bear the brunt of conservation activities by providing alternative livelihoods can lead to more inclusive conservation.
- The research advocates for a participatory approach, where local communities play an active role in shaping and implementing DNS agreements, thus fostering community ownership and enhancing the potential for long-term success.
- On a global scale, promoting the understanding that DNS is not just a financial tool but also a mechanism to bolster international cooperation can lead to stronger diplomatic relations, fostering a collective commitment to environmental sustainability.

By acknowledging and acting on these implications, nations can optimize the potential of DNS, ensuring that it serves both their economic and environmental aspirations while fostering holistic societal growth.

Originality/Value

To the best of our knowledge, there has not been a dedicated study on DNS in the Turkish literature. This research offers a modest yet valuable contribution by shedding light on DNS's framework, underlining its significance and applicability. By examining the experiences of countries such as Bolivia, Madagascar, and Seychelles, this study provides insights into DNS's multifaceted nature and its potential repercussions. Within the Turkish context, it aims to bridge an existing gap in the literature, hoping to inspire further research on the topic. By focusing on a mechanism that seeks alternative solutions to environmental challenges, this work introduces a fresh perspective to the Turkish environmental discourse and adds a nuanced understanding of DNS's potential within the local setting.

Araştırmacı Katkısı: Ebru BİLGİN (%100)

Teşekkür: Bu çalışmayı okuyup eleştirilerini esirgemeyen Prof. Dr. M. Umur TOSUN ve Prof. Dr. İ. Erdem SEÇİLMİŞ'e değerli katkıları için teşekkürlerimle..

Siber Mekânda Duygu Deneyimleri Bağlamında Meditasyon Uygulamaları^{1 2}

Ali Eren DEMİR³ - İbrahim YÜCEDAĞ⁴

Başvuru Tarihi: 19.02.2023

Kabul Tarihi: 11.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

İşsizlik, yoğun iş saatleri, iş stresi, ekonomik problemler ve toplumsal travmalar gibi etkenler bireyin duygusal durumunu etkilemektedir. Bu bağlamda, duygular ve duyguların düzenlenme biçimleri sosyal bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, yüz yüze terapiler, meditasyonlar veya psikoterapiler gibi duygu düzenleme yöntemleri, sosyo-ekonomik nedenlerle sınırlı bir erişime sahip olabilmektedir. Bu ihtiyacı karşılamak isteyen bireyler hızla büyüyen “mutluluk endüstrisine” yönelmektedir. Bu endüstri, bireylere nasıl hissetmeleri gerektiği konusunda öğütler veren terapi söylemlerini içeren bir kültür ve piyasa oluşturmaktadır. Son zamanlarda, akıllı telefon uygulamaları aracılığıyla siber mekânda yaygınlaşan bu terapi kültürü ve piyasası, bireye her an her yerde “mutlu olma”, “stresten uzaklaşma”, “rahatlama” gibi vaatler sunmaktadır. Bu çalışmada, kişisel gelişim ve farkındalık uygulamalarından örnek olarak, kadınlara yönelik popüler bir uygulama olan “Goddess” ve stres azaltma amacıyla ortaya çıkan “Meditopia” incelenmiştir. Fenomenolojik bir yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmada, bu uygulamaları kullanan bireylerin deneyimleri, Google Play uygulama mağazasındaki yorumlar kullanılarak MAXQDA 2018 programı ile kodlanmış ve incelenmiştir. Bu uygulamaları kullanan bireyler, duygularını yönetmek için kendi farkındalıklarını kullanmaları gerektiğini vurgulayan bu uygulamalar aracılığıyla anksiyete ve stresle başa çıkma, sosyal destek bulma ve sakinlik elde etme çabası içindedir. Bu çalışma, bu uygulamaların yararlılık ölçütünü değerlendirmemekle birlikte, kullanıcı yorumları üzerinden bireylerin deneyimlerini anlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, kullanıcılar bu uygulamaları rahat uyuma, rahatlama, stresten uzaklaşma ve anlayışlı biriyle konuşma gibi şekillerde değerlendirmektedir. Ancak, siber mekânda duyguların düzenlenme biçimleri üzerine sosyolojik araştırmaların sınırlı olduğu ve daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Bu makale, sosyal araştırmalara dayalı olarak, bireylerin duygusal deneyimlerini anlamak için siber mekânda kullanılan uygulamaların etkisini daha fazla incelemeyi önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Duygu, Sosyoloji, Meditasyon, Goddess, Meditopia

Atf: Demir, A. E. ve Yücedağ, İ. (2024). Anadolu Üniversitesi Siber mekânda duygu deneyimleri bağlamında meditasyon uygulamaları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 177-200.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Çalışma Ali Eren Demir’in Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyoloji ABD Doktora Seminer çalışmasının düzenlenmiş halidir.

³ Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyoloji ABD, Doktora Öğrencisi, demirali14@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3812-3519

⁴ Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ibrahimyucedag@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4698-9999

Meditation Practices in the Context of Emotional Experiences in Cyberspace

Ali Eren DEMİR⁵ - İbrahim YÜCEDAĞ⁶

Submitted by: 19.02.2023

Accepted by: 11.01.2024

Article Type: Research Article

Abstract

In modern society, several adverse factors, such as unemployment, job-related stress, economic challenges, and societal traumas, have a significant impact on individuals' emotions. As a result, emotion regulation techniques, such as face-to-face therapies and meditation, have emerged. However, accessibility issues often prevent individuals from accessing these methods due to socioeconomic factors. Consequently, there's been a rise in the "happiness industry," which promotes happiness through therapy narratives and smartphone applications like Goddess and Meditopia. This study investigates user experiences with such applications by analyzing feedback from the Google Play store, employing the MAXQDA 2018 software for coding and analysis. These applications purport that self-awareness facilitates emotional management, providing users with essential social support and tranquility to navigate anxiety and stress. However, the study does not assess the efficacy of these applications but rather aims to comprehend user experiences through their feedback. This study examines user experiences with such applications by analyzing comments on the Google Play store. Users seek emotional support and tranquility to cope with anxiety and stress, often praising these apps for facilitating relaxation and alleviating stress. Further research is recommended to deepen our understanding of the evolving phenomenon of emotion regulation in cyberspace, while acknowledging its limitations.

Keywords: Emotion, Sociology, Meditation, Goddess, Meditopia

⁵ Mardin Artuklu University, Department of Sociology, PhD Student, demiralieren14@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3812-3519

⁶ Mardin Artuklu University, Faculty of Literature, Department of Sociology, ibrahimyucedag@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4698-9999

Giriş

Dünyanın her yerindeki bilgisayarlar yüksek hızlı telekomünikasyon hatları ile birbirine bağlıdır. Ekranlarının arkasında, her milletten, her etnik ve kültürel gruptan, sosyal sınıftan ve meslekten, her dinden ve siyasi inançtan, her yaştan ve yaşam tarzından insan bulunmaktadır. Bu durum tercihlerin ve hoşlanmaların çeşitliliğini, geleceğe yönelik beklentileri ve korkuları farklılaştırmaktadır. Bu siber mekân sakinleri, karşılaşma ve konuşma sırasında bedenlerini evde terk ederken, bedensiz bir mekân olan sosyal dünyaya girmektedir. Siber mekân üzerine sosyolojik çalışmalar; internet, bilgisayar, tablet, akıllı televizyon, cep telefonu, birey ve kimlik arasındaki geleneksel anlayışı değiştirerek bunların gündelik yaşam üzerindeki etkilerine ilişkin ilgiyi oldukça artırmıştır. Breton'a göre (2019, s. 150) siber mekânlar "gösteri toplumunun tanrılaşmasıdır; bakışa ve imgelemin hareketliliğine indirgenmiş, ama yararsız ve köstek olan bedenlerin sınırdan alınmadığı bir dünyanın tanrılaşmasıdır." Siber mekânlar bireyde anılar biriktirir, sanal duygu ve kimlikler oluşturur. Bireylerin siber mekân algıları, gündelik hayatları, sosyal ilişkileri, deneyimleri, nesnelere kurdukları bağları, eğitim süreçleri, cinsiyet rolleri, yemek yeme deneyimleri, kamusal alanı kullanma tarzları ve duygu durumları, sanal ortamla birlikte karmaşık bir hâl almaktadır. Komplike olan ancak kaotik olmayan bir süreklilik olarak siber mekân yeni anlam seçimlerini ortaya çıkarır. Her anlam beklentisinin, açık veya gizli sanallaştırılması, siber mekândaki duygular ve eylem durumunun da farklı şekillerdeki üretimidir.

Bu üretimlerden biri olarak meditasyon uygulamaları ve farkındalık pratiklerinin başlıca biçimleri dini bir öğreti, ritüel ve performans olarak günümüzde sıkça duyulmaktadır. Yaygınlaşan farkındalık ve meditasyon pratiklerine yönelik yatırımlar artmış ve meditasyon evrensel ve kültürlerarası bir varsayımla bireysel bir tüketim nesnesine ve bir endüstriye dönüşmüştür. Tüketim nesnesi olarak birçok olgunun metalaşması günümüzün tüketim toplumunun en iyi göstergesidir (Baudrillard, 2021). Postmodern bireyler, tüketim odaklı, haz arayışına eğilimli ve duyularını toplama rolünde, toplumsal olarak şekillendirilen postmodern kültürel baskılarla karşı karşıya kaldıklarında daha iyi olma deneyimlerine yönlendirilmektedirler (Bauman, 2019, s. 234).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki doğumundan itibaren modern psikoloji, duygusal olanı entelektüel ve bilimsel gözlemin ayrı bir alanı ve para ödemenin ayrılmaz bir parçası olduğu profesyonel uygulama için yeni bir alan olarak tasvir etmeye çalışmıştır (Shachak, 2017). Pozitif psikoloji ve mutluluk ekonomisi akademik alanları, 2000'lerden bu yana psikoloji, eğitim ve politika alanlarında mutluluğun yayılmasına ve kurumsallaşmasına en çok katkıda bulunan yetkili kaynaklardan ikisidir (Cabanas, 2016).

Bu çalışmaya konu olan Goddess ve Meditopia uygulamasının bir reklamında göze çarpan; "stresten, uzaklaşma, rahat uyuma sadece ayda 40 lira" reklamları bu alana yapılan yatırımları, bireysel bir tüketim nesnesine dönüşme sürecini hakkında merak uyandırmaktadır. Bu uygulamaların temeli; Londra'da üst sınıf iş insanlarına Budist meditasyon tekniklerini öğretmenin yollarını arayan eski bir Budist rahip Andy Puddicombe'nin, Headspace adında bir şirket kurması, kasetler, CD'ler ve sonrasında akıllı cep telefon uygulamaları pazarlamaya başlaması olarak gösterilebilir (Ehrenreich, 2021, s. 89). Ehrenreich'in (2021, s. 90) aktarımı ile siyasal ve parasal yönden başka bir dâhiyane fikir olan bu uygulamalar neredeyse 25 milyon sterlinlik bir değere ulaşmış ve teknoloji yorgunu bir nüfusa farkındalık koçluğu sunmaktadır. Mutluluk, neoliberal bireycilik⁷ ideolojisinin bilim söylemi aracılığıyla görünüşte ideolojik olmayan terimlerle yeniden alevlendirildiği, meşrulaştırıldığı ve kurumsallaştırıldığı sağduyulu bir söylemin parçası haline gelmiştir (Illouz

⁷ Neoliberal bireycilik, bireyin kendi mutluluğu ve başarısından sorumlu olduğu, devletin bu konudaki rolünün sınırlı olduğu bir ideolojidir. Neoliberal bireycilik, bireysel özgürlük, rekabet ve serbest piyasa ekonomisine vurgu yapar. Neoliberal bireyciliğe göre, mutluluk bireyin kendi sorumluluğundadır. Birey, kendi mutluluğunu elde etmek için gerekli çabayı göstermeli ve kendi hedeflerini belirlemelidir (Elliott and Lemert, 2011).

and Cabanas, 2023). Bu bağlamda bireysel duygu ve benlik gibi kavramlar fiziksel dünyaya benzer ve aynı zamanda daha kompleks bir biçimde siber mekânlarda ortaya çıkmaktadır. Fiziksel mekânda duyguların sunumu, çeşitli biçimlerde gelişir ve birey kendi performansını yine çeşitli şekillerde sergiler.

Akıllı telefon uygulamaları, meditasyon yapma konusunda popüler bir seçenek haline gelmiştir. Bu uygulamalar, fiziksel mekânda yapılan farkındalık temelli terapilere maliyetli ve zaman alıcı alternatifler sunarak, uygun bir şekilde akıllı telefonlar aracılığıyla meditasyon yapmayı önermektedir. Kullanıcılar, kendi düşünceleri ve duygularıyla ilgilenme konusunda bir ilgi geliştirme ve zihinsel-fiziksel faydaları deneyimleme amacıyla dijital uygulamalara yönelmektedir. Bu farkındalık temelli uygulamalar, diğer sağlık ve fitness uygulamaları gibi kalori sayıcıları ve egzersiz takipçileri arasında da yer almaktadır. Şu anda pazarda binlerce farklı farkındalık uygulaması bulunmaktadır. Meditopia ve Goddess, Google Play uygulama mağazasında en popüler ve yüksek puan alan uygulamalardır. Bu çalışma, siber mekânda duyguların bir yansıması olan akıllı telefon uygulamaları üzerine bir ilişkiyel araştırma yapma fikrinden hareket etmiştir. Amacı, bireylerin Meditopia ve Goddess uygulamalarındaki siber mekân deneyimini, ruh sağlığı ve duygular açısından açıklamaktır. Bu bağlamda, Goddess ve Meditopia uygulamalarının mobil farkındalık, yoga ve meditasyon uygulamalarıyla siber mekân ve birey arasındaki ilişkiyi anlamak için indirilen uygulama mağazalarındaki kullanıcı yorumları MAXQDA 2018 programı ile tematik olarak kodlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada siber mekân ve duygu etkileşimi üzerine odaklanılarak fenomenolojik bir analiz yapılmıştır. Nitel araştırmada fenomenolojik desen, kavramları, fikirleri veya deneyimleri anlamak için sayısal olmayan verilerin toplanmasını ve analiz edilmesini içermektedir (Creswell, 2021; Patton, 2014). Fenomenolojik desen bir soruna derinlemesine içgörü toplamak, araştırma için yeni fikirler üretmek, nitel verilerdeki örüntüleri ve temaları belirlemek ve yorumlamak için kullanılmaktadır (Creswell, 2021). Google Play Store’de meditasyon uygulamaları arasındaki en yüksek indirme oranlarına sahip olan Goddess ve Meditopia uygulamaları üzerine “duygu, farkındalık, kimlik, değişim ve rahatlama” gibi anahtar kelimeler kullanılarak uygulamaya yapılan yorumlar taranmıştır. Google Play uygulama mağazasındaki kullanıcı yorumları, sosyolojik araştırmalar için değerli bir veri kaynağı olabilir. Nitel bir araştırma yaklaşımıyla, bu yorumlar bireylerin deneyimlerini, görüşlerini ve duygusal tepkilerini ifade etmelerini sağlar. Bu tür yorumlar, sosyal etkileşimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkar ve bireylerin deneyimlediği olaylara, durumlara ve sosyal ilişkilere dair önemli içgörüler sağlar. Bu yorumlar, kullanıcıların siber mekânda deneyimledikleri duygusal tepkileri ve bu tepkilerin sosyal etkileşimlerle nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olur. Mekânsal olarak hiçbir yerde olmayan ama sürekli bireyin yanında olan bir uygulama olarak meditasyon uygulamaları duygular ile çeşitli etkileşimlere girmekte ve etkileşimi kolaylaştırmaktadır. Breton’a (2019, s. 159) göre “bedenin ortadan kalkması çok sayıda muhatapla teması kolaylaştırır, her türlü rahatsızlık, önyargı, çekingenlik ortadan kalkar; üstelik iletişim basitleştikçe ve hiç kimse diğer ekranın başındaki kişinin gerçekte kim olduğunu bilmedikçe her şey daha kolaydır.”

Fossey’in (2002) belirttiği gibi nitel araştırma basamakları birbirini takip etmek yerine, döngüsel bir şekilde birbirleriyle ilişki olarak tanımlanabilir (Busetto vd., 2020). Fenomenolojik çalışma yapılmasındaki temel neden yorumlara belli bir teorik çerçeve ile değil, yorumlardan ve içeriklerden gelen deneyimsel altyapının ne olduğunu anlamaktır (Creswell, 2021). Ücret, rahatlama, stres, kadın, iyi hissetme, uyku ve yoga gibi alt kodlar sistematik olarak temalara ayrılmıştır. Kadın ve yoga, yoga ve meditasyon gibi farklı deneyimlerin keşifsel anlatımı incelenmiştir. Alınan yorumlar MAXQDA 2018 programı ile kodlanmıştır. Temalar incelenen yorumların kodlarına göre tümevarımsal bir şekilde biçimlendirilmiştir. Rahatlama, mutluluk, stres, öfke ve kendini iyi hissetme gibi duygusal deneyimlere odaklanılmıştır. Uygulama yorumlarında, çeşitli güvenilirlik

yanılıklarına düşmemek için rasgele ve çeşitli puanlama türlerinden eşit şekilde alınmaya çalışılarak bir veri kaynağı oluşturulmuştur. Uygulamalara verilen en düşük (1 puan) ve en yüksek puanlı (5 puan), iki cümleden fazla yazılmış yorumlardan “çok iyi” veya “berbat” şeklindeki yorumlar bireysel deneyimin açıklamasında yeterli olamayacağı düşüncesi ile çalışma verisi dışında tutulmuştur. En yüksek ve en düşük puanlardan eşit biçimde puanlama türü öncelenmiştir. 2020 ve 2022 tarih aralığındaki güncel yorumlara bakılmıştır. Yapılan fenomenolojik okumada temel olarak “farkındalık, kadın olmak, güçlen ve güzelleş, olumsuz deneyimler” adlı dört başlık belirlenmiştir. Bu dört başlık içindeki temel duyguların; mutluluk, öfke, heyecan ve kızgınlık olduğu keşfedilmiştir. Kullanıcıların uygulamalar ile kendilerini daha iyi hissettiği, ilk kez yaptıkları yoga ve meditasyona heyecanla yaklaştığı tespit edilmiştir. Çalışma, bireylerle gerçekleşmediği ve internet üzerinden elde edilen verilerin incelendiği için etik kurul gerektirmemektedir.

Siber Mekân ve Duygular

Mekân sosyolojisi, kent, kimlik, kültür, mekân ve birey ilişkilerini inceleyen ve mekânı sosyal bir öge olarak ele alan bir araştırma alanıdır. Bu alanda yapılan çalışmalar farklı alt disiplinlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu alt disiplinler arasında, siber mekân sosyolojisi son zamanlarda ortaya çıkan ve tartışılan bir konudur. Udo Thiedeke, “*Siber Mekân Sosyolojisi*” adlı eserinde (2004, s. 17), siber mekânın “sosyal ve teknik faktörlerin etkileşiminden türetilen bir sınırlandırma ve eşzamanlı kontrol anlambiliminin şifresi” olduğunu belirtmektedir. Sosyolojik açıdan bakıldığında, siber mekân hem yapısal hem de kültürel bir fenomen olarak görülmektedir (Thiedeke, 2004, s. 16). Teknik sistemler, protokoller, yazılım ajanları gibi unsurlar, Thiedeke’ye göre siber mekânda kontrol edilebilir tanımlara dönüştürülür ve sanal bir ortamda sadece “sibernetik sosyo-gerçeklikler” ile etkileşime geçer.

Siber mekânın diller, kültürler ve ütopyaları taşıyarak sıradan hayatı ikileştiren bir varoluş tarzı olduğu ifade edilmektedir. Bu mekân, gerçeklik ile hayal dünyasını eşzamanlı olarak geliştiren ve milyonlarca bilgisayarın etkileşimiyle ortaya çıkan bir anlam ve değer dünyasını temsil eder. İletişim, karşılaşmalar, bilişimler, bilgi yayılımı ve ticaret gibi faaliyetlerin yoğun bir şekilde gerçekleştiği bu siber mekân, zamanda ve mekânda birbirinden uzak kişilerin geçici olarak bir araya geldiği bir sanal dünyadır. Bu ortamda sınırlar silinirken, bedenün önemi azalır ve insanlar birbirleriyle klavyeler ve ekranlar aracılığıyla iletişim kurarlar. Siber mekân zihnin yüceltilmesidir ve insanlara yeni bir deneyim alanı sunar (Breton, 2019, s. 149). Siber mekân, günümüzde ütopyik bir kurgudan öte, sosyal etkileşimlerin yeni bir biçimi olarak tanımlanmakta ve bireylerin etkileşime girdiği, hissettiği, dijital çeşitliliğindeki hızlı dönüşümlerle ayırt edilmektedir (Baym, 2015). Siber mekân araçları olarak internet, bilgisayar, tablet, akıllı televizyon, kurumsal otomasyonlar/ağlar ve cep telefonu, bireyin kendisi ve duyguları hakkındaki geleneksel anlayışlarını değiştirerek, bunların gündelik yaşam üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmaları artırmıştır (Baym, 2015). Ağ toplumlarında (Castells, 2005) bireyler, siber mekânlarda karşılaşır, etkileşime girer ve duygulanır. Bireyin kimlik ve duygu üretimleri, bir başkası ile karşılaştığında sanal olarak yaratılmış siber bedenler olarak bu mekânlarda yerini alır. Gergen (2002), bireyin siber bir mekân tarafından emildiği ve siber mekânda da anlam alanlarının yaratıldığı hem aktif hem de dolaylı ilişkiler dünyası olduğunu ifade etmiştir.

Aaron Balick, *Sosyal Ağların Psikodinamiği* (2019, s. 21) adlı eserinde, siber mekânlarda oluşturulan duygusal ağların psikodinamiği ile ilgili olarak, sosyal ağ ortamı ile onları kullananları bilinçsizce motive edebilecek şeyler arasındaki bağda meydana gelen “ karmaşık duyguların anlaşılmasına” yardımcı olmak için psikanalitik teoriden yararlanmışır. Balick (2019) bireyin gündelik yaşamının hepsinin siber mekânlarda geçtiğini ve orada mevcut olması nedeniyle dış ve iç dünyamızın kaynaştığını iddia eder. Balick (2019), öznenin bu kadar çekildiği dış dünyadaki bu nesnelere, içe atma süreciyle “iç nesnelere” olarak iç dünyanın önemli parçaları

haline geldiğini ve ilişkisel anlamda, intrapsişik⁸ aygıtın her zaman daha geniş ilişkisel matris içinde faaliyet gösterdiğini, buna öznel arası boşluk da denebileceğini ifade etmiştir. Siber mekân, kültürel gerçeklik anlayışımızda dramatik bir değişimi ve sınırla işaretlenmiş bir gerçeklikten, sonsuz erişim yoluyla deneyimlenen bir gerçekliğe geçişi gerçekleştirmektedir (Hartman, 2011).

Michael Benedikt (1994, s. 122) siber mekânı “insanların bilgi tabanlı mekânda gezindiği sonsuz bir yapay dünya” ve “nihai bilgisayar-insan ara yüzü” olarak tanımlamıştır. *Siber Mekân: İlk Adımlar* (1994) adlı eserinde Benedikt, antik düşüncede siber mekânın felsefi temelini, sanal gerçekliklerde beden ilişkisini, siber mekân için temel iletişim ilkelerini, üçüncü boyutta grafik temsilin mantığını, merkezi olmayan bir tasarımın tasarımını ele almaktadır. Tim Jordan (1999, s. 20), “siber mekânın bir ağ, matris, meta evren olarak ve evrensel olarak bilgiden inşa edilmiş bir yer olarak kavramsallaştırıldığını” ve “sanal yaşam kalıplarının haritalandırılacak kadar net olduğunu” söylemiştir. Michel Foucault (2005, s. 122), benlik teknolojilerinin, iktidarın ve toplumsal güçlerin, herkesin doğal kabul ettiği pratik ve sosyal yapılara belirsiz bir şekilde dâhil edildiğine işaret eder. Bu durumun siber mekân için de geçerli olduğu söylenebilir.

Lawrence Lessig’in (2006) *The Laws of Cyberspace*’de belirttiği gibi siber mekân çeşitli kurallar ve yasalarla düzenlenir. Tıpkı fiziksel dünyada olduğu gibi, siber mekân da kendine özgü yasalar, sosyal normlar ve kurallar tarafından sınırlandırılmıştır. Bu kontrol arka planda, etkili ve görünmez bir şekilde gerçekleşmektedir. Lessig’in (2006, s. 32) ayrıca belirttiği gibi, fiziksel mekândaki düzenleme, öncelikle düzenleme altında yaşayan bireylerin iş birliğine dayanan bir düzenleme iken, siber mekândaki düzenleme farklı bir şey olabilir. Siber mekândaki kod, yani yazılım, kendi kontrolünü doğrudan uygulayabilir. Siber mekân, ağın dönüştüğü dünyadır ve Lessig’e (2006) göre fiziksel mekânlarda olduğu gibi siber mekânda da pasaportlarımız olacaktır. Bu pasaportlar fiziksel mekânda olduğu gibi, davranışlarımızı izlemek için kullanılabilir ancak siber mekânda, gerçek uzaydan farklı olarak, bu izleme, bu davranış kontrolü, hepsi çok daha ucuza mal olacaktır (Lessig and Lessig, 2006, s. 26). Harknett ve Stever (2009) siber mekândaki bu denetimi aynı zamanda bu yeni ve zorlu güvenlik ortamını yönetebilen esnek bir model olarak aktif siber vatandaşlığa dayandırmaktadır.

Duygular, bireyin sosyal yaşamında temel bir rol oynar ve tüm sosyal ilişkilerinde etkili olur. Bu etkileşimler, mikro düzeyde günlük sosyal etkileşimleri düzenleyen sosyal roller, normlar ve duyu kurallarıyla işler. Aynı şekilde, duygusal süreçler makro düzeyde sosyal kurumları, söylemleri ve ideolojileri yapılandırır. Bu nedenle, sosyoloji duygusal yapıların ve dinamiklerin analizini çalışmalarına dahil etmelidir. Duyguların, duygulanımların, ruh hallerinin ve duygusal durumların sosyolojik araştırmalara entegre edilmesi, genel sosyolojik perspektifle birleşmeyi sürdüren birçok alanda önemli bir yol sunacaktır. Bu bağlamda, siber mekânda duyguların ilişkisel bir sosyolojisinin geliştirilmesi gerekmektedir, çünkü duygular hem sosyal hem de siber boyutlarıyla önem arz etmektedir. Bireyin yaşadığı duygular, tüm sosyal olgularda temel bir rol oynamakta ve sosyoloji, bu duygusal yapıların ve duygusal dinamiklerin analizini çalışma konularına dâhil etmelidir (Bericat, 2016). Kemper’in (1981, 2016) belirttiği gibi, duygularımızın çoğunun sosyal ilişkilerimiz bağlamında ve yalnızlık, kıskançlık, nefret, korku, utanç, gurur, korku, küskünlük, keder, nostalji, güven, üzüntü, tatmin, neşe, öfke, mutluluk, hüsrân ve daha sayısız duyu, belirli sosyal durumlarda ortaya çıkar ve bireyin bedensel yaşamında karşılığını bulur. Öte yandan, duyguların sosyolojik araştırmalara dâhil edilmesi, Hochschild’e göre hissettiklerimizin sosyal olayların sonucu için ne düşündüğümüz veya yaptığımız kadar önemli olduğuna dair basit bir varsayım yaptığımızda ortaya çıkan her şeyi araştırmayı ve teorileştirmeyi içermektedir (Hochschild, 1975, 2003). Duygu sosyolojisindeki son çalışmalar, kavramların geliştirilmesinin ve geniş perspektiflerin ötesine geçerek teorinin detaylandırılmasına ve bazı ampirik araştırmalara yönelmiştir (Thoits, 1989). T. David Kemper, Arlie Hochschild, Peggy Thoits, Thomas J. Scheff, Randall Collins ve David

⁸ Ruh ve akılla birlikte var olan, ortaya çıkan.

R. Heise duygu sosyolojisiyle ilgili çalışma yapan önemli teorisyenlerdir. Duygu sosyolojisi, sosyolojinin daha geniş disiplini içinde yeni, büyüyen bir alandır ve duyguya ilgi alanında daha geniş bir disiplinler arası rönesansın parçasıdır (Hochschild, 2002). Tüm sosyal ilişkiler, en basit yüz yüze karşılaşmalardan sosyal hareketlerin mobilizasyonu yoluyla bireylerin kültür ve toplum için geliştirdikleri taahhütlere kadar duygusal tepkiler içerir. Dolayısıyla sosyal dünya, duyguların uyarılmasına bağlıdır ve toplumlardaki çatışma, nihai olarak duygusal uyarılma tarafından yönlendirilmektedir (Stets and Turner, 2007).

Güncel çerçevede ise siber mekân ve duygular bağlamında sosyolojik bir çalışmanın hem duygular hem de siber mekân sosyolojisi kapsamlı olarak anlaşılmasına bağlı olduğu söylenebilir. *Siber Duygular: Siber Mekânda Kolektif Duygular* (Holyst, 2017) kitabı siber mekânda duygu çalışmaları konusunda kapsamlı bir derleme kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kitapta insanlar arasındaki bilgisayar aracılı iletişim, internet üzerindeki kolektif duyguların oluşumunun merkezinde yer aldığını (Skowron vd., 2017), kullanıcıların, çevrimiçi sosyal ağ uygulamaları içinde iletişim kurduklarında duygularını elektronik olarak ifade eder ve paylaştığını (Trier and Hillmann, 2017) ve çevrimiçi duyguların farklı teknolojik ortamlarda çeşitli biçimler aldığına dair bölümler (Garcia vd., 2017) bulunmaktadır.

Akıllı telefonların, yapay zekanın, sosyal medyanın ve sanal gerçekliğin yeni teknolojik yeteneklerinin, akıl sağlığını önceden tahmin edilemeyen ve heyecan verici şekillerde değiştirdiği ve bunların her birine erken ancak umut verici bir kanıt temeli eşlik ettiği sonucuna varılmaktadır (Torous vd., 2021). Yeme bozuklukları için akıllı telefon uygulamalarının kullanılmaya başlanması (Wasil vd., 2021), intiharların önlenmesi için akıllı telefonların kullanılması veya stresin azaltılması için kullanılan farkındalık/meditasyon uygulamaları ruh sağlığı ve duygular üzerinde üretilen bu siber mekânları dikkat çekici bir noktaya koymaktadır. Ancak bu uygulamalar, bireyin başkalarından destek almasını engellemeye sebep olabilir (Crosby and Bonnington, 2020). Meditasyon uygulamalarında vaat edilen dikkat, kullanıcıların yeni bir yönetsellik biçimini yansıtır (Jablonsky, 2022). Duyguların metalaştırılması ve kapitalist öznelerin oluşumu ve duyguların çevrimiçi ekonomisi duygusal yaşamın tekno-metalaşmasına doğru uzanmaktadır (Illouz and Kotliar, 2022).

Yapılan bazı araştırmalar (Karlsson vd., 2022), bireyin rahatlamasına yardımcı olan, stresini azaltan ve meditasyon veya yoga yapılan bu uygulamaların kullanıcı ihtiyaçlarına müdahale edebileceğini göstermektedir. Bu uygulamalar, meditasyon alışkanlığının yerleşmesini desteklemek için bazı avantajlar sağlarken, uygulama ile kullanıcıların stresi azaltma niyetleri arasında da sürtüşme yaratmaktadır (Karlsson vd., 2022). Başka bir araştırma, dijital stres ışığında bir akıllı telefon aracılığıyla kullanıcının motivasyonlarını, deneyimlerini ve olası meditasyon paradoksunu keşfetmeyi amaçlamaktadır (Johanna, 2020). Birey-bilgisayar etkileşimi çalışmalarında kendi kendini izlemeye ilişkin bir sosyolojik literatür de oluşturulmuştur (Lupton, 2018). Nitekim, stres azaltma veya meditasyon uygulamaları bu birey-siber mekân etkileşimi için önemli bir örnektir. Hem kendisine yüklenen kültürlenmiş anlamlar hem de kendi kendini izleme olgusunun parçası olan toplumsal karşılaşmalar ve toplumsal kurumlar açısından son derece sosyal bir uygulamadır (Lupton, 2018). Kaygıyla, stresle ve gerginlikle başa çıkmak için çok sayıda uygulamanın olması günümüz modern toplumları için oldukça “normal” bir durum olarak karşılanabilir (Maturo vd., 2018).

Bulgular: Siber Mekânda Meditasyon Uygulamaları

Siber mekânların artan kullanımı, siber gerçeklik ve meditasyon uygulamaları gibi mobil ruh sağlığı teknolojilerinin yükselişine yol açmıştır. Bu uygulamalar geleneksel tedavi yöntemlerini modernleştirebilecek ve daha erişilebilir hale getirebilecek potansiyele sahiptir. Ayrıca, stres giderme, depresyon tedavisi ve farkındalık uygulamalarını rahat ve bağımsız bir şekilde sağlamak üzere uyarlanmışlardır. Siber alanlar sağlık, tıp ve kişisel gelişim de dahil olmak üzere toplumun çeşitli yönlerine entegre olmuştur.

Meditopia, iOS ve Android’de bulunan bir meditasyon uygulamasıdır. İlk 7 gün ücretsiz deneme sunar, ardından yıllık 299 TL ücretle erişilebilir. Temel amacı “daha az stres ve daha iyi uyku meditasyonla mümkün” olan Meditopia, farkındalık ve meditasyonla mutluluk sağlamayı hedefler. “Goddess” adını taşıyan başka bir uygulama da kadınların içsel güçlerini keşfetmeyi amaçlar. Nefes, meditasyon ve dişil enerji çalışmaları aracılığıyla kadınları güçlendirmeyi ve iyileştirmeyi hedefler.

Meditopia ve Goddess, en popüler indirilen ve yorum alan mobil uygulamalar arasında öne çıkar. Meditopia, uyku problemleri, meditasyon ve stres yönetimi gibi konulara odaklanarak kullanıcılara hizmet sunar. Öte yandan, Goddess daha çok kadın iyilik halini ve feminen enerjiyi geliştirmeyi amaçlayan bir meditasyon uygulamasıdır. Bu uygulama özellikle adet düzensizliği, regl sancuları, ay takvimi ritüelleri ve rahim bölgesi rahatsızlıkları gibi konularda özelleştirilmiş meditasyon ve nefes egzersizleri sunuyor. Her iki uygulama da meditasyon, farkındalık ve yoga gibi pratiğe dayalı içerikler sunarak bireylerin stresini azaltmayı, uyku sorunlarını çözmeyi ve genel iyilik hallerini artırmayı hedefliyor. Başlangıçta ücretsiz sunulan uygulamalar, daha fazla özellik ve derinlemesine eğitimler için ücretli abonelikler sunuyor. Meditasyon her iki uygulamanın da temel odak noktası olmakla birlikte, Meditopia kullanıcılarına yaş, kültür veya deneyimden bağımsız olarak günlük hayatta karşılaşılan çeşitli konular üzerine derinlemesine meditasyon seansları sunuyor. Meditopia’nın meditasyon kütüphanesi stres, endişe, kabul, şefkat, mutluluk, öfke, özgüven, motivasyon, dikkat, cinsellik, nefes, beden algısı, değişim ve cesaret eksikliği gibi geniş bir yelpazeyi kapsar. Ayrıca, 9 farklı dilde sunulan Meditopia ilişkiler, beklentiler, kabul, yalnızlık, beden algısı, cinsellik, yaşam amacı ve yetersizlik hissi gibi hayatın içsel deneyimlerine odaklanır.

Mutluluk

Kendini Keşfe Çıkma

Akıllı telefon uygulamaları, depresyon, stres ve anksiyete gibi psiko-duygusal sıkıntıların hafifletilmesi ve kişisel refahın artırılması amacıyla giderek artan bir biçimde benimsenmektedir. Ancak bu uygulamaların kullanım motivasyonları, eriştikleri biçim ve beraberinde getirdikleri sosyal etkiler henüz yeterince net ve kapsamlı bir şekilde aydınlatılamamıştır. Sosyologlar, çağdaş sağlık sosyolojisinin bir parçası olarak, bu teknolojilerin bireylerin sağlık deneyimleri ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik teorik çerçeveler oluşturmanın eşliğindedirler (Crosby and Bonnington, 2020). Bu uygulamaların temel çıkış noktalarından biri, farkındalık kavramına dayalıdır. Bu yaklaşım, bireyin içsel dünyasının farkına varmasının, bilişsel ve duygusal deneyimlerinin bilincinde olmasının bir mutluluk ve refah kaynağı olarak işlev görebileceğini önerir. Ancak, dijital bir platformun bu deneyimi nasıl ve ne ölçüde gerçekleştirebileceği, teknoloji-özgünlüğü bağlamında sorgulanması gereken bir husustur. Bireylerin deneyimlerine dair yapılan gözlemler, bu tür uygulamaların benimsenme süreçlerini aydınlatıcı niteliktedir. Bireyler, kendi içsel dünyalarına yönelik anlayışlarını geliştirmek ve içsel deneyimlerini anlamlandırmak amacıyla bir dizi yöntemi deneyerek bu uygulamalara ulaştıklarını ifade etmektedirler. Bu bağlamda, meditasyon veya yoga gibi pratiğe dayalı uygulamalar, bu alandaki profesyonel destek eksikliğini dengelemek isteyen bireyler tarafından özellikle tercih edilmektedir.

“Uygulama, insanı kendini keşfetmesini sağlıyor.” Goddess Google Play Yorumu, Goddess Google Play Yorumu, G-1, Şubat 2020

“Hem kendimi daha iyi tanıdım hem de rutinlerle hayatımı bir düzene oturttum.” Goddess Google Play Yorumu, G-2, Ağustos 2021

“İnsanın kendine meditasyonla zaman ayırması çok güzel geliyor.” Meditopia Google Play Yorumu Kadın Kullanıcı, M-1, Şubat 2021

Farkındalık temelli uygulamalar, sosyal hayatta önemli bir yer edinmiştir ve bireylerin mutluluklarını artırmada etkili olmaktadır. Ancak dijital uygulamalar aracılığıyla nasıl gerçekleştirildiği sorusu önemlidir. Bireyler, kendilerini unuttuklarını ve çeşitli yöntemler denedikten sonra sonunda akıllı telefon uygulamalarına yönelmeyi tercih ettiklerini ifade etmektedirler. Bu uygulamalar genellikle meditasyon veya yoga gibi pratikleri profesyonel olarak gerçekleştiremeyen bireyler tarafından kullanılmaktadır. Bu yorumlar, farkındalık temelli uygulamaların bireylerin kendilerini tanımalarına yardımcı olduğunu ve hayatlarına düzen getirdiğini vurgulamaktadır. Bu uygulamalar, profesyonel rehberlik alamayan bireylerin kendilerini keşfetme ve zihinsel dengeyi sağlama sürecine destek olmaktadır.

Günümüzde, bireylerin farkındalık seviyelerini artırma amaçlı çeşitli yöntemlere başvurulmaktadır. Farkındalık eğitimleri, bireylerin kendilerini anlamalarını, sevmelerini ve dönüşmelerini hedefleyen yeni bir spiritüel arayış olarak öne çıkmaktadır (Cengiz vd., 2023). Bu eğitimler, dijital platformlar ve YouTube gibi kanallar aracılığıyla bireyleri eğitmenlerle buluştururken, cep telefonu uygulamaları yapay zeka destekli kişiselleştirilmiş eğitimlerle farkındalık konusunda yeni bir boyut kazandırmıştır. Örneğin, Meditopia gibi bir uygulama, 26 milyon kullanıcıya hitap ederek kişilik analizi temelli özelleştirilmiş bir farkındalık eğitimi sunar. Üç dakikalık bir kişilik testi sonucunda elde edilen bilgilerle kullanıcılara özel eğitim içerikleri sunulur. Bu yaklaşımın temel özellikleri, hızlıca kişilik analizi yaparak bireye özgü eğitim sağlama ve yapay zeka kullanımını içermektedir. Bu iki faktör, kullanıcı deneyimini çeşitlendirme açısından önemlidir.

“Uygulama bu arketiplerle kullanıcılarının kişilik özelliklerine göre içerisinde uyku ve stres meditasyonları, nefes çalışmaları, olumlama gibi well-being rutinlerini barındıran bir dönüşüm yolculuğu sunuyor.” Goddess Google Play Yorumu, G-3, Ağustos 2020

Kaynak: Meditopia

Şekil 1. Meditopia Reklamı

Günlük hayatta birçok travma ile karşılaşan bireyler, çeşitli duygusal zorluklarla karşı karşıya kalabilirler. Çalışma hayatının getirdiği stres, aile yaşamı, ekonomik sıkıntılar, savaşlar, salgınlar, kayıplar gibi birçok toplumsal travma duygusal sıkıntılara neden olabilir. Bununla birlikte, artan psikolojik destek ücretleri ve profesyonel sağlık hizmetlerine erişimin zorluğu, bireyleri farklı arayışlara yönlendirmektedir. Bu bağlamda, cep telefonu meditasyon uygulamaları gibi siber mekân uygulamaları önemli bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamalar, bireylerin kısa süreli rahatlama ihtiyacını karşılamak için zaman veya yeterli bütçe eksikliği nedeniyle tercih ettikleri bir seçenek olarak görülmektedir. Ağustos 2021’de paylaşılan bir Goddess Google Play yorumunda, “Uygulamada kendimce kimseye para vermeden evden, profesyonel bir

hizmet alıyorum” ifadesi kullanılmıştır. Bu yorum, meditasyon uygulamalarının bireylere ekonomik açıdan daha uygun bir şekilde hizmet sunarak rahatlama vaadi sunduğunu göstermektedir. Bu uygulamalar, bireylere siber mekân alternatifleri olarak sunulmakta ve kısa süreli rahatlama ihtiyacını karşılamak için bir seçenek olarak kullanılmaktadır.

“Uygulamada kendimce kimseye para vermeden evden, profesyonel bir hizmet alıyorum.” Goddess Google Play Yorumu, G-2, Ağustos 2021

Artan psikolojik destek ücretleri ve profesyonel sağlık hizmetlerine erişimin zorluğu, bireyleri alternatif çözümler aramaya yönlendirmektedir. Bu bağlamda, cep telefonu meditasyon uygulamaları gibi siber mekân uygulamaları önemli bir seçenek haline gelmiştir. Bireylerin kısa süreli rahatlama ihtiyacını karşılamak için zaman veya yeterli bütçe eksikliği nedeniyle profesyonel destek alamadıkları durumlarda, meditasyon uygulamaları siber mekân alternatifleri olarak değerlendirilmektedir. Bu uygulamalar, bireylere rahatlama sağlama ve duygusal zihinsel dengeyi destekleme amacıyla kullanılmaktadır.

Bilim ve Spiritüel Sakinlik

Son zamanlarda artan psikolojik destek ücretleri ve profesyonel sağlık hizmetlerine erişimin zorluğu, bireyleri farklı arayışlara yönlendirmektedir. Bu durum, siber mekân uygulamalarının, özellikle cep telefonu meditasyon uygulamalarının önem kazanmasına neden olmuştur. Bu uygulamalar, bireylerin kısa süreli rahatlama ihtiyacını karşılamak, stresi azaltmak, gerginliği hafifletmek ve ruh sağlığını desteklemek amacıyla kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bu tür uygulamaların temel argümanı bilimsellik üzerine kurulmuştur. Kendi içerisinde manevi iyilik hali sağlama hizmetlerinin bilimsellik iddiası, bazı tartışmalara neden olmaktadır. Örneğin, Ehrenreich (2021, s. 23) tarafından yapılan çalışmalar ve 2014 yılında yayımlanan büyük ölçekli bir meta-analiz, meditasyonun küçük dozlarda yapıldığında sağlığa herhangi bir olumlu etkisi olmadığına dair veriler sunmaktadır. Bu analize göre, meditasyon programları stresle ilgili semptomların tedavisine yardımcı olabilir, ancak diğer müdahaleler olan ilaç tedavisi veya psikoterapi kadar etkili değildir. Öte yandan, bu uygulamalarda yeni çağ akımlarının birleştirme söylemi de göze çarpmaktadır. Özellikle bazı uygulamalar, psikanalizden ödünç alınan kavramlar, mitolojik özellikler ve tanrıça imgelerini bilimsel ve ruhani olanın bir araya geldiği bir yaklaşımla sunmaktadır. Bu, bilimsel tedavi yöntemlerine erişimin zorluğuyla ilişkilendirilebilir ve bazı bireyler için alternatif bir seçenek olarak görülebilir. Bu tür uygulamaların yüksek indirme ve olumlu yorum sayıları, toplumda ruh sağlığı sorunu yaşayan bireylerin “destek almama” söylemini gizleme eğiliminde olduğunu düşündürülebilir.

Türkiye’de, psikiyatrik tedavi veya ruh sağlığı hizmeti almayan bireylerin sayısı oldukça yüksektir. Bu durum, ulaşılabilirlik sorunları, sosyoekonomik farklılıklar ve toplumsal damgalama gibi etkenlere bağlı olarak açıklanabilir. Ancak, siber mekân uygulamalarının popüleritesi, bireylerin ruh sağlığına olan ilgi ve ihtiyacını yansıtmaktadır. Bu uygulamaların vaat ettiği rahatlama, stres azaltma ve uyku düzenleme gibi faydalar, toplumda sıkça karşılaşılan ruhsal sorunlara yönelik bir talebi yansıtabilir. Bu nedenle, bu uygulamalar sadece tanı almış bireylerle sınırlı kalmaz; tanı almamış veya hafif düzeyde ruhsal sorunları olan bireyler tarafından da tercih edilebilir. Yükselen psikolojik destek maliyetleri ve profesyonel sağlık hizmetlerine erişim zorlukları, insanları siber mekân uygulamalarına yöneltmektedir. Bu uygulamalar, bilimsellik vurgusu ve yeni çağ yaklaşımlarıyla bireylere rahatlama ve ruh sağlığı desteği sunar.

Şekil 2. Meditopia Reklamı

“Masalarda kahramana yardım eden bir bilge kadın vardır ya. Kahraman zorlu yolculuğa çıkmıştır, ancak öyle zorlu bir yere gelmiştir ki artık burayı bir rehber eşliğinde, bir destek eşliğinde geçebilir ancak. Ve bu duruma geldiğinde yaşlı bilge kadın ona yardım etmek için gelir. Bu uygulama, masalının kahramanı olan kadına adım adım yardım eden, düştüğünde elini uzatıp onu kaldıran ve sihirli çubuğuyla o aşılmaz denen zorlukları ortadan kaldırıp “haydi yola devam et” diyen bir büyücü gibi.”
Goddess Google Play Yorumu, G-4, Kasım 2022

Bu yorum, uygulamayı bir masal kahramanının rehberine benzeten bir dil ve benzetmeyle açıklamakta ve bu tür meditasyon ve ruh sağlığı odaklı uygulamaların kullanıcılar arasında nasıl algılandığını ve değerlendirildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Uygulamanın, kullanıcıya ruhsal deneyimleri bilimsel bir söylemle sunarak bir tür rehberlik ve destek sağladığı ifade ediliyor. Uygulamanın, kullanıcılara destek ve rehberlik sağlama amacı taşıdığı ve onların ruhsal deneyimlerini olumlu yönde etkileyebildiği düşünülmektedir. Aynı zamanda, kullanıcıların bu tür uygulamaları bir çeşit siber mekân olarak algıladığı ve kişisel deneyimlerini bu platformlarda yaşadığı belirtilmektedir.

Stres

Günümüzde meditasyon uygulamalarının popülaritesi artmaktadır. Modern yaşamın getirdiği stres, kalabalık ve gürültü gibi zorlayıcı etmenlerle mücadele etmek isteyen bireyler, meditasyonu tercih etmektedir. Meditasyon, odaklanma yeteneğini artırma, iyileşme süreçlerini hızlandırma ve stresi azaltma gibi amaçlara ulaşmak adına kullanılan bir araç olarak görülmektedir. Mobil meditasyon uygulamaları, bu ihtiyacı karşılamak amacıyla geliştirilmiştir ve kullanıcılara diledikleri zaman ve mekânda meditasyon yapabilmeye esnekliği sunmaktadır. Goddess ve Meditopia gibi uygulamaların kullanıcı yorumlarında sıkça vurgulandığı üzere, bu platformlar stres seviyelerinin düşürülmesine yardımcı olabilmektedir. Bu tür uygulamaların yaygınlaşmasının arkasındaki temel nedenlerden biri, modern yaşamın yarattığı stres ve anksiyete gibi sorunlarla başa çıkma arayışıdır. Günümüzdeki hızlı yaşam temposu ve toplumsal beklentiler, insanların stres altında hissetmelerine neden olabilmekte ve bu da ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Meditasyon uygulamaları, bireylerin kendi kendilerine yardım etmelerine ve stres düzeylerini kontrol altına almalarına imkan tanıyan kullanıcı dostu ve erişilebilir bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ancak, meditasyon uygulamalarının tek başına bir terapi veya profesyonel sağlık hizmeti yerine geçmediği unutulmamalıdır. Ciddi ruh sağlığı sorunları yaşayan bireyler için, uzman bir sağlık profesyoneli ile görüşmek ve uygun tedavi yöntemlerini araştırmak hayati önem taşır. Meditasyon uygulamaları, genel refahı artırmak ve stresle başa çıkmak adına etkili bir destek aracı olarak kullanılabilir olsa da, bireysel gereksinimler ve koşullar göz önünde bulundurulmalıdır.

“Uygulama, insanı kendini keşfetmesini sağlıyor.” Goddess Google Play Yorumu, G-5, Mart 2022

“Hem kendimi daha iyi tanıdım hem de rutinlerle hayatımı bir düzene oturttum.” Goddess, Google Play Yorumu, G-6, Ağustos 2022

Meditasyon uygulamaları, kullanıcıların öznel deneyimlerini keşfetmelerine ve daha iyi anlamalarına yardımcı olma potansiyeli taşımaktadır. Bu uygulamalar, stresten arınma ve rahatlama imkânı sunarak kullanıcılarına sakin bir çevre sunar. Örneğin, Goddess uygulaması, ses ortamı yaklaşımını benimseyerek müzik, kelime ve diyaloglarla kapsamlı bir stres azaltma deneyimi sunmaktadır. Aynı zamanda, meditasyon uygulamaları bireylerin günlük rutinlerini düzene koymalarına ve yaşamlarında denge sağlamalarına yardımcı olabilmektedir. Meditasyon ve sakinleştirici sesler sunan bu uygulamalar, stresin hafifletilmesine katkıda bulunabilir. Kullanıcılar, bu platformlar aracılığıyla hızlıca stresten kurtulabildiklerini, daha rahat uyuyabildiklerini ve rahatlatıcı sesleri deneyimleyebildiklerini ifade etmektedirler. Bu tür uygulamalar, meditasyon yaparak bireylerin kendi iç dünyalarına odaklanmalarına ve ruhsal dengeyi sağlamalarına olanak tanıyarak, kişisel refahlarını artırmalarını sağlamaktadır.

“Stres veya endişeden hemen kurtulabiliyorum, rahatça uyuyabiliyorum, insanı rahatlatan birçok rahatlatıcı ses dinleyebiliyorum ve daha niceleri.” Meditopia Google Play Yorumu, M-2, Şubat 2022

“İnsanın kendine meditasyonla zaman ayırması çok güzel geliyor.” Meditopia Google Play Yorumu, M-3, Haziran 2022

Hayatına ve Duygularına Yön Ver

Stres, Endişe, Özgüven, İlişkiler gibi uzmanlar tarafından hazırlanan yüzlerce programı dinle.

Kendini Sozmak, Motivasyon, Özgüven

Müzik ve Doğa Sesleri ile Dinlen, Odaklan

Zihninin derinlerine inen özel müzikler ve seni doğada hissettirecek seslerle rahatla.

Kristal, Huzur, Orman, Zen Bahçesi, Huzur

Huzurlu

16 Milyon Kişiye Katıl

“Artık beni meşgul eden düşüncelerimi ve duygularımı yönetebiliyorum. Bu yumuşacık ses bana huzur veriyor” ★★★★★ Dafne

“Tek kelimeyle mükemmel. Artık çok daha rahat uykuya dalyorum” ★★★★★ Su

Şifalı Keşif

Fotoğraf 3. Meditopia Reklamı

Meditasyon uygulamaları, sakin bir ortam sunarak bireylerin stresle başa çıkma ve duygusal denge sağlama amacını taşımaktadır. Bu uygulamalar, kullanıcılara istedikleri yerde ve zamanda müzik ve ses eşliğinde mekânsal deneyim yaşama olanağı sunar. Oluşturulan akustik ortam, farkındalık temelli meditasyon pratiğinde merkezi bir rol oynar. Sesler, müzikler ve yönlendirmeler aracılığıyla etkileyici bir atmosfer yaratılarak zihinler sakinleştirilir, odaklanma artırılır ve stresten uzaklaşma amaçlanır. Bu siber mekânlar, kullanıcıları benzer deneyimleri paylaşmaya teşvik ederek bir topluluk hissiyatı oluşturabilir. Aynı zamanda farklı coğrafi ve sosyal bağlamlardan gelen insanları bir araya getirerek toplumsal etkileşimi artırır. Duygu sosyolojisi perspektifinden, meditasyon uygulamaları duygusal deneyimleri etkileyen bir araç olarak işlev görür. Kullanıcılar, bu uygulamalarla duygusal refahlarını artırabilir, stresi azaltabilir ve duygusal denge sağlayabilirler. Meditasyon pratiği, duygusal deneyimlerin farkındalığını artırma, duygusal zorluklarla başa çıkma ve duygusal iyilik halini geliştirme konularında rehberlik eder. Bu bağlamda, meditasyon uygulamaları bireylerin duygusal refahını artırma ve toplumsal etkileşimi güçlendirme potansiyeline sahip olsa da bu uygulamaların etkinliği ve uzun vadeli etkileri hakkında daha fazla araştırma ve değerlendirme gerekmektedir.

Kadın Duyguları, Kimliği ve Benliği

Hamilelik ve Anksiyete

Hamilelik, ruh sağlığının bozulma risk faktörlerinden biri olarak gösterilebilir (Bedaso vd., 2021). Ruhsal ve bedensel değişimlerin hızla arttığı bir dönem olarak hamilelik benlik algısı, anksiyete veya stresin oluşabileceği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal desteğin güçlendirilmesi, bu tür ruh sağlığı riskini azaltmak için yaygın bir öneri olmakla birlikte düşük sosyal destek, hamilelik sırasında depresyon, anksiyete ve kendine zarar verme riski ile önemli ilişkiler göstermektedir (Bedaso vd., 2021).

“Goddess, rahim ve göğüs masajı, kişisel bakım ve hatta hamile kadınlar için özel pratikler barındırıyor. Kadının içindeki Feminin ve Maskülen enerjilerin dengelenmesini sağlayan ve bu şekilde hayatın zorluklarıyla baş edebilen bireyler yaratmayı taahhüt eden uygulama birçok farklı psikolojik ve spiritüel metotları bir araya getiriyor.” Goddess Google Play Yorumu, G-7, Eylül 2022

Gebelik bakımında sosyal medya ve mobil sağlık (mSağlık) uygulamalarının kullanımı artmaktadır ancak bu uygulamaların yararlılık düzeyi henüz belirsizliğini korumaktadır (Chan and Chen, 2019). Hamilelik, ruh sağlığı, toplumsal cinsiyet ve siber mekân bağlamlarını birleştirerek ele aldığımızda, hamilelik dönemi ruh sağlığını etkileyebilen birçok değişimi beraberinde getirmektedir. Hamilelik, bedensel ve ruhsal değişimlerin hızla arttığı bir dönem olarak kendini gösterirken, bireyin benlik algısını ve anksiyete veya stres düzeylerini etkileyebilir (Bedaso vd., 2021). Bu süreçte sosyal destek önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır, zira düşük sosyal destek seviyeleri hamilelik döneminde depresyon, anksiyete ve kendine zarar verme riski ile ilişkilendirilmiştir (Bedaso vd., 2021). Sosyal medya ve mobil sağlık uygulamalarının gebelik bakımında kullanımı artmaktadır, ancak bu uygulamaların etkinliği hala belirsizdir (Chan and Chen, 2019). Bu noktada, Goddess uygulaması hamilelik sürecinde stresi azaltmak için kullanılabilen önerilen bir mobil sağlık uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulama, rahim ve göğüs masajı gibi özel pratikler sunarak kişisel bakımı desteklemekte ve feminin ve maskülen enerjilerin dengelenmesini vurgulamaktadır. Böylece, hayatın zorluklarıyla başa çıkabilen bireylerin oluşmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir (Goddess Google Play Yorumu, G-7, Eylül 2022). Bu bağlamda, siber mekân ve duygu sosyolojisi perspektifleri, mobil sağlık uygulamalarının gebelik sürecinde sosyal destek sağlamada ve ruh sağlığını desteklemede potansiyel bir araç olarak rol oynayabileceğini göstermektedir. Hamilelik dönemindeki bireyler, bu uygulamalar aracılığıyla diğer kullanıcılarla etkileşime geçebilir, deneyimlerini paylaşabilir ve destek alabilirler. Aynı zamanda, bu uygulamalar, kullanıcılarına özel pratikler, rahatlama teknikleri ve sesler aracılığıyla duygusal deneyimlerini şekillendirme imkânı sunarak ruh sağlığını desteklemeyi amaçlamaktadır.

Kadın Benliği ve Hayatı

Goddess uygulaması mitolojik öğelerden yararlanarak bireyin kadınlığının farklı yönlerini anlaması, keşfetmesi ve dengelemesi gerektiğini önermektedir. Bireysel ilişkiler, kariyerler veya sosyal statüler dâhil olmak üzere hayatın her alanında “bilge” bir yolculukla bireyin kendini değiştirmesini kadınlığın mitolojik olarak farklı yönlerini kavramaktan geçtiğini önermektedir.

“Her açıdan kadınlara ithaf eden bu uygulama bir well-being ve kadın güçlendirme uygulaması.” Goddess Google Play Yorumu Kadın Kullanıcı, G-8, Mayıs 2021

“Muhteşem bir uygulama ve en başından beri kesintisiz bir şekilde titizlikle uyguluyorum. Bir gün hayalimdeki kadın ve hayallerimdeki hayata kavuştuğumda bunun sevincini sizlerle paylaşmak isterim. Çok teşekkür ederim hemcinsleriniz için böylesine anlamlı bir çalışma yaptığınız için ve daha çok başarılı olmanızı dilerim. Sevgilerimle...” Goddess Google Play Yorumu, G-9, Haziran 2022

“Bütün kadınların kullanması gerektiğini düşünüyorum.” Goddess Google Play Yorumu Kadın Kullanıcı, G-10, Aralık 2022

Fotoğraf 4. Goddess Reklamı

“Kadın odaklı olmanızı çok seviyorum bence her kadının kullanması gereken bir uygulama.” Goddess Google Play Yorumu, G-11, Ağustos 2022

Fotoğraf 5. Goddess Reklamı

Uygulama, kadınların mitolojik anlatılar aracılığıyla kadınlık kimliğinin çeşitli boyutlarını keşfetmelerini ve bu öğretileri ilişkilerden kariyere kadar hayatın her alanında kullanmalarını teşvik etmektedir (Goddess Google Play Yorumu Kadın Kullanıcı, G-8, Mayıs 2021). Kullanıcı yorumları, özellikle kadınlar arasında uygulamanın popülerliğini ve kadınların kendi kimliklerini keşfetmelerine ve güçlenmelerine yardımcı olan yöntemler sunduğunu göstermektedir. Uygulama, uyku, rahim sağlığı ve tanrıça enerjisi gibi farklı iyilik hallerini sunarak kullanıcı memnuniyetini ön planda tutmaktadır. Kadınların, toplumsal cinsiyet bağlamında karşılaştığı zorluklar ve ruhsal sağlık hizmetlerine erişim sınırlamaları gibi faktörler, Goddess gibi uygulamalara olan ilginin nedenini açıklayabilir. Goddess uygulamasının mitolojik ve ruhsal yaklaşımları, kadınların bu platformda bulduğu destek ile bireysel iyilik hallerine ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, Goddess uygulaması toplumsal cinsiyet dinamikleri, ruh sağlığı ve dijital mekânı entegre ederek kadınlara yönelik bir destek aracı sunmaktadır. Uygulama, kadınları kendi kimliklerini anlamaya, dönüşmeye ve kadınlık deneyimlerini keşfetmeye teşvik etmektedir. Bu tür uygulamalar, kadınların ruh sağlığını desteklemek ve kendilerini daha iyi hissetmelerine yardımcı olmak adına etkili bir araç olabilir. Ancak, bu alanda daha fazla araştırma yapılması ve uygulamaların etkinliğinin değerlendirilmesi gereklidir.

Siber Meditasyon ve Gerçek Duygular

Siber mekânda duygular, bireylerin kendi yaşamlarını düzenleme pratiği olarak gördükleri fiziksel mekânların etkisi altında şekillenmektedir. Bu anlamda, çevrimiçi mekânlar sadece gerçek dünyadaki mekânlara benzemekle kalmayıp, aynı zamanda genellikle gerçek dünya mekânlarının bir taklidi olarak görülmektedir (Kitchin, 1998). Siber mekânlar, çoklu duyguların ve merkezsiz bir mekânsal yapının ürünü olarak ortaya çıkar ve bireylere kimliklerini daha dikkatli bir şekilde oluşturma imkanı sunar. Ayrıca, duyguları ve görünüşleri hassas bir şekilde şekillendirir ve yüz yüze iletişimlerde deneyimlenmeyen bir derecede kontrol sağlar (Correll, 1995). Bu bağlamda, Goddess uygulaması, kullanıcının tek başına olduğu ve başka bir bireyin yanıt vermediği bir ortamda bile belirli bir sosyal etkileşim alanı sağlamak ve belirli bir sosyal alanda ilişkisel yakınlıkların kurulmasına olanak tanımaktadır.

“Goddess, meditasyona başlamak isteyenlerin mutlaka keşfetmesi gereken harika bir uygulama.”
Meditopia Google Play Yorumu, M-4, Ocak 2022

Bu bağlamda, duyguların sabitlenmiş bir zihin yapısı veya genetik kodlarla sınırlı olmayıp, kimliğin çoklu deneyimler yoluyla inşa edilen, karıştırılabilir ve eşleştirilebilir bir dizi rol olarak düşünülebileceği ifade edilmektedir (Kitchin, 1998). Fiziksel mekânın olduğu gibi siber mekânın da akışkan, çoklu ve parçalı yapısı, geleneksel ilişkiler arasındaki dönüşümü sağlamakta ve kimliğin temelini oluşturan bedeni önemsizleştirmekte, zamanla olan ilişkisini belirsizleştirmektedir. Bu durum, siber mekânsal kimliğin karmaşık yapısını ortaya koymaktadır (Kitchin, 1998). Erik Erikson (1995), “kimlik” kavramını, başkalarının gözünde sahip olduğumuz birlik ve sürekliliği kendimizde sürdürme yeteneğimize duyduğumuz birikmiş güven olarak tanımlayan ilk kişi olarak öne çıkmaktadır (Roesler, 2008). Erikson’a göre kimlik temel olarak ergenlik döneminde oluşmakta ve yetişkinlikte artık normal olarak tanımlanmaktadır. Erikson’a göre bu kimlik, bireyin geri kalan ömrü boyunca değişmemektedir. Jung (2021) ise “kimlik” kavramını henüz kullanmamış olsa da, birey olma süreci Jung psikolojisinin temelinde yer almaktadır. Sosyoloji ise temel olarak gelenek, din ve sosyal üyeliklerin bireyin kimliğini ve bireyselleşme sürecini oluşturduğunu belirtirken, geç modern toplumlardaki bireylerin kimliklerini kendi başlarına inşa etmek zorunda olduklarını vurgulamaktadır (Berger and Luckmann, 2016). Goddess uygulaması, özellikle kadınlara yönelik benlik, duygu ve kimlik inşası sürecinde bireye faydalı çeşitli yönler sunan bir uygulama olarak görülmektedir.

“Gerçekten çok güzel bir uygulama. Arketiplerle ilgili soruların birinde hiçbir şık bana uygun değildi, bir şık salladım bende. Hiç yoga yapmayan ben yoga videosu izleyip yapar oldum. Günlük meditasyonunu haricinde istediğim başka meditasyonları yapabilmem çok güzel. Meditasyonlar zaten muhteşem.” Goddess Google Play Yorumu, G-12, Nisan 2021.

Meditasyon deneyimini bu güzel uygulamada yer alan içeriklerle, blog yazılarıyla zenginleştirmek kendi yolculuğumda kendimi tanımak ve keşfetmek için çok iyi geliyor ve sistematik ilerleyebilme imkanı tanıyor, emeği geçen herkese teşekkürler.” Meditopia Google Play Yorumu, M-5, Aralık 2021.

“Hayatında hiç meditasyon yapmamış biri olarak ilk kez yaptım ve hiç bu kadar fayda sağlayacağını düşünmemiştim. Herkese tavsiye ediyorum.” Goddess Google Play Yorumu, G1, Şubat 2020.

“Çok güzel stresten uzak tutan bir uygulama daha dün yükledim ama çok sevdim harika bir uygulama meditasyona yöneliyor.” Meditopia Google Play Yorumu, M-6, Mart 2021.

Kullanıcı yorumları, Goddess ve Meditopia gibi meditasyon uygulamalarının bireyler üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bir kullanıcı, Goddess uygulamasının çeşitli içerikleriyle yoga ve meditasyonu keşfetme imkanı sağladığını belirtmiştir (Goddess Google Play Yorumu, G-12, Nisan 2021). Benzer şekilde, Meditopia uygulamasıyla ilgili bir kullanıcı, içeriklerin kendini tanıma ve keşfetme yolculuğuna katkı sağladığını vurgulamıştır (Meditopia Google Play Yorumu, M-5, Aralık 2021). Başka bir kullanıcı, hiç meditasyon yapmamış olmasına rağmen meditasyonun beklediğinden daha fazla fayda sağladığını ifade etmektedir (Goddess Google Play Yorumu, G1, Şubat 2020). Bu yorum, meditasyon pratiğinin bireyler üzerinde olumlu etkilerinin keşfedilmesiyle ilgili bir sosyolojik bakış açısını yansıtabilir. Ayrıca, stresten uzaklaşma konusunda etkili olduğunu belirten kullanıcı, Meditopia uygulamasının bireylerin zihinsel ve duygusal refahını iyileştirme potansiyeline sahip olduğunu vurgulamaktadır (Meditopia Google Play Yorumu, M-6, Mart 2021). Bu yorumlar, meditasyon uygulamalarının bireylerin duygusal deneyimlerini ve refahlarını iyileştirme sürecinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu da sosyolojik açıdan, modern toplumdaki bireylerin duygusal sağlığının önemini ve kişisel gelişim pratiğinin bu alanda etkili bir araç olabileceğini vurgulamaktadır.

Meditopia ve Goddess ile siber mekânda duyguların, fiziksel dünyaya göre daha az hiyerarşik ve sınırsız bir ifade özgürlüğü sağladığı söylenebilir. Siber mekânda bireyin duygusal deneyimi; akışkan, süreksiz ve güçlü hale geldiği çünkü bireyin nasıl temsil edileceklerini seçebilmesi ve anonim alternatif kimlikler üretme fırsatı yarattığı söylenebilir. Birey siber mekân içinde kendi duyguları ve kişiliğinin bir yaratıcısı haline gelebilir, ancak yine de bu duyguları gündelik yaşamdaki benliğinden tamamen kopuk ve anlamsız bir yerde olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bireyin “yeni kimlikler” ile farklı duyguları yaşayabilmesine rağmen, bunların yine gündelik hayat ile ilişkili baskılanmış yapılar olduğu söylenebilir (Robins, 1995, s. 139). Bu bağlamda siber mekân, Robins’e (1995) göre yeni bir alan, yeni bir ortam dışında hiçbir şey sağlamaz.

Kullanıcı yorumları da meditasyon uygulamalarının duygusal deneyimler üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır: Bir kullanıcı, Goddess uygulamasının iyi hissetmek, iyiye dönüşmek, dayanıklı ve esnek duygusal performans için katılmak için uygun bir seçenek olduğunu ifade etmektedir (Goddess Google Play Yorumu, G-13, Eylül 2021). Bu yorum, meditasyon pratiğinin bireylerin duygusal refahını artırma potansiyelini vurgulamakta ve duygusal performansın önemine işaret etmektedir. Meditopia uygulamasıyla ilgili bir erkek kullanıcının yorumunda ise, uygulamanın kendisini anlayan biriyle konuşuyormuş gibi hissettirdiğini belirtmektedir (Meditopia Google Play Yorumu, M-7, Eylül 2021). Bu yorum, meditasyon uygulamalarının bireylere empati ve anlayış sağlama potansiyelini yansıtmaktadır. Aynı zamanda, kullanıcının gerçek bir insanla iletişimdeymiş

gibi hissetmesi, uygulamanın sosyal etkileşim ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Bu yorumlar, meditasyon uygulamalarının bireylerin duygusal deneyimlerini destekleme ve sosyal bağlantı hissiyatı sağlama potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Sosyolojik açıdan, bu yorumlar, modern toplumda bireylerin duygusal ihtiyaçlarının ve sosyal bağlantı arayışının önemini vurgulamaktadır.

Olumsuz Deneyimler

İnsanların maddi, sosyal veya bireysel travmalarından kaynaklanan stres, anksiyete ve mutsuzluk destekleyicileri ruh sağlığı hizmetlerinin erişilemez ve pahalı oluşundan mobil uygulamalara yönlendiği söylenebilir. Bu nedenle meditasyon, farkındalık ve yoga gibi mobil uygulamalar ile verilmeye başlanan bu alternatif ruh sağlığı çözümlerinin sosyolojik olarak anlaşılması gerekmektedir. Yoga, farkındalık ve meditasyon uygulamaları son yıllarda dijital alanda büyümeye devam etmektedir. Gerçek mekânlarda gerçekleşen farkındalık, yoga ve meditasyon pratikleri, siber mekân temelli uygulamalarda oldukça yaygın olduğu söylenebilir. Sosyal ruh bozukluklarının yaygın olduğu bir ortamda, bu mobil uygulamaların tıp, psikoloji, klinik psikoloji ve insan-siber mekân etkileşimi bağlamında destekleyici özelliklerinin olduğu yönelik destekleyici bulgular bulunmaktadır. Bu uygulamalarda herkesin iyi bir deneyime sahip olduğu söylenemez. Bu kötü deneyimlerin başlıca nedenlerinin sosyo-ekonomik durumdan kaynaklı olduğu söylenebilir. Kullanıcılar birçok özelliğin kapalı olduğu ve reklamları sık tekrarlanan ücretsiz sürümler kullanarak stresten uzaklaşmaya çalışmaktadır. Ancak birçok özelliğin kapalı olduğu ve reklamların sık bir biçimde tekrarlandığı bu sürümler kullanıcıları daha da “strese” sokmaktadır. Yine ücretli olarak tam sürüm kullanan kullanıcılarında vermiş olduğu paradan kaynaklı daha verimli bir deneyim beklemektedir. Ancak bu durum kimi zaman gerçekleşmemektedir.

“Boşuna indirmeyin rahatlamak için meditasyon yapıyoruz ama arada uygulama hata verip kapandığı için rahatlayacağınıza sinir oluyorsunuz. Bunun yerine Youtube'da binlerce meditasyon var. En azından sürekli hata vermez. Uygulama güncel ve neredeyse 1 aydır aynı sorunu yaşıyorum. 1 hafta önce silip tekrar yükledim. Bunlar sıradan insanların bile aklına geliyor. Telefonum 108 GB toplasanız içinde 20 GB'lık alan bile dolu değildir. Uygulamanız hakkında bilgi sahibi olmadan öneri yapıyorsunuz.”
Meditopia Google Play Yorumu M-8 Mart 2022

“Kaç aydır şu uygulamanıza aylık üyelik seçeneğini eklemenizi rica ediyorum ama siz haraç keser gibi 299,99 TL'yi almakta ısrar ediyorsunuz. Dijital platformlar gibi aylık üyelik seçeneğini eklemek bu kadar zor olmasa gerek. Aylık üyeliğimiz var dediniz ama ne hikmetse 24,91 TL yerine 299,99 TL görüyorum. İnsanlarla ilgilenir gibi gözükmek dışında bir şey yapmıyorsunuz.”
Meditopia Google Play Yorumu, M-9, Şubat 2022

Uygulamayı fazla ücret vermeden siber bir deneyim edinmek için edinen kullanıcıların gereksiz yere harcama yaptıklarını düşünmeleri onları oldukça olumsuz bir biçimde etkilemiştir. İmkân anlamında tam sürüm kullanılmasını öneren kullanıcılar çoğunluktadır. Tam sürümün daha çok rahatlattığını belirten kullanıcılar, ücretin gayet makul olduğunu söylemektedir. Tam sürümde çeşitli eksikliklerin giderildiğini söyleyen kullanıcılar tam bir deneyim için premium paketler önermektedir. Ancak yine de bu durumun aksini savunanlar da bulunmaktadır.

Sonuç

Siber mekân sosyolojisi temel olarak toplumsal alanın her katmanına yayılmış olan dijital, sanal ve yapay deneyimleri anlamak için kullanılan yeni bir disiplin olarak tanımlanabilir. “Siber mekân deneyimlerini gerçek mekândan ayıran veya benzeştiren olgular nelerdir?” sorusu temel olarak bu çalışmanın teorik arka planını oluşturmaktadır. Bu siber mekân deneyimlerine örnek olarak ise son yıllarda hızla artış gösteren çeşitli

meditasyon, farkındalık, stres azaltıcı ve nefes terapisi akıllı telefon uygulamaları örnek gösterilmiştir. Bu mobil uygulamaların kullanımı arttıkça, bu meditasyon ve farkındalık temelli uygulamalar günlük hayatta kendine oldukça geniş bir alan kazanmaktadır. Uygulamalarla birey, stres, farkındalık ve anksiyete için destekleyici bir seçenek haline gelmiştir. Meditasyon, farkındalık ve yoga gibi yeni spiritüel arayışlar modern yaşamın anksiyete gündeliğinde bir tüketim nesnesine dönüştüğü söylenebilir. Çalışmaya konu olan uygulamalardan biri olarak Meditopia'nın sosyal medya reklamlarından birinde “stresle başa çıkmak yalnız ayda 39,99 TL” sloganı bu durumu ön plana çıkarmaktadır. Ancak bu çalışmada erişilmek istenen nokta bu durumun eleştirel bir analizinin yanı sıra bu durumun keşifçi bir analizidir. Modern toplumlarda temel olarak ruhsal bozukluklar, psikolojik terapi ihtiyacı, buna ilgiyi arttırmaktadır. Seans, travma veya terapi kelimeleri oldukça popüler ve bir statü göstergesi haline gelmiştir. Meditasyon uygulamaları postmodern bireylerin zirve deneyimler arayışına bir cevap olarak görülebilir. Neoliberalizm bağlamında ruh sağlığının bir pazar haline gelmesi, son dönem artan alternatif uygulamaların pazarlanıyor oluşu, sınıfsal olarak ulaşılması güç tedavilerin aylık 40 lira ile kendi kendine çözüm sunması gelecek çalışmalar için önemli arayışlara kapı aralamaktadır. Ruhsal bozuklukların artması ruh sağlığı hizmeti alan bireylerin sayısını aynı oranda artırmamaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri ise artan sağlık hizmeti ücretleri, erişimin zorluğu, damgalama gibi korkutucu faktörler bireyin ruh sağlığı hizmeti alım noktasında geri planda durmasına neden oluyor. Temel olarak maddi ve sınıfsal kaygıların yol açtığı ruhsal problemler yine aynı kaygı nedeni ile tedavi edilememektedir. Artan ruh sağlığı pratikleri, daha uyguna ruh sağlığı tedavi yöntemleri sunmaktadır. Yine de belli bir sosyo-ekonomik statüdeki insanların ulaşabildiği, düşük sosyo-ekonomik düzeydeki insanların da henüz bir rahatsızlık olarak kabul etmediği ruh sağlığı hizmetlerinin erişilebilirliği azaldıkça alternatif bir ruh sağlığı pazarı kurulmaktadır. Düşük sosyo-ekonomik statüdeki bireylerin temel yaşamsal ihtiyaçlar ötesinde ruh sağlığı tedavisi veya bir uygulama ile kendini iyi hissetme durumu oldukça lüks bir durum olarak gözükmektedir. Ruh sağlığı tedavileri kişisel gelişim kitaplarından, en ünlü psikiyatrist danışmanlığına kadar belli bir sosyo-ekonomik yapıya ait olduğu söylemi temel olarak ruh sağlığının toplumsal erişimi noktasını ön plana çıkarmaktadır. Meditopia uygulamasının Google Play uygulama mağazasından on milyon indirilme sayısı ve 224 bin uygulama yorumu bu ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır. “Neoliberalizm ve kapitalizm bireyi hasta ediyor bu uygulamalarda yine bireyden para alıp onları iyileştiriyor” tarzında indirgemeci bir analizden ziyade bu çalışmada bu uygulamaların neden kullanıldığı, nasıl kullanıldığı, nasıl işe yaradığı noktasında bireysel deneyimler kodlanmıştır. Bu kodlamalar ile Goddess uygulamasında ağırlıklı olarak bir kadın söyleminin ağırlığından bahsedilebilir. Kadın mitolojik öğeleri kullanılarak oluşturulan bu uygulamada kadınlık hissiyatı, meditasyon, rahatlama ve dişil enerjiyi artırma kodları yaygın olarak belirlenmiştir. Kadınların ezici bir çoğunlukla kullanmış olduğu bu uygulamada Meditopia uygulamasının aksine ücretli üyelik hakkında daha az olumsuz eleştiri yapılmıştır. Meditopia ise yapılan olumsuz eleştirilerin çoğunu uygulama ücreti hakkındaki sorunların oluşturduğu ve bu yorumları yapanlarının çoğunun erkek olduğu göze çarpmaktadır. Maddi olarak bir yoga veya meditasyona verilecek ücretlerin oldukça altında edinilen bu uygulamalarda yine de verilen paranın karşılığı alamayınca bir öfke ve kızgınlık duygusu meydana geldiği görülmüştür. “Sanki beni anlayan bir kız ile konuşuyorum” diyen erkek bir kullanıcının söylemi burada oldukça önemlidir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, mobil farkındalık, yoga ve meditasyon uygulamalarında stresi önleme, azaltma, kendini fark etme veya kadınlık hissiyatı çok önemli değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine ücretli uygulamaların maddi yönü kullanıcıların bu uygulamaları olumsuz bir açıdan değerlendirmelerine sebep olmuştur. Araştırmada uygulamalardaki müziğin, yoganın, eğitici videoların, olumluların ve farkındalıkların katılımcılar için deneyimi etkileyen önemli bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Illouz ve Cabanas'ın (2023, s. 234) dediği gibi: “hayatımızın devrimci ahlaki amacı mutluluk değil, bilgi ve adalettir”.

Kaynakça

- Balick, A. (2019). *The psychodynamics of social networking: connected-up instantaneous culture and the self*. London: Routledge.
- Baudrillard, J. (2021). *Tüketim toplumu* (F. Keskin ve H. Deliceçaylı, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman Z. (2019). *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları* (İsmail Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baym, N. K. (2015). *Personal connections in the digital age* (2nd ed.). London: Polity Press.
- Bedaso, A., Adams, J., Peng, W. and Sibbritt, D. (2021). The relationship between social support and mental health problems during pregnancy: A systematic review and meta-analysis. *Reproductive Health*, 18(1), 162. <https://doi.org/10.1186/s12978-021-01209-5>
- Bell, D. (2008). *Cyberculture theorists: Manuel Castells and Donna Haraway*. London: Routledge.
- Benedikt, M. (Ed.). (1994). *Cyberspace: First steps*. New York: MIT Press.
- Berger, P. L. and Luckmann, T. (2016). *Modernite, çoğulculuk ve anlam krizi: Modern insanın yönelimi* (M. D. Dereli ve L. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bericat, E. (2016). The sociology of emotions: Four decades of progress. *Current Sociology*, 64(3), 491-513. <https://doi.org/10.1177/0011392115588355>
- Breton, D. L. (2019). *Bedene veda* (A. U. Kılıç, Çev.). Ankara: Sel Yayıncılık.
- Busetto, L., Wick, W. and Gumbinger, C. (2020). How to use and assess qualitative research methods. *Neurological Research and Practice*, 2(1), 14. <https://doi.org/10.1186/s42466-020-00059-z>
- Cabanas, E. (2016). Rekindling individualism, consuming emotions: Constructing “psytizens” in the age of happiness. *Culture & Psychology*, 3(2), 12. <https://doi.org/10.1177/1354067X16655459>.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür* (E. Kilis, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Cengiz, K., Küçükural, Ö. ve Gür, H. (2023). *Türkiye’de spiritüel arayışlar: Deizm, yoga, budizm, meditasyon, reiki vb.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chan, K. L. and Chen, M. (2019). Effects of social media and mobile health apps on pregnancy care: Meta-Analysis. *JMIR mHealth and mHealth*, 7(1). e11836. <https://doi.org/10.2196/11836>
- Correll, S. (1995). The ethnography of an electronic bar: The Lesbian Cafe. *Journal of Contemporary Ethnography*, 24(3), 270-298. <https://doi.org/10.1177/089124195024003002>

- Creswell, J. W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri* (S. B. Demir ve M. Bütün, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Crosby, L. and Bonnington, O. (2020). Experiences and implications of smartphone apps for depression and anxiety. *Sociology of Health & Illness*, 42(4), 925-942. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.13076>
- Davies, W. (2018). *Mutluluk endüstrisi* (Müge Çavdar, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ehrenreich, B. (2021). *Sağlık salgını* (D. Kizen, Çev.). İstanbul: Mundi.
- Erikson, E. H. (1995). *Identity: Youth and crisis*. London: Norton & Company.
- Fossey, E., Harvey, C., Mcdermott, F. and Davidson, L. (2002). Understanding and evaluating qualitative research. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 36(6), 717-732. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1614.2002.01100.x>
- Foucault, M. (2005). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden ve O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Garcia, D., Garas, A. and Schweitzer, F. (2017). An agent-based modeling framework for online collective emotions. J. A. Holyst (Ed.), *Cyberemotions: Collective Emotions in Cyberspace* içinde (s. 187-206). New York: Springer.
- Gergen, K. J. (2002). *The challenge of absent presence*. İçinde J. E. Katz & M. Aakhus (Eds.), *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance* (pp. 227-241). Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (2017). *Modernite ve bireysel-kimlik: geç modern çağda benlik ve toplum*. Ankara: Say Yayınları.
- Harknett, R. and Stever, J. (2009). The cybersecurity triad: government, private sector partners, and the engaged cybersecurity citizen. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 6(1), 1-16. [10.2202/1547-7355.1649](https://doi.org/10.2202/1547-7355.1649).
- Hartman, S. (2011). Reality 2.0: when loss is lost. *Psychoanalytic Dialogues*, 21(4), 468-482. <https://doi.org/10.1080/10481885.2011.595339>
- Hochschild, A. R. (1975). Disengagement theory: a critique and proposal. *American Sociological Review*, 40(5), 553-569. <https://doi.org/10.2307/2094195>
- Hochschild, A. R. (2002). The sociology of emotion as a way of seeing. içinde G. Bendelow and S. J. Williams (Ed.), *Emotions in Social Life* (ss. 31-44). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203437452-10>
- Hochschild, A. R. (2003). *The commercialization of intimate life: notes from home and work*. California: University of California Press.

- Holyst, J. A. (Ed.). (2017). *Cyberemotions: collective emotions in cyberspace* (1st ed. 2017). London: Springer International Publishing: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-43639-5>
- Illouz, E. ve Cabanas, E. (2023). Mutlu yurttaş imalatı mutluluk endüstrisi hayatımızı nasıl kontrol ediyor? (Tufan Göbekçin, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Illouz, E., and Kotliar, D. M. (2022). Capitalist subjectivity, tinder, and the emotionalization of the web. İçinde R. Belk and R. Llamas, *The Routledge Handbook of Digital Consumption* (s. 229-240). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003317524-22>
- Jablonsky, R. (2022). Meditation apps and the promise of attention by design. *Science, Technology and Human Values*, 47(2), 314-336. <https://doi.org/10.1177/01622439211049276>
- Jordan, T. (1999). *Cyberpower: the culture and politics of cyberspace and the internet*. London: Routledge.
- Jung, C. G. (2021). *İnsan ruhuna yöneliş* (E. Büyükinal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Karlsson, S., Olsson, O. and Normark, M. (2022). "I feel like i've never really achieved it": a critical analysis of persuasive design patterns in mindfulness applications. *Nordic Human-Computer Interaction Conference*, 1-10. <https://doi.org/10.1145/3546155.3546678>
- Kemper, T. D. (1981). Social constructionist and positivist approaches to the sociology of emotions. *American Journal of Sociology*, 87(2), 336-362. <https://doi.org/10.1086/227461>
- Kemper, T. D. (2016). *A relational reading of Durkheim, Goffman and Collins*. London: Routledge.
- Kitchin, R. M. (1998). Siber mekânın coğrafyalarına doğru. *Progress in Human Geography*, 22(3), 385-406. <https://doi.org/10.1191/030913298668331585>
- Lessig, L. and Lessig, L. (2006). *Code* (Version 2.0). New York: Basic Books.
- Lupton, D. (2018). *Digital health: critical and cross-disciplinary perspectives*. London: Routledge.
- Maturo, A. and Moretti, V. (2018). *Digital health and the gamification of life: How apps can promote a positive medicalization*. Leeds: Emerald Publishing.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Robins, K. (1995). *Cyberspace and the world we live içinde*. *Body & Society*, 1(3-4), 135-155. <https://doi.org/10.1177/1357034X95001003008>
- Roesler, C. (2008). The self in cyberspace: Identity formation in postmodern societies and Jung's Self as an objective psyche. *Journal of Analytical Psychology*, 53(3), 421-436. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5922.2008.00735.x>

- Shachak, M. (2017). (Ex)changing feelings: on the commodification of emotions in psychotherapy. İçinde E. Illouz (Ed.), *Emotions as Commodities*. London: Routledge.
- Skowron, M., Rank, S., Garcia, D. and Holyst, J. A. (2017). Zooming in studying collective emotions with interactive affective systems. J. A. Holyst (Ed.), *Cyberemotions: Collective Emotions in Cyberspace* içinde (s. 279-304). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43639-5_14.
- Stets, J. E. and Turner, J. H. (Ed.). (2007). *Handbook of the sociology of emotions*. London: Springer.
- Thiedeke, U. (2004). *Soziologie des cyberspace*. Wiesbaden: Springer
- Thoits, P. A. (1989). The sociology of emotions. *Annual Review of Sociology*, 15(1), 317-342. <http://doi.org/10.1146/annurev.so.15.080189.001533>
- Torous, J., Bucci, S., Bell, I. H., Kessing, L. V., Faurholt-Jepsen, M., Whelan, P., Carvalho, A. F., Keshavan, M., Linardon, J. and Firth, J. (2021). The growing field of digital psychiatry: current evidence and the future of apps, social media, chatbots and virtual reality. *World Psychiatry*, 20(3), 318-335. <https://doi.org/10.1002/wps.20883>
- Trier, M. and Hillmann, R. (2017). Does sentiment among users in online social networks polarize or balance out? a sociological perspective using social network analysis. J. A. Holyst (Ed.), *Cyberemotions: collective emotions in cyberspace* içinde (s. 233-253). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43639-5_12
- Wasil, A. R., Patel, R., Cho, J. Y., Shingleton, R. M., Weisz, J. R. and DeRubeis, R. J. (2021). Smartphone apps for eating disorders: a systematic review of evidence-based content and application of user-adjusted analyses. *International Journal of Eating Disorders*, 54(5), 690-700. <https://doi.org/10.1002/eat.23478>

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to enhance and broaden the contextual frontiers of the sociology of cyberspace and the sociology of emotion. In online environments, individuals engage with one another, interact, and undergo emotions. The cyber-bodies of individuals materialize through their identity and expressions of feelings as they communicate virtually. However, the restricted scope of previous research on the sociology of cyberspace, primarily concentrated on social media or shallow facets, impedes a thorough comprehension of cyberspace's actualities. Consequently, this study investigates the junction between cyberspace and individual emotions. It scrutinizes emotional encounters in cyberspace amid social surroundings, using references from the literature on the sociology of emotions. The study examines the Meditopia and Goddess apps. These smartphone applications offer monthly subscriptions to individuals seeking relaxation, sleep, and calmness.

Design and Methodology

Cyberspace sociology is an emergent discipline that aims to comprehend the virtual, digital, and artificial experiences present in various social contexts. Its fundamental question rests on identifying the phenomena that distinguish or mimic the experiences of cyberspace from those of real space. As an illustration of cyberspace experiences, the research centers on distinct smartphone applications that utilize meditation, mindfulness, stress reduction and breathing therapy practices, which have observed substantial expansion in current years. As utilization of these mobile applications accelerates, they have gained notable significance in daily routines by providing support to ease stress, increase self-awareness and alleviate anxiety. As a response to the anxieties of modern existence, activities like yoga, mindfulness, and meditation have now become commercial offerings to consumers. One of the scrutinized applications in this study is Meditopia. On social media, it advertises that for only 39.99 TL per month, subscribers can learn to "cope with stress". Stress, a prevalent condition in today's world, impacts individuals in many ways manifested as unease and tension. These applications offer meditations, yoga sessions, and therapies that people can conveniently access on their phones from the comfort of their homes, rather than providing extensive psychological services. As they exist within cyberspace, these applications have the potential to engage with people's emotions. The user experiences shared on the Google Play Application Store offer insight into the economic, social, psychological, and sociological dimensions of this interaction.

Findings

This study employs a qualitative approach to present a descriptive research article. The participants in the sample are users who have downloaded and utilized Meditopia and Goddess applications and have left comments regarding their experiences on the application store. By utilizing a phenomenological theoretical framework and analyzing individual encounters, the study aims to understand the experiences of individuals in cyberspace through the practice of meditation. The data gleaned from users' comments underwent a phenomenological analysis and were categorized into themes. The outcomes disclosed that the meditation practices, overall, furnish solace, proffer individualized experiences, and confer a feeling of being acknowledged by someone. Within cyberspace, users channel their emotions, where real and virtual space dimensions converge. The market for applications has evolved into an emotion-driven sector, providing users with sensations of contentment, restful sleep, and calmness at a monthly cost. To fully comprehend this development, more extensive sociological research is required. Nonetheless, due to the restricted scope of user assessments and the lack of direct interviews, this study falls short of delivering a comprehensive account. Although the research was designed as a basic phenomenological study, individual interviews were not conducted. Meditation practices have become marketable commodities that promise accessible relaxation, within the context of cyberspace and emotional sociology.

Research Limitations

One of the primary drawbacks of this research is the absence of extensive interviews with those utilizing the aforementioned applications. The analysis used online comments to explore and discover cyberspace via application shops, which are also deemed to be cyber spaces. Conducting one-on-one interviews would have extended the range of the article. This study conducts a qualitative analysis of the correlation between cyberspace and individual experiences/emotions in the context of mindfulness, yoga, and meditation practices, drawing on observational and attitudinal data.

Implications (Theoretical, Practical, and Social)

The commercialization of mental health in the neoliberal context, the growing promotion of alternative apps, and the availability of affordable self-help solutions for mental health problems (e.g., at a monthly cost of 40 liras) present significant opportunities for further research. Despite the increase in mental disorders, the proportion of people seeking mental health care does not keep pace. This can be attributed to factors including escalating healthcare costs, limited accessibility and social stigma, which may function as deterrents for individuals seeking professional help. Thus, sociological analysis of the commoditization of happiness is of pivotal significance.

Originality/Value

This study employs a relational approach, concentrating on smartphone applications as representations of emotions in cyberspace, without indulging in speculation about radical future scenarios. By investigating mindfulness, yoga, and meditation practices, this study enhances the field of cyberspace sociology, diverting from the restricted examples of Facebook and Instagram. It delves into the encounters of users of Meditopia and Goddess applications, concerning their mental health and emotions within cyberspace.

Araştırmacı Katkısı: Ali Eren DEMİR (%50), İbrahim YÜCEDAĞ (50).

Hekimlerin Sağlık İletişim Düzeyleri ve Kullandıkları Modellerin İncelenmesi: Odak Grup Çalışması¹

Nihal ACAR²

Başvuru Tarihi: 04.10.2023

Kabul Tarihi: 18.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Sağlık hizmetlerinin sunumunda meydana gelen değişiklikler 1970 yılında küresel olarak yeni sağlık politikaları ortaya çıkartmıştır. Bunlardan biri olan sağlık iletişimi, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile yakından ilişkili toplumsal ve bireysel sağlığın korunmasına yardımcı yeni bir uygulamadır. Sağlık iletişimi kavramı, ilk dönem, iletişim araştırmalarında sıklıkla hastalar açısından incelenmiştir. Fakat kavram temelde tüm sağlık çalışanları ile hasta ve hasta yakınlarını kapsamaktadır. Bu araştırma, alanda bulunan eksikliği kapatmak için hekimlerin iletişim düzeyleri ile iletişim modellerini belirlemek üzere nitel araştırma yöntemlerinden odak grup çalışması ile inşa edilmiştir. 10 hekim ile yürütülen araştırma sonunda doktorların "hekim-hasta" kategorisinde iletişim kurduğu saptanmıştır. Araştırmanın bir başka bulgusunda, hekimlerin sağlık iletişimi modellerinden retorik model dışında kalan 6 farklı modeli de hastanın sosyo-ekonomik ve psikolojik özelliklerine göre kullandıkları anlaşılmıştır. Araştırma sonunda hekimlerin, hastaları ile daha kaliteli bir sağlık iletişimi kurmaları için muayene sürelerinin uzatılması, günlük bakılan hasta sayısının azaltılması ve sağlık iletişimi politikalarının geliştirilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık İletişimi, Hekim, Hasta, İletişim, Odak Grup

Atıf: Acar, N. (2024). Hekimlerin sağlık iletişim düzeyleri ve kullandıkları modellerin incelenmesi: odak grup çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 201-226.

¹ Bu araştırma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu'ndan 17.03.2023 tarihinde 2023/1-39 sayılı karar no-12 ile etik kurul onay izni alınmıştır.

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, nihalacar@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1552-5654

Examination of the Health Communication Levels of Physicians and the Models They Use: A Focus Group Study

Nihal ACAR³

Submitted by: 04.10.2023

Accepted by: 18.01.2024

Article Type: Research Article

Abstract

Changes in the provision of health services brought about new health policies globally in 1970. One of them, health communication, is a new application that is closely related to the development levels of countries and helps to protect social and individual health. The concept of health communication has often been studied from the point of view of patients in early communication research. However the concept basically covers all health workers, as well as patients and patient relatives. This research was built with a focus group study from qualitative research methods to determine the communication levels and communication patterns of physicians in order to cover the deficiency found in the field. At the end of the research conducted with 10 physicians, it was found that doctors communicate in the “physician-patient” category. In another finding of the study, it was understood that physicians use 6 different models other than the rhetorical model from the health communication models according to the socio-economic and psychological characteristics of the patient. At the end of the research, it was proposed to extend the examination periods, reduce the number of patients being cared for daily and develop health communication policies in order for physicians to establish a better-quality health communication with their patients.

Keywords: Health Communication, Physician, Patient, Communication, Focus Group

³ Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Communication, Department of New Media and Communication, nihalacar@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1552-5654

Giriş

Sağlık iletişimi alanındaki çalışmalar; değişen dünya düzeni, ekonomiler, siyasi uygulamalar ve sağlık sistemlerinin bir gereksinimi olarak hasta/hekim ilişkisinin her açıdan incelenmesini olanaklı kılmıştır. İnsan ile ilgili her alan sağlık iletişiminin bir parçasını oluşturmuştur. Bunların bir süreç olarak beraber devam ettirilmesi ve bir sonuca ulaştırılması iletişim ile gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden sağlık iletişimi hangi açıdan incelenirse incelenirse odak noktasında iletişimin sağlıklı olan biçimi yer almaktadır.

Bir uygulama olarak başlayan sağlık iletişimi, bireyin sağlık davranışında onun faydasına olacak şekilde tutumlarını değiştirmeyi ve toplumsal açıdan da sağlık refahının artmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Sağlık iletişimi bireylerin iyi oluş durumları üzerinde olumlu açıdan etkili olabileceği düşünülen, toplumsal bir politika olarak vurgulanabilmektedir. Çünkü ülkelerin kabullendiği sağlık politikalarındaki gelişmeler bu yeni olgunun çıkışına imkân sağlamıştır. Temelde iletişim bilimlerinin bir alt dalı olarak ortaya çıkan kavram, geleneksel hekim-hasta ilişkisi ile hekimlerin hastayı tedavi etmesine yönelik olan iletişim sürecinin en iyi şekilde ilerlemesini sağlayan modern bir yapı olarak inşa edilmiştir. Hekim ile hasta arasındaki ilişkinin sağlık unsuruna bağlı olarak incelenmesi sonucunda gelişen ve yakın dönem araştırmalarda da sıklıkla çalışılan sağlık iletişimi, ağırlıklı olarak iletişim ve sağlık literatüründe yer edinmiştir. İlk dönem araştırmalarında (Schiavo, 2007) bu alanın teorik çerçevesi açıklanmaya çalışılmıştır. Son 25 yıldır çalışılan bu alanda yapılan araştırmaların; iletişim sürecinin hasta açısından memnuniyet düzeyi (Çimen, 2020) ile karşılaşılan problemler (Mansur, 2022) ilgili alanın sektörel yapısına yönelik tespitler (Büyükaslan, 2018), halkla ilişkiler özelinde kampanya tasarım türleri (Bozkanat, 2021) ile kullanılan spotların analizine (Öztürk ve Sabırcan, 2020) ve Covid-19 gibi pandemi süreçlerinde ortaya çıkan sorunlara (Yang ve Huang, 2021) ilişkin olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Daha az araştırmada (Koçak ve Bulduklu, 2010; Işık, 2019; Vardarlıer ve Öztürk, 2020; Doğanyığıt, 2021; Gündoğdu, 2021) ise farklı olarak sağlık iletişimin bir medya aracı ile olan ilişkisi incelenmiştir. Literatürde yer alan araştırmalar incelendiğinde sağlık iletişimi sürecinin genel itibarıyla hasta üzerinden yukarıda verilen faktörlere bağlı olarak açıklanmaya çalışıldığı görülmüştür. Sayılı birkaç araştırmada (Aydın ve Şahin, 2016; Güven ve Taşkıran, 2019; Yılmaz ve Şireci, 2020; Işık, 2021, Güzel, Dömbekci ve Arı, 2022; Güven ve Keleş, 2022) ise hastaların hekim ile olan ilişkisi bir model ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. İşte bu araştırma buradan hareketle hekimlerin kullandıkları sağlık iletişim düzeylerini ve sağlık iletişimde kullandıkları modelleri belirlemek, bunlara yönelik düşüncelerini kuramsal çerçeveye göre betimlemek üzere odak grup araştırması yönteminde inşa edilmiştir.

Literatür Taraması

Araştırmanın bu başlığının altında konunun kavramsal çerçevesi incelenmiştir.

Sağlık İletişimi

Sağlık iletişimi, iki farklı disiplinin içeriğinden oluştuğu için üzerinde kesin sınırlar ile uzlaşma sağlanmış sabit bir tanımı bulunmamaktadır. Kavramın bu özelliği literatürde birden fazla farklı tanımlamanın yapılmasına zenginlik sağlamanın yanın da (Gündoğdu, 2021, s. 24) çeşitli zorluklara da neden olmuştur (Alım, 2021, s. 16).

Kavramı kuramsallaştırmaya yönelik araştırmalar yapan Schiavo'ya (2007, s. 6-7) göre sağlık iletişimi; bireyleri, kitleleri, politikacıları, hekimler ile diğer tüm sağlık çalışanlarını olumlu yönde etkilemek, desteklemek, sağlıkla ilgili bilgileri paylaşmak için gerçekleştirilen çok yönlü ve çok disiplinli bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır.

Sağlık ve İnsan Hizmetleri Dairesi Hastalıkların Kontrolü ve Önleme Merkezleri (Centers for Disease Control And Prevention-CDC) (2023) kavramı sağlıkla ilgili kararlar üzerinde etkili olmak, bilgilendirmek için iletişim biliminin çok yönlü bir alt dalı olarak bu disipline ait yöntem ve tekniklerin kullanılması, uygulanması şeklinde açıklamıştır. Sağlık iletişimini bir sanat ve teknik süreç olarak açıklayan CDC (2023), eylemin etkin şekilde yönetilmesi için iletişim stratejilerinin kullanımı ve sonuçlarının incelenmesine de vurgu yapmaktadır. CDC, bireyleri sağlık iletişimi konusunda etkileme ve bilgilendirme yöntemleri ile toplumların sağlık sonuçlarını olumlu açıdan geliştirmeyi hedeflemektedir (Işık, 2019, s. 1981).

Sağlık iletişimi, iletişim biliminin bir alt dalı olarak iletişim stratejileri özelinde yürütülen bir disiplindir. 2000’li yıllardan sonra da üzerinde araştırma yapılmaya başlanmıştır (Ayaz ve Ayaz, 2017, s. 147). Sağlık iletişimi bazı araştırmalara (Şantaj ve Tekin, 2020) göre bir süreç olarak açıklanmaktadır. Şantaj ve Tekin’e göre (2020, s. 242) hastadan sağlığı ile ilgili bilgilerin alınması, tedavinin planlanması ve değerlendirilmesi, hastanın bunlar hakkında rıza beyanı vermesine ait başlangıçtan bitişe kadar olan tüm süreç sağlık iletişimi olarak değerlendirilmektedir.

Sağlık iletişimi, yukarıda verilen tanımlamalardan beslenerek birey, hekim-sağlık çalışanı ve devlet açısından 3 farklı şekilde açıklanabilmektedir. Birey açısından sağlık iletişiminin açıklanması iki farklı duruma göre yapılmaktadır: “Sağlık ve hastalık”. İlkinde kişinin var olan sağlığını korumasına yönelik tüm bilgilendirme ve danışmanlıklar, ikincisinde ise bireyin hastalık durumunda gerçekleştirdiği tüm tedavi süreci sağlık iletişimi olarak tanımlanabilmektedir. Sağlık iletişimi gerçekte kişilerin hastalanması ile başlayan bir süreç olmadığı için ilk olarak kişinin mevcut sağlığını korumaya yönelik bilgilendirmeyi hedeflemektedir. Hastalık durumunda tanımlanan sağlık iletişimi ise bireylerin hasta-hekim ya da hasta-diğer tüm sağlık çalışanları arasında gerçekleşen, kişinin var olan sağlık sorununun tedavisi ve sonlanması için yürütülen bir süreçtir. Bireysel açıdan tanımlanan sağlık iletişimin sadece hastalık durumunda gerçekleşmediği söylenebilmektedir. Bireysel sağlık iletişimde süreç sıklıkla yüz yüze iletişim şeklinde yürütülmesine rağmen internet, sosyal ağlar, çevrimiçi görüşme uygulamaları ile de görüntülü/sesli ya da hem görüntülü hem de sesli olarak farklı şekillerde devam ettirilmektedir.

Hekim-sağlık çalışanı açısından sağlık iletişimi temelde hasta olan ya da olmayan birey ile yürütülen bilgilendirme ya da tedaviyi içeren ve yine iletişimin sözlü, görsel, yazılı ya da çevrim içi ortamının kullanıldığı bir süreçtir. Bu gruba ait sağlık iletişimi süreci ağırlıklı olarak hekim üzerinden yapılmaktadır. Çünkü hasta olsun ya da olmasın bireye en doğru bilgiyi doktor vermektedir. Diğer sağlık çalışanları ise sağlık iletişimde bireyin randevu oluşturma, tahlil, röntgen, manyetik rezonans (MR), ultrason gibi görüntüleme işlemlerini yapmak ile süreci ilerletmektedir. Bu grupta yer alan sağlık iletişimi özellikle Covid-19 boyunca farklı iletişim araçları ile yönetilmiştir. Bazı özel hastaneler ve aile hekimlikleri, virüsün yayılma hızını düşürmek üzere web 2.0 tabanlı görüntülü uygulamalar kullanmıştır.

Devlet açısından tanımlanan sağlık iletişimi ise daha çok genel halk sağlığını korumaya yönelik bir politikadır. Sağlık iletişimi; hastalıkların önlenmesi, sağlığın korunmasının teşviki, sağlık hizmetlerinin ekonomisinin yanı sıra genel yaşam kalitesinin ve sonradan ortaya çıkabilecek sağlık sorunlarının iyileştirilmesidir (Schiavo, 2007, s. 7). Ülkeler sağlık iletişimini, toplumların sağlık kalitesini artırdığı için önemli bir strateji olarak kabul etmektedir.

Genel anlamda sağlık iletişimi herhangi bir ayırım yapmadan ise şu şekilde açıklanabilmektedir;

“Birey ve öncelikli olarak hekim ardından diğer tüm sağlık çalışanları arasında, kişinin sağlığını korumaya ya da var olan mevcut hastalığını tedavi etmeye yönelik iletişimin farklı şekilleri ile gerçekleştirildiği ve ülkelerin toplumsal sağlık refahını artırmayı hedeflediği bir politika”.

1970’li yıllarda ABD’de 2000’li yılların başında ise Avrupa ülkeleri ile Türkiye’de geliştirilmeye başlanan sağlık iletişimi farklı uygulamalar ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İlk sağlık iletişimi uygulamalarına 1971’de ABD’de Ulusal Kanser Enstitüsü’ne (National Cancer Institute) (NCI) ait Birleşik Devletler Kanser Enformasyon Servisi’nde (Cancer Information Service) (CIS) başlanmış (Güven ve Taşkıran, 2019, s. 13), Türkiye de ise Aile Hekimliği, Anne ve Çocuk Sağlığı, Bağışlama Programı, Sağlıklı Çevre-Sağlıklı İnsan Programı, Şehir Hastaneleri, Merkezi Hastane Randevu Sistemi, Halkla İlişkiler Stratejileri Geliştirme, Sağlık İletişimi ve Medya, Kamu Spotu ve Sağlık Bilinci Eğitimi programları geliştirilmiştir (Çimen, 2020, s. 465). Sağlıkla ilgili farkındalık oluşturulması, bilgi verilmesi ve davranışların bireylerin faydasına olacak şekilde değiştirilmesi, kişi ve kurumların iletişim ve teknoloji birlikteliğinin olumlu yönde etkilenmesi sağlık iletişimi uygulamalarının genel amacını oluşturmaktadır (Öztürk ve Sabırcan, 2020, s. 36).

Sağlık İletişimi Düzeyleri

Sağlık iletişimi düzeyi; sağlık iletişiminin birden fazla kişi arasında sözlü, yazılı, görsel ya da çevrim içi olarak farklı ya da aynı gruplar arasında iletişim teknikleri ile gerçekleşmesidir. Sağlık iletişim düzeyinin merkezinde sağlık ya da hastalık ile bilgilendirme yapan ya da tedaviyi yönlendiren sağlık personelleri yer almaktadır.

Sağlık iletişimin düzeyi, gerçekleştirilen sağlık iletişiminin konusuna ve mesajı gönderen ile alan kaynağın durumuna göre farklılık göstermektedir. Sağlık iletişim düzeyleri; hasta-hekim, hasta-hasta, hasta-hasta yakını ve hastanın öznel alanında hissettiği içselliğine bağlı olarak farklı düzeylerden oluşmaktadır (Şireci, 2019, s. 7). Thomas (2006, s. 3) sağlık iletişimin düzeyini; kişisel, sosyal ağ, organizasyon, cemiyet ve toplum olmak üzere 5 farklı düzeyde toplamıştır. Koçak ve Bulduklu (2010, s.8) ise sağlık iletişim düzeylerini; hekim-hasta, grup ve kitle iletişimi olarak ayırmıştır. Diğer bir sınıflandırma da ise Tanrıverdi (2018) Koçak ve Bulduklu (2010, s. 8) gibi sağlık iletişim düzeylerini 3 farklı şekilde açıklamaktadır. Okay (2006, s. 97) ise hasta-hekim iletişimi ve sağlık kurumları-toplum iletişimi olmak üzere iki farklı sağlık iletişimi düzeyinden bahsetmektedir. Bu araştırmada sağlık iletişim düzeyleri Koçak ve Bulduklu (2010), Tanrıverdi (2018) ve Okay’ın (2006) sınıflandırmasını destekleyecek şekilde gruplandırılmıştır. Bunlar;

Hasta-hekim iletişimi: En açık tanımı ile hasta ve hekim arasında yüz yüze ya da iletişim teknolojilerinin sunduğu farklı iletişim teknikleri ile gerçekleştirilen sağlık iletişim düzeyidir. Bu iletişim düzeyinde, konuşmalar karşılıklı olarak açık bir şekilde yapılmakta ve güven ortamının oluşturulması sağlanmaktadır (Şireci, 2020, s. 9). Bireysel açıdan ilk kurulan sağlık iletişim düzeyidir. Hasta-hekim ilişkisi, hekimin her anlamda ağırlıklı olarak öne çıktığı bir iletişim sürecini kapsamaktadır (Tanrıverdi, 2018, s. 12). Bu düzey diğerlerine göre daha özel ve güven odaklı bir iletişim sürecini kapsamaktadır. İletişim boyunca sadece hasta ve hekim yer almaktadır. Güven temelli ilerleyen bu iletişim düzeyinde hekim, hastaya almak istediği sağlık konuları hakkında bilgi vermekte ya da var ise hastalığı ile ilgili öykü oluşturarak, yönlendirmeler yapmaktadır. İngiltere’de ortaya çıkan hasta-hekim iletişim düzeyi aile hekimliği uygulamalarında belirginleşmiştir (Gündoğdu, 2021, s. 29). Hasta-hekim arasında gerçekleşen bu iletişim düzeyi her iki tarafın kültürel durumu, ekonomik gücü, sosyal yapısı ve psikolojisine göre belirlenmektedir (Kutlu, Çolakoğlu ve Özgüvenç, 2010, s. 130). Hasta-hekim iletişiminde hastalıklara teşhis konulup, tedavisinin yapılması için gerekli olan tüm bilgiler bu düzeyde elde edilmekte ve daha çok sözlü iletişim ile gerçekleşmektedir (Işık, 2021, s. 2020). Berry’ya (2006) göre hasta-hekim iletişimini etkileyen 4 önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar;

- Hekimlerin cinsiyet, kişisel özellikleri ile mesleki deneyim yılı,
- Hastanın kişilik özellikleri,
- Hekim ve hasta arasındaki sosyo-kültürel, ekonomik farklılıklar,
- Durumsal etkenler (Hastanın korkuları, hastalığın varlığı).

Hekim ile hasta arasındaki ilişkinin yukarıda sıralanan nedenlere bağlı olarak istenmeyen yönde ilerlemesi bazı sorunlar ortaya çıkartabilmektedir. Hastaların memnuniyetsizliği, planlanan tedaviye uymama, yanlış tedavi için yasal süreçlerin başlatılması bunlara örnek olarak verilebilmektedir (Tanrıverdi, 2018, s. 12). Bunlar gibi olumsuz durumların yaşanmaması, hastaların en iyi şekilde sağlık hizmetinden faydalanabilmesi için hasta-hekim arasında anlayış, güven ile diyaloga dayanan sürecin oluşturulması ve devam ettirilmesi gerekmektedir (Güven ve Taşkiran, 2019, s. 15).

Grup İletişimi: Belirli bir hastalığa sahip birden fazla insanın başta hekim ve diğer sağlık çalışanları ile gerçekleştirdiği iletişim düzeyidir. Grup iletişimde ilk olarak hasta olan kişiler ile iletişim kurulsa da genel anlamda tüm vatandaşların bu eğitimlerden faydalanması amaçlanmaktadır. Bu açıdan bu iletişim düzeyi kolektif bir iletişim şekline dayanmaktadır. Grup iletişimi sıklıkla toplumda yaygın olarak görülen hastalıklara yönelik bilgilendirme ya da hastalara eğitim verilmesi amacı ile yapılmaktadır. Örneğin; genel nüfusta görülme sıklığı yüksek olan şeker hastalarına devlet, üniversite ya da numune hastaneleri belirli aralıklarda grup iletişimi yolu ile sağlık eğitimleri vermektedir. Grup iletişimi ile hastaların yaşam koşulları olumlu yönde geliştirilebilmektedir (Tanrıverdi, 2018, s. 12). Grup iletişimi ortak karar alma konusunda önem taşımaktadır (Gündoğdu, 2021, s. 32). Grupta yer alan üyeler ortak iş birliğine ve koordinasyona açık kişilik özelliklerini taşımaktadır. Grup iletişimde; öğrenme, tutum değişikliği, farkındalık oluşturma ve tedavinin uygulanma sürecine yönelik bilgilendirme gibi faaliyetlerin aktarımı tüm üyeler ile sağlık çalışanları tarafından ortak bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Grup iletişimi bir medya aracılığı ile yapılabileceği gibi kişilerarası iletişim şeklinde araçsız olarak da yürütülebilmektedir.

Kitle iletişimi: Sağlıkla ilgili bir sorunun topluma duyurulması, fayda sağlayacak sağlık davranışının insanlara tanıtılması için geleneksel ve yeni medya araçları üzerinden yürütülen sağlık iletişim düzeyidir. En büyük avantajı aynı anda mesajın tüm topluma aktarımıdır. Sağlık iletişimin en önemli boyutu kitle iletişimdir (Koçak ve Bulduklu, s. 8). Kitle iletişim araçları uzun süredir kabul edilmiş sağlık davranışlarını tek başına değiştirecek güce sahip olmasa da bilinç oluşturma açısından önem taşımaktadır. Bu açıdan diğer iletişim düzeylerine göre daha fazla kamuoyu oluşturma yeterliliğine de sahiptir. Kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler sağlık iletişim düzeylerinde de değişikliğe neden olmuştur. Hâlâ etkisi devam eden Covid-19 sürecinin başından bu yana bilgilendirmeler ağırlıklı olarak yeni iletişim teknolojilerinden olan internet ve çevrimiçi uygulamalar üzerinden devlet yetkilileri tarafından yapılmıştır. Özellikle Twitter, Covid-19 sürecinde salgın hakkında bilgilendirme yapmak amacı ile devlet yetkilileri tarafından kullanılmıştır (Kazaz ve Acar, 2021, s. 200). Bunun yanında geleneksel kitle iletişim araçlarından televizyon da sağlık iletişiminin kitlesel olarak yürütüldüğü bir diğer medya aracı olarak kullanılmıştır. Hız, güvenilir bilgi, kolaylık, toplu erişim gibi avantajlarının yanında sosyal ağların salgın hastalıklar döneminde bilgilendirme açısından daha fazla korku üretebilmektedir (Gülner ve Acar, 2021, s. 159).

Sağlık İletişimi Modelleri

Sağlık iletişimi modelleri; sosyal psikolojinin davranış modelleri ve iletişim biliminin bazı yaklaşımlarının sağlık iletişimine entegre edilmiş yeni bir hâli olarak tanımlanabilmektedir (Koçak ve Bulduklu, 2018, s. 9). Sağlık bakım hizmetlerinde gelişmelerin yaşanması ve diğer alanlarda medyana gelen teknik yönler 1990'lı

yıllarda sağlık iletişiminde modellerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Tanrıverdi, 2018, s. 9). Sağlık iletişim modelleri bu açıdan sadece kendi başına belirginleşmemiş, diğer alanların katkıları ile iletişim bilimlerine uyarlanmaya çalışılmıştır. Literatürde iki farklı sınıflandırma bulunmaktadır. İlk sınıflandırma kişilerin sağlık konularında tutum ve davranışlarını olumlu yönde değiştirmeye yönelik olan sağlık iletişimi modelleri (Koçak ve Bulduklu, 2010; Tanrıverdi, 2018; Şireci, 2019; Gündoğdu, 2021) ikincisinde hastanın tedavi sürecine yönelik hasta-hekim karar verme modelleri (Güven ve Taşkırın, 2019; Çimen, 2020; Alım, 2021) yer almaktadır. Sağlık iletişiminde baz alınan ilk sınıflandırma daha çok süreçte kişiyi merkeze oturtan, bireysel davranışlarının hekim tarafından gözlemlendiği modellerden oluşmaktadır. Buna bağlı olarak da sağlık iletişimi modelleri, bu araştırmanın konusuna göre ilk sınıflandırma üzerinden aşağıda açıklanmıştır.

Retorik Model: Kelime olarak güzel söz söyleme sanatı olarak bilinen retorik, sağlık iletişimi modelleri özelinde sözlü ya da sözsüz olarak alıcının zihninde hedeflenmiş anlamın oluşturulmasıdır. Diğer bir açıdan ise retorik belli bir durumda ya da olayda inandırma ve kabul ettirme tekniği olarak da açıklanabilmektedir. Retorik model, iletişim sürecinde alıcının bir konu hakkındaki tutum ve davranışlarının değiştirilebileceğini savunmaktadır. Koçak ve Bulduklu (2010, s. 9) ise retorik: ikna edici söylemin iletişim boyunca kullanılması şeklinde tanımlamaktadır. Retorik model iletişim sürecinde anlayış meydana getirme, tutum oluşturma, tutum güçlendirme ve tutum değiştirme olmak üzere 4 temel amacı gerçekleştirmek için inşa edilmiştir (Tabak, 2006, s. 43). Retorik yaklaşım modeli, anlayış temelli sorunları çözmeye ve iletişim sürecini olumlu yönde sonlandırmayı hedeflemektedir. Sağlık iletişimi sürecinde retorik model, kaynak ve hedef arasındaki mesajın iletilmesinden ortaya çıkan sorunların çözümü için uygun bir model olarak kullanılmaktadır. Sağlık iletişim kampanyalarında da çoğunlukla bu model kullanılmaktadır (Çınarlı, 2019, s. 123). Retorik modelin iletişim sürecinde belirleyicisi hekimdir. Hekim, hastanın zihninde oluşturmak istediği tutum ve davranış değişikliğine yönelik algıları sözlü ya da sözsüz mesajlar yolu ile iletmektedir. Süreçte hekimin amacı hastayı, doğru tedavi, uygun sağlık davranışı ya da kesin bilgilendirmeye ikna etmektir. Bunu da sözlü/sözsüz mesajlar yolu ile gerçekleştirmektedir. Hastanın kişilik özellikleri, sağlığına yönelik bilgileri ve sosyo-demografik özellikleri retorik iletişim sürecinde problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Hekim, stratejik bir iletişim tekniği ile süreci hastanın faydasına olacak şekilde sonlandırabilmektedir.

Semiyotik Model: Semiyoloji; simge, sembol ve işaretlerin toplumsal uzlaşa ya da mitler çerçevesinde yorumlanması olarak tanımlanmaktadır. Üzerinde anlam birliği sağlanan göstergeler bütünüdür. Temelinde yine ilk olarak kişilerarası iletişim için geliştirilmiş bir yaklaşım olan semiyotik, sağlık alanında kullanılan işaretlerin sağlık iletişimi sürecine uyarlanmış hâlidir (Koçak ve Bulduklu, 2010, s. 9). Semiyotik model, özneler arasında göstergeleri kullanarak bir iletişim ortamının oluşmasını sağlamaktadır (Tanrıverdi, 2018, s. 9). Bu model, sağlık iletişimde genel olarak işaretler ya da göstergeler eşliğinde kullanılmaktadır. Semiyotik modelde sözlü ya da sözsüz iletişimden çok gösterge, işaret, sembol ya da görsellerin daha fazla kullanımı söz konusudur. İletişim sürecinde insanlar üzerinde bu sıralanan unsurlar da etkili olmaktadır.

Fenomenolojik Model: Fenomenoloji, nitel bir araştırma yöntemi olarak insanların bir olay ya da kavrama ilişkin düşünce, algı, tutum ve davranışlarını belirlemeye çalışan bir yaklaşımdır. Özneyi ve onun yaşamışlıklarını temel alan bu yaklaşım, olaylarının başlıca özelliklerinin kişisel deneyim, gözlem ve betimleme ile aktarılmasını kapsamaktadır (Gündoğdu, 2021, s. 37). Bu model, özellikle başta hekim olmak üzere diğer sağlık çalışanlarının mesleki tecrübelerinden beslenmektedir. Fenomenolojik yaklaşımda iletişim sürecinde bir aracı yer almamakta ve tüm mesajlar alıcı/verici arasında doğrudan gidip gelmektedir. Bu yüzden de iletişimde diğer modellere kıyasla daha az sorunların ortaya çıktığı bir modeldir fakat iletişim sürecinde sağlık çalışanların tecrübelerini her zaman doğru yorumlayamayacağı inancından dolayı bazı eleştirilere de

açaktır (Gündoğdu, 2021, s. 37). İletişim şekli yüz yüze olduğu ve araya bir araç girmediği için bu model hastanın tedavi sürecine olumlu katkılar sağlamaktadır (Şireci, 2019, s. 15). Sağlık iletişimi sürecinde hastanın anlattıklarının hekim ya da diğer sağlık çalışanlarının sahip olduğu subjektif deneyimler ile çözümlenmesi beklenmektedir.

Sibernetik Model: Sibernetik, nesne ya da öznelere tüm karmaşık sistemlerinin incelenmesi ve denetlenmesini kapsayan bir bilim dalıdır. Bu sistem iletişim bilimlerine de uyarlanabilmektedir (Koçak ve Bulduklu, 2010, s. 9). Sağlık iletişimi özelinde ise süreçteki tüm karmaşıklığın giderilmesi için en uygun model olarak görülmektedir (Gündoğdu, 2021, s. 37). Model hasta ya da hekimin davranışlarının altında yatan alt nedenlerin olduğunu savunmaktadır. Bu davranışların ortaya çıkmasında ise aile ya da yakın ilişkilerin bir çevresel etken olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca sibernetik model sağlık iletişiminde kişiyi etkileyen; alt sistem, sistem ve süper sistemi de içine almaktadır. Süreç bireyi etkileyen tüm unsurları kapsayacak şekilde ilerleme gösterirken, sistemlerin soyutlanmasının sonuç üzerinde olumsuz durumlar ortaya çıkarabileceği ön görülmektedir (Şireci, 2019, s. 16).

Sosyo-Psikolojik Model: Sağlık iletişimi sürecinde kişinin hem sosyal hem de psikolojik olarak aynı anda değerlendirildiği modeldir. Model, kişiyi sadece bireysel olarak kişilik özellikleri bağlamında değil ait olduğu sosyal alana göre de incelemektedir. Bu açıdan sağlık iletişimde hekim, hastanın bu kriterlerini göz önüne alarak yorumlama yapmaktadır. Sosyo-psikolojik modelde başta hekimler olmak üzere diğer personeller, duyguların yanında sosyal unsurları da sağlık iletişimi sürecine katarak ilerleme göstermektedir.

Sosyo-Kültürel Model: Bireyin yaşadığı toplumsal çevrenin kültürel değer yargılarından etkilendiğini belirleyen bir modeldir. Modele göre toplumsal alanda roller yer almaktadır. Sağlık iletişim sürecinde de hasta ya da diğer sağlık çalışanı bu rolü oynamaktadır. Roller ise bireyin ait olduğu kültürel yapıya göre belirginleşmektedir. Sosyo-kültürel model ortak davranış ve tutum bilincine de vurgu yapmaktadır. Hekim ya da diğer sağlık personelinin görev yaptığı toplumun kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olması ve sağlık iletişimi sürecinde yönlendirmelerini de buna göre yapmasıdır.

Eleştirel Model: Bu model toplumda yer alan tüm insanların sağlık hizmetlerinden eşit olarak yararlanmadığı ve sağlık uygulamalarının da belirli ideolojilerin çıkarına göre yapıldığını savunan bir yaklaşımdır. Model, sosyo-ekonomik özellikleri düşük olan kesimlerin sağlık iletişimi sürecine dahil edilmediğine de vurgu yapmaktadır. Toplumsal olanaklardan uzak olan yerleşim yerlerinin sağlık sorunlarının giderilmesini öncelleyen eleştireller, sağlık iletişimi modellerinin de eşit olarak tüm topluma sunulmadığını dillendirmektedir.

Yöntem

Araştırmanın yapılabilmesi için ilk olarak Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu'ndan 17.03.2023 ve 2023/1-39 sayılı karar no-12 ile etik kurul onay izni alınmıştır. Araştırma 18.03.2023-21.03.2023 tarihleri aralığında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntem ve araştırmanın aşamaları aşağıda sırası ile verilmiştir.

Çalışmada kullanılan yöntem ve araştırmanın aşamaları aşağıda sırası ile verilmiştir.

Araştırma

Bu araştırma betimleyici araştırma türünde yapılandırılmıştır. Araştırmacı, bu tür ile hekimlerin, hastalar ile kurdukları sağlık iletişim sürecini eksiksiz bir şekilde betimlemek istemektedir.

Amaç

Araştırmada hekimlerin sağlık iletişim süreci, literatür kısmında verilen teorik bilgilere dayanarak betimlenmek istenmiştir. Araştırmanın, amacına ulaşabilmek için aşağıda yer alan araştırma soruları yazılmıştır;

Araştırma Sorusu 1: Hekimlerin hastaları ile kurdukları sağlık iletişim düzeyinin türü hangisidir?

Araştırma Sorusu 2: Hekimlerin sağlık iletişim sürecinde kullandıkları modeller nelerdir?

Sınırlılıklar

Araştırmada hekimlere erişim noktasında bir sınırlılık oluşmuştur. Araştırmada görüşülecek hekim sayısı ilk planlamada 12 olarak belirlenmiş fakat 06.02.2023 tarihinde ülkemizde medyana gelen deprem nedeni ile sayı 10'a indirilmiştir. Çünkü 2 hekim, afet bölgesinden Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesine sevk edilen depremzedelere hizmet emiştir.

Yöntem

Çalışmada, yukarıda belirlenen amaca göre nitel araştırma yöntemlerinden olan odak grup araştırması tekniği kullanılmıştır.

Odak Grup Görüşmesi

Odak grupları daha önceden belirlenmiş konuyla ilgili bilgi edinmek amacıyla soruları cevaplayacak kişiler ile moderatör tarafından oluşan topluluğu tanımlamaktadır (Ak, 2022, s. 10). Odak grup görüşmesi, grupların ya da alt grupların kendilerinin gerçekleştirdiği ve uyguladığı davranışlar hakkında bilgi almayı ve bu davranışlarının nedenlerini ortaya çıkartmayı hedefleyen bir araştırma tekniğidir (Şahsuvaroğlu ve Ekşi, 2013, s. 128). Aynı ortak nitelikleri taşıyan küçük gruplar, davranış bilimlerine veri sunma noktasında önem taşımaktadır. Odak gruplar aynı ya da benzer nitelikleri taşıyan kişilerden meydana gelmekte ve olayların altında yatan nedenler hakkında derinlemesine bilgi sunmaktadır.

1930'lı yıllarda ortaya çıkan odak grup görüşmesi sıklıkla sosyal bilimlerin her alanında kullanılabilir. Fakat bu araştırma türünün temel çıkış noktası iletişim ve sosyal psikoloji bilimine dayanmaktadır (Yılmaz ve Oğuz, 2011, s. 97). Türkiye'de yapılan araştırmalarda da bu teknik yoğun olarak kullanılmaktadır (Şahin, Suher ve Bir, 2009, s. 61).

Odak grup görüşmeleri; yaş, gelir, meslek gibi aynı demografik özellikleri paylaşan 6-8 kişi ile gerçekleştirilmektedir. Odak grup görüşmelerinde üzerinde uzlaşma sağlanmış üye sayısını net değildir. Yılmaz ve Oğuz'a (2011, s. 101) göre küçük gruplar (6-8 kişi) ile araştırmayı yapmak konunun incelenmesi için daha faydalıdır ama yine de sayı hakkında görüş birliği bulunmamaktadır. Yıldırım ve Şimşek (2013, s. 188) de 6-8 kişiden oluşan grupları yeterli görmektedir. Gülcan (2021, s. 100) da odak görüşme gruplarının 6-12 kişiden oluşmasını ve görüşmelerin 3 gruba bölünerek yapılmasını tavsiye etmektedir. Bir başka görüşte ise (Işık ve Semerci, 2019, s. 57) odak grupların, 8-10 kişiden oluşması önerilmektedir.

Odak grup araştırmaları 4 aşamada gerçekleştirilmektedir; (1) Teorik çerçeveye uygun olacak şekilde soruların belirlenmesi (2) odak grubun kimlerden oluşacağı, sorulacak soruların planlanması (3) odak grup görüşmesinin yer, zaman ve mekân olarak ayarlanması ve 2-3 saat içerisinde yapılıp bitirilmesi (4) moderatörün odak grup üyelerinden topladığı verileri analiz edip, yorumlanması (şahsuvaroğlu ve Ekşi, 2013, s. 129-130).

Çalışma Grubu

Araştırmada alışma grubu oluşturulurken amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Bu rneklem, çalışmanın hedefine göre araştırmacı tarafından seçilen kişilerden oluşturulmaktadır. Amaçlı örneklemde çalışma grubunun belirli ortak özelliklere sahip olması beklenmektedir. Bu araştırmanın çalışma grubu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan 10 hekimden oluşturulmuştur. Hekimlerin alışma grubuna dahil edilmesinde aktif olarak hasta muayene eden kişiler ölçüt olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada odak gruba toplamda 18 soru yönlendirilmiştir. Formda ilk olarak hekimlerin sosyo-demografik özelliklerini betimlemeye yönelik 6 soru yer almıştır. Geriye kalan sorulardan 6 tanesi hekimlerin sağlık iletişim düzeylerini son 6'sı ise sağlık iletişim modeline yönelik algılarını açıklamak üzere hazırlanmıştır (Bakınız Ek 1). Görüşme sorularının hepsi için iletişim ve sağlık alanında akademisyen olan 2 uzmandan görüş alınmıştır. 1 iletişim, 1 de tıp profesörü soruların sağlık iletişimi sürecine uygun olduğuna dair görüş belirtmiştir. Son olarak ise soruların hepsi bir Türk Dili ve Edebiyatı uzmanına dil, anlam ve anlama açısından incelenmiş, anlatım bozukluğuna yönelik küçük düzeltmeler yapılmıştır. Soru formu oluşturulduktan sonra çalışma grubundan bağımsız 1 hekim ile n çalışma yapılmıştır. Pilot araştırmada, hekimin soruları anlayıp-anlamadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmacı, pilot araştırma sonunda soruların algılanabilir olduğunu saptamış ve soru formunda bir değişiklik yapmamıştır.

Odak Görüşme Soruları

Araştırmanın genel amacına ulaşabilmek için konunun kuramsal çerçevesine uygun olarak görüşme soruları yazılmıştır. Görüşme sorularından iletişim düzeyleri ile ilgili olanlar Işık (2021) ile Yılmaz ve Günay'ın (2022) araştırmalarından uyarlanarak yeniden yazılmıştır. Modeller ile ilgili olan sorular ise literatürde yer alan derleme araştırmalara göre araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bu araştırmada odak gruplarda yer alan hekimlere ek 1'de yer alan açık uçlu sorular yönlendirilmiştir.

Odak Grup Görüşmelerinin Yapılması

Araştırmacı, hekimlerin çalışma yoğunluğuna göre onların istediği tarih ve saate bağlı olarak hareket etmiştir. Odak grup görüşmelerinin tümü hastanede ortak bir alanda gerçekleştirilmiştir. Araştırma öncesinde hekimlere; çalışmanın etik kurula sahip olduğu, ses kaydı alınacağı, yazılı materyal toplanacağı ve verilerinin yasal olarak korunacağına dair bilgilendirme yapılmış, görüşmelere başlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Odak grup görüşmesinde en baştan en sona kadar hekimlere verilen kodlar kullanılmıştır. Hekimler, K1'den K10'a kadar kodlanmış ve hangi kodun hangi hekimi temsil ettiği çalışma grubuna belirtilmemiştir. Görüşmelerin hepsi cep telefonunun ses kaydedicisi ile depolanmıştır. Araştırmacı ses kayıtlarını deşifre ederken daha net yorumlama yapmak için hekimlerden yazılı cevap vermesini istemiştir. Yine veri kaybının önüne geçmek için araştırmacı görüşmeler boyunca not almıştır. Böylece katılımcıların verileri 3 farklı yöntemle kayıt altına alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada katılımcılardan toplanan verilerin yorumlanmasında betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğinde önceden toplanan veriler tema ve kodlara ayrılarak işlenmektedir. Bu teknik, verilerin sistematik bir şekilde aktarımını ve teorik çerçeveye bağlı olarak çözümlenmesini sağlamaktadır.

Tablo 1

Verilerin Kodlanması Sonucu Ortaya Çıkan Tema ve Alt Temalar

1. İletişim ve Sağlık İletişimine Yönelik Tanımlar
1.1. İletişim Kavramına Yönelik Tanımlar
1.1.1. Anlamak, Anlayış ve Anlaşılmak
1.1.2. Etkileşim ve Empati
1.1.3. Paylaşım ve Ortaklık
1.2. Sağlık İletişimi Kavramına Yönelik Tanımlar
1.2.1. Hastayı Okuma
1.2.2. Hasta Hekim İletişimi
1.2.3. Tanı ve Tedavi Hakkında İletişim
1.2.4. Hasta ve Hekim Arasındaki Anlama/Anlayış
2. İletişim ve Sağlık İletişiminin Karakteristik Yapısındaki Benzerlik ve Farklılıklar
2.1. Objektiflik
2.2. Üslup
2.3. Profesyonellik
2.4. Sempati Yokluğu
2.5. Otorite
2.6. Resmîyet
3. Hastalarla Kurulan Sağlık İletişiminin Yolu/Kanalı
3.1. Yüz Yüze İletişim
3.2. Kısmi çevrim içi İletişim
4. Hasta-Hekim İletişimini Etkileyen Faktörler
4.1. Hekimden Kaynaklanan Sorunlar
4.1.1. Yoğun İş Temposu
4.1.2. Bireysel ve Psikolojik Sorunlar
4.2. Hastadan Kaynaklanan Sorunlar
4.2.1. Sosyo-Demografik Özellikler
4.2.2. Güven Duymama
4.2.3. Psikolojik Ruh Hâli
4.2.4. Dil ve İletişim Yetersizlikleri
4.2.5. Hasta-Hekim İlişkisinin Sınırının Çizilememesi
5. Kullanılan İletişim Düzeyi ve Gerekçesi
6. Kullanılan İletişim Teknikleri
6.1. Dinleme
6.2. Hastanın Sosyolojik ve Psikolojik Durumuna Göre Hareket
6.3. Sakinlik
6.4. Gerçeklere Bağlılık
6.5. Beden Dili ve Bakışın Okunması
6.6. Hastaya Göre Davranma
7. Bilgilendirme ve Tedaviye İkna
8. İşaret, Sembol ve Simge Kullanımı
9. Tecrübelerin Kullanımı ve Faydası
10. Hastanın Öyküsünün Alınması
11. Hastanın Sosyo-Psikolojik Durumunun Sağlık İletişim Sürecine Etkisi
12. Sağlık Hizmetlerinin Toplumda Sunumuna Yönelik Düşünceler

Araştırmada öncelikli olarak tüm ses kayıtları, yazılı cevaplar ve araştırmacının notları odak grup görüşmelerinin yapıldığı sıraya göre ayrıştırılmıştır. Sıralama sonunda elde edilen ham verilerden ilk önce kodlar oluşturulmuştur. Ham verilerin arasında yer alan anlamlı yorumlardan ise temalar ortaya çıkmıştır. Araştırmanın saha kısmından elde edilen nitel verinin betimlenmesi ve temaların ortaya çıkarılması için ses kayıtları, yazılı cevaplar ve odak görüşmeler sırasında alınan notlardan ayrıştırılmaya gidilmiştir. Böylece veri seti anlamlı parçalara ayrılmış yani kodlanmıştır. Kodlanan verilerden ise yukarıda yer alan tablo 1’de de görüldüğü üzere 12 temanın ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Ayrıca bazı verilerden (1,2,3,4,6) alt temaların da belirginleştiği görülmektedir.

Bulgular

Araştırmanın bu başlığının altında katılımcılar ile yapılan odak grup görüşmeler sonucunda elde edilen veriler sırası ile incelenecektir.

Çalışma Grubunun Sosyo-Demografik Özellikleri

Hekimlerin sosyo-demografik özelliklerini belirlemek üzere 6 farklı soru hazırlanmıştır. Odak grupların sosyo-demografik özellikleri tablo 2’ye işlenmiştir.

Aşağıda yer alan tablo 2 incelendiğinde çalışma grubunun 3’ü kadın olmak üzere toplamda 10 kişiden oluştuğu görülmektedir. Çalışma grubundaki erkek hekim sayısının fazla (7 kişi) olması genel popülasyondaki cinsiyet dağılımından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2
Hekimlerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Odak Grup	Kod	Cinsiyet	Yaş	Uzmanlık	Unvan	Çalışma Yılı	Günlük Çalışma Süresi	Günlük Bakılan Hasta
I. Çalışma Grubu	K ₁	Erkek	26	Acil Tıp	Arş. Gör. Dr.	1,5	16	100
	K ₂	Erkek	39	Acil Tıp	Arş. Gör. Dr.	12	16	100
	K ₃	Kadın	27	Diş	Arş. Gör. Dr.	5	8	8
	K ₄	Kadın	26	Diş	Arş. Gör. Dr.	3	8	7
II. Çalışma Grubu	K ₅	Erkek	43	Beyin ve Sinir Cer.	Doçent Dr.	20	20	100
	K ₆	Erkek	27	Beyin ve Sinir Cer.	Arş. Gör. Dr.	2,5	20	100
	K ₇	Erkek	31	Kardiyoloji	Arş. Gör. Dr.	5,5	9	60
	K ₈	Erkek	40	Kalp ve Damar Cer.	Doçent Dr.	17	12	30
III. Çalışma Grubu	K ₉	Erkek	47	Göğüs Hastalıkları	Profesör Dr.	24	8	20
	K ₁₀	Kadın	47	Kulak Burun Boğaz	Profesör Dr.	25	8	35

Çalışma grubunda yer alan hekimlerden en küçüğünün 27 (2 kişi) en büyüğünün ise 47 (2 kişi) olduğu görülmektedir. Hekimlerin uzmanlıklarının acil tıp (2), diş (2), beyin ve sinir cerrahisi (2), kardiyoloji (1), kalp ve damar cerrahisi (1), göğüs hastalıkları (1) ve kulak burun boğaz (1) alanında olduğu anlaşılmaktadır. Hekimlerin meslekte çalışma süresi 1,5 ile 25 yıl arasında değişkenlik göstermektedir. Hekimlerin, günlük çalışma süresinin de en az 8 en fazla ise 20 saate kadar çıktığı ve günde 7 ile 100 arasında hasta muayene ettiği de elde edilen bilgiler arasında yer almaktadır.

Hekimlerin İletişim ve Sağlık İletişimi Kavramlarına Yönelik Düşünceleri

Çalışmada ilk olarak hekimlerin iletişim ve sağlık iletişimi kavramlarından ne anladıkları araştırılmıştır. 3 odak grup da genel olarak iletişim kavramının anlamak, anlaşılacak ve anlayış olduğunu belirtmiştir. Odak grubun son görüşmesinde yer alan K10 iletişiminin ne olduğunu şu şekilde açıklamıştır;

“İnsanların fikir ayrılıkları da olsa bir konu üzerinde derdini anlatabildiği, karşısındakini dinleyip anlayabildiği ve cevap verebildiği, tartıştığı ama bu kavga değil bir süreçtir benim zihnimdeki iletişim kavramı.”

İletişim kavramının tanımlanmasının ardından odak gruplara sağlık iletişiminin ne olduğu, kavramdan ne anladıkları sorusu yönlendirilmiştir. Kalp ve damar cerrahisi olan K8 sağlık iletişimini şu şekilde açıklamıştır;

“Ben sağlık iletişimini bir süreç olarak algılıyorum. Şöyle ki sağlık profesyonelleri ile sağlık hizmeti almaya gelen kişilerin, bu hasta da olabilir, hasta olmayıp rutin kontrole gelen de olabilir, ortak bir payda olan sağlıkları üzerinde karşılıklı konuştuğu, fikir alış-verişi yaptığı bir süreç olarak tanımlıyorum.”

Kardiyoloji doktoru K7 ise sağlık iletişiminin ne olduğuna dair şu şekilde görüş belirtmiştir;

“İletişimin üstünde ekstra bir şey anlamıyorum sağlık iletişiminden. Sadece konu itibarıyla bir farklılık olduğunu düşünüyorum. Anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin sağlıkla ilgili olduğu bir iletişim biçimi olarak tanımlıyorum bu kavramı.”

Hekimler iletişim kavramını empati, etkileşim, ortaklık ve paylaşım olarak da tanımlamaktadır. Odak gruplar, iletişim olgusunun hem yaşamlarının hem de mesleklerinin merkezi olduğunu vurgulamıştır.

Hekimlerin İletişim ve Sağlık İletişiminin Benzerlik/Farklılıklarına Yönelik Düşünceleri

Araştırmanın bu başlığı altında hekimlerin iletişim ve sağlık iletişimi kavramlarına yönelik düşünceleri benzerlikler ile farklılıklar özelinde betimlenmeye çalışılmıştır. K9 ve K2 kendilerinin sağlık iletişim süreçlerinin sosyal hayattaki genel iletişim tutumları ile aynı olduğunu ama yine de sağlık hizmetlerinin sunumunda bir sınır dahilinde süreci ilerlettiklerini belirtmiştir. Diğer hekimler ise sağlık iletişimi ile iletişim arasında farklılıklar olduğunu ve hastalara bu farklara uygun olarak yaklaştıklarını belirtmiştir. Beyin ve sinir cerrahisi olan K5;

“Hasta ve hekim iletişimde bir ciddiyet, bir sınır olmalıdır. Ama sosyal hayatıma baktığımda eşime, aileme ya da çevremle iletişimde bir sınır çizmiyorum. Hasta ile görüştüğümde kendi açımdan süreçteki ağırlığı korumak adına empati yapıyorum ama asla sempati yapmıyorum. Çünkü özel hayatımda bir arkadaşım gibi yaptığım gibi sempati yaparsam hastanın bana bakış açısı değişiyor.”

Acil tıp doktoru olan K2 ise iletişim ve sağlık iletişiminin kendi özelinde aynı olduğunu arada sadece otoriteyi korumak adına bir ciddiyet olduğunu şu şekilde açıklamıştır;

“Benim için benzerdir. Ben sosyal hayatta ne isem çalışma hayatımda da öyleyim. Ha doğrusu bu mudur, bilemem. Tartışmaya da açıktır. Çünkü bu biraz da kişilik, yetiştirilme tarzı ile ilgili. Doktor, ailesinde dışlanmış ise hekim hasta ilişkisinde bunu yansıtır. Ama burada önemli olan belirli kurallar içinde hastayı farklı bir katmanda görmeden iletişim kurabilmektir.”

Odak grupların hepsi iki kavram arasındaki en belirgin çizginin otorite olduğunu vurgulamış, sağlık iletişiminin bu karakteristiği nedeni ile genel iletişim tutumlarından farklılaştığını belirtmiştir.

Hekimlerin Hastalarla Sağlık İletişimi Kurma Yolu/Kanalı

Araştırmanın bu kısmında hekimlerin hastaları ile hangi yollarla iletişim kurduğu ortaya çıkartılmak istenmiştir. Hekimlerin hepsinin hastalarıyla yüz yüze iletişim yolu ile görüştükleri anlaşılmıştır. Fakat Covid-19 sürecinde bazı hekimlerin belirli sınırlar dahilinde hastaları ile çevrim içi olarak görüştüğü bilgisi de edinilmiştir. K8, K9 ve K10 pandemi döneminde sosyal ağlardan kendilerine ulaşan hastaları ile muayene için değil ama randevulaşmak ya da takibe yönelik görüşmeler yaptıklarını belirtmiştir. Bunun yanında hekimlerin hepsi hastaların kendilerini hastanenin telefonlarından arayarak da erişim sağladıklarını vurgulamıştır. Ama yine telefon ile kurulan iletişimde de sadece randevu almak ya da takipli hasta ise tedavinin seyrini öğrenmek için görüşme yaptıklarını belirtmiştir. Kulak, burun ve boğaz doktoru olan K10 hastaları ile kurduğu iletişim yolunu şu şekilde aktarmıştır;

“Ben hastalarım ile yüz yüze iletişim kuruyorum. Hastalar bana özellikle randevu bulamayınca sosyal ağlardan ulaşmaya çalışıyor. Covid-19 sürecinde bazı hastalarım ile ağlardan görüştüm mecburen ama hasta hekim sürecinde zorunlu hâller dışında bunu doğru bulmuyorum. Çünkü muayene etmeden net bir şey söylemek imkânsız.”

K4 ise hastaları ile kurduğu sağlık iletişimi yolunu şu şekilde aktarmıştır;

“Bazen benim kendi özel çevremde de oluyor. Bana sosyal medyadan mesaj atıyorlar ama bu doğru değil çünkü bizim ilk olarak dış ve ağız muayene etmemiz lazım. Mesleğimin ilk yıllarında telefonumu da hastaların takibi için veriyordum, onlar da sadece bilgilendirmek için arıyorlardı ama artık vermiyorum.”

Hekimlerin hepsinin hastaları ile olan sağlık iletişimini yüz yüze gerçekleştirdiği anlaşılmıştır. Ama deprem gibi olağan üstü hâllerde gelemeyecek hastalar için de çevrim içi görüşmeye hastanın faydasına olacak şekilde bir yere kadar açık olduklarını belirtmiştir.

Hasta-Hekim İletişimi Etkileyen Faktörler

Araştırmanın bu kısmında hekimlerin hastaları ile geliştirdikleri sağlık iletişimi sürecini etkileyen faktörler incelenmek istenmiştir. Odak grupların verdikleri cevaplara göre sağlık iletişimi hem hekim hem de hastadan kaynaklanan nedenlerden etkilenebilmektedir. Hekimlerin hepsi bu soruyu yanıtlarken özeleştiri yapmıştır. K2 bu özeleştiriye şu şekilde aktarmıştır;

“Bazen bizden kaynaklanan nedenlerden ötürü farklı şeyler olabiliyor. Mesela burada bir hastamız vefat ediyor ve biz bu hastadan sonra acile gelen başka insanlara da bakmak zorundayız. Ama o üzüntü ile yeni gelen hastaya bazen motivasyonumuz düşük olarak davranabiliyoruz. Her ne kadar yansıtılmamaya çalışsak da biz de bazen duygularımıza hâkim olamıyoruz, en nihayetinde bizler de insanız.”

K4;

“Bu süreçte her iki taraftan da kaynaklanan nedenlerden dolayı sağlık iletişimini etkileyen olumsuz şeyler olabilir. Ben genel olarak insanların bize arkadaşları gibi davranmasını, içeri girerken günaydın bile dememelerini, işlem bittikten sonra hiçbir şey demeden gitmelerini anlamıyorum. Yani bunlar benim hasta ile iletişimimi engelleyen şeylerdir.”

K2 ise hastaların şikayetlerini tam olarak anlatamadıklarından dolayı olumsuz açıdan etkilendiğini belirtmektedir. K2'ye göre şikayetlerini tam olarak anlatamayan hastalar ile hekimler iletişim kurmakta zorlanmaktadır. K2'nin görüşlerini destekleyecek şekilde K7'de şunları belirtmektedir;

“Bize gelen hastalar genel olarak yaşlı. Hastalıkları var, genelde de bize ağrı ile geliyorlar. Mesela diyorum ki “Teyze ağrın ne zamandır var?” “Çoktandır var.” diyor. Şimdi çoktandır ne demek ne kadar bir süre kast ediliyor? Kime göre neye göre çok? Bize göre çok bir saatten fazladır. İşte bundan dolayı sağlık iletişimi sürecimiz biraz grileşiyor.”

Odak grup görüşmesinde hekimlerin bazıları (K3, K4, K6) hastaların kendilerine çok yakın davrandıkları için rahatsız olduklarını belirtmektedir. K5 ise süreçte özellikle kendisinin güven duygusuna dikkat ettiğini belirtmektedir. Son olarak ise yine bütün hekimler hastaların sosyo-kültürel, ekonomik ve psikolojik durumlarının da sağlık iletişimini etkilediğini belirtmektedir.

Hekimlerin Kullandıkları İletişim Düzeyi

Araştırmanın bu başlığında hekimlerin hastaları ile gerçekleştirdikleri sağlık iletişimin düzeyi betimlenmeye çalışılmıştır. Odak grup üyelerinin hepsinin sıklıkla düzenli olarak hasta-hekim iletişim düzeyini kullandıkları belirlenmiştir. Bunun yanında özellikle acil tıp uzmanlarının (K1 ve K2) grup iletişimine, göğüs hastalıkları hekimi olan K9'un da branşı dolayısı ile kitle iletişimine yer verdiği görülmüştür. K2;

“Biz acilde çalıştığımız için buraya gelen hastalar genelde refakatçileri ile geliyor. Hastalarının durumu hakkında bilgi verirken aynı anda hepsini bir araya getirip genelde de 7-8 kişi oluyorlar, bilgiyi grup olarak veriyoruz. Yoksa hasta yakınları tek tek geliyor, bu da diğer acil hastaların zamanından alıyor.”

K9 ise özellikle akciğer kanseri hastalığının toplumda görülme sıklığının fazla olmasından dolayı köy muhtarları ile planlama yaparak tüm halka eğitim verdiklerini belirtmiştir. Böylece zaman zaman kitle iletişimin de yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak tüm doktorlar hasta-hekim iletişim düzeyinde sağlık iletişimini gerçekleştirmektedir. Hekimler bu iletişim düzeyinde hastanın kendisini özel ve rahat hissettiğini, anlatmak istediklerini daha kolay vurguladıklarını ve kendilerinin de sağlık iletişim sürecinde en fazla bu düzeyden verim aldıklarını vurgulamaktadır.

Hekimlerin Kullandıkları İletişim Teknikleri

Araştırmanın bu başlığında hekimlerin hastaları ile etkili bir iletişim kurabilmek için kullandıkları teknikler belirlenmeye çalışılmıştır. Hekimlerin hepsi öncelikli olarak muayene ya da kontrol sürecinde hastanın durumuna göre davrandıklarını belirtmiştir. Odak grup üyeleri, hastayı her zaman dinlediklerini ve şiddet olaylarına dahi maruz kalsalar sakin kalmaya çalıştıklarını vurgulamıştır.

Dış hekimi olan K3;

“Her ne olursa olsun hastalarının ruh hâline göre davranıyorum. Ben genel olarak hasta ile hastalığı ve tedavisi dışında sohbet etmiyorum. Bu da bana tüm o iletişimi yönetmeyi sağlıyor.”

Beyin cerrahı olan K5 hastaları ile kurduğu etkili sağlık iletişim sürecini bir olay üzerinden anlatmıştır;

“Ben Ege’den Karadeniz’e, Doğu’dan Batı’ya her yerde çalıştım. Şu an ise hem hekimlik yapıyorum hem de öğretim üyesiyim. Hastanın, sosyo-kültürel yapısını anlayınca tüm her şey yolunda ilerliyor. Önce dinliyorum, sonra kendim hastalık ya da tedavi ile ilgili süreci anlatıyorum ama hasta içeriye ağrı ile giriyorsa çoğu zaman konuşmadan çözebiliyorum.”

K9 ve K10 da K5 ile benzer görüşler aktarmış ve hastanın davranış şekliyle nasıl iletişim kuracağını anladığını ve iletişim kurarken her şeyi gerçeklere bağlı kalarak aktardıklarını belirtmiştir.

Hekimlerin Hastayı Tedaviye İkna Etmesi

Araştırmada hekimlerin hastalarını tedaviye ikna etme durumları da incelenmiştir. 12 yıldır acil tıp uzmanlığı yapan K2;

“Ben hastalarımı hemen bırakmıyorum ve dönüş kapısını her zaman açık bırakıyorum. Önce güzelce her şeyi aynı karşımda annem, babam varmış gibi anlatıyor sonra karar benim diyorum. Hayır derse, bakıyorum yanında kızı var gidip onunla konuşuyorum durumun ciddiyetini. Kızı da hastayı ikna edemiyorsa birkaç kere odaya girip çıkıp kendimi hatırlatıyorum. Genelde hastamı ikna ediyorum, vicdanen de rahat oluyorum. Ama ne olursa olsun vücut bütünlüğü denilen bir şey var hasta eğer hâlâ direnç gösteriyorsa artık çekiliyorum.”

Kardiyoloji hekimi olan K7 ise

“Tıpta zorlama yoktur, tedavi de zorla hasta istemeden olmaz. Ben tedavi olmaz ise olabileceklerini anlatıyorum. Böyle yapınca zaten hasta kabul ediyor benim gözlemim. Bize gelen hastalar yaşlı genellikle, onlar ikna olmaya daha yatkın. Burada güven çok önemli, bize güveniyorlar.”

Odak grup üyeleri hastanın faydasına olacak şekilde detaylı bilginin ve eğer tedavi olunmaz ise karşılaşılabilecekleri durumları aktardıklarını ama ne olursa olsun bedeninin dokunulmaz olduğunu belirtmiştir.

Hekimlerin İşaret, Sembol ve Simge Kullanımı

Çalışmanın diğer bir sorusunda hekimlerin sözel iletişimden farklı olarak hastaları ile nasıl iletişim kurdukları da araştırılmıştır. Hekimler genel olarak sözel iletişim kurduklarını ama dezavantajlı grupta yer alan hastalar için özel çaba harcadıklarını belirtmiştir. K10;

“Biz kulak, burun ve boğaz servisi olarak 2 hekim, 1 sekreterimize işaret dili eğitimi verdik. Konuşamayan ya da duyamayan hastalarımız var, onlarla bu şekilde iletişim kuruyoruz. Ama bazen bu arkadaşlar olmuyor ben yalnız oluyorum. Eğer hasta yazabiliyorsa yazarak, yok yazamıyorsa dudaklarını okuyarak iletişim kurmaya çalışıyorum. Bu hastaların bu yetileri olmadığı için çok gergin, sinirli oluyor elinde olmadan. Hiç baskı yapmıyorum yaz yaz diye, dışarı çıkıyorum sen rahatça yaz diyorum 10 dakika sonra geliyor.”

Beyin cerrahı olan K5 ise özellikle toplumda görülme sıklığı yüksek olan vakalarda poster kullandığını belirtmiştir. K5;

“Odamda bir omurga posteri var kendim çizdim. Hastaya, hastalığını bu posterden anlatıyorum en azından zihninde hastalığı canlanıyor, faydasını da görüyorum.”

Odak grup üyelerinin hepsi hastanın daha kolay anlaması için bazen hastalıklarını, bedenin neresinde olduğunu da çizerek anlattıkları belirtmiştir.

Hekimlerin Tecrübelerinin Sağlık İletişime Etkisi

Çalışmanın bu başlığında hekimlerin tıp alanındaki tecrübelerinin sağlık iletişimine olan etkisi ortaya çıkartılmak istenmiştir. Hekimlerin hepsi genel olarak yaşadıkları her günün gelecekte hastalarla olan iletişim sürecine yönelik ip uçları verdiğini belirtmiştir. K8 hekimlik yaptığı 17 yılın kendisine ne gibi tecrübeler kattığını şu şekilde aktarmıştır;

“Hasta her şeyi farklı yorumlayabiliyor. Mesela hastalığı için başka bir branşa da gitmesi lazım benden doktor ismi önermemi istiyor, diyorum şuna git. Orada iyi olursa Allah’tan kötü olursa benden biliyor. Bunu ilk çalışma yıllarımda çok yaptım ama artık yapmıyorum. Benim süttten ağzım çok yandı. Kendimin çok yıprandığımı hissediyorum en büyük tecrübem bu oldu.”

K10 da K8 ile benzer yorumlar yapmış ve çoğu şeyi önceden yaptığını çünkü artık yıprandığını belirtmiştir. K8 de yaşadıklarının kendisini olumsuz açıdan çok etkilediğini ve artık hastaları ile daha resmi ilişki kurduğunu belirtmiştir.

Hastanın Öyküsünün Alınma Durumu

Araştırmada odak grup üyelerinin hastalarına ait tüm sağlık geçmişini öğrenip öğrenmediklerine dair de soru yönlendirilmiştir. Tüm hekimler hastaların hastalıkları ile ilgili detaylı bir öyküsünü aldığını, muayenenin ilk basamağının bu olduğunu vurgulamıştır.

Hastanın Sosyo-Kültürel Durumunun Sağlık İletişim Sürecine Etkisi

Araştırmanın bu bölümünde hastalarının sosyo-psikolojik özelliklerinin sağlık iletişimi üzerindeki etkisi hekimler özelinde ortaya çıkartılmak istenmiştir. Hekimlerin hepsi hastanın faydasına olacak şekilde onların durumlarına göre hareket ettiğini belirtmiştir. Bu durumun özellikle dış hastalıklarında belirginleştiğini ifade eden K4;

“Bizim bölüme psikolojik nedenlerden dolayı gelen hasta çok oluyor. Geçenlerde bir hastamız vardı, ruhsal tedavi görüyor ve dönem dönem bazı şeyleri çok düşünüyor. Dişlerini beyazlatmak istediğini söyledi bize oysa beyazlatacak bir şey yoktu, beyazdı zaten. Durumu araştırınca anladık rahatsız olduğunu ve kibarca ihtiyacının olmadığını anlattık. Bunlar oluyor ve daha hassas davranmaya özen gösteriyoruz.”

K7 hastaların sosyo-psikolojik durumlarının sürece etkisini şu şekilde açıklamıştır;

“Hastanın o anki durumu nasılsa o seviyeye iniyorum. Şimdi içeri giren bir kadın hasta giyimine kuşamına özenli, resmi, duruşu da mesafeli ise ona göre köyden bir teyze gelmiş ise ona göre iletişim kuruyorum. Hepsine hanımefendi diye hitap edince bazen durumlar tersine de dönüyor. Köyden gelen teyze alınabiliyor bunu resmiyet, samimiyetsizlik olarak algılıyor.”

K6 da K7 ile benzer görüşlere sahip olduğunu ama kendi felsefesinin “hastalık yoktur, hasta vardır” üzerine kurulduğunu belirtmiştir. K6 buna bağlı olarak her hastanın bireysel özelliklerini, değer yargılarını hatta ekonomik durumunu bile gözettiğini ve kendisini de hastasının seviyesine çekerek iletişim kurduğunu belirtmiştir.

Hekimlerin Sağlık Hizmetlerinin Toplumuna Sunumuna Yönelik Düşünceleri

Araştırmanın son kısmında hekimlerin sağlık hizmetlerine yönelik düşüncelerine yer verilmiştir. Hekimler, sağlık hizmetlerinin her bireye eşit ve uygun bir şekilde dağıtımına yönelik farklı görüşler belirtmiştir. K1, K2, K8, K9 ve K10 özel hastanelerin varlığına bağlı olarak sağlık hizmetlerinin eşit olarak sunulmadığını, sağlığın ticari bir boyuta kavuşması ile ekonomik gücü olmayanların bazı olanaklardan mahrum kaldığını belirtmiştir. K3, K4, K5, K6, K7 ise Türkiye'nin sağlık hizmetleri alanında iyi olduğunu vurgulamıştır. Bütün hekimler sağlık hizmetlerinin sunumunda randevu süresinin azlığı, günlük bakılan hasta sayısının fazla olması ve mesai saatlerinin çok olması nedeni ile kendilerinin de hastalarına istedikleri gibi bir hizmet sunamadığını, şartların iyileştirilmesi ile kalitenin daha fazla artacağını da düşünmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Betimsel araştırma ile yapılandırılan çalışmada toplamda 7 farklı branştan 10 hekim ile görüşülmüştür. 3 farklı gruba yapılan odak görüşmeleri sonunda elde edilen veriler, araştırmanın teori kısmı ile birleştirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada ilk olarak Yılmaz ve Günay'ın (2022, s. 82) çalışma sonuçlarını destekleyecek şekilde hekimlerin iletişim ve sağlık iletişimi kavramına yönelik düşüncelerinin diyalog, etkileşim, anlama gibi açılardan birbirine yakın olduğu ve ortak özellikleri kapsadığı saptanmıştır. Bu açıdan sağlık iletişiminin de karşılıklı etkileşim ile kurulduğu ve insanların duygu/düşüncelerini karşı tarafa aktardığı anlaşılmıştır. Hekimlerin sağlık iletişimini, iletişimden farklı olarak sadece tıbbi konular üzere kurulan özel bir alan olarak tanımladıkları ortaya çıkmıştır. Bazı hekimlerin (K10) ders sorumlulukları olduğu için sağlık iletişimine kavramsal açıdan daha hâkim olduğu görülmüştür. Genel olarak ise bütün hekimlerin sağlık iletişimi kavramını, iletişim olgusundan beslenerek açıkladığı ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak da araştırmanın bu kısmında her iki kavramın sadece konu açısından özel bir alan ortaya çıkarttığı sonucu elde edilmiştir. Nitekim araştırma bulguları incelendiğinde hekimlerin sağlık iletişimi kavramına yönelik olan düşüncelerinin iletişim olgusundan kopuk olmadığı belirlenmiştir. Ulaşılan bu sonuç aynı zamanda hekimlerin sağlık iletişimi ve iletişim tutumlarındaki farklılıklar/benzerlikler hakkında da bir veri sunmuştur. Hekimlerin sağlık iletişim sürecinin, otorite açısından farklı olduğunu anlaşılmıştır. Bu farklılığında muayene ya da tedavi sürecinin bir parçası olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında hekimlerin, mesleki etik kurallarını korumak için de üslup, nesnellik ve ciddiyet gibi konulara da daha fazla önem verdiği belirlenmiştir. Araştırmanın bu bulgusu Aydın ve Şahin'in 2016 yılında gerçekleştirdikleri hasta ve hasta yakınlarında görülen iletişim problemlerine yönelik çalışmalarının bazı kısımları ile de benzerlik göstermiştir. Aydın ve Şahin (2016, s. 80) sağlık iletişim sürecindeki öfke, kaygı ve stress gibi ortaya çıkabilen fiziksel gerginliği engellemek adına hekimlerin, hasta ya

da hasta yakınlarına bazı değer yargılarını hatırlattıklarını saptamıştır. Diğer bir ifade ile Aydın ve Şahin (2016, s. 80) de araştırmasında otoriteyi korumanın sağlık iletişimi sürecine has bir özellik olduğuna yönelik bulgular elde etmiştir.

Araştırmanın bir başka bulgusunda ise Çimen'in (2020) bulgularına benzer şekilde hekimlerin hastaları ile yüz yüze iletişim kurmayı tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Çimen'e (2020, s. 474-475) göre yüz yüze iletişim sağlık iletişimi sürecindeki en başarılı iletişim düzeyidir ve hastanın aktif katılımını gerektirmektedir. Bu araştırma sonunda, Covid-19 döneminde internet uygulamalarından kısmi çevrim içi görüşmeler yapan hekimlerin, bu kanallara sıcak bakmadıkları yüz yüze iletişime daha yatkın oldukları anlaşılmıştır. Hekimlerin yüz yüze iletişimi hastalarına daha çok fayda sağladığı için tercih ettikleri belirginleşmiştir. Ortaya çıkan bu sonuçta fiziki muayenenin olmamasının neden olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin sağlık hizmetlerinin sunumunda yüz yüze iletişimin baskın olduğu bilinmektedir. Araştırmacıda, insanların bu iletişim şekline alışkın olmasının yanında çevrim içi ortamların güvenli olmayışının da hekimlerin tercihinde bir etken olduğu düşüncesi belirginleşmiştir. Nitekim Vardarlıer ve Öztürk'ün (2020, s. 15) de belirttiği üzere sosyal medya gibi çevrim içi uygulamalar sahte hekimlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Araştırmacının bu öngörüsünün doğrulanması başka bir araştırmanın konusu olduğu için gelecekte yapılabilecek araştırmalarda özellikle Covid-19 döneminde çevrim içi uygulamalardan hizmet veren hekimler ile yüz yüze iletişim kuran hekimlerin iletişim motivasyonları incelenebilir, karşılaştırma yapılabilir.

Literatür incelendiğinde araştırmanın yukarıdaki kısımlarında da vurgulandığı üzere sağlık iletişim sürecini etkileyen faktörler ağırlıklı olarak hasta ya da hasta yakınları açısından incelenmiştir. Aydın ve Şahin (2016), sağlık iletişim sürecini etkileyen faktörleri hasta ve hasta yakınları özelinde incelemiş ve problemlerin içsel ve çevresel olmak üzere iki faktörde toplandığını belirtmiştir. Araştırmada (Aydın ve Şahin, 2016, s. 77-76) sağlık iletişim sürecinin kişinin kendisinden kaynaklanan korku, endişe, merak, güvensizlik ve önyargı ile çevreden kaynaklanan bekleme süresi ya da hasta yakınlarının sergilediği kaba davranışlardan kaynaklandığı tespit edilmiş, hekimlere yönelik ise bilgi verilmemiştir. Başka bir araştırmada ise Mansur (2022, s. 57) sağlık iletişimde yaşanan sorunları hekimlere uygulanan şiddet özelinde yine hasta açısından incelemiştir. Araştırma (Mansur, 2022, s. 57) sonunda hekimlerin etkili iletişim becerilerindeki yetersizliğin hasta açısından sağlık iletişimini etkileyen bir faktör olduğu saptanmıştır. Güzel ve diğerleri (2022, s. 38) ise araştırmasında hem hekim hem de hastalar ile yüz yüze görüşme yaparak sağlık iletişimindeki bazı sorunları belirlemeye çalışmış ve her 2 taraftan da kaynaklanan sorunlardan dolayı sağlık iletişim sürecini etkileyen faktörlerin varlığına işaret edilmiştir. Bu araştırma da ise alanda bulunan bu eksiklikten dolayı sadece hekimlerin görüşlerine başvurulmuş ve Güzel ve diğerlerinin (2022) çalışmalarında elde ettiği sonuçlar desteklenmiştir. Bu araştırma sonucunda hekimlerin sağlık iletişimindeki sorunları iki kümede toplanmıştır. İlkinde hekimlerin kendi özel yaşamlarında var olan nedenlerinden dolayı sağlık iletişim sürecinin bazen sekteye uğratıldığı anlaşılmıştır. Hekimlerin buna çözüm bulmak için çabaladığı da araştırmacının dikkatini çekmiştir. Hekimler bu soruya cevap verirken yüz ifadelerinde bir pişmanlık belirginleşmiştir. İkincisinde ise hastaların tutum ve davranışlarının sağlık iletişim sürecini olumsuz açıdan etkilediği anlaşılmıştır. Yılmaz ve Şireci (2020, s. 366), Işık (2021, s. 736) ile Güzel ve diğerlerinin (2022, s. 43) araştırma sonucunu destekleyecek şekilde bu araştırmada da hastanın sosyo-kültürel yapısının, düşüncelerini anlatma, dil ve kendini ifade etme yetisinin ve psikolojik sorunlarının sağlık iletişimi sürecini olumsuz bir şekilde etkilediği saptanmıştır. Hekimlerin bu gibi durumlarda hastalarının tüm sosyo-psikolojik özelliklerine göre davrandığı da elde edilen başka bir sonuçta yer almıştır. Bu sonuç ayrıca hekimlerin, sosyo-psikolojik ve sosyo-kültürel modelde hizmet verdiğini de ortaya

çıkartmıştır. Araştırmacıda, hekimlerin görüşlerinden hareketle bu gibi sorunların yaşanmaması için hastalara ve kendilerine profesyonel sağlık iletişimi eğitimlerinin verilmesinin istendiğine yönelik bir düşünce belirginleşmiştir.

Araştırmanın bir başka bulgusundan ise odak grup üyelerinin en çok hekim-hasta sağlık iletişim düzeyini kullandığı ortaya çıkmıştır. Çünkü bu iletişim düzeyinde hekim hasta ile birebir konuşmakta ve tüm geçmiş hastalık/sağlık öyküsünü almaktadır. Bu iletişim düzeyi hekimlerin sibernetik modelini kullandığını da göstermiştir. Yine Türkiye'nin sağlık hizmeti sunumunun bir sonucu olarak bu düzeyin çok kullanıldığı düşünülse de hekimlerin hastalarına daha kaliteli bir hizmet vermek istediği için bu düzeyi kullandığı anlaşılmıştır. Bunun yanında hekimlerin de kendi açılarından en çok bu düzeyde doyum yaşadıkları saptanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara Güven ve Taşkıran'ın (2019, s. 27) sağlık iletişimde hasta-hekim ilişki modellerini belirlemeye yönelik gerçekleştirdiği çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Güven ve Taşkıran (2019, s. 27) da hekimlerin en çok müzakereci model ile sağlık iletişim sürecini ilerlettiğini saptamıştır. Yukarıda yer alan paragraflarda da belirtildiği üzere iletişim sürecinde kullanılan modeller farklı sınıflandırılmalarda yapılabilmektedir. Sibernetik model ile müzakereci model birbirine benzerlik göstermektedir. Bu açıdan müzakereci modelde hastanın kişisel düşünceleri ve değer yargılarına en uygun olan tedavinin tavsiye edilmektedir (Çimen, 2020, s. 473). Bu araştırmanın bulguları ile benzerlik gösterecek şekilde Keleş ve Güven (2022, s. 203) de hekimlerin en çok müzakereci modelde sağlık iletişimi kurduğunu belirlemiştir. Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle hekimlerin grup ya da kitle iletişimini bazı dezavantajlardan dolayı tercih etmedikleri de araştırmacı tarafından düşünülmektedir. Çünkü görüşmelerde odak gruplar hasta-hekim iletişimde karşı tarafından daha kolay okunduğunu, şikayetlerini birebir anlatamasa dahi yüz ifadesi ya da beden dilinin çözümlenmesi ile anlaşıldığını belirtmiştir. Bu duruma bağlı olarak da özel durumlar (akciğer kanseri eğitimleri gibi) haricinde hekimlerin bu iletişim düzeyinde kalmayı tercih ettikleri görülmüştür. Araştırmanın bu sonucuna bağlı olarak hekimlerin yine hastalarına fayda sağlayacak bir iletişim düzeyinde kalmak istedikleri saptanmıştır. Fakat kurulan sağlık iletişimin düzeyinin hastayı ikna etme konusundan bağımsız olduğu da edinilen diğer sonuçlar arasında yer almıştır. Yine araştırmacı bu durumda mesleki etik ilkelerine bağlı olduğunu düşünmektedir. Araştırmanın bulgularına göre hekimlerin en çok sibernetik modeli kullandığı saptansa da retorik model dışında kalan modellerin hepsini hastanın ve hastalığın bireysel oluşuna bağlı olarak kullandığı anlaşılmıştır. Koçak ve Bulduklu'nun (2010, s. 9) da belirttiği üzere retorik ikna edici söylemin iletişim boyunca kullanılmasıdır. Fakat araştırma bulgularında hekimlerin hasta haklarına saygı, mesleki etik ve beden dokunulmazlığı ilkelerine bağlı olarak bu modeli kullanmadıkları saptanmıştır. Araştırmada hekimlerin, sağlıklı bir iletişim sürecini geliştirip ve sonlandırmak için sadece sözlü iletişim kurmadığı, beden dili ile sözel olmayan ifadeleri de kullandığı anlaşılmıştır. Araştırmanın bu bulgusu Kutlu ve diğerlerinin (2010, s. 139) çalışmasında ulaştığı sonuçlar ile benzerlik göstermiştir. Bu da hekimler tarafından semiyotik modelin kullanıldığına işaret etmiştir. Özellikle dezavantajlı gruplar için daha fazla özveri gösteren hekimlerin kendi yeteneklerini kullanarak, resim çizerek, görsel hafıza oluşturarak iletişim kurmaya çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Böylece hekimin aslında tedavi ya da muayeneden önce hastası ile doğru bir iletişim kurmayı amaçladığı da saptanmıştır. Hekimlerin tecrübelerin de bu açıdan önemli olduğu görülmüştür. Odak grup üyelerinin hepsinin mesleklerinin ilk dönemlerindeki gibi olmadığı, yaşadıkları olaylarının hepsinin kendilerine tecrübe olarak döndüğü ve geçmişin kendilerine yeni bir sağlık iletişimi algısı kattığı ortaya çıkmıştır. Böylece odak grup üyelerinin fenomenolojik modelde de sağlık iletişimini gerçekleştirdiği saptanmıştır. Son olarak ise araştırmada hekimlerin Türkiye'de sunulan sağlık

hizmetlerinin sunumuna yönelik iki farklı grupta toplandığı görülmekle beraber randevu zamanının artırılması, çalışma tempolarının yeniden yapılandırılması gibi konularda ortak görüşte olduğu saptanmış ve eleştirel bir yaklaşıma da sahip oldukları anlaşılmıştır.

Sağlık iletişimin küresel bağlamda yaşanan sosyo-toplumsal olaylardaki yerinin önemi açık bir şekilde ortadadır. Araştırmanın bu bulgusu ile ülkelerin sağlık politikalarını daha güçlü kılmak, hekimlerin çalışma motivasyonunu yükseltmek ve hastaların daha kaliteli bir hizmet almasını sağlamak için sağlık iletişimi konularına yönelik bilgilendirilmelerin daha fazla yapılması tavsiye edilmektedir. Kamu spotlarının çoğaltılması ve çevrim içi uygulamalarda bu konuya ağırlık verilmesinin toplumsal açıdan fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmada elde edilen bazı bulguların gelecekte yapılabilecek çalışmalara yol gösterici olabileceği düşünülmektedir. Bu araştırma hekimlerin hastaları ile kurdukları sağlık iletişim düzeyinin türü ile modellerin neler olduğuna yönelik olarak tasarlanmıştır. Gelecekte yapılabilecek çalışmalarda hekimlerin kullandıkları iletişim modelleri ile uzmanlık alanlarında karşılaştıkları hasta profillerinin iletişim özellikleri arasındaki ilişkinin varlığı ile yine hekimin uzmanlık alanı ve kullandığı iletişim modeli arasında ilişki olup olmadığının incelenmesini önerilmektedir. Son olarak ise daha sonra yapılabilecek çalışmalarda sağlık iletişimi sürecinde yer alan hekimler dışında hemşire ve ebeler ile de çalışmaların yapılmasının literatüre zenginlik sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alım, H. M. (2021). *Dijital hastanelerde sağlık iletişimi çerçevesinde bütünleşik pazarlama iletişimi faaliyetleri üzerine bir araştırma: Tekirdağ ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ayaz, F. ve Ayaz, H. (2017). Sağlık iletişimi ve medyayı konu alan lisansüstü tezlere yönelik bir analiz. *Atatürk İletişim Dergisi*, 14, 147-172. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiletisim/issue/34005/364197>
- Aydın, B. O. ve Şahin, E. (2016). Hastanede hasta ve hasta yakınları düzeyinde görülen iletişim problemlerinin çözümüne yönelik bir model önerisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 64-94. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/issue/27575/290197>
- Bozkanat, E. (2021). Kanıtı dayalı sağlık iletişiminde kampanya tasarım türleri. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(1), 103-114. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojdac/issue/59046/805153>
- Büyükaslan, A. (2018). Sağlık iletişiminde sektörel tespitler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(3), 2-10. <https://doi.org/10.17680/erciyesakademia.313921>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Çınarlı, İ. (2019). 21. Yüzyıl için sağlık iletişimi. Ankara: Nobel Kitapevi.

- Çimen, Ü. (2020). Aile hekimliği uygulamasının sağlık iletişimi bağlamında değerlendirilmesi ve Erzurum ili örneği. *Ekev Akademi Dergisi*, 24(82), 463-486. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/72040/1158625>
- Çokluk, Ö. Yılmaz, K. ve Oğuz, E. (2011). A qualitative interview method: focus group interview. *Journal of Theoretical Educational Science*, 4(1), 95-107. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/akukeg/issue/29342/313994>
- Doğanyığıt, S. Ö. (2021). *Sağlık iletişiminde web 2.0 ve çevrimiçi sosyal destek: Facebook'ta kullanımlar doyumlar yaklaşımı bağlamında kanser hastaları grubu üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, B. (2021). Sağlık iletişimi ve şiddet. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 26-29. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusaglik/issue/68082/972976>
- Gülcan, C. (2021). Nitel bir veri toplama aracı: odak (focus) grup tekniğinin uygulanışı ve geçerliliği üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 94-109. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/meusbd/issue/63193/866942>
- Gülнар, B. ve Acar, N. (2021). Salgın hastalıklar döneminde sosyal medyanın korku algısında meydana getirdiği değişimin incelenmesi: Covid-19. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3(1), 140-163. <https://doi.org/10.47105/nsb.904351>
- Gündoğdu, G. (2022). Televizyon sağlık programlarının eleştirel sağlık iletişimi bağlamında izleyici yönünden analiz edilmesi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 186-205. Erişim adresi: <https://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/10855>
- Güven, B. ve Boztepe Taşkıran, H. (2019). Sağlık iletişiminde doktor-hasta ilişkisi modelleri ve ilişki taraflarının değerlendirmelerini tespit etmeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 7-38. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hire/issue/44401/507145>
- Güven, Z. H. ve Keleş, S. (2022). Dış hekimliğinde hastaların tedaviye karar verme ve tedavi kurumu seçimindeki eğilimleri üzerine nitel bir araştırma. *Sağlık ve Toplum* 32(1), 190-205. Erişim adresi: <https://ssyv.org.tr/wp-content/uploads/2022/04/21-Dis-Hekimliginde-Hastalarin-Tedaviye-Karar-Verme-ve-Tedavi-Kurumu-Secimindeki-Egilimleri-Uzerine-Nitel-Bir-Arastirma.pdf>
- Güzel, Ş., Akman Dömbekci, H. ve Arı, A. (2022). Hasta ve hekim iletişimi: Özel hastane örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 38-55. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/72364/1096940>
- Işık, E. ve Semerci, Ç. (2019). Nitel araştırmalarda veri üçgenlemesi olarak odak grup görüşmesi, bireysel görüşme ve gözlem. *Turkish Journal of Educational Studies*, 6(3), 53-66. <https://doi.org/10.33907/turkjes.607997>

- Işık, T. (2021). Sağlık iletişimi bağlamında hekim-hasta, hasta-hekim iletişimi inceleme çalışması: özel bir hastane analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 720-753. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/66834/1045380>
- Kazaz, M. ve Acar, N. (2021). Oluşturma yöntemlerine göre yalan haberin incelenmesi: Twitter'da Covid-19. Selin Karaköse (Ed.). *Covid-19 salgınında çok boyutlu etkiler içinde* (s. 176-235). Ankara: İksad Yayınevi
- Koçak, A. ve Bulduklu, Y. (2013). Sağlık iletişimi: yaşlıların televizyonda yayınlanan sağlık programlarını izleme motivasyonları. *Selçuk İletişim*, 6(3), 5-17. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19021/200613>
- Kutlu, M., Çolakoğlu, N. ve Özgüvenç, Z. P. (2010). Hasta hekim ilişkisinde empatinin önemi hakkında bir araştırma. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 2(2), 127-143. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spkd/issue/29280/313471>
- Mansur, F. (2022). Sağlık iletişiminde yaşanan sorunların hekimlere yönelik şiddete etkisi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 3(1), 57-69. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.964>
- Okay A. (2012). *Sağlık iletişimi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Sabırcan, F. ve Doğu Öztürk, İ. (2020). Sağlık iletişiminde kamu spotu kullanımı üzerine bir değerlendirme "sen de başarabilirsin" kamu spotu örneği. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), 34-51. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/itbfkent/issue/53101/691183>
- Schiavo, R. (2007). *Health communication from theory to practice*. San Francisco: A Wiley Imprint.
- Şahin, Ş., Suher, K. ve Bir, A. A. (2009). Odak grup yönetimi: Uygulamacılar açısından bir değerlendirme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 11, 51-74. Erişim adresi: <http://iletisimdergisi.gsu.edu.tr/tr/pub/issue/7368/96467>
- Şahsuvaroğlu, T. ve Ekşi, H. (2013). Odak grup görüşmeleri ve sosyal temsiller kuramı. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 28(28), 127-139. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaabd/issue/367/2097>
- Şantaş, F. ve Tekin, R. (2020). Sağlık kurumlarında iletişim yetkinliğinin değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(2), 241-250. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaysad/issue/56571/786690>
- Tabak, R. S. (2003). *Sağlık iletişimi*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Tanrıverdi, H. (2014). Sağlık yönetiminde iletişim. Altındiş, S (Ed.) *Sağlık işletmeciliği yönetimi içinde* (s. 2-23). Erzurum: Açıık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Uslu Ak, B. (2022). Benefitting from focus group technique in social research and practice. *Current Perspectives In Social Sciences*, 26(1), 9-14. Erişim adresi: [Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/pub/atasobed/issue/69347/1100311](https://dergipark.org.tr/en/pub/atasobed/issue/69347/1100311)

- Vardarlier, P. ve Öztürk, C. (2020). Sağlık iletişiminde sosyal medya kullanımının rolü. *Sosyolojik Düşün*, 5(1), 1-18. <https://doi.org/10.37991/sosdus.730815>
- Yang, F. ve Huang, Z. (2021). Health communication and trust in institutions during the COVID-19 lockdown in China's urban communities. *Urban Gov*, 1, 17-22. <https://doi.org/10.1016/j.ugj.2021.10.001>
- Yuan, S., Sterie, A. C. ve Menichetti, J. (2022). Setting the agenda for health communication research: Topics and methodologies. *Paper Presented at International Conference for Communication in Healthcare*, Glasgow. Erişim adresi: <https://discovery.dundee.ac.uk/en/publications/setting-the-agenda-for-health-communication-research-topics-and-m>
- Yıldırım A. ve Şimşek H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yılmaz, M. B. ve Şireci, M. (2020). Malatya'da yer alan aile hekimliği merkezlerinde sağlık iletişimi uygulamalarına yönelik bir çalışma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 357-371. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.645157>

Extended Abstract

Purpose

The research was structured to reveal the communication levels and models used by physicians in the health communication process. There are few studies on this subject in the literature.

Design and Methodology

This research is structured as a descriptive research type. With this type, the researcher wants to fully describe the health communication process that physicians establish with patients. For this purpose, focus group interview was used. Focus groups consist of people with the same or similar qualifications and provide in-depth information about the underlying causes of the events.

Focus group interviews, which emerged in the 1930s, can often be used in all areas of social sciences. In the research, a total of 18 questions were directed to the focus group. The form first included 6 questions to describe the socio-demographic characteristics of physicians. 6 of the remaining questions were prepared to explain physicians' health communication levels and the last 6 were designed to explain their perceptions of the health communication model. The researcher acted according to the date and time requested by the physicians according to their work intensity. All focus group discussions were held in a common area in the hospital. Descriptive analysis technique was used to interpret the data collected from the participants in the study.

Findings

The working group consists of 10 people in total, 3 of whom are women. The youngest physician in the study group is 27 years old and the oldest is 47 years old. The physicians' specializations are in the fields of emergency medicine (2), dentistry (2), brain and neurosurgery (2), cardiology (1), cardiovascular surgery (1),

pulmonology (1) and ear, nose and throat (1). The length of time physicians work in the profession is between 1.5 and 25 years. It is also among the information obtained that physicians' daily working hours are at least 8 hours and at most 20 hours and they examine between 7 and 100 patients a day. In the study, firstly, what physicians understand from the concepts of communication and health communication was investigated. K9 and K2 stated that their health communication processes were the same as their general communication attitudes in social life, but they still progressed the process within a limit in the provision of health services. The research aimed to reveal the ways in which physicians communicate with their patients. It was understood that all physicians met with their patients through face-to-face communication. In the study, factors affecting the health communication process between physicians and their patients were also examined. All physicians were self-critical while answering this question. In the focus group interview, some of the physicians (K3, K4, K6) stated that they were disturbed by the patients being too close to them. All physicians state that patients' socio-cultural, economic and psychological situations also affect health communication. The study also tried to describe the level of health communication that physicians have with their patients. It has been determined that physicians frequently use the patient-physician communication level. In the last part of the research, physicians' thoughts about health services are included. K1, K2, K8, K9 and K10 stated that due to the existence of private hospitals, health services are not provided equally, and as health has gained a commercial dimension, those without economic power are deprived of some opportunities. K3, K4, K5, K6, K7 emphasized that Turkey is good in the field of health services.

Research Limitations

There was a limitation in communicating with physicians in the study. The number of physicians to be interviewed in the research was determined as 12 in the initial planning, but due to the earthquake that hit our country on 06.02.2023, the number was reduced to 10. Because 2 doctors served the earthquake victims who came to Sivas from the disaster area.

Implications

Future qualitative studies should be conducted with larger samples. Additionally, there is a need for quantitative research in the field.

Originality

This research can be considered important as it reveals the communication levels and models used by physicians in the health communication process and increases the volume of the few studies in the field.

Ek-1**Görüşme Soruları Formu**

Cinsiyet: Yaş:

Uzmanlık:

Çalışma Yılı:

Günlük Çalışma Süresi:

Günlük Bakılan Hasta Sayısı:

- 1- İletişim ve sağlık iletişimi kavramından ne anlıyorsunuz?
- 2- Hekimlerin genel iletişim ve sağlık iletişimi süreçlerinin benzer/farklı yönleri nelerdir?
- 3- Hastalarınızla hangi yollarla/kanallarla iletişim kuruyorsunuz?
- 4- Hastalarınızla olan sağlık iletişiminiz hasta-hekim açısından nelerden etkilenmektedir?
- 5- Sağlık iletişimde en çok hangi iletişim düzeyini (hasta-hekim, grup, kitle) kullanıyorsunuz? Hastaya en çok hangisinin fayda sağladığını düşünüyorsunuz?
- 6- Hastalarınıza, hastalıklarını anlatırken nasıl bir iletişim tekniği kullanıyor ve süreci nasıl yönetiyorsunuz?
- 7- Hastalarınızı, tedavi ya da bilgilendirme konusunda ikna etmeye çalışıyor musunuz?
- 8- Hastalarınızla iletişim kurarken, işaret, sembol ya da simge kullanıyor musunuz?
- 9- Hastalarınızla olan iletişim sürecinizde tecrübelerinizden faydalaniyor musunuz?
- 10- Hastalarınızın, hastalıklarına dair tüm geçmiş öyküsünü soruyor musunuz?
- 11- Sağlık iletişimi sürecinde hastalarınızın, sosyo-psikolojik ve kültürel durumlarını gözetiyor musunuz?
- 12- Sağlık hizmetlerinin her bireye eşit ve uygun bir şekilde sunulduğunu düşünüyor musunuz?

Araştırmacı Katkısı: Nihal ACAR (%100)

Türkiye’de Kamu ve Özel Sektör Dış Borçları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki^{1 2}

Şener İLTER³ - Bülent GÜNŞOY⁴

Başyuru Tarihi: 28.03.2023

Kabul Tarihi: 22.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada, kamu ve özel sektör dış borçlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu kapsamda, Türkiye’de kamu ve özel sektör dış borçlarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1989-2021 dönemini kapsayan yıllık veri seti kullanılarak test edilmektedir. Öncelikle kullanılan serilerin durağanlık seviyelerini belirlemek için geleneksel ve yapısal kırılmaya izin veren birim kök testleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için ARDL sınır testinden ve Hatemi-J asimetrik nedensellik testinden faydalanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, sabit sermaye oluşumunun, işgücüne katılım oranının ve ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif; kamu ve özel sektör dış borç stokunun ise ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, büyümenin pozitif şokları ile kamu sektörü dış borç stokunun pozitif şokları arasında, büyümeden kamu sektörü dış borç stokuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu bulgular, politika yapıcılara Türkiye’de kamu ve özel sektör dış borç stokunda meydana gelen artışların büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini göz önünde bulundurmaları gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Sektörü Dış Borç Stoku, Özel Sektör Dış Borç Stoku, ARDL Sınır Testi, Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi

Atıf: İlter, Ş. ve Günsoy, B. (2024). Türkiye’de kamu ve özel sektör dış borçları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 227-246.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY danışmanlığında tamamlanan “Türkiye’de Kamu ve Özel Sektör Dış Borçları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

³ Dicle Üniversitesi, İBBF, İktisat Bölümü, sener.ilter@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0255-2656

⁴ Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, bgunsoy@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6370-189X

The Relationship Between the External Debt of the Public and Private Sectors and Economic Growth in Türkiye

Şener İLTER⁵ - Bülent GÜNŞOY⁶

Submitted by: 28.03.2023

Accepted by: 22.01.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The impact of public and private sector external debt on economic growth is investigated in this study. In this context, the annual data set covering the period 1989-2021 is used to investigate the relationship between public and private sector external debt and economic development in Türkiye. Firstly, the conventional and structural break unit root tests were employed to determine the level of stationarity of the series. To determine connections between variables, the ARDL bounds test and the Hatemi-J asymmetric causality test were utilized. The study's findings suggest that fixed capital formation, the labor force participation rate, and exports have a positive impact on economic growth; however, public and private sector external debt stock has a negative impact on economic growth. Furthermore, there is a one-way causal relationship between positive growth shocks and positive public sector external debt stock shocks from growth to public sector external debt stock. These findings show that policymakers should consider that the increase in the public and private sector external debt stock in Türkiye negatively affects growth.

Keywords: Public Sector External Debt Stock, Private Sector External Debt Stock, ARDL Bound Test, Hatemi-J Asymmetric Causality Test

⁵ Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economy, sener.ilter@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0255-2656.

⁶ Anadolu University, Faculty of Economics, Department of Economy, bgunsoy@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6370-189X

Giriş

Dış borç stoku, bir ülkenin toplam dış borç miktarını göstermektedir. Kamu ve kamu garantili uzun vadeli dış borç, özel garantisiz uzun vadeli dış borç, IMF'den kullanılan krediler, uzun vadeli borçların gecikme faizleri ve kısa vadeli dış borçların toplamından oluşmaktadır (World Bank, 2011, s. 322-330). Dış borçlar döviz olarak alınır ve diğer ülkelerden alınan bu borçlar ulusal tasarrufları artırır. Dolayısıyla dış borçlar yatırımları, milli geliri ve döviz stoklarını artırıcı bir etkiye sahiptir. Ancak, elde edilen bu kaynağa karşılık bir bedel (faiz) ödenmektedir. Dış borçlar faiziyle ödendiğinde ülke dışına kaynak transferi gerçekleşmekte, kaynak transferi ise GSMH üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır (Edizdoğan Çetinkaya ve Gümüş, 2013).

Dış borç ülkelerin yurt içi tasarrufları yeterli olmadığı durumlarda tercih edilen ve ekonomik kalkınma için önemli bir yere sahip olan bir finansman kaynağıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi hızlandırma noktasında yurt içi kaynakların yatırımların finansmanında yeterli olmaması, bu ülkelerin dış borçlanmaya olan ihtiyacını artırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye kıt bir üretim faktörüdür. Dolayısıyla bu ülkeler iktisadi kalkınma sürecini devam ettirmek için dış borçlanmaya sıklıkla başvurmaktadır. Bu kaynak, ülkelerin sermaye stokunu artırmakta, artan sermaye stoku yatırımları pozitif yönde etkilemekte ve artan yatırımlar ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Başka bir deyişle, ülke dışından elde edilen kaynaklardan etkin ve verimli bir şekilde istifade edilirse yatırımlar, ekonomik büyüme ve kalkınma pozitif yönde etkilenmektedir (Shabbir, 2013, s. 5). Ancak dış borçlar etkin ve verimli alanlarda kullanılmadığı takdirde bu finansman hedefine ulaşamamakta ve borcun vadesi geldiğinde borcun borçla kapatılması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum ise ödenecek anapara ve faiz ödemelerinin artmasına, ülkenin kıt olan kaynaklarının boşa harcanmasına, yerli ve yabancı yatırımların caydırılmasına neden olarak büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Akan ve Kanca, 2015, s. 3).

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri, gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükümlülüklerini yerine getirememeye olgusunu yaygınlaştırmış ve Meksika'nın Ağustos 1982'de petrol ihracatçısı olmasına rağmen borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamasıyla dış borçlar uluslararası bir krize dönüşmüştür (Were, 2001). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin üretim yapılarının sorunlu olması ve bununla birlikte hem petrol fiyatlarının yükselmesi hem de gelişmiş ülkelerden kaynaklanan yüksek fiyatlar, bu ülkelerin daha fazla cari açık vermesine neden olmuştur. Diğer taraftan, bu ülkelerin borcu borçla kapatmaya yönelmeleri ülkeleri dış borç sarmalının içine sokmuştur. Uluslararası borç krizi sorunu ortaya çıkmaya başlayınca borç verenler alacaklarını garanti altına almak için borçlu ülkelere yönelik hem dış borç verme politikalarında birtakım değişikliklere gitmiş hem de borçlarını ödeyebilmeleri noktasında etkin bir dış borç mekanizması kurmaya ve harekete geçirmeye yönlendirmişlerdir (Karagöz, 2007, s. 99).

1980'li yıllarda yüksek düzeyde borçlu olan gelişmekte olan ülkelerin yatırımlarında ciddi miktarda düşüşler yaşanmıştır. Bu dönemde, büyük borçlu ülkelerde yatırım yılda ortalama yüzde 3 düzeyinde düşerken özellikle Latin Amerika ülkelerinde borcu ödeyebilme teşebbüsleri, nihayetinde yatırımları düşüren iç baskılar yaratmıştır (Sachs, 1989). Kredi itibarında meydana gelen azalma altyapı yatırımlarını artırmayı, yeni projelere başlamayı, eski projelere devam etmeyi ve ekonomiye diğer ülkelerden ihtiyaç duyulan sermaye mallarını ve hammaddeleri sağlamayı zorlaştırmıştır (Geiger, 1990). Yüksek borç yükü, birçok gelişmekte olan ülkenin büyüme beklentilerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkeler dünya ekonomisine daha fazla entegre hâle geldikçe ve daha geniş bir özel yatırımcı evreni ortaya çıktıkça, sermaye akışlarındaki oynaklık keskin bir şekilde artmış hem iç hem de dış şokların etkilerini ağırlaştırmıştır. Yüksek borç yükü, düşük büyüme oranları ve önemli kaynak çıkışları, cari şartlarda dış borçlanmanın büyümeyi artırmak için uygun bir mekanizma olduğu önermesini ciddi şekilde şüpheye düşürmüştür (Loser, 2004).

Türkiye'nin dış borç stoku 1980'li yıllardan itibaren artmaya devam etmiş ve 1989 yılında finansal serbestleşmeyle birlikte özel sektörün de yurt dışından finansman bulmasının önü açılmıştır. 1990'ların başında özel sektörün dış borç stoku düşük düzeylerde iken zamanla özel sektörün de dış borç bulma

olanaklarının artmasıyla birlikte özel sektörün dış borç stoku, kamu sektörünün dış borç stokunu geçmiştir. Türkiye'nin 1989 yılında yaklaşık 44 milyar dolar olan toplam dış borç stoku nerdeyse on kat artarak 2021 yılında 442,5 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin son yıllardaki dış borç göstergeleri incelendiğinde kamu sektörünün ve TCMB dış borç yükümlülüklerinde artışların yaşandığı, özel sektör dış borç yükümlülüklerinde ise bir gerileme yaşandığı görülmektedir (TCMB, 2021). 2021 yılı itibari ile Türkiye'nin toplam dış borç stokunun %53,50'si özel sektöre %40,61'i kamu kesimine %5,89'luk kısmı ise TCMB'ye aittir. Bu göstergeler özel sektörün son dönemde dış borç yükümlülüklerini azaltmasına rağmen hâlâ yüksek bir borçluluk düzeyinde olduğunu göstermektedir (HMB, 2021). Her ne kadar özel sektör dış borçları kamu borç yönetimi ile ilgili olmasa da geçmişte yaşanan örnekler, özel sektörün borç ödemedeki sıkıntıya düşmesi ülkeleri ekonomik krizlere sürükleyebilmektedir. Dolayısıyla özel sektör dış borçları da ülkeler için büyük bir öneme sahiptir. Bu borçlar yabancı para cinsinden alındığı için ülkede yaşanabilecek kur şokları, özel sektörün dış borcunu ödeme noktasında sıkıntı yaşamasına yol açabilir ve borçlarını ödeyememe riskini ortaya çıkarabilir.

Türkiye'de dış borç büyüme ilişkisini araştıran çalışmalar incelendiğinde, toplam dış borç stoku büyüme ilişkisi üzerinde durulduğu, kamu ve özel sektör dış borç stokunun büyüme üzerindeki etkilerinin ayrı ayrı incelenmediği görülmektedir. Kamu ve özel sektör dış borçları, etkin ve verimli kullanılıp kullanılmama durumuna göre büyüme üzerinde benzer ya da farklı etkiler yaratabilmektedir. Yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada Türkiye'de kamu ve özel sektör dış borç stoku ile büyüme arasındaki ilişki incelenmekte kamu ve özel sektör dış borç stokunun ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etki yaratıp yaratmadığı ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'de kamu sektörü ve özel sektör dış borç stokuyla ekonomik büyüme arasındaki ilişki zaman serisi analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmamızda literatürde yer alan çalışmalar özetlenmiş, analizde kullanılan veri seti ve kullanılan ekonometrik yöntemler tanıtılmış ve son olarak analizden elde edilen bulgulara yer verilmiş, sonuç ve öneriler sıralanmıştır.

Literatür Taraması

Literatürde dış borcun büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, farklı ülke ve ülke guruplarında dış borç büyüme ilişkisini test etmek için farklı dönemlerin ve çeşitli ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Dış borç büyüme ilişkisini inceleyen çalışmalardan elde edilen sonuçların paralellik göstermediği görülmektedir. Yapılan analizlerde büyümeyi temsilen GSMH, GSYH, kişi başı GSYH ve sanayi üretim endeksi değişkenleri kullanılırken, dış borçlanmayı temsilen dış borç stoku, dış borç servisi ve diğer kontrol değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir.

Cunningham (1993), 1971-1987 yılları arasında ağır borç yükü altındaki 16 gelişmekte olan ülkede, borç yüküyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel regresyon analiz yöntemi kullanarak incelemiştir. Çalışma aralığı 1971-1979 ve 1980-1987 yılları şeklinde farklı dönemlere ayrılarak dış borç yüküyle büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırma sonuçları, 1971-1979 yılları arasında dış borç yükünün ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. 1980-1987 yılları arasında datalarda eksiklikler bulunduğu için değişkenler arasında kesin bir sonuca varılamamıştır.

Fosu (1999), 1980-1990 dönemi için Sahra Altı Afrika'da (SSA) dış borcun ekonomik büyümeyi ne şekilde etkilediğini araştırmak için artırılmış bir üretim fonksiyonu kullanmıştır. Çalışmada, dış borcun yatırım düzeyi üzerinde çok az olumsuz bir etki göstermesine karşın büyümeyi olumsuz yönde etkilediği ve büyümenin dış kaynak kullanılmaması durumunda %50 daha yüksek olacağını ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmada, dış borçla büyüme arasındaki negatif bağlantı incelenmiştir. Önceki çalışmalarda ortaya konulan verimlilikteki önemli düşüşü, kısmen dış borç yükünden kaynaklanabileceği savunulmaktadır. Bu çalışma, yatırım oranları etkilenmeden kalsa bile, borç yükünün azaltılmasının SSA'daki ekonomik büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunabileceğini öne sürmektedir.

Lin ve Sosin (2001), 1977-1996 yıllarını kapsayan çalışmalarında, Afrika, Latin Amerika, Asya, sanayileşmiş ve diğer gelişmekte olan ülkeler olarak kategorize ettikleri 77 ülkede kamu borcuyla kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi kesit veri analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Ulaşılan sonuçlar, Afrika ülkelerinde dış borçlanmanın kişi başına geliri negatif bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Sanayileşmiş ve Latin Amerika ülkelerinde ise bu ilişki Afrika ülkeleri ile benzer olmakla birlikte katsayılar istatistiki açıdan anlamsız bulunmuştur. Asya ve diğer gelişmekte olan ülke grubunda ise dış borçlanma kişi başına geliri pozitif etkilemesine rağmen katsayılar istatistiki açıdan anlamsız bulunmuştur. Sonuçlar, dış borçların verimli bir şekilde kullanılmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Karagöl (2002), dış borç servisi, sermaye stoku, işgücü ve beşerî sermayeyle büyüme değişkenleri arasındaki ilişkileri araştırmıştır. 1960-1996 periyodunda yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada, VAR modeliyle çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki bağlantı incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemek amacıyla uygulanan Johansen-Juselius Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, dış borç servisi ekonomik büyümeyi kısa dönemde ve uzun dönemde olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

1969-1998 döneminde yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada, Pattillo Poirson ve Ricci (2002) gelişmekte olan 93 ülkeyi kapsayan büyük bir panel veri seti kullanarak, dış borcun büyüme üzerindeki, doğrusal olmayan etkilerini incelemişlerdir. Ulaşılan bulgular şunlardır: i) Dış borcun kişi başına gelir üzerindeki etkisi, ortalama dış borç stoku/ihracat %160-170 ve dış borç stoku/GSYİH %35-40'ını aşan borç seviyeleri için negatiftir. ii) Dış borcun ikiye katlanması, kişi başına büyümeyi yarıya yakın yavaşlatmaktadır. iii) Yüksek borç, hacminden ziyade yatırımın verimliliğini düşürerek büyümeyi azaltmaktadır.

Ayadi ve Ayadi (2008), tarafından Neoklasik büyüme modeli, Nijerya ve Güney Afrika'da dış borcun, büyüme ve yatırım üzerindeki etkilerini ortaya koymak için kullanılmıştır. 1980-2007 yıllarını kapsayan çalışmada hem sıradan en küçük kareler (OLS) hem de genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) yönteminden faydalanılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, dış borcun Nijerya'da ve Güney Afrika'da büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte, Güney Afrika büyümeyi teşvik noktasında Nijerya'ya göre dış borç yönetiminde daha başarılıdır.

Bilginoglu ve Aysu (2008), tarafından 1968-2005 periyodunda Türkiye'de dış borç ve büyüme ilişkisi ele alınmıştır. Regresyon analizinin kullanıldığı çalışmada analiz sonuçları, Türkiye'de dış borçların büyümeye pozitif yönde katkı yapmadığını göstermektedir. Ulaşılan bu sonuçlar ilgili dönemde Türkiye'nin borç fazlası probleminde sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye ekonomisi için 1990-2009 döneminde çeyreklik verilerin kullanıldığı çalışmada Çiçek, Gözegir ve Çevik (2010) iç borçlanmayla dış borçlanmanın büyüme üzerindeki etkisini eş bütünleşme testi ve regresyon analizi kullanarak analiz etmişlerdir. Değişkenler arasında eşbütünleşme tespit edilemediğinden dolayı regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre, iç borç stokunda meydana gelen artışlar GSYH'yi pozitif yönde etkilerken dış borç stokunda meydana gelen artışlar GSYH'yi negatif yönde etkilemektedir. Başka bir deyişle, iç borçlar büyümeyi artırırken dış borçlar ekonomik büyümede azalmaya sebep olmaktadır.

Ertaş ve Nur (2013), tarafından 1990-2010 döneminde yükselen 8 piyasa ekonomisinin yıllık verileri kullanılarak dış borç stokuyla büyüme arasındaki ilişkiler panel veri analiz yöntemlerinden faydalanılarak incelenmiştir. Bulgular, büyümeyle dış borç stoku arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki uzun dönem regresyon katsayısı negatif bulunmuştur. Bu katsayı dış borç stokunda meydana gelen artışın ekonomik büyümeyi azalttığını göstermektedir. Çin ve Güney Afrika'da dış borç ve büyüme arasındaki ilişkinin pozitif, diğer 6 ülkede ise dış borçla büyüme arasındaki ilişkinin pozitif olmadığı yapılan analizde görülmüştür.

Shabbir (2013), tarafından yapılan çalışmada 1976-2011 döneminde yıllık veriler kullanılarak 70 gelişmekte olan ülke örnekleminde dış borç, doğrudan yabancı yatırımlar, sabit sermaye oluşumu ve açıklıkla büyüme arasındaki bağlantı araştırılmıştır. Çalışma, dış borç stokundaki artışın, dış borç yükümlülüklerini yerine getirmek için mali alanı daralttığı ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi negatif bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca dış borçlar ülkedeki özel sabit sermaye oluşum seviyesini de düşürmektedir.

Akan ve Kanca (2015), 1980-2013 dönemini kapsayan çalışmalarında yıllık verileri kullanarak dış borçlanma, büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkileri ele almışlardır. Çalışmada uygulanan Granger nedensellik test sonuçları, büyümeden enflasyona ve dış borçlanmaya nedensellik olduğunu göstermektedir. Varyans ayrıştırma sonuçları ise dış borçlarda meydana gelen değişimin enflasyon üzerinde anlamlı bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte etki tepki fonksiyonları, büyümede gerçekleşen bir şokun dış borçlar üzerinde etkisinin bulunduğunu göstermektedir.

1990-2014 döneminde yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada, Chaudhry, Iffat, ve Farooq (2017) tarafından seçilmiş 25 GOÜ’de doğrudan yatırımlar, dış borçlar ve büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. FMOLS yönteminin kullanıldığı çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, doğrudan yatırımlar ile dış borçlar büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Panel eşbütünleşme testi sonuçları, açıklanan ve açıklayıcı tüm değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Öztürk ve Çınar (2018), 1975-2016 periyodunda yıllık veriler kullanarak Türkiye’de kamu dış borçlarıyla büyüme arasındaki ilişkiyi zaman serisi analiz yöntemlerinden faydalanarak araştırmışlardır. Analiz sonuçları, kamu kesimi dış borçlanmasıyla büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Uzun dönem katsayıları DOLS yöntemiyle tahmin edilmiş, dış borçlanmayla büyüme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak tasarruflar ve enflasyonla büyüme arasında ise negatif ilişki olduğu saptanmıştır.

Kharusi ve Ada (2018), tarafından 1990-2015 döneminde yıllık veriler kullanılarak Umman’da bütçe açıklarını finanse etmek için alınan dış borçlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. ARDL sınır testi sonuçları, dış borçlarla büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Kısa dönem katsayıları incelendiğinde ise dış borçların büyümeyi pozitif bir şekilde etkilemediği görülmektedir. Ayrıca, dış borçlar özel yatırımları dışlamakta ve ekonomik büyümeyi engellemektedir. Bu bulgular, dış borçların ekonominin katma değerli sektörlerine kanalize edilmediğini ve büyüme performansını olumlu yönde etkilemek için optimum şekilde kullanılmadığını göstermektedir.

Silva (2020), 1999-2019 periyodunda çeyreklik veriler kullanarak özel ve kamu sektörü dış borcunun Portekiz’in ekonomik büyümesi üzerindeki olası etkilerini zaman serisi analiz yöntemleri kullanarak incelemiştir. Elde edilen bulgular, dış borç artışının verimlilik, yatırım ve kişi başına katma değeri dış borçtaki artış kadar artırmadığını göstermektedir. Bu dönemdeki dış borç artışının, dış ticaret açığı ve negatif faiz dış gelir hesabını fonlamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kamu sektörü dış borcu kamu yatırımını artırırken özel sektör dış borcu, özel yatırıma zarar vermiştir. Dolayısıyla dış borç, ekonomik büyümeyi olumlu ve önemli ölçüde artıracak şekilde tahsis edilmemiştir.

Yöntem

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye’de ekonomik büyümeyle dış borçlanma arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu çalışmada, standart üretim fonksiyonu kullanılarak kamu ve özel sektörün dış borç stokunun, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu doğrultuda 1989-2021 dönemini kapsayan 33 yıllık veri seti kullanılmıştır. Kişi başı reel GDP, brüt sermaye oluşumu ve işgücüne katılım oranı verileri Dünya Bankası’ndan diğer değişkenler ise Hazine ve Maliye Bakanlığı ve TCMB’den alınmıştır. Aşağıda yer alan model kamu sektörü ve özel sektör dış borç yüküyle büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için kullanılmıştır.

$$LGDP_t = \beta_0 + \beta_1 GFCF_t + \beta_2 LF_t + \beta_3 EXPT_t + \beta_4 GD_t + \beta_5 PD_t + \beta_6 D_{2001} + \beta_7 D_{2008} + u_t \quad (1)$$

Bu modelde, LGDP, GFCF, LF, EXPT, GD, PD, D_{2001} , D_{2008} ve u değişkenleri sırasıyla kişi başı reel GSYH'nin doğal logaritması, gayri safi sabit sermaye oluşumu (%GSYH, sermaye için Proxy değişken), işgücüne katılım oranı (emek için Proxy değişken), ihracat (%GSYH), kamu sektörü dış borç stoku (%GSYH), özel sektör dış borç stoku (%GSYH), 2001 Türkiye ekonomik krizi kukla değişkeni, 2008 küresel finansal kriz kukla değişkeni ve hata terimini göstermektedir.

Zaman serileri ile yapılan çalışmalarda elde edilen bulguların güvenilir olması serilerin durağan olmasına bağlıdır. Bir zaman serisi durağan değilse çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Seri durağan değilse o zaman serisi ele alınan dönem için incelenebilir ve her bir seri özel vaka olduğu için genelleştirme yapılamaz. Zaman serilerinin durağan olmaması durumunda ortaya çıkan bir diğer sorun da sahte veya anlamsız regresyon olgusudur (Gujarati, 2015:320). Bu kapsamda serilerin birim kök içerip içermediğini tespit etmek için Augmented Dickey-Fuller (ADF), Philips-Perron (PP) birim kök testi ve yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews (ZA) birim kök testi kullanılmıştır. İlerleyen aşamalarda çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için ARDL sınır testinden ve Hatemi-J asimetrik nedensellik testinden faydalanılmıştır.

ARDL Sınır Testi

Dış borçlarla büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelediğimiz bu çalışmada Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımından faydalanılmıştır. Autoregressive Distributed Lag (ARDL) sınır testi yaklaşımının, geleneksel eşbütünleşme testlerine nispeten bazı üstünlükleri vardır. Bu üstünlüklerden biri, analize dâhil edilen değişkenlerin $I(0)$ veya $I(1)$ olduğuna bakılmaksızın uygulanabilmesidir (Pesaran vd., 2001, s. 290). ARDL sınır testi yaklaşımının bir diğer üstünlüğü kısıtsız hata düzeltme modeline dayandığından Engle-Granger eşbütünleşme testiyle karşılaştırıldığında daha iyi istatistiksel özelliklere sahiptir (Narayan ve Narayan, 2005, s. 429). ARDL sınır testi yaklaşımının diğer bir avantajı da gözlem sayısı büyük olmadığında Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleriyle kıyaslandığında daha güvenilir sonuçlara ulaşılmaktadır (Narayan ve Smyth, 2005, s. 103). ARDL sınır testi uygulamada esneklik sağlamak ve bağımlı değişkenin $I(1)$ olmak kaydıyla, bağımsız değişkenlerin herhangi bir $I(0)$, $I(1)$ veya $I(1)$, $I(0)$ karışımına uygulanabilir. Ancak, değişkenlerden hiçbiri $I(2)$ olmamalı ve bağımlı değişkenin $I(1)$ olduğu doğrulanmalıdır (Tursoy ve Faisal, 2018, s. 50). ARDL sınır testi çalışmamıza uyarlanmış ve aşağıda verilmiştir:

$$\begin{aligned} \Delta LGDP = & \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 \Delta GFCF_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_2 \Delta LF_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_3 \Delta EXPT_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_4 \Delta GD_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_5 \Delta PD_{t-i} \\ & + \beta_6 \Delta GFCF_{t-1} + \beta_7 \Delta LF_{t-1} + \beta_8 \Delta EXPT_{t-1} + \beta_9 \Delta GD_{t-1} + \beta_{10} \Delta PD_{t-1} \\ & + u_{1t} \end{aligned} \quad (2)$$

Yukarıda yer alan eşitlikte β , Δ , u_t sırasıyla, sabit terim, fark operatörü ve hata terimini göstermektedir. Uzun dönemli ilişkinin varlığı, denklemde (2) yer alan eşitlik tahmin edilerek F istatistiği aracılığıyla yapılmaktadır. Bu testte temel hipotezin kabul edilmesi durumunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığı, alternatif hipotezin kabulü durumunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu kabul edilmektedir. Hesaplanan F istatistiği üst kritik değerden büyük ise temel hipotez reddedilir, alt kritik değerlerden daha küçük ise temel hipotez kabul edilir. Hesaplanan F istatistik değeri alt ve üst sınır değerleri arasında bir değer alırsa, kararsızlık bölgesi olarak kabul edilir. Böyle bir durumda ise değişkenlerin durağanlık derecesine göre farklı eşbütünleşme testlerinin uygulanması tavsiye edilmektedir. Eşbütünleşmenin sınanması sağlandıktan sonra, kısa dönem modeli aşağıdaki denklem kullanılarak tahmin edilir:

$$\Delta LGDP = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 \Delta GFCF_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_2 \Delta LF_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_3 \Delta EXPT_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_4 \Delta GD_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_5 \Delta PD_{t-i} + \theta \Delta ECM_{t-1} + u_{2t} \quad (3)$$

(3) nolu eşitlikte gösterilen ECM_{t-1} değişkeni hata düzeltme terimidir. ECM_{t-1} terimi, kısa dönem dinamiklerini elde etmek için uzun dönemli modelin kalıntılarının bir gecikmeli değerini göstermektedir. Hata düzeltme terimi, uzun vadede kısa vadeli bir dengesizliğin ne kadarının düzeltileceğini belirtir. Hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı olmalı ve negatif değer almalıdır (Akel ve Gazel, 2014, s. 32).

Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi

Bir değişkenin diğer bir değişkenden önce gelip gelmediğinin test edilmesi konusu, ampirik araştırmalarda giderek daha fazla ilgi görmektedir. Bu temelde Granger (1969) anlamında nedensellik testidir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koyma noktasında uygulanan Granger nedensellik testinde değişkenlerin durağan olması durumunda VAR, değişkenlerin birim köklü olması durumunda VEC modeline göre nedensellik ilişkisi incelenmektedir (Tülümce ve Zeren, 2017, s. 304). Bununla birlikte, nedensellik üzerine daha önce yayınlanmış çalışmalarda, pozitif ve negatif bir şokun etkisinin mutlak anlamda benzer olduğu varsayılmaktadır. Mevcut literatürde, pozitif ve negatif şokların nedensel etkisi arasında bir ayırım yapılmamaktadır. Genellikle nedensellik ilişkileri asimetrik bir yapıya sahip olduğundan bu kısıtlayıcı bir varsayım olabilir. Granger ve Yoon (2002) tarafından, verilerinin birikimli pozitif ve negatif değişimlerini içeren bileşenlere bölme düşüncesi ortaya atılmıştır. Hatemi-J (2012) ise değişkenler arasında ilişki olmasa dahi değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılması durumunda değişkenler arasında asimetrik nedensellik ilişkisi olabileceğini vurgulamaktadır. Aşağıdaki rastgele yürüyüş süreçleri olarak tanımlanan iki bütünleşik değişken y_{1t} ve y_{2t} arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmakla ilgilendiğimizi varsayalım (Hatemi-J, 2012, s. 448-449):

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}, \quad (4)$$

ve

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}, \quad (5)$$

(4) ve (5) ifadesinde $t = 1, 2, \dots, T$, $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ sabitleri başlangıç değerleridir ve ε_{1i} ve ε_{2i} değişkenleri beyaz gürültü bozulma terimlerini göstermektedir. Pozitif ve negatif şoklar aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, \quad (6)$$

ve benzer şekilde;

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-, \quad (7)$$

Son olarak, değişkenlerin pozitif ve negatif şokları kümülatif bir biçimde şu şekilde tanımlanabilir: $y^+_{1t} = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+$, $y^-_{1t} = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$, $y^+_{2t} = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+$, $y^-_{2t} = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$. Pozitif ve negatif bileşenler, değişkenler arasında asimetrik nedenselliğe işaret etmektedir (Hatemi-J, 2012). Bu test, p dereceli bir Vektör otoregresif (VAR) modeli kullanılarak uygulanabilir ve Hatemi-J (2003, 2008) tarafından önerilen kriterler kullanılarak optimal gecikme uzunluğu seçilebilir.

$$HJC = \ln(|\Omega_j|) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right), \quad J=0, \dots, p. \quad (8)$$

Denklem (8)'de Ω_j , gecikme uzunluğu j iken varyans-kovaryans matrisinin maksimum benzerlik tahmincisini, n VAR modelindeki denklem sayısını gösterirken T ise VAR modelinde yer alan toplam gözlem sayısını göstermektedir.

Analiz sonuçları

Aşağıda çalışma kapsamında incelenen değişkenlere ait ADF-PP-ZA birim kök test sonuçları, ARDL sınır testi sonuçları ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü tespit etmek için kullanılan Hatemi-J asimetrik nedensellik testine ait bulgular yer almaktadır.

Tablo 1
ADF-PP Birim Kök Test Sonuçları (Düzy)

Değişkenler	Düzy			
	ADF		PP	
	Sabit Terim	Sabit Terimli ve Trend	Sabit Terim	Sabit Terimli ve Trend
LGDP	0.3045	-2.2164	1.0917	-2.2434
LGDP ⁺	0.0903	-3.2442*	0.4811	-2.6031
LGDP ⁻	-1.5378	-1.4306	-1.8946	-1.3717
GFCF	-1.9386	-2.6032	-1.9386	-2.6032
GFCF ⁺	-0.3833	-1.9081	-0.3590	-1.9081
GFCF ⁻	-0.6044	-2.0586	-0.6044	-2.2028
LF	-2.6508	-2.4414	-2.5732	-2.2977
LF ⁺	-0.3845	-3.1576	0.1803	-3.1860
LF ⁻	-1.7056	-1.6959	-1.7056	-1.6549
EXPT	-0.1715	-2.8848	0.2366	-3.0291
EXPT ⁺	-0.2194	-2.3653	0.0977	-2.3653
EXPT ⁻	-1.7857	-1.9756	-2.2921	-2.0090
GD	-1.7246	-1.1574	-2.2113	-1.8978
GD ⁺	-0.9218	-2.3647	-0.6367	-2.1782
GD ⁻	-2.4484	-1.0261	-2.4484	-1.0983
PD	-1.7332	-1.5798	-1.7332	-1.5798
PD ⁺	-0.9309	-2.8828	-1.1292	-2.8710
PD ⁻	1.6548	-0.8825	1.6820	-0.9786

Not: ***, **, *, sırası ile %1, %5, %10 önem düzeyinde değişkenin anlamlılık düzeyini göstermektedir⁷.

Dış borç ile büyüme arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışmada, kullanılan serilerin durağanlığını kontrol etmek için ADF ve PP birim kök testine başvurulmuştur. Tablo 1'de değişkenlerin düzey değerlerinde

⁷ Hatemi-J asimetrik nedensellik testinde değişkenlerin + ve - şokları arasındaki nedensellik ilişkisi inceleneceği için değişkenler + ve - bileşenlerine ayrılarak düzey değerlerinde birim kök sınaması yapılmıştır.

başvurulan geleneksel birim kök testlerinin bulguları gösterilmektedir. Bu bulgulara göre hem sabit terimli modelde hem de sabit terimli ve trendli modelde LGDP, GFCF, LF, EXPT, GD ve PD serilerinin tamamı düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Ayrıca, pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılan değişkenler de düzey değerlerinde birim kök içermektedir.

Tablo 2
ADF-PP Birim Kök Test Sonuçları (Birinci Fark)

Değişkenler	Birinci Fark			
	ADF		PP	
	Sabit Terim	Sabit Terimli ve Trend	Sabit Terim	Sabit Terimli ve Trend
LGDP	-5.6974***	-5.7568***	-5.8677***	-7.7444***
LGDP ⁺	-5.1180***	-5.0181***	-5.3497***	-5.4267***
LGDP ⁻	-6.2777***	-6.5766***	-6.2848***	-8.8200***
GFCF	-5.8745***	-5.7724***	-5.9015***	-5.7937***
GFCF ⁺	-5.6593***	-5.5729***	-5.6710***	-5.5849***
GFCF ⁻	-5.5211***	-5.4356***	-5.5211***	-5.4356***
LF	-7.9526***	-8.0266***	-7.9526***	-8.2142***
LF ⁺	-6.0837***	-5.9739***	-8.8260***	-8.5213***
LF ⁻	-5.9575***	-6.0414***	-5.9559***	-6.0414***
EXPT	-6.1908***	-4.8455***	-7.7484***	-7.8812***
EXPT ⁺	-6.6080***	-6.4840***	-6.8455***	-6.6928***
EXPT ⁻	-5.9440***	-5.9946***	-5.9748***	-6.2963***
GD	-4.7117***	-5.0458***	-5.6431***	-5.6044***
GD ⁺	-5.4112***	-5.3258***	-5.4510***	-5.4210***
GD ⁻	-4.7716***	-5.0037***	-4.8538***	-4.9703***
PD	-4.7018***	4.9062***	-4.7018***	-4.9062***
PD ⁺	-5.7244***	-5.7271***	-5.8891***	-6.2341***
PD ⁻	-4.1321***	-4.5605***	-4.1032***	-4.5608***

Not: ***, **, *, sırası ile %1, %5, %10 önem düzeyinde değişkenin anlamlılık düzeyini göstermektedir⁸.

Tablo 2’de dış borç büyüme ilişkisini açıklamak için modelde yer alan değişkenlerin birinci farkta ADF ve PP birim kök test bulguları gösterilmektedir. Bu bulgulara göre, değişkenlerin tamamı %1 anlam düzeyinde hem sabit terimli hem de sabit terimli ve trendli modelde durağandır. Başka bir deyişle, analizde kullanılan LGDP, GFCF, LF, EXPT, GD ve PD serileri düzey değerlerinde birim kök içerirken, birinci farkı alındığında serilerin tamamı her iki geleneksel birim kök testi verilerine göre de sabitli modelde ve sabitli ve trendli modelde I(1) durağan hâle gelmektedirler. Ayrıca, pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılan değişkenler düzey değerlerinde birim köklükten birinci farkta her iki modelde de I(1) durağan hâle gelmektedir.

Tablo 3
Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

⁸ Hatemi-J asimetrik nedensellik testinde değişkenlerin + ve - şokları arasındaki nedensellik ilişkisi inceleneceği için değişkenler + ve - bileşenlerine ayrılarak birinci farkında birim kök sınaması yapılmıştır.

Değişkenler	Model A	Model C
LGDP	-3.7264(1999)	-4.0696(1999)
GFCF	-4.1911(1998)	-4.1112(1998)
LF	-5.4997 (2001)***	-5.2701 (2001)**
EXPT	-3.3094(2017)	-3.8341(1998)
GD	-2.9970(2017)	-2.9490(2014)
PD	-3.1863(2002)	-3.7451 (2017)

Not: ***, **, *, sırası ile %1, %5, %10 önem düzeyinde değişkenin anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Geleneksel birim kök testleri seride ortaya çıkabilecek yapısal kırılmaları dikkate almadıkları için seride yapısal kırılma olması hâlinde sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Geleneksel birim kök testlerinin bu eksikliğini elimine etmek için seride yapısal değişmeyi göz önünde bulunduran ZA birim kök testi kullanılmıştır. Ayrıca, veri setinin çok büyük olmamasından dolayı bu çalışmada seride bir yapısal değişmeyi içsel olarak belirleyen ZA birim kök testi tercih edilmiştir. Tablo 3'te ZA birim kök testinin sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre LGDP serisi hem Model A hem de Model C'de 1999 yılında gerçekleşen yapısal kırılmayla birlikte birim köklüdür. LGDP serisinde yapısal kırılmaya 17 Ağustos 1999 yılında yaşanan depremin yol açmış olabileceği düşünülmektedir. GFCF serisi hem Model A hem de Model C'de 1998 yılında gerçekleşen yapısal kırılmayla birlikte birim kök içermektedir. Yapısal kırılmayı 1997 yılında Doğu Asya'da ve 1998 yılında Rusya'da yaşanan krizler tetiklemiş olması muhtemeldir. LF serisi hem Model A hem de Model C'de 2001 yılında yaşanan yapısal kırılmayla birlikte durağandır. LF serisinde yapısal kırılmaya Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz neden olmuş olabilir. EXPT serisi model A'da 2017 model C'de 1998 yılında yaşanan yapısal kırılmayla birlikte seri birim köklüdür. Yapısal kırılma model A'da Türkiye'de 2016 yılında yaşanan darbe girişiminin gecikmeli etkisinden, model C'de 1998 yılında Rusya'da meydana gelen ekonomik krizden kaynaklanabilir. GD serisi Model A'da 2017 yılında Model C'de 2014 yılında meydana gelen yapısal kırılmayla birlikte seri birim köklüdür. Model A'da yapısal kırılmaya 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş, Model C'de yapısal kırılmaya 2013 yılında yaşanan toplumsal olaylar etkili olmuş olabilir. PD serisi Model A'da 2002 yılında Model C'de 2017 yılında yapısal kırılmayla birlikte birim köklüdür. Model A'da yapısal kırılmaya Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin gecikmeli etkisi, Model C'de Türkiye'de 2016 yılında yaşanan darbe girişiminin gecikmeli etkisi yol açmış olabilir.

Zaman serilerine uygulanan ADF, PP ve ZA birim kök testi sonuçları LGDP, GFCF, EXPT, GD ve PD serilerin birim köklü, LF serisinin yapısal değişmeyle birlikte durağan olduğunu göstermektedir. Elde edilen birim kök sonuçları çerçevesinde değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri ortaya koymak için ARDL sınır testi ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymak için Hatemi-J asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 4
ARDL Sınır Testi Sonucu

k	F İstatistiği	%1 Kritik Değerler	
5	27.857	I(0)	I(1)
		5.347	7.242

k, bağımsız değişken sayısını göstermektedir, kritik değerler Narayan (2005:1990) case V'den alınmıştır.

Tablo 4'te kamu sektörü ve özel sektör dış borç stokuyla büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılan ARDL modeline ait sınır testi sonuçları yer almaktadır. Hesaplanan F istatistik değeri %1 anlamlılık düzeyinde

kritik değerlerden büyük olduğu için değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olmadığını gösteren temel hipotez reddedilmiştir.

Tablo 5

ARDL Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği	Olasılık
GFCF	0.013345	0.001777	7.508355***	0.0000
LF	0.018138	0.001598	11.35099***	0.0000
EXPT	0.004715	0.002286	2.062536**	0.0497
GD	-0.003758	0.001408	-2.668882**	0.0132
PD	-0.009189	0.002506	-3.666967***	0.0012

Not: ***, **, *, sırası ile %1, %5, %10 önem düzeyinde değişkenin anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5'te kamu ve özel sektör dış borç stokuyla büyüme arasındaki ilişkiyi gösteren modele ait uzun dönem katsayıları yer almaktadır. Uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre, sabit sermaye oluşumu, iş gücüne katılım oranı ve ihracat uzun dönemde kişi başı geliri artırmakta ve %5 önem düzeyinde katsayılar istatistiki açıdan anlamlıdır. Ancak, kamu sektörü dış borç stoku büyümeyi negatif yönde etkilemekte ve kamu dış borç stokunda meydana gelen bir birimlik artış kişi başı gelirin uzun dönemde yaklaşık %0.004 azalmasına yol açmaktadır. Özel sektör dış borç stoku da ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemekte ve özel sektör dış borç stokunda meydana gelen bir birimlik artış kişi başı geliri yaklaşık %0.009 azaltmaktadır.

Tablo 6

ARDL (2,1,0,0,1,0) Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği	Olasılık
D(LF)	0.003195	0.001120	2.851772**	0.0121
D(EXPT)	0.002819	0.000761	3.704198***	0.0021
D(GD)	-0.007385	0.000629	-11.74218***	0.0000
D(PD)	0.000903	0.000865	1.043012	0.3135
D2001	-0.035726	0.015564	-2.955388**	0.0365
D2008	-0.002346	0.008836	-0.655511	0.7942
Trend	0.031651	0.001934	16.36420***	0.0000
CointEq(ECM)(-1)*	-0.834512	0.052704	-11.10925***	0.0000

Not: ***, **, *, sırası ile %1, %5, %10 önem düzeyinde değişkenin anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 6'da kamu sektörü ve özel sektör dış borç stokuyla büyüme arasındaki bağlantıyı gösteren modelin kısa dönem katsayılarıyla hata düzeltme teriminin katsayı değerleri bulunmaktadır. Kısa dönemde iş gücüne katılım oranı, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemekte ve kısa dönemde iş gücüne katılım oranında ortaya çıkan bir birimlik artış kişi başı büyümeyi yaklaşık %0.003 artırmaktadır. İhracat da ekonomik büyümeye olumlu katkı yapmakta ve ihracatta ortaya çıkan bir birimlik bir değişim kişi başı büyümeyi kısa dönemde yaklaşık %0.003 artırmaktadır. Bununla birlikte, kamu sektörü dış borç stoku kısa dönemde de ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemekte ve kısa dönemde kamu sektörü dış borç stokunda ortaya çıkan bir birimlik değişim kişi başı büyümeyi yaklaşık %0.008 azaltmaktadır. Özel sektör dış borçları ise kısa dönemde kişi başı geliri artırsa da istatistiki açıdan anlamsız bir parametredir. 2001 Türkiye ekonomik krizi bu modelde kişi başı geliri negatif yönde etkilemekte ve istatistiki açıdan anlamlı bir parametredir. Hata düzeltme modeli (ECM) istatistiki olarak anlamlı ve negatif bulunmuştur. Bu katsayı, uzun dönemli denge ilişkilerinde meydana gelen sapmanın yeniden dengeye gelmek için ayarlama sürecinin hızını göstermektedir.

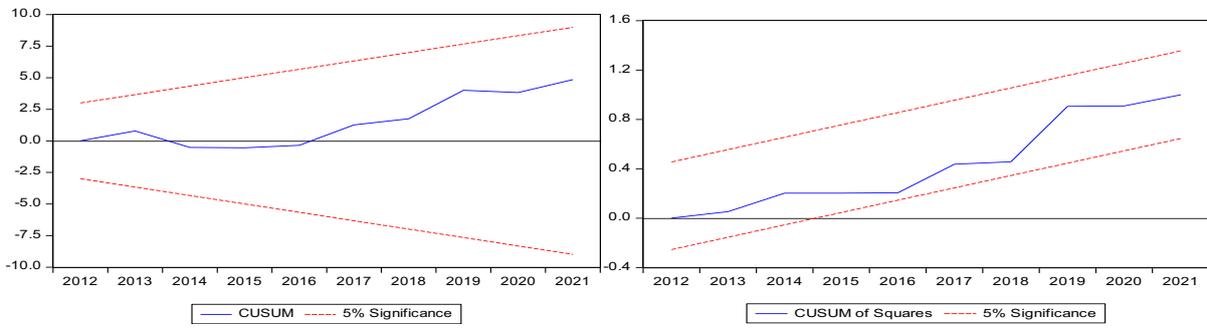
Hata düzeltme katsayısı, uzun vadeli dengeden sapmanın %83'ünün bir dönem sonra giderileceğini göstermektedir.

Tablo 7

ARDL Tanısal Testler

Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi	3.092270(0.2131)
Heteroskedasticity Breusch-Pagan-Godfrey	17.00006(0.2464)
Jorgue-Bera Normallik Testi	1.859297(0.3947)
Ramsey Reset Testi	0.389892(0.5479)

Tablo 7'de kamu ve özel sektör dış borç stokuyla kişi başı gelir arasındaki ilişkiyi inceleyen ARDL modeline ait tanısal testler bulunmaktadır. Bu modelde tanımlama hatası, otokorelasyon, değişen varyans problemi bulunmamaktadır. Ayrıca, modelin hata terimleri normal dağılım özelliği göstermektedir.

Şekil 1. Cusum-Cusum Square Test Sonuçları

Cusum ve Cusum Square testleriyle modelin istikrarlı olup olmadığı sınanmıştır. Şekil 1'de %5 anlamlılık düzeyinde model kritik sınırların içinde yer aldığı için modelimiz istikrarlıdır. Bu çerçevede, incelenen dönemde yapısal değişme gerçekleşmediği ve uzun dönemde modelin istikrarlı olduğu söylenebilir.

Tablo 8

Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

Temel Hipotez	Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
LGDP ⁺ ⇌ GFCF ⁺	2	0.379	26.375	12.242	8.079
LGDP ⁻ ⇌ GFCF ⁻	1	1.028	13.209	5.339	4.458
GFCF ⁺ ⇌ LGDP ⁺	2	2.928	25.126	10.85	7.121
GFCF ⁻ ⇌ LGDP ⁻	1	1.229	21.140	8.872	5.329
LGDP ⁺ ⇌ LF ⁺	1	0.125	9.913	5.229	3.489
LGDP ⁻ ⇌ LF ⁻	1	0.461	22.903	6.829	3.912
FL ⁺ ⇌ LGDP ⁺	1	0.069	10.979	5.224	3.469
FL ⁻ ⇌ LGDP ⁻	1	0.069	14.555	5.822	3.591
LGDP ⁺ ⇌ EXPT ⁺	1	10.661**	12.109	5.518	3.598
LGDP ⁻ ⇌ EXPT ⁻	1	0.073	16.278	6.100	3.668
EXPT ⁺ ⇌ LGDP ⁺	1	3.158	11.691	5.277	3.539
EXPT ⁻ ⇌ LGDP ⁻	1	2.133	20.415	6.572	3.798
LGDP ⁺ ⇌ GD ⁺	1	4.145*	13.468	5.674	3.632
LGDP ⁻ ⇌ GD ⁻	1	0.843	12.718	5.645	3.515
GD ⁺ ⇌ LGDP ⁺	1	3.108	11.801	5.329	3.508
GD ⁻ ⇌ LGDP ⁻	1	0.000	13.722	5.833	3.739
LGDP ⁺ ⇌ PD ⁺	1	0.080	14.212	6.643	4.212
LGDP ⁻ ⇌ PD ⁻	1	2.172	16.283	6.503	3.912
PD ⁺ ⇌ LGDP ⁺	1	0.423	12.703	5.947	3.895
PD ⁻ ⇌ LGDP ⁻	1	0.058	12.283	5.400	3.497

Not: ***, **, *, sırası ile %1, %5, %10 önem düzeyinde değişkenin anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 8’de değişkenlerin kümülatif pozitif ve negatif değişimleri arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen Hatemi-J nedensellik testinin bulguları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyüme değişkeninin pozitif şoklarından ihracat değişkeninin pozitif şokları arasında %5 anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Bu durum, büyümede meydana gelen pozitif şokların ihracatı artırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, ekonomik büyüme değişkeninin pozitif şoklarından GD değişkeninin pozitif şokları arasında %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Bu bulgular, ekonomik büyümenin pozitif şoklarının, kamu sektörünün dış borç stokunu pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Bulgular ve Tartışma

Dış borçlar kalkınmanın finansmanında önemli bir kaynak olarak görülmekle birlikte ekonomi üzerindeki etkileri tartışmalıdır. Dış borçlar bir noktaya kadar büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Ancak bu noktanın aşılması durumunda sistem tersine çalışmakta ve aşırı borçluluk olgusuyla ekonomik büyüme negatif yönde etkilenmektedir. Türkiye’de kamunun ve özel sektörün dış borç stokuyla, büyüme arasındaki uzun dönemli ve kısa dönemli ilişkilerin incelendiği bu çalışmada, kamu sektörünün dış borç stokunun uzun dönemde ve kısa dönemde büyüme üzerinde negatif etki yarattığı, özel sektör dış borç stokunun ise uzun dönemde büyümeyi negatif bir şekilde etkilese de istatistiki açıdan anlamlı bir değişken olmadığı görülmektedir. Bu bulgular, Cunningham (1993), Fosu (1999), Lin ve Sosin (2001), Karagöl (2002), Ayadi ve Ayadi (2008), Shabbir (2013) ve Silva’nın (2020) çalışmalarında elde ettiği sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

Nurkse (1952) az gelişmiş ülkelerin içine düştükleri yoksulluk kısır döngüsünden gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan borçlanmanın, yabancı sermaye girişinin ve dış yardımların çıkarabileceğini savunmaktadır.

Büyüme-borç modelleri Avramovic (1964), zaman içinde borca yapılan eklemelerin büyümeye (yeterince) katkı sağlaması kaydıyla, ülkenin borç ödeme kapasitesini muhafaza edeceğini savunmaktadır. Chenery ve Strout (1966) tarafından geliştirilen iki açık (two gap) modeli yaklaşımıyla gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacı hesaplanmaya çalışılmakta ve kalkınmada dövizin rolü vurgulanmaktadır. Krugman (1988) ve Sachs (1989) tarafından ülke borçlanması ve borç yükümlülüklerini yerine getirilememe durumu, aşırı borçluluk kavramı çerçevesinde incelenmiştir. Borç fazlası teorisi, dış borç stokunun ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini ele almaktadır. Türkiye’de kamu ve özel sektör dış borç stokuyla büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada dış borç stokunun büyümeyi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu bulgu Türkiye’nin, Krugman (1988) ve Sachs (1989) tarafından literatüre kazandırılan aşırı borçluluk olgusuyla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, kamu ve özel sektör dış borç stokunun Türkiye’de büyümeye katkı sağlayıp sağlamadığı 1989-2021 döneminde yıllık veri seti kullanılarak araştırılmış ve dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki rolü incelenmiştir. Analiz sonuçları, büyümenin uzun dönemde ve kısa dönemde, kamu sektörü dış borç stokundan negatif yönde etkilendiğini göstermektedir. Özel sektör dış borç stoku da büyümeyi uzun dönemde olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak kısa dönemde özel sektör dış borçları büyümeyi pozitif yönde etkilese de istatistiki olarak büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Ayrıca, büyümenin pozitif şoklarıyla kamu sektörü dış borç stoku değişkenlerinin pozitif şokları arasında, büyümeden kamu sektörü dış borç stokuna doğru tek yönlü nedensellik vardır.

Türkiye’nin toplam dış borç/GSYH borçluluk göstergeleri incelendiğinde, son yıllarda orta dereceli borçlu ülke konumundan yüksek dereceli borçlu ülke konumuna yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla dış borçlanma ekonomi üzerinde önemli bir yük oluşturduğu için borçlanmanın maliyetlerini asgari düzeye indirmenin yolları aranmalıdır. Aksi hâlde, dış borç stokunun sürekli artması hükümet, vatandaşlar ve gelecek nesiller açısından bedeller ödenmesi sonucunu doğurabilir. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlara bakıldığında, Türkiye’de dış borçlanmanın kayda değer bir ekonomik sorun olduğu, bu durumun sürdürülebilir olmadığı ve dış borçları sürdürülebilir seviyelere indirmek için önlemler alınması gerektiği söylenebilir.

Borç fazlası teorisine göre, alınan dış finansman kaynakları büyümeyi negatif yönde etkiliyorsa borç alan ülkede dış borç fazlası problemi vardır. Türkiye’nin dış borçlarının ekonomik büyümeye etkisinin incelendiği bu çalışmada, kamu ve özel sektör dış borçlarının büyümeyi negatif yönde etkilediği görülmektedir. Bu sonuçlar, Türkiye’nin aşırı bir borç yüküne sahip olduğunu göstermektedir. Aşırı borç yükü ise büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Dış borçların, büyüme üzerindeki bu olumsuz etkisini ortadan kaldırmak için dış borçlar iyi yönetilmeli ve borçlar etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Türkiye gibi dış borç stoku nispeten yüksek olan, borçlanma koşulları kolay olmayan ülkelerde dış borç yönetimine önem verilmelidir. Ancak etkin bir dış borç yönetimiyle birlikte dış borç yükü azaltılabilir, dış borçlanmanın ortaya çıkaracağı risklerden kaçınılabilir ve ekonomik kalkınma finanse edilebilir.

Türkiye diğer gelişmekte olan ülkeler gibi yurt içi tasarrufları düşük, sermaye birikimi yetersiz ve ödemeler dengesi açıkları ile karşı karşıyadır. Türkiye, bu sorunların üstesinden gelmek ve kalkınmaya hız vermek için dış finansman kaynaklarına yönelmiştir. Bundan dolayı bir takım ekonomik, siyasi ve politik külfetlerle elde edilen dış finansman kaynakları ancak etkin ve verimli bir şekilde kullanılırsa dış borçlanmadan beklenen avantajlar elde edilebilir. Dolayısıyla, yurt dışından sağlanan fonların sanayide dışa bağımlılığı azaltacak, ileri teknoloji içeren sermaye yoğun malların üretiminde kullanılması önemlidir. Ancak, yurt dışından sağlanan kaynaklar bu şekilde kullanıldığında dış borçlar sürdürülebilir düzeyde kalır ve dış finansmana duyulan ihtiyaç

zamanla azalır. Aksi taktirde, dış borçlar verimli bir şekilde kullanılmaz ve cari harcamaları karşılamak için kullanılırsa dış borçlardan beklenen avantajlar elde edilemez.

Türkiye öteden beri ödemeler dengesi açığı vermektedir. Bu durum, hem ülkenin döviz rezervlerinin erimesine yol açmakta hem de dış borç ödemeleri için yeterli döviz stoku biriktirilmesine engel olmaktadır. Bundan dolayı hükümetler, ihracat gelirlerini artırıcı ve ithalat giderlerini azaltıcı politikalar hayata geçirmelidir. Ayrıca, üretimin ithalata bağımlı olan yapısını değiştirmeye yönelik adımlar atılmalı ve katma değeri yüksek olan ürünlerin üretimine öncelik verilmelidir. Aksi taktirde, Türkiye'nin cari işlemler dengesinden kaynaklanan kırılganlığı devam edecektir.

Türkiye'nin tasarruf açığını ve ödemeler dengesinden kaynaklanan döviz açığını kapatmak için tek seçeneği dış borçlanmaya başvurmak değildir. Ülkede yatırım ortamı iyileştirilerek doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye gelmesi teşvik edilebilir. Özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları beraberinde bilgi, teknoloji ve kalifiye elaman getirmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları dolaylı sermaye yatırımlarının aksine giriş yaptığı ülkede uzun süre kalmaktadır. Bununla birlikte, dolaylı yabancı sermaye yatırımlarının kısa vadeli bir finansman kaynağı olduğu, kur ve faiz üzerinde baskı oluşturarak kırılganlık ve kriz riskini artırdığı da unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Akan, Y. ve Kanca, O.C. (2015). Türkiye'de dış borçlanma, büyüme ve enflasyon ilişkisi: VAR yaklaşımı (1980-2013). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(3), 1-22. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/huniibf/article/103771>
- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). Döviz kurları ile BİST sanayi endeksi arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: Bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 23-41. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiibd/issue/5901/77960>
- Bilginoğlu, M. A. ve Ahmet, A. (2008). Dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (31), 1-23. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiibd/issue/5888/77875>
- Chaudhry, I. S., Iffat, S. ve Farooq, F. (2017). Foreign direct investment, external debt and economic growth: Evidence from some selected developing countries. *Review of Economics and Development Studies*, 3(2), 111-124. Erişim adresi: <http://reads.spcrd.org/index.php/reads/article/view/37>
- Cunningham, R. T. (1993). The effects of debt burden on economic growth in heavily indebted developing nations. *Journal of Economic Development*, 18(1), 115-126. Erişim adresi: <https://jed.cau.ac.kr/archives/18-1/18-1-5.pdf>
- Çiçek, H., Gözegir, S. ve Çevik, E. (2010). Bir maliye politikası aracı olarak borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1990–2009). *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Erişim adresi: <http://acikerisim.klu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.11857/1078>
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1912517>

- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş, E. (2013). *Kamu maliyesi* (5. bs.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erataş, F. ve Nur, H. B. (2013). Dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: “Yükselen Piyasa Ekonomileri” örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 207-230. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/muiibd/issue/494/4372>
- Fosu, A. K. (1999). The external debt burden and economic growth in the 1980s: Evidence from sub-Saharan Africa. *Canadian Journal of Development Studies/Revue Canadienne D'études du Développement*, 20(2), 307-318. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02255189.1999.9669833>
- Gujarati, D. (2016). *Örneklerle ekonometri*. N. Bolatoğlu (Çev). Ankara: BB101 Yayınları.
- Hatemi-J, A. (2003). A new method to choose optimal lag order in stable and unstable VAR models. *Applied Economics Letters*, 10(3), 135-137. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1350485022000041050>
- Hatemi-J, A. (2008). Forecasting properties of a new method to determine optimal lag order in stable and unstable VAR models. *Applied Economics Letters*, 15(4), 239-243. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13504850500461613>
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456. <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>
- HMB. (2021). Türkiye dış borç istatistikleri. Erişim adresi: <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>
- Karagöl, E. (2002). The causality analysis of external debt service and gnp: The case of Turkey. *Central Bank Review*, 2(1), 39-64. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Publications/Central+Bank+Review/2002/Volume+2-1>
- Kharusi, S. A. ve Ada, M. S. (2018). External debt and economic growth: The case of emerging economy. *Journal of Economic Integration*, 33(1), 1141-1157. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/26418778>
- Lin, S. ve Sosin, K. (2001). Foreign debt and economic growth. *Economics of Transition*, 9(3), 635-655. <https://doi.org/10.1111/1468-0351.00092>
- Loser, C. M. (2004). External debt sustainability: Guidelines for Low-and Middle-Income Countries. New York and Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 1-23. Erişim adresi: <https://g24.org/wp-content/uploads/2014/03/26.pdf>
- Narayan, P. K. ve Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264999304000495>

- Narayan, P. ve Smyth, R. (2005) Trade liberalization and economic growth in Fiji. An empirical assessment using the ARDL approach, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 10(1), 96-115, <https://doi.org/10.1080/1354786042000309099>
- Öztürk, S. ve Çınar, U. (2018). Kamu dış borçlanması ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama (1975-2016). *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2018(1), 66-79. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sbm/issue/36882/412642>
- Pattillo, C. A., Poirson, H. ve Ricci, L. A. (2002). External debt and growth. Working Paper 02/69, Washington, DC.: International Monetary Fund.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Sachs, J. D. (1989). The debt overhang of developing countries. In G. A. Calvo, R. Findlay, P.J.K Kouri and J.B d. Macedo (Ed.), *Debt, stabilization and development: Essays in memory of Carlos Diaz Alejandro* içinde (s. 80-102). Oxford: Blackwell Publishing.
- Shabbir, S. (2013). *Does external debt affect economic growth: Evidence from developing countries*. State Bank of Pakistan, Working Paper Series No: 63, 1-26. Erişim adresi: <https://www.sbp.org.pk/repec/sbp/wpaper/wp63.pdf>
- Silva, J. (2020). Impact of public and private sector external debt on economic growth: The case of Portugal. *Eurasian Economic Review*, 10(4), 607-634. <https://doi.org/10.1007/s40822-020-00153-2>
- TCMB. (2022). Dış borçlar bürüt. Erişim adresi: https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_6/5970/DataGroup/turkish/bie_dbdborc/
- Tursoy, T. ve Faisal, F. (2018). The impact of gold and crude oil prices on stock market in Turkey: Empirical evidences from ARDL bounds test and combined cointegration. *Resources Policy*, 55, 49-54. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2017.10.014>
- Tülümce, S. Y. ve Zeren, F. (2017). Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin asimetrik nedensellik testi ile analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(2), 299-310. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeb/article/744816>
- Were, M. (2001). *The impact of external debt on economic growth in Kenya: An empirical assessment*. Discussion Paper 2001/116. Helsinki: UNU-WIDER.
- World Bank. (2011). *Global development finance 2012: External debt of developing countries*. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8997-3>

Zhang, B., Dawood, M. ve Al-Asfour, A. (2020). External debt and economic growth: A dynamic panel study of Granger causality in developing countries. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(11), 607-617. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no11.607>

Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44. <https://doi.org/10.1198/073500102753410372>

Extended Abstract

Purpose

The impact of external debt on economic growth is investigated in this study. In this regard, the annual data set covering the period 1989-2021 is used to investigate the relationship between public and private sector external debt and economic development in Türkiye. The lack of domestic resources in financing projects to accelerate economic growth in emerging countries has raised the necessity for these countries to incur external debt. This financial resource increases the capital stock of the countries, the increasing capital stock increases the investments and the increasing investments accelerate the economic growth. In other words, when used effectively, external debt affect investments, economic growth and development positively. However, if external debts are not used in effective and productive areas, foreign borrowing cannot reach its target and it results in closing the debt with debt when the debt is due. This study investigates whether public and private sector external debts are used successfully in Türkiye between 1989 and 2021.

Design and Methodology

The standard production function is used in this study to analyze the relationship between public and private sector external debt stocks and economic growth in Türkiye. The following model is used to describe the relationship between the external debt burden and growth in the public and private sectors.

$$LGDP_t = \beta_0 + \beta_1 GFCF_t + \beta_2 LF_t + \beta_3 EXPT_t + \beta_4 GD_t + \beta_5 PD_t + \beta_6 D_{2001} + \beta_7 D_{2008} + u_t$$

Where, LGDP represents the logarithm of real GDP per capita, GFCF gross fixed capital formation (%GDP, proxy variable for capital), LF represents the labor force participation rate (Proxy variable for labor), EXPT exports (%GDP), GD public sector external debt stock (%GDP), PD private sector external debt stock (%GDP), D_{2001} 2001 Turkish economic crisis dummy variable, D_{2008} represents the 2008 global financial crisis dummy variable, and u represents the error term respectively.

In order for the results of time series research to be valid, the series have to be stable, that is, have no unit roots. In this case, the ADF-PP and ZA unit root tests, which take structural break into consideration, were utilized to assess whether the series included a unit root. The ARDL bound test and the Hatemi-J asymmetric causality test were used in the following steps to assess the connections between the variables employed in the investigation.

Findings

According to the study findings, fixed capital formation affects growth positively and the increase in fixed capital formation increases per capita income in the long run. In addition, the labor force participation rate

and export variables also contribute positively to growth in the long run. In the short term, the labor force participation rate positively affects economic growth, and the increase in the labor force participation rate in the short term increases per capita growth. Exports also contribute positively to economic growth, and a change in exports increases per capita growth in the short term. However, the stock of public sector external debt has a negative effect on GDP in both the long and short runs. Although the private sector's external debt stock affects growth negatively in the long run, it increases per capita income in the short term, it is a statistically meaningless parameter. Causality between cumulative positive and negative changes in the variables was tested using the Hatemi-J causality test. At the 5% level of significance, a one-way causal relationship relating positive growth shocks to positive export shocks was identified. Furthermore, at the 5% significance level, there is a one-way causal relationship between the positive shocks of growth and the positive shocks of the public sector external debt stock variables, from growth to the public sector external debt stock.

Research Limitations

Apart from the variables included in the analysis in this study, different variables affecting economic growth are also important in explaining economic growth. There are many factors (political stability, physical and human capital, fiscal and monetary policy, etc.) that affect economic growth. Because obtaining the required variables quantitatively is difficult, they are not included in the model. Furthermore, more thorough results can be obtained by extending the study period over the next few years and introducing additional variables into the model.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

When Türkiye's total external debt/GDP indebtedness indicators are analyzed, it is seen that it has risen from the position of a medium indebted country to the position of a highly indebted country in recent years. Therefore, ways to minimize the economic and invisible costs of borrowing, which pose a significant burden on the Turkish economy, should be considered. Otherwise, this ever-increasing external debt burden may result in paying a great price both for the current administration and its citizens and for future generations. Based on the conclusions of this study, it can be said that foreign borrowing is an important economic problem in Türkiye; this situation is not sustainable, and measures should be taken to reduce external debt to sustainable levels. The findings show that policymakers should consider that the increase in Türkiye's public and private sector external debt stock affects growth negatively.

Originality/Value

Like other developing countries, Türkiye is faced with low domestic savings, insufficient capital accumulation, and balance of payments deficits. To address these issues and speed development, Türkiye has turned to external finance sources. This study investigates the connection between Türkiye's external debt and economic growth. In contrast to previous research, the effects of public and private sector external debt on growth were investigated independently.

Araştırmacı Katkısı: Şener İLTER (%75), Bülent GÜNSOY (%25).

Anlatı Metinlerinde Zamansal Değişkenler ve Metinsel İşlevleri^{1 2}

Çağrı KAYGISIZ³

Başvuru Tarihi: 09.08.2023

Kabul Tarihi: 24.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Metin türüne bağlı yapısal bir özellik olarak görünüş bildiren morfo-semantik birimlerin söylem akışı içinde kazandığı işlev hem metnin anlamlandırılması hem de bilişsel sistemin bilgi işlem süreçlerinde temel değişkenlerden birisi olması bakımından önemlidir. Bu nedenle zamansal yapıyı oluşturan birimlerin, metnin söylem akışı içinde birbiriyle kurduğu etkileşim sonucu kazandığı pragmatik işlevlerin belirlenmesi okuma becerisinin geliştirilmesi bakımından önemlidir. Zira sözcüksel birimlerin algılanması ve yorumlanmasına dilbilgisel çıkarımlar eşlik eder. Dolayısıyla dilsel araçların çalışma prensiplerinin araştırılarak söylem yapısıyla kurduğu etkileşim sonucu kazandıkları semantik özellikler ile üstlendikleri pragmatik ve retorik işlevleri açıklamaya çalışan sözcük dilbilgisel çalışmalar önemlidir. Buna ek olarak temel söylem biçimi olan anlatı türünün, temel özelliği zamansal (temporal) yapılanıştır. Bu akademik zeminden hareketle çalışmanın amacı, Türkçede dilbilgisel görünüş kodlayan morfo-semantik birimlerin söylem akışı içinde kazandıkları metinsel işlevin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulan veri tabanı, nitel araştırma yöntemlerinden söylem analizi kullanılarak incelenmiş ve elde edilen bulgulardan hareketle morfo-semantik söylem akışı içinde kurdukları etkileşim sonucu kazandıkları metinsel işlevler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okuma-Anlama, Anlatı Metinleri, Söylem Dilbilgisi, Morfo-Semantik Etkileşim, Görünüş

Atıf: Kaygisız, Ç. (2024). Anlatı metinlerinde zamansal değişkenler ve metinsel işlevleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 247-264.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu çalışma EDUCongress 2023'te sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

³ Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Rektörlük, cgr.kaygisiz@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9650-3889

Temporal Variables and Textual Functions in Narrative Texts

Çağrı KAYGISIZ⁴

Submitted by: 09.08.2023

Accepted by: 24.01.2024

Article Type: Research Article

Abstract

As a structural feature depending on the type of text, the function acquired by the morpho-semantic units expressing the aspect in the discourse flow is important both in terms of making sense of the text and as one of the basic variables used by the cognitive system in the information processing process. For this reason, it is important to determine the pragmatic functions of the units that make up the temporal structure as a result of their interaction with each other in the discourse flow of the text in terms of the development of reading skills. The perception and interpretation of lexical units are accompanied by grammatical inferences. Therefore, lexical-grammatical studies that try to explain the working principles of linguistic tools and the semantic features they acquire as a result of their interaction with the discourse structure and the pragmatic and rhetorical functions they assume are important. In addition, the main feature of the narrative genre, which is the basic form of discourse, is temporal structuring. Based on this academic background, the aim of this study is to determine the textual function of morpho-semantic units encoding grammatical aspects in Turkish within the discourse flow. For this purpose, the database created by using purposive sampling method was analysed by using discourse analysis, one of the qualitative research methods, and based on the findings obtained, the textual functions gained by morpho-semantic units as a result of the interaction they established in the discourse flow were determined.

Keywords: Reading Comprehension, Narrative Texts, Discourse Grammar, Morpho-Semantic Interaction, Aspect

⁴ University of Turkish Aeronautical Association, Rectorate, cgr.kaygisiz@gmail.com. ORCID: 0000-0002-9650-3889

Giriş

Okumanın temel amacı metinden bilgi edinmektir. Bu doğrultuda metinde yer alan *olay* (event) – *duruma* (states) ilişkin zihinsel temsillerin oluşturulması ve oluşturulan zihinsel temsillerin uzun süreli belleğe aktarılması gerekir (Zwaan ve Radvansky, 1998, s. 162).

Durum modelleri, olay-durumların mekânsal ve *zamansal* (temporal) konumu ile metin varlıklarının hedef ve amaçları doğrultusunda bilgi sağlayan zihinsel temsillerdir (Gernsbacher,1990; Zwaan ve Radvansky, 1998) ve okurun art alan bilgisinin, metinsel bilgiyle bütünleştirilmesini sağlar. Ancak metne ilişkin oluşturulacak durum modelleri sınırlıdır. Dolayısıyla durum modeli oluşumunda etkili olan değişkenleri belirlemek hem okuma-anlama sürecinin anlaşılmasında hem de okuma becerisinin gelişimine dönük didaktik etkinlik-uygulamaların tasarlanmasında önemlidir.

Bireylerin gerek günlük yaşamlarında gerekse okulda en sık karşılaştıkları metin türlerinden biri de anlatıdır. Temel söylem biçimi olarak anlatıyı tanımlamak ve anlatı söylemini oluşturan yapısal unsurları belirlemek, anlatı bilim alanında çalışan araştırmacıların öncelikle üzerinde durduğu konudur. Bu noktada farklı yaklaşım ve kabuller olmakla birlikte anlatı söylemini oluşturan ve üzerinde uzlaşım sağlanan temel özellikleri Herman (2009, s.11) ve Toolan (2001, s.10) şu şekilde ifade etmektedir:

- ❖ Olay-durumların sunumunda kronolojik bir düzen-sıralama mevcuttur,
- ❖ Farklı olay-durumlar söylem akışı içinde nedensel açıdan birbiriyle bağlantılıdır.

Anlatıyla ilgili tanımlarda öne çıkan nokta zamansal yapıdır. Zira anlatı metinlerinde olay-durumlar *genel* (generic) olmaktan ziyade *özellik* (specific) olma eğilimindedir ve bu durum belirli varlıklar ile *uzamsal-zamansal* (spatio-temporal) değişkenlere gönderim yoluyla sağlanır (Sanford ve Emmott, 2012). Bu nedenle *zaman* (time) hem öykü hem de söylem düzeyinde anlatının kurucu bileşenidir ve zamanla ilgili şu üç nokta metinsel anlama erişimde önemlidir Fludernic (2011, s. 77) bu üç noktayı şu şekilde ifade eder:

1. Gösterimsel kategori olarak *zaman* (time as a deictic category): Geçmiş, şimdi, gelecek.
2. *Kronolojik düzen* olarak *zaman* (time as a chronology order): Öncelik-sonralık ilişkileri.
3. *Uzanim* olarak *zaman* (time as a extention): Anlıksallık-süreğen eylemler (*punctual vs. extended action*).

Zaman ve *görünüş* (aspect) eylemlerin zamansal içyapısına ilişkin bilgi sağlar ve söylemde yer alan olay-durumlar arasındaki sıralılık ilişkilerini kurarak okuyucuyu söylem akışı boyunca yönlendirir. Bu sayede *sıralı* (sequential) ve *sıralı olmayan* (nonsequential) olay-durumlar işaretlenir ve söz konusu olay-durumların söylem akışıyla uyumlu olup olmadıkları belirlenir (Carreiras vd. 1997, s. 444). Ayrıca zaman ve görünüşe ilişkin bilgi *olay sınırlarının* (event boundaries) belirlenmesine de katkı sağlar. Bu nedenle zaman ve görünüşe ilişkin bilgi durum modeli oluşumunda önemlidir. Kaldı ki olay-durumlara ilişkin kestirimlerde bulunmak üzere zamansal ipuçlarını kullanmak bilişsel sistemin çalışma dinamikleriyle ilgilidir (Reihle vd. 1997; Ghose ve Maunsell, 2002; Jansen ve Shadep, 2005).

Özetle hem anlatı türünün içyapısıyla ilgili olması hem de okuma-anlama süreci için gereken durum modeli oluşumundaki işlevi nedeniyle görünüş kategorisindeki morfo-semantik birimlerin çalışma sistematiğine ilişkin bilgi önemlidir. Bu noktada özellikle zamansal yapıyı oluşturan morfo-semantik birimlerin söylem akışı içinde birbiriyle olan etkileşimleri ile bu etkileşim sonucu ortaya çıkan pragmatik işlevlerin yorumu metnin anlamlandırılmasında önemlidir ve zamansal yapıdaki değişimlerin, metinsel anlama erişimde üstlendiği işlevlerin belirlenmesi okuma becerisinin gelişimi için gereklidir. Bu akademik zeminden hareketle çalışmada Türkçede görünüş ifade eden morfo-semantik birimlerin, anlatı metinlerindeki işlevlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Literatür Taraması

Anlatı Söylemi ve Söylem Yapısının İncelenmesi

Anlatı metinlerinde olay-durumlar *söylem dünyasına* (universe of discourse) tanıtılır ve olay-durumların dinamikliğine bağlı olarak anlatı zamanı ilerler. Bu nedenle *söylem modları* (discourse mode) arasında metnin ilerlemesine ilişkin ilkeler bulunur. Ayrıca anlatı metinleri bir durumdan diğerine zamansal geçişin⁵ kronolojik tasvirini içeren metinlerdir.

Anlatı metinlerinde öykü zamanı ile anlatıcının bakış açısının yer aldığı söylem (sözcelem) zamanı birlikte kullanılır. Öykü ve söylem düzeyi arasındaki geçişler bir olay-durumdan diğerine bilgi aktarımı yoluyla gerçekleşir. Bu nedenle anlatı metinlerinde öykü-söylem düzeylerinin aralıksallık ve noktasallık özelliklerine dayalı ayrıştırılmasını sağlayan zamansal düzenlemeler bulunmaktadır. Eylemlerde yer alan olay-durumların gerçekleşmesiyle ilgili anlamsal özellikleri ifade eden aralıksallık ve noktasallık (Frawley, 1992), soyut zaman ile doğru-nokta arasındaki benzerliğe dayalıdır. Okurun metinde yer alan önerme yapılarına erişimi ve yorumu, görünüş kodlayan morfo-semantik birimlerin anlamsal iç özelliklerine dayalı işleyen aralıksallık-noktasallık özelliğiyle ilişkilidir. Bu özellik ayrıca ön-arka plan ayrımlarının yapılmasına da olanak sağlar.

Ön-arka plan yapısına ilişkin ayırım, türe özgü yapısal bir özellik olarak anlatı metinleri için önemlidir. Zira metnin olay örgüsü, görünüş kategorisindeki morfo-semantik birimlerin anlamsal iç özelliklerine dayalı meydana gelen değişimle belirginleşir. Dolayısıyla ön-arka plan ayırımı, metnin retorik çekirdeğini oluşturan karmaşık olaylar dizisi ile bu bölüme metinsel anlam kazandıran ön plan bilgilerin aktivasyonunu sağlar.

Söylem işleme seçicidir (Sanford ve Emmott, 2012). Bu nedenle söylem akışı içinde bazı olay-durumlar okurun bilinç odağında diğerlerine kıyasla daha belirgin (salient) şekilde konumlandırılır. Anlatı metinlerinde, olay-durumların bilinç odağındaki belirginlikleri ön-arka plan düzenlemeleri ile metin yüzeyine taşınır. Bu doğrultuda bilinç odağında belirgin hâlde olması istenilen olay-durumlar ön plan bilgisi (foreground), bilinç odağında belirgin olması istenmeyen olay-durumlar ise arka plan bilgisi (background) olarak konumlandırılır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ön-arka plan görünümü, bilgi yapısının sunumuyla ilişkilidir ve düzenlenmiş anlama gönderimde bulunarak aktarılan bilginin önem derecesine ilişkin kodlamaları içermektedir (Yazıcı, 2004). Bu yönüyle de yazarın, okurun yönlendirmesine olanak sağlayan retorik odaklanma ilkeleri⁶ için ihtiyaç duyulan kaynakları sağlamaktadır.

İşler bellek sisteminin eş zamanlı veri işlemedeki sınırlılığı nedeniyle okuma sürecinde dikkatin esnek seçici dağılımı önemlidir. Kaldı ki okuma sürecinde dikkat odağı yaratmanın, söylem işleme sürecindeki olumlu etkileri alan yazında ifade edilmektedir. Bu noktada ön-arka plan yapısının, bilginin önem derecesindeki değişimlere ilişkin sağladığı perspektif, sınırlı dikkat mekanizmasının etkin kullanımına katkı sağlayacak retorik odakları belirginleştirir. Dolayısıyla ön-arka plan yapısını sınırlı dikkat mekanizmalarının etkin kullanımı açısından da önemlidir.

⁵ Zamansal geçişler, önerme yapılarında anlık olarak kodlanan geçmiş, şimdi ve gelecekteki varsayımsal veya alışılmış olay ve durumlarla ilgilidir (Polanyi, 1982).

⁶ Bu kavram okuma sürecinde dikkatin, retorik düzenlemeler ile yazar tarafından nasıl kontrol edildiğiyle ilgilidir. Bu bağlamda dikkat unsurunu kontrol etmenin psikolojik olarak ne anlama geldiği, retorik düzenlemeler ile yaratılan seçiciliğin zihinsel temsillerin oluşumunu nasıl etkilediği ve söz konusu düzenlemeleri sağlayan araçların neler olduğu üzerinde durulmaktadır (Sanford ve Emmott, 2012, s. 7).

Tablo 1

Dikkatin Söylem İşleme Sürecindeki Potansiyel Etkileri (Sanford ve Emmott, 2012, s. 86).

Pozitif Dikkat Odağı	Negatif Dikkat Odağı
Gönderim ilişkilerinin hızlı ve sağlam kurulması	Gönderim ilişkilerinin yavaş ve zayıf kurulumu
Güçlü bellek temsili	Zayıf bellek temsili
Zihinsel temsillerin ayrıntılı ve anlamsal açıdan daha nitelikli kurulması	Zayıf zihinsel temsil oluşumu ve yüzey anlama erişim

Ön-arka plan düzenlemeleri ile öykü söylem düzeylerinin ayrıştırılmasına ilişkin kodlamalar, zaman-görünüş eklerinin iç anlamsal özelliklerine ilişkin düzenlemelerle gerçekleştirilir. Buna göre ön plana ilişkin bilgiler metin yüzeyinde *bitmişlik* (perfective) görünüşü kodlayan morfo-semantik araçlarla belirginleştirilir. Zira bitmişlik görünüşü birbiriyle ilişkili olayları ifade eder (Smith, 2003, s. 26) ve anlatı hareketi olay çizgisini ilerletir. Bu durumun sonucunda da metne ilişkin değerlendirmelerin yapılması sağlanır. Ayrıca metnin ön plan görünüşüne ilişkin kodlamaları içeren geniş zaman kullanımını anlatı metinlerinin tipik özelliğidir (Biber, 1989).

Arka plana ilişkin bilgilerin sunumu ise *sürerlilik* (imperfective) görünüşü kodlayan dilsel araçlar ile gerçekleştirilmektedir. Bu dilsel birimler ayrıca metinle ilgili betimleyici bilgilerin sunumuna ilişkin kodlamaları gerçekleştirirler (Smith, 1997).

Anlatı metinlerinin bir diğer özelliği parçalı yapısıdır. Bilindiği gibi anlatı metinleri tek parçadan oluşmaz. Anlatı metinleri, retorik (şematik) bölümleri (özet, yönlendirme, karmaşık olaylar dizisi, değerlendirme, sonuç-çözüm, bitiş) belirli bir tema etrafında düzenlenen olay-durumları anlatan metinlerdir. Dolayısıyla her bir retorik bölümün, metnin üretimi ve algılanması süreçlerinde belirli işlevleri vardır.

Anlatı metnini oluşturan retorik bölümler (retorik şema) arasındaki ilerlemenin yorumu ve izlenmesi, metin yüzeyindeki morfo-semantik görünüş unsurları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla dilbilgisel görünüş kodlayan morfo-semantik birimlerin anlatı metinlerindeki bir diğer işlevi, metni oluşturan retorik bölümlerin belirlenmesidir. Bu doğrultuda örneğin kurucu bölüm olan karmaşık olaylar dizisinin algılanmasını sağlayan işlemciler bitmişlik görünüşü ifade eden morfo-semantik birimlerdir (Yazıcı, 2004).

Retorik şemayı oluşturan farklı metin bölümlerinin morfo-semantik birimlerle kurduğu ilişki, metnin retorik bölümlerinin ön-arka plan yapısıyla etkileşime girmesine neden olur. Bu bağlamda arka plan, retorik yapıda karmaşık olaylar dışında kalan retorik bölümleri içermektedir. Söz konusu bu yapılanış esasında, anlatı metinlerinin büyük ölçekli yapısıyla ilişkilidir. Anlatı metin türünün sözbilimsel şemasına bakıldığında, ön plan sözbilimsel şemada karmaşık olaylar dizisini işaretlerken; arka plan sözbilimsel şemada yer alan bütün diğer bölümleri içermektedir. Diğer bir deyişle, ön plan sözbilimsel şemada yer alan tek bir bölümü sunarken, arka plan çok parçalı bir yapı sergilemektedir. Dolayısıyla, morfolojik birimlerle anlatının sözbilimsel şeması arasındaki etkileşim; hem anlatı metin türünün sözbilimsel şemasını oluşturan parçalarını tanımak hem de söz konusu eklerin anlatı metin türünde sergilediği işlevlere yönelik eğilimleri betimlemek açısından önemlidir.

Görünüş

Görünüşe ilişkin bilgi tümcede zamanla ilişkili konuma yerleşmektedir (Smith, 1997). Ancak görünüş, olayların zamansal içyapıları hakkında bilgi sağlayan bir ulamdır bu nedenle bir olayın gerçekleşme anına ilişkin zamanın diğer zamansal noktayla (time point) ilişkilendirilmesi değil, hakkında konuşulan olay iç zamansal seçimiyle ilgilidir (Comrie, 1998).

Soyut anlamsal kategori olarak görünüş, zamansal özelliklere gönderimde bulunur (Deo, 2011). Soyut yapısı nedeniyle görünüş kategorisinin semantik yorumu, algısal ve bilişsel yeteneklerle ilgilidir. Görünüş kategorisinin, tümce anlamına erişimde farklı işlevleri bulunmaktadır. Zira görünüş; semantik açıdan tümcenin bütünüyle ilgilidir ve bir dili bilmek görünüş kategorisindeki birimlerin semantik özellikleriyle, bu birimlerin sözlüğe dayalı özellikleri uyarınca belirlenen farklı varyasyonlarını bilmek demektir (Smith, 1997). Bu doğrultuda görünüş kategorisindeki birimlerin, dil sisteminin işleyişi üzerindeki işlevlerini belirlemeyi hedefleyen çalışmalarda şu üç nokta öne çıkmaktadır (Deo, 2011, s. 157):

1. Görünüş kategorisindeki birimlerin semantik özellikleri-içerikleri nelerdir?
2. Semantik içerik ne şekilde kodlanmıştır?
3. Görünüş kategorisindeki birimlerin dil sistemi içindeki çalışma düzeni nasıldır?

Görünüşsel anlam (aspectual meaning) semantik kurulum için gerekli olan olay-durumlar hakkında *zamansal bilgi* (temporal information) sağlayıp, bakış açısını (point of view) belirginleştirerek olay-durumların oluşumuna ilişkin bilgi sağlar (Smith, 1997). Söz konusu bu bilgiye erişim, yüzey yapıdaki sentaktik dizilimler ile özne-nesne gibi kurucu bileşenler arasındaki ilişkileri görünür kılan morfolojik ve *sözcüksel* (lexical) işlemciler aracılığıyla sağlanır.

Smith (2003) olay-durumların zamansal içyapısı hakkında bilgi sağlayan görünüş kategorisini *dilbilgisel* (viewpoint) ve *sözcüksel* (situational) olmak üzere iki kategoriye ayırmaktadır. Bu doğrultuda dilbilgisel görünüş tümcede aktarılan olay-durumların tamamına odaklanarak zamansal yorum için gereksinim duyulan olay-durum sınırlarının belirlenmesini sağlar. Zira görünüş türündeki değişimle meydana gelen zamansal değişim, *metin bölütleri* (segmentleri) arasındaki sınırları belirginleştirir. Buna karşın sözcüksel görünüş farklı olay-durum türlerine ilişkin kodlamaları içerir.

Türkçenin Görünüş Sistemi

Pek çok dilde bitmişlik ve sürerlilik görünüşü kodlamakla görevli morfo-semantik unsur bulunur (Smith, 1997). Eklemeli diller ailesinin tipik bir üyesi olarak Türkçede de kip, görünüş ve zaman kategorisine ilişkin kodlamalar eylem paradigması üzerine eklenen morfo-semantik birimler aracılığıyla dilbilgisel olarak gerçekleştirilir.

Türkçe görünüş türüne ilişkin belirlemeler eylem ya da *eylem öbeği* (verb complex) konumunda bulunan unsurların \pm dinamiklik, \pm *son noktahlık* (telic), \pm *süre* (durative) olma gibi semantik iç özellikleri dikkate alınarak yapılmaktadır (Erguvanlı-Taylan, 2001). Bu doğrultuda Türkçenin görünüş sunumuyla ilgili çalışmalarda (Erguvanlı-Taylan, 2001; Chinque, 2001; Göksel ve Kerslake, 2005; Erkman-Akersoy, 2007) konuşma anı itibarıyla tamamlanmış olay-durumlara ilişkin dilbilgisel kodlamaların -DI ve -mİş morfolojileriyle kodlandığı ifade edilmektedir. Buna karşın sürerlilik görünüşüne ilişkin kodlamalar, olay-durumların belirli bir *iç aşamasına* (internal state) içerden bakışı ifade etmekte ve *ilerleyici* (progressive) - ilerlemeci *olmayan* (nonprogressive) ayırımına işaret eden *alışkanlık* (habitual) ve *sürerliliğe* (continous) ilişkin kodlamaları gerçekleştirilmektedir (Erguvanlı-Taylan, 2001). Bu doğrultuda Erguvanlı-Taylan (2001), Türkçede sürerlilik görünüşüne ilişkin kodlamaların alışkanlık ve karakteristik özelliklere ilişkin kodlamalar yapan -Ir morfemi, *çevresel kurulumlara* (periphrastic constructions) işaret eden (-y)EcEk morfemi ve sürerlilik gösteren -Iyor morfemi aracılığıyla gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda Türkçede dilbilgisel görünüş kategorisine ilişkin kodlamaları yapan morfolojileri şu şekilde göstermek mümkündür (Kaygısız, 2020, s. 95):

Tablo 2
Türkçenin Morfo-Semantik Görünüş Birimleri

Bitmişlik Görünüşü	Sürerlilik Görünüşü
-D ₁ , -MIş, -mIşDI, -IrDI, -(I)yordu, -IrMIŞ	-Ir, -AcAk, -MAI, -(I)yor

Yöntem

Türkçede görünüş kodlaması gerçekleştiren morfo-semantik birimlerin, anlatı metinlerinde üstlendikleri işlevlerin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden söylem çözümlemesi kullanılmıştır. Söylem çözümlemesi ilkesel olarak doğal ortamlarda üretilen dili veri olarak kullanır, bu veri sözlü dil örneklerinden olabileceği gibi yazılı metinlerden de oluşabilir (Akar ve Martı, 2015). Kullanılan yöntem gereği veri toplama ve çözümleme sürecinde insan katılımcılar yer almadığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

Veri Tabanı

Belirtilen amaç doğrultusunda çalışmada *amaçlı örnekleme* (purposive sampling) yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda veri tabanı Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Güzel Yazılar ve Hikâyeler 1-2 kitabında yer alan metinler örneklem alınarak oluşturulmuştur. Metinlerin tümü veri tabanına dâhil edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Morfo-semantik birimlerin belirlenen işlevleri, veri güvenliğini sağlama adına alan uzmanı üç araştırmacı tarafından kontrol edilmiş ve araştırmacılar arası uyum katsayısı hesaplanmıştır. Bu doğrultuda belirlenen her bir retorik işlev için numaralandırma yapılmıştır. Alan uzmanlarından da bu numaralandırma doğrultusunda retorik işlevleri değerlendirmeleri istenmiştir.

Uyum katsayıları SPSS 20.0 paket programı kullanılarak *Kendall Uyum Katsayısı*⁷(Kendall's Coefficiency Concordance) yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Uyum katsayısına ilişkin sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır. Sonuçlar belirlenen işlevlerle ilgili olarak %95 güven aralığında araştırmacılar arası uyum olduğunu göstermektedir.

Tablo 3
Araştırmacılar Arası Uyum Katsayısı

N	28
Kendall' W ^a	845
Chi-square	6,784
Serbetlik derecesi	3
P. Değeri	,389

⁷ Kendal uyum katsayısı ikiden fazla değerlendirmecinin bir grup üzerinde yaptığı değerlendirmeleri sınavarak, sınav esnasına göre aralarında anlamlı derecede uyum olup olmadığını sınavan parametrik olmayan bir testtir, anlamlılık derecesi P'nin 0.05'ten küçük olması, anlamlı derecede uyum olduğunu göstermektedir (Can, 2014).

Bulgular

Bitmişlik Görünüşü Kodlayan Morfo-Semantik Birimlerin İşlevlerine İlişkin Bulgular

Bir numaralı örnek incelendiğinde -DI morfeminin sözcelem zamanına gönderimde bulunarak anlatı metinlerine özgü yapılanış olan öykü-söylem düzeylerine ilişkin ayrımları belirginleştirdiği görülmektedir. Ayrıca bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi olan -IrDI ile kurduğu etkileşim ile aralıksallık sunumunu pekiştirerek anlatı ön planıyla ilişkili karmaşık olaylar dizisi bölümünü belirginleştirmektedir.

Örnek 1: Mektepte yalnız bir nevi ceza **vardı**: Dayak... Büyük kabahatlıler, hatta kızlar bile falakaya **yatarlardı**. Falakadan korkmayan **yoktu**. Küçük kabahatlılerin cezası ise nispetersiz, **mikyassız idi**. Küçük hocanın ağır tokadı... Büyük hocanın uzun sopası ki rast geldiği kafayı mutlaka **şışırırdı**.⁸

Veri tabanında yer alan bulgular incelendiğinde -DI morfeminin arka plan görünümüyle ilişki bilgileri işaretlediği de görülmektedir. Bu bağlamda 2 ve 3 numaralı örnekler incelendiğinde -DI bitmişlik morfeminin anlatı hareketi oluşturmadığı bu nedenle de sözbilimsel (retorik) açıdan arka plan görünümüyle ilişkili yönlendirme bölümünü ilişkin bilgileri belirginleştirdiği görülmektedir. Zira her iki örnek incelendiğinde -DI morfeminin metin varlıkları veya mekânsal özelliklere ilişkin dış bağlam bilgisi taşıyan bilgilerin aktarımını gerçekleştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla -DI morfemi hem ön plan hem arka plan bilgilerin aktarımına ilişkin kodlamaları gerçekleştirmektedir.

Örnek 2: Badem bahçesinin yanı geniş bir **bağdı**. Beyaz taşlardan yapılmış kısa bir duvarın ötesindeki zeytinlik ta vadiye kadar iniyordu. Bağın ortasındaki viran kulübenin kapısız methalinden bir ihtiyar **çıktı**. Saçı sakalı **bembeyazdı**. Kamburunu düzeltmek istiyor gibi **gerindi**. Elleri ayakları titriyordu. Gök kadar boş, gök kadar sakın duran denize **baktı baktı**.⁹

Örnek 3: Darıldı diye o kadar **korktum** ki... Ama ertesi akşam yine bizim kapının önünde **durdu**, benimle **konuştu**. Eski gazeteler varsa okuyacağını **söyledi**.¹⁰

Yapılan incelemede -DI morfeminin geri kırılmalar (*flashback*) veya art gönderim yoluyla olay çizgisi açıldıktan sonra başka olay-durumların metne eklenmesine imkân sağladığı görülmektedir (Örnek 4). -DI morfeminin söz konusu bu işlevi kazanmasında zaman belirteçleri de rol oynamaktadır.

Örnek 4: Kırk beş yaşına geldiği hâlde Köse İsmail, kendine hâlâ adamakıllı bir iş bulamamıştı. Mamafih İsmail, isterse ekmeğini taştan çıkarmasını bilir, cebbar bir adamdı. **Bundan iki ay evvel, bir akşam üstü**, Balat'tan geçerken **baktı ki**, iki Yahudi köşeye balık tablalarını koymuşlar, hem ellerini şıkırdatıyorlar, hem de kıvrak bir makamdan “al, yarım okka, ver bir çeyrek!..” diye âdeta türkü söylüyorlardı. Yahudilerin bu hâli Köse'nin hoşuna gitti ve güldü, geçti.

... Eve gidince Köse, karısına “Yahu dedi, sabahleyin şu bizim çamaşır sepetleri ile iki tane peştamal hazırla”

-ne yapacaksın?

-Balıkçılığa başlayacağım...

Ertesi gün, mahalle kahvesine **uğradı**, işsiz güruhundan Fasafiso Remzi'ye:

* Kullanılan tümceler, morfo-semantik birimlerin metin içindeki görünümünü örneklemek içindir. Morfo-semantik birimler sözbilimsel (retorik) işlevlerini metnin bütüncül yapısında kazanmaktadır. Dolayısıyla morfo-semantik birimlerin metin içindeki işlevlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için metin bütüncül yapısına bakılmalıdır.

⁸ Ömer Seyfettin, Ant, s. 5.

⁹ Ömer Seyfettin, Forsa, s. 24.

¹⁰ Halide Edip Adivar, Kabak Çekirdekçi, s. 34.

-Kalk ulan **dedi**, burada miskin, miskin oturma, gel benimle beraber, balıkçılık yapacağız, sana günde yarım papel var.¹¹

Örnek 5'te de görüldüğü gibi -DI morfeminin anlatı metinlerinde bir diğer işlevi de olay-durumların ben öyküsel anlatımla anlatıldığı, yani bir diğer ifadeyle anlatıcı ve karakterin aynı olduğu metinlerde anlatıcının bilinç akışına ilişkin bilgileri aktarmasıdır. Bu kullanım sözbilimsel açıdan ele alındığında arka plan yapısıyla ilişkili değerlendirme bölümünü işaret etmektedir.

Örnek 5: Bir zamanlar saniyeleri bile kıymetli olan bu kâh küsurlu kâh küsursuz rakamlar şimdi benim için eski ehemmiyetlerini ne kadar kaybetmişler! Zil istediği kadar acılaşabilir, memur demir kapıyı kapatmak tehdidini istediği kadar ileri götürebilir; ben artık o vapurun yolcusu değilim, benim onlarda kimsem **kalmadı**. Yüksek kaldırımlardan istediğim kadar yavaş, eski kitap satan dükkânların camekânları önünde istediğim kadar oyalanabilirim.¹²

-DI morfeminin veri tabanında gözlemlenen bir diğer işlevi de sözbilimsel açıdan bitiş-kapanış (koda) bölümüne ilişkin bilgileri kodlamaktır. Bu bağlamda -DI morfemi metinde yer verilen olay-durumlarla ilgili son noktaya işaret eder ancak bu kullanımda -DI morfemi araliksallık özelliği taşımaz (Örnek 6).

Örnek 6: Murat Muratoğlu dokuz seneden beri çocuğunu ilk defa görüyordu. Onu **kucakladı**: -“Evet, **dedi**. Bizim fidanımız!...”

ve, yavaş yavaş, üçü de çarka doğru **yürüdüler**.¹³

Bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi olan -mİşDI morfeminin kullanımına bakıldığında ise bu morfo-semantic birimin olay çizgisi açılmadan önce metin varlıklarına veya metinde yer alan olay-durumlara ilişkin bilgilerin aktarımında kullanıldığı görülmektedir. Bu yönüyle -mİşDI morfemi sözbilimsel açıdan arka plan yapısıyla ilişkili yönlendirme bölümüne ilişkin bilgilerin aktarımını gerçekleştirmektedir (Örnek 7).

Örnek 7: Bizim evlatlık kaçmış... Aman... Bizim elimiz ayağımız idi. Daha beş yaşındayken yanımıza **almıştık**. Biz onun az mı kahrını **çekmiştik**, o da bizim evde narin, nazik, kızımızdan farksız **büyütülmüştü**. İkisini bir mektebe **yollamıştık**, soframıza alırdık, boğaz oldu idi de, hepimiz deli oluyorduk. Vakıa gelinlik çağına **gelmişti**.¹⁴

-mİşDI morfeminin bir diğer işlevi de arka plan yönlendirme bilgisi olarak metinde konumlanan ancak ön planı kurmak için gerekli olan bilgilerin aktarımını sağlamaktır. Her ne kadar -mİşDI morfeminin sahip olduğu iç anlamsal özellikleri etkileşim içinde olduğu olay-durumların belirli bir zaman aralığına yerleşmesine olanak tanısa da söz konusu bu kurulumda -mİşDI morfemi anlatı hareketi yaratamadığı için aktarılan bilgiler ön plan bilgisine dönüşmez. Bu yapılanışta -mİşDI morfemi metinde yer alan kişiler ile bu kişilerle ilişkili olay-durumlara ilişkin bilgilerin aktarımını gerçekleştirmektedir (örnek 8).

Örnek 8: Kasideyi okuyup bitirdikten sonra Sadrazam Paşa başını kaldırarak, huzurda diz çökmüş iltifat ve ihvanını bekleyen adama baktı. Adı duyulmuş bir şair diyerek, onu huzurunda oturttuğuna canı **sıkılmıştı**. Okuduğu bu şiirden paşa asla **hoşlanmamıştı**. Bulunduğu eski muhaberele ait senaları kâfi görmüyordu. Hiçbir büyük cihangir ve kahramana benzetilmeyişine **hiddetlenmişti**. Halbuki başka bir şair, Nef'i, Genç Osman hatta daha bıyıkları terlemeden bir cenge gitti diye onun şüphesiz kınından çıkarmamış olduğu kılıcını

¹¹ Osman Cemal Kaygılı, Kırkıncıdan Sonra Saz Çalınır mı?, s.68-69.

¹² Ziya Osman Saba, Mesa'ut İnsanlar Fotoğrafhanesi, s. 166.

¹³ Kenan Hulûsi Koray, İncir Fidanları, s. 165.

¹⁴ Fahri Celâl Göktulga, Simit, s. 77.

artık göklere kaldırmasını söylememiş miydi? Karşısındaki miskin ise sadaretinin uzun, pek uzun seneler devam etmesine duayı bile **unutmuştu**.¹⁵

Bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi olan -mİş morfeminin işlevlerine bakıldığında bu morfeminin en belirgin işlevinin metin varlıklarına ilişkin özelliklerin aktarımını sağlamak olduğu görülmektedir (Örnek 9). Bu yönüyle -mİş morfemi arka planla ilişkili yönlendirme bilgilerinin aktarımını gerçekleştirmektedir. -mİş morfemi ayrıca birlikte kullanıldığı olay-durumlara ilişkin sıralılık ilişkilerinin kurulmasını da gerçekleştirmektedir (Örnek 9).

Örnek 9: Erzurum'un hali vakti yerinde bir ailesinin **çocuğu imiş**; İstanbul'da hukuk tahsilini **yapmış**, hatta bir iki küçük memuriyette **bulunmuş**, sonra Balkan harbinde gönüllü **olmuş**, Trakya'da **yaralanmış**, iyileştikten sonra tekrar orduya **girmiş**, harbin sonunda birdenbire her şeyi terk etmiş ve bir daha **görülmemiş**.¹⁶

-mİş morfeminin veri tabanında yer alan anlatı metinlerinde üstlendiği bir diğer işlev de ön planla ilişkili olay-durumlara ilişkin dış bağlam bilgisi sağlamak ve sözbilimsel açıdan yönlendirme bölümünü belirginleştirmektedir. Bu kullanıma ilişkin yapıları 10 numaralı örnekte yer almaktadır.

Örnek 10: Hiçbir şey konuşmadan bir saat kadar yürüdük. Birkaç meyve ağacının arasına **serpilmiş** on beş evden ibaret Beyobası'nı biraz sonra da, ulu bir çınarın gölgesinde yıkılıp dağılmaya **birakılmış** boş bir su değirmenini geçtik.¹⁷

Bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi -(I)yordu morfeminin işlevlerine bakıldığında anlatı çizgisi açıldıktan sonra ön planla ilişkili olan ve sözbilimsel açıdan yönlendirme bölümünde yer alan olay-durumlara ilişkin bilgilerin sunumu gerçekleştirdiği görülmektedir (Örnek 11).

Örnek 11: Tanıdıklarım arasında merakını bütün bu suallerin cevabını bizzat kendisinden istemeğe kadar vardırırlar olmuştu. Fakat Tahsin Efendi onları gayet lâstikli ve hatta biraz da düşündürücü cevaplarla **atlatıyordu**. Kendisiyle tesadüfen karşılaşanlar, bazı anlarında hakikaten çok güzel konuştuğunu söylüyorlardı. Fakat mükâlemeyi karşısındaki davet etmemek şartıyla... En ufak bir üsteleme, biraz söz açmaya çalışma karşısında insanı bırakıp **gidiyordu**.¹⁸

-(I) yordu morfeminin belirlenen bir diğer işlevi de arka plan yapısıyla ilişkili yönlendirme bilgilerinin sunumudur. Bu kurulumda -(I)yordu morfemi olay-durumların anlatı hareketi içine sokulmaksızın yani bir diğer ifadeyle ön plana taşınmaksızın aktarımına olanak sağlamaktadır. Söz konusu bu kurulumla ilişkin kullanım örnek 12'de yer almaktadır.

Örnek 12: Müdür, köylülerden öyle tatlı yüz, öyle candan bir dostluk gördü ki, her gün ziyafetten ziyafete gitti. Her ziyafet onda yeni bir âlem keşfetmiş gibi bir his **birakıyordu**. Güzel ve bereketli ovanın mahsulü onu gayet kolaylıkla kendisine ısındırdı. Bir hafta sonra o da artık köy zenginlerine ziyafet veriyor; Ermeni tercümanı vasıtasıyla her gün bir şeyler **öğreniyordu**.¹⁹

-(I)yordu morfeminin gözlemlenen bir diğer işlevi de söylem akışı içinde tekrar eden ya da sürerlilik gösteren olay-durumlara ilişkin bilgileri kodlamaktır. Söz konusu bu işlev -(I)yordu morfeminin aralıksallık açma ve işaret ettiği olay-durumları -DI morfemiyle de kurduğu etkileşimle birlikte belirli bir aralığa yerleştirme

¹⁵ Nahit Sırrı Örik, Şair Necmi Efendinin Bahar Kasidesi, s. 87.

¹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, Erzurumlu Tahsin, s. 200.

¹⁷ Sabahattin Ali, Hasan Boğuldu, s. 133.

¹⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, Erzurumlu Tahsin, s. 203

¹⁹ Sadri Ertem, Bacayı İndir Bacayı Kaldır, s. 99.

özelliğinden kaynaklanmaktadır. -(I)yordu morfeminin söz konusu bu işlevi kazanmasında birlikte kullanıldığı zaman belirteçlerinin semantik özellikleri de etkili olmaktadır (Örnek 13).

Örnek 13: Cansız ve neşesizdi. *Bütün bir gün* ya bir köşede oturuyor yahut dalgın **dolaşıyordu**. Sanki hayatından çok mühim bir şey eksikti²⁰.

-(I)yordu morfeminin bir diğer işlevi de metinde yer alan olay-durumlara ilişkin dış bağlam bilgisi sağlamasıdır. Bu kullanımda -(I)yordu morfemi arka planla ilişkili yönlendirme bilgilerinin sunumunu gerçekleştirmektedir. Her ne kadar -(I)yordu aralıksallık yaratma özelliğine sahip olsa da bu kurulumda aralıksallık değeri taşımadığı için anlatı hareketi oluşmaz (Örnek 14).

Örnek 14: Otomobil, yabancıyı az zaman sonra gözün alabildiği kadar uzanan yemyeşil bir ot denizine çıkardı. Bu denizin ortasında renk renk, kor gibi koyu, yakıcı gelincikler, su üstünde yüzer gibi bu denizde **çalkalanıyordu**.²¹

Bir diğer bitmişlik görünüşü morfemi olan -IrDI morfeminin veri tabanında yer alan metinlerdeki işlevine bakıldığında ise aktarılan olay-durumların zamansal düzenliliğini aktarımı sağladığı görülmektedir (Örnek 15). -IrDI morfeminin bu özelliği kazanmasında birlikte kullanıldığı zaman belirteçleri de işlev üstlenmektedir.

Örnek 15: *Bazen* şüphesiz gündelik işlerin, kendi mazisine ait şeylerin de rüyalarına karıştığı **olurdu**. Zaten Cemil'i asıl şaşırtan da bu idi. Çünkü bu cins rüya birbirinden âdeta farklıydı. Birincisine bir nevi sır, içinden gelen bir duygu refakat **ederdi**; rüyadan ayrı bir şey... Ötekiler ise kendi gelişmeleriyle uykumuzun şekline göre gece hayatımızı yapan şeylerdi.²²

Bir başka bitmişlik görünüş morfemi olan -Irmİş ise ön planla ilişkili olay-durum kişisi hakkında bilgi aktarımında işlev üstlenmektedir. Semantik özellikleri nedeniyle -Irmİş morfemi anlatı söyleminden ziyade masal söylemine yakındır.

Örnek 16: Anam daha şuncağız çocukmuş... İşte o zamanlar bizim Yüksekoba'dan Emine, Edremit pazarında bu Hasan'ı görmüş... Anam Emine'yi bilirdi; sek yük balları varmış; babası ağaç devirip kereste yapar, anasıyla Emine de arılara **bakarmış**. Dağ gibi bir kızmış. Danaları, inekleri boynuzundan tutunca şu yana **savuruverirmiş**. Bu geldiğimiz yolu iki saate iner, üç saate **çıkarmış**. Çocuklarda onunla pek oynar, obanın kızlarını ardına takınca ormanda koşup terletir, sonra da hepsini bicik bicik yanaklarından **öpermiş**.²³

Sürerlilik Görünüşü Kodlayan Morfo-Semantik Birimlerin İşlevlerine İlişkin Bulgular

Türkçede sürerlilik görünüşü kodlayan morfo-semantik birimlerden -(I)yor morfeminin veri tabanında yer alan metinlerdeki işlevlerine bakıldığında aralıksallık yaratma özelliği sayesinde farklı metin segmentleri (tümceleri) arasında gönderim ilişkileri kurduğu ve tümceleri semantik olarak çerçevelediği görülmektedir. Bu kullanımda -(I)yor morfemi arka planla ilişkili olan ve sözbilimsel açıdan bitiş-kapanış (koda) bölümünde yer alan bilgileri belirginleştirmektedir (Örnek 17).

Örnek 17: ... Biz, bir susan kıza, bir başı titreyen ihtiyara, bir de karşımızda kabahat işlemiş bir insan vaziyetiyle, mahcup ve muhteriz duran çocuğa baktık:

“Yavrun, bu cevizler ne olacak?” dedik.

Çocuk cevap vermedi, önüne baktı.

²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Rüyalar*, s. 218.

²¹ Sadri Ertem, *Bacayı İndir Bacayı Kaldır*, s. 98.

²² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Rüyalar*, s. 219.

²³ Sabahattin Ali, *Hasan Boğuldu*, s. 140.

İhtiyar, bir ağa tavrıyla:

“Yiyin, yiyin! Kusura bakmayın; dedi”

O günden beri ceviz namı verdiğimiz, sert ve kuru meyve, bana ulvi bir şeyin timsali gibi **görünüyor**.²⁴

-(I)yor morfeminin bir diğer kullanıma bakıldığında ise anlatı ön planıyla ilişkili metinde varlıklarına ilişkili bilgilerin aktarımını gerçekleştirdiği ve birlikte kullanıldığı eylemlere aralıksallık kazandırdığı görülmektedir (Örnek 18).

Örnek 18: Ben **biliyorum**. Sen, artık odaların bu döşeniş tarzını hatta bu evi **beğenmiyorsun**... Uçmayı öğrenmiş bir serçe yavrusu gibi, gözün başka dallarda. Senin düşündüğün, kim bilir ne cici şeylerdir. Bizi misafir edeceğin odayı da unutmamışsındır; buna eminim. Bu kadarı bize... Bana yeter. Fakat annen... Bunu sende **seziyor**, arada sırada, hatta sık sık kardeşlerini nasıl okutacağından, bizim için neler tasavvur ettiğinden **bahsediyorsun**.²⁵

-(I)yor morfeminin bir diğer işlevi, 19 numaralı örnekte de görüldüğü gibi, anlatı ön planıyla ilişkili yönlendirme bölümüne ilişkin bilgilerin sunumunu gerçekleştirmektedir. Bu kullanımda -(I)yor morfemi aralıksallık yaratamadığı için birlikte kullanıldığı eylemlerin ön plana taşınmasını sağlayamıyor.

Örnek 19: Aman efendim, dedim, nasıl olur. Polise **gidiyoruz** Jandarma karışır **diyor**. Jandarmaya **gidiyoruz**, Polis karışır **diyor**. Bu bizim eve elbet bir karışan görüşen olacak.²⁶

Sürerlilik görünüşü ifade eden -(I)yor morfemi ben anlatıcının hâkim olduğu metinlerde; anlatıcının iç dünyasına, duygu ve düşünceleri ile anlatıcının kendisine ilişkin bilgilerin aktarımını sağlamaktadır. Bu işlev sözbilimsel açıdan değerlendirme bölümüne ilişkin bilgilerin aktarımı belirginleştirmektedir (Örnek 20).

Örnek 20: Taksim Bahçesi'nde, alabildiğine yükselmiş taflanların arasında kendi başımıza avare avare dolaşırdım. Neler düşünürdüm kim bilir, yazık ki şu anda o zaman neler düşündüğümü **hatırlamıyorum**. Yalnız pek iyi **biliyorum** ki her şeye rağmen mes'ut değildim²⁷

Veri tabanında -(I)yor morfemiyle ilgili gözlemlenen bir diğer işlev ön planla ilişki olay-durumlara ilişkin dış bağlam bilgilerinin aktarımını sağlamaktır. Bu kullanımda -(I)yordu aralıksallık yaratma özelliğini yitirmekle birlikte ve arka plan yönlendirme bilgilerinin aktarımını gerçekleştirmektedir (Örnek 21).

Örnek 21: Yan yana yerde, günlerin pek büyük bölümünü geçirdikleri dış alım malı ipek saten kaplı şilteleri, duvara dayalı yine o kuşla kaplı iki yastık **duruyor**. Şiltelerin de, yastıkların da fıstık rengi kumaşıyla pek uyuşan gülkurusu püskülleri **sarkıyor** kenarlarından, solmuşlar ama olsun! Soluk gülkurusu püsküller soluk fıstığa daha da çok **yakışıyor**.²⁸

Bir diğer sürerlilik morfemi olan -Ir morfeminin işlevlerine bakıldığında bu morfeminin yönlendirme ve değerlendirme bölümlerine ilişkin bilgilerin aktarımını gerçekleştirdiği görülmektedir (Örnek 22). Bu yapılanışta -Ir morfemi noktasallık yaratarak olay-durumlar arasında zamansal sıralılık kurar.

Örnek 22: ... Fakat bir deniz çalkantısında insan, nihayet dalgaların gelişini, tepelerdeki köpükleri **görür**. Birbirinden ayırmasa bile, birbirlerine benzediklerini **kaydedir**. Bu arada o bile yoktu. Sanki gözlerini kapar kapamaz mahiyetlerini seçemediği bir gölgeler dünyasının merkezi uçmuştu. Bununla beraber bu gölgelerin

²⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ceviz, s. 49.

²⁵ Tarık Buğra, Oğlumuz, s. 11.

²⁶ Aziz Nesin, Sınır Üstündeki Ev, s. 306.

²⁷ Orhan Hançerlioğlu, Mustafa Kemal'in Askerleri, s. 4.

²⁸ Sabahattin Kudret Aksal, Vav'lar, s. 25.

bu mantıksız ve bağımsız hareketin bir manası olsa gerekti. Çünkü içinde külçelenen duyguyu başka türlü izah mümkün **olamazdı**.²⁹

-Ir morfeminin gözlemlenen bir diğer işlevi de arka planla ilişkili metin varlıklarına ilişkin bilgilerin aktarımını gerçekleştirir. Bu kullanımda -Ir morfemi noktasallık özelliğini kaybeder (Örnek 23).

Örnek 23: Karo beyine gelince, bakınız, o bir Selçuklu sultanıdır. Çelebi, zarif, nazik... Aksi gibi. Telek damgasını da hep onun üstüne **vururlar**. Buna rağmen öylesine asil ve kibar bir havası vardır ki, bu damga bile onu **çirkinleştirmez**, inadına daha bir açar, daha bir sevimli **yapar**. Öyle ki, damgası olmayan bir karo beyi görsek, bayağı **yadırgar**, bir eksiklik **duyarız**.

Türkçede sürerlilik kodlayan -AcAk morfemi işlevleri açısından ele alındığında bu morfemin en belirgin işlevinin noktasal zaman sunumu yaparak olay-durum arasındaki sıralılık ilişkilerini kurmak olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada 22 numaralı örnekte de görüldüğü gibi -AcAk morfemi hem olay-durum arasında sıralılık ilişkisi kurmakta bu yönüyle de ön planla ilişkili yönlendirme bilgilerinin aktarımını gerçekleştirir (Örnek 24)

Örnek 24: Pamuk yün şilteler **attırılacak**, pamuk tokmağı yiyip de kenara yığıldığı zaman, bulutları **hatırlatacak**. Akşam olacak Hallaç Baba saçlarında pamuk kırları, üstünde yün kokusu vapura **binecek**. Kasımpaşa'daki evine **dönecek**. Kuyudan su **çekecek**. İhtiyar karısı pırıl pırıl kalaylı maşrapa ile ona su **dökecek**. Hallaç Baba yüzünü **yıkayacak**. Bıyıklarını **sıvazlayacak**. Ağzını **çalkalayacak**. Allaha **şükredecek**.³⁰

-AcAk morfeminin veri tabanında gözlemlenen diğer işlevleri ise 25 ve 26 numaralı örneklerde görüldüğü gibi metinde yer alan olay-durumların gerçekleşme olasılıkları ile beklenti ve kabullerin aktarımını gerçekleştirir.

Örnek 25: Elli sekiz seneden sonra artık ne ileri ne geri. Yenilgi **diyecek** Bülent. Kabul. Olmuş bulunan, onu çerçeveleyen bu hayat onarılmaz³¹

Örnek 26: Otele gitsem. Ömrümde gitmedim, gıcırtilı, esnedi **esneyecek** gibi duran kapısından içeri³².

Diğer bir sürerlilik görünüş morfemi olan -malli morfeminin işlev açısından ele değerlendirildiğinde bu morfemin metinde yer verilen olay-duruma gerçekleşip gerçekleşmemesine dönük kodlamaları gerçekleştirdiği görülmektedir (Örnek 27)

Örnek 27: Tel dolap! Evet, bir esin kaynağı olabilir mi tel dolap? Ne var şimdi onda? **Bakmalı** bir kez, işe daha sağlıklı ondan sonra **sarılmalı**! Gidip açtı kapağını, kapakları kapalı sahanlar, üstleri kağıtla örtülü kaseler, raflar da yağ kokuyor. Dün yerleştirdiği bir gazete de rafın birinden sarkmış, eli takılsa kaç tabağı aşağıya sürükleyecek! “Yeniden **yerleştirmeli** bu gazetelere rafları” dedi³³.

Sonuç ve Tartışma

Daha önce de ifade edildiği gibi yapısal bir özellik olarak morfo-semantik görünüş birimlerinin söylem akışı içinde üstlendiği işlev hem anlatı metinlerinin anlamlandırılması hem de bilişsel sistemin veri işleme süreçlerinde kullandığı parametrelerden birisi olması bakımından önemlidir. Bu nedenle görünüş sistemi ile bu sistemin işleyişine ilişkin bilgi, önceki amacı temel dil becerilerinin geliştirilmesi olan dil öğretim süreçleri

²⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, Rüyalar, s. 221.

³⁰ Sait Faik Abasıyanık, Hallaç, s. 190.

³¹ Nezihe Meriç, Susuz, s. 81

³² Bilge Karasu, Odalardan Biri, s. 112.

³³ Sabahattin Kudret Aksal, Vav'lar, s. 29.

açısından önemlidir. Zira dil sisteminin işleyişine dair sağladığı bilgi ile görünüş dil öğretim süreçlerinde ihtiyaç duyulan etkinlik ve uygulamaların geliştirilmesine katkı sağlar.

Görünüş kategorisinin semantik yorumu, bu kategorinin soyut yapısı nedeniyle algısal ve bilişsel yeteneklerle ilgilidir. Dolayısıyla morfo-semantik birimlerle dilbilgisel olarak kodlanan görünüşsel anlama erişim bağlama dayalıdır ve çıkarımsal süreçler içermektedir. Zira Smith'in de (2003) ifade ettiği gibi algısal unsurların, morfolojik sunumları bağlama dayalı ve çıkarımsaldır. Bu bağlamda ele alındığında morfolojik birimlerle dilbilgisel olarak kodlanan yapıların (ulamların) işlevlerinin betimlenerek bireylerin morfolojik farkındalık düzeylerinin geliştirilmesi, görünüşsel anlama erişim için gereken algısal ve çıkarımsal süreçlerin niteliğine katkı sağlayacaktır.

Morfolojik farkındalık düzeyinin geliştirilmesi temel dil becerilerinin gelişimi açısından değerlendirildiğinde okuma becerisinin gelişiminde önemlidir. Zira çalışmanın giriş ve kuramsal arka plan bölümlerinde ayrıntılarıyla ifade edildiği gibi anlatı metin türü için görünüş ifade eden morfo-semantik birimlerin işleyişi türe özgü yapısal özellik olarak kendisini göstermektedir. Kaldı ki anlatı metin türünden bağımsız kurucu morfepleri analiz etmeye dayanan morfolojik farkındalık (Carlisle, 2000) okuma becerisinin gelişimi açısından önemlidir.

Yazma becerisi bağlamında da morfolojik farkındalık düzeyi önem kazanmaktadır. Bu noktada morfolojik unsurların metin içinde kazandıkları işlev ve anlamın betimlenmesi özellikle, metinsel anlamın nasıl oluşturulduğuyla ilgili olan metalingüistik³⁴ bilginin sağlanması bakımından önemlidir. Bu doğrultuda görünüş kodlaması yapan morfo-semantik birimlerin işleyişine ilişkin morfolojik bilgi, ön-arka plan görünümü gibi türe özgü yapısal ve stilistik düzenlemelerin yapılabilmesi noktasında önem kazanmaktadır.

Kuramsal arka planda da ifade edildiği üzere söylem yapısıyla ilişkili türe özgü özellik olarak anlatı metinlerinde öykü-söylem zamanı olarak iki düzey bulunmaktadır. Görünüş ifade eden morfo-semantik birimler esasen metnin söylem (derin) yapısıyla ilişkili olan düzenlenişlerin, yüzey yapıdaki izdüşümlerini belirginleştirmektedir. Dolayısıyla morfo-semantik birimlerin, metnin söylem yapısındaki işlevlerinin belirginleştirilmesi metnin derin yapısına erişim sağlamada ve metin içi semantik-mantıksal tutarlılık ağlarının³⁵ (yapısının) belirginleştirilmesinde önemlidir. Zira morfolojik farkındalıkla ilişkili bir diğer önemli nokta metnin tutarlılığıyla ilgilidir.

Biliş ve semantik yapı arasındaki bağlantı soyuttur. Bu nedenle semantik içeriğe erişim, açık ve örtük bilgi kaynaklarının tutarlı zihinsel temsiller oluşturmak üzere kullanılması olarak ifade edilen bilgi işlem süreci sonunda gerçekleşmektedir. Zira dili işlemek aralarında karmaşık ilişkiler bulunan sınırsız sayıda varlık hakkında muhakeme yürütmeyi, sözdizimsel ve semantik belirsizlikleri gidermek üzere farklı bilgi kaynaklarından gelen ipuçlarını bütünleştirmeyi gerekli kılmaktadır (Bunescu ve Moorey, 2007). Anlatı metinlerinde sözceler birbiriyle bağlantılıdır. Yani diğer bir ifadeyle kimi durumda bazı sözceler söylemsel olarak zamansal ya da anlamsal çerçeve yaratan ana önermeler olarak işlev kazanabilmekte ve kendilerinden sonra gelen sözcelerin gönderim zamanını belirleyici bir özellik olarak sergileyebilmektedir (Yazıcı, 2004). Dolayısıyla metnin semantik yapısına erişimde sözcelerin etkileşim içinde oldukları zamansal yapı ile bu yapıyı görünür kılan morfo-semantik birimlerin işlevlerinin belirlenmesi gerekir. Çünkü ancak bu sayede semantik anlama erişim için gereken farklı parametreler ilişkin örtük ilişki ağlarının belirginleştirilmesi mümkün olacaktır.

Morfo-semantik birimlerin işleyişine ilişkin bilgi metnin retorik bölümlerinin belirlenmesi bakımından da önemlidir. Çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edildiği gibi anlatı metnini oluşturan retorik bölümlerin

³⁴ Yazma öğretimi bağlamında metalingüistik yeterlilik; linguistik bilginin açık ve bilinçli sunumunun inşası olan bilgi analiziyle, bilgiye seçici olarak katılma ve uygulama becerisi olmak üzere iki ayrı süreci içermektedir (Bialystok, 2001).

³⁵ Tutarlılık yapısı, metin ile metnin ait olduğu bağlam arasındaki ilişkinin okuyucu tarafından kurulmasını ve fark edilmesini sağlayan unsurdur (Stillar, 1998).

belirlenmesinde görünüş ifade eden morfo-semantik birimler belirleyici olmaktadır. Bu nedenle metnin retorik segmentlerinin belirlenmesi-oluşturulması sürecinde morfo-semantik birimler işlevleri önemlidir.

Buraya kadar ifade edilen bilgileri özetlemek gerekirse zamansal yapıyı oluşturan morfo-semantik birimlerin, söylem akışı içinde birbiriyle olan etkileşimleri ile bu etkileşim sonucu ortaya çıkan pragmatik işlevlerin yorumu hem metin üretimi hem de okuma-anlama süreçleri açısından önemlidir. Dolayısıyla zamansal yapıyı metin yüzeyinde işaretleyen ve söylem akışı içinde farklı işlev yüklenen morfo-semantik unsurların işlevlerinin belirlenmesine dönük çalışmalar hem anlatı metin türünün iç dinamiklerini anlamak açısından hem de dil becerilerinin geliştirilmesi noktasında gereklidir. Ancak alan yazına bakıldığında sözü edilen nitelikte çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Halbuki başta İngilizce olmak üzere yabancı literatürde bu tip çalışmalar büyük derlemler kullanılarak yaygın biçimde yapılmaktadır. Bu bağlamda Türkçe içinde morfo-semantik birimlerin işleyişine ilişkin çalışmaların büyük derlem grupları kullanılarak yapılması ve elde edilen bulguların didaktik süreçlere aktarılması gerekliliği ortadadır.

Kaynakça

- Akar, D. ve Martı, L. (2015). Söylem çözümlemesi. F. N. Seggie ve Y. Bayburt (Ed), *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımlar* içinde (s. 242-252). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bialystok, E. (2001). Metalinguistic aspect of bilingual processing. *Annual Review of Applied Linguistic*, 21, 169-182. doi:10.1017/S0267190501000101
- Biber, D. (1989). A typology of english text. *Linguistics*, 27(1), 3-44. doi:10.1515/ling.1989.27.1.3
- Binnick, R. I. (2011). Introduction. R. J. Binnick (Ed.), *The oxford handbook of tense and aspect* içinde (s. 3-56) Oxford: Oxford University Press.
- Bunescu, R. C. ve Moorey, R. (2007). Statistical relational learning for natural language information extraction. L. Getoor ve B. Taskar (Eds.), *Introduction to statistical relational learning* içinde (s. 535-552). Cambridge: MIT Press.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Carlisle, J. F. (2000). Awareness of the structure and meaning of morphologically complex words: Impact on reading. *Reading and Writing*, 12, 169-190. doi:10.1023/A:1008131926604
- Cinque, G. (2001). A note on modality, tense and aspect in Turkish. E. Erguvanlı-Taylan (Ed.). *The verb in Turkish* içinde (s. 47-59).Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Comrie, B. (1998). *Aspect: An introduction to the study of verbal and related problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deo, A. (2011). Morphology. R. J. Binnick (Ed.), *The oxford handbook of tense and aspect* içinde (s. 155-183). Oxford: Oxford University Press.

- Erguvanlı-Taylan, E. (2001). On the relation between temporal / aspectual adverbs and verbs from in Turkish. E.-T. Eser (Ed.), *The verb in Turkish* içinde (s. 97-128). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fludernic, M. (2011). Narratology and literacy. R. I. Binnick (Ed.). *The Oxford handbook of tense and aspect* içinde (s. 73-101). Oxford: Oxford University Press.
- Frawley, W. (1992). *Linguistics semantics*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gernsbacher, M. A. (1990). *Language comprehension as structure building*. Hillsdale: Erlbaum.
- Ghose, G. M. ve Maunsell, H. J. (2002). Attentional modulation in visual cortex depends on timing. *Nature*, 419, 616-620. doi:10.1038/naure01057
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish a comparative grammar*. New York- London: Routledge.
- Herman, D. (2009). *Basic elements of narrative*. West Sussex: Wiley-Blacwell.
- Janssen, P. ve Shadlen, M. N. (2005). A representation of the hazard rate of elapsed time in maraque area LIP. *Nature Neuroscience*, 8, 234-241. doi:10.1038/nn1386
- Kaygısız, Ç. (2022). Interaction between verb types argument structure, morphological structure and adverbs in the Turkish pre-school story books. *Hacettepe University Journal of Education*, 37(1), 92-105. doi:10.16986/HUJE.2020064442
- Labov, W. (1972). *Language in the inner city*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Polanyi, L. (1982). Literary Aspects of Oral Storytelling. D. Tannen (Ed.), *Written and spoken language: Exploring orality and literacy* içinde (s. 155-170). Nordwood: Ablex Publishing Corporation.
- Reihle, A., Grün, S., Deismann, M. ve Aertsen, A. (1997). Spike synchronization and rate modulation differentially involved in motor cortical function. *Science*, 278(5345), 1950-1953. doi:10.1126/science.278.5345.1950
- Sanford, J. A. ve Emmott, C. (2012). *Mind, brain and narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, C. S. (1997). *The parameter of aspect* (2nd. ed.). London: Kluwer Academic Publisher.
- Smith, C. S. (2003). *Modes of discourse the local structure of text*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stillar, G. F. (1998). *Analyzing everyday texts: Discourse, rheotoric and social perspectives*. London - New Delhi: SAGE Publication Inc.
- TDK. (2008). *Güzel yazılar ve hikâyeler 1* (3 bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2008). *Güzel yazılar ve hikâyeler 2* (3 bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toolan, M. (2001). *Narrative a critical linguistic introduction* (2nd ed.). London -New York: Routledge.

Yazıcı, N. (2004). *Anlatı metinlerinde ön ve arka planı belirginleştiren dilsel görünümeler: Türkçe üzerine gözlemler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zwaan, R. A. ve Radvansky, G. A. (1998). Situations models in language comprehension and memory. *Psychological Bulletin*, 123(2), 162-185. doi:10.1037/0033-2909.123.2.162

Extended Abstract

Purpose

As a structural feature, the function of morpho-semantic aspectual units in the discourse flow is important both in terms of making sense of narrative texts and as one of the parameters used by the cognitive system in the data processing process. At this point, the interpretation of the interaction of the morpho-semantic units that constitute the temporal structure with each other in the discourse flow and the pragmatic functions that emerge as a result of this interaction are valuable for the interpretation of the text (narrative), and the determination of the functions that the changes in the temporal structure perform in accessing the textual meaning is necessary for the development of the reading act. Based on this scientific basis, this study aims to determine the functions of morpho-semantic units expressing aspect in Turkish in narrative texts.

Design and Methodology

In this study, which aims to determine the functions of morpho-semantic units that perform aspect coding in Turkish in narrative texts, discourse analysis, one of the qualitative research methods, was used. In principle, discourse analysis uses the language produced in natural settings as data, and this data can consist of oral language samples or written texts (Akar and Martı, 2015). In line with the stated purpose, purposive sampling method was used in the study. In this direction, the database was created by sampling the texts in the Beautiful Writings and Stories 1-2 book published by the Turkish Language Association. The findings regarding the functions of morpho-semantic units were double-checked by the researcher at different time periods and the coefficient of concordance regarding the consistency of the determined functions was calculated. In order to ensure data security, the data obtained were also evaluated by three researchers who are experts in the field and the coefficients of concordance were calculated. The coefficients of concordance were calculated using the Kendall's Coefficient of Concordance method using the SPSS 20.0 package programme.

Findings

As mentioned above, temporal structure is the most prominent point in the definitions of narrative. At this point, information about the working system of morpho-semantic units in the aspect category is important both because it is related to the internal structure of the narrative genre and because of its function in the formation of the situation model necessary for the reading-comprehension process. At this point, the interpretation of the pragmatic functions that emerge as a result of the interaction of the morpho-semantic units that constitute the temporal structure with each other in the discourse flow is valuable for the interpretation of the text, and the determination of the functions that the changes in the temporal structure assume in accessing the textual meaning is important for the development of reading skills. In this study, the different functions of morpho-semantic units expressing aspect in the discourse flow were determined.

Studies on determining the functions of morpho-semantic elements, which mark the temporal structure on the surface of the text and assume different functions in the discourse flow, are necessary both in terms of understanding the internal dynamics of the narrative text type and in terms of developing language skills. However, when we look at the literature, we find that there are almost no studies of the kind mentioned above. However, in foreign literature, especially in English, such studies are widely carried out using large corpora. In this context, it is obvious that studies on the functioning of morpho-semantic units in Turkish should be conducted using large corpus groups and the findings should be transferred to didactic process.

Research Limitations

The study aims to determine the functions of morpho-semantic units expressing aspect in Turkish in narrative texts. In this direction, the study is limited to the determination of the functions of grammatical aspect-encoding morpho-semantic units in narrative texts.

Implications

As a structural feature, the function of morpho-semantic aspectual units in discourse flow is important both in terms of making sense of narrative texts and as one of the parameters used by the cognitive system in data processing processes. For this reason, knowledge of the aspectual system and how it works is important for language teaching processes whose primary aim is to develop basic language skills. Because it is clear that the information it provides about the functioning of the language system will contribute to the development of activities and applications needed in aspect language teaching processes.

If the development of morphological awareness is assessed in terms of the development of basic language skills, it is important for the development of reading skills. This is because, as explained in detail in the Introduction and Theoretical Background sections of the study, the functioning of morpho-semantic units that express appearance for the genre of narrative text emerges as a genre-specific structural feature. In the context of writing skills, the level of morphological awareness gains importance. At this point, the description of the function and meaning of morphological elements in the text is particularly important in terms of providing metalinguistic information about how textual meaning is created. In this direction, morphological knowledge about the functioning of morpho-semantic units that encode appearance gains importance at the point of making genre-specific structural and stylistic arrangements such as foreground-background appearance.

Originality/Value

The interaction of the morpho-semantic units that constitute the temporal structure with each other in the discourse flow and the interpretation of the pragmatic functions that emerge as a result of this interaction are important for both text production and reading-comprehension processes. Therefore, studies to determine the functions of morpho-semantic elements that mark the temporal structure on the text surface and assume different functions in the discourse flow are necessary both in terms of understanding the internal dynamics of the narrative text type and in terms of developing language skills. However, when we look at the literature, it is seen that there are almost no studies of the aforementioned nature. However, in foreign literature, especially in English, such studies are widely conducted using large corpora. In this context, studies on the functioning of morpho-semantic units in Turkish should be carried out using large corpus groups and the findings obtained should be transferred to didactic processes.

Araştırmacı Katkısı: Çağrı KAYGISIZ (%100).

Çalışanım Çalışıyor mu? KOBİ'lerde Çalışan Hırsızlığını Etkileyen ve Önleyici Faktörlerin Keşfedilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma¹

Sefa CEYHAN² - Melis SOYER³ - Duygu ULUDAĞ⁴ - Server Sevil AKYÜREK⁵

Başvuru Tarihi: 01.11.2023

Kabul Tarihi: 26.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Çalışan hırsızlığı küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde (KOBİ) yaygın olarak karşılaşılan bir davranış şeklidir. Bu durum işletmeleri ciddi mali zararlara uğratmakta ve onların gelişimine engel olmaktadır. Gerekli düzeyde büyüme sağlayamayan KOBİ'ler dolaylı yoldan ülke gelişiminin sağlanmasına engel olmaktadır. Bu yönüyle KOBİ'lerde yaşanan çalışan hırsızlıklarının tanımlanması hem ilgili literatüre hem de uygulayıcılara önemli katkılar sağlayacaktır. Dolayısıyla araştırmanın amacı KOBİ'lerde yaşanan çalışan hırsızlığının neden, süreç ve sonuçlarının genel bir portresini çizmektedir. Araştırma amacı doğrultusunda iki temel soruya yanıt aranmıştır. Bunlardan ilki, KOBİ'lerde çalışan bireylerin hırsızlık davranışına yönelmelerine etkileyen faktörlerin keşfedilmesidir. İkincisi ise söz konusu işletmelerde çalışan hırsızlığının bir daha yaşanmaması için alınması gereken önlemlerin neler olduğunun belirlenmesidir. Araştırma sorularının yanıtlanması için 10 KOBİ'de çalışan bireye ulaşılmış, görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışanlar, Türkiye'nin Denizli ilinde tekstil, turizm, beyaz eşya, mobilya, muhasebe-finans, gıda sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerde çalışmaktadırlar. Betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilen veriler çalışanları hırsızlığa iten nakit, mal ya da ürün ve zaman olmak üzere 3 ana tema ve 23 alt temaya işaret etmiştir. Söz konusu ana temalar ve alt temalar yorumlanmış çalışanları hırsızlığa iten sebeplerin genellikle bireysel ve ailevi sebepler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca KOBİ'lerde yaşanan hırsızlık davranışlarının önlenmesi için zamanında stok sayımı, güvenlik tedbirleri, gözetim gibi alt temalar yorumlanarak teorik ve pratik çıkarımlar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, Planlı Davranış, Çalışan, Çalışan Hırsızlığı

Atıf: Ceyhan, S., Soyer, M., Uludağ, D. ve Akyürek, S. S. (2024). Çalışanım çalışıyor mu? KOBİ'lerde çalışan hırsızlığını etkileyen ve önleyici faktörlerin keşfedilmesine yönelik nitel bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 265-286.

¹ Bu çalışmanın İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulundan 25.09.2023 tarih ve 2023/37 sayılı karar ile etik kurul raporu alınmıştır.

² İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, sefa.ceyhan@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3788-0756

³ İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, melis.soyer@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5878-474X

⁴ İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, duygu.uludag@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4822-0195

⁵ İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, serversevil.akyurek@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6286-8399

Is My Employee Stealing? A Qualitative Research to Discover the Factors Affecting and Preventing Employee Theft in SMEs

Sefa CEYHAN⁶ - Melis SOYER⁷ - Duygu ULUDAĞ⁸ - Server Sevil AKYÜREK⁹

Submitted by: 01.11.2023

Accepted by: 26.01.2024

Article Type: Research Article

Abstract

Employee theft is a common form of behavior in small and medium-sized businesses (SMEs). This situation inflicts serious financial losses on businesses and hinders their development. SMEs that cannot achieve the required growth level indirectly hinder the country's development. In this respect, describing employee thefts in SMEs will make serious contributions to both the relevant literature and practitioners. Therefore, the research aims to reflect a general portrait of the causes, processes, and consequences of employee theft in SMEs. In line with the purpose of the research, answers were sought to two basic questions. The first of these is the discovery of the factors that affect the tendency of individuals working in SMEs to theft behavior. The second is to determine what measures should be taken to prevent employee theft from happening again in these businesses. To answer the research questions, individuals working in 10 SMEs were contacted and interviews were held. These employees operate in the textile, tourism, white goods, furniture, accounting-finance and food sectors in Turkey's Denizli province. The data evaluated by the descriptive analysis method pointed to 3 main themes and 23 sub-themes, namely cash, goods or products and time, which pushed the employees to theft. The data evaluated by the descriptive analysis method pointed to 3 main themes and 23 sub-themes, namely cash, goods or products and time, which pushed the employees to theft. In addition, theoretical and practical implications are presented by interpreting sub-themes such as timely stocktaking, security measures and surveillance to prevent theft behaviors experienced in SMEs.

Keywords: SMEs, Management, Planned Behavior Theory, Employee, Employee Theft

⁶ Istanbul Nisantasi University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Aviation Management Department, sefa.ceyhan@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3788-0756

⁷ Istanbul Nisantasi University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Aviation Management Department, melis.soyer@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5878-474X

⁸ Istanbul Nisantasi University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Aviation Management Department, duygu.uludag@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4822-0195

⁹ Istanbul Nisantasi University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Aviation Management Department, serversevil.akyurek@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6286-8399

Giriş

Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye katkı sağlamakta ve yeni istihdam fırsatları yaratmaya yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle KOBİ'ler bir ülkenin iş sektörünün önemli kısmını oluşturarak sosyal ve ekonomik kalkınmada önemli rol oynar (Adewole ve Umore, 2021, s. 196). Dolayısıyla KOBİ'ler ve ekonomik büyüme arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Başka bir deyişle, gelişmiş ekonomilere katkı sağlayan işletmeler, KOBİ'lerden büyük ölçekli düzeye ulaşan işletmelerdir. Bu bağlamda KOBİ'ler gelişmiş ekonomilere kalkınma ve büyüme konusunda destek olurken gelişmekte olan ekonomilere istihdam yaratma konusunda destek olmaktadır (Hu, 2010, s. 479). Ancak KOBİ'lerin de karşılaştığı kimi sıkıntılı durumlar bulunmaktadır. Ekonomik sistem sadece alt yapıda (ticaret, para, kar, tüketim, değiş-tokuş vb.) değil aynı zamanda sosyal, hukuk, devlet, organizasyon, kurum gibi yapıları, yapılarının düzenlediği kural ve normları, kültürel hayat ve gündelik yaşam pratiklerini de değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Bu bazen ekonomi ve KOBİ'lerde sıkıntılı durumlar da yaratmaktadır. Bunlardan en önemlisi çalışan hırsızlığıdır. Çalma davranışı veya çalışanlar tarafından yapılan hırsızlık, işçilerin işletmelere ait para, zaman veya mülkün izin alınmaksızın çalınması veya kötüye kullanılmasıdır (Ferrell ve Gresham, 1985, s. 81). Çalışan hırsızlığı, çalışan mallarının veya hizmetlerinin işyerinde izinsiz olarak elde edildiği veya çalındığı işyeri istismarının bir ifadesidir. Planlı Davranış Teorisi, bu tür suçları anlamak ve önlemek için önemli bir stratejik çerçeve sağlar. Bu teoriye göre, operasyonun işleyişi genellikle planlanmış ve düşünülmüş bir çözümdür. İnsanlar bir suç işlemek için öncesinde mutlaka bir plan yaparlar ve bu plana göre hareket ederler (Ajzen, 1991).

Planlı Davranış Teorisi, 1950'lerde sosyal psikologlar tarafından tutum ve davranış arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara dayanmaktadır. Bu dönemde yapılan çalışmaların çoğu, tutum ve davranış arasında anlamlı bir ilişki bulamazken, daha sonraki araştırmalar zayıf bir ilişki tespit etmiştir (örn. Ahmmad ve Norhashim, 2008; Alias, vd., 2013; Gorsira vd., 2018). Bu çelişkili sonuçlardan hareketle Ajzen ve Fishbein (2000), Gerekçelendirilmiş Eylem Teorisi adı verilen temel bir teori geliştirerek, Planlı Davranış Teorisinin temelini oluşturmuştur. Planlı Davranış Teorisi, Gerekçelendirilmiş Eylem Teorisi'nin algılanan davranış kontrolünü ekleyerek ortaya çıkmış ve insanların istemsiz ve kontrolsüz davranışlarını açıklamak ve tahmin etmek için geliştirilmiştir. Çok çeşitli davranışları tanımlama ve tahmin etmede başarıyla kullanılan Planlı Davranış Teorisine göre, bir eylemin gerçekleşmesi sadece kişinin istek, niyet ve iradesine değil, aynı zamanda sahip olduğu olanaklara ve zaman gibi kaynaklara bağlıdır (Ajzen, 2020 s. 315). Çalışan hırsızlığı, bir kişinin iş yerinden izinsiz olarak mal veya değerli eşya hırsızlığıdır. Planlı Davranış Teorisine göre bu eylemin gerçekleşmesi sadece çalışanın niyet ve iradesine bağlı olmayıp çeşitli faktörlere de bağlı olabilir. Örneğin, bir çalışan hırsızlık yapma niyetindeyse ve hırsızlığa yol açan ya da güvenlik ihlali veya bunlara yönelik denetim eksikliği var ise eylemin gerçekleşmesi daha olasıdır. Ayrıca, kişisel veya finansal zorluklar gibi motive edici olmayan faktörler de çalışanların hırsızlığına katkıda bulunabilir. Bu nedenle, çalışan hırsızlığı gibi eylemleri anlamak ve önlemek için sadece insan niyet ve niyetlerini değil, aynı zamanda çevre koşulları gibi dış faktörleri de dikkate almak gerekir.

Planlı Davranış Teorisi, bireylerin davranışlarını önceden planladığını ve söz konusu planlama sürecinde ortaya çıkan fırsat ve beklentilere nasıl tepki verdiğini ifade eder. Bu teoriye göre, hırsızlık eylemine girişenler tipik olarak hırsızlığı hedeflemeden önce eylemlerinin risklerini tahmin eder, değerlendirir. Planlı Davranış Teorisine dayanarak, çalışanlara etik, şirket politikaları ve hırsızlıkla nasıl başa çıkılacağı konularında eğitimler verilmeli, iç denetim süreçleri sıkılaştırılmalı, fiziksel ve dijital yönetim sistemleri iyileştirilmelidir. İş tatmini ve çalışan sağlığı izlenmeli, hırsızlık bildirimini için mekanizmalar devreye alınmalı ve önlemler düzenli olarak gözden geçirilmelidir. Ancak bu önlemlerin etkili olabilmesi için çalışan dürüstlüğü ve etik değerleri destekleyen bir kurum kültürü de oluşturulması gerekir (Ghiselli ve Ismail, 1998, s. 185). Söz konusu teorik bilgiler doğrultusunda araştırmanın amacı, KOBİ'lerde yaşanan çalışan hırsızlığının neden, süreç ve sonuçları bağlamında genel bir portresini çizmektedir. Bu amaç doğrultusunda iki temel soruya yanıt aranmıştır.

Bunlardan ilki, KOBİ'lerde çalışan bireylerin hırsızlık davranışına yönelmelerine etki eden faktörlerin keşfedilmesidir. İkincisi ise söz konusu işletmelerde çalışan hırsızlığının bir daha yaşanmaması için alınması gereken önlemlerin neler olduğunun belirlenmesidir.

Literatür Taraması

KOBİ Kavramı ve KOBİ'ler

Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ'ler), ekonomik büyüme için temel bir araç olarak kabul edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, KOBİ'ler istihdam ve zenginlik oluşturmanın yanı sıra kırsal bölgelerdeki yoksulluğun azaltılmasında önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Ayrıca, KOBİ'lerin finansal erişimi, toplumsal gelişme açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Küresel ekonomide pazar zorluklarının arttığı, talebin düştüğü, enerji ve hammadde kısıtlamalarının yaşandığı kriz dönemlerinde, KOBİ'ler enerjik, esnek ve çeşitlendirilmiş ürün ve hizmet yapılarıyla önemli bir rol oynamaktadır. Böyle zamanlarda KOBİ'ler, uluslararası pazarlarda rekabetin sürdürülmesi için vazgeçilmez bir unsur hâline gelmiştir (Kunday ve Şengüler, 2015, s. 979). KOBİ'leri kavramsal olarak tanımlama konusunda kesin bir ifade benimsemek çok kolay değildir. Bu durum, aynı coğrafyada bulunan kurum, birey ya da yasal düzenlemeler arasında farklılıkların bulunmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda işletmelerin yer aldıkları faaliyet alanları ve üretim yaparken kullandıkları yöntemlerin işletmenin türüne, buldukları ülkeye veya bölgeye göre değişiklik göstermesi durumu KOBİ'leri tanımlamada tek bir tanımın kullanılmasını engellemektedir (Örücü vd., 2011 s. 60-71).

Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, ekonomik büyümede, yenilikçilik alanlarında ve yeni iş imkanları yaratmada önemli bir rol oynamaktadır. KOBİ'ler global olarak ekonomide önemli bir sektör oluşturmakla beraber Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) büyümesine ve sosyo-ekonomik kalkınmaya büyük katkı sağlamaktadır. Yapılan araştırmalara göre KOBİ'ler global düzeydeki ekonomilerde en büyük iş sektörünü oluşturmaktadır (Sadat ve Lin, 2018, s. 3). Türkiye'de de KOBİ'lerin durumu benzer özellikler göstermektedir. KOBİ'ler Türkiye ekonomisinde önemli bir rol oynayarak istihdam yaratmaya, yenilikçiliğe ve ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır (Şener vd., 2014, s. 212). Küresel çaptaki ekonomiler, KOBİ'yi kalkınma stratejilerinin bir parçası hâline getirerek büyümelerini teşvik etmekte ve desteklemektedirler. KOBİ'lerin gelişmesi için önemli olan bu durum özellikle 2008-2009 küresel ekonomik krizinin ardından dikkat çekmiştir. Ekonomik kriz ile mücadele eden hükümetler, KOBİ'lerin ekonomik zorluklar karşısındaki büyümeye ve uzun vadeli olarak sürdürülebilirliğe olan katkısının potansiyelini kabul etmişlerdir (Gupta vd., 2022, s. 4).

KOBİ'lerin gelişmekte olan ülkelerdeki istihdamın yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. İstihdam yaratmanın yanı sıra, KOBİ'ler sosyal uyumu güçlendirmede ve yoksulluğu azaltmada da hayati bir rol oynamaktadır. KOBİ'ler Türkiye'nin GSYİH'sının yaklaşık olarak %55'ine katkıda bulunmakta ve bu durum ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, Türk KOBİ'leri ekonomik şoklar ve krizler karşısında direnç göstermekle beraber son otuz yılda yaşanan şiddetli ekonomik krizler sırasında ve sonrasında karşılaşılan zorluklara rağmen ekonomiye katkı sağlamaya devam etmeyi başarmıştır (Malgas ve Zondi, 2021, s. 57). Türkiye'de bulunan işletmelerin KOBİ sınıfına girebilmesi için 250 kişiden az çalışan sayısına sahip olması ve yıllık net hasılatı ya da mali bilançosunun 250 milyon lirayı aşmaması gerekmektedir (Sarı, 2023, s. 358). Bu durumun 2022 yılında değişmesi ile sınırların arttırılması, daha çok işletmenin kapsanması ve devlet desteklerinden yararlanması anlamına gelmektedir.

KOBİ'lerin sağladığı yararlardan biri de dezavantajlı topluluklarda, bireylere gelir elde etme ve yaşam standartlarını iyileştirme fırsatları sunmasıdır. Ayrıca, KOBİ'ler inovasyonun motorlarıdır. Teknolojik ilerlemelere ve genel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan yeni fikirler, icatlar ve girişimcilik için üretme alanı görevi görmektedirler. Dünya Bankası, KOBİ'lerin küresel ölçekte istihdam yaratılmasına ve ekonomik

kalkınmaya en büyük katkıyı yapanlar olduğunu, kabul etmektedir. Ayrıca, KOBİ'ler servetin nüfus arasında dağılımına da katkıda bulunmaktadır. Bu servet dağılımı, bir ülke içindeki sosyal ve ekonomik faaliyetlerin iyileştirilmesi için gereklidir. KOBİ'lerin önemi geniş çapta kabul görse de birçok ülkedeki hükümetler hâlâ bu işletmeleri desteklemeye ve güçlendirmeye odaklanmamaktadır (Bansal, Garg ve Sharma, 2019, s. 1). Ancak günümüzün yeni normal ekonomisinde KOBİ'lerin önemi göz ardı edilemez. KOBİ'ler ekonomik büyümeyi yönlendirmede, yoksulluğu azaltmada ve istihdam yaratmada hayati bir rol oynamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde KOBİ'ler, kırsal ekonomiye ve ihracat artışına önemli ölçüde katkı sağladıkları için büyük bir öneme sahiptirler. Günümüzün küreselleşen dünyasında KOBİ'lerin uluslararası düzeyde varlıklarını sürdürmeleri hem büyümeleri hem de başarıları için çok önemli bir unsur hâline gelmiştir (Kunday ve Şengüler, 2015, s. 979). Çalışan hırsızlığı kavramı çeşitli durumlarda KOBİ'lerde gözlemlenmektedir. KOBİ'lerde meydana gelen çalışan hırsızlığı, bu ölçekteki işletmelerin içsel güvenlik önlemlerini artırmalarını ve kaynak yönetimi stratejilerini dikkatlice gözden geçirmelerini gerektiren önemli bir sorun alanını temsil etmektedir.

Çalışan Hırsızlığı

Çalışan hırsızlığı, bir işverenin varlıklarının izinsiz olarak çalınması, kullanılması veya kötüye kullanılmasıdır (Bailey, 2006, s. 806) ve genel olarak dört farklı kategoride açıklanmaktadır. Bunlar nakit hırsızlığı, mal veya eşya hırsızlığı, zaman hırsızlığı ve bilgi hırsızlığıdır. Nakit hırsızlığına örnek olarak zimmete para geçirme, kasadan para çalma, kredi kartında sahteciliği, internette dolandırıcılık açıklanabilir. Mal ya da eşya hırsızlığı için ise üretim sürecinde kullanılan malzemelerden üretilen ürün ya da hizmetlere kadar örnek vermek mümkündür. Zaman hırsızlığına örnek olarak işe geç gelmek ya da işten erken çıkmak, iş saatleri sırasında bireysel uğraşlarla ilgilenmek gibi durumlardan bahsedilebilir. Bilgi hırsızlığı olarak çalışanın ürün içeriği, formül, anlaşma gibi unsurları yanına alarak örgüt aleyhine kullanması örnek verilebilir (Niehoff ve Paul, 2000, s. 51; Kazıcı, 2022). Araştırmalara ve uzman görüşlerine göre şirketlerin çalışan hırsızlığını önlemek için alabileceği önlemler oldukça çeşitlidir. Bu önlemlerden en etkili, uygun şekilde tasarlanmış bir iç kontroldür. İç kontroller, bir şirketin varlıklarını ve kaynaklarını korumak, finansal işlemleri düzenlemek ve yolsuzluğu önlemek için uygulanan prosedürler ve uygulamalardır. İyi tasarlanmış iç kontroller, çalışan hırsızlığı ve zimmete para geçirme gibi olumsuz olayların olasılığını azaltır. Aynı zamanda çalışanlara açık ve anlaşılır etik kuralların sağlanmasına, hırsızlık gibi olumsuz davranışların önlenmesine yardımcı olabilir (Ferrell ve Gresham, 1985, s. 81). Etik kurallar, çalışanlar için doğru ile yanlış arasındaki çizgiyi belirleyerek etik olmayan davranışların önlenmesine yardımcı olur. Ayrıca iş doyum düzeyini artırmak ve adil bir ücret politikası izlemek çalışanların çalışan hırsızlık eğilimini azaltabilir (Greenberg, 1990; Greenberg ve Barling, 1996). Çalışan memnuniyeti arttıkça işe olan bağlılıkları da artmaktadır. Bu şekilde, iyi tasarlanmış iç kontroller ve caydırıcılık politikalarının uygulanması, çalışan hırsızlığına karşı etkili bir birincil savunma sağlar. Bu önlemler sayesinde şirketler, olumsuz çalışan davranışlarını önlemek ve şirket varlıklarını korumak için önemli adımlar atmaktadır.

Bu durum şirketlerde olduğu gibi küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde de aynı düzeyde öneme sahiptir. Dolayısıyla çalışan hırsızlığının çeşitli sektörlerdeki ve çeşitli büyüklüklerdeki kuruluşlar için ciddi bir endişe kaynağı olduğu ifade edilebilir. Günümüz iş ortamında çalışan hırsızlığı, bir şirketin performansını ve finansal istikrarını etkilediği için çok fazla ilgi görmüştür. Bu sebeple çalışan hırsızlığının arkasındaki faktörleri ve motivasyonları anlamak için çok sayıda çalışma yapılmıştır. Örneğin Hollinger ve Clark (1983, s. 399)'e göre hırsızlığa eğilimli çalışanların genellikle genç, stresli ve duygusal olarak dengesiz olduğunu göstermiştir. Çalışmada ayrıca çalışanların hileli eylemlerde bulunma yöntemleri de araştırılmıştır. Söz konusu çalışma göstermektedir ki işletmeler için en tehlikeli ve zarar verici suçlardan biri olan hırsızlık, çeşitli olaylar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu olaylar birçok farklı kategoride sınıflandırılabilir. Örneğin Hollinger ve Clark (1983, s. 399) çalışan hırsızlığını; finansal baskı, kişisel özellikler, fırsatlar, tutumlar ve sosyal normlar

olmak üzere beş farklı kategoride toplamıştır. Greenberg ve Barling (1996) ise araştırmalarında farklı çalışan hırsızlığı türlerini tartışmışlar ve malzeme çalma, para çalma, dolandırıcılık ve işyeri kaynaklarının kötüye kullanılması gibi farklı hırsızlık davranışlarına odaklanmışlardır (Niehoff ve Paul, 2000, s. 51). Bu çalışmalar, çalışan hırsızlığının mali kayıp, itibar zedelenmesi, kurum içindeki güven kaybı ve artan güvenlik maliyetleri gibi olumsuz etkilerini vurgulamaktadır. Bazı araştırmacılar da izleme ve kontrol sistemlerinin çalışan davranışları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır (Stedmon, 2011).

Çalışan hırsızlığı kapsamında ele alınan kritik konulardan bir tanesi de zaman hırsızlığıdır. Zaman hırsızlığı, iş arkadaşlarıyla aşırı sosyalleşme, kişisel telefon görüşmeleri veya internet kullanımı, uzun süreli aralar ve öğle yemekleri ve hatta yetkisiz kişiler dahil olmak üzere çeşitli biçimlerde kendini gösterebilir (Ruankaew, 2019, s. 40). Zaman hırsızlığı, çalışanlar arasında sıklıkla meydana gelebilir. Zaman hırsızlığı üretkenlik karşıtı bir iş davranışları olarak da ele alınabilir (Liu ve Berry, 2013). Söz konusu davranışlar, zamanında işe gelmeme, mesai saatini erken bitirme (Brock, Martin ve Buckley, 2013; Lorinkova ve Pery, 2017), uzun yemek araları (Martin vd., 2010), mesai saatleri içerisinde boş geçirilen zaman (örneğin, internet, sosyal medya ve kişisel işler için geçirilen zaman) olarak sıralanabilir. Ortalama bir Amerikalı işçinin her iş gününün 2,09 saatini görev dışı işlere harcadığı tahmin edilmektedir (Babadağ ve Kerse, 2019, s. 420). Ancak, bu kayıp çalışma saatlerinin yol açtığı mali verilere ilişkin herhangi bir istatistik bulunmamaktadır. Bir başka önemli hırsızlık konusu ise nakit ve mal hırsızlığıdır. Nitekim nakit ve mal hırsızlığı, iş yerindeki ekipman ve tesislerin ücretsiz kullanımı, sahte iadeler ve yetkisiz kuponların kullanılması bu tür olaylara örnek olarak gösterilebilir (Krippel, Henderson, Keene, Levi ve Converse, 2008, s. 227). Özellikle sınırlı mali güce sahip küçük işletmeler için bu ve benzeri hırsızlık faaliyetleri, sermaye kaybına neden olur ve onları savunmasız hâle getirir (Kennedy ve Benson, 2016, s. 13). Bu nedenle firmalar büyüklük ve tür olarak değişse bile çalışan hırsızlığı riski altındadır (Greenberg ve Barling, 1996). Bu riskin önlenmesi, çalışan hırsızlığının nedenlerinin bulunması ve çalışan hırsızlığını önleyici tedbirlerin alınması için gerek psikologlar gerekse sosyal bilimciler uzun yıllardır çalışmalarda bulunmaktadır (Tarkan ve Tepeci, 2006, s. 138). Sauser (2007), perakende hırsızlığın yıllık değerinin yaklaşık 100 milyar dolar olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde, 2003 Ulusal Perakende Güvenlik Araştırması, perakendecilerin envanter kayıplarında yılda 15.8 milyar dolar kaybettiğini bildirmiştir (Guthrie, Todd ve Bairey, 2006). Bu nedenle, şirketlerin çalışan hırsızlığını önlemek için etkili stratejiler belirlemesi ve uygulaması çok önemlidir. Bu noktada kritik öneme sahip olan bir diğer konunun ise çalışan hırsızlığının farklı davranışsal boyutlarıdır. Çalışan hırsızlığı farklı davranışsal boyutlar içermektedir. Temel olarak üç boyutta incelenen bu boyutlar literatürde etik dışı davranış (Kish-Gephart, Harrison, Treviño, 2010), sapkın davranış (Bennett ve Robinson, 2000) ya da üretkenlik karşıtı iş davranışı (Spector, Fox, Penney, Bruursema, Goh ve Kessler, 2006) olarak yer almaktadır. Etik dışı davranış, ahlaki olarak doğru davranış için rehber olan kuralların, standartların, kodların veya ilkelerin ihlalidir (Lewis, 1985). Üretkenlik karşıtı iş davranışı bir örgütün üyeleri tarafından gerçekleştirilen, örgütün çıkarlarına aykırı olan herhangi bir kasıtlı davranış olarak tanımlanmaktadır (Sackett ve DeVore, 2001). Sapkın davranış örgütün, üyelerinin veya her ikisinin refahını tehlikeye sokan, örgütsel kuralları ciddi şekilde ihlal eden gönüllü davranış olarak tanımlanmaktadır (Robinson ve Bennett, 1995). Çalışan hırsızlığı ile ilgili üç davranışsal boyutun arasındaki temel farklar arasında sırasıyla ilk olarak örgütsel normların ihlâl edilmesi, ikinci olarak adalet, hukuk ve sosyal bakımdan doğru ya da yanlış davranış, üçüncü olarak da bu normatif olarak beklenenin ötesinde olan davranışın gönüllü olarak içsel motivasyonla gerçekleştirilmesidir. Bu durum literatürde sapkın davranış ile üretkenlik karşıtı iş davranışının arasındaki fark olarak *gönüllü* olarak yapılması şeklinde ifade edilmektedir (Sackett ve DeVore, 2001).

Yöntem

Bu araştırma, amaç ve kapsamı bağlamında belirli bir olay ve olgunun açıklanmasını esas almaktadır. Bu esas doğrultusunda nitel araştırma yöntemiyle kurgulanan araştırmada temel araştırma deseni benimsenmiştir. Betimleyici araştırmalar, açıklanma ihtiyacı duyulan olay, olgu ya da konuların genel bir portresini yansıtmayı amaçlayan araştırmalardır. Betimleyici araştırma tipinde belirli bir örneklem grubundan elde edilen veriler tasvir edilir (Armstrong, 1970, s. 1). Söz konusu tasvir dikkate alınarak, yazarın bir KOBİ’de yaşanan hırsızlık olayı hakkında bilgi sahibi olması ve hırsızlığın neden süreç ve sebeplerinin tasvir edilme ihtiyacının doğması araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Nitekim ilgili literatür incelendiğinde çalışan hırsızlığının birçok araştırmaya konu olduğu tespit edilmiş olmasına rağmen (Niehoff ve Paul, 2000, s. 51; Al-Harrasi, Shaikh ve Al-Badivd., 2021; Hu, Harold ve Kim., 2023), KOBİ’lerde yaşanan hırsızlık olaylarına ilişkin yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir (Niehoff ve Paul, 2000, s. 58; Krippel ve diğerleri. 2008, s. 230; Martin, Brock, Buckley ve Ketchen, 2010; Ding, Liu, Zhang ve Wang, 2018). Bu nedenle KOBİ’lerdeki söz konusu problemin derinlemesine incelenmesi ve araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan soruların yanıtlanması hem ilgili literatüre hem de uygulayıcılara katkı sağlayıcı nitelik taşıyacaktır. Bu katkı dikkate alınarak katılımcıların dahil edilme kriterleri belirlenmiştir. Katılımcıların dahil edilme kriterlerine geçilmeden önce İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulundan 25.09.2023 tarih ve 2023/37 sayılı karar ile etik kurul raporu alınmıştır. İlgili kurul raporunun alınmasının ardından 26.09.2023 - 22.10.2023 tarihleri arasında alan araştırması gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların Dâhil Edilme Kriterleri

Araştırmaya katılım gösterecek KOBİ çalışanlarının tespiti için amaçlı örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Söz konusu yöntem, çalışan hırsızlığı olgusuna yönelik ne yaşandığının ve nasıl yaşandığının açığa çıkarılması konusunda fayda sağlayacaktır (Moustakas, 1994; Büyüköztürk vd., 2012, s. 12). Çalışan hırsızlığı, ilgili literatürde birçok araştırmaya konu olmuştur (Niehoff ve Paul, 2000, s. 51; Al-Harrasi vd., 2021; Hu vd., 2023). Ancak KOBİ’lerde yaşanan çalışan hırsızlığına yönelik yapılan çalışma sınırlı sayıdadır. Öte yandan kobiler dışında yapılan hırsızlık konulu birçok araştırma ilgili literatürde yer almaktadır. Örneğin, Hawkins (1984) tarafından yapılan bir araştırmada restoran çalışanlarının hırsızlık davranışı incelenmiş, elde edilen bulgular neticesinde çalışan hırsızlığına yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Vietnam’daki beş yıldızlı otellerde yapılan bir başka araştırma ise Nguyen ve Truong (2021) tarafından gerçekleştirilmiştir. Planlı Davranış Teorisi çerçevesinde ele alınan araştırmada 312 kişiye ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda haksız ücretlendirme, adaletsizlik ve etik olmayan davranışlar hırsızlığı teşvik edici faktörler olarak belirlenmiştir. Ayrıca araştırma, çalışan hırsızlığı konusunda derinlemesine görüşmeler yöntemiyle çalışmalar yapılmasını önermektedir. Elde edilen bu teorik çıkarımlar doğrultusunda araştırmada, konu ile ilgili deneyim sahibi olan KOBİ çalışanlarına ulaşmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye’deki KOBİ çalışanları evren olarak seçilmiştir. İlgili evren büyüklüğü içerisinde örneklem belirlenmesi nicel araştırmalarda sayısal olarak hesaplanabilmektedir. Ancak nitel araştırmalarda bu durumun sağlanması güçtür. Bu nedenle nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünden ziyade verilerin toplanması sürecine odaklanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Başka bir deyişle, nitel araştırmaların odak noktasının nicel araştırmalardaki gibi katılımcı sayısına değil, veri toplama sürecindeki görüşmelerin miktarına bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda yeterli miktarda görüşme verisi toplanarak doygunluğa ulaşılır ve yeterliliğin sağlanır (Neumann, 2008). Bu doğrultuda kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir (Lune ve Berg, 2017). İlgili yöntem doğrultusunda hırsızlık olayının yaşandığı ilk KOBİ çalışanına ulaşılmıştır. Söz konusu çalışana ulaşılması ise yazarların sektör deneyimi sayesinde mümkün olmuştur. Ulaşılan söz konusu çalışanlara, konu ile ilgili deneyim sahibi olabilecek diğer çalışanlar sorulmuş ve ulaşılmıştır. KOBİ çalışanlarıyla yapılan görüşmeler neticesinde aynı anlatımların tekrar ettiği fark edilmiş ve verilerin doygunluğa (Thompson, 2004) ulaştığı görülmüştür. Dolayısıyla görüşmeler on katılımcıyla sınırlandırılmış ve süreç sonlandırılmıştır. Katılımcılara ilişkin demografik bulgular görüşme yapılmadan hemen önce alınmıştır. Söz konusu bulgular Tablo 1’de yer almaktadır. Tablo 1 incelendiğinde

katılımcıların çoğunluğunun erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş aralığı ise 28 ile 69 aralığındadır. Eğitim durumuna ilişkin bulgular incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun lisans ve lisansüstü düzeyinde eğitime sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların çalıştığı KOBİ'lerin faaliyet gösterdiği sektör genellikle tekstildir. Söz konusu sektörlerin genellikle 20-30 yıl aralığında faaliyet gösterdiği ifade edilebilir. Ayrıca katılımcıların çalıştığı KOBİ'lerde çalışan sayısının da 4 ile 210 arasında değişim gösterdiği elde edilen demografik bulgular arasında yer almaktadır.

Tablo 1
Katılımcılar

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim durumu	İşletmenin faaliyet gösterdiği sektör	İşletmenin kaç yıldır sektörde faaliyet gösterdiği	İşletmede bulunan çalışan sayısı
K1	Erkek	28	Lisans	Kuruyemiş	20	5
K2	Erkek	29	Lisansüstü	Mobilya	30	45
K3	Erkek	30	Lisansüstü	Turizm	20	210
K4	Erkek	30	Lisansüstü	Tekstil	30	73
K5	Erkek	34	Ortaöğretim	Tekstil	30	152
K6	Erkek	48	Lisans	Turizm	25	186
K7	Erkek	45	Lisans	Muhasebe-Finans	15	20
K8	Kadın	48	Lisansüstü	Beyaz Eşya	20	12
K9	Kadın	35	Lisans	Hazır Beton	30	189
K10	Erkek	69	Ortaöğretim	Tekstil	40	4

Verilerin Toplanması

Olgu bilim deseni ve doğasına uygun olarak hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat formu için ilgili literatürden destek alınmıştır. İlgili literatür incelendiğinde, çalışan hırsızlığının birçok farklı sınıflandırmasının bulunduğu görülmektedir (Martin, Brock, Buckley ve Ketchen, 2010; Ding, Liu, Zhang ve Wang, 2018; Krippel ve diğerleri, 2008, s. 230; Niehoff ve Paul, 2000, s. 58). Bu sınıflandırmalardan en yaygın kullanılanları ise dört başlık altında toplanmaktadır. Bunlar sırasıyla; nakit hırsızlığı, mal veya ürün hırsızlığı, zaman hırsızlığı ve bilgi hırsızlığıdır. Bu sınıflandırmalar Planlı Davranış Teorisi kapsamında açıklanmaya çalışılan ve olayın hangi türde yaşandığını açığa çıkaran ifadelerdir. Bu kapsamda yarı yapılandırılmış mülakat formunun ilk açık uçlu sorusu şu şekilde oluşturulmuştur. (1) Daha önce işletmenizde hırsızlık olayı yaşandı mı? Yaşandıysa neler oldu anlatır mısınız? Bu sorunun ardından yaşanan hırsızlık olayının ilgili literatürde yer alan kategorilerden hangisine ait olduğunu belirlemek amacıyla hazırlanan ikinci açık uçlu soru için öncelikle ilgili literatüre başvurulmuştur. Bu konuda yapılan nitel ve nicel soru örnekleri incelenmiş, ilgili kaynaklardan faydalanılmıştır (Souser, 2007, s. 17; Bailey, 2006, s. 816; Nguyen ve Truong, 2021, s. 20; Martin vd., 2010, s. 28; Ding vd., 2018, s. 3; Niehoff ve Paul, 2000, s. 58-61). Örneğin, Nakit hırsızlığı için "müşterinin hesabına para yatırmadan gelir nakdi almak" (Souser, 2007, s. 17), ürün, mal ya da nakit hırsızlığı için "Gelecekte işyerimden mal veya nakit alabilirim" (Bailey, 2006, s. 816; Nguyen ve Truong, 2021, s. 20), zaman hırsızlığı için "Zaman hırsızlığı, kariyer aşamasına göre farklılık gösterir; Hem deneme hem de tam zamanlı çalışanlar

zaman hırsızlığına daha fazla dahil olurlar; örgütsel görev süresi zaman hırsızlığıyla negatif ilişkilidir; Çalışanların duygusal tükenmesi, yönetici narsisizmi ile çalışanların zaman hırsızlığı arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir.” (Martin vd., 2010, s. 28; Ding vd., 2018, s. 3) ve bilgi hırsızlığı için “*Tüm bilgilerin doğru ve tutarlı olduğundan emin olmak için potansiyel çalışanlara sunulan herhangi bir iş veya organizasyonel bilgiyi gerekirse gözden geçirin ve revize edin.*” gibi sorulardan faydalanılmıştır (Niehoff ve Paul, 2000, s. 58-61). Gerçekleştirilen bu literatür taramasının ardından alanında uzman iki akademisyenle görüşülmüş ve soruların katılımcılar bakımında anlaşılabilirliği konusunda tartışılmıştır. Bu sürecin sonunda ise araştırmanın ikinci açık uçlu sorusu şu şekilde oluşturulmuştur; (2) İşletmelerde yaşanan hırsızlık olaylarını nakit hırsızlığı, ürün ya da mal hırsızlığı, zaman hırsızlığı ve bilgi hırsızlığı olarak 4 başlık altında inceliyoruz. Sizce bu deneyimlemiş olduğunuz olay söz konusu dört kategoriden hangisi ya da hangileri arasında değerlendirilir. Bu açık uçlu soruya elde edilen yanıtların ardından, araştırma amacı doğrultusunda açıklanması hedeflenen açık uçlu soru yöneltilmiştir. Bu açık uçlu soru KOBİ’lerde çalışan bireylerin hırsızlık davranışına yönelmelerine etki eden faktörlerin keşfedilmesine olanak sağlamaktadır. Söz konusu açık uçlu soru şu şekildedir; (3) Çalışanı bu faaliyete yönelten sebep ya da sebepler neler olabilir? Araştırmanın bir diğer amacı ise işletmelerde çalışan hırsızlığının bir daha yaşanmaması için alınması gereken önlemlerin belirlenmesidir. Bu kapsamda araştırmanın son sorusu şu şekilde oluşturulmuştur; (4) Böyle bir eylemin yaşanmaması için ne gibi öneri ya da tavsiyelerde bulunabilirsiniz? Bu soruların hazırlanmasının ardından soruların geçerliliğinin ve güvenilirliğinin sağlanması için alanında uzman iki akademisyenle görüşülmüş, soruların anlaşılabilir ve cevap verilebilir olmasına dikkat edilmiş, yarı yapılandırılmış mülakat formundaki açık uçlu soruların son şekli verilmiştir. Bu soruların hazırlanmasının ardından soruların geçerliliğinin ve güvenilirliğinin sağlanması için alanında uzman iki akademisyenle görüşülmüş, soruların anlaşılabilir ve cevap verilebilir olmasına dikkat edilmiş, yarı yapılandırılmış mülakat formundaki açık uçlu soruların son şekli verilmiştir. Katılımcıların verdiği cevapların araştırmacı tarafından doğru anlaşılıp anlaşılmadığı teyit edilmiştir. Katılımcıların bu soruların yanı sıra açıklamak istediği herhangi bir konu vb. olup olmadığı sorularak derinlemesine bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Ayrıca görüşme sonrasında birkaç hafta sürecinde aynı görüşmecilerle temasa geçilerek anlatmak istedikleri bir konu ya da görüşmeden sonra yaşadıkları herhangi yeni bir durum olup olmadığı sorulmuştur. Böylelikle açıklamaların yeterli olması sağlanarak elde edilen sözel verinin inanırılığı artırılmıştır. Dahası, görüşme sürecindeki aşamaların detaylı açıklaması sağlanarak bu araştırmanın benzer konularla ilgili süreçlerde uygulanabilirliği de dikkate alınmıştır. Bununla araştırma süreç ve sonuçlarının aktarılabilirlik düzeyi sağlanmıştır. Tekstil, turizm, beyaz eşya, mobilya, muhasebe-finans, gıda gibi farklı sektörlerde çalışanlara ulaşılarak nirengileme/üçgenleme sağlanmış ve verilerden elde edilen sonuçlar sağlamlaştırılmıştır. Sonuçların objektifliği için nitel analiz süreci üç ayrı uzman araştırmacı tarafından bağımsız olarak gerçekleştirilip daha sonra bir araya gelinerek müzakere edilmiştir. Araştırma soruları katılımcılara yönetilmeden önce araştırmanın amacı açıkça belirtilmiş, katılımcıların gönüllü onam formunu dikkatlice okumaları istenmiştir. Bu kapsamda araştırmacı 10 KOBİ çalışanıyla sadece kendisi ve görüşmecinin bulunduğu sakin ve güvenli bir ortamda görüşmüştür. Öğle arası dinlenme vakitlerinde ya da mesai çıkışı uygun vakitlerde tek tek gerçekleştirilen görüşmeler, ortalama 3 dakika sürmüştür. Ayrıca her bir katılımcıyla yalnız görüşülmüş ve cevapları etkileyecek ortam koşullarından kaçınılmıştır. Son olarak verilerin transkript yapılabilmesi için katılımcılardan izin almak suretiyle görüşme esnasında ses kaydı alınmıştır. Ses kayıtlarının herhangi başka bireyle kesinlikle paylaşılmayacağı da açıklanmıştır.

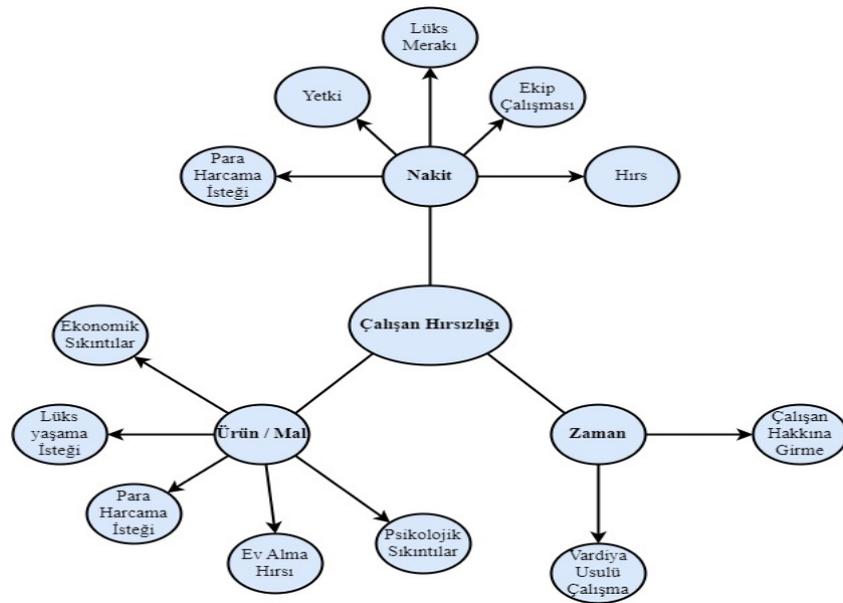
Verilerin Analizi

Görüşme sonucunda elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde ilk olarak ses kayıt cihazına kaydedilmiş görüşmeler yazarlar tarafından yazılı ortama aktarılmıştır. Söz konusu aktarım sürecinin sonunda 13 sayfalık metin elde edilmiştir. Elde edilen metin her bir yazar tarafından bağımsız ve ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bu inceleme sürecindeki temel amaç, KOBİ çalışanlarının deneyimlemiş olduğu hırsızlık olayını kapsamlı şekilde anlamak ve derinlemesine irdelemektir. Böylece

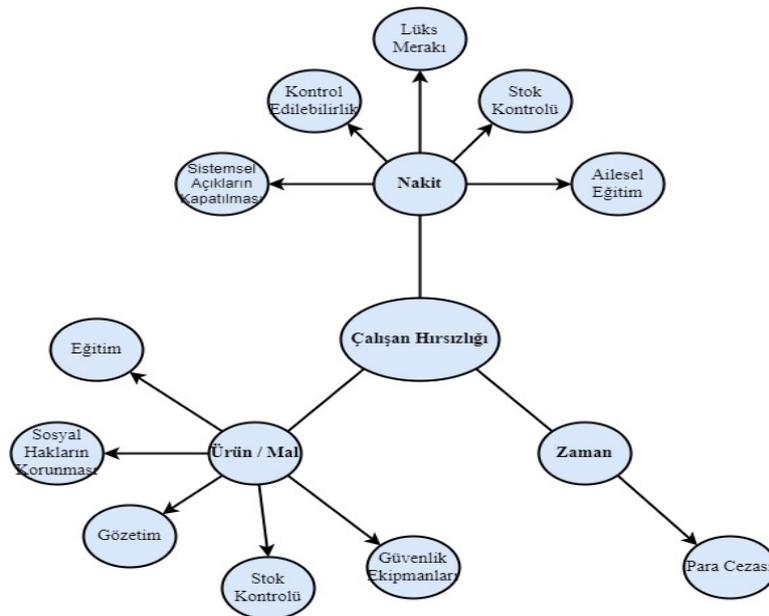
KOBİ'lerde yaşanan hırsızlık olayına ilişkin metinlerin doğası ve özü anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sürecin sonunda ise konu ile ilgisi bulunmayan gereksiz ifadeler elenmiştir. Ardından, çalışanların yaşadıkları deneyimin özünü ifade eden kelimelerin içeriklerinden yola çıkarak kodlamalar yapılmış ve kategoriler oluşturulmuştur. Söz konusu kodlar arasındaki ilişkiler tespit edilerek ana temalar ve alt temalar belirlenmiştir. Böylece KOBİ çalışanlarının deneyimledikleri hırsızlık olayına ilişkin görüşlerin anlamlandırılmasına ışık tutan tematik bağlantılar betimlenerek yorumlanmıştır.

Bulgular

Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler temalandırılmış, iki ana tema analiz edilmiş ve toplamda 23 alt temaya ulaşılmıştır. Söz konusu temalar Şekil 1 ve Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 1. Çalışan Hırsızlığına Teşvik Eden Ana ve Alt Temalar

Şekil 2. Çalışan Hırsızlığına Engel Olan Ana ve Alt Temalar

Çalışan Hırsızlığının Fark Edilmesi

KOBİ çalışanlarına ilk olarak işletmelerinde çalışan hırsızlığı deneyimleyip, deneyimlemedikleri sorulmuştur. Bu soru, diğer soruların tümünü kapsaması bakımından şu şekilde sorulmuştur; İşletmenizde nakit, mal ya da ürün, zaman ve bilgi hırsızlığı yaşandı mı? Buna göre çalışan hırsızlığı 10 KOBİ’de yaşanmıştır. Yaşanan hırsızlık türü üç farklı temada toplanmıştır. Bunlar sırasıyla nakit, mal ya da ürün ve zaman hırsızlığıdır. Nakit hırsızlığı ana temasının beş alt teması bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; para harcama isteği, yetki, lüks merakı, ekip çalışması ve hırstır. Ürün ya da mal hırsızlığı ana temasının alt temaları ise ekonomik sıkıntılar, lüks yaşama isteği, para harcama isteği, ev alma hırsı ve psikolojik sıkıntılardır. Son olarak zaman hırsızlığının da vardiya usulü çalışma ve çalışan hakkına girme olmak üzere iki alt teması bulunmaktadır. Söz konusu bulgular dikkate alındığında, nakit hırsızlığına yönelik elde edilen katılımcı görüşlerinin dikkate değer nitelik taşıdığı düşünülebilir. Örneğin bir çalışan nakit hırsızlığına yönelik deneyimini şu şekilde açıklamaktadır;

“Bir çalışanımız işletmenin kendi ürünlerinin satışını yaptıktan sonra hiç bunları kayda girmeyerek, kazandığı ücreti kendi üzerinde tutarak işletmeden çıkış yapıyor. Böyle bir olay olmuştu. İşletmenin ürünlerini satışından sonra kazandığı meblağı kendi üzerinde tutuyor. İşletmenin hesaplarına geçirmiyor. Yani kayıtsız bırakarak bu işlemi kendine fayda sağlama yönünde bir hırsızlık yapıyor.” (K3).

Mal ya da ürün hırsızlığına yönelik deneyimler ise iki farklı şekilde yorumlanabilmektedir. Bunlardan ilki, nakit elde etmek amacıyla mal ya da ürün hırsızlığıdır. İkincisi ise işletmeden intikam alan çalışan profilidir. Söz konusu hırsızlık olayını deneyimleyen çalışanların yanıtları şu şekildedir;

“Bizim bir tane elektrik teknisyenimiz vardı atölye bölümünde çalışan kendisi işletmemizden çeşitli elektrik malzemeleri alarak araca koymuş, daha sonra bu tespit edildiğinde kameralardan bu işçinin aracında yakalandı. Daha sonra da gereken işlem yapıldı.” (K9).

“İşletmede çalışan diğer arkadaşları ve çalışma arkadaşlarıyla bir anlaşmazlık yaşamıştı. Ayrılmak istediğini belirtti. Ayrılmaya istediğinden sonra iş yeri yöneticisi ona ücretini vermiyor. Günlük yevmiyelerini vermiyor. Bir ya da iki günlük. O da çıkarken çaktırmadan yani hissettirmeden oradaki iki parçadan ya da üç parçadan oluşan eşyayı ürünü olarak çıkıyor.” (K8).

Zaman hırsızlığına yönelik deneyimler de tıpkı nakit hırsızlığındaki gibi dikkate değer bulgular sunmaktadır. Örneğin bir çalışanın deneyimlemiş olduğu zaman hırsızlığı şu şekildedir;

“Örneğin servis saatleri bizde çok önemlidir. Çünkü vardiya usulü çalışmaktayız. Mesela 08.00-16.00 vardiyasında çalışan bir kişinin karşılığı 16.00-24.00’dır. Ancak sabah vardiyası işine geç gelebiliyor. Servise geç gelebiliyor. Ya da kendi vasıtasıyla işine geliyor bu seferde daha fazla gecikiyor. Bunlar küçük ayrıntılar belki ama benim için zaman hırsızlığıdır. Çünkü bir çalışan diğer çalışanın hakkına giriyor ve onun dinlenme saatinden yiyor.” (K5).

Çalışan Hırsızlığına Yönelten Sebep ya da Sebepler

Çalışan hırsızlığının temelinde yatan sebep ve süreçleri keşfetmek amacıyla katılımcılara yöneltilen açık uçlu soru şu şekildedir; Çalışanı bu faaliyete yönelten sebep ya da sebepler neler olabilir? Elde edilen yanıtlar nakit, mal ya da ürün ve zaman olmak üzere üç ana temada sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalar içerisinde oluşan alt temalar ise değişiklik göstermektedir. Örneğin nakit hırsızlığı ana teması; sistemsel açıkların giderilmesi, kontrol edilebilirlik, lüks merakı, stok kontrolü ve ailesel eğitim alt temalarından oluşmaktadır. Öte yandan, ürün ya da mal hırsızlığı ana teması eğitim, sosyal hakların korunması, gözetim, stok kontrolü, güvenlik ekipmanları alt temalarından oluşmaktadır. Son olarak, zaman hırsızlığı ana teması para cezası alt temasından oluşmaktadır. Özetle bu sınıflandırmalar, çalışan hırsızlığının temelindeki sebepleri açıklayıcı nitelik taşımaktadır. Örneğin çalışanı nakit hırsızlığına yönelten sebep ya da sebeplere ilişkin katılımcı yanıtları şu şekildedir;

“Yani gelirinden fazla harcama yapması. Lüks merakı diyebiliriz yani. Hırs da olabilir.” (K7).

“Daha fazla para kazanma ve arsızlık.” (K4).

“Buradaki etki eden faktörlerden en önemlilerden bir tanesi daha çok para kazanma hırsı. Genelde zaten bu tarz eylemleri yapan arkadaşlar bir nevi yetkiye sahip olan insanlar ve yalnız tek başına yürütmüyor bu olayı. Bir ekip şeklinde paylaşım şeklinde yürüttükleri için o kısmını pek fazla düşünmüyorlar. Çünkü diyorlar ki yetki bizde ücretsiz olarak verdikleri için kimse bize bunun hesabını sormaz! Bu mantıkla yürüdükleri için yakalanırsam gibi sonları pek düşündüklerini sanmıyorum. Düşünmüş olsaydı zaten bunları konuşmuyor olurduk.” (K6).

“Çalışanların kolay yoldan para kazanma istekleri olmuş olabilir. Diğer bir konu işletmede bunun takibinin olmayacağı bunun açığa çıkmayacağı düşüncesi olmuş olabilir. İnsanları istenmeyen davranışları yapmaya itmiş olabilir. Bu iki temel sebep üzerinde duruyorum.” (K3).

“Bana göre hastalık. Çünkü çoğu insanda bu tür şeyler var. Bence hastalık yani bu çocukluktan gelme bişey ben öyle düşünüyorum. Ama tabi hırs da olabilir. Benim gözlemlediğim hastalık yani.” (K1).

Çalışanı mal ya da ürün hırsızlığına yönelten sebep ya da sebeplere ilişkin katılımcı yanıtları şu şekildedir;

“Lüks yaşama isteği. Daha fazla para harcama isteği.” (K10).

“Kuvvetli ihtimalle işe yeni başlamıştı part time idi, öğrenciydi. Büyük ihtimal maddi sıkıntılar... Hoşuna giden bir ürünü satın alamayacağını düşündüğü için yapmış olabilir diye değerlendirmiştik.” (K2).

Çalışan Hırsızlığına Karşı Alınması Gereken Önlemler

Katılımcılara yöneltilen son araştırma sorusu şu şekildedir; Böyle bir eylemin yaşanmaması için ne gibi öneri ya da tavsiyelerde bulunabilirsiniz? Bu soru, çalışan hırsızlığına karşı alınması gereken önlemlerin neler olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Nitekim araştırma sonucunda elde edilen yanıtlar da bu doğrultudadır. Örneğin bir katılımcının vermiş olduğu yanıt şu şekildedir;

“İnsan faktörü işin içine girdiği zaman bu risk her zaman var dolayısıyla daha çok kontrol etmek. Ben yani bunun çözümünün herkesi daha çok kontrol etmek olduğunu düşünüyorum. Yoksa insan her zaman hata yapabilir. Yanlış yapabiliyor yani.” (K7).

Elde edilen bu yanıt doğrultusunda insanların her zaman hırsızlık faaliyetinde bulunabileceği, bu durumu tamamen engellemenin mümkün olmadığı ancak gözetim yoluyla sınırlandırılabilceği çıkarımında bulunmak mümkündür. Bir başka katılımcı yanıtı ise şu şekildedir;

“Bir kere personelin daha fazla para kazanma hırsıyla bu eyleme yönelmemesi için personel maaşlarının belli ve tatmin edici seviyede tutulması gerekir. Personelin bundan uzaklaşması için en başlıca sebeplerden bir tanesi bu. Ve tabi sistemsiz olarak da bu açıklarını bazı sistem açıklarını tamamen kapatma yönünde bir eğilim olabilir. Nedir bu mesela? Herhangi bir sebepten ötürü ücretsiz geç çıkış verme inisiyatifini oradaki art niyetli kullanan insanın elinden alacak olursa böyle bir uygulamam yok diyecek olursa bu tarz yolsuzluk hırsızlık ortadan kaldırılabilir.” (K6).

Katılımcı görüşü doğrultusunda sosyal hakların kimi zaman eksik ödendiği çıkarımı yapılabilmektedir. Bu sorunsal ortadan kaldırıldığında ise hırsızlık eyleminin önlenebileceği ifade edilebilir. Nitekim sosyal haklara vurgu yapan bir başka katılımcının yorumu da şu şekildedir;

“Personellerimizin hakkını tam vermeye çalışıyoruz çünkü onlara yansıttığımız bir eksiklik veya tutarsızlık veya adaletsizliğin işletmemize daha art niyetle yansıtacağını biliyoruz.” (K3).

Çalışan hırsızlığını önlemenin bir başka yolunun ise doğru ve zamanında stok sayımıyla mümkün olduğu ifade edilebilir. Bazı katılımcıların bu konuyla ilgili yorumu şu şekildedir;

“Kesinlikle... Kesinlikle kontrol edilmesi lazım. Tabii bu durum sıcak para akışı olan yerlerde biraz daha zor oluyor. Her ay sayım yaparak kontrol etmek daha sağlıklı. Kısaca çalışanları kontrol etmek ve gözetim altında tutmak önemli.” (K1).

“Bu şekilde mal hırsızlıklarında stok sayımlarının doğru ve zamanda yapılması gerekiyor. Personellerin gözetim altında tutulması gerekiyor. Gerekli güvenlik ekipmanları ile bunların desteklenmesi gerekiyor.” (K9).

Tartışma

Bu araştırmada, KOBİ’lerde yaşanan çalışan hırsızlığının neden, süreç ve sonuçları bağlamında genel bir portresini yansıtmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda açık uçlu anket soruları oluşturulmuş ve katılımcılara yöneltilmiştir. Nitel araştırmalarda kullanılan olgubilim doğasına uygun olarak hazırlanan sorular için ilgili literatürden destek alınmıştır. İlgili literatürde çalışan hırsızlığını konu alan çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir (Martin, Brock, Buckley ve Ketchen, 2010; Ding, Liu, Zhang ve Wang, 2018; Krippel ve diğerleri, 2008, s. 230; Niehoff ve Paul, 2000, s. 58). Ancak KOBİ’lerde yaşanan çalışan hırsızlıklarını açıklayan çalışma sınırlı sayıdadır. Öte yandan yapılan araştırma sonuçları incelendiğinde bazı önemli bulgularla da karşılaşabilmektedir. Örneğin Babadağ ve Kerse (2019) tarafından yapılan bir araştırmada, kişilik özelliklerinin sorumluluk boyutunun zaman hırsızlığını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bailey (2006) tarafından yapılan bir başka araştırma sonucunda ise perakende sektöründe çalışanların örgütsel bağlılık ve ahlaki kurallarının hırsızlık üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ghiselli ve Ismail (1998) tarafından yapılan bir diğer araştırma sonucunda ise yaşlı çalışanların hırsızlıkla ilgili faaliyetlere katılma olasılığının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı araştırmada çalışanların çalmış oldukları miktarın yöneticilerin tahmin ettiklerinin iki katından fazla olduğu tespit edilmiştir. Ancak ilgili literatür kapsamında elde edilen bu bulgular, çalışan hırsızlığına neden olan faktörlerin açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Bu durum mevcut araştırma sonuçlarının özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Mevcut araştırmada, iki temel soruya yanıt aranmıştır. Bunlardan ilki, KOBİ’lerde çalışan bireylerin hırsızlık davranışına yönelmelerine etki eden faktörlerin keşfedilmesi, ikincisi ise söz konusu işletmelerde çalışan hırsızlığının bir daha yaşanmaması için alınması gereken önlemlerin neler olduğunun belirlenmesidir. Araştırma sonucunda çalışanları hırsızlığa teşvik eden faktörlerin para harcama isteği, yetkilendirme, lüks merakı, ekip çalışması, hırs, ekonomik sıkıntılar, psikolojik sıkıntılar, vardiya usulü çalışma ve çalışan hakkına girme olarak sıralanabilmektedir. Ayrıca çalışan hırsızlığına engel olan faktörlerim eğitim, sosyal hakların korunması, gözetim, stok kontrolü, güvenlik ekipmanları, para cezası, sistemsal açıkların kapatılması ve kontrol edilebilirlik gibi faktörlerden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle bu araştırmanın hem ilgili literatürdeki boşluğun giderilmesine hem de uygulayıcılara katkı sağlayıcı nitelik taşıdığı düşünülmektedir.

Sonuç

Araştırma sonucunda çalışanları hırsızlığa yönelten sebep ya da sebepler bulgulanmıştır. Söz konusu bulgular nakit, mal ya da ürün ve zaman olmak üzere üç ana temada toplanmıştır. Bu temalar içerisindeki alt temalar ise şu şekildedir; nakit hırsızlığı ana teması, para harcama isteği, yetki, lüks merakı, ekip çalışması ve hırsın oluşmaktadır. Ürün ya da mal hırsızlığı ana teması ekonomik sıkıntılar, lüks yaşama isteği, para harcama isteği, ev alma hırsı ve psikolojik sıkıntılardan oluşmaktadır. Son olarak, zaman hırsızlığı ana teması vardiya usulü çalışma ve çalışan hakkına girme olmak üzere iki alt temadan oluşmaktadır. Bu temaların her biri ayrı ayrı incelendiğinde kimi sonuçlara ulaşabilmektedir. Örneğin çalışanların daha fazla para harcama dürtüsü, onları

hırsızlık yapmaya yönlendiren sebepler arasındadır. Para harcama isteği aynı zamanda çalışanın lüks merakıyla da ilişkilendirilebilir. Öte yandan çalışanların aşırı yetkiyle donatılması da hırsızlığı teşvik edici sebeptir. Özellikle yetkilendirmenin güven usulüne bağlı olması yine hırsızlığı arttırıcı nitelik taşımaktadır. Çalışanı nakit hırsızlığına yönelten bir başka sebep ise ekip çalışmasıdır. Ekip olarak fazla yetkiyle donatılan çalışanların yine ekip olarak hırsızlık eyleminde bulunması muhtemeldir. Nitekim söz konusu etkilerin en temelinde hırs ve kazanma arzusunun bulunduğu ifade edilebilir. Mal ya da ürün hırsızlığı yapmaya yönelten sebepler incelendiğinde lüks yaşama isteğinin doğurduğu ekonomik sıkıntılar, para harcama isteği ve ev alma arzusu gibi durumların çalışanları hırsızlığa yönelttiği tespit edilmiştir. Son olarak vardiya usulü çalışmanın da çalışan hakkına girmesi bakımından önem taşıdığı ifade edilebilir.

Araştırma kapsamında ulaşılan bir başka sonuç ise çalışan hırsızlığını engelleyici faktörlerin neler olduğunun belirlenmesidir. Bu kapsamda elde edilen temaların her biri ayrı ayrı incelendiğinde kimi sonuçlara ulaşılabilmektedir. Örneğin çalışanlar düşük kontrol edilebilirliğin olduğu işletmelerde daha kolay nakit hırsızlığı yapabilmektedir. Dolayısıyla işletmelerde kontrol mekanizmasının güçlendirilmesi gerekmektedir. Çalışanların nakit hırsızlığını önleyici bir başka yöntem ise sistemsel açıkların kapatılmasıdır. Bu sonuç şu şekilde yorumlanabilmektedir. Yazılım ya da kayıt aşamalarında açık bulunan işletmelerde çalışan hırsızlığı yoğun olarak yaşanabilir. Dolayısıyla işletmelerin sistemsel açıklarını kapatması bu yönüyle kritik öneme sahiptir. Çalışanların bireysel yaşamlarındaki lüks merakının giderilmesi ise yine çalışan hırsızlığını önleyici tedbirler arasında yer almaktadır. Bu durumun geleneksel toplumlarda yoğun olarak yaşandığı da dikkate alındığında önleyici tedbirler konusunda çalışmalar yapılması önerilmektedir. Nitekim lüks merakının temel alt yapısının da ailesel eğitimden geçeceği unutulmamalıdır. Nakit hırsızlığını önleyici en önemli tedbir ise stok sayımıdır. Stok sayımının belirli periyotlarda ve doğru yapıldığı işletmelerde hırsızlık faaliyetinin azalacağı çıkarımına ulaşılabilmektedir. Ancak tüm bu önlemlerin temelinde ailesel eğitimin olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim, söz konusu eğitim, kontrol ve stok sayımı ürün ve mal hırsızlığına karşı alınacak tedbirleri de kapsamaktadır. Ürün ve mal hırsızlığını önleyici bir başka tedbir ise çalışanların sosyal haklarının korunmasıdır. Sosyal haklarını tam olarak alan çalışanlar, hırsızlık faaliyetine yönelmede vicdani yükümlülük hissedebilir. Bu durumun çıktısı ise hırsızlık eyleminin engellenmesidir. Ayrıca, işletmelerin güvenlik ekipmanlarını (güvenlik kamerası vb.) tam ve aktif olarak kullanılması önerilmektedir. Çalışan hırsızlığını engelleyici faktörler arasında yer alan son ana tema zamandır. Zaman hırsızlığı birçok işletmede yaşanan ve meşrulaşmaya yüz tutmuş bir davranış olarak varlığını korumaktadır. Bu araştırma sonucunda işletmelerde zaman hırsızlığının engellenmesi için para cezası uygulanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın Kısıtları ve Gelecek Araştırma Önerileri

Bu araştırmanın kimi kısıtları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, açık uçlu araştırma sorularının yöneltildiği çalışanların hırsızlık olayını deneyimleyen ya da gözlemleyenlerden oluşmasıdır. Dolayısıyla doğrudan hırsızlık eyleminde bulunan kişilere ulaşılamamıştır. Buradan hareketle konu ile ilgili yapılacak sonraki araştırmaların örneklem kitlesinin bu minvalde seçilmesi kritik önem taşımaktadır. İkincisi, katılımcılarla yapılan görüşmelerde yorum yapılabilme olasılığı göz ardı edilmemelidir. Başka bir deyişle doğrudan ya da dolaylı gözlem tekniği ile yapılmayan ve mülakat görüşmelerine dayanan araştırmalarda bireysel yorum ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla sonraki araştırmaların doğrudan ya da dolaylı yoldan gözlem yöntemi ile yapılması önerilmektedir. Araştırma kapsamındaki üçüncü ve son kısıt ise katılımcılara kartopu / amaçlı örnekleme yöntemi ile ulaşılmış olmasıdır. Bu durum, elde edilen yanıtların doyum noktasına ulaşması sebebiyle örneklem kitlesinin genişletilmesini sınırlandırmaktadır. Söz konusu durumun engellenmesi ise bazı somut kriterlere bağlıdır. Bu somut kriterler, adli vaka kayıtları, idari vaka kayıtları, polis tutanakları ve kamera kayıtları vb. delillerdir. Şu hâlde sonraki araştırmaların söz konusu somut deliller doğrultusunda yapılmasının kritik öneme sahip olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, I. ve Fishbein, M. (2000). Attitudes and the attitude-behavior relation: Reasoned and automatic processes. *European review of social psychology*, 11(1), 1-33. <https://doi.org/10.1080/14792779943000116>
- Ajzen, I. (2020). The theory of planned behavior: Frequently asked questions. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2(4), 314-324. <https://doi.org/10.1002/hbe2.195>
- Adewole, E. G. ve Umoru, T. A. (2021). Perceived influence of business environment on small and medium scale enterprises success in Nigeria. *European Journal of Business and Management Research*, 6(6), 195-200. <https://doi.org/10.24018/ejbmr.2021.6.6.1182>
- Ahmad, Z. ve Norhashim, M. (2008). The control environment, employee fraud and counterproductive workplace behavior: An empirical analysis. *Communications of the IBIMA*, 3, 145-155. Erişim adresi: <https://ibimapublishing.com/articles/CIBIMA/2010/585197>
- Al-Harrasi, A., Shaikh, A. K. ve Al-Badi, A. (2021). Towards protecting organisations' data by preventing data theft by malicious insiders. *International Journal of Organizational Analysis*, 31(3), 875-888. <https://doi.org/10.1108/IJOA-01-2021-2598>
- Alias, M., Mohd Rasdi, R., Ismail, M. ve Abu Samah, B. (2013). Influences of individual related factors and job satisfaction on workplace deviant behaviour among support personnel in Malaysian public service organizations. *Human Resource Development International*, 16(5), 538-557. [doi:10.1080/13678868.2013.812315](https://doi.org/10.1080/13678868.2013.812315)
- Armstrong, J. S. (1970). How to avoid exploratory research. *Journal of Advertising Research*, 10(4), 27-30. Erişim adresi: <https://l24.im/z7DI>
- Babadağ, M. ve Kerse, G. (2019). Zaman hırsızlığı ölçeğinin Türkçe uyarlamasının geçerliliğinin yeniden değerlendirilmesi ve kişilik özellikleri ile zaman hırsızlığı arasındaki ilişki. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 419-438. <https://doi.org/10.11616/basbed.v19i47045.523976>
- Bansal, S., Garg, I. ve Sharma, G. D. (2019). Social entrepreneurship as a path for social change and driver of sustainable development: A systematic review and research agenda. *Sustainability*, 11(4), 1091. <https://doi.org/10.3390/su11041091>
- Bailey, A., A. (2006). Retail employee theft: a theory of planned behavior perspective. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 34(11), 802-816. <https://doi.org/10.1108/09590550610710219>

- Bennett, R. J. ve Robinson, S. L. (2000). Development of a measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 349-360. doi:10.1037/0021-9010.85.3.349
- Brock, M. E., Martin, L. E. ve Buckley, M. R. (2013). Time theft in organizations: The development of the time banditry questionnaire, *International Journal of Selection and Assessment*, 21(3), 309-321. <https://doi.org/10.1111/ijsa.12040>
- Bullard, P. D. ve Resnik, A. J. (1983). SMR forum: Too many hands in the corporate cookie jar. *Sloan Management Review*, 25(1), 51-56. Erişim adresi: <https://europepmc.org/article/med/10264477>
- Büyüköztürk, S., Gelincik, A., Demirtürk, M., Kocaturk, E., Colakoğlu, B. ve Dal, M. (2012). Omalizumab markedly improves urticaria activity scores and quality of life scores in chronic spontaneous urticaria patients: A real life survey. *The Journal of Dermatology*, 39(5), 439-442. <https://doi.org/10.1111/j.1346-8138.2011.01473.x>
- Chernyak-Hai, L. ve Tziner, A. (2014). Relationships between counterproductive work behavior, perceived justice and climate, occupational status, and leader-member exchange. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 30(1), 1-12. <https://doi.org/10.5093/tr2014a1>
- Ding, Z., Liu, W., Zhang, G. ve Wang, H. (2018). Supervisor narcissism and time theft: Investigating the mediating roles of emotional exhaustion and the moderating roles of attachment style, *Frontiers in Psychology*, 9, 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02215>
- Ferrell, O. C. ve Gresham, L. G. (1985). A contingency framework for understanding ethical decision making in marketing. *Journal of Marketing*, 49(3), 87-96. <https://doi.org/10.1177/002224298504900308>
- Gorsira, M., Steg, L., Denkers, A. ve Huisman, W. (2018). Corruption in organizations: Ethical climate and individual motives. *Administrative Sciences*, 8(1), 1-19. doi:10.3390/admsci8010004
- Ghiselli, R., ve Ismail, J. A. (1998). Employee theft and efficacy of certain control procedures in commercial food service operations. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 22(2), 174-187. <https://doi.org/10.1177/109634809802200205>
- Guthrie, J., Todd, S. ve Bailey, A. A. (2006). Retail employee theft: A theory of planned behavior perspective. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 34(11), 802-816. <https://doi.org/10.1108/09590550610710219>
- Gupta, C., Fernandez-Crehuet, J. M. ve Gupta, V. (2022). A novel value-based multi-criteria decision making approach to evaluate new technology adoption in SMEs. *PeerJ Computer Science*, 8, e1184. <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.1184>
- Greenberg, J. (1990). Employee theft as a reaction to underpayment inequity: The hidden cost of pay cuts. *Journal of Applied Psychology*, 75(5), 561. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.75.5.561>

- Greenberg, L., ve Barling, J. (1996). Employee theft. *Trends in Organizational Behavior*, 3, 49-64. Erişim adresi: bit.ly/3SUFelP
- Hawkins, R., (1984). *Employee theft in the restaurant trade: Forms of ripping off by waiters at work*. *Deviant Behavior*, 5(1-4), 47-69. <https://doi.org/10.1080/01639625.1984.9967631>
- Hu, M. W. (2010). SMEs and economic growth: Entrepreneurship or employment. *ICIC express letters*, 4(6), 2275-2280. Erişim adresi: <https://mail.tku.edu.tw/humw/t2239.pdf>
- Hu, B., Harold, C. M. ve Kim, D. (2023). Stealing time on the company's dime: Examining the indirect effect of laissez-faire leadership on employee time theft. *Journal of Business Ethics*, 183(2), 475-493. <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05077-2>
- Hollinger, R. C. ve Clark, J. P. (1983). Deterrence in the workplace: Perceived certainty, perceived severity, and employee theft. *Social Forces*, 62(2), 398-418. <https://doi.org/10.2307/2578314>
- Ibrahim, M. I., Keat, O. Y. ve Abd Rani, S. H. B. (2017). Entrepreneurial orientation, technology orientation and small and medium enterprises performance in Nigeria: Role of government support policies. *Journal of Business and Social Review in Emerging Economies*, 3(1), 75-84. <https://doi.org/10.26710/jbsee.v3i1.44>
- Kazıcı, M., A. (2022). Overview of "Employee theft in Turkey and in the world": Types, causes, costs and prevention studies. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(1), 223-238. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1065370>
- Kennedy, J. P. ve Benson, M. L. (2016). Emotional reactions to employee theft and the managerial dilemmas small business owners face. *Criminal Justice Review*, 41(3), 257-277. <https://doi.org/10.1177/0734016816638899>
- Kish-Gephart, J. J., Harrison, D. A. ve Treviño, L. K. (2010). Bad apples, bad cases, and bad barrels: Meta-analytic evidence about sources of unethical decisions at work. *Journal of Applied Psychology*, 95(1), 1-31. doi:10.1037/a0017103
- Korgaonkar, P., Becerra, E. P., Mangleburg, T. ve Bilgihan, A. (2021). Retail employee theft: When retail security alone is not enough. *Psychology & Marketing*, 38(5), 721-734. <https://doi.org/10.1002/mar.21460>
- Krippel, G. L., Henderson, L. R., Keene, M. A., Levi, M. ve Converse, K. (2008). Employee theft and the Coastal South Carolina hospitality industry: Incidence, detection, and response (Survey results 2000, 2005). *Tourism and Hospitality Research*, 8(3), 226-238. <https://doi.org/10.1057/thr.2008.22>
- Kunday, Ö. ve Şengüler, E. P. (2015). A study on factors affecting the internationalization process of small and medium enterprises (SMEs). *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 972-981. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.363>

- Lewis, P. V. (1985). Defining “business ethics”: Like nailing jello to a wall. *Journal of Business Ethics*, 4(5), 377-383. doi:10.1007/BF02388590
- Li, S., Lin, Y. C., Zhao, W., Wu, J., Wang, Z., Hu, Z., ... ve Eda, G. (2018). Vapour–liquid–solid growth of monolayer MoS₂ nanoribbons. *Nature Materials*, 17(6), 535-542. <https://doi.org/10.1038/s41563-018-0055-z>
- Liu, Y. ve Berry, C.M. (2013). Identity, moral, and equity perspectives on the relationship between experienced injustice and time theft. *Journal of Business Ethics*, 118, 73-83. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1554-5>
- Lin, B., Huang, J., Liao, Y., Liu, S. ve Zhou, H. (2022). Why do employees commit fraud? Theory, measurement, and validation. *Frontiers in Psychology*, 13, 1026519. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1026519>
- Lorinkova, N., M. ve Perry, S., J. (2017). When is empowerment effective? The role of leader-leader exchange in empowering leadership, cynicism, and time theft, *Journal of Management*, 43(5) 1631-1654. <https://doi.org/10.1177/0149206314560411>
- Lune, H. ve Berg, B., L. (2017). Qualitative research methods for the social sciences. Pearson. Erişim adresi: <https://www.kisa.link/qfHoh>
- Malgas, M. ve Zondi, W. B. (2021). Competitive factors between local and foreign national small business retailers in South Africa: The case of Cape Town’s Townships. *Journal of Business and Retail Management Research*, 15(2). <https://doi.org/10.24052/JBRMR/V15IS02/ART-06>
- Martin, L. E., Brock, M. E., Buckley, M. R. ve Ketchen Jr, D. J. (2010). Time banditry: Examining the purloining of time in organizations. *Human Resource Management Review*, 20(1), 26-34. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2009.03.013>
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781412995658>
- Neumann, W. L. (2008). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar* (S. Özge, Çev.). İstanbul: Yayınodası.
- Nguyen, P. M. B. ve Truong, G. N. T. (2021). Employee theft behavior: A case study of five-star hotels in Vietnam. *International Journal of Asian Business and Information Management (IJABIM)*, 12(3), 1-20. <https://doi.org/10.4018/IJABIM.294098>
- Niehoff, B. P. ve Paul, R. J. (2000). Causes of employee theft and strategies that HR managers can use for prevention. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management*, 39(1), 51-64. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-050X\(200021\)39:1<51::AID-HRM5>3.0.CO;2-5](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-050X(200021)39:1<51::AID-HRM5>3.0.CO;2-5)

- Örücü, E., Kılıç, R. ve Savaş, A. (2011). KOBİ'lerde inovasyon stratejileri ve inovasyon yapmayı etkileyen faktörler: Bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 58-73. <https://doi.org/10.31671/dogus.2019.151>
- Robinson, S. L. ve Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 555-572. <https://doi.org/10.2307/256693>
- Ruankaew, T. (2019). Employee theft among college students in the workforce. *International Business Research*, 12(4), 40-49. <https://doi.org/10.5539/ibr.v12n4p40>
- Sadat, A. M. ve Lin, M. L. (2018). Organizational amnesia: the barrier of value creation and organizational performance in small and medium sized enterprise. *Journal of Business and Behavioural Entrepreneurship*, 2(1), 1-8. <https://doi.org/10.21009/JOBBE.002.1.01>
- Sackett, P. R. ve DeVore, C. J. (2001). Counterproductive behaviors at work. In N. Anderson, D. S. Ones, H. K. Sinangil & V. Viswesvaran (Eds.), *Handbook of industrial, work, and organizational psychology* (Vol. 1) (pp. 145-164). Londres, İngilterra: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781848608320.n9>
- Sauser, W. I. Jr (2007). Employee theft: who, how, why, and what can be done. *SAM Advanced Management Journal*, 72(3), 13. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/openview/b6ca82de15a5311d35633c5226a3ee81/1?pq-origsite=gscholar&cbl=40946>
- Spector, P. E., Fox, S., Penney, L. M., Bruursema, K., Goh, A. ve Kessler, S. (2006). The dimensionality of counterproductivity: Are all counterproductive behaviors created equal?. *Journal of Vocational Behavior*, 68(3), 446-460. doi:10.1016/j.jvb.2005.10.005
- Sarı, S. (2023). The relationship between SME's loans and growth in Turkey (2007-2021). *İzmir İktisat Dergisi*, 38(2), 358-374. <https://doi.org/10.24988/ije.1136833>
- Şener, S., Savrul, M. ve Aydın, O. (2014). Structure of small and medium-sized enterprises in Turkey and global competitiveness strategies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 212-221. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.09.119>
- Stedmon, A. (2011). The camera never lies, or does it? The dangers of taking CCTV surveillance at face value. *Surveillance & Society*, 8(4), 527-534. <https://doi.org/10.24908/ss.v8i4.4192>
- Szostek, D. (2022). Central European version of counterproductive work behavior checklist (CWB-C PL). *Economics & Sociology*, 15(2), 74-94. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2022/15-2/5>
- Tarkan, G. ve Tepeci, M. (2006). Örgütsel adalet ve yönetimde merkezileşmenin çalışan hırsızlığına etkileri: Mersin üniversitesi turizm işletmeciliği ve otelcilik yüksekokulu öğrenci algılamaları üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 137-152. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/154341>

Thompson, P. (2004). Pioneering the life story method. *International Journal of Social Research Methodology*, 7(1), 81-84. <https://doi.org/10.1080/13645570310001640671>.

Thiel, C. E., Bonner, J., Bush, J. T., Welsh, D. T. ve Garud, N. (2023). Stripped of agency: The paradoxical effect of employee monitoring on deviance. *Journal of Management*, 49(2), 709-740. <https://doi.org/10.1177/01492063211053224>

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Purpose

Employees should be trained on ethics, company policies and how to deal with theft, internal audit processes should be tightened, and physical and digital management systems should be improved. Job satisfaction and employee health should be monitored, mechanisms for reporting theft should be put in place and measures should be reviewed regularly. However, for these measures to be effective, a corporate culture that supports employee honesty and ethical values must also be created. In line with the theoretical knowledge in question, the aim of the research is to reflect a general portrait of employee theft in SMEs in the context of its causes, processes and consequences.

Design and Methodology

This research is based on explaining a specific event and phenomenon in the context of its purpose and scope. In line with this principle, a descriptive research design was adopted in the research designed with the qualitative research method. Descriptive research is research that aims to reflect a general portrait of events, facts or issues that need explanation. In the descriptive research type, data obtained from a specific sample group are depicted. Considering the description in question, the author's knowledge about the theft in a SME and the need to describe the process and reasons for the theft constituted the starting point of the research.

As a matter of fact, when the relevant literature is examined, although it has been determined that employee theft has been the subject of many studies, it is seen that the number of studies on theft incidents in SMEs is limited. For this reason, examining the problem in SMEs in depth and answering the questions created in line with the purpose of the research will contribute to both the relevant literature and practitioners.

Purposeful orientation method was applied to determine the SME employees participating in the research. The method in question is useful in eliminating the phenomenon of employee theft, what occurs and how it occurs. Employee theft has been a topic in many relevant literatures. However, the number of studies on employee theft in SMEs is limited. For this reason, it is possible to reach SME employees who have experience on the subject. For this purpose, the snowball hand method was preferred. The employees in question and other users who may have experience on the subject were asked and reached. The process was terminated when the same issues were repeated.

Findings

SME managers were first asked whether they had experienced employee theft in their businesses. This question was asked as follows to cover all other questions; Has there been theft of cash, goods or products, time or information in your business? Accordingly, employee theft occurred in 10 SMEs. The type of theft experienced is grouped into three different themes. These are respectively theft of cash, goods or products and time. The main theme of cash theft has five sub-themes. These are respectively; It is the desire to spend money, authority, curiosity for luxury, teamwork and ambition. The sub-themes of the main theme of product or property theft are; These are economic difficulties, desire to live luxuriously, desire to spend money, ambition to buy a house and psychological distress. Finally, time theft has two main themes: shift work and encroaching on employee rights. Considering the findings in question, it can be considered that the participant opinions regarding cash theft are noteworthy. The open-ended question asked to the participants in order to discover the underlying causes and processes of employee theft is as follows; What might be the reason or reasons that lead the employee to this activity? The responses obtained are classified into three main themes: cash, goods or products and time. Sub-themes within these classifications vary. For example, the main theme of cash theft is; It consists of the sub-themes of eliminating systemic deficiencies, controllability, luxury curiosity, stock control and familial education. On the other hand, the main theme of product or goods theft consists of sub-themes of education, protection of social rights, surveillance, stock control and security equipment. Finally, the main theme of time theft consists of the sub-theme of fines. In summary, these classifications explain the underlying causes of employee theft.

Research Limitations

The research is limited to small and medium-sized businesses in a particular region. In addition, it was assumed that the answers to the questions asked to the participants during the field research were answered with sensitivity and sincerity.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Employees can steal cash more easily in businesses with low controllability. Therefore, the control mechanism in enterprises needs to be strengthened. Another method to prevent employee cash theft is to close systemic vulnerabilities. This result can be interpreted as follows. Employee theft may occur frequently in businesses with vulnerabilities in the software or registration stages. Therefore, businesses must close their systemic vulnerabilities. Satisfying employees' desire for luxury in their lives is also among the measures to prevent employee theft. Considering that this situation is frequently experienced in traditional societies, it is recommended to carry out studies on preventive measures. The most important measure to prevent cash theft is stock counting. It can be concluded that theft activity will decrease in businesses where stock counting is carried out correctly and at certain periods. However, it should not be forgotten that the basis of all these measures is family education. The training, control, and stocktaking in question also include the measures to be taken against product and goods theft. Another measure to prevent product and property theft is the protection of employees' social rights. Employees who receive their full social rights may feel a conscientious obligation to engage in theft. The outcome of this situation is to prevent the act of theft. In addition, it is recommended that businesses use security equipment (security cameras, etc.) fully and actively. The last main theme among the factors preventing employee theft is time. Time theft continues to exist as a behavior that is experienced in many businesses and is becoming legitimized. As a result of this research, it was concluded that fines should be imposed to prevent time theft in businesses.

Originality/Value

The occurrence of employee theft does not only depend on the intention and will of the employee but may also depend on various factors. For example, if an employee intends to steal and there is a possibility of theft, security breach, or lack of supervision for convenience, the action is more likely to occur. Additionally, non-motivating factors such as personal or financial difficulties may also contribute to employee theft. Therefore, to understand and prevent actions such as employee theft, it is necessary to consider not only human intentions and intentions, but also external factors such as environmental conditions. In this regard, the aim of the research is to reflect a general portrait of employee theft in SMEs in the context of its causes, processes and consequences. For this purpose, answers were sought to two basic questions. The first of these is to discover the factors that influence individuals working in SMEs to engage in theft behavior. The second is to determine what precautions should be taken to prevent employee theft from occurring again in the businesses in question.

Araştırmacı Katkısı: Sefa CEYHAN (%25), Melis SOYER (%25), Duygu ULUDAĞ (%25), Server Sevil AKYÜREK (%25)

Rus Edebiyatında Moskova: XVII. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyılın Başına ¹

Onur AYDIN ²

Başyuru Tarihi: 11.10.2023

Kabul Tarihi: 26.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Kent araştırmalarında Moskova üzerine gerçekleştirilen çalışmalar son dönemde artmaya başlamıştır. Bu araştırmalarda çoğunlukla tek bir yazarın ya da eserin incelenmesinin, kentin Rus edebiyatındaki konumuna dair kısıtlı veriler sunduğu gözlemlenmiştir. Çalışmada XVII. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başına, Moskova'nın edebî metinlerdeki gelişimine bütüncül bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda betimleyici ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerine ve imgebilime başvurulmuştur. Eserlerinde Moskova'yı konu edinmiş yazar ve şairlerden öne çıkan isimlerin çalışmaları incelenmiştir. Gerçekleştirilen inceleme neticesinde XVIII. yüzyılın başında Moskova'nın yalnızca başkent olma özelliğini yitirdiği, kutsallık ve annelik rollerini muhafaza ettiği, yüzyılın ikinci yarısında dünyevileşme hareketine dâhil olduğu, yüzyılın sonunda doğal güzellikleriyle öne çıktığı, Vatan Savaşı ile birlikte ise daha destansı bir kimliğe büründüğü tespit edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batıcı-Slavofil tartışmaların arasında kaldığı, ilerleyen yıllarda kapitalizmin etkisiyle ticari yönünün daha fazla vurgulandığı, XX. yüzyılın başında modernleşme ve sekülerizm karşısına konumlandırıldığı, zıt ve uyumsuz bir zeminde kaleme alındığı görülmüştür. Bu verilerden hareketle edebî metinlerde Moskova, Rusya'da yaşanan tarihsel, dinî, siyasi, sosyolojik ve ekonomik alanlarda meydana gelen önemli gelişmelerin habercisi ya da ürünü olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rus Edebiyatı, İmge, Kent, Moskova

Atf: Aydın, O. (2024). Rus edebiyatında Moskova: XVII. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başına. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 287-302.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, onur_aydin@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7981-5821

Moscow in Russian Literature: From the End of the 17th Century to the Beginning of the 20th Century

Onur AYDIN ³

Submitted by: 11.10.2023

Accepted by: 26.01.2024

Article Type: Research Article

Abstract

Urban studies on Moscow in literature have started to increase recently. These studies mostly examine a single author or work, providing limited data concerning the city's position in Russian literature. Therefore, the aim of this study is to provide a holistic perspective on the development of Moscow in literary texts from the end of the 17th century to the beginning of the 20th century. This study examined the works of prominent writers and poets whose works focused on Moscow, and used descriptive and comparative analysis methods, as well as imagological analysis, as the primary methods of investigation. The analysis determined that at the beginning of the 18th century, although Moscow lost its position as the capital city, it was able to preserve its sacred and maternal roles. The city moved toward materialism in the second half of the century, stood out with its natural beauty at the end of the century, and took on a more epic identity since the Patriotic War of 1812. It's evident that the city was stuck between Western-Slavophile debates in the second half of the 19th century, and commercial aspect was emphasized more under the influence of capitalism in the following years. At the beginning of the 20th century, Moscow found itself to be incompatible with the incoming modernization and secularism. Based on this data, it's clear that Moscow was the harbinger of important developments in the historical, religious, political, sociological and economic fields in Russia, while simultaneously being affected significantly by these developments.

Keywords: Russian Literature, Image, City, Moscow

³ Anadolu University, Faculty of Letters, Department of Russian Language and Literature, onur_aydin@anadolu.edu.tr, 0000-0002-7981-5821

Giriş

İnsanlar kentlerin, kentler de bir insanların zihinlerinin sınırları içerisinde yaşamını sürdürür. Bünyesindeki insanların yaşamını yitirmesiyle kentlerin varlığı sona ermez, onlar yalnızca başkalaşım ve değişim yaşarlar. Bu varoluş, dinamik ve etkileşimli bir süreci ifade eder. İnsanoğlu, dünyaya gözlerini açar açmaz çevresini incelemeye, algılamaya ve gördüklerini anlamlandırmaya başlar. Bir kentteki yaşam, toplumsal-mekânsal düzlemde insanın bir üyesi olduğu toplumu yansıttığı için aynı zamanda onun yaşam alanı da sayılır (Tan Metreş, 2017a, s. 149). Örneğin Antik Roma’da her özgür varlık, bir koruyucu ruha (*genius*) sahiptir. Sözü edilen bu ruh, insanlara ve mekânlara hayat verir, onların karakterlerini şekillendirir (*genius loci*). Bu görüşe göre mekânlar, insanlar ve olaylar üzerinde önemli etkiye sahiplerdir (Tan Metreş, 2017b, s. 489). Bu düşünceden hareketle, kent ve insanın birbiriyle iç içe geçtiği ve karşılıklı etkileşim içinde olduğu söylenebilir. Nitekim kentle ilgili metinlerin ortaya çıkışı da kent ve insanın etkileşimi sayesinde gerçekleşir (Tan Metreş, 2017a, s. 144). Söz konusu etkileşim bilişsel ve fiziksel alanlar üzerinden gerçekleşir (Saraç, 2019, s. 36). Bu durumun doğal sonucu olarak zihinlerde yaratılan imgeler aracılığıyla edebiyat-kent ilişkisi şekillenir. Söz konusu ilişkinin bir ürünü olarak ortaya çıkan kent imgesi ise “*bir kentin insanda bıraktığı izlenim*” (Keleş, 1980, s. 69-70) olarak özetlenebilir.

Edebiyat, gösterge bilimi ve kültür alanlarında çalışmalar yürüten Yuriy M. Lotman, *Petersburg Simgeçiliği ve Kentin Gösterge Bilimi Sorunları* (*Символика Петербурга и проблемы семиотики города*) başlıklı makalesinde *ortak merkez eksenli* ya da *dış merkez eksenli* olmak üzere iki tür kentin varlığından söz eder. Ortak merkez eksenli kent, dağlık ya da kırsal alanda bulunur, yer ile gök arasında bir aracı rolündedir, başlangıcı vardır ama sonu yoktur, ebedî bir kenttir ve kalbin temsilcisidir. Dış merkez eksenli kent ise deniz kıyısı, nehir ağzı gibi alanlarda doğaya karşı mücadele verilerek kurulur, kültürel yönü daha güçlüdür ve aklın zaferini simgeler (Lotman, 1992, s. 10). Bir kentin ortak ya da dış merkez eksenli olması, onun coğrafiden daha çok manevi özellikleriyle ilgilidir. Kadim bilinçte mekân, merkez ve gökyüzü olarak ikiye ayrılır. Bu bilincin ana sembolü ise ‘dünyanın merkezi’ kavramıdır. Çünkü merkez, ana kaynağı, kökleri, mutlak gerçeği temsil eder. Evrenin yaratılmasından sonraki merkez anlayışı için üçlü bir yaklaşım geliştirilir: 1-gökle yerin bulunduğu kutsal bir yer olan yaşam dağı ya da ağacı, 2-kutsal şehirler, ibadethane ve saraylar, 3-yeri ve göğü uhrevi dünyayla birleştiren yaşam eksenini (Makovskiy, 1996, s. 263). Bu veriler ışığında kutsal, manevi ve birleştirici yönleri göz önünde bulundurulduğunda Moskova, Rus kültürü için bir merkezi bir mekândır ve ortak merkez eksenli kent sınıfındadır.

Günümüz edebiyat biliminde büyük kentlerin somut imgelerini içinde barındıran çeşitli metinler vardır. Kent üzerine çalışmalar yapan Rus araştırmacı Nina Ye. Mednis, bu metinleri Moskova, Petersburg, Venedik, Perm gibi *yerel*; kuzey, güney gibi *bölgesel* ve Puşkin, Gogol, Gorkiy, Bryusov, Tsvetayeva gibi *kişisel* olmak üzere üç sınıfa ayırır (2003, s. 138-158). Mednis, *Rus Edebiyatındaki Hiper Metinler* (*Сверхтексты в русской литературе*) adlı kitabında yerel ya da bölgesel metinler arasında en fazla araştırılan konunun Petersburg olduğunun, Moskova üzerine yapılması gereken bütüncül araştırmalara hâlâ gereksinim duyulduğunun altını çizer (Akt. Toporov, 1995, s. 13). Bu durumun nedeni, Petersburg metinlerinin Moskova’ya kıyasla daha önce inceleme konusu olmasıdır. 1970’li yıllarda Sovyet dil bilimci Vladimir N. Toporov (1928-2005), Rus edebiyatındaki yerel metinleri inceleme konusuna Petersburg metinlerini de dâhil ederek yeni bir akım başlatır. Bu dönemde Petersburg metinleri olgunluğuna ulaşırken Moskova metinleri yeni filizlendiği için daha genç bir araştırma alanı sayılır (Tan Metreş, 2016, s. 102). Diğer yandan söz konusu gereksinimden dolayı son yıllarda Moskova, Kırım, Londra metinleri üzerine yapılan araştırmaların sayısında önemli artış gözlemlenir (Galimova, 2012, s. 188).

‘*Moskova metni*’ kavramı, edebî eserlerde mekân ve yaşam olarak doğrudan Moskova’yı işaret eder. Bireysel olarak sanatçıların kente olan bakış açılarını, dünya görüşlerini detaylar, imgeler ve motifler aracılığıyla yansıtır. XVII.-XX. yüzyıllar arasındaki Rus edebiyatında Moskova konusuna yer vermiş yazar ve şairlerden

öne çıkan isimler şunlardır: Simeon Polotskiy (1629-1680), Antioh D. Kantemir (1708-1744), Mihail V. Lomonosov (1711-1765), Aleksandr P. Sumarokov (1717-1777), Gavriil R. Derjavin (1743-1816), Denis İ. Fonvizin (1745-1792), Nikolay M. Karamzin (1766-1826), İvan A. Krilov (1769-1844), Vasiliy A. Jukovskiy (1783-1852), Konstantin N. Batyuşkov (1787-1855), Pyotr A. Vyazemskiy (1792-1878), Aleksandr S. Griboyedov (1795-1829), Aleksandr S. Puşkin (1799-1837), Nikolay V. Gogol (1809-1852), Mihail Yu. Lermontov (1814-1841), Aleksey K. Tolstoy (1817-1875), Nikolay A. Nekrasov (1821-1878), Konstantin S. Aksakov (1817-1860) ve İvan S. Aksakov (1823-1886), Aleksandr N. Ostrovskiy (1823-1886), Vyacheslav İ. İvanov (1866-1942), Konstantin D. Balmont (1867-1942), İvan A. Bunin (1870-1953), Valeriy Ya. Bryusov (1873-1924), Aleksandr A. Blok (1880-1921), Andrey Bely (1880-1934), Sergey S. Solovyov (1885-1942), Osip E. Mandelştam (1891-1938), Marina İ. Tsvetayeva (1892-1941), Vladimir V. Mayakovskiy (1893-1930).

Çağdaş dönem Rus metinlerinde Moskova, her şeyin alınıp satıldığı büyük kent görüntüsünün arkasında endişelerin olduğu ve koşuşturma yüzünden insanın, yaşamın gerçek anlamını unuttuğu bir kent olarak verilir (Şurupova ve Popova, 2014, s. 41). Ancak bu Moskova imgesi, günümüze kadar süregelen kent algısının nesilden nesile zihinsel aktarımın bir ürünüdür. Bu çalışma kapsamında Moskova imgesinin Rus edebiyatında geçirdiği dönüşüm incelenecektir. Araştırmanın zamansal sınırlarını, XVII. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başına kadar geçen bir zaman dilimi oluşturmaktadır. Zamansal kapsamın geniş tutulması, belirli eserlerin daha yüzeysel incelenmesi sınırlılığını yaratırken, diğer yandan daha fazla sanatçı ve eserin çalışmaya dâhil edilerek bütüncül bir Moskova metni portresinin çıkarılmasına katkı sağlayacaktır. Bu amaç doğrultusunda söz konusu dönemde öne çıkan yazar ve şairlerin eserlerinde Moskova imgesi incelenmeye çalışılacaktır. İnceleme gerçekleştirilirken betimleyici ve karşılaştırmalı yöntemlerden yararlanılacaktır. Araştırma, etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir. Çalışmanın Moskova'yı merkeze alan Rus kültürünün ve edebiyatının tanınmasına ve gelişmesine katkı sağlaması hedeflenmektedir.

XVII. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyılın Başına Kadar Rus Edebiyatında Moskova

Rus dilinde *Moskova bir anda inşa edilmedi* (*Москва не сразу строилась*) deyişi vardır. Paylaşılan ifadenin açıklaması, belirli bir hedefe ulaşmak için acele edilmemesi, sabredilmesi şeklindedir. Çalışmaya uyarlamak gerekirse edebiyattaki Moskova imgesi de bir anda ortaya çıkmış metinlerden oluşmamıştır. Bu imgenin tam olarak açığa kavuşturulabilmesi için geçirdiği tarihsel sürecin de çözümlenmesi gerekir. Nitekim yazarlar ve şairler kent imgelerinin hem yaşayıcısı ve yaratıcısı hem de aktarıcısı konumundadırlar. Bu nedenle iyi-kötü, olumlu-olumsuz birçok noktayı gerçek ve imgelem kavramları temelinde satırlara ya da dizelere dönüştürebilirler. Çift taraflı bakış açısı sayesinde söz konusu metinler, okur ve araştırmacılar için daha bütüncül veri sunar. Rus edebiyatındaki Moskova imgesine hızlıca bir göz atıldığında farklı asırlarda birçok sanatçının, eserlerinde bu önemli kente yer verdiği dikkat çeker. Bu çalışmadan da görüleceği üzere, asırlar öncesinden başlayan bu yoğun ilginin bir sonucu olarak da 'Moskova metinleri' adıyla farklı bir araştırma alanı ortaya çıkar. Yazar ve şairlerin yaptığı çeşitli katkılarla Moskova imgesi zenginleşerek günümüze kadar gelir.

XVII. yüzyılda yaşamış ve *Uyağın Usla Kavranışı* (*Рифмологион*) adıyla Rus edebiyatında ilk şiir derlemelerinden birini hazırlamış olan Simeon Polotskiy, Metuşelah'ın⁴ Moskova'da, cennetin krallığında oturmasını ister, Moskova Nehri'nin Oka'ya dökülmesinden ve Volga'ya uzanan coğrafi güzelliklerinden eserinde bahseder (1953, s. 143). Kenti tinsel bir çerçeveden inceler, 'Büyük Rus Devleti'nin sembolü ve başkenti' olarak görür. Şair, Mısır'dan Olympia'ya Babil'den Efes'e dünyanın yedi harikasını anlatır. Ardından Moskova Bölgesi'ndeki Kolomna'da inşa edilen çarlık sarayını dünyanın sekizinci harikasına benzetir:

⁴ Hz. Nuh'un büyükbabası olduğuna ve 969 yılla dünyada en uzun süre yaşadığına inanılan insandır (Bkz. Geçit, 2020, s. 154).

“Sekizinci harika şimdi Moskova'da ortaya çıkıyor, / Senin bu çarlık evin tamamlandığında, / Her yönden enfes, güzel ve zengin görünüyor, / Dışarıdan fevkalade, içeriden yoğun altın renginde.” (Polotskiy, 1953, s. 107).

XVIII. yüzyılın hemen başında Rus tarihi açısından bir dönüm noktası yaşanır. 1712 yılında Çar I. (Büyük) Petro (1672-1725), başkenti Moskova'dan Petersburg'a taşır. Ancak değişim biraz sancılı olur, nitekim eski gelenekleri köklerinden ayırmak kolay olmaz. Moskova'nın kendi yaşam tarzı, alışkanlıkları, gelenekleri asırlar boyunca şekillenmiş olduğu için bir anda tüm bu değerler kaybolmaz hatta insanların zihninde eskinin, başlangıcın, soyun devamı olarak *Moskova Ana* (Москва-матушка) olarak kalmaya devam eder (Muravyov, 1986, s. 10). Başkent olmasa da Moskova'ya ülkenin dört bir köşesinden gelen vatandaşların her biri beraberinde kendi kültürünü, değerlerini de getirir, böylece kent zenginleşmeye, gelişmeye hiç ara vermemiş olur.

Rus edebiyatının ilk modern şairi Antioh Kantemir, *Aklıma Sesleniyorum. Eğitime Hakaret Edenlere* (К уму своему. На хулящих учение) başlıklı satirik şiirinde Moskova halkına yer verir. Kantemir, Moskova sözcüğünü hiç kullanmaz ancak Moskova'nın ünlü terzisi Reks'ten, göbek üzerine kadar uzatılan sakal hakkındaki hurafeleri çürüten Rostov Mitropoliti Dmitriy'den, dönemin ünlü kunduracısı Yegor'dan bahseder (1956, s. 60). Kantemir'in alana getirdiği yenilik, ilk kez Moskova'nın günlük yaşamını resmetmesi ve Moskova'yı şiir sanatına taşıması kabul edilir (Muravyov, 1986, s. 6-8). XVIII. yüzyılda öne çıkan bir diğer sanatçı Mihail Lomonosov'un kalbinde, tarihî başkent Moskova yatar, bu nedendir ki ilk üniversitenin burada kurulmasına öncülük eder. Ünlü bilim insanı, *İmparator Ekselansları Yüce Hükümdar Knyaz Pavel Petroviç'in Doğumuna Atfen Bir Kaside* (Ода на рождение его императорского высочества государя великого князя Павла Петровича) adlı eserinde tarihten aldığı güzelliğiyle Moskova'yı diğer Rus kentlerinden ayrı bir yere konumlandırır: “Tüm Rus kentlerinin ortasında dimdik durarak / Büyük duvarlarıyla, taçlanmış başını, / Yüksekçe çevirir Moskova, / Bodur ağaçların arasındaki bir meşe gibi, / Kadim güzellik içinde muhteşem Moskova.” (Lomonosov, 1986a, s. 139). *Büyük Petro* (Пётр Великий) poemasıyla ise Lomonosov, çarı büyük zaferlerin yaratıcısı Moskova'yı bu zaferlere tanıklık eden kutsal bir kent olarak tasvir eder: “Yüce Moskova artık sakinleşti, / Kurtulduktan sonra gaddar canilerden: / İdamı hak eden isyancı streletslerden⁵ / Kılıcını dışarıya uzattı içerideki korkuları olmadan!” (1986b, s. 283), “...Şanlı ve cesur muzaffer girdi Vandalların yoluna, / Atalarının ve ebeveynlerinin olduğu kente, / Alametleri saydıkları kendi vazifelerini bıraktılar. / Moskova'nın kutsal hayaleti orada ne kadar da neşeliydi!” (1986b, s. 311). Şair bu poemasıyla Moskova'nın tarihsel geçmişini sanatla buluşturan ilk yazar olma ünvanını da kazanır.

XVIII. yüzyılın sonundan itibaren tüm dünyada toplumsal-ekonomik dönüşüm yoğunlaşmaya başlar. Kapitalizm ekonomiye, insan ve toplum yaşamına hızlıca nüfuz eder. Elbette bu yenileşme hareketi, başkent Petersburg'da daha hızlı ve yoğun bir biçimde gerçekleşir, gelenekselci Moskova değişime biraz daha dirençli kalır. 1760'lı yıllardan sonra kendine atfedilen Rus şiirlerinde Moskova; sadeliği, içtenliği, iyi niyeti, özgürlüğü, aşırı resmî olmamayı çağırıştırır. Moskova'nın, devletin merkezi Petersburg'un karşısında konumlandırılması, yönetimi (başta ülkeyi otuz dört yıl yöneten Çariçe II. Yekaterina'yı (1729-1796)) kızdırır. Ancak 1790'lı yıllarda Nikolay M. Karamzin sayesinde kent, Rus santimantalizminin kalbi olur. İlk santimantalist öykü olan *Zavallı Liza* (Бедная Лиза)'da yazar, Moskova'nın daha çok doğal güzelliklerini öne çıkarır, kenti gözünün önünde canlandıran okurun zihninde kır bahçeleriyle, çiçekleriyle âdeta bir köy yaşamı canlanır:

“Güneş, Moskova'nın üzerinde parladığı zaman, gurubun ışıkları sayısız altın kubbelerin, gökyüzüne doğru yükselen sayısız haçların üzerinde alev alev yandığında oluşan tablo şahanedir! Aşağıda sulak, koyu yeşil, çiçekli bir çayırılık uzanır; onun gerisinde ise, kimi zaman san kumlar üzerinden neşeli balıkçı

⁵ XV. yüzyılın sonundan XVIII. yüzyılın başına kadar görev yapmış ateşli silahlara sahip Rus askerî birliğidir.

kayıklarının hafif kürekleriyle dalgalandığı kimi zaman da Rus İmparatorluğu'nun bereketli diyarlarından doyumsuz Moskova'ya buğday getiren yük teknelerinin motor gürültülerine boğduğu berrak bir ırmak akar." (Karamzin, 2004, s. 31).

Diğer yandan Moskova, yazar için yalnızca doğal unsurlarıyla var olan bir kent değildir. Eski başkent, geçmişin acı olaylarının canlı şahididir: "Gaddar Tatarların ve Litvanyalıların, Rusya'nın başkentinin etrafını ateş ve kılıçla boşalttıkları zamanlardaki ve zavallı Moskova'nın, tıpkı savunmasız bir dul kadın gibi dayanılmaz fakirlikler içerisinde yalnızca Tanrı'dan yardım umduğu zamanlarındaki hüznü tarihini." (Karamzin, 2004, s. 32). Yazar nasıl ki *Zavallı Liza*'da aşk macerası gibi güzel, intihar gibi acı olayları Moskova'da işlediyse kentin tarihindeki iyi-kötü yaşananları da bir arada verir. Sonuç olarak Karamzin, usanmadan sevilen, her bakışta yeni güzellikler keşfedilen bir Moskova portresi çizer. Nitekim bu eserden sonra Moskova panoraması edebiyatta yaygınlaşacaktır (Muravyov, 1986, s. 11-15).

XIX. yüzyıl, Rusya tarihi için hayati öneme sahip olaylara sahne olur. 24 Haziran 1812 tarihinde Napolyon Bonapart'ın ordusunun, Neman Nehri'ni geçmesiyle Vatan Savaşı (*Отечественная война*) başlar. O dönemde çoğunun eli silah tuttuğu sanatçılar, savaşı bizzat yaşarlar. Bu deneyimlerin sonucu 1814 yılında Vasiliy A. Jukovskiy (1783-1852) önderliğinde altmıştan fazla yazarın katıldığı *Unutulmaz 1812 Yılına Atfedilen Şiir Derlemesi* (*Собрание стихотворений, относящихся к незабвенному 1812 году*) yayımlanır. Eserde yer verilen çoğu şiirde kentin kaybedilmesi, işgal edilmesi, geri alınması gibi Moskova konusu işlenir. Vatan Savaşı gösterir ki Moskova, yalnızca tarihi değil, aynı zamanda halkın gönlünde de yatan o günkü başkenttir (Muravyov, 1986, s. 19-20). Halkın savaş dönemindeki hissiyatını Lev N. Tolstoy, *Savaş ve Barış* (*Война и мир*) romanında kent üzerinden şöyle aktarır: "Moskova'ya bakan her Rus, onun anne olduğunu hisseder. Kente bakan ve onun annelik anlamını bilmeyen her yabancı, bu kentin kadınısı kişiliğini hissetmelidir, işte Napolyon da bunu hissediyordu." (1940, s. 326, 444). Romanda Moskova, tüm Rusya'nın temsilcisi, kurucu, birleştirici ve savaşçı gücü olarak betimlenir. Borodino Muharebesi'nde Pyer'in milis kuvvetlerinin birinden işittiği şu sözler, sözü edilen Moskova imgesini destekler: "Tüm halk taarruza geçmek istiyor, ağızlarında tek bir söz: Moskova." (Tolstoy, 1940, s. 191).

Vatan Savaşı'nın ardından Moskova, edebiyatta coşkun ve destansı tarzını Puşkin ile sürdürür. Puşkin dönemi, Rus şiir sanatının altın çağıdır. Bu çağda Karamzin, Jukovskiy, Batyuşkov, Lermontov, Tyutçev gibi birçok şair eser verir ve şiirlerin çoğunda Moskova anılır. Bu dönemde Moskova hiç olmadığı kadar yoğun, parlak ve çeşitli şekillerde ele alınır (Muravyov, 1986, s. 22). Aleksandr S. Puşkin'in Moskova'sı hem yakın geçmişin hem de o günün Moskova'sıdır. Ayrıca, Puşkin'in *Yevgeniy Onegin* (*Евгений Онегин*) poemasında Moskova, Rus ruhunun ve ulusal karakterinin bir timsali olarak sunulur: "Moskova! Nasıl da birçok şey bu seste / Rus kalbi için bir araya gelmiştir! Nasıl da birçok ses onda karşılık bulmuştur." (1960a, s. 146). Taşradan Moskova'ya gelen Tatyana Larina için büyüleyici bir kent olmasının yanı sıra taşranın birtakım güzelliklerinden ise yoksundur. Ayrıca Moskova, Napolyon'a dahi teslim olmamış cesur bir kenttir: "Sarhoş olmuş son şansıyla, / Napolyon boş yere bekliyordu. / Eski Kremlin'in anahtarlarıyla, / Diz çökmüş Moskova'yu." (Puşkin, 1960a, s. 146-147). Sonuç olarak bakıldığında poemada Moskova imgesi, güzel ve çok yönlü bir tasvirin ürünüdür. Düşmana geçit vermeyen, olumlu olumsuz tüm yönleriyle var olmayı sürdüren, ihtişamını koruyan kahraman bir kenttir. *Boris Godunov* (*Борис Годунов*) tragedyasında ise Puşkin Moskova'yı Rusya ile özdeşleştirir. Yazar, Kurbskiy ve Sahte Dmitriy arasında geçen bir konuşmada kenti şu sözlerle nitelendirir: "Sahiden gönülden sevinmiyor musun? / İşte bizim Rusya'mız, o senin çareviç. / Orada insanların kalpleri seni bekliyorlar, / Senin Moskova'n, senin Kremlinin, senin vatanın." (Puşkin, 1960b, s. 267).

Puşkin'in ardılı Mihail Yu. Lermontov da 1837 yılında yazdığı *Borodino* (*Бородино*) şiirinde kenti destansı ve kahramansı planda yansıtır: "Ve gözleri parlayarak dedi ki: / "Çocuklar! Moskova arkamızda değil mi? / Moskova yakınlarında ölelim, / Kardeşlerimizin öldüğü gibi!" / Hem ölmeye söz verdik, / Hem de bağlılık yemini ettik. / İşte Borodino Savaşı'na gidiyoruz." (2014a, s. 282-283). Şairin *Bulvar* (*Булевар*) şiiri ve *Saşka* (*Сашка*)

poeması gibi gençlik eserlerinde Moskova daha eleştirel bir tutumla verilir. Örneğin, *Saşka* poeması, büyük eserleri arasında yerini alamasa da Moskova dizeleriyle ünlenir: “*Moskova, Moskova! Seviyorum seni bir oğul gibi, / Bir Rus gibi ateşli, çok ve şefkatli! / Seviyorum ak saçlarının mukaddes parıltısını / Ve de dış motifli, huzur ve sükûnet içindeki Kremlin’i...*” (Lermontov, 2014b, s. 290). Şair, *Bulvar* adlı şiirinde ise Griboyedov’un *Akıldan Bela* adlı oyunundan hatta baba Famusov’un kentteki soylular hakkında söylediği güzel sözlerden esinlenerek Moskova yaşantısını eleştirel bir zeminde resmeder.

XIX. yüzyıl düzyazı ustalarından Aleksandr S. Griboyedov’un *Akıldan Bela* (*Горе от ума*) komedyasında atmosferiyle, alışkanlıklarıyla, tarihi ve kültürel çehresiyle Famusov’un evi minyatür bir Moskova olarak betimlenir. Geleneklerine bağlı ve hareketsiz bir yaşam ile sevgiden zalimliğe kolayca geçen ve geleceği öngörülemeyen Rus ulusal karakteri arasında ince bir ton bulunur. Eserde Moskova soylularının yaşamına dikkat çekilerek farklı portrelerin oluşturduğu bir Moskova imgesi yaratılır (Davidova, 2008, s. 52). ‘Ahlaklı’ baba Famusov, Sofya’nın Çatskiy ile ilişkisi olduğunu sandıktan sonra “*Artık Moskova’da kalamazsın, el âlemin içine çıkamazsın.*” (Griboyedov, 2011, s. 201) sözlerini kullanır. Bu sözlerle Puşkin, Moskova’nın soylu yaşamının insanlar üzerinde kendi ahlak kurallarıyla bir mahalle baskısı yarattığını açıklar. Eski-yeni karşıtlığı üzerine kurulu olay örgüsünde gelenekselci Moskova, eski düzenin ev sahipliği rolünü üstlenir.

Soylu Moskovasının zenginleşmesi edebî eserlerde tüccar figürüyle yansıtılmaya başlar. Nikolay V. Gogol, *Dostlarla Yazışmalardan Seçilmiş Parçalar* (*Выбранные места из переписки с друзьями*) derlemesinde Moskova’yı gezgin bir tüccar üzerinden anlatır. Gogol’un sözünü ettiği tüccar, birçok yer gezer, bir yerde alır başka bir yerde satar, ancak bu alım-satım gerçekleşirken hem alıcı-satıcı kazanır hem de tüccarın kendisi de zenginleşir (2009, s. 96). Aynı şekilde Lermontov’un *Genç Saray Görevlisi ve Kabadayı Tüccar Kalaşnikov, Çar İvan Vasilyeviç Hakkında Bir Şarkı* (*Песня про царя Ивана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова*) roemasında Moskova-tüccar kesişimi yine bir aradadır. Çarın opriçniklerinden⁶ birinin, karısına yanaşmasına kayıtsız kalamayan genç tüccar Stepan Kalaşnikov, onu yumruklayarak öldürür. İdam cezasına çarptırılan tüccar, Moskova Nehri’nin arka tarafındaki Ryazan, Tula ve Vladimir kentlerine giden üç yolun ortasında kalan açık bir araziye gömülür (Lermontov, 2014c, s. 360-361). Saray ve hukuk düzenini eleştiren Lermontov, talihsiz adamın yaşadıklarını hatta yaşayamadıklarını da Moskova’da tasvir eder. Eserlerindeki olaylar hep Petersburg’da geçtiği için oralı sanılan Fyodor M. Dostoyevskiy ise aslında Moskova doğumludur. İlginç olan diğer husus da anne tarafından tüccar bir aileden gelmesidir. Voronej Devlet Teknik Üniversitesinde görev yapan ve kent üzerine çalışma yapan araştırmacılar S. A. Skuridina, Ye. O. Kuzminih ve M. V. Novikova, Dostoyevskiy’in algısında Moskova imgesinin zengin olma arzusuyla eşleştiğini ifade eder (2022, s. 60-61). Yazar için öz yaşam öyküsel yanlarının yanı sıra kent, paranın kazanıldığı yerdir. Araştırmacılar *Karamazov Kardeşler* (*Братья Карамазовы*) ile *Suç ve Ceza* (*Преступление и наказание*) romanlarından örneklerle görüşlerini desteklerler. Buna göre *Karamazov Kardeşler*’de eğitim için Moskova’ya gönderilen Smerdyakov eve iyi bir aşçı olarak döner, kent ona zengin olma hayalleri kurdurur: “*Diyelim ki ben sadece et suyu üreticisiyim ama şans eseri Moskova’da Petrovka’da⁷ bir kafe-restoran açabilirim. Çünkü özel tarifler yapıyorum ve Moskova’da yabancılar dışında hiç kimse özel tarifler sunamaz.*” (Dostoyevskiy, 1976, s. 205; akt. Skuridina, Kuzminih ve Novikova, 2022, s. 61). Smerdyakov’un hayalleri hukuk sınırları içerisindeyken *Suç ve Ceza*’da durum tam tersidir. Romanda Zametov, *Ruskiye vedomosti* gazetesinden bir haberi Raskolnikov ile paylaşır. Haberde “*Moskova’da sahte para basan çetenin tüm üyeleri yakalandı.*” (Dostoyevskiy, 1973, s. 126; akt. Skuridina, Kuzminih ve Novikova, 2022, s. 61) ifadesi dikkat çeker. Rus ulusal tiyatrosunun kurucusu sayılan Aleksandr N. Ostrovskiy için de Moskova ayrı bir önem taşır. Özellikle eserlerinde sıkça yer verdiği Zamoskvoreçye XIX. yüzyılda tüccarlar ve zanaatkârların yoğun olarak yaşadığı bir bölge olarak öne çıkar. Yazarın babasının avukat olup bölgedeki tüccarlarla çalışmasının sayesinde Ostrovskiy tüccar yaşantılarını yakından gözlemler. ‘Zamoskvoreçye’nin Kolombu’ olarak ünlenen yazar

⁶ IV. (Korkunç) İvan (1530-1584) tarafından kurulan gizli polis teşkilatı üyesidir.

⁷ Dönemin Moskovasının ticaret merkezlerinden biridir.

bölgenin kapalı ve tutucu yaşamına, ayrıca Moskova'ya oyunlarında sıkça yer vererek tüccarların yaşantısını Rus edebiyatına kazandırır (Küçük, 2016, s. 739). Eserlerinde Moskova, Rusya'nın kalbi, annesi ve sanayi merkezi olarak betimlenir. Kentin cadde, park adları gerçekte olduğu gibi aktarılır. Zalim tüccarlar, fakir ve zengin insanlar, çöpçatanlar, falcılar gibi farklı insan manzaralarına yer verilir. Özetle Ostrovskiy için Moskova tüm Rusya'dır (Küçük, 2018, s. 73-76).

Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ülkede Batıcılar ve Slavofiller olmak üzere iki kutup daha da belirginleşir. Her iki grup da Rusya'nın kurtuluşu hakkında fikir üretir ancak üretilen görüşler birbirine taban tabana zıttır. Batıcılar, çözümü modernleşme ve uygarlaşmada, Slavofiller ise köklerine geri dönmede ve gelenekselci politikalarda görür. İlk grubun görüşlerini sembolleştirdiği kent Petersburg iken Slavofillerin tarihsel, otokratik ve muhafazakâr düşünceleri Moskova ile özdeşleştirilir. Böylelikle, konum olarak daha batıda yer alan Petersburg yenileşme ve modernleşme, daha doğudaki Moskova ise dinî, merkezîyetçi ve gelenekselci hareketlerin başkenti hâline gelir. Slavofillerin ateşli savunucularından olan Konstantin S. Aksakov 1845 yılında yazdığı *Petro'ya (Петры)* başlıklı şiirinde, çarın 'yıkıcı' reformlarının karşısına Moskova'yı şu sözlerle çıkarır: "*Moskova'yı amansızca bir kenara attın / Ve sen halktan uzaksın, / Kimsesiz bir şehir inşa ettin / Birlikte yaşayamazdınız zaten.*" (Aksakov, 1964, s. 393). Şair, çözümü ve gelecek umudunu yine Moskova üzerinden şu dizelerle aktarır: "*Dövüşten sonra tekrar yükselecek / Yine aklanmış bir halk / Kurtarılmış Moskova ile / Ve hayat özgürce yol alacak.*" (Aksakov, 1964, s. 394).

Ülkedeki tartışmaların başlıca konularından olan toprak köleliğinin 1861 yılında kaldırılmasından sonra Moskova, kapitalist ve işçilerin zor şartlar altındaki yaşamıyla birlikte verilmeye başlar. Yeni fabrikalar yeni istihdam sahaları yaratsa da kente gelen evsiz, fakir işçiler kendilerini yabancı gibi hisseder ve halk arasında şöyle bir deyiş ortaya çıkar: "*Moskova kimine anne, kimine ise üvey anne olur*" (Muravyov, 1986, s. 30). Değişen koşulların sonucunda insanların birbirine yabancılaşmasını Çehov'un eserlerinde yakından görmek olanaklıdır. Yazar yabancılaşmayı taşra-kent zıtlığı üzerinden inceler. Çehov'un yaratıcılığında değişik mekânlar, coğrafi anlam taşımaktan çok farklı yaşam tarzlarını gösteren atmosferi yansıtır (Zafer, 2004, s. 72-73). Mekânlar somut-soyut, gerçek-hayal kavramlarının vücut bulmuş hâlleridir. Yazarın bu zıtlığı işlediği belki de en dikkat çekici eseri *Üç Kız Kardeş (Три сестры)* oyunudur. Eserde en çok arzulanan, taşrayı terk edip Moskova'ya taşınmaktır. Hatta İrina sırf bu yüzden sevmediği baronla evlenmeyi dahi kabul eder. Bu arzu o kadar güçlüdür ki İrina'nın rüyalarının tek konusu olur: "*Hey Tanrım, her gece Moskova'yı görüyorum düşümden. Deli gibi bir şey oldum. Haziranda gidiyoruz, ama hazirana kadar, şubat, mart, nisan, mayıs... yarım yıl var nerdeyse!*" (Çehov, 2022, s. 42). Andrey de her gece rüyasında Moskova Üniversitesine profesör olduğunu görür. Yine Maşa'ya göre, Moskova öylesine güzel bir şehirdir ki, orada oturan insanlar için mevsimlerin bile önemi yoktur, hayat o kadar hızlı, eğlenceli akmaktadır ki nasıl geçtiği bile anlaşılmamaktadır. Elbette yazarın asıl amacı Moskova güzellemesi yapmak değil, kişileri zihinlerindeki mekânlardan kurtarmaktır. Çünkü mekânların önemi yoktur, değişim kişinin kendi elinde ve içindedir (İnanır, 2018, s. 70).

Rusya tarihinde büyük değişimlerin yaşandığı XX. yüzyılın başlarında Rus edebiyatında Moskova üç farklı çehreye bürünmüş olarak karşımıza çıkar: *dinî*, *şeytani* ve *şölensi*. Dönemin Rus edebiyatında Petersburgluların başını çektiği Moskova karşıtlığı, mantık dışı ve daha çok estetik nüans olarak kalır (Toporov, 2003, s. 76). Tarihsel gelişmelerinin ardından yaşanan dönüşüm sonrasında yalnızca Moskova üzerine gerçek anlamda şiirler ilk kez Valeriy Ya. Bryusov tarafından yazılır. Bryusov için Moskova, varoluşun doğal bir aracıdır. Onun Moskova'sı kişisel ve duygusaldır, tarihî Moskova'ya ise eserlerinde 1910'lu yıllardan itibaren yer vermeye başlar (Şubat Devrimi dönemini betimlediği *Sokaklarda (На улицах)* Ekim Devrimi'ne ithaf ettiği *Moskova'daki Parklar (Парки в Москве)* ve devrimden bahsettiği *Sovyet Moskova'sı (Советская Москва)* şiirlerinde olduğu gibi). *Eşin Benzerin Yok Dünyada (Нет тебе на свете равных)* şiirinde tarihî Moskova'yı, bu hâliyle kutsal saydığı kenti yüceltir: "*Eşin benzerin yok dünyada / Kadim zamanların Moskova'sı / Kalacaksın günlerinin parıltısıyla ebediyen şanlı / Kalacaksın her zaman canlı!*" (Bryusov, 1974, 313). Bryusov,

Kremlin'in Yanı Başında (У Кремля) şiirinde de Moskova'yı kutsal bir kent olarak görür ve orada kendini evindeymiş gibi hisseder: "Yılların misafiri olan ben, / Asırlık yollardan gelmiş bir otel müşterisi olan ben, / Burada evimdeyim ben." (Bryusov, 1974, s. 164).

Dönemin bir diğer ünlü şairi Konstantin D. Balmont'un şiirlerinde kent (Moskova) hiçbir zaman dünyanın merkezi olmaz, şair daha çok doğaya değer verir ve lirik kahramanını doğaya geri göndermeye çalışır (Tetik, 2017a, s. 150). Balmont'un kent şiirlerinde genel olarak *retrospektif*, yani geçmişe yönelme görülür (Tetik, 2017b, s. 27). Örneğin Moskova'ya yer verdiği *Sessizlik Günlerinde (В глухие дни)* başlıklı şiirinde kent, *Karışıklık Dönemi*'nin (1598-1613) kaotik ortamını yansıtır: "Fırtınalardan ve kasırgalardan kuleler düşüyordu / Ve gökyüzü, üç katmanlı bulutların arasında saklanıyordu, / Doğüstü savaşçıların meydan savaşını sahneye koyarak / Aniden kırmızı bir ışıkla aydınlanıyordu, / Eşi görülmemiş kuşlar uçuşuyordu, / Kartallar Moskova üzerinde çığlıklarla süzülüyordu, / Ağarmış kafalarını sallayarak / Kavşaklarda staretsler⁸ sessizce bekliyordu." (Balmont, 1969, s. 151). Dizelerden de görüleceği üzere geçmiş ile geleceği şiirlerinde birleştirmeye çalıştığı için Balmont'un kent şiirleri bolca arketip imge içerir.

Aslında Petersburglu bir şair olarak kabul edilen Aleksandr A. Blok'un kent konusuna ilgisinin dışavurumu, Bryusov'un *Urbi et orbi (Kente ve Dünyaya)* adlı şiir derlemesiyle gerçekleşir (Tetik, 2016, s. 48). Blok'un yaratıcılığının keşfedildiği yerdir Moskova. Genel olarak kent, şair üzerinde olumlu bir izlenim bırakır, bunu da şiirlerinde görmek olanaklıdır. Blok'ta da detaylar, günlük yaşam, somut bir Moskova yerine mutluluk, saflık ve gençlik duyguları beslediği kent vardır. Şair, *Moskova'da Bir Sabah (Утро в Москве)* şiirinde kenti gençlik ve kadınlık idealiyle aynı zeminde verir: "Seviyorum seni, kadını benim, / Tasasız gençliğim benim, / Ve Kremlin'in duru şefkati, / Bu sabah, seninki kadar çekici" (Blok, 1960, s. 187).

Moskova'nın sokakları, yaşamı, atmosferi kısaca her şeyi Bryusov gibi Andrey Bely'yi da büyüler. Bryusov, daha soyut, isimsiz, dışsal Moskova'yı; Bely ise somut, içsel Moskova'yı inceler. *Petersburg (Петербург)* ve *Moskova (Москва)* romanlarını kaleme alan Bely aslında her iki kenti de yok olmaya mahkûm eder. Yok oluşun nedeni dışsal değil içseldir. Mekanik Petersburg'a göre kent daha organik bir yaşam fırsatı sunar ancak devrim kapıdayken çürümüşlük her yerde kendini hissettirmeye başlamıştır. *Moskova* romanında Bely; yosunlu, tahtakurularının ve yeşil sineklerin cirit attığı kirli, dedikodunun ve bayağılığın kol gezdiği görenekçi ile aristokrat, zengin ve küstah Moskova'yı karşılaştırır. Bir sayfada kasvetli, gri diğer sayfada canlı, eğlenceli bir yaşamı resmeder. Yazara göre her iki Moskova'da da yaşamak olanaklı değildir (Nabilkina, 2013, s. 387-388). Kısacası Bely'de, devrim öncesi kaostan yaşandığı, eski geleneklerin ve güzelliklerin çürümeye yüz tuttuğu, alaca renkli ve uyumsuzluk içinde bir Moskova okurun karşısına çıkar.

Vladimir V. Mayakovskiy de Bryusov gibi Moskova'yı sokakları, kalabalığı, dış görüntüsüyle ele alır, ancak ona teknolojik ve fütüristik tarzda yeni bir yaşam ve farklı renkler katar. Diğer yandan Mayakovskiy'in Moskova'sı, Bely'inki gibi zıtlıkların kentidir. Rus edebiyat eleştirmeni Viktor B. Şklovskiy bir konuşmasında bu durumu: "O (Mayakovskiy) bu kenti hem sever hem de bu kentten nefret ederdi." (Şklovskiy'den aktaran: Muravyov, 1986, s. 36) sözleriyle aktarır. Devrimden önceki şiirlerinde Mayakovskiy, 'köhne' Moskova'yı korku ve acı dolu bir kent olarak ele alır. Teknolojiyi seven ve Moskova'yı bir sanayi kenti olarak gören şair devrim sonrasında metrolar yapıldıktan, sokaklar genişletildikten sonra daha olumlu bir Moskova portresi çizer. *İki Moskova (Две Москвы)* adlı şiirinde Mayakovskiy, adından da anlaşılacağı üzere birbirine zıt kent imgesi yaratır. İlk bölümde eski Moskova sahneder: "Meyhaneden çıkan holiganlar, / Eskiden olduğu gibi birbirlerini dövüyorlar. / Geceleri ise sessizlik hâkim / Ve sessizlikte ne bir klakson ne de bir lastik sesi var... / Moskova bir köy gibi horluyor / Ve gökyüzünde krem renginde, sağır yaşlı bir kadını andıran / Eski, kaba bir Kremlin duruyor." (Mayakovskiy, 2018, s. 434). İkinci bölümde ise Lenin Enstitüsü, fabrika, araba gibi tüm yeniliklerle diğer Moskova yer alır. *Olacak (Будем)* başlıklı şiirinde "Moskova'da hiçbir ara sokak ve sokak olmayacak / Yalnızca hava alanları ve

⁸ Rus Ortodoks geleneğinde yaşça büyük, tecrübeli keşiş ya da rahiptir (Bkz. Kuznetsov, 2000, s. 1260; akt. Aydın, 2023, s. 251).

evler olacak.” (Mayakovskiy, 2018, s. 1215), *Emek (Труд)* şiirinde “Gezegegenler arası iletişim için büsbütün basınçlı hava üretiliyor. /...Bulutlardan yapay süt ve smetana⁹ elde ediliyor.” (Mayakovskiy, 2018, s. 1218), dizeleriyle fütürist imgeleri kullanarak kenti tasvir eder.

Mayakovskiy gibi İvan A. Bunin’in *Temiz Pazartesi (Чистый понедельник)* öyküsünde de Moskova zıtlıkların kenti olarak tasvir edilir. Eserin olay örgüsü XX. yüzyılın başlarında geçer ve arka fona Moskova alınarak işlenir. Öykünün başlarında, kahramanlar restoranda yemek yiyip ardından tiyatroya ya da konsere giderler. Bu bölümde Moskova daha çok soyluların yaşam tarzını yansıtan ve gündelik koşuşturmaların yapıldığı bir kent olarak tasvir edilir. Henüz daha ilk cümlede değişmekte olan kent atmosferi okuyucuya hissettirilir: “Moskova’nın gri kış günü kararıyordu, fenerlerdeki gaz soğuk bir şekilde tutuşuyor, mağazaların vitrinlerini sıcak bir şekilde ısıtıyordu. Günlük işlerinden kurtulan Moskova’nın gece yaşantısı alevleniyordu.” (Bunin, 1966, s. 238). Eserin ortalarına doğru, iki sevgili Moskova Sanat Tiyatrosu’na oyun izlemeye giderler. Burada dönemin ünlü tiyatro yönetmenlerinden İvan M. Moskvın (1874-1946), Konstantin S. Stanislavskiy (1863-1938), Leopold A. Sulerjitskiy (1872-1916) gibi isimlerle tanışma fırsatı yakalarlar. Bu bölümde daha sanatsal ve aristokrat bir kent imgesi görülür. Sonlara doğru ise kentin dinî yönü öne çıkarılır. Başkahraman Kremlin’e, Arhangel Katedrali’ne gider. Sonraki zamanlarda sevgilisini rahibelerin arasında görür ancak kız onu tanımaz. Artık farklı yaşam tarzına sahip iki yabancı insana dönüşmüşlerdir. Bunin’in sanatçıların yanı sıra Rus azizler Pyotr Muromskiy ve karısı Fevroniya ile 1380 Kulikovo Muharebesi’nin kahramanlarından Presvet ve abisi Oslabya isimlerine yer vermesi yine ikili bir yaşam tarzı algısı yaratır. Bu yaşam birbirini anlamayan insanların dünyasıdır. Başkahraman ve sevgilisinin ilişkisi üzerine kurulu olay örgüsü de bu amaca hizmet eder. İlk bakışta ana tema aşk olarak görülse de çiftin birbirini anlamaması bir diğer önemli noktadır. Âşık olan genç kız zamanla ilahi sevginin, seçtiği kişiye olan sevgiden daha güçlü olduğunun farkına varır. Sevdiği adama kıyasla daha yüksek ahlaki hedeflere sahiptir. Bu hedeflere ulaşmak için dünyevi koşuşturmayı bırakıp kendini Tanrı’ya hizmete adar. İşte Moskova bu iki farklı dünya görüşüne sahip insana ev sahipliği yapar. Diğer bir ifadeyle Bunin, yüzyılın başında değişen Rusya’yı ve birbirinden farklı insan manzaralarını okuruna Moskova aracılığıyla göstermeyi amaçlar.

Sonuç

Çalışmada bir kent olarak Moskova’nın edebî metinlerdeki yeri, rolü ve gelişimi izlenmiştir. XVII. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başına uzanan inceleme kapsamında, Rus edebiyatında Moskova’yı ele almış yazar ve şairlerden öne çıkan isimler belirlenmiştir. Bu bağlamda adı geçen sanatçılardan en az bir eseri örnek olarak incelenmiş, elde edilen veriler kronolojik ve tematik düzende sınıflandırılmıştır. Rusya’nın tarihsel düzlemde yaşadığı gelişmelere koşut olarak Moskova’ya edebiyatta yer verildiği, ayrıca yazar ve şairlerin zihinlerindeki kent imgesinin zaman zaman öznel yaklaşımlar içerebildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yuriy Lotman’ın ortak merkez eksenli kent sınıfına giren Moskova coğrafi özelliklerinin yanı sıra kutsal, manevi ve birleştirici yönleri göz önünde bulundurulduğunda merkezî bir mekândır. I. Petro’nun, başkenti Petersburg’a taşınmasıyla Moskova’nın kaybı yalnızca ünvanı olmuştur. Metinlerde yerini ve önemini kaybetmeyen Moskova; eskinin, başlangıcın, geleneklerin, kutsalın kenti ve ‘anne’ olma özelliklerini sürdürmüştür. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rus kültüründe başlayan, sonraki yüzyılda artarak devam eden dünyevileşme çabalarının etkisi Moskova metinlerinde de kendini hissettirmiştir. Böylece Moskova, şiir sanatına dâhil olmuş ve ilk kez kentteki günlük yaşamdan kesitler sunulmuştur. Yüzyılın ilk yarısında Petersburg’un yanında konumlandırılan Moskova, başta I. Petro olmak üzere tarihî zaferlere tanıklık eden bir kent görünümünü elde etmiştir. İkinci yarısında ise santimentalizm akımının etkisiyle Moskova metinlerinde doğanın, kentin doğal güzelliklerinin ağır bastığı görülmüştür.

⁹ Ülkemizdeki yoğurda benzeyen, Rusya’da sos, meze olarak sıkça kullanılan bir tür ekşi kremadır.

1812 Vatan Savaşı'nın yarattığı atmosferle Moskova savaşçı, cesur ve kahraman nitelendirilmeleriyle edebiyatta daha destansı bir çizgide yansıtılmıştır. Ancak savaşın ardından ortak bir Rus ruhunun bulunamaması ülkede Batıcı-Slavofil, gelenekselci-devrimci, muhafazakâr-liberal gibi karşıt görüşlerin şiddetlenmesine yol açmıştır. Gelenekselci ve muhafazakâr sıfatları Moskova için en fazla kullanılan sözcükler olarak tarihe geçmiştir. Önceki dönemlerden farklı olarak Moskova, bu nitelendirmeler üzerinden *çağ dışı*, *arkaik*, *geri kalmış* gibi nitelemelere maruz bırakılmıştır. Bu dönemden itibaren edebiyattaki Moskova algısı olumsuz olarak da kayda geçmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru kapitalizmin etkilerinin artması, toprak ağalarının yerini burjuvazinin almasıyla bir ticaret kenti olan Moskova, edebiyatta tüccar imgesiyle sıkça birlikte anılarak olumsuz kent algısına yeni bir halka eklemiştir. XX. yüzyılın başında Rus edebiyatında modernleşme hareketleri görülürken kent çoğu zaman bu gelişmelerin karşısına konumlandırılmıştır. Bu dönem eserlerinde *dinî ve şeytani* başta olmak üzere farklı Moskova portreleri çizilmiştir. Birbirine zıt bu portreler, sanatçıların eserlerinde yarattığı Moskova imgesinin bir sonucudur. Nitekim devrimin arifesinde gelenekselci, değişmekte olan yeni Rusya'nın eski başkenti, sekülerizme doğru kayan bir yaklaşımda muhafazakâr bir kent olarak daima çok yönlü, zıt ve uyumsuz bir tonda edebî eserlerde yerini almıştır.

Moskova'yı konu alan metinlerin çehresi tarihî, dinî, siyasi, sosyolojik ve ekonomik gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Kaleme alındığı dönemin özelliklerini yansıttığı için bu metinler, araştırmacılara her zaman çok zengin bir içerik sunmuştur. XVII. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başına kadar geçen sürede sırasıyla çok olumlu, olumlu ve olumlu-olumsuz bir arada olan üç farklı Moskova imajı karşımıza çıkmıştır. Bir dönem başkent ünvanı elinden alınmış olsa dahi Moskova, önemini ve değerini hiçbir zaman yitirmemiş, bu nedenle hemen hemen tüm önde gelen sanatçıların zihinlerini ve sayfalarını meşgul etmeyi başarmıştır.

Kaynakça

- Aksakov, S. K. (1964). Petru. V. N. Orlov (Gl. red.), *Poeti krujka N. V. Stankeviça: N. V. Stankeviç, V. İ. Krasov, K. S. Aksakov, İ. P. Klyuşnikov* içinde (s. 392-394). Leningrad: Sovetskiy pisatel. Leningradskoye otdeleniye.
- Aydın, O. (2023). Maneviden maddiye Rusya'nın iki kutuplu Hristiyanlık anlayışı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(47), 237-266. doi: 10.17335/sakaifd.1246108
- Balmont, K. D. (1969). *K. D. Balmont. Stihotvoreniya*. V. N. Orlov (Gl. red.). Leningrad: Sovetskiy pisatel. Leningradskoye otdeleniye.
- Blok, A. A. (1960). *Sobraniye soçineniy v 8-i t. Tom 3. Stihotvoreniya i poemı (1907-1921)*. V. N. Orlov, A. A. Surkova ve K. İ. Çukovskogo (Red.). Moskva, Leningrad: GİHL.
- Bryusov, V. Ya. (1974). *Sobraniye soçineniy v 7-i t. Tom 3. Stihotvoreniya 1918-1924. Poema "Egipetskiye noçi" i stihotvoreniya, ne vklyuçavşiyesya V. Ya. Bryusovim v sborniki 1891-1924*. Moskva: Hudojestvennaya literatura.
- Bunin, İ. A. (1966). Çistiy ponedelnik. V. S. Greçaninova (Sost.), *Sobraniye soçineniy v 9-i t.: Tom 7. Tyomniye allei* içinde (s. 238-251). Moskva: Hudojestvennaya literatura.
- Çehov, A. P. (2022). *Üç kız kardeş* (13. Bs.) (Ataol Behramoğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Davidova, A. V. (2008). "Moskovskiy tekst" v romane V. Makanina "Andegraund, ili geroy našego vremeni". *Almanah sovremennoy nauki i obrazovaniya*, 2(9), 52-54. Erişim adresi: https://www.gramota.net/articles/issn_1993-5552_2008_2-3_20.pdf
- Dostoyevskiy, F. M. (1973). *Polnoye sobraniye soçineniy i pisem: V 30 t. Tom 6. Prestupleniye i nakazaniye*. V. G. Bazanov (Otv. red.). Leningrad: Nauka. Leningradskoye otdeleniye.
- Dostoyevskiy, F. M. (1976). *Polnoye sobraniye soçineniy i pisem: V 30 t. Tom 14. Bratya Karamazovi. Knigi I-X*. V. G. Bazanov (Otv. red.). Leningrad: Nauka. Leningradskoye otdeleniye.
- Galimova, Ye. Ş. (2012). Severniy tekst v sisteme lokalnih (gorodskih i regionalnih) sverhtekstov russkoy literaturı. E. F. Şafranskaya (Otv. red.), *Filologičeskiye traditsii v sovremennom literaturnom i lingvistiçeskom obrazovanii: (sb. nauç. st.: v 2-h t.): T. 1. içinde (s. 186-193)*. Moskva: Sovremennoye gumanitarnoye obrazovaniye.
- Geçit, M. S. (2020). Kutsal kitaplara göre Hz. Nuh'un gemisi nerede yapıldı, nereden kalktı, nereye indi?. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 147-171. doi: 10.31463/aicusbed.742785
- Gogol, N. V. (2009). Nujno proezditsya po Rossii (İz pisma k gr. A, P. T.....mu). İ. A. Vinogradov ve V. A. Voropayev (Sost.), *Polnoye sobraniye soçineniy i pisem v 17-i t.: Tom VI. Vıbranniye mesta iz perepiski s druzyamı. Duhovnaya proza, kritika, publitsistika* içinde (s. 89-96). Moskva: İzdatelstvo Moskovskoy Patriarhii.
- Griboyedov, A. S. (2011). *Akıldan bela* (Cenk Gündoğdu ve Engin Toprak, Çev.). İstanbul: İkaros Yayınları.
- İnanır, E. (2018). Rus edebiyatında bir topos olarak Sibirya. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 2(2), 64-73. doi: 10.30830/tobider.sayı.4.5
- Kantemir, A. D. (1956). Satira I. Na hulyaşçih uçeniya. K umu svojemu. Z. İ. Gerşkoviç (Sost.), *A.D. Kantemir. Sobraniye stihotvorenıy* (2-e izd.) içinde (s. 57-67). Leningrad: Sovetskiy pisatel.
- Karamzin, N. M. (2004). Zavallı Liza (Birsen Karaca, Çev.). Birsen Karaca (Haz. ve Der.). *Rus edebiyatı öykü antolojisi* içinde (s. 31-46). İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Keleş, R. (1980). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları 474. Ankara: Sevinç Basımevi.
- Kuznetsov, S. A. (Gl. red.). (2000). *Bolşoy tolkoviy slovar russkogo yazıka*. Sankt-Peterburg: Norint.
- Küçük, K. S. (2016). Aleksandr Nikolayeviç Ostrovski'nin izinden Moskova. *Art-Sanat Dergisi*, (Özel Sayı), 738-742. Erişim adresi: <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/1CD58DF90A/A60F514B92B04DBCB986F942466878C0?doi=>
- Küçük, K. S. (2018). *A.N. Ostrovski oyunlarında Moskova yaşamı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Lermontov, M. Yu. (2014a). Borodino. N. G. Ohotin (Otv. red.), *Polnoye sobraniye soçineniy v 4-h t.: Tom 1. Stihotvoreniya* içinde (s. 281-283). Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Puşkinskogo Doma.
- Lermontov, M. Yu. (2014b). Saşka. Yu. M. Prozorov (Otv. red.), *Polnoye sobraniye soçineniy v 4-h t.: Tom 2. Poemi* içinde (s. 288-338). Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Puşkinskogo Doma.
- Lermontov, M. Yu. (2014c). Pesnya pro tsarya İvana Vasilyeviça. Yu. M. Prozorov (Otv. red.), *Polnoye sobraniye soçineniy v 4-h t.: Tom 2. Poemi* içinde (s. 347-361). Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Puşkinskogo Doma.
- Lomonosov, M. V. (1986a). Oda na rojdeniye ego imperatorskogo vişoçestva gosudarya velikogo knyazya Pavla Petroviça. Yu. A. Andreyev (Gl. red.), *İzbranniye proizvedeniya* (s. 139-145) içinde. Leningrad: Sovetskiy pisatel.
- Lomonosov, M. V. (1986b). Pyotr Velikiy. Yu. A. Andreyev (Gl. red.), *İzbranniye proizvedeniya* (3-e izd.) (s. 280-311) içinde. Leningrad: Sovetskiy pisatel.
- Lotman, Yu. M. (1992). *İzbranniye stati: V 3 t.* (Tom 2). Tallinn: Aleksandra.
- Makovskiy, M. M. (1996). *Sravnitelnyy slovar mifologičeskoj simboliki v indoyevropeyskih yazıkah. Obraz mira i miri obrazov.* Moskva: Gumanitarniy izdatelskiy tsentr VLADOS.
- Mayakovskiy, V. V. (2018). *Boşoye sobraniye stihotvoreniy i poem v odnom tome. Vladimir Mayakovskiy.* Moskva: Eksmo.
- Mednis, N. Ye. (2003). *Sverhteksti v russkoy literature.* Novosibirsk: Izd-vo NNRU.
- Muravyov, V. B. (Sost.). (1986). "Gorod çudniy, gorod drevniy...". *Moskva v russkoy poezii XVII - naçala XX vekov.* Moskva: Moskovskiy raboçiy.
- Nabilkina, L. N. (2013). Kulturoloğičeskiy obraz moskvi: Degumanizirovanniy i gumanistiçeskiy. *Vestnik MPGÜ, 2, 387-394.* Erişim adresi: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturologicheskiy-obraz-moskvy-degumanizirovannyy-i-gumanisticheskiy>
- Polotskiy, S. (1953). Rifmologion. İ. P. Eryomin (Sost.), *İzbranniye soçineniya. Simeon Polotskiy* içinde (s. 97-160). Moskva, Leningrad: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Puşkin, A. S. (1960a). Yevgeniy Onegin. K. İ. Tyunkin (Red.), *Sobraniye soçineniy v 10-i t.: Tom 4. Yevgeniy Onegin, dramatiçeskiye proizvedeniya* içinde (s. 5-200). Moskva: GİHL.
- Puşkin, A. S. (1960b). Boris Godunov. K. İ. Tyunkin (Red.), *Sobraniye soçineniy v 10-i t.: Tom 4. Yevgeniy Onegin, dramatiçeskiye proizvedeniya* içinde (s. 201-298). Moskva: GİHL.
- Saraç, H. (2019). *Sovyet propaganda dili (bir asrı geride bırakan Ekim Devrimi'nin dile getirdikleri).* İstanbul: Değişim Yayınları.

- Skuridina, S. A., Kuzminih, Ye. O. ve Novikova, M. V. (2022). Moskva v vospriyatii F.M. Dostoyevskogo, M.A. Bulgakova i S.A. Yesenina. *Aktualniye voprosi sovremennoy filologii i jurnalistiki*, 2(45), 59-66. doi: 10.36622/aqmpj.2022.86.27.008
- Şurupova, O. S. ve Popova, Ye. A. (2014). Moskovskiy i provintsialniy sverhteksti russkoy literaturı v proizvedeniyah sovremennih avtorov. *Vestnik Voronejnogo gosudarstvennogo universiteta, Seriya: Filologiya. Jurnalistika*, 3, 41-43. Erişim adresi: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phyloglog/2014/03/2014-03-11.pdf>
- Tan Metreş, E. H. (2016). *Kentsel bellek bağlamında Yu. V. Trifonov'un öykülerinde 'Moskova'* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tan Metreş, E. H. (2017a). Yuri Trifonov'un Moskova metinlerinde "genius loci" ("Değişim" adlı öyküsü örneğinde). *Turkish Studies*, 12(5), 485-496. doi: 10.7827/TurkishStudies.11410
- Tan Metreş, E. H. (2017b). XX. yüzyıl Rus edebiyatında kentleşme ve toplumsal dönüşümün izleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50), 143-149. Erişim adresi: <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/trace-of-urbanization-and-social-transformation-in-russian-literature-of-the20th-century.pdf>
- Tetik, K. (2016). V. Bryusov-urbanist v otsenke A. Bloka. *İzvestiya Yujnogo federalnogo universiteta. Filolojişkesiye nauki*, 2, 48-58. doi: 10.18522/1995-0640-2016-2-48-58
- Tetik, K. (2017a). *Urbanistişeskaya poeziya K.D. Balmonta i V. Ya. Bryusova*. MGU imeni M.V. Lomonosova, Dissertatsiya na soisk. uç. ste. kandidata fil. nauk, Moskva.
- Tetik, K. (2017b). *Urbanistişeskaya poeziya K.D. Balmonta i V. Ya. Bryusova*. MGU imeni M.V. Lomonosova, Avtoreferat dissertatsii na soisk. uç. ste. kandidata fil. nauk, Moskva.
- Tolstoy, L. N. (1940). *Polnoye sobraniye sochineniy v 90 t.* (Tom 11. Voyna i mir, tom 3). Moskva: GİHL.
- Toporov, V. N. (1995). *Mif. Ritual. Simvol. Obraz: İssledovaniya v oblasti mifopoetişeskogo: İzbrannoye*. Moskva: İzdatelskaya gruppa "Progress" – "Kultura".
- Toporov, V. N. (2003). *Peterburgskiy tekst russkoy literaturı. İzbranniye trudi*. N. G. Nikolayuk (Red.). Sankt-Peterburg: "İskusstvo-SPB".
- Zafer, Z. (2004). Anton Çehov'un eserlerinde taşra konusu. A. Behramoğlu ve V. Petroçenko (Ed.). *Çehov'dan sonraki yüzyıl, uluslararası Çehov sempozyumu, 04-05 kasım 2004, İstanbul, Türkiye, bildiri kitabı* içinde (s. 63-74). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

Certain images of the city are formed in people's minds as a result of interaction between humans and cities. These mental images have turned urban texts into a separate field of literary study over time. It is noteworthy that in urban studies, which is considered a relatively new field of research, the number of studies on Moscow, both within Russia and abroad, has increased recently. In these studies, it is often a single work of an author or different works by the same author that are discussed. While such studies provide important data on a particular artist's approach to the city, they lead to more limited data on Moscow over a long period of time.

Design and Methodology

Based on the hypothesis "Moscow is Russia," the aim was to describe the development of Moscow in literature over a period of approximately two and a half centuries. The inductive method was used with the intent of revealing the general panorama of Russia in literary texts for the period in question. The study, which can be considered conceptual, aims to reveal the historical development of Moscow in Russian literature from the end of the 17th century to the beginning of the 20th century. For this purpose, descriptive and comparative analysis methods, as well as imagological analysis, were used in the study. The descriptive method allowed observations to be made about how Moscow developed in the minds of the Russian people historically. With the comparative analysis method, this study presented comparisons on how different writers and poets approached the city, and how the city was depicted in different works by the same author. A sample was drawn from the works of prominent Russian writers and poets during the period in question, which lasted approximately two and a half centuries. Not only one work of writers and poets, but also more than one work was used. The works of artists who deal with Moscow through elements such as subject, theme, image and motif were then analyzed. A holistic analysis was carried out by conveying not only a section in which Moscow was mentioned, but also the context in order to accurately reflect the perception of the city. This analysis has revealed what Moscow as a city means to Russians. For this research there is no need ethics committee approval.

Findings

The analysis determined that at the beginning of the 18th century, although Moscow lost its position as the capital city, it was able to preserve its sacred and maternal roles. The city moved toward materialism in the second half of the century, stood out with its natural beauty at the end of the century, and took on a more epic identity since the Patriotic War of 1812. It's evident that the city was stuck between Western-Slavophile debates in the second half of the 19th century, and commercial aspect was emphasized more under the influence of capitalism in the following years. At the beginning of the 20th century, Moscow found itself to be incompatible with the incoming modernization and secularism. In the 19th century, the adjectives traditionalist and conservative went down in history as the most used words for Moscow. In the 20th century, unlike previous periods, Moscow was described as outdated, archaic and underdeveloped. From this period onwards, the perception of Moscow in literature began to be recorded as negative. Based on this data, it's clear that Moscow was the harbinger of important developments in the historical, religious, political, sociological and economic fields in Russia, while simultaneously being affected significantly by these developments. At the same time, a rich image of Moscow emerged as Russian writers and poets depicted the city by blending the general situation of the country and their own subjective approaches. In the period from the end of the 17th century to the beginning of the 20th century, three different images of Moscow emerged: very positive, positive, and a combination of positive and negative, respectively. It was concluded that Moscow's stance in literature was parallel with the developments Russia experienced on a historical level, and that the image of the city in the minds of writers and poets could sometimes be subjective.

Research Limitations

Although the study falls within the scope of research on urban areas, it only focuses on Moscow. In particular, it does not include a detailed comparison of the cities of Moscow and St. Petersburg, which are frequently mentioned in Russian literature. In addition, the image of Moscow was analyzed by selecting examples only from Russian literature. The material for the study was chosen from the works of writers and poets from the end of the 17th century to the beginning of the 20th century. Only the works of prominent writers and poets could be examined within the specified time period, and the analysis was often limited to one or two works of an author. Considering the volume of the article, some authors were not included at all.

Implications

This study presents an interdisciplinary review of linguistic, literary, and historical research. It offers a broad perspective on urban research, spanning approximately two and a half centuries. Furthermore, it includes the perspectives of numerous Russian writers and poets toward Moscow during this time period. Thus, this study has created a large database for researchers who want to examine Moscow in both cultural and literary research. Conducting research with not only one city but multiple cities would make a positive contribution to the holistic perspective. Further comparative studies may also enhance understanding of the subject. For instance, the Moscow-St. Petersburg rivalry in Russian history continues even today; for this reason, comparative city studies, especially of Moscow and St. Petersburg, may be interesting. In addition, the time scope of the research could be expanded. Our study covers the period from the end of the 17th century to the beginning of the 20th century, but additional studies could examine the periods before the 17th century and from the beginning of the 20th century to the present day.

Originality

This is a comprehensive research study as it examines Moscow, which is considered the heart of Russia, not over a limited period but over a period of approximately two and a half centuries. The problem of dealing with either a single work of an author or different works by the same author, which had been encountered in previous studies, was resolved in our study. This provided the opportunity to obtain more comprehensive, broad, realistic and accurate data about the city. Thus, a holistic perspective on the role and position of Moscow in Russian literature has been added to the scholarly field, shedding light on the developments in Russian literature and history over two and a half centuries from a bird's-eye view from Moscow.

Araştırmacı Katkısı: Onur AYDIN (%100).

The Concept of Gender and Representation of Women in Advertisements ¹

Ahmet SONGUR ² - Duygu YAMAN ³

Submitted by: 18.10.2023

Accepted by: 26.01.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The concept of marketing is explained as the activity of creating, pricing, distributing and promoting products, services and ideas to enable businesses to achieve their goals. One of the most important tools of promotion within these activities is advertising. Female figures, defined as an indispensable element of advertising, appear as both the initiators and the influencers of the change activity. Feminist advertising, also known as femvertising, which has been frequently encountered in recent years, is one of the advertising activities that place the female figure in the subject position. Feminist advertising is accepted as an example of advertising that emphasizes the power of women in advertising in modern societies and the departure from the traditional male-female role distribution. The concept of gender, which is determined based on the general acceptance of society, determines the place of women in commercial films and shapes women. In the study, the commercial films that won awards in the Mixx Award competition in 2022 under the title of gender equality were examined with semiotic analysis. The first of the commercials is the commercial of the Mor Çatı association, which includes Psychological and Economic Violence Against Women. It has been determined that there are many embedded messages in the commercials of the relevant association. In the other commercial analyzed, titled A Daughter Changes, the World Changes, the message that girls' education is at the request of their father, that is, a man, draws attention.

Keywords: Advertisement, Gender, Femvertising

Citation: Songur, A. ve Yaman, D. (2024). The concept of gender and representation of women in advertisements. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 303-326.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Suleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, ahmetsongur@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9869-5394

³ Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration, PhD Student, d1940201016@ogr.sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2941-4592

Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Reklamlarda Kadın Temsili

Ahmet SONGUR⁴ - Duygu YAMAN⁵

Başvuru Tarihi: 18.10.2023

Kabul Tarihi: 26.01.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Pazarlama kavramı işletmelerin amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak şekilde ürün, hizmet ve fikirlerin yaratılması, fiyatlandırılması, dağıtılması ve tutundurulması faaliyeti olarak açıklanmaktadır. Söz konusu faaliyetler içinde yer alan tutundurmanın en önemli araçlarından biride reklamdır. Reklamın değişmez bir unsuru olarak tanımlanan kadın figürler ise hem değişim faaliyetinin başlatıcısı hem de etkileneni olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda sıklıkla karşımıza çıkan feminist reklamcılık bir diğer adı ile femvertising olgusu da kadın figürünü özne konumuna yerleştiren reklam çalışmalarından biridir. Feminist reklamcılık modern toplumlarda reklam çalışmalarında kadınların gücüne, geleneksel kadın erkek rol dağılımının dışına çıkılmasına vurgu yapan bir reklamcılık örneği olarak kabul edilmektedir. Toplumun genel kabulüne dayalı belirlenen toplumsal cinsiyet kavramı reklam filmlerinde kadının yerini belirlemekte ve kadını şekillendirmektedir. Çalışmada Mıxx Award yarışmasında toplumsal cinsiyet eşitliği başlığı altında 2022 yılında ödül alan reklam filmleri göstergebilim analizi ile incelenmiştir. Reklam filminden ilki filmi Mor Çatı derneğinin Kadına Yönelik Psikolojik ve Ekonomik Şiddete yer verdiği reklam filmleridir. İlgili derneğin reklam filmlerinde birçok gömülü mesajın bulunduğu belirlenmiştir. Analiz edilen diğer reklam filmi olan Bir Kız Çocuğu Değişir, Dünya Değişir isimli reklam filminde de kız çocuklarının okumasının babalarının, yani bir erkeğin isteği ile olduğu mesajı dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Toplumsal Cinsiyet, Femvertising

⁴ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ahmetsongur@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9869-5394

⁵ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü Doktora Öğrencisi, d1940201016@ogr.sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2941-4592

Introduction

Women, one of the main elements of advertising activities, appear as figures that make business purchase decisions and are used for persuasion during sales. The objectification of the female body and the use of women in advertisements, which also brings along discussions on uniformization, has been a topic addressed by many researchers. On the other hand, the presentation of female figures within the scope of traditional role distribution also appears to be a situation contrary to gender equality. Femvertising advertisement studies applied by various brands that want to address this issue from a different perspective also raises another problem in shaping women.

While the human communities created by the media are affected by the media, they can also influence the media. The redefinition of gender roles and the louder voice of women expressing their demands for equal treatment with men in the social and political spheres have brought about the elimination of traditional role distributions and the distribution of new roles in today's modern world. The redefinition of gender roles and the louder voice of women expressing their demands for equal treatment with men in the social and political spheres have brought about the elimination of traditional role distributions and the distribution of new roles in today's modern world. Brands that had to keep up with this change had to adapt to the new social role distribution by changing their advertising setups. The feminist perspective that emerged within the framework of equal rights and freedoms was also reflected in advertisements and paved the way for spreading the women-oriented marketing approach called femvertising. These advertisements, which emphasize the power of women, were formed by combining the French words *femme* (woman) and the English advertising (advertisement) and are defined as the development of an advertising language against gender inequality (Becker-Herby, 2016, p. 18, Drake 2017, p. 593; Kapoor and Munjal, 2019). It still needs to be answered whether the commercials are made to support a social phenomenon in line with the brands' wishes or, due to commercial concerns, keeping up with the current order. While the argument that the advertising activities are carried out due to commercial considerations and that brands keep up with fashion and emphasize gender equality is on one side, some people describe this as a real women's movement and are sure of the sincerity of the brands. In this study, an analysis of award-winning commercials was carried out to try to shed light on this dilemma. An answer was sought as to how much emphasis was placed on gender and role distribution in the commercials of award-winning brands, associations, and foundations and to what extent this emphasis was made correctly.

The Concept of Gender and Women

With advertisements, one of the most important tools of marketing activities, businesses carry out many beneficial activities such as increasing sales and strengthening the brand image. Advertising promotes Products and services to consumers, and a lifestyle is presented. Advertising activities are carried out to encourage the adoption of these lifestyles, and attempts are made to establish a relationship between the audience and the advertising figures (İnceoğlu and Onaylı Şengül, 2018, p. 22). It would not be wrong to say that consumers are served what kind of woman they should be through female figures, which are important elements of the advertisement.

While biological sex defines individuals as men and women, gender roles come into play. The roles and stereotypes we adopt to be accepted in society are related to gender. These gender assignments are made through commercials that are watched and followed by most consumers, and male and female consumers determine their gender by these stereotypes. As can be seen, the concept we call gender emerges due to a cultural construction, not a biological one (Şanay and Şener, 2021, p. 1299).

Advertising activities are also changing with the influence of the feminist movement that emerged and spread worldwide, and brands accept the existence of this effect in gender assignments and change their advertising languages accordingly. With the influence of feminist advertising, messages are given in advertisements that women should not be stereotyped as beautiful in all situations, that physical appearance does not matter, and that women can be whatever they want. In this way, a bond is tried to be established between consumers and the brand. At the same time, this situation opposes the traditional distribution of roles and paves the way for the reshaping of social role distribution (Unlukaya, 2021, p. 5).

Feminism is an ideology that states that inequality between men and women should be eliminated in political and social life and that both genders should have the same rights (Arat, 2017, p. 29). Based on this, it is impossible to ignore that the feminist perspective, which rejects discrimination against women by eliminating the patriarchal perspective and tries to break the male-dominated perspective, is very influential in society (Kırca, 2007, p. 46). This trend, which emerged in the West and spread worldwide to the advertising industry, has made it necessary for the industry to pay attention to this in its advertising activities. Under the influence of the feminist movement in advertisements, messages began to be given in this direction by going beyond gender stereotypes, and the language of advertising changed. With this movement, a new advertising strategy has been developed, moving beyond the commodification of the female body, its stereotyping, and giving sexual messages. Based on this strategy, women have been removed from their passive position and housewives category and started to appear as stronger, successful, and free individuals. This situation has enabled us to see modern role definitions more clearly (Kocabey, Şener, 2019, p. 32). While the realism of brands continues to be discussed as an ethical issue here, commercials with clichéd and traditional role distribution continue to change.

In Barokas's work in 1994, female figures appear in two ways on the capitalist plane. In the first perspective, women are consumers; in the second, they are tools to increase consumption. At this point, the woman is the buyer who is both used and tried to sell. In today's market, where capitalism reigns, women are consumed while consuming, and their bodies and the roles they represent continue to be used as sales tools. Women are reflected in commercials differently in each period, depending on traditional or modern role distribution. Cultural obligations are imposed in the traditional role distribution, and the body is objectified. In the modern role distribution, this situation is reversed. Much research is being done on this subject, and many valuable scientists examine advertising and sales activities based on modern and traditional role distribution.

Nowadays, making many commercials in which the female body is used as the object of desire is an advertising practice that is met with reactions. It is possible to feel the influence of consumer awareness and women's movements here. Many brands that do not embrace the feminist discourse use this strategy in their advertisements to a greater or lesser extent due to the effect of popularism and fear of attracting reactions. Brands that shy away from reactivity are rebuilding the social role distribution with the influence of feminism. As a result of their research, Papatya and Karaca (2011), who investigated the effect of using female actors in advertisements in a way that creates sexual connotations on consumers, concluded that consumers are uncomfortable with sexual connotations, do not find advertising messages convincing, and do not have the power to make them take purchasing action. In the research conducted by Drake in 2017, the impact of advertisements published with feminist marketing influence on women was discussed. Accordingly, women positively perceive the advertising activities made in a feminist context and establish a bond with the brand. On the other hand, it has been concluded that brands that make feminist advertisements are purchased more than brands that do not and positively contribute to the brand image.

In addition to positive impressions, not every advertisement handled with feminist marketing can achieve successful results. In the study by Hülür and Çat 2018 on female representations in advertising, some commercial films were examined. According to the study results, women's traditional roles were reinforced in the advertisement, and traditional gender roles were imposed by portraying women on the screen in the roles of wives and mothers. In his study in 2020, Sanay mentioned that in the commercials examined, the male figure is depicted as authoritarian and working, while the female figure is defined as taking care of her home and child. In this way, the traditional role distribution is reinforced. According to research conducted on advertising voice-overs conducted by Demirci in 2021, it was concluded that female figures are shown physically in the home in advertisements, while male figures are used more in banking or technology-intensive sectors and appear more as voice-overs. This situation also shows that the traditional distribution of roles continues. In the advertising studies that İnceoğlu and Şengül handled with semiotic analysis in 2018, while women were tried to be shown as strong, the sub-message that masculinized women could be strong if they resembled men was revealed in the advertisements. In a study conducted by Abitbol in 2016, in which the reality of feminist marketing was questioned, similar results were reached, and it was revealed that women were masculinized. In such commercials made for modern role distribution, it is seen that women are masculinized for modern roles. According to a study conducted by Uncu 2018, women are commodified and motivated by the perception of perfection. Reflections of modern perspectives on the distribution of gender roles are frequently encountered in advertisements. Through the new media perspective, femininity roles are constructed, and gender roles are either redefined or made more evident (Öztürk, 2020, p. 78).

Gender is a stereotype that positions individuals by assigning them various duties and responsibilities within society and statuses (Unlukaya, 2021, p. 2). Individuals must adopt these roles assigned by society. People who do not comply with the roles distributed by society and fulfill roles that are not expected of them may face a situation of being excluded and ignored by society (Gürer and Gürer, 2020, p. 632-633). The development level of societies causes changes in the distribution of gender roles. The social role assigned to women in societies defined as relatively developed and where the general culture and education level are high is not the same as the role of women defined in underdeveloped and closed societies. In societies with a dominant patriarchal structure, women have a traditional role distribution and often cannot have equal conditions with men (Unlukaya, 2021, p. 4). The patriarchal structure is defined as a structure in which men have more power and say than women. It is impossible to say if this is the case in traditional societies; it is the opposite in societies defined as modern.

Representation of Women in Advertisements

For years, the most important figure in advertisements used to promote products and services has been a woman. For this reason, media organs and advertisements have become important actors in determining the place of women in society. Due to the importance of female figures, the female body had to be an object at some point and take place in an area drawn based on stereotypes. Women have been targeted as both an object and a consumer due to the influence of female representation through the media. In advertising, messages are given based on the target audience. In commercials that deliver messages based on the target audience, the female figures appear as traditional role models such as mothers, wives, and homemakers (Tosun, Uraltaş, Nas et al. 2018, p. 401). However, the changing world and perspectives have brought a new breath to the understanding of advertising, paving the way for the emergence of the women-oriented marketing approach, referred to as femvertising in our study, and the transition of role distribution from traditional to modern.

Many academic studies have been conducted on the representation of women in the media and examining the female body in advertisements through gender roles. In their research in 1975, McArthur and Resko examined the representations of men and women in television commercials. According to the research results, women are portrayed more negatively than men. Linder (2004) discussed women's representations in fashion

magazines and covered 1995-2002. It has been revealed that there were no significant differences in the depiction of female representation during this period. In consumption culture, consumption is carried out through the media, and media representations constantly change based on the capitalist level. While women are often depicted as helpless, weak, and unprotected in the traditional social structure as a requirement of patriarchy, in modern society, they have begun to be depicted oppositely. According to the results of Güven's (2020) study, which investigated the effects of commercials shot with the theme of femvertising on women, it was concluded that women viewed the advertisements shot with this strategy sincerely. Again, in 2020, in the study by Aksakal, this time focusing on women's representation in the media, it was revealed that Turkey and Saudi Arabia used women's images within the framework of a more liberal attitude compared to Saudi Arabia. This situation supports the difference in social roles between developed and underdeveloped countries. Tan Çakır (2020) researched the roles of femininity stated in advertisements. According to the results of his study, gender inequality is clearly shown in the media, and role distributions are handled traditionally. Koç (2020) reveals a similar result in his study. According to the results of her research, in which advertisements were analyzed from a feminist perspective, gender inequality continues with traditional role distribution.

Demirci (2021) discusses gender according to product categories, banks, technology, business fields, etc. He pointed out that more male voice-overs are used than females in sectors. According to another study conducted by Çiftçi and Serçelik (2021) in the same year, it is mentioned that there have been changes in the distribution of roles in advertisements with the influence of the feminist movement. As the product or service group discussed changes, men's and women's roles in the media also change. According to the study conducted by Adalı and Aydın (2021), when femininity roles change in advertisements, when women are shown as strong, free, and successful, traditional role distributions may change. The media and intermediary advertisements can transform ideas about gender.

The media create the perception of reality based on consumption culture. Consumers who normalize what is shown in the media change their characters, daily attitudes and actions, and even their views on life and ideologies to adapt to this normality. With this perception of reality presented to the audience through the media, gender, and gender roles are also shaped and changed. A person determines his place in society by behaving as he sees in the media and his general environment and adopting a role that will not attract a reaction (Varghese and Kumar, 2020, p.2). The individual who wants to keep up with the new reality accepts the reality presented by the media. Showing the reality in question from a male-dominated perspective causes women's representation in the media to be served in traditional roles and this reality to be adopted and normalized.

Although women feel the patriarchal order less in the modern social structure than in traditional societies, it is not possible to talk about complete equality. Women's movements since the 18th century have changed women's social roles, but they have not allowed all entrenched judgments to be overthrown. Unlike traditional norms, women can now work and have economic freedom by being involved in business. However, the obligation to fulfill the traditional roles that society expects from them remains the same. Most studies in the context of gender emphasize that gender stereotypes negatively affect women and reinforce women's secondary position (Zeybekoğlu Dündar, 2012, p.121). From birth, the status of being male and female is shaped first in the family and then in other close environments, creating a learned situation. Even girls playing with dolls and boys playing with cars shows that gender distribution is being adopted at younger ages. According to Mitchell and Oakley (1992), the concept of gender is not biological and was created later in an unnatural way.

Various behavioral characteristics that society expects from men and women are defined as gender stereotypes (Franzoi, 1996). These stereotypes also pave the way for the gender discrimination that we encounter in the future and evolve society into the situation we live in. Social stereotypes appear in similar forms in most

societies, even if the development level of the society changes. The fact that the woman is the most important figure in the care of the child, that the father helps the mother when he takes care of the child, that the woman works at the workplace but takes care of feeding her family when she comes home, and that the woman helps her partner when the man does the same situation, and that it has settled into our language in this way, are social stereotypes. It is an example of how it is embedded in our memories.

The media create the perception of reality based on consumption culture. Consumers who normalize what is shown in the media change their characters, daily attitudes and actions, and even their views on life and ideologies to adapt to this normality. With this perception of reality presented to the audience through the media, gender, and gender roles are also shaped and changed (Topsakal, 2021, p. 713). The individual who wants to keep up with the new reality accepts the reality presented by the media. Showing the reality in question from a male-dominated perspective causes women's representation in the media to be served in traditional roles and this reality to be adopted and normalized.

Media is an effective tool in determining the way women are perceived by society and their social roles. The media often portrays women in certain stereotypes and roles, thus reinforcing certain roles. We often see independent, accessible, dominant male individuals against female characters shown as weak, delicate, and emotional. This situation supports the traditional distribution of roles and causes the reinforcement of existing gender norms. In addition, portraying women as well-groomed and meeting specific beauty standards also negatively reinforces gender roles.

Emphasizing women's empowerment in the media, giving leadership qualities to female characters, performing body positivity movements, and portraying them as strong, independent characters are important steps to ensure gender equality. On the other hand, the passive presentation of female figures in the media causes reactions to the role distribution defined in today's modern world. The change in the media due to these reactions has caused the phenomenon called femvertising to become more evident. The concept, first used by SheKnows Media's marketing manager in 2014, was defined as empowering women and making a difference in social role distribution. The idea of femvertising, stated in the literature, appears to change the stereotypes between men and women determined by society and reshape the representation of the modern world (Unlukaya, 2020, p. 6).

Effie by Bahçeşehir University faculty members According to the data of the Awards Turkey Gender Equality Report Card Research (Şener and Öztürk, 2022), it was determined that while the number of women working in the banking and finance sector in the finalist commercial films in 2019-2021 was 37%, this rate increased to 63% in 2022. While the female voice-over rate in advertising was 10% according to 2007-2018 data, it reached 38% according to 2022 data. The rate of female characters working in advertisements increased compared to previous years and reached 34%. In addition, according to 2022 advertising data, 18% of female main characters appear in the workplace, and half are depicted at home. While the male main character who deals with housework was measured at 6% between 2019-202, this rate increased to 10% in 2022. In 2022 advertisements, 21% of female characters are reflected on the screen as career women. One in every three Effie TV commercials in the house cleaning category has a male main character.

Although it is seen that there have been changes in the roles of men and women over the years, the media is still far from being successful in achieving gender equality. The continuation of traditional role distributions in advertisements parallels the emergence of similar situations in society. The most considerable portion of the social roles shaped by the visual and written media under the management of the media belongs to the roles of femininity. In Kara and Ulağlı's (2022) study of women's representation in the media, women's representation

in women's magazines published between 1980 and 2020 was discussed. In the 1980s, publications that told women about the clothes they should wear, the make-up they should wear, and the jewelry they should wear were predominant. It is stated that there was a masculine perspective in women's magazines in the 1990s. Magazine contents, in particular, where women are advised on how to be a woman and where the female body and femininity roles are constructed, are becoming widespread. In the 2000s, with the development of technology and the increasing participation of women in active business life, the orientation in print publications has evolved into what a modern and Western female figure should be like. However, even here, the traditional role distribution was continued by not giving up on feminine roles, and even though women worked, they were not assigned to motherhood and housework duties.

The changes in the world show that existing depictions of women will continue to be shaped according to the social and political order. This indicates that he will continue his formalism mainly through female figures.

Purpose of the Research

The research aims to reveal the representation of women in advertisements in the context of gender equality. The selected advertising works discussed whether female figures should be reflected on the screen within the scope of traditional role distributions. According to the research, since it is known that female representation in the media has an impact on traditional role distributions, the importance of female representations emphasized in the selected commercials was understood, and it was investigated whether traditional role distributions were reinforced. After a commercial film is set and released for the research, the remaining commercial films belong to an association and foundation. This leads us to the interpretation that the commercials in question are broadcast not with commercial concerns but with a social message because this is the founding mentality of associations and foundations. The social role of women is vital in commercials that are not motivated by commercial profit because the aim is to give a message in the context of social responsibility rather than to create a brand image and loyalty or goodwill. Accordingly, the questions of the research and the answers it tries to reveal appear as follows.

- Do commercials published in the gender equality category emphasize gender equality?
- Is the traditional role distribution reinforced in commercial films?

The selected commercial films were chosen through purposive sampling—the relevant competition's brand positioning, campaign effectiveness, social media, influencer marketing, etc. There are many categories such as, but the phenomenon that this study wants to reveal is the place of women in the media in the context of gender. For this reason, the gender equality category was chosen in the study. Three commercials won awards in the relevant category in 2022.

Sampling and Limitations

Mixx, which has been held every year in Turkey since 2012. Award competition was determined as the population of the study. The winning brands in the competition, which includes digital commercials of various brands and organizations, win awards at the gold, silver, and bronze levels. Award-winning advertisements appear before the audience through mass media. As of 2020, the gender equality category has also been included in the competition. Since it is aimed to be related to the subject of the study and to be an up-to-date study, Mixx Commercial films that received various awards in the 2022 gender equality category of the Award competition were determined as the study's sample. Accordingly, three commercials received awards in the relevant year. One of the commercials is branded, and the others belong to associations and foundations. The Vodafone brand's commercial, *I'm Here*, is a campaign advertisement not directly based on a story or scenario. The relevant commercial emphasizes famous people and sponsorship activities. The suitable commercial film,

considered unsuitable for semiotics, was excluded from the sample. The remaining two commercials are *the Violence is Not Just Physical* work by the Mor Çatı association and the commercials titled *A Daughter Changes, The World Changes, published by the Sabancı Foundation*. In this context, the study aims to reveal an important phenomenon. The representation of women in the commercials of these organizations, which do not act for commercial purposes, allows us to show the distribution of social roles in commercials clearly.

Method

MIXX is a competition program in which various brands in the field of marketing are evaluated, and the works carried out in digital marketing communication are rewarded, organized by IAB TR with the IAB US license. Awards Turkey was determined as the population. Since the aim is to examine female representations, commercial films that won awards in the gold, silver, and bronze categories 2022 under the title of "Gender Equality" in the relevant competition were selected as samples.

Semiotics gives meaning to sound, music, pictures, images, and words in many communication channels. According to Saussure, signs are considered according to three essential compounds. The unit called indicator can refer to anything or phenomenon. It is related to the physical dimension through the signifying object or sound. The one shown emphasizes the original meaning. Barthes added two more terms to Saussure's definitions: denotation and connotation. Accordingly, while denotation describes the real meaning of the thing, sound, or word, lateral meaning, figurative sense, means what is implied and expressed under what is shown (İncirkuş, 2020, p. 617).

Semiotic research aims to help objects and events analyzed outside language gain meaning. Semiotics deals with the meaning of displayed signs. We encounter two scientists in the field of semiotics. Charles Sanders Peirce and Ferdinand de Saussure (Çakı, 2018, p. 66). Saussure states that language has a second meaning in which the main message is given, in addition to the meaning accepted by everyone. According to Saussure, who focuses on two dimensions, signifier and signified, signifier is the meaning carried by everyone, while represented is the sharing of the information intended to be conveyed by coding the message by the sender (De Saussure, 2014). Barthes supported and expanded Saussure's semiotic thesis. Accordingly, he added denotation and connotation expressions to semiotics. Denotation is used to express universally accepted truths. Connotation refers to the meaning hidden in the message and encoded by the sender. Barthes also mentioned that culture is critical in semiotic analysis and that signs can change from culture to culture (Barthes, 1979).

The commercial films included in the sample in the study were analyzed with the semiotic method based on the coding developed by Saussure and Barthes.

Analysis of Data

In this part of the study, the commercial films selected as samples were analyzed in the semiotic analysis developed by Barthes regarding denotation and connotation.

Barthes analysis scheme (Kucukşen, 2020, p. 43);

Signifier + signified = semiotics (Relationship between signifier and signified)

The sign means what the signifier and the signified mean together.

Semiotic Analysis of Commercial Films titled "Violence is Not Just Physical" by Mor Çatı

The commercial film prepared by Mor Çatı deals with two different elements of violence. Pointing out that violence is not only physical, the foundation defines discourses fed by traditional norms by society as violence and emphasizes that violence is provided in this way.

Note: Mor Çatı "Violence is Not Only Physical" Advertisement Film Poster, Access address <https://morcati.org.tr/brosurler/> accessed from 19.09.2023.

Figure 1. Mor Çatı "Violence is Not Only Physical" Advertisement Movie Poster

In commercials with the theme that changing the types of violence cannot change the reality of violence, systematic violence against women is featured. Violence is becoming more common day by day because society supports and normalizes men's domination and oppression of women, seen in every aspect of society.

Indicator: Commercial - Economic violence

Showing: Woman, man, large group of people, single chair, sofa, seating area, people with similar clothes

Shown: Oppression against women, peer pressure, male domination, power and authority

Note: Images of the Commercial Film Named "Economic Violence", https://www.youtube.com/watch?v=Rkj_ZzuS4cY accessed from 19.09.2023.

Figure 2. Images of the Commercial Film Named "Economic Violence"

the commercial in question, it is emphasized that women are deprived of their right to work, confined to their homes, and their lost economic freedom. The woman who stays at home and receives money from her husband is now under his protection and is forced to give up the rights she has acquired for her social status.

The semiotic analysis of the first commercial film containing economic violence is analyzed as follows.

Table 1

Semiotic Analysis of the Advertising named "Economic Violence" by Mor Cati

INDICATOR	SIGNIFIER	DEFINITION	CONJUNCTION
Person	Woman	Sad, Nervous and Unhappy	A person who is under pressure and unable to make their own decisions
Person	Male	Manipulative and Authoritarian	A person who exerts pressure and speaks on behalf of women
Person	A Group of People	Domestic Crowd	The community that has a say in and criticizes women's decisions
Article	Armchair	Seating Area	The area where the woman is left alone
Article	Couch	Seating Area	The area where the majority and leading crowd gathers
Article	Sweater	Clothes	Clothing worn by like-minded people
Article	Shirt	Clothes	A female individual's clothing is buttoned and in a different position than others in a way that prevents revealing cleavage.
Article	Deviator	Light Switches	Symbol showing that the decision lies with the man and a group of people
Article	Tables	Decorative Product	A set of three paintings resembling a tombstone, located behind the dominant group

Analysis

The relevant commercial was shot in a gloomy and dimly lit environment, making the woman feel the mood and pressure. The woman sitting on a single chair represents exclusion and loneliness in the commercial. Likewise, the female character's outfit is buttoned and buttoned, which emphasizes how a woman should behave in choosing clothes. The woman's hair is tied tightly, revealing her sad and tense facial expression. An unlit table lamp can be seen in the house's decoration in the woman's background. The fact that the lamp does not light up symbolizes that the woman cannot reveal her ideas. A weak light is reflected from the bulb standing in one piece on the wall. The light is not bright and does not illuminate the environment. A little light is reflected inside through the closed curtains, but the fact that the curtains are drawn prevents the outside light from entering, and the woman is deprived of light. This situation symbolizes an obstacle to the freedom of the door. In the perspective of the male figure, there are light switches on the walls behind him. This shows that the man controls turning on and off the lights, which is depicted as opinion and free will. The man appears to turn the lights on or off as he wishes.

The group, mostly men, appearing behind the male figure, is wearing similar type sweaters in matching colors. This shows that the group giving these directives has the same mindset. The group dictates in a tense and directive tone that women should not work. Three objects hang side by side above the light switches on the wall behind the group. From the camera's perspective, there are no figures on the objects. The objects, depending on the wall, are dark and resemble tombstones. This situation emphasizes that the woman can be killed if she does not submit to the pressure and that the power of this, like the buttons, is in the hands of the group that has the right to impose it. When the camera moves to a wide angle, the single chair on which the

woman is sitting and the crowd in the group are seen more clearly. As stated in the study of Köseoğlu and Çelikkayalar (2016), red is associated with women. It is observed that there is a red seat in the seating arrangement, but the woman sits on a gray seat instead. Sitting on a gray sofa, which is a colder color, instead of red, which is a more vibrant and bright color, shows that the woman cannot make her own decisions and choose the things she desires.

In the commercial where psychological violence is discussed, we see an oppressive and guiding example of the father figure.

Note: Images of the Commercial Film Named "Psychological Violence" <https://www.youtube.com/watch?v=b-zpMSIK4dg> accessed from 19.09.2023.

Figure 2. "Psychological Violence" Advertisement Film Visuals

Indicator: Commercial film - Psychological violence

Showing: Young girl, father, stair steps, wall corner, group of people, stair railings, paintings.

Shown: Oppression against women, neighborhood pressure, imposition and pressure within the family, marital status pressure, emphasis on honor.

Table 2

Semiotic Analysis of the Advertising named "Psychological Violence" by Mor Cati

INDICATOR	SIGNIFIER	DEFINITION	CONNOTATION
Person	Young girl	Trying to Remember and Talking	Nervous and memorizing
Person	Father	Listening	Approving, directing, and using gestures
Article	Stairs	Building materials	Determining the superior-subordinate relationship between the youth and the community
Article	Wall	Building materials	The corner where the young girl is oppressed and intimidated
Person	A Group of People	Domestic Crowd	People who manipulate and exert peer pressure
Article	Tables	Decorative Product	Portraits of sad and dull women
Article	Stair Railings	Building materials	Invisible trust divide between young girl and group

Analysis

As in the other commercial, a group of mostly men appears behind the father. The crowd says that if a divorced woman does not return to her father's house, she will be poorly spoken of and that meeting with that woman will harm the young girl and tarnish her honor, indicating the social place of women. If a divorced woman has two children, she has to return to her father's house. If he builds a new life for himself by not returning, he makes people talk behind his back. The honor of other women who meet him may be tarnished, and society may label them as evil women. Society wants women's place in society, and even a divorced woman, to be as if she never existed. A woman is not an individual on her own. If she is divorced and no longer has a husband, she must come under the protection of her father. A man should always be in charge of the woman. The idea that if a woman does not have a father or husband, her honor will be questioned by people, and she will be excluded from society is clearly stated in the advertising message.

In the commercial where psychological violence is discussed, a young girl talks to her father next to a wall. The fact that the young girl raises her eyes to the upper right while speaking shows that she is trying to remember the sentences she has memorized (Köseoğlu and Çelikkayalar, 2016). The young girl's father ties his hands to his bosom and listens to the sentences his daughter says from the top step of the stairs. The fact that the young girl is in the stairwell, while the father and the crowd behind him are on the upper steps of the stairs, symbolizes their superiority over the young girl. During the conversation, the young girl is against a wall, which refers to the pressure placed on her and being stuck in a corner. A beam of light is reflected from the windows in the stairwell and the stairs, but the part where the windows are located is designed in a way that does not allow opening and does not have a handle. There are also bars on the windows. This situation is reflected on camera in a way that prevents the girl from going out and, simultaneously, does not allow her to go out because of the father and his crowd, who expect obedience. The pressure in question can be pressure on the young girl and the crowd. The roles shaped, and the pressures exerted by society permeate each individual and group, and individuals are shaped and shaped accordingly.

At the end of the speech, the young girl puts her hands together in front of her like a criminal, while the crowd and the father figure put their hands together on their sheep, emphasizing power. This reflects the body movements between those who expect obedience and those who obey. Most of the crowd behind the father, with their hands folded on their bosoms, are men, and two women in the crowd are standing behind the men. This situation indicates the place of women in society and the secrets behind it. Men are in front of women, and the woman in the corner of the wall in front of the men is expected to obey. When the camera angle widens, we see the paintings hanging on the wall on the side of the crowd. There are two visible female figures on the wall where three paintings hang. The little girl figure, whose face is visible in the first painting, is sad, and the background color is dark gray-black. This situation depicts the darkness in which the little girl is imprisoned. The female figure in the painting next to it has lost its clarity. The woman in the unclear painting is older than the girl in the first painting, but her face and features are blurred. In another painting, an old door and a vaguely visible person standing before the door wait with his head bowed. The gradual fading of the female figure in the paintings emphasizes the fading and disappearance of women over time, who are oppressed within the framework of social impositions and traditional role distribution.

The walls and railings on the sides of the stairsteps where the crowded group is standing and the railing bars where the young girl stands are not reflected on the camera. These bars are the protection that can prevent the crowded group from falling, and the young girl does not have the same protection. The blocked group constitutes a large segment of society with the thoughts and directions it imposes and is secured. He can express

his ideas freely and benefits from the power of unity. On the other hand, the young girl does not have the same security and is in danger of falling if she struggles with the loneliness of being alone. This danger of falling is symbolized as being excluded from society or harmed.

In the psychological violence-themed commercial, the frequently emphasized issue is male hegemony and the intimidated female figure. This situation is also an effective example of traditional role distribution.

Semiotic Analysis of Sabancı Foundation Commercial Film Named “A Daughter Changes, The World Changes”

In the commercial, which states that it is based on a real-life story, a campaign is being carried out to encourage girls to study. The commercial, organized by the Sabancı Foundation, features the change in the village when a girl enters medical school. A father showing off to other fathers about his daughter's success in getting into school starts a trend in the town of taking girls away from housework and directing them to study. Girls who take care of animals at home leave these jobs upon the instructions of their fathers and start studying, and most girls enter medical school and go on to study.

Note: The access address is <https://www.youtube.com/watch?v=jS9tx2oU9E8> accessed from 20.09.2023.

Figure 3. Visuals of the Advertising Film titled “A Daughter Changes, the World Changes”

Display: Commercial film

Showing: Young girls, fathers, village life, envelope, geese, chickens, barber shop, sheep, laundry, uniform, white apron, books.

Shown: Ambitious fathers, reading campaign, happy daughters, hope.

Table 3
Semiotic Analysis of Advertisement Named “A Daughter Changes, The World Changes” by Sabancı Foundation

INDICATOR	SIGNIFIER	DEFINITION	CONNOTATION
Person	Young girls	Young Girls Living with Their Families in the Village	People who are directed to study by their fathers
Person	Fathers	Male People Living in the Village	Fathers competing with each other and educating their daughters
Article	Envelope	Official paper	News that changed the social life of a young girl
Animal	Geese and Chickens	Animals Screaming and Running	A community that insists on traditional roles tries to establish social dominance, shouts, and runs away
Article	Table	Picture of Ataturk	Founding leader fighting for women's rights
Article	Hanging Clothes	Wet Laundry	Symbol of the transition of social roles from traditional to modern

Analysis

In the commercial prepared for the campaign to educate girls, a young girl enters the room with an envelope containing her university exam results. The fact that he is nervous and anxious shows that the result in this envelope is significant to him. Seeing the positive result, the young girl throws herself out of the house with great happiness. Meanwhile, a female figure, whom we understand to be the girl's mother, appears in the kitchen in a traditional role as a housewife. The young girl running away from her mother symbolizes her escape from home life, a traditional role assigned to women. The girl does not share joy with her mother and leaves the house. This situation is a shocking reflection of the role assigned to women in society; the good news should be given to someone else before the mother figure at home. As the young girl runs happily through the village square, people look at her in surprise. Since it is not considered appropriate for a woman to run like this in the traditional social structure, people look at the young girl with astonishment. Meanwhile, when they see the girl running joyfully, the chickens and geese run away, screaming. This situation symbolizes the loud voice, weakness, and escape of the imposing society while the young girl opposes the role assigned to her in society. When the young girl enters the barbershop where her father is and shares the news with her father, we see the picture of Ataturk hanging on the wall behind the father. Ataturk is a national personality who supported the education of girls and the success of women in social life throughout his life, and the image symbolizes that the reflection of the society he targeted was built before his eyes. The father, who is proud of his daughter, acts superior to other fathers over his daughter.

In the following scenes, we watch the fathers' power race. While another father goes to his daughter with care, the geese enter the scene again, screaming. The phenomenon of obstruction imposed by society on the father figure still maintains its existence with decreasing numbers. However, the decreasing number of geese causes their calls to become less vocal. This is an emphasis that if people who are listened to in society and try to keep the role assigned to women at the traditional level are listened to, they will decrease, and their voices will be strong. The father comes to his daughter while she is hanging the laundry and is left alone with the laundry while sending her daughter off to study. Finding the situation strange and looking around, the father attempts to hang the laundry himself. Here, we see that the roles of femininity and masculinity determined by society

have changed places. As the young girl spreads the laundry and leaves the frame, the father is reflected in the frame with the laundry in his hands. Here, the exit from the determined social roles is symbolized. In the last topic, when the young girl announces that she won while running screaming through the village square, we see that there are no geese left in the square anymore. This shows us that over time, traditional roles collapse, and the crowds that think this way disappear. Throughout the commercial, we see the real-life professions of the young girls we see reflected in their uniforms and family tables. In addition, while young girls are doing work, hanging laundry, and herding animals throughout the commercial, in the end, the young girls are studying and not doing housework.

When a father tells all the fathers in the village that his daughter's admission to school is good, it helps girls gain the right to education. Considering that the opposite of the same situation occurs: If a father does not send his daughter to school, takes away her right to education, and this situation is imitated by other fathers in the village, we will encounter a situation where girls cannot study. We see male dominance and direction as the basis of the advertisement. It happens this way because fathers, that is, men, want it this way. Girls' fate is on the tip of men's tongues, and their guidance determines their fate regarding studying or doing household chores at home. This is a striking example of a traditional social structure.

Conclusion, Discussion and Recommendations

Although the impact of advertisements on society is indisputable, it should also be considered that they shape social value judgments. The individual is shaped according to his environment by learning the general values and acceptances of the society in which he lives. Whether an individual is a girl or a boy from the moment of birth is a biological factor; the judgments and teachings developed by society based on gender reveal gender stereotypes. The media continues these gender stereotypes shaped by society. In his study on women's representations in the media, Alabay (2023, p.235) mentioned that feminine roles related to the traditional social structure are continued in commercials. There are studies in which the sincerity of advertisements is questioned if women are used in traditional or modern roles. In their research where Topsakal and Şardağı (2021) discussed the changing role of women in advertisements in terms of gender, they found that while the roles of femininity were revealed traditionally in advertisements published during periods such as Mother's Day, in women's day advertisements, this discourse was expressed in the context of breaking boundaries and freedom. Although the study emphasizes the periodic nature of advertising activities and gives the message that a modern social role definition is given, it is seen that traditional social roles are not abandoned. A similar situation exists in the commercial film *A Daughter Changes the World Changes*, one of the commercials examined. While the message that young girls should study and have a career can be defined as a modern social role, the message that this should be done with the consent of their fathers is an indication that the traditional role distribution is still in place in advertisements. The issue of gender equality or inequality is a subject that has been frequently discussed in the literature in recent years. Factors such as the increase in women's participation in business life and the strengthening of the feminist movement have forced brands to take action on this issue and organize their advertising activities in this direction. It will be inevitable that brands that insist on traditional role distribution and do not emphasize gender equality will face a reaction after a while and damage their brand value (Levi and Turfanda, 2023, p. 40).

In the first commercial analyzed with the semiotic method, the Mor Çatı association talks about psychological and economic violence against women. In addition to the male figure, he discusses the pressure he puts on women in the oppressive society with the same thoughts. The commercial deals with the submissive situation assigned to women in social role distribution from the perspective of society's imposition and men's guidance.

In the relevant commercials, there is both traditional role distribution and an emphasis on gender inequality. In the crowded group, the female figures, who are oppressive people, are behind the men, and the female characters, who are already the leading figures, are forced to obey. This shows that no matter which side a woman is on, she cannot escape the traditional role of being left behind by the male individual.

The last commercial, "A Daughter Changes, The World Changes" is a film prepared for educating girls. Especially in Anatolia, the advertisement's main element is that girls employed in housework and animal husbandry should study and enter medical school upon their father's request. Even though it is a supportive and emotional commercial for girls, we see in this commercial that girls should study in line with the wishes of men. Fundamentally, there is still male domination and a patriarchal order. Fathers send their daughters to school to compete with each other. Although the result is excellent, the young girl's social role changes with the man's permission and request. Social roles also appear in this commercial, and the traditional role distribution is reinforced in many commercial frames. For example, in one shot, when the young girl learns that she has passed the school, the mother figure is in the kitchen taking care of the housework, and the girls hang the laundry or herding the animals.

In commercial films, which attempt to go beyond the social roles assigned to women in traditional societies, women are reflected in the cameras outside the roles assigned to them. According to the study conducted by Aktaş (2020, p. 183), which investigated the changing roles of women in advertisements, in some product advertisements, women began to be depicted from business life by removing them from traditional roles. Similarly, in the study on gender stereotypes conducted by Çiftçi and Şerçelik (2021, p. 23), it was mentioned that representations of men and women in advertisements were changed. Representations outside gender stereotypes began to be created, according to the results of the study conducted by Özbükerci in 2023 on gender in advertisements, before 2018, mothers, wives, etc. Female figures whose traditional roles are emphasized began to appear as strong, successful individuals in advertisements after 2018. Likewise, he mentioned that male figures who appeared in oppressive and rude roles as the head of the house were positioned as polite and egalitarian men after 2018. There may still be a male dominance situation in some of the commercials that claim to destroy the traditional role structure. In the commercials examined within the sample, a situation was opposite to those encountered in these studies. There was no direct positive emphasis on women's freedom in these commercials.

In future studies, the social roles of female figures in commercials can be depicted at different scales. Searching for an answer to whether advertisements based on women aim to oppose traditional roles or reinforce new roles will provide valuable contributions to the literature. On the other hand, the roles assigned to women in commercial films that have won national and international awards and reached many people through traditional media and social media should be discussed in detail. The power of advertising to shape society should be addressed. The stance of the media, and therefore the brands that hold this power, regarding femininity roles and gender equality/inequality should be revealed through comprehensive studies. It would be appropriate to investigate the effect of this traditional role distribution given to adults and children through advertisements. For example, in the advertisements made by Öz in 2022, research on the concept of gender was included in an advertisement that appeared on the screens in the form of animation. In the commercial, the cartoon character who portrays the legend of Sleeping Beauty wakes up and cleans the surroundings before the prince arrives at the castle. In this commercial, the fact that the woman has to clean and organize the surroundings gives a message to adults and children who will watch it due to its visual elements. In today's modern world, where efforts are being made to change gender and traditional role distribution, traditionalized

roles continue to be instilled in girls and boys. In addition, a detailed discussion of the effects of commercial films focused on gender equality or inequality in society will make valuable contributions to the literature. In the study by Ünver and Demirli (2022) on the distribution of roles within the family, it was observed that the weight of the distribution of domestic duties of married individuals is on women, while responsibilities outside the home are on men. According to the research, gender distributions have been internalized and accepted as such. Studies investigating this situation's validity will shed light on social role distribution and enrich the literature.

Every stereotype served through the media is adopted by society. The media has a great responsibility in ensuring gender equality. Investigating to what extent this duty has been fulfilled will also provide valuable contributions to the literature.

References

- Abitbol, A. (2016). You act like a girl: An examination of consumer perceptions of femvertising, *Quarterly Review of Business Disciplines*, 3(2), 117-138. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/308795803_you_act_like_a_girl_an_examination_of_consumer_perceptions_of_femvertising
- Adalı Aydın, G. and Aydın, Ş. (2021). 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü temalı reklamlarda femvertising stratejisinin kullanımı üzerine bir araştırma, *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 61, 1-32. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/357729906_8_Mart_Dunya_Emekci_Kadinlar_Gunu_Temali_Reklamlarda_Femvertising_Stratejisinin_Kullanimi_Uzerine_Bir_Arastirma
- Aksakal, T. (2020). Reklamlarda kadın temsili: Türkiye ve Suudi Arabistan'da yayınlanan televizyon reklamları üzerinden karşılaştırmalı bir analiz (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Aktaş, N. (2020). Toplumda değişen kadın rollerinin reklamlara yansımaları: Küçük ev aletleri markalarına yönelik bir analiz, *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 15, 183-201. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1087299>
- Alabay, E. (2023). Medyada toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Bebek bezi reklamlarının incelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 233-258. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3041841>
- Arat, N. (2017). *Feminizmin abc'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Barthes, R. (1979). *Göstergibilim ilkeleri*. (B. Vardar and M. Rifat, Trans.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Becker-Herby, E. (2016). The rise of femvertising: authentically reaching female consumers. Twin Cities: University of Minnesota. Retrieved from <https://conservancy.umn.edu/handle/11299/181494>

- Çakı, C. (2018). Mitinglerin propagandadaki rolü: Nürnberg Mitingleri'ne ait fotoğrafların göstergebilimsel analizi, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 59-79. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/491905>
- Çiftçi, D. and Serçelik, H. (2021). Toplumsal cinsiyet kalıpları açısından göstergebilimsel analiz: Beko ve Dove. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 23-46. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1274984>
- De Saussure, F. (2014). *Genel dilbilim yazıları*, (Trans., S. Kılıç). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Demirci, K. (2021). Reklamlarda dış sesin cinsiyeti: Televizyon reklamları üzerinden bir analiz. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 100-126. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1366314>
- Dökmen, Z. Y. (2004). *Toplumsal cinsiyet*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Drake, V. E. (2017). The impact of female empowerment in advertising (femvertising), *Techmind Research*, 7(3), 593-599. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/229163714.pdf>
- Güven, G. Ö. (2020). Feminist reklamların (femvertising) Aristoteles'in retoriksel üç ikna kanıtı bağlamında değerlendirilmesi ve kadın izleyiciler üzerindeki etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Mor Çatı No to Violence Brochure (2023). Mor çatı. Retrieved from <https://morcati.org.tr/brosurler/>
- Sabancı Foundation Commercial Film (2023). Sabancı. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=jS9tx2oU9E8>
- Advertising Platform (2023). Mor çatı. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=Rkj_ZzuS4cY
- Mor Cati Women's Shelter Foundation (2023). Mor çatı. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=b-zpMSIK4dg>
- Hülür, B. and Kalafat, Ç. (2018). Gıda reklamlarında kadının temsili, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 1-12. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/565949>
- İncirkuş, B. (2020). Çağdaş sanat yapıtının göstergebilimsel incelenmesi: Joseph Kosuth'un "Bir ve Üç Sandalye" adlı çalışması, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 615-623. doi: <https://doi.org/10.32709/akusosbil.558787>
- Kapoor, D. and Munjal, A. (2019). Self-consciousness and emotions driving femvertising: A path analysis of women's attitude towards femvertising, forwarding intention and purchase intention. *Journal of Marketing Communications*, 25(2), 137-157. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/317607103_Self-consciousness_and_emotions_driving_femvertising_A_path_analysis_of_women's_attitude_towards_femvertising_forwarding_intention_and_purchase_intention

- Kara, Ç. and Ulağlı, S. (2022). 1980-2020 yılları arasında medyada kadın temsiliinin dönüşümü, *Management and Political Sciences Review*, 4(2), 142-164. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2728259>
- Kırca, S. (2007). *Popüler feminizm*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Koç, Y. (2020). Temizlik ürünü reklamlarında toplumsal cinsiyet rollerinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi, Batman.
- Köseoğlu, E. and Çelikkayalar, E. (2016). Yapılı çevrede renk tercihleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 1(2), 57-65. Retrieved from <https://gdh.digital/gozleriniz-ne-dusundugunuzu-soyluyor-25357>
- Küçükşen, K. (2020). Covid-19 günlerinde ev hallerinin karikatürlere yansıması göstergebilimsel bir analiz. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(6), 38-57. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1168040>
- Levi, E. and Turfanda, S. (2023). Sosyal medya kullanıcılarının kadını güçlendiren reklamlara yönelik tutumu üzerine bir içerik analizi, *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(11) 37-55. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2975173>
- Linder, K. (2004). Images of women in general interest and fashion magazine advertisements from 1955 to 2002. *Sex Roles*, 51, 7(8), 409-421. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1023/B:SERS.0000049230.86869.4d>
- McArthur, L. Z. and Resko, B. G. (1975). The portrayal of men and women in American television commercials. *Journal of Social Psychology*, 97(2), 209-220. doi: 10.1080/00224545.1975.9923340
- Mitchell, J. and Oakley, A. (1992). *Kadın ve eşitlik*, İstanbul: Pencere.
- Öz, M. (2022). Reklamlarda toplumsal cinsiyet kavramı: Cif uyuyan güzel reklam analizi, *Hacı Bayram Veli Üniversitesi*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/359217013_Reklamlarda_Toplumsal_Cinsiyet_Kavrami_Cif_Uyuyan_Guzel_Reklam_Analizi
- Özbükerci, B. (2023). Reklamlarda ideoloji ve toplumsal cinsiyet: Değişen stereotip yapılarına yönelik bir inceleme (Master's Thesis). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Öztürk, G. (2020), Türkiye`deki kuşakların reklamda “toplumsal cinsiyet” konusuna yönelik bakış açıları, *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 4(1), 71-94. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1176880>
- Papatya, N. and Karaca, Y. (2011). Kadın imgesi kullanılan reklamlara yönelik tüketicinin tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 69-100. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/88761>

- Sanay, Y. and Şener, G. (2021). Kristal Elma ödüllü reklamlarda cinsiyet rollerinin temsili üzerine bir içerik analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(32), 1297-1315. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1638682>
- Serçelik, H. and Çiftçi, D. (2021), Toplumsal cinsiyet kalıpları açısından göstergebilimsel analiz: Beko ve Dove, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 23-46. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1274984>
- Tan-Çakır, N. (2020). Televizyon reklamlarında kadına yüklenen toplumsal rollerin anlatı yoluyla inşası (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Topsakal, T. and Şardığı, E. (2021). Toplumsal cinsiyet açısından reklamlarda kadının değişen rolündeki ikilemler: Anneler ve kadınlar günü reklamları üzerine bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 711-729. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1433875>
- Uncu, G. (2018). Reklam'da kusursuzluğa dayalı kadın imgesi: 'Neden o'nun gibi görünmüyorum?'. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(76), 402-423. Retrieved from https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/57296772/Kadin_Imgesi-libre.pdf?1536010089=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DREKLAM_DA_KUSURSUZLUGA_DAYALI_KADIN_IMG E.pdf&Expires=1704731801&Signature=FrIhNAyTT~6oRc-3M15CCnYk9I84eiOervjDycg7eatUOnJ V~jjujz2~LEklYj-FeKf0l3fVFPjJTmaBblRNNb9Rjdb4uDchwazR62AdGzibIzUSEql7wa9er4vQygiUR h6F2PWVMnd4YIz0fNmCOFgyjV7v4T4MHEdYbot5qeZvYjvw7xlrItGOv67W3zD5sgxI9oV8EB0R62 D~4qgCg5jWygAg5TSq-IYUPw81~kHAOxDq2Li3YEyQg-U4lmoGX3Rteje22KtYkZovkTONbXUT Q8oB3B5TS5Mry4mZfP8rXwMs8lzqE83qUNsr-qHKYkyFVR5HYQmTLmhf-vAS8A__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA
- Ünver, Ş. and Demirli, C. (2022). Çalışan evli kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rol algısı bağlamında aile içi rol dağılımı: bir nitel araştırma, *International Journal of Social Inquiry* 15(1), 143–156. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1794857>
- Varlı Gürer, S. and Gürer, M. (2020). Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında Türkiye'deki televizyon dizilerinde sunulan kadın stereotipi, *Alanya Academic Review Journal* 4(3), 631-650. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/956038>
- Zeybekoğlu Dündar, Ö. (2012). Toplumsal cinsiyet rollerinin televizyon reklamlarına yansımaları, *ETHOS: Dialogues in Philosophy and Social Sciences*, 5(1), 121-136. Retrieved from <https://ethosfelsefe.com/sites/default/files/2021-09/Ozg-Cinsiyet.pdf>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Reklam faaliyetleri aracılığı ile ürün ve hizmetlerin tanıtılması ve tüketicilerde satın alım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için çeşitli yol ve yöntemlerin kullanıldığı bilinmektedir. Öteden beridir reklam filmlerinin ana figürü olarak kadınlar kullanılmaktadır. Sıklıkla ev işleri ve çocuk bakımında yer alan kadın figürler geleneksel rol dağılımlarını pekiştirecek şekilde servis edilmektedir. Modernleşmenin getirisi ile beraber toplumsal rol dağılımlarının çeşitlendiği ve modern rol dağılımlarının da reklam filmlerinde yansıtıldığı bilinmektedir. Örnekleme dahil edilen reklam çalışmalarında kadın figür geleneksel rol dağılımları kapsamında mı yoksa modern bir bakış açısı ile mi ekrana yansıtılmaktadır sorusuna cevap aranmaktadır. Yapılan incelemelere göre medyada kadın temsilinin geleneksel rol dağılımları üzerinde etkili olduğu bilindiğinden seçilen reklam filmlerinde vurgulanan kadın temsillerinin önemi anlaşılacak geleneksel rol dağılımlarının pekiştirip pekiştirilmediği araştırılmaktadır.

Tasarım ve Yöntem

Araştırma kapsamında öncelikle toplumsal cinsiyet konusunu ele alan ve konu hakkında çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya konan veriler incelenmiştir. Söz konusu araştırmalara bir yenisini eklemek ve farklı bir perspektiften bakmak amacı ile de göstergebilim yöntemi kullanılarak seçilen reklam filmleri incelenmiştir. Araştırma medyada kadın temsillerini ortaya çıkarmaya çalıştığından pazarlama alanında çeşitli markaların değerlendirildiği ve IAB ABD lisansı ile IAB TR tarafından düzenlenmekte olan dijital pazarlama iletişimi alanında gerçekleştirilmiş çalışmaların ödüllendirildiği bir yarışma programı olan Mixx Awards Türkiye anakütle olarak seçilmiştir. Amaç kadın temsillerini incelemek olduğundan ilgili yarışmada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği başlığı altında yer alan 2022 yılında altın, gümüş ve bronz kategorilerinde ödül alan Vodafone markasının *Ben Varım*, *Mor Çatı'nın Şiddet Sadece Fiziksel Değildir* ve *Sabancı Vakfı'nın Bir Kız Çocuğu Değişir, Dünya Değişir* isimli üç reklam filmi örneklem olarak belirlenmiştir. Örnekleme dahil edilen markalı reklam filmi olan Vodafone markasının *Ben Varım* isimli reklam filmi doğrudan bir öykü ve senaryoya dayalı olmayan bir kampanya reklamı olduğundan örneklemeden çıkarılmıştır. Kalan iki reklam filmi *Mor Çatı Derneğinin Şiddet Sadece Fiziksel Değildir* isimli çalışması ve *Sabancı Vakfı* tarafından yayınlanan *Bir Kız Çocuğu Değişir, Dünya Değişir* isimli reklam filmleridir. Çalışmada örnekleme dahil edilen reklam filmleri Saussure ve Barthes tarafından geliştirilen kodlamalar esas alınarak göstergebilim yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Göstergebilim yöntemi ile analiz edilen ilk diğer reklam filminde *Mor Çatı* derneği kadına yönelik psikolojik ve ekonomik şiddetten bahsetmektedir. İki farklı reklam filmi olarak yarışmaya katılan ve beraber değerlendirilen bu reklam filmlerinde toplumsal baskıdan ve erkek egemenliğinden bahsedilmektedir. Zaten kâr amacı güden bir kuruluş olmayan *Mor Çatı'nın* reklam filmlerinin temelinde doğrudan kadına yönelik şiddet türleri ana unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu reklam filmlerinde kadın geleneksel rol dağılımına uygun olarak gösterilmektedir. Diğer reklam filmi olan *Bir Kız Çocuğu Değişir, Dünya Değişir* isimli reklam filmi kız çocuklarının okutulmasına yönelik hazırlanan bir reklam filmidir. Özellikle Anadolu'da ev işlerinde ve hayvancılıkta çalıştırılan kız çocuklarının babalarının isteği ile okuması ve tıp fakültesi kazanması reklamın ana unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kız çocuklarını destekleyici ve duygusal bir reklam filmi olsa da bu reklam filminde de erkeklerin isteği doğrultusunda kız çocuklarının okuması ele alınmaktadır. Temelde yine bir erkek egemenliği ve pederşahi bir düzen söz konusudur. Babalar birbirleri ile yarışmak amacı ile kız

çocuklarını kullanarak onları okutmaktadır. Modern rol dağılımına dayalı olarak kız çocuklarının meslek sahibi olması durumu yine erkeğin izni ve isteği ile gerçekleşmektedir. Burada da geleneksel rollerin pekiştirilmeye devam edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırma medyada kadın temsillerini ortaya çıkarmaya çalıştığından pazarlama alanında çeşitli markaların değerlendirildiği ve IAB ABD lisansı ile IAB TR tarafından düzenlenmekte olan dijital pazarlama iletişimi alanında gerçekleştirilmiş çalışmaların ödüllendirildiği bir yarışma programı olan Mıxx Awards Türkiye anakütle olarak seçilmiştir. Amaç kadın temsillerini incelemek olduğundan ilgili yarışmada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği başlığı altında yer alan 2022 yılında çeşitli derecelerde ödül alan Vodafone markasının Ben Varım, Mor Çatının Şiddet Sadece Fiziksel Değildir ve Sabancı Vakfının Bir Kız Çocuğu Değişir, Dünya Değişir isimli üç reklam filmi anakütle olarak belirlenmiştir. Diğer kategorilerde ödül alan markalar ve reklamlar doğrudan kadın figürü ele almadığından, sıklıkla bir ürün veya hizmet tanıtımı gerçekleştirdiğinden reklamda ana unsur olan kadın figürün incelemesinin yapılması zor ve tarafsız olamayacağı düşünüldüğünden doğrudan toplumsal rollere ışık tutan toplumsal cinsiyet eşitliği kategorisi ele alınmıştır. Çalışmanın güncel olması amaçlandığı içinde 2022 yılı esas alınmış daha önceki yıllarda yayınlanan aynı kategorideki reklam filmleri örneklem dışı bırakılmıştır. Yanı sıra Vodafone markalı reklam filmi bir senaryoya dayanmadığından göstergebilim yöntemine uygun olmadığına karar verilerek örneklemden çıkarılmıştır.

Öneriler

Kadın figürün reklamın ana unsuru olarak karşımıza çıkması sıklıkla karşılaştığımız bir durumdur. Reklamların toplum üzerindeki etkisi tartışılmaz olmakla beraber toplumsal değer yargılarını şekillendirdiği de göz önünde bulunmalıdır. Yanı sıra reklam filmleri aracılığı ile toplumsal rollerin yeniden belirlenmesi durumu da söz konusudur. İnsanların görsel iletişim araçlarını (film, dizi, reklam, video klip vb.) sıkça kullandığı günümüz dünyasında kadın temsiliyeti daha çok önem kazanmaktadır. Kadınlık sunumunun geleneksel toplum düzenine dayalı olarak yansıtıldığı reklam filmleri toplumun kadınlık ve erkeklik rollerine bakış açısını da belirlemektedir. Medyanın toplumsal rol dağılımı konusunda belirleyici bir unsur olması da son derece önemli ödevleri olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda medyada kadın temsili konusu ayrıntılı olarak ele alınmalı, medyanın toplumu şekillendirme gücü tespit edilmeli ve medya temsillerinin toplumdaki yansımalarının ayrıntılı olarak incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Özgün Değer

Yapılan göstergebilim analizi sonuçlarına göre medya aracılığı ile geleneksel rollerden çıkılma gayreti olsa da toplumsal kimlik tanımlamalarında uzaklaşmadığı görülmektedir. Bir reklam filminde kadınların okuma ve kariyer yapma imkanlarının yine erkek bir figür tarafından tayin edildiği dikkat çekmektedir. Şiddet türlerinin ele alındığı reklam filmlerinde verilen gömülü mesajların bilinçli izleyiciler tarafından tespit edilme imkânı varken toplumun büyük çoğunluğunca anlayamayacağı görülmektedir. Medyanın toplumun şekillenmesindeki etkisi göz ardı edilmeden reklam faaliyetlerinin denetlenmesinin faydalı olacağına inanılmaktadır. Çalışmada birçok gömülü mesaj tespit edilmiştir. Konunun izleyiciler tarafından fark edilemeyen alt metin mesajlarının tespitinde önemli ipuçları sağladığı düşünülmektedir. Araştırmada ele alınan reklam filmleri bir vakıf ve derneğe ait reklam filmleridir kısacası ticari bir kâr amacının güdülmediği düşünülmektedir. Söz konusu reklam filmlerinin özellikle birinde mesajın geleneksel rol dağılımından ve

ataerkil bakış açısından çıkılmadan verilmesi olumlu bir mesaj iletme amacıyla verilen bir reklamın bile geleneksel rolleri yeniden pekiştirdiğini göz önüne sermektedir. Bu açıdan araştırmanın medya sektöründe bilirkişilere farklı bir bakış açısı ve perspektif kazandıracağı ve reklam metinlerinde ana amaca bağlı senaryolaştırma sürecine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda izleyicilere de gömülü mesajları ve yönlendirmeleri daha net anlayabilmesi noktasında farklı bir bakış açısı kazandıracağına inanılmaktadır.

Araştırmacı Katkısı: Ahmet SONGUR (%50), Duygu YAMAN (%50).

Long-Term Care Determinants in Türkiye: Analyzing A Comprehensive Range of Variables¹

Abdullah TİRGİL² - Dilruba VİDİNEL³

Submitted by: 14.06.2023

Accepted by: 01.02.2024

Article Type: Research Article

Abstract

By 2050, one in ten people in OECD countries will be 80 aged or older. The aging population will have several impacts on countries, such as increased demand for healthcare and social services, a smaller workforce, and a growing dependency ratio. Türkiye relies heavily on family members to provide long-term care (LTC) for their elderly. In this paper, we study the relationship between a comprehensive range of demographic and socioeconomic variables and informal long-term caregiving using the Turkish Statistical Institute's Time Use Survey, a nationally representative micro dataset. Employing a multivariate regression analysis, we find that women are more likely to provide unpaid informal caregiving, albeit lacking strong statistical significance. The findings also reveal that being married and older are significant predictors of providing informal LTC. In contrast, we find no significant evidence that income level and house characteristics are crucial determinants of informal LTC. The findings of this study have a number of important policy implications for future practice, such as investing in healthcare and social services and developing policies to encourage LTC workforce participation.

Keywords: Long Term Care, Multivariate Analysis, Ordinary Least Squares

Citation: Tirgil, A. ve Vidinel, D. (2024). Long-term care determinants in Türkiye: Analyzing a comprehensive range of variables. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 327-346.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Political Sciences, Department of Economics., atirgil@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4491-4459

³ Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, vidineldilruba@gmail.com, ORCID: 0009-0004-1041-1505

Türkiye'de Uzun Dönemli Bakım Belirleyicileri: Kapsamlı Bir Değişkenler Dizisinin Analizi

Abdullah TIRGİL⁴ - Dilruba VİDİNEL⁵

Başvuru Tarihi: 14.06.2023

Kabul Tarihi: 01.02.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

2050 yılına gelindiğinde OECD ülkelerindeki her on kişiden biri 80 yaş ve üzerinde olacaktır. Yaşlanan nüfusun ülkeler üzerinde sağlık ve sosyal hizmetlere olan talebin artması, işgücünün azalması ve bağımlılık oranının artması gibi çeşitli etkileri olacaktır. Türkiye'de yaşlıların uzun süreli bakımını (USB) sağlamak büyük ölçüde aile üyelerine dayanmaktadır. Bu çalışmada, ulusal düzeyde temsili bir mikro veri seti olan Türkiye İstatistik Kurumunun Zaman Kullanım Anketi'ni kullanarak kapsamlı bir dizi demografik ve sosyoekonomik değişken ile kayıt dışı uzun süreli bakım verme arasındaki ilişkiyi incelemekteyiz. Çok değişkenli bir regresyon analizi kullanarak, kadınların ücretsiz kayıt dışı bakım hizmeti sunma olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaştık. Bulgular ayrıca evli ve ileri yaşta olmanın kayıt dışı uzun süreli bakımın önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, gelir düzeyi ve hane özelliklerinin kayıt dışı uzun süreli bakımın önemli belirleyicileri olduğuna dair anlamlı bir kanıt bulamadık. Bu çalışmanın bulguları, sağlık ve sosyal hizmetlere yatırım yapmak ve işgücüne katılımı teşvik etmek amacıyla politikalar geliştirmek gibi gelecekteki uygulamalar için bir dizi önemli politika çıkarımına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Uzun Süreli Bakım, Çok Değişkenli Analiz, Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi

⁴ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, atirgil@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4491-4459

⁵ Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, vidineldilruba@gmail.com, ORCID: 0009-0004-1041-1505

Introduction

A growing body of literature recognizes the importance of long-term care (LTC) for adults. In 2019, OECD countries, on average, dedicated 15% of their health spending to long-term care (OECD, 2021, p. 198; Slobbe, Wong, Verheij, van Oers, and Polder, 2017, p.1). By the year 2050, the proportion of individuals aged 80 and older in OECD countries is projected to be as high as 10% of the population (Colombo, Llana-Nozal, Mercier and Tjadens, 2011, p. 3). As the global population ages and due to low fertility, the demand for LTC is projected to grow rapidly in the coming decades (Albuquerque, 2022, p.2; Costa-Font and Courbage, 2015, p. 1).

Previous studies defined LTC as a comprehensive range of services, including social care and health care, catered to individuals who experience a diminished functional capacity, leading to a prolonged dependence on assistance for daily activities (Colombo et al., 2011, p. 4; Albuquerque, 2022, p.1).

LTC can be provided in two settings: residential care and home-based care. Several studies have highlighted that there are various options for residential care, including adult daycare centers, nursing homes, home health agencies, and residential care communities (Gentili, Masiero and Mazzonna, 2017, p.1; Zhang, Zeng, Wang and Fang, 2020, p.2; Katz, 2011, p. 487; Harris-Kojetin, Sengupta, Park-Lee and Valverde, 2013, p. 8). However, there is a shortage of competent long-term care workers who can meet older adults' needs (Stone, 2010, p. 114).

On the other hand, home-based care is administered within the person's own house and could be formal with professionals or informal with family members, relatives, or neighbors (Ozbugday, Turgil and Kose, 2020, p. 1). Informal caregivers play a vital role in providing LTC. They provide a wide range of services, including personal care, such as bathing, dressing, and grooming; meal preparation and assistance with eating; housekeeping and laundry; transportation and errands; emotional support and companionship. Informal caregiving can be an enriching experience. However, it can also be very demanding and stressful. Caregivers often experience physical and emotional exhaustion, financial hardship, and social isolation (National Research Council, 2010, p.122; Wu, Cohen, Cong, Kim and Peng, 2021, p.124)

This study uses data from the Turkish Statistical Institute to assess the relationship between individual and household-level characteristics and informal long-term care. The approach to empirical research adopted for this study is one of the widely used econometric methods for benchmark analysis, Ordinary Least Squares (Angrist and Pischke, 2009). For the first time, the present research explores the association between demographic and socioeconomic variables and informal long-term care for adults in Türkiye. Therefore, this study makes a major contribution to research on LTC by demonstrating its relationship with individual and household-level characteristics.

A number of researchers have shown that informal care for adults is primarily provided by family members, friends, and neighbors, such that women are more likely to provide informal care (Brito and Contreras, 2023, p.21; Stone, Cafferata and Sangl, 1987, p. 617; OECD, 2021, p.262; Henz, 2009, p.369) but may face opportunity costs in terms of forgone earnings (Geyer, Haan, and Korfhage, 2015, p.4; Carmichael, Charles, and Hulme, 2010, p.182; Mudrazija, 2019, p.1004; Sakata, McKenzie, and Kajitani, 2022, p.3762). Hoffmann and Rodrigues (2010) note that informal care is often essential in filling gaps in formal care services. Wolff, Dy, Frick and Kasper (2007, p. 42) found that primary informal caregivers provide frequent and intense assistance, with few supportive services, particularly at the end of life. Furthermore, Naiditch, Triantafillou, Di Santo, Carretero and Durrett (2013, p. 45) highlight the importance of the social network of co-care providers, who informally provide most of the required support, help, and care.

Researchers in Türkiye have not treated informal long-term care for adults in much detail. Much of the research up to now has been descriptive in nature (Ağören, 2017, p. 8; Ayhan, 2014, p. 28; Karakuş, 2018; Özmete and Hussein, 2017). This paper aims to explore the relationship between demographic and socioeconomic factors and informal long-term care for adults. Demographic and socioeconomic factors can play important roles in addressing the issue of informal long-term care for adults. For instance, income level, educational attainment, health status, gender, employment status, and house type can significantly influence an individual's ability to offer unpaid care (i.e., informal care) to an older person who needs help due to old age problems or illness. Furthermore, cultural and societal norms can play a crucial role in shaping obligations regarding unpaid care for the elderly. Cultural values emphasizing respect for elders and filial piety may affect individuals providing unpaid care (Stein, Wemmerus, Ward, Gaines, Freeberg and Jewell, 1998, p.611; Cicirelli, 1998, p. 478; Silverstein, Gans and Yang, 2006, p.1069; Polenick, Seidel, Birditt, Zarit and Fingerman, 2017, p.418; Zarzycki, Morrison, Bei, and Seddon, 2022, p.256; Spann, Vicente, Allard, Hawley, Spreeuwenberg and Witte, 2020, p.706; Zygouri, Cowdell, Ploumis, Gouva, and Mantzoukas, 2021, p.8).

This paper has been divided into five parts. The first part dealt with the introduction and related literature. The second part explains the details of the data we use for the analysis. The third chapter is concerned with the methodology used for this study. Chapter four analyzes the results of our regression analysis. The final chapter will conclude with a discussion.

Data

We utilize the Time Use Survey (TUS) by the Turkish Statistical Institute (TurkStat) conducted between 2014 and 2015 for our analysis. The TurkStat implemented the second wave of the TUS from August 1, 2014, to July 31, 2015, comparable to international time use surveys initiated by EUROSTAT (Turkish Statistical Institute, 2023). The TUS is a nationally representative household survey conducted with 9,073 households and 25,109 individuals aged 10+ in Türkiye, providing rich information on household- and individual-level variables.

The TUS data comprises three questionnaires: individual, household, and diaries. The individual questionnaire and diaries include those aged 10 years or above, and in particular, diaries are separated as weekdays and weekends. The household questionnaire was completed with someone in the household aged 18 or above to provide information about the household.

To examine the determinants of long-term care of adults in Türkiye, we combine two questionnaires: individual and household surveys. The individual survey of the TUS provides rich information on individuals' age, gender, household size (number of people living in the household), employment status, marital status, educational level, income level, and health status. The TUS covers household information, such as residential type, ownership, and number of rooms.

Our dependent variable comes from Part 10, Elderly Care, of the individual questionnaire. The TUS asks individuals, "During the last four months, have you provided unpaid care or assistance to an elderly person who needed help (whether or not a household member or relative) due to old age-related problems or illnesses? (Care for people aged 65 and over)." Participants are asked to respond "Yes" or "No" to this question.

Respondent's education level obtained from the individual survey comprised five groups: Did not finish a school, primary school, primary/secondary or vocational secondary school, high school or vocational high school, and college, faculty, master/doctorate. Furthermore, individuals' marital status consists of four groups: never married, married, divorced, and widow. Individuals are being asked about their employment status: In

the last week, have you worked or had an income-generating job (even if you are a housewife, student, or retired) even for one hour, paid or unpaid, in order to earn an income in kind (goods) or cash (money), which is a “Yes” or “No” question. In addition, the individual income variable has five brackets: 1: 0–1080 Turkish Liras, 2: 1081–1550 Turkish Liras, 3: 1551–2170 Turkish Liras, 4: 2171–3180, and 5: 3181 Turkish Liras and higher. Finally, the general health status of individuals is evaluated by the question “How is your general health?” and the responses range from 1, “very good,” to 5, “very bad.”

When examining long-term care determinants in Türkiye, it is crucial to consider a wide range of variables that can impact the provision of long-term care services. For this purpose, we also include household-level characteristics in our analysis, which we think would explain household and family structure. We obtain information on residential types of individual houses, such as detached houses, twin or row houses, apartments (less than 10 apartments), apartments (10 or more), and others. Besides, we also learn the ownership status of the house that respondents live in, such as owner, tenant, public housing, does not own the house but does not pay rent. Lastly, we use information from the household questionnaire, which asks about the number of rooms (including the living room and excluding the bathroom, toilet, and kitchen) of the house the respondent lives in.

Table 1
Descriptive statistics

	Mean (%)	SD	Min	Max	Observation
Long-term care	0.087	0.281	0	1	9154
Age	38.954	12.099	15	95	9154
Female	0.251	0.434	0	1	9154
Employed	0.977	0.150	0	1	9154
Marital status					
Never married	0.221	0.415	0	1	9154
Married	0.740	0.439	0	1	9154
Divorced	0.027	0.161	0	1	9154
Widow	0.013	0.111	0	1	9154
Education level					
No school	0.045	0.207	0	1	9154
Primary	0.332	0.471	0	1	9154
Primary/secondary or vocational secondary school	0.168	0.374	0	1	9154
High school or vocational high school	0.223	0.416	0	1	9154
College, faculty, master/doctorate	0.232	0.422	0	1	9154
General Health					
Very good	0.161	0.368	0	1	9154
Good	0.635	0.481	0	1	9154
Moderate	0.175	0.380	0	1	9154
Bad	0.027	0.163	0	1	9154
Very bad	0.001	0.039	0	1	9154
Income level (Turkish liras)					
0–1080	0.474	0.499	0	1	9154
1081–1550	0.211	0.408	0	1	9154
1551–2170	0.120	0.325	0	1	9154
2171–3180	0.130	0.336	0	1	9154
3181 and above	0.065	0.247	0	1	9154
House type					
Detached house	0.360	0.480	0	1	9154
twin or row houses	0.024	0.154	0	1	9154
apartments (less than 10 apartments)	0.276	0.447	0	1	9154
apartments (10 or more)	0.338	0.473	0	1	9154
Other	0.001	0.033	0	1	9154
Ownership status					
Owner	0.595	0.491	0	1	9154
Tenant	0.270	0.444	0	1	9154
Public housing	0.014	0.113	0	1	9154
Does not own the house but does not pay rent	0.122	0.327	0	1	9154
Number of rooms	3.550	0.778	1	9	9154

Notes: Long-term care is the dependent variable in our analysis, and taking the value of 1 if the person responds to the question “During the last four months, have you provided unpaid care or assistance to an elderly person who needed help (whether or not a household member, relative or not) due to old age-related problems or illnesses?” Yes, and zero otherwise.

Table 1 illustrates some of the main characteristics of the sample used in our analysis. As can be seen from the table above, about 9% of the sample have provided unpaid care or assistance to an older adult who needed help (whether or not a household member relative, or not) due to old age-related problems or illnesses. While the mean age of our sample is 39, females are 25% of the sample. 74% of those who were interviewed indicated that they were married, and just over 20% of those who responded stated that they were never married. As many as a third of the respondents indicated they have a primary school degree, and just above 20% indicated they have a higher education and more. Approximately 64% of those surveyed reported having good health, and just below 50% of those responding indicated that they are in the bottom section of the income brackets. While just over 35% of the respondents indicated that they live in a detached house, those who stated living in a twin or row house, approximately 3%. 60% of those interviewed indicated owning their house, whereas 27% were tenants.

Method

To investigate the determinants of long-term care in Türkiye, we use the ordinary least squares (OLS) method, which is widely used in the literature, and apply the following model:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \beta_2 Region_r + \beta_3 Survey - year_y + \beta_4 Survey - month_m + e_i, \quad (1)$$

where Y_i is our dependent variable, which takes the value of 1 if the i th individual responded “Yes” to the question “During the last four months, have you provided unpaid care or assistance to an elderly person who needed help (whether or not a household member, relative or not) due to old age-related problems or illnesses?” and 0 otherwise.

X_i comprises control variables such as age, sex, employment status, marital status (in four categories: never married, married, divorced, and widow), educational level (in five categories: did not finish a school, primary school, primary/secondary or vocational secondary school, high school or vocational high school, and college, faculty, master/doctorate), health status (in five categories: very good, good, moderate, bad, very bad), and income level (in five brackets: 0–1080 Turkish Liras, 1081–1550 Turkish Liras, 1551–2170 Turkish Liras, 2171–3180, 3181 Turkish Liras and higher) of respondents. According to Article 39 of Labor Law No. 4857, the minimum wage in Türkiye is designed to control all workers’ economic and social circumstances. The minimum wage is typically determined in compliance with this law’s rules annually or every six months. The Minimum Wage Determination Commission set the minimum wage that would be in place from January 1, 2014, to June 30, 2014, which is a gross wage of 1,071.00 TL and a net wage of 846 TL. The minimum salary from July 2014 to December 2014 was 1,134.00 TL (gross) and 891.03 TL (net). Then again the commission issued the minimum wage, which was to be in effect from January 1, 2015 to June 30, 2015, which is a gross salary of 1,201.50 TL and a net wage of 949.07 TL. The minimum salary was 1,273.50 TL (gross) and 1,000.54 TL (net) for the calendar year ending December 31, 2015. In brief, the average net salary for 2014 is roughly 868.52 TL, while the average net minimum salary for 2015 is roughly 974.81 TL, which coincides with our income variable’s first category.

In equation (1), $Region_r$ stands for 12-region (NUTS1-level) specific fixed effects, $Survey - year_y$ for survey-year fixed effects, and $Survey - month_m$ for survey-month fixed effects. Region-fixed effects will capture significant time-invariant variation across 12 regions in the dependent variable, long-term care. We cluster standard errors at the household level.

Results

Regression analysis was used to predict the relationship between whether a person offers unpaid care or assistance to an older adult and a wide range of control variables such as individuals' age, sex, marital status, education, and health status. The results obtained from the preliminary analysis of these demographic and socioeconomic variables on unpaid long-term care assistance were presented in Table 2 by applying three separate models. Column 1 in Table 2 shows the correlational analysis for these variables, including only the demographic and socioeconomic variables. Column 2 in Table 2 included 12 region fixed effects, and column 3 included survey-year and survey-month fixed effects in our regression analysis. It is apparent from this table that as people age, they are more likely to offer unpaid care or assistance to an older adult who needs help (which we will call LTC from hereon). A closer inspection of the table shows that compared with men, female individuals tend to provide more LTC, supporting previous research into this area which links female and long-term care (Stone et al., 1987, p. 4). There was a significant positive correlation between married people and LTC; in other words, in contrast to never-married individuals, married respondents tend to be more pro-LTC.

Further analysis shows that higher educated people are likelier than those with no school degree to perform LTC. As for general health relations with the LTC, in contrast to those with very good health, those with very bad health conditions are less likely to provide unpaid care or assistance to the elderly. What is striking about the results in this table is that the income level of individuals is not associated with LTC, which is a rather surprising outcome. It is worth noting that there was no correlation between the house type of respondents and LTC. Interestingly, the ownership status of the house and the number of rooms are not always correlated with LTC.

Table 2
Results for Long-Term Care Determinants

	(1)	(2)	(3)
Age	0.002*** (0.000)	0.002*** (0.000)	0.002*** (0.000)
Female	0.012* (0.007)	0.013* (0.007)	0.013* (0.007)
Employed	-0.005 (0.024)	-0.006 (0.023)	-0.006 (0.023)
Marital status			
Never married	Ref.	Ref.	Ref.
Married	0.029*** (0.009)	0.023*** (0.009)	0.023*** (0.009)
Divorced	0.029 (0.026)	0.022 (0.025)	0.022 (0.025)
Widow	-0.019 (0.027)	-0.024 (0.027)	-0.025 (0.027)
Education level			
No school	Ref.	Ref.	Ref.
Primary	0.060*** (0.013)	0.051*** (0.013)	0.052*** (0.013)
Primary/secondary or vocational secondary school	0.058*** (0.014)	0.050*** (0.014)	0.051*** (0.014)
High school or vocational high school	0.065*** (0.015)	0.058*** (0.015)	0.058*** (0.015)
College, faculty, master/doctorate	0.066*** (0.016)	0.053*** (0.016)	0.053*** (0.016)
General Health			
Very good	Ref.	Ref.	Ref.
Good	0.010 (0.008)	0.005 (0.008)	0.003 (0.008)
Moderate	0.028** (0.012)	0.022* (0.012)	0.020* (0.012)
Bad	0.028 (0.021)	0.022 (0.021)	0.019 (0.021)
Very bad	-0.070*** (0.013)	-0.070*** (0.020)	-0.069*** (0.021)
Income level (Turkish Lira)			
0-1080	Ref.	Ref.	Ref.
1081-1550	-0.016** (0.008)	-0.013 (0.008)	-0.012 (0.008)
1551-2170	0.001 (0.011)	0.003 (0.011)	0.004 (0.011)
2171-3180	0.003 (0.012)	0.007 (0.012)	0.008 (0.012)
3181 and above	0.019 (0.017)	0.024 (0.017)	0.025 (0.017)
House type			
Detached house	Ref.	Ref.	Ref.
twin or row houses	-0.002 (0.025)	0.008 (0.025)	0.011 (0.025)
apartments (less than 10 apartments)	-0.016* (0.009)	-0.008 (0.009)	-0.008 (0.010)
apartments (10 or more)	-0.004 (0.009)	-0.009 (0.010)	-0.008 (0.010)
Other	0.224 (0.139)	0.213* (0.129)	0.208 (0.127)
Ownership status			
Owner	Ref.	Ref.	Ref.
Tenant	-0.005 (0.008)	-0.006 (0.008)	-0.007 (0.008)
Public housing	-0.000 (0.032)	-0.010 (0.032)	-0.005 (0.031)
Does not own the house but does not pay rent	0.023* (0.012)	0.019 (0.012)	0.018 (0.012)
Number of rooms	0.007 (0.004)	0.005 (0.004)	0.006 (0.004)
12 region fixed effects	-	+	+
Survey year fixed effects	-	-	+
Survey month fixed effects	-	-	+
R-squared	0.020	0.041	0.042
N	9154	9154	9154

Notes: Standard errors in parentheses are clustered at the household level. * $p < .1$, ** $p < .05$, *** $p < .01$. Regressions are weighted using individual weights given in the survey.

This section of the paper is concerned with the heterogeneous analysis, where we examine LTC determinants by respondents' sex, such as female and male. Costa-font, Courbage and Swartz (2015, p.51) argue that some OECD countries, such as Türkiye and Mexico, provide LTC widely in the form of informal care by families, which means that primarily females will take care of the elderly when the need arises. However, Ozbugday and Tirgil (2021, p. 62) indicate that female labor force participation rates have increased in Türkiye since the 2000s, which may affect the equilibrium in the LTC market. Hence, we also investigate whether the LTC determinants change based on the respondents' sex. Table 3 below illustrates the determinants of LTC concerning individuals' sex. While column 1 in Table 3 reports the results for female individuals, column 2 shows the results for men. For both sexes, age is a significant positive factor in determining LTC. Married male respondents indicate they are more likely to offer LTC to an older adult when needed than never-married male individuals. On the other hand, married women individuals do not seem to offer more LTC compared with female people who are never married.

Furthermore, education for male respondents seems to be a significant positive determinant for LTC. Similarly, education is a positive and significant factor for female respondents, albeit lacking strong statistical significance. It is difficult to explain this result, but it might be related to increasing female labor force participation. Those with very bad health status tend to provide less LTC for both sex groups. Turning now to the insignificant results for both groups, we observe that income level, house type, and ownership status do not appear to be a determinant of LTC for these subsamples we analyze in Türkiye.

Table 3
Heterogenous Results for Long-Term Care Determinants

	(1) Female	(2) Male
Age	0.003*** (0.001)	0.002*** (0.000)
Employed	0.020 (0.027)	-0.028 (0.032)
Marital status		
Never married	Ref.	Ref.
Married	-0.004 (0.021)	0.032*** (0.008)
Divorced	-0.026 (0.039)	0.047 (0.035)
Widow	-0.052 (0.042)	-0.028 (0.040)
Education level		
No school	Ref.	Ref.
Primary	0.073*** (0.026)	0.051*** (0.014)
Primary/secondary or vocational secondary school	0.055 ⁺ (0.029)	0.054*** (0.016)
High school or vocational high school	0.054 ⁺ (0.030)	0.064*** (0.016)
College, faculty, master/doctorate	0.053 (0.032)	0.061*** (0.018)
General Health		
Very good	Ref.	Ref.
Good	0.002 (0.016)	0.002 (0.009)
Moderate	-0.018 (0.022)	0.028** (0.013)
Bad	0.083 (0.057)	-0.001 (0.022)
Very bad	-0.072 ⁺ (0.031)	-0.067 ⁺ (0.032)
Income level (Turkish Lira)		
0-1080	Ref.	Ref.
1081-1550	-0.017 (0.017)	-0.008 (0.009)
1551-2170	-0.007 (0.022)	0.006 (0.012)
2171-3180	-0.019 (0.023)	0.016 (0.014)
3181 and above	0.014 (0.036)	0.028 (0.018)
House Type		
Detached house	Ref.	Ref.
Twin or row houses	0.022 (0.047)	0.005 (0.024)
Apartments (less than 10 apartments)	-0.023 (0.019)	-0.007 (0.010)
Apartments (10 or more)	-0.012 (0.019)	-0.009 (0.010)
Other	0.017 (0.028)	0.244 ⁺ (0.140)
Ownership Status		
Owner	Ref.	Ref.
Tenant	0.011 (0.015)	-0.014 (0.008)
Public housing	0.046 (0.066)	-0.015 (0.028)
Does not own the house but does not pay rent	0.004 (0.021)	0.021 (0.013)
Number of rooms	0.009 (0.008)	0.006 (0.005)
12 region fixed effects	+	+
Survey year fixed effects	+	+
Survey month fixed effects	+	+
R-squared	0.059	0.045
N	2300	6854

Notes: Standard errors in parentheses are clustered at the household level. ⁺ $p < .1$, ^{**} $p < .05$, ^{***} $p < .01$. Regressions are weighted using individual weights given in the survey.

Taken together, these results suggest that there is a significant and positive association between a wide range of variables such as age, being female (albeit less precise estimates), being married, more education, and better health and long-term care for the elderly. These results also suggest that there is no evidence that the income level of individuals, house type and ownership status of the house, number of rooms, and employment status are significant factors for determining LTC.

Discussion

The percentage of people 65 aged and older has increased over the last few decades in all OECD countries, going from less than 9% in 1960 to more than 17% in 2019. Declining fertility rates and increased life expectancy are two factors driving this trend, causing an increase in the proportion of older people in the population across all OECD countries. Over 232 million people in the 38 OECD member nations were 65 or older in 2019, with over 62 million at least 80 years old (OECD, 2021, p.250).

There is a growing body of literature that recognizes the importance of aging and long-term care. A notable outcome of rapid population aging is the decline in the prospective labor pool within the economy, even in the face of continued efforts by nations to extend the working lives of their citizens. In reviewing the literature, there have been few attempts to investigate the association between demographic and socioeconomic factors and informal long-term care for adults in Türkiye.

The present study was designed to determine how individual- and household-level characteristics affect informal long-term care. The most obvious finding to emerge from the analysis is that women are more likely to offer informal LTC than men (Grigoryeva, 2017, p.129; Navaie-Waliser, Spriggs and Feldman, 2002, p. 1255), albeit less precise estimates. It is encouraging to compare this outcome with that reported by International Labour Organization (ILO) (2022), which indicated that women are disproportionately responsible for caring for the elderly, which affects their ability to work. Our finding also aligns with the recent research report “Caregiving in the U.S. 2020,” indicating that men comprise 39% of caretakers, compared to women, who comprise 61% of caregivers (AARP, 2020).

Another significant finding is that married people, specifically married men, are more likely to bear responsibility for informal care service provision. This finding is contrary to previous studies, which have suggested no significant relationship between marital status and long-term care for parents. For instance, Grigoryeva (2017) suggests that their marital status is not significantly associated with parental care for sons and daughters regarding absolute hours of care. However, married daughters are more likely to care for their parents concerning a standardized share of care. In the meantime, in contrast to sons’ caregiving, married daughters tend to be more elastic based on individual and parental characteristics and available resources.

LTC systems vary globally in various crucial aspects, such as provision, access to care, coverage, and funding methods. Potential long-term care needs pose one of the most significant economic risks for older individuals and their adult children. As family structures shift towards single-generation households and female employment rises, the ability to provide informal long-term care for family members decreases. A key policy priority should, therefore, be to plan for the long-term care of adults to be more accessible and offered in their preferred places, either in their homes or LTC institutions. Otherwise, families may be forced to take time off from work (Zuchandke, Reddemann, Krummacker and Von Der Schulenburg, 2010, p. 639).

Another important practical implication is that Türkiye needs to take steps to address the challenges of informal caregiving. These steps include expanding the availability of formal LTC services, reducing the cost of formal LTC services, providing training and support to informal caregivers, and raising awareness of the importance of informal caregiving. These efforts will ensure that Türkiye can continue to rely on informal care to provide LTC for their elderly.

It is not the task of this paper to examine the causal relationship between demographic and socioeconomic variables and informal long-term care for adults. Therefore, establishing causality is beyond the scope of this study. Notwithstanding limitations, the findings reported here shed new light on informal long-term care for adults in Türkiye.

References

- American Association of Retired Persons, National Alliance for Caregiving. (2020). *Caregiving in the U.S. 2020*. Washington, DC, USA: AARP and National Alliance for Caregiving
- Albuquerque, P. C. (2022). Met or unmet need for long-term care: Formal and informal care in southern Europe. *The Journal of the Economics of Ageing*, 23, 100409. <https://doi.org/10.1016/j.jeoa.2022.100409>
- Angrist, J. D. and Pischke, J. S. (2008). Mostly harmless econometrics: An empiricist's companion. *Princeton University Press*. Retrieved from <https://scholar.harvard.edu/yeshen/publications/mostly-harmless-econometrics-empiricists-companion>
- Ağören, V. (2017). Bakım sigortası ve Türkiye için model önerisi. *Sosyal Güvence*, (12), 1-26. <https://doi.org/10.21441/sguz.2017.57>
- Ayhan, B. (2014). *Uzun süreli bakım sistemleri ve finansman yöntemleri: Türkiye açısından değerlendirmeler in T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü* (Specialty Thesis). Retrieved from https://www.aile.gov.tr/media/2635/burcu_ayhan.pdf
- Addati, L., Cattaneo, U. and Pozzon, E. (2022). *Care at work: Investing in care leave and services for a more gender equal world of work*. Geneva, Switzerland: ILO Publications. Retrieved from: https://www.ilo.org/global/topics/care-economy/WCMS_838653/lang--en/index.htm
- Brito, E., and Contreras, D. (2023). *The Caregiving Penalty: Caring for Sick Parents and the Gender Pay Gap* (Unpublished Ph.d. Thesis). Brown University, Providence, Rhode Island, USA.
- Carmichael, F., Charles, S. and Hulme, C. (2010). Who will care? Employment participation and willingness to supply informal care. *Journal of health economics*, 29(1), 182-190. doi: 10.1016/j.jhealeco.2009.11.003
- Cicirelli, V. G. (1988). A measure of filial anxiety regarding anticipated care of elderly parents. *Gerontologist*, 28(4), 478-482. <https://doi.org/10.1093/geront/28.4.478>
- Colombo, F., Llana-Nozal, A., Mercier, J. and Tjadens, F. (2011). *Help Wanted? Providing and Paying for Long-Term Care*. OECD Health Policy Studies. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264097759-en>
- Costa-font, J., Courbage, C. and Swartz, K. (2015). Financing long-term care: ex-ante, ex-post, or both?. *Health Economics*, 24, 45-57. <https://doi.org/10.1002/heec.3152>

- Gentili, E., Masiero, G. and Mazzonna, F. (2017). The role of culture in long-term care arrangement decisions. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 143, 186-200. doi: 10.1016/j.jebo.2017.09.007
- Geyer, J., Haan, P. and Korfhage, T. (2015). Indirect fiscal effects of long-term care insurance. *SSRN Electronic Journal*, 38(3), 393-415. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2706578>
- Grigoryeva, A. (2017). Own gender, sibling's gender, parent's gender: The division of elderly parent care among adult children. *American Sociological Review*, 82(1), 116-146. doi: 10.1177/0003122416686521
- Harris-Kojetin, L. D., Sengupta, M., Park-Lee, E. and Valverde, R. (2013). *Long-term care services in the United States: 2013 overview*. National Center for Health Statistics. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26158640/>
- Henz, U. (2009). Couples' provision of informal care for parents and parents-in-law: far from sharing equally?. *Ageing & Society*, 29(3), 369-395. Retrieved from <https://www.cambridge.org/core/journals/ageing-and-society/article/abs/couples-provision-of-informal-care-for-parents-and-parentsinlaw-far-from-sharing-equally/5798A773A494838BB29448BDA6A7C601>
- Informal carers: who take care of them? (2010, April). *European centre for social welfare policy and research in Vienna*. (Policy Brief). Vienna, Austria: Hoffmann F. and Rodrigues, R.
- Karakuş, B. (2018). *Türkiye'de yaşlılara yönelik hizmetler, kurumsal yaşlı bakımı ve kurumsal yaşlı bakımında illerin durumu*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Katz, P. R. (2011). An international perspective on long-term care: focus on nursing homes. *Journal of the American Medical Directors Association*, 12(7), 487-492. <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2011.01.017>
- Kim, E.-Y. and Kim, C. (2004). Who wants to enter a long-term care facility in a rapidly aging non-western society? attitudes of older koreans toward long-term care facilities. *Journal of the American Geriatrics Society*, 52(12), 2114-2119. <https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.2004.52574.x>
- Kim, H. B. and Lim, W. (2015). Long-term care insurance, informal care, and medical expenditures. *Journal of Public Economics*, 125, 128-142. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2014.12.004>
- Mudrazija, S. (2019). Work-related opportunity costs of providing unpaid family care in 2013 and 2050. *Health Affairs*, 38(6), 1003-1010. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2019.00008>
- Naiditch, M., Triantafillou, J., Di Santo, P., Carretero, S. and Durrett, E. H. (2013). User perspectives in long-term care and the role of informal carers. *Long-term care in Europe: Improving policy and practice*, 45-80. Retrieved from <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC78824>
- National Research Council. (2010). *The role of human factors in home health care: Workshop summary*. The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/12927>

- Navaie-Waliser, M., Spriggs, A. and Feldman, P. H. (2002). Informal caregiving: differential experiences by gender. *Medical care*, 1249-1259. doi: 10.1097/01.MLR.0000036408.76220.1F
- OECD. (2021). *Health at a Glance 2021*. OECD Indicators, Paris, France: OECD Publishing. Retrieved from: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-2021_ae3016b9-en
- Ozbugday, F. C. and Tirgil, A. (2021). *The future of long-term care in developing countries: Insights from Turkey*. Pablo Villabos Dintrans (Ed.), In *The Future of Long-Term Care* (p. 25-71). New York: Nova Science Publishers. Retrieved from: <https://novapublishers.com/shop/the-future-of-long-term-care/>
- Ozbugday, F. C., Tirgil, A. and Kose, E. G. (2020). Efficiency changes in long-term care in OECD countries: A non-parametric Malmquist Index approach. *Socioeconomic Planning Sciences*, 70, 100733. doi:10.1016/j.seps.2019.100733
- Özmete, E. and Hussein, S. (2017). *Türkiye’de yaşlı bakım hizmetleri raporu: Avrupa’dan en iyi uygulama örnekleri ve Türkiye için bir model tasarımı*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Polenick, C. A., Seidel, A. J., Birditt, K. S., Zarit, S. H. and Fingerman, K. L. (2017). Filial obligation and marital satisfaction in middle-aged couples. *Gerontologist*, 57(3), 417-428. <https://doi.org/10.1093/geront/gnv138>
- Sakata, K., McKenzie, C. and Kajitani, S. (2022). Informal care and savings. *Applied Economics*, 54(33), 3762-3776. <https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1980489>
- Silverstein, M., Gans, D. and Yang, F. M. (2006). Intergenerational support to aging parents: The role of norms and needs. *Journal of Family Issues*, 27(8), 1068-1084. <https://doi.org/10.1177/0192513X06288120>
- Spann, A., Vicente, J., Allard, C., Hawley, M., Spreuwenberg, M., and de Witte, L. (2020). Challenges of combining work and unpaid care, and solutions: A scoping review. *Health & Social Care in the Community*, 28(3), 699-715. doi: 10.1111/hsc.12912
- Stone, R., Cafferata, G. L. and Sangl, J. (1987). Caregivers of the frail elderly: A national profile. *The Gerontologist*, 27(5), 616-626. <https://doi.org/10.1093/geront/27.5.616>
- Slobbe, L. C. J., Wong, A., Verheij, R. A., van Oers, H. A. M. and Polder, J. J. (2017). Determinants of first-time utilization of long-term care services in the Netherlands: an observational record linkage study. *BMC Health Services Research*, 17(1). doi:10.1186/s12913-017-2570-z
- Stein, C. H., Wemmerus, V. A., Ward, M., Gaines, M. E., Freeberg, A. L. and Jewell, T. C. (1998). "Because they're my parents": An intergenerational study of felt obligation and parental caregiving. *Journal of Marriage and the Family*, 60(3), 611-622. <https://doi.org/10.2307/353532>
- Stone, R. and Harahan, M. F. (2010). Improving the long-term care workforce serving older adults. *Health Affairs*, 29(1), 109-115. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2009.0554>

- Turkish Statistical Institute. (2014-2015). Time use survey microdata set. Retrieved from: <https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/zaman-kullanimi-arastirmasi.pdf>
- Wolff, J. L., Dy, S. M., Frick, K. D. and Kasper, J. D. (2007). End-of-life care: findings from a national survey of informal caregivers. *Archives of Internal Medicine*, 167(1), 40-46. <https://doi.org/10.1001/archinte.167.1.40>
- Wu, B., Cohen, M. A., Cong, Z., Kim, K. and Peng, C. (2021). Improving care for older adults in China: Development of long-term care policy and system. *Research on Aging*, 43(3-4), 123-126. <https://doi.org/10.1177/0164027521990829>
- Yang, Z., Norton, E. C. and Stearns, S. C. (2003). Longevity and health care expenditures: the real reasons older people spend more. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 58(1), 2–10. <https://doi.org/10.1093/geronb/58.1.S2>
- Zarzycki, M., Morrison, V., Bei, E. and Seddon, D. (2023). Cultural and societal motivations for being informal caregivers: A qualitative systematic review and meta-synthesis. *Health Psychology Review*, 17(2), 247-276. <https://doi.org/10.1080/17437199.2022.2032259>
- Zhang, L., Zeng, Y., Wang, L. and Fang, Y. (2020). Urban–rural differences in long-term care service status and needs among home-based elderly people in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1701. doi: 10.3390/ijerph17051701
- Zuchandke, A., Reddemann, S., Krummacker, S. and von der Schulenburg, J.-M. G. (2010). Impact of the introduction of the social long-term care insurance in Germany on financial security assessment in case of long-term care need. *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice*, 35(4), 626–643. <https://doi.org/10.1057/gpp.2010.26>
- Zygouri, I., Cowdell, F., Ploumis, A., Gouva, M. and Mantzoukas, S. (2021). Gendered experiences of providing informal care for older people: a systematic review and thematic synthesis. *BMC Health Services Research*, 21, 1-15. doi: 10.1186/s12913-021-06736-2

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışmada, Türkiye’de demografik ve sosyoekonomik faktörler ile yetişkinlere yönelik kayıt dışı uzun süreli bakım arasındaki ilişkiyi incelemek araştırmanın ana konusudur. Bu doğrultuda Türkiye İstatistik Kurumunun ulusal düzeyde temsili bir mikro veri seti olan Zaman Kullanımı Anketi’ni kullanarak Türkiye’de kapsamlı bir demografik ve sosyoekonomik değişkenler yelpazesi ile kayıt dışı uzun süreli bakım verme arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmayla Türkiye’deki yetişkinlerin demografik ve sosyoekonomik değişkenleri ile kayıt dışı uzun süreli bakım arasındaki ilişki ilk kez incelenmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, uzun süreli bakımın bireysel ve hanehalkı düzeyindeki özelliklerle ilişkisini ortaya koyarak uzun süreli bakım araştırmalarına önemli bir katkı sağlamaktadır. Çalışmanın bulgularının sağlık ve sosyal hizmetlere yatırım yapmak ve işgücüne katılımı teşvik etmek amacıyla politikalar geliştirmek gibi gelecekteki uygulamalar için önemli politika çıkarımlarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tasarım ve Yöntem

Bu çalışma için benimsenen ampirik araştırma yaklaşımı, kıyaslama analizi için yaygın olarak kullanılan ekonometrik yöntemlerden biri olan Sıradan En Küçük Kareler’dir. Analizimizde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2014-2015 yılları arasında hazırlanan Zaman Kullanım Anketi kullanılmıştır. Türkiye’de uzun dönemli bakımın belirleyicilerini araştırmak için literatürde yaygın olarak kullanılan sıradan en küçük kareler (OLS) yöntemi ~~araştırmada~~ kullanılmıştır.

EUROSTAT tarafından başlatılan ve uluslararası karşılaştırılabilir nitelikte olan Zaman Kullanım Araştırması’nın, TÜİK tarafından 1 Ağustos 2014 ve 31 Temmuz 2015 döneminde ikinci uygulaması gerçekleştirilmiştir. Zaman kullanım anketi (ZKA), Türkiye’de 9.073 hanede ve 10 yaş ve üzeri 25.109 birey ile gerçekleştirilen, hane ve birey düzeyindeki değişkenler hakkında zengin bilgi sağlayan, ulusal düzeyde temsili bir hane halkı araştırmasıdır. ZKA üç soru kâğıdı kullanmaktadır. Bunlar hanehalkı soru kâğıdı, fert soru kâğıdı ve haftaiçi ve haftasonu olarak ayrılan günlüklerdir. Hanehalkı ve fert soru kâğıtları 10 yaş ve daha yukarı yaştaki fertleri kapsamaktadır. Hanehalkı soru kâğıdı 18 ve üzeri yaştaki bir fert ile görüşülerek doldurulmuştur.

Çalışmada Türkiye’de yetişkinlerin uzun süreli bakımının belirleyicilerini incelemek için fert ve hanehalkı anketleri birleştirilmiştir. ZKA’nın bireyler üzerine anketi bireylerin yaşı, cinsiyeti, hanehalkı büyüklüğü (hanede yaşayan kişi sayısı), istihdam durumu, medeni durumu, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve sağlık durumu hakkında zengin bilgi sağlamaktadır. Aynı zamanda konut tipi, mülkiyeti ve oda sayısı gibi hanehalkı bilgilerini de kapsamaktadır.

Bağımlı değişkenimiz bireysel anketin Yaşlı Bakımı başlıklı 10. Bölümünden gelmektedir. ZKA bireylere şu soruyu yöneltmektedir: "Son dört ay içinde, yaşlılığa bağlı sorunlar veya hastalıklar nedeniyle yardıma ihtiyacı olan yaşlı bir kişiye (hanehalkı üyesi veya akrabası olsun olmasın) ücretsiz bakım veya yardım sağladınız mı? (65 yaş ve üzeri kişiler için bakım)." Katılımcılardan bu soruya "Evet" veya "Hayır" şeklinde yanıt vermeleri istenmektedir.

Katılımcıların bireysel anketten elde edilen eğitim düzeyi beş grup, bireylerin medeni durumları da dört gruptan oluşmaktadır. Ayrıca bireylere çalışma durumu sorulmaktadır. Bireysel gelir değişkeninin beş dilimi bulunmaktadır. Son olarak, bireylerin genel sağlık durumu "Genel sağlığınız nasıl?" sorusu ile değerlendirilmektedir.

Çalışmamızda uzun süreli bakım hizmetlerinin sağlanmasını etkileyebilecek değişkenleri göz önünde bulundurmak amacıyla hanehalkı ve aile yapısını açıklayacağını düşündüğümüz hanehalkı düzeyindeki bireysel evlerin konut tipleri, mülkiyeti gibi özellikleri ve hanehalkı anketinde yer alan ve katılımcının yaşadığı evin oda sayısını soran bilgiler analizimize dahil edilmiştir.

Bulgular

Demografik ve sosyoekonomik değişkenlerin ücretsiz uzun süreli bakım yardımı üzerindeki ön analizinden elde edilen bulgulara göre insanların yaşı ilerledikçe yardıma ihtiyacı olan yaşlı bir kişiye ücretsiz bakım ya da yardım sunma olasılıkları artmaktadır. Kadın bireylerin erkeklere kıyasla daha fazla uzun süreli bakım sağlama eğiliminde olduğu görülmektedir. Evli kişiler ile uzun süreli bakım arasında anlamlı bir pozitif korelasyon vardır.

Daha ileri analizler yüksek eğitilmiş kişilerin, okul mezunu olmayanlara kıyasla uzun süreli bakımda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Genel sağlık durumunun uzun süreli bakım ile ilişkisine gelince, sağlık durumu çok iyi olanların aksine, sağlık durumu çok kötü olanların yaşlılara ücretsiz bakım veya yardım sağlama olasılığı daha düşüktür. Sonuçlarla ilgili en dikkat çekici olan bireylerin gelir düzeyinin uzun süreli bakım ile ilişkili olmamasıdır. Katılımcıların ev tipi ile uzun süreli bakım arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını da belirtmek gerekir. İlginçtir ki evin mülkiyet durumu ve oda sayısı uzun süreli bakım ile ilişkili gözükmemektedir.

Uzun süreli bakımın belirleyicilerinin katılımcıların cinsiyetine göre incelenmesi sonucunda her iki cinsiyet için de yaşın, uzun süreli bakımı belirlemede önemli bir pozitif faktör olduğuna ulaşılmıştır. Evli erkek katılımcıların, hiç evlenmemiş erkek bireylere kıyasla ihtiyaç duyduklarında yaşlı bir kişiye ücretsiz bakım hizmeti sunma olasılıklarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Evli kadın bireyler, hiç evlenmemiş kadın bireylerle karşılaştırıldığında, ücretsiz bakım hizmeti ile ilişkili görünmemektedir. Ayrıca, erkek katılımcılar için eğitim, uzun süreli bakım için önemli bir pozitif belirleyici gibi görünmektedir. Benzer şekilde, eğitim kadın katılımcılar için de pozitif ve anlamlı (daha az kesin tahmin) bir faktördür. Sağlık durumu çok kötü olanlar her iki cinsiyet grubu için de daha az uzun süreli bakım sağlama eğilimindedir. Türkiye'de analiz ettiğimiz örneklem için gelir düzeyi, ev tipi ve mülkiyet durumunun ücretsiz bakım veya yardım ile ilişkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar birlikte ele alındığında, ileri yaşta olmak, kadın olmak, evli olmak, daha fazla eğitim ve daha iyi sağlık gibi çok çeşitli değişkenler ile yaşlılar için uzun süreli bakım arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar aynı zamanda bireylerin gelir düzeyinin, konut tipinin ve konutun mülkiyet durumunun, oda sayısının ve çalışma durumunun uzun süreli bakımı belirlemede önemli faktörler olduğuna dair bir kanıt olmadığını göstermektedir.

Sınırlılıklar

Demografik ve sosyoekonomik değişkenler ile yetişkinler için kayıt dışı uzun süreli bakım arasındaki nedensel ilişkiyi incelemek bu çalışmanın kapsamı içerisinde değildir. Bu kısıta rağmen, burada rapor edilen bulgular Türkiye'de yetişkinlere yönelik kayıt dışı uzun süreli bakıma yeni bir ışık tutmaktadır.

Öneriler

Uzun dönemli bakım sistemleri; tedarik, bakıma erişim, kapsam ve finansman yöntemleri gibi çeşitli önemli açılardan küresel olarak farklılık göstermektedir. Potansiyel uzun süreli bakım ihtiyaçları, yaşlı bireyler ve onların yetişkin çocukları için en önemli ekonomik risklerden birini oluşturmaktadır. Aile yapıları tek nesilli

hanelere doğru kaydıkça ve kadın istihdamı arttıkça, aile üyeleri için kayıt dışı uzun süreli bakım sağlama olanağı azalmaktadır. Bu nedenle temel politika önceliği, yetişkinlerin uzun vadeli bakımının daha erişilebilir olmasını ve evlerinde ya da uzun süreli bakım kurumlarında tercih ettikleri yerlerde sunulmasını planlamak olmalıdır.

Uygulamaya yönelik bir diğer önemli çıkarım ise Türkiye'de kayıt dışı bakım hizmetlerinin zorluklarını ele almak için adımlar atılması gerektiğidir. Bu adımlar şunları içermektedir: resmî uzun süreli bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, resmî uzun süreli bakım hizmetlerinin maliyetinin düşürülmesi, kayıt dışı bakıcılara eğitim ve destek sağlanması ve kayıt dışı bakıcılığın önemi konusunda farkındalığın artırılması. Bu adımlar, Türkiye'nin yaşlılarına bakım hizmeti sağlamak için kayıt dışı bakıma güvenmeye devam edebilmesini sağlayacaktır.

Özgün Değer

Bu araştırmada, Türkiye'deki yetişkinler için demografik ve sosyoekonomik değişkenler ile kayıt dışı uzun süreli bakım arasındaki ilişki ilk kez incelenmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, uzun süreli bakımın bireysel ve hanehalkı düzeyindeki özelliklerle ilişkisini ortaya koyarak uzun süreli bakım araştırmalarına önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye'de uzun süreli bakımın belirleyicilerini incelerken, uzun süreli bakım hizmetlerinin sunumunu etkileyebilecek çok çeşitli değişkenleri dikkate almak çok önemlidir. Bu amaçla, hanehalkı ve aile yapısını açıklayacağını düşündüğümüz hanehalkı düzeyindeki özellikler de analize dahil edilmiştir. Çalışmanın bulgularının, sağlık ve sosyal hizmetlere yatırım yapmak ve işgücüne katılımı teşvik etmek amacıyla politikalar geliştirmek gibi gelecekteki uygulamalar için önemli politika çıkarımlarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmacı Katkısı: Abdullah TİRGİL (%70), Dilruba VİDİNEL (%30).

Examination of Provinces in Türkiye about Sectoral Employment Share by Cluster Analysis ¹

Banu BİTGEN SUNGUR ² - Fatma Selen MADENOĞLU ³

Submitted by: 17.09.2023

Accepted by: 13.02.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The significance of regional dynamics in the process of economic development and regional development has increased as a result of significant factors like competitiveness, human resource development, and observation of the global market. In this study, mathematical programming-based cluster analysis has been conducted to group the regions in Türkiye according to sectoral employment rates. A mixed integer mathematical model is presented that maximizes the smallest of the out-of-cluster distances while minimizing the largest within-cluster distance. Level 2- 26 sub-regions in Türkiye are clustered according to sectoral employment data for 2021 and 2022. As a result, two clusters were obtained for both years in our country according to employment status by gender on a sectoral basis. One of these clusters is where the employment rate of the agricultural sector is higher than other sectors, and the other is where the employment rate of the industrial and service sectors is higher. When the 2021 and 2022 clusters are compared, in total, TR22, TR32, TR33, TRC3; in men, TR21, TR22, TR32, TR52, TR81; In women, it was observed that TRC1 regions were assigned to different clusters. By implementing a successful employment policy as human resource development across the national government, it will be possible to ensure the balanced growth of provinces located in Türkiye's various geographical areas.

Keywords: Employment Rate, Sectoral Employment Share, Clustering Analysis, Mathematical Programming, Karma Tamsayılı Doğrusal Programlama

Citation: Bitgen Sungur, B. ve Madenoğlu, F. S. (2024). Examination of provinces in Türkiye about sectoral employment share by cluster analysis. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 347-366.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Erciyes University, Faculty of Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, bitgenb@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0233-4317

³ Abdullah Gül University, Faculty of Managerial Sciences, Department of Business Administration, selen.madenoglu@agu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5577-4471

Türkiye'de İllerin Sektörel İstihdam Payının Kümeleme Analizi ile İncelenmesi

Banu BİTGEN SUNGUR⁴ - Fatma Selen MADENOĞLU⁵

Başvuru Tarihi: 17.09.2023

Kabul Tarihi: 13.02.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Ekonomik kalkınma ve bölgesel kalkınma sürecinde bölgesel dinamiklerin önemi; rekabet gücü, insan kaynağı gelişimi ve küresel pazarın gözlemlenmesi gibi önemli faktörlerin bir sonucu olarak artmıştır. Bu çalışmada, sektörel istihdam oranlarına göre Türkiye'deki bölgeleri gruplayabilmek için matematiksel programlama tabanlı kümeleme analizi yapılmıştır. Küme içi uzaklığın en büyüğünü minimize ederken küme dışı uzaklıkların en küçüğünü maksimize eden karma tamsayılı bir matematiksel model sunulmuştur. Türkiye'deki 26 Düzey 2 bölgesi, 2021 ve 2022 yılları sektörel istihdam verilerine göre kümelendirilmiştir. Sonuç olarak ülkemizde sektörel bazda cinsiyete göre istihdam durumuna göre her iki yıl için de iki küme elde edilmiştir. Bunlardan biri tarım sektörünün istihdam oranının diğer sektörlerle göre daha yüksek olduğu diğeri ise sanayi ve hizmet sektörleri istihdam oranının daha yüksek olduğu kümelerdir. 2021 yılı ve 2022 yılı kümeleri karşılaştırıldığında toplamda, TR22, TR32, TR33, TRC3; erkeklerde, TR21, TR22, TR32, TR52, TR81; kadınlarda ise TRC1 bölgelerinin farklı kümelere atandığı görülmüştür. Ulusal hükümet genelinde başarılı bir istihdam politikasının, insan kaynaklarının geliştirilmesinin uygulanmasıyla, Türkiye'nin çeşitli coğrafi bölgelerinde yer alan illerin dengeli büyümesinin sağlanması mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam Oranı, Sektörel İstihdam Payı, Kümeleme Analizi, Matematiksel Programlama, Mixed Integer Linear Programming

⁴ Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, bitgenb@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0233-4317

⁵ Abdullah Gül Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Fakültesi, İşletme Bölümü, selen.madenoglu@agu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5577-4471

Introduction

The workforce, or the human factor, must be involved in employment for technological and economic development to carry out. A country's human resource is comprised of the quantity and quality of its labor force. The dynamics of the labor market are determined by labor demand, which is a function of both economic conditions and the overall labor supply. The labor market executes economic operations and puts policies into place.

Among labor market indicators, employment and unemployment has been held a significant position. These indicators inform decision-makers on the market's operation and what must be done. Employment, a key labor market indicator, refers to both the inclusion of the labor factor in the production process and, more broadly, the participation of all production factors in the production process. One of the most crucial indicators of a nation's economic structure and degree of development is generally agreed to be how jobs are distributed among its various industries (Sema, 2012). For this reason, in this study, sectoral employment data, which is a basic labor force indicator, has been used while performing the cluster analysis of the cities.

Two primary types of clustering algorithms are partition-based and hierarchical. Under bottom-up hierarchical techniques, members initially form independent clusters, then merge according to a specified closeness metric to generate new clusters. The construction process ends when every member is in a single cluster. These new clusters also merge in an iterative manner that moves vertically from one step to the next. In contrast, partition-based methods use a pre-determined number of clusters and work horizontally to assign and reallocate individuals to groups. A wide range of clustering algorithms are based on partition-based and hierarchical clustering techniques. Although these algorithms are usually presented from a computer science or statistics perspective, it can also be useful to use the discrete optimization perspective to build models that enhance and supplement the results of other methods. Clusters are typically generated by integer programming formulations that either maximize the similarities among objects within a cluster or minimize the similarities between clusters. Compact or homogeneous clusters are generated by maximizing item similarities within clusters, whereas well-separated clusters are generated by decreasing similarities between distinct clusters (Pirim et al., 2018). Subject to certain unique clustering problem limitations, integer programming methods offer flexibility in expressing objectives. For this reason, Turkey's employment cluster analysis has been conducted with the help of a mathematical model, taking into account Turkey's sectoral employment situation and sectoral employment rates.

The rest of this paper is organized as follows. The literature review is explained in Section 1. The data and methodology are presented in Section 2 and Section 3 respectively. The empirical results are discussed in Section 4. Findings and concluding remarks are discussed in the last section.

Literature Review

There have been papers on employment analysis and clustering problem in the literature. To better understand population health in a global context, Muntaner et al. (2012) examined into the rules governing the labor market in low- and middle-income nations and suggest a taxonomy for the labor market. A hierarchical cluster analysis was used to provide a taxonomy of the labor market. McDermott et al. (2013) examined into how psychological contracts, organizational commitment, and employment traits relate to those of paid workers in a non-profit company. Their analysis contained three employee clusters based on employees' opinions of their psychological contracts using fuzzy-c-means clustering. Paşnicu et al. (2014) analyzed recent changes in labor market participation, employment, unemployment, and educational attainment with a focus on data that is subdivided by age and sex. To accomplish the goals of cohesion policies at the EU level, the paper intends to categorize the EU nations according to important indicators of the labor market in order to identify gaps and

similarities. Hierarchical cluster analysis was employed to achieve this proposal. Florez and Cortissoz (2017) suggested a mathematical framework that makes advantage of a crew's members' interpersonal compatibility in order to more accurately assess production. To assess the compatibility of the team members, a personality measurement and quantification tool was suggested. To develop a probability density function that will experimentally establish the average productivity of a given cluster, cluster analysis concepts were used to group crews that have comparable compatibility and productivity scores. Seki and Arslan (2018) used the three-star method to reveal the clustering potential of the TRC2 region in the manufacturing industry and to identify sectors that can lead in regional development. Yamaç (2019) conducted the clustering analysis using the concentration coefficient in the Turkish textile industry to understand the cluster structure in Türkiye Statistical Regional Units Classification Level 2 (26 sub-regions) regions. Çamlıca and Şenkayas (2020) determined the sectoral concentrations considering employment data based on manufacturing sectors in the TR32 region using location quotient (Regional Concentration) and used shift share analyzes to determine the sectors with high competitiveness. To determine the sectors with clustering potential in TRA1 provinces (Erzurum-Erzincan-Bayburt) and to comparatively reveal the competitive advantages of the companies in these sectors. Yapraklı and Aslan (2023) showed that the possible clusters in all three provinces are generally concentrated in the service sector with the results of three-star analysis. Gürler (2023) presented the clustering analysis of countries similar to each other in the travel and tourism sector using the k-means method.

Solving clustering problems using a mathematical model are discussed in the literature. Vinod (1969) introduced an integer programming for grouping problem. The results of the experimental studies showed that the proposed method is more flexible and efficient method. The proposed method converted the quadratic objective function to linear effectively. Rao (1971) presented two clustering models based on integer programming representations for the distance-based clustering problems include an m -median problem. Kusiak (1984) investigated five different mathematical models for three clustering problem which are traveling salesman problem and m -median problems. Klein and Aronson (1991) suggested a new mathematical model for clustering problem considering the total interaction of all pairs of items in a common grouping. Hansen and Jaumard (1997) presented a survey from mathematical programming viewpoint for clustering problems. Mehrotra and Trick (1998) used mathematical models for solving clique and clustering problems. Sağlam et al. (2006) presented a mixed integer programming-based clustering method to segment the customer considering demographic and transactional features. The proposed method minimized the maximum cluster diameter among all clusters. Xu et al. (2007) formulated a mixed integer quadratic problem for maximization of the network modularity. Agarwal and Kempe (2008) investigated the linear programming approach to maximize the modularity for measuring the quality of a network partitioning into communities. Pirim et al. (2012) presented a review of clustering algorithms to analyze gene expression data. Cafieri and Hansen (2014) used mathematical programming to refine heuristic solution for network clustering considering modularity maximization. Benati and García (2014) proposed a mixed integer non-linear optimization model for clustering and variable selection. Pirim et al. (2018) presented a novel mixed integer linear programming model for clustering relational networks. Benati et al. (2018) proposed a mixed integer linear model to find optimal feature selection for clustering. Wang et al. (2019) formulated the bus route clustering problem concerns the assignment of bus routes to different boarding as a mixed-integer second-order cone program. Puerto et al. (2020) formulated a mixed-integer linear programming model for clustering and asset selection problem in a unified framework. Mokhtarzadeh et al. (2021) developed a multi-objective mixed-integer non-linear programming model for solving p -mobile hob location and allocation problem with the depreciation cost of hub facilities. Caramia and Pizzari (2022) reformulated of the latter in terms of mixed-integer linear programming for clustering, location, and allocation in two stage supply chain for waste management. Doan

et al. (2023) proposed two new mixed integer linear programming for clustered traveling salesman problem with relaxed priority rule. Ağoston and E.-Nagy (2023) formulated a mixed integer linear programming formulation for the minimum sum of squares clustering problem. It is seen that there is no study in the literature that deals with sectoral employment clustering for Türkiye with a mathematical model.

Data

In this study, sectoral-based employment rates data for 2021 and 2022 are used. TurkStat has published this data as level 2, sectoral distribution of employment data for 26 sub-regions. In addition, the distribution of employment rates in agriculture, industry, and service sectors disaggregated by sex is presented. The descriptive statistics for sectoral distribution of employment data for 2021 and 2022 are compiled in Table 1 and Table 2, respectively.

Table 1
Descriptive Statistics for 2021

	N	Sectors	Employment rate			
			Min.	Max.	Mean	Standard deviation
Total	26	Agriculture	0.5	52.1	24.0	11.9
		Industry	11.4	40.4	25.0	7.4
		Service	35.1	71.7	51.0	8.8
Men	26	Agriculture	0.5	45.2	20.2	9.7
		Industry	14.7	45.0	29.6	7.8
		Service	37.4	66.7	50.2	7.6
Women	26	Agriculture	0.4	66.4	32.4	16.7
		Industry	3.2	30.5	14.4	7.2
		Service	30.4	82.7	53.2	12.5

Table 2
Descriptive Statistics for 2022

	N	Sectors	Employment rate			
			Min.	Max.	Mean	Standard deviation
Total	26	Agriculture	0.6	48.1	22.6	11.5
		Industry	12.3	40.9	25.3	7.4
		Service	39.4	71.4	52.1	8.2
Men	26	Agriculture	0.5	40.9	19.1	9.4
		Industry	15.9	45.8	30.0	7.7
		Service	40.3	65.9	50.9	6.9
Women	26	Agriculture	0.7	63.2	30.1	15.9
		Industry	2.9	33.5	15.1	7.3
		Service	33.8	83.1	54.8	12.1

The data shows that the employment rate in the service sector is over fifty percent of total employment for total, men and women. The lowest employment rate for total and men is in the agricultural sector and for women in the industrial sector. According to the average values of the sectors over the years, it is seen that there is a decrease in the total, male and women values in the agricultural sector in 2022 compared to the previous year. It is also seen that the employment rates of the industrial and agricultural sectors are very close to each other for total. This situation reveals that our country has development potential in the agricultural sector. When the data are analyzed in further depth, it is possible that the ratio of this service sector to total

employment is higher because all other sectors use unmanned production and agricultural techniques more frequently than the service sector. The average distribution of sectoral employment for men is similar to the total. According to the sectoral employment distribution of women, women are mostly employed in the service sector, followed by the agriculture and industry sectors. It is determined that a broad policy and incentive system should be put in place to encourage our women to participate more in the industry sector. Additionally, it can be observed from the standard deviation numbers that the sectoral for women's data is typically higher than the average. In this case, it is acknowledged that there are positive actions for women's participation in the workforce in some locations, this is not the case in other regions, and the women employment rate is low. In other words, women's employment is unevenly distributed across the nation, with high women employment rates in certain areas and low in others.

The sector-based employment distribution data by province are given in Table 3. Sector-based employment distribution data by provinces reveals that there is a large difference between sectors in some of our provinces. In this case, it gives the result that the provinces are dependent on other provinces for some sectors. The fact that Istanbul, a province with a large population, has the lowest level of agricultural employment is noteworthy in this case. In addition to raising prices, this circumstance creates issues with transporting the products coming from these other provinces and servicing the city's agricultural demands from outside the province. Ankara has the highest employment rate among the three groups in the service sector. However, in terms of agricultural employment, this city has very low employment rate. The employment gap between sectors is quite high for these provinces. In the provinces of Ağrı, Kars, Iğdır and Ardahan, while the agricultural employment is the highest throughout the country, the employment rate in the industrial sector is quite low. From here, it is seen that it is necessary to develop projects and implement incentive programs to develop the industry in these provinces.

Table 3
The Sector-Based Employment Distribution Data by Province for 2021-2022

Sectors	Gender	Year	The highest employment rate	The lowest employment rate
Agriculture	Total-	2021	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	TR10 (Istanbul)
	Men-			
	Women	2022	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	TR10 (Istanbul)
Industry		2021	TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)
	Total- Men	2022	TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)
Industry		2021	TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)
	Women	2022	TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)
Service	Total-			
	Men-	2021	TR51 (Ankara)	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)
	Women			
Service	Total	2022	TR51 (Ankara)	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)
Service	Men	2022	TR51 (Ankara) TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)
Service	Women	2022	TR51 (Ankara)	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)

Method

In this study, we present a mathematical model for the clustering problem with the objective of minimizing the difference between the largest in-cluster distance and the smallest out-of-cluster distance. Using the employment data by sectors for 2021 and 2022, Türkiye's Level 2 regions have been clustered with this mathematical model. Percentages of employment in agriculture, industry and service sectors, which are also disaggregated by gender, have been included in the analysis. Thus, sectoral employment differences by gender has been also revealed.

Cluster Analysis

Cluster analysis is described as the process of grouping objects into natural groups based on their similarities (Ferreira et.al., 2009).

Cluster analysis is an unsupervised machine learning technique that categorizes the objects into a predetermined number of groups based on similarities or differences between the objects. According to this theory, objects are grouped together into clusters based on their similarities, and each cluster is created to diverge from the others as little as possible. Most cluster analysis techniques rely on distinctions between objects. The following is a general description of clustering. There are defined the n objects $T = \{T_1, T_2, T_3, \dots, T_n\}$ and the observed m features of the objects. The $n \times m$ data matrix is generated. The similarities between objects is calculated by using $n \times n$ matrix. The distance values between the T_i and T_l objects are obtained into the similarity matrix $d(T_i, T_l) = d_{il}$. Euclidean distance is the most popular measurement technique for determining the distance between data objects. Equation (1) must be used to determine the distance between objects (Ferreira et.al., 2009). The results of the mathematical model-based clustering method are analyzed.

$$D_{il} = \sqrt{\sum (T_i, T_l)^2} \quad (1)$$

Cluster Validation

Cluster validation is an essential component of cluster analysis. It assesses the cluster quality and establishes the optimal number of clusters using the provided data. There are numerous cluster validation techniques to choose from. The most common index is the Silhouette index (Rousseeuw, 1987). Equation (2) states that this indicator contrasts the proximity within a cluster with the distance between clusters. The variable $a(i)$ represents the average dissimilarity of i to all other objects in the same cluster. The variable $b(i)$ represents the lowest average distance of the i th object to other clusters. The range of Silhouette values is -1 to 1. If it is greater than zero, the objects are well-designed within their cluster; if it is less than zero, the objects are spread among clusters. The ideal coefficient is one that is near to one.

$$Silhouette(i) = \frac{b(i) - a(i)}{\max\{a(i), b(i)\}} \quad (2)$$

Finally, we compute the overall average silhouette index, which is the average of $s(i)$ for all objects i in the entire dataset.

Clustering Methodology

There is a mathematical model presented for the clustering problem. The notation that will be used is listed below:

i, l	objects ($i, l \in T$)
j	clusters ($j \in S$)
n	number of objects
h	upper bound on the number of clusters
T	set of objects
S	set of clusters
d_{il}	the positive distance between object i and object l ($i \neq l$)
x_{ij}	1, if object i is assigned to cluster j ; 0, otherwise ($\forall i \in T, \forall j \in S$)
z_{ilj}	1, if object i and object l are assigned to cluster j ; 0, otherwise ($\forall i, l \in T i \neq l, \forall j \in S$)
y_{il}	1, if object i and object l are in the same cluster; 0, otherwise ($\forall i, l \in T i \neq l$)
p_i	total distance of object i to the other objects in the cluster it belongs to ($\forall i \in T$)
C	maximum total distance of the objects
r_i	total distance of object i to the other objects in the other clusters ($\forall i \in T$)
CC	minimum total distance of the objects

The clustering problem can be stated as follows. There are n objects, each of which can be assigned to only one cluster. The sets of $T = \{1, \dots, n\}$ and $S = \{1, \dots, h\}$ denote the objects and clusters respectively. The distances between the each i, l objects ($i, l \in T$) indicated by d_{il} is calculated. For a given clusters upper bound h , the clustering problem consists in finding the best combination of objects for each cluster j , such that maximum distance of the object to the other objects in the same cluster is minimized and meanwhile minimum distance of the object to the other objects out of clusters is maximized. The mixed integer linear programming model (MILP) for the clustering problem can be formulated as follows:

$$\min C - CC \quad (3)$$

subject to:

$$\sum_j x_{ij} = 1, \forall i \in T \quad (4)$$

$$x_{ij} + x_{lj} \leq z_{ilj} + 1, \forall (i, l) \in T | i \neq l, \forall j \in S \quad (5)$$

$$x_{ij} + x_{lj} \geq 2z_{ilj}, \forall (i, l) \in T | i \neq l, \forall j \in S \quad (6)$$

$$\sum_j z_{ilj} = y_{il}, \forall (i, l) \in T | i \neq l \quad (7)$$

$$\sum_l d_{il} y_{il} = p_i, i \in T \quad (8)$$

$$C \geq p_i, i \in T \quad (9)$$

$$\sum_l d_{il} (1 - y_{il}) = r_i, i \in T \quad (10)$$

$$CC \leq r_i, i \in T \quad (11)$$

$$x_{ij} \in \{0, 1\}, \forall i \in T, \forall j \in S \quad (12)$$

$$z_{ilj} \in \{0, 1\}, \forall (i, l) \in T | i \neq l, \forall j \in S \quad (13)$$

$$y_{il} \in \{0, 1\}, \forall (i, l) \in T | i \neq l \quad (14)$$

$$p_i \geq 0, \forall i \in T \quad (15)$$

$$r_i \geq 0, \forall i \in T \quad (16)$$

$$C \geq 0 \quad (17)$$

$$CC \geq 0 \quad (18)$$

The objective function (3) while minimizing the maximum distance of an object to the objects in the same cluster, the smallest distance to other objects outside the cluster is maximized. The constraints are as follows: (4) guarantees that each object i is assigned to exactly one cluster j . (5) and (6) defines the relation between x_{ij} and z_{ilj} variables: If objects i and l are assigned to the cluster j , i.e. $x_{ij} = 1$ and $x_{lj} = 1$, then $z_{ilj} = 1$. If objects i and l are not assigned to the cluster j , together, then the values of all related z_{ilj} variables are forced to be zero. Constraint (7) defines the relation between z_{ilj} and y_{il} variables: If objects i and l are assigned to the cluster j , then $y_{il} = 1$. Constraint (8) determines the summation of the distance of object i to the other objects in the cluster it belongs to. Constraint (9) determines the maximum distance of an object in the cluster to other objects in the same cluster. Constraint (10) determines the total distance of object i to the other objects in the other clusters. Constraint (11) determines the maximum distance of an object to the objects in the other cluster. (12)-(18) define the binary and integer restrictions on the variables.

Results and Discussion

Data Analysis

The data’s applicability for cluster analysis has been determined. The Shapiro-Wilk test results indicate that the data are distributed normally ($p \leq 0.05$). Table 4 presents the results of the normality test. The results demonstrated that the data are normally distributed. Since all of the variables have a normal distribution, a second analysis called outliers identifying has been performed. The results indicate that there are no outliers in the data set. This detailed statistical analysis shows that the variables can be employed in clustering analysis.

Table 4
Test of Normality

Variables	2021 Total			2021 Men			2021 Women		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Agriculture	0.989	26	.989	0.983	26	.927	0.985	26	.953
Industry	0.980	26	.864	0.983	26	.925	0.934	26	.095
Service	0.977	26	.793	0.952	26	.264	0.982	26	.911
Variables	2022 Total			2022 Men			2022 Women		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Agriculture	0.985	26	.961	0.986	26	.973	0.982	26	.916
Industry	0.975	26	.766	0.986	26	.969	0.934	26	.098
Service	0.950	26	.235	0.933	26	.092	0.974	26	.721

Cluster analysis distance metrics are used to calculate the distance between the objects. The metric that is most frequently employed in the literature to gauge the separation between variables is the Euclidean distance. The recommended mathematical method includes grouping the regions into clusters while minimizing the maximum distances between objects and those in the same cluster and maximizing the minimum distances between objects which are in the other clusters.

Experimental results

The mixed integer programming model has been coded in AIMMS 4.78.2.4 optimization software and the solver CPLEX 20.1 has been used to solve the clustering problem described above. The models have been run on a PC with Intel Core I5-1035G1 CPU @ 1.00GHz 1.19 GHz processor and 8.00 GB RAM. The running time has been limited to 3600 seconds. For cluster sizes ranging from two to ten, an experimental analysis has been done. We have presented detailed computational results in the Table 5 and Table 6.

Table 5
The Obtained Results for 2021

Cluster	Total			Men			Women		
	Objective Function Value	CPU Time	Gap %	Objective Function Value	CPU Time	Gap %	Objective Function Value	CPU Time	Gap %
2	110.683	3	0	94.858	2	0	99.520	2	0
3	-158.425	10	0	-119.441	14	0	-236.496	9	0
4	-238.473	1554	0	-203.562	2929	0	-325.263	1539	0
5	-279.149	3600	8.7	-242.620	3600	4.1	-387.405	71	0
6	-307.839	3600	8.1	-268.308	3600	8.9	-416.343	3600	1.9
7	-329.411	3600	6.0	-292.275	3600	4.6	-443.739	1519	0
8	-338.236	1.3600	5.3	-302.905	3600	1.7	-452.869	3600	3.8
9	-345.731	3600	4.4	-307.808	3600	2.3	-463.464	3600	2.9
10	-354.010	3600	3.0	-314.773	117	0	-471.738	50	0

Table 6
The Obtained Results for 2022

Cluster	Total			Men			Women		
	Objective Function Value	CPU Time	Gap %	Objective Function Value	CPU Time	Gap %	Objective Function Value	CPU Time	Gap %
2	80.324	2	0	85.5	2	0	102.3	3	0
3	-144.313	12	0	-126.9	13.8	0	-217	21	0
4	-225	2294	0	-200.6	2225	0	-308.7	2724	0
5	-282.5	17	0	-240.9	49.3	0	-362.9	3600	2.6
6	-296.4	3600	3.81	-261.7	3600	6.7	-394.1	693	0
7	-315.6	655	0	-274.2	3600	8	-423.5	2110	0
8	-329.1	3480	0	-288	3600	4	-433.8	3600	3.2
9	-331.4	3600	3.78	-294.5	3600	3.9	-442.7	3602	2.2
10	-336.9	3600	1.52	-307	3600	1.9	-449.8	2430	0

Cluster Validation

The silhouette value for each cluster is calculated. The ideal cluster number is chosen based on the Silhouette index. The Silhouette index rates the quality of clusters for cluster analysis based on Euclidean distance. The silhouette coefficient value for clusters is shown in Figure 1. The optimal number of clusters is two for total, men, and women, which corresponds to the greatest silhouette coefficient for 2021 and 2022.

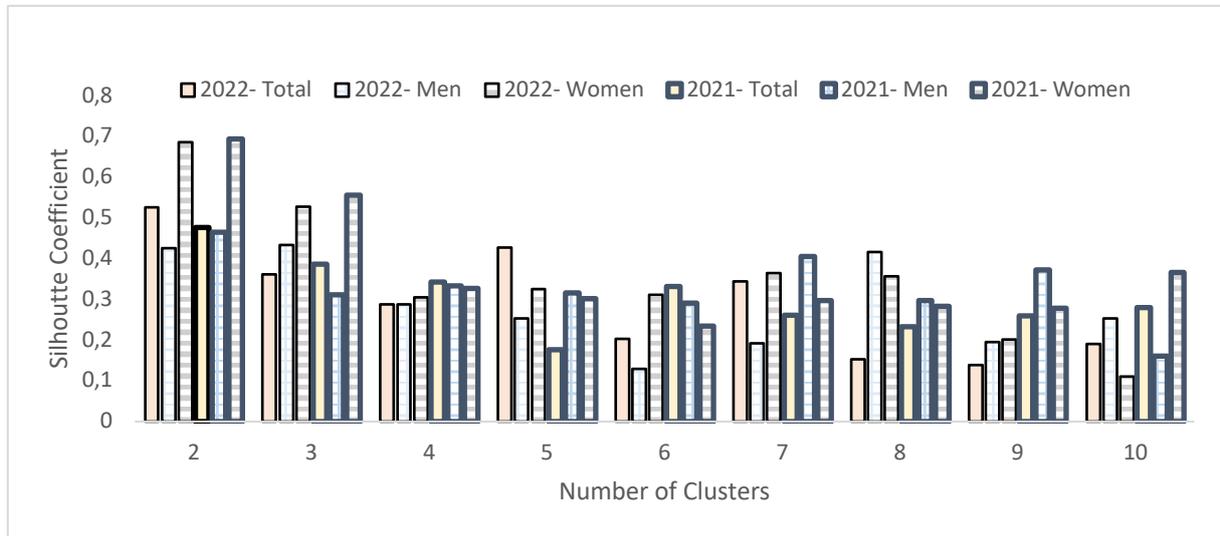

Figure 1. Silhouette coefficient of clusters for 2021-2022

Analysis of the Experimental Results

The list of the clusters according to the total employment rate are given in Table 7. The results of 2021 have been examined. When the total and male clustering results are compared for the optimal solution; TR33, TR52 and TR81 are in opposite clusters in two clusters. When these three regions are examined, it has been seen that women have much higher employment rates than men in the agricultural sector. The high women agricultural employment rate also increased the total employment rate. For this reason, they were assigned to reverse clusters in total and male clustering analyses. Other 23 provincial groups are assigned to the same cluster in both groups. When the total and women clustering results are compared; only TR22, TR32 and TR33 are assigned with different regions. It has been observed that the agricultural employment rates of the TR33 region are much higher for women. It has been determined that women employment rates in the service sector are very high in the TR22 and TR32 regions. These three regions, which differ in women's employment rates according to their total employment rates by sector, were assigned to different clusters for both analyses. When the men and women clustering results are compared; TR52, TRC1, TR22 and TR32 are assigned with different regions. When the employment rates in TR52 and TRC1 regions are examined, it is seen that the rates in the service sector are not very different by gender, but there are significant differences in the agriculture and industrial sectors. It has been determined that in these regions, men are employed in the industrial sector, while women are employed in the agricultural sector. It is seen that TR22 and TR32 regions employ women at higher rates in the service sector.

When the total and male clusters are compared for 2022, it is seen that all regions, except TR21 and TRC3 regions, are in the same cluster. The employment rate of men in the service sector is lower in TR21 region and higher in TRC3 region than the employment rate in the same sector in other regions. When the total and

women clusters were compared, only the TRC3 region was assigned to a different cluster. TRC3 region has a relatively lower female employment rate in the agricultural sector compared to other regions. When the male and women clusters are examined, it is seen that the TR21 region is assigned to different clusters. Compared to other regions, TR21 region has a relatively low rate of male employment in the service sector and a relatively high rate of female employment in the industrial sector.

When comparing 2021 and 2022; total, TR22, TR32, TR33, TRC3; for male, TR21, TR22, TR32, TR52, TR81; for women, TRC1 regions are assigned to different clusters. In TRC1 region, from 2021 to 2022, female employment rates decreased in the service sector and increased in the industry and service sectors.

Table 7
The Obtained Clusters for 2021 and 2022

	Cluster	Regions	
2021	Total	Cluster 1	TR10, TR21, TR31, TR33, TR41, TR42, TR51, TR61, TR62, TR63, TR72, TRC1, TRC3
		Cluster 2	TR22, TR32, TR52, TR71, TR81, TR82, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2
	Men	Cluster 1	TR10, TR21, TR31, TR41, TR42, TR51, TR52, TR61, TR62, TR63, TR72, TR81, TRC1, TRC3
		Cluster 2	TR22, TR32, TR33, TR71, TR82, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2
	Women	Cluster 1	TR33, TR52, TR71, TR81, TRC1, TR82, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2
		Cluster 2	TR10, TR21, TR22, TR31, TR32, TR41, TR42, TR51, TR61, TR62, TR63, TR72, TRC3
2022	Total	Cluster 1	TR10, TR21, TR22, TR31, TR32, TR41, TR42, TR51, TR61, TR62, TR63, TR72, TRC1
		Cluster 2	TR33, TR52, TR71, TR81, TR82, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2, TRC3
	Men	Cluster 1	TR21, TR33, TR52, TR71, TR81, TR82, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2
		Cluster 2	TR10, TR22, TR31, TR32, TR41, TR42, TR51, TR61, TR62, TR63, TR72, TRC1, TRC3
	Women	Cluster 1	TR10, TR21, TR22, TR31, TR32, TR41, TR42, TR51, TR61, TR62, TR63, TR72, TRC1, TRC3
		Cluster 2	TR33, TR52, TR71, TR81, TR82, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2

The mean values of sectors in the groups are summarized in Table 8. The table has been examined for 2021. While the total and men average values for the cluster 1 in industry and service sectors are the greatest, the average value for agriculture is lower. The opposite happens for women. In other words, whereas the industry and service sectors' average values are highest in cluster 2 for women, the agricultural sector's average value is highest in cluster 1. The table has been examined for 2022. While the total and women average values for the cluster 1 in industry and service sectors are the greatest, the average value for agriculture is lower. For men, the average values of the industry and service sectors are highest in cluster 2, and the average value of the agricultural sector is the highest in cluster 1.

Table 8
Mean Values of Sectors in Clusters

		2021		2022	
	Sectors	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 1	Cluster 2
Total	Agriculture	15.1	32.8	13,6	31,7
	Industry	29,4	20.6	29.1	21,4
	Service	55.6	46.6	57,3	46,9
Men	Agriculture	13.3	28.3	26,1	12,1
	Industry	34.0	24.5	27,1	32,8
	Service	52.8	47.2	46,7	55,2
Women	Agriculture	46.3	18.4	17,9	44,4
	Industry	10.6	18.2	18,4	11,2
	Service	43.1	63.3	63,7	44,4

The clustered distribution of sectors according to total and gender for year 2021 is shown in Figure 2 graphically.

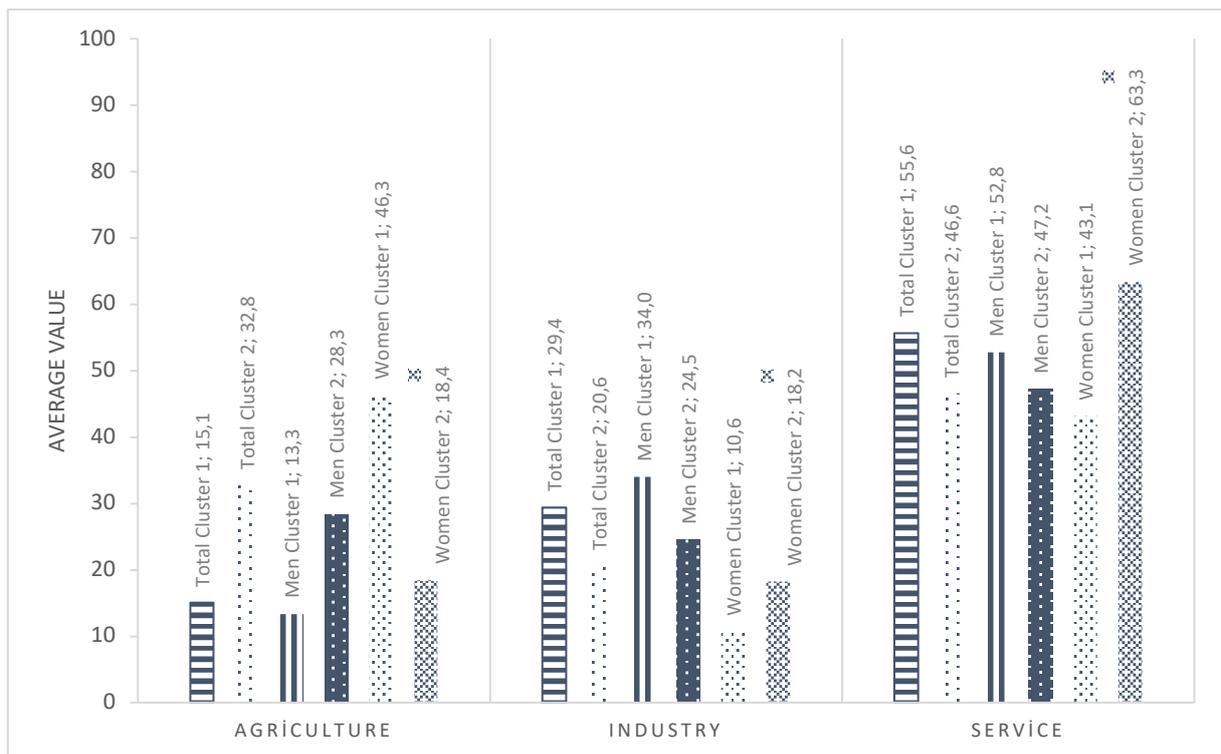

Figure 2. Average Value of Sectors in Clusters for 2021

The clustered distribution of sectors according to total and gender for year 2022 is shown in Figure 3 graphically.

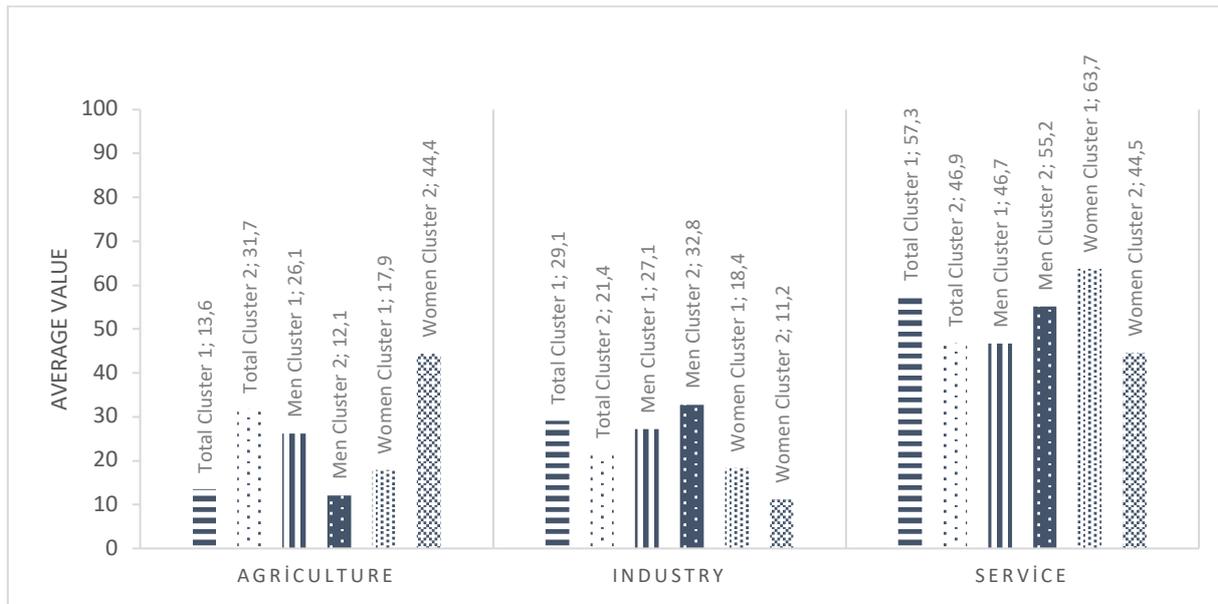

Figure 3. Average Value of Sectors in Clusters for 2022

Conclusion

With the use of employment rates, this paper aims to categorize the Türkiye provinces. TUIK publishes the sector-specific employment rate statistics that was used in the study. The analysis was conducted using 2021 and 2022 data. For women, men, and the entire sample, data were grouped into subcategories. When these data are evaluated, it becomes clear that men's sectoral employment distribution and overall employment distribution are comparable. There is a difference from the overall when the sectoral employment data of women is studied. It is clear that regulations and incentives should be put in place in this area because the employment of women in the industry sector is below average. The employment rates of women are higher than average in other sectors, excluding industry, which is good news for our nation as we strive to accomplish the 2030 Sustainable Development Goals. The incentives and norms applicable to women's participation in the labor market have a tangible impact on labor demand, female labor force participation and therefore macroeconomic outcomes. Economic opportunity policies to be encouraged for women will have a positive correlation with both women's success and economic growth (Karlilar and Kiral, 2019).

The data were used in the study's clustering analysis of the provinces. The mathematical model often saves time and can be corrected and resolved immediately if necessary; it can enable rapid response to situational changes, crises and sudden situations. While other clustering algorithms focus on a specific goal, results can be obtained by taking different objective functions into account with the mathematical model. For this reason, cluster analysis has been handled with a mathematical model in the study. In the generated model, it is intended to reduce similarity all over the clusters while enhancing similarity inside the cluster. The developed mathematical model minimizes the distance to other objects in the cluster in order to increase the similarity of the objects in the cluster and maximizes the smallest distance to the other objects outside the cluster in order to reduce the similarity of the objects to the objects in other clusters outside the cluster. The employment situation of the two clusters as determined by the study should be taken into consideration when establishing a more detailed employment policy for each cluster separately. For women, men, and the whole population, there are two clusters for 2021 and 2022.

In the clusters obtained for 2021 considering total population, cluster 1 includes the following regions: TR10, TR21, TR31, TR33, TR41, TR42, TR51, TR61, TR62, TR63, TR72, TRC1, TRC3 and Cluster 2 covers the following region: TR22, TR32, TR52, TR71, TR81, TR82, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2. In the clusters obtained for 2022 considering total population, cluster 1 includes the following regions: TR10, TR21, TR22, TR31, TR32, TR41, TR42, TR51, TR61, TR62, TR63, TR72, TRC1 and Cluster 2 covers the following region: TR33, TR52, TR71, TR81, TR82, TR83, TR90, TRA1, TRA2, TRB1, TRB2, TRC2, TRC3. The comparison of these results show that TR22, TRC3 TR32, TR33 are assigned to different clusters.

When comparing 2021 and 2022; total, TR22, TR32, TR33, TRC3; for male, TR21, TR22, TR32, TR52, TR81; for women, TRC1 regions are assigned to different clusters.

In Turkey, employment in the agricultural sector has decreased over the years, while employment in the services sector has increased. In the TR22 and TR32 regions, employment rates decreased in the agricultural sector and increased in the services sector. In TR33 region, while the employment rate remained the same in agriculture, it decreased in industry and increased in services. In TRC3 region, contrary to Turkey as a whole, employment rate increased in the agricultural sector and decreased in the service sector.

In this paper, cluster analysis was conducted using sectoral employment rates in 2021 and 2022. It can be planned to conduct a study taking into account the data of the following years. In this way, it will be possible to compare the contributions of sectors to employment over the years.

References

- Agarwal, G. and Kempe, D. (2008). Modularity-maximizing graph communities via mathematical programming. *The European Physical Journal B*, 66, 409-418. <https://doi.org/10.1140/epjb/e2008-00425-1>
- Ágoston, K. C. and Nagy, M. E. (2023). Mixed integer linear programming formulation for K-means clustering problem. *Central European Journal of Operations Research*, 32, 1-17. <https://doi.org/10.1007/s10100-023-00881-1>
- Benati, S. and García, S. (2014). A mixed integer linear model for clustering with variable selection. *Computers & Operations Research*, 43, 280-285. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cor.2013.10.005>
- Benati, S., García, S. and Puerto, J. (2018). Mixed integer linear programming and heuristic methods for feature selection in clustering. *Journal of the Operational Research Society*, 69(9), 1379-1395. <https://doi.org/10.1080/01605682.2017.1398206>
- Cafieri, S. and Hansen, P. (2014). *In models, algorithms and technologies for network analysis: From the third international conference on network analysis*. Switzerland: Springer International Publishing.
- Caramia, M. and Pizzari, E. (2022). Clustering, location, and allocation in two stage supply chain for waste management: A fractional programming approach. *Computers & Industrial Engineering*, 169, 108297. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2022.108297>

- Çamlıca, Z. and Şenkayas, H. (2020). Kümelenme potansiyelinin belirlenmesi: TR32 bölgesi imalat sektörlerinde bir uygulama. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15, 88-105. <https://doi.org/10.19168/jyasar.657876>
- Ferreira, L. and Hitchcock, D. B. (2009). A comparison of hierarchical methods for clustering functional data. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 38(9), 1925-1949. <https://doi.org/10.1080/03610910903168603>
- Florez, L. and Cortissoz, J. C. (2017). Using workers compatibility to predict labor productivity through cluster analysis. *Procedia Engineering*, 196, 359-365. doi: 10.1016/j.proeng.2017.07.211
- Gürler, C. (2023). Ülkelerin turizm potansiyellerine göre K-ortalamalar yöntemi kullanılarak kümelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 353-363. <https://doi.org/10.33206/mjss.1082471>
- Hansen, P. and Jaumard, B. (1997). Cluster analysis and mathematical programming. *Mathematical programming*, 79(1-3), 191-215. <http://doi.org/10.1007/BF02614317>
- Karlilar, S. and Kiral, G. (2019). Kadın işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Ülke grupları için panel veri analizi. *Third Sector Social Economic Review*, 54(2), 935-948. <http://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.04.1099>
- Klein, G. and Aronson, J. E. (1991). Optimal clustering: A model and method. *Naval Research Logistics (NRL)*, 38(3), 447-461. [https://doi.org/10.1002/1520-6750\(199106\)38:3<447::AID-NAV3220380312>3.0.CO;2-0](https://doi.org/10.1002/1520-6750(199106)38:3<447::AID-NAV3220380312>3.0.CO;2-0)
- Kusiak, A. (1984). Analysis of integer programming formulations of clustering problems. *Image and Vision Computing*, 2(1), 35-40. [https://doi.org/10.1016/0262-8856\(84\)90042-8](https://doi.org/10.1016/0262-8856(84)90042-8)
- McDermott, A. M., Heffernan, M. and Beynon, M. J. (2013). When the nature of employment matters in the employment relationship: A cluster analysis of psychological contracts and organizational commitment in the non-profit sector. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(7), 1490-1518. <https://doi.org/10.1080/09585192.2012.723635>
- Mehrotra, A. and Trick, M. A. (1998). Cliques and clustering: A combinatorial approach. *Operations Research Letters*, 22(1), 1-12. [https://doi.org/10.1016/S0167-6377\(98\)00006-6](https://doi.org/10.1016/S0167-6377(98)00006-6)
- Mokhtarzadeh, M., Tavakkoli-Moghaddam, R., Triki, C. and Rahimi, Y. (2021). A hybrid of clustering and meta-heuristic algorithms to solve a p-mobile hub location-allocation problem with the depreciation cost of hub facilities. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 98, 104-121. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2020.104121>
- Muntaner, C., Chung, H., Benach, J. and Ng, E. (2012). Hierarchical cluster analysis of labour market regulations and population health: a taxonomy of low-and middle-income countries. *BMC Public Health*, 12(1), 1-15. Erişim adresi: <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/12/286>

- Paşnicu, D., Pîrciog, S., Ghinăraru, C. and Tudose, G. (2014). Cluster analysis of the EU countries in terms of labor market indicators. *International Conferans on Procedia of Economics and Business Administration*, 0(0), 222-229. https://icesba.eu/RePEc/icb/wpaper/ICESBA2014_27PASNICU_P222-229.pdf
- Pirim, H., Ekşioğlu, B., Perkins, A. D. and Yüceer, Ç. (2012). Clustering of high throughput gene expression data. *Computers & Operations Research*, 39(12), 3046-3061. doi: 10.1016/j.cor.2012.03.008
- Pirim, H., Eksioğlu, B. and Glover, F. W. (2018). A novel mixed integer linear programming model for clustering relational networks. *Journal of Optimization Theory and Applications*, 176, 492-508. <https://doi.org/10.1007/s10957-017-1213-1>
- Puerto, J., Rodríguez-Madrena, M. and Scozzari, A. (2020). Clustering and portfolio selection problems: A unified framework. *Computers & Operations Research*, 117, 104891. <https://doi.org/10.1016/j.cor.2020.104891>
- Rao, M. R. (1971). Cluster analysis and mathematical programming. *Journal of the American Statistical Association*, 66(335), 622-626. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01621459.1971.10482319>
- Rousseeuw, P. J. (1987). Silhouettes: a graphical aid to the interpretation and validation of cluster Analysis. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 20, 53-65. [https://doi.org/10.1016/0377-0427\(87\)90125-7](https://doi.org/10.1016/0377-0427(87)90125-7)
- Sağlam, B., Salman, F. S., Sayın, S. and Türkay, M. (2006). A mixed-integer programming approach to the clustering problem with an application in customer segmentation. *European Journal of Operational Research*, 173(3), 866-879. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2005.04.048>
- Seki, İ. and Arslan, M. (2018). TRC2 (Diyarbakır-Şanlıurfa) Bölgesi kümelenme potansiyeli analizi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 32-53. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/431072>
- Sema, A. Y. (2012). Türkiye’de işsizliğin nedenleri: istihdam politikaları üzerine bir değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2), 321-341. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/146108>
- Vinod, H. D. (1969). Integer programming and the theory of grouping. *Journal of the American Statistical association*, 64(326), 506-519. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01621459.1969.10500990>
- Yamaç, B. (2019). Tekstil sektöründe kümelenme Türkiye tekstil sektörü örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 215-232. Retrieved from <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/en/download/article-file/906847>

- Yapraklı, S. and Aslan, Ö. F. (2023). Tra1 bölgesi illerinde (Erzurum, Erzincan, Bayburt) kümelenme potansiyeli ve yerel rekabet gücü: Üç yıldız analizine dayalı bir saha araştırması. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 429-458. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1115658>
- Wang, S., Zhang, W., Bie, Y., Wang, K. and Diabat, A. (2019). Mixed-integer second-order cone programming model for bus route clustering problem. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 102, 351-369. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2019.03.019>
- Xu, G., Tsoka, S. and Papageorgiou, L. G. (2007). Finding community structures in complex networks using mixed integer optimisation. *The European Physical Journal B*, 60, 231-239. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1140/epjb/e2007-00331-0>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Ülkelerin ekonomik olarak kalkınmalarının, bölgesel farklılıklarını gözetererek geliştirdikleri kalkınma ve istihdam planlarıyla ilişkili olduğu aşıkardır. Farklı coğrafi bölgelerin yapısına uygun olarak ortaya konulan politikalar insan kaynaklarının geliştirilmesine ve bölgesel dengeli büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, bölgesel sektörel istihdam verilerini kullanarak ülkemiz şehirlerinin benzerliklerine ve farklılıklarına göre istihdam kümelerinin oluşturulmasıdır.

Tasarım ve Yöntem

Çalışmanın literatür araştırması kısmında istihdam konusundaki çalışmaların taranması sonucunda ülkemiz özelinde sektörel bazlı istihdam durumu değerlendirmesinin kümeleme analizi ile yapılmadığı ortaya konmuştur. Bu çalışmada sektörel bazlı istihdam oranları kullanılarak kümeleme analizi yapılmıştır. Ülkemizde, istihdamın sektörel dağılımının şehirler bazında incelenmesi için şehirlerin kümeleme analizi Düzey 2 bölgeleri çerçevesinde 26 bölge için gerçekleştirilmiştir. Çalışmada veri olarak, TÜİK'in 2021ve 2022 yılları için yayınlamış olduğu tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine özel toplam, erkek ve kadın istihdam oranı istatistikleri kullanılmıştır. Kümeleme analizi, çok değişkenli istatistiksel tekniklerdendir. Kümeleme analizi, birimlerin değişkenlere göre benzerlikleri bakımından ayrık kümelerde toplanmasını sağlayan bir yöntemdir. Kümeleme analizi yönteminin amacı birimleri, sahip oldukları karakteristik özelliklerine göre, gruplandırmaktır. Aynı kümedeki birimlerin benzerliklerinin yüksek olması istenirken bunun neticesi olarak farklı kümelerdeki nesnelere de benzerliklerinin az olması beklenmektedir. Çalışmada, kümeleme analizi karma tamsayılı doğrusal programlama modeli ile yapılmıştır. Modelin amaç fonksiyonu küme içi nesnelere uzaklıklarını minimize ederken farklı kümelerdeki nesnelere arasındaki uzaklığı da maksimum edecek şekilde formüle edilmiştir. Aynı kümedeki birimlerin her biri için küme içindeki diğer birimlere olan uzaklıkları hesaplanmış ve küme içi uzaklığı en yüksek olan birimin uzaklık değeri belirlenmiştir. Her bir nesne için farklı kümelerdeki nesnelere olan toplam uzaklıklar hesaplanmış ve küme dışı uzaklığı en düşük olan birimin uzaklık değeri belirlenmiştir. Küme içi en yüksek uzaklık değerinin küme dışı en düşük uzaklık değerinden farkı maksimize edilmiştir.

Bulgular

Matematiksel model 3600 saniye üst sınır süresince çalıştırılmıştır. 2021 yılı verileriyle toplam, erkek ve kadın için yapılan üç analizde de iki, üç ve dört küme için optimum çözümler bulunmuştur. Kadın sektörel istihdam analizi için beş ve on küme, erkek istihdam analizi için de on kümede optimum çözümler elde edilmiştir. 2022 yılı verileriyle toplam için yapılan sektörel istihdam analizi için iki, üç, dört, beş yedi ve sekiz küme, erkek istihdam analizi için iki, üç, dört ve beş kümede, kadın için yapılan analizlerde de iki, üç, dört, altı, yedi ve on kümeler için optimum çözümler elde edilmiştir. Sonuçların doğrulamasını yapmak için iki ila on küme arası Silhoutt endeksi hesaplanmıştır. Doğrulama analizi sonuçları iki küme için en iyi endeks değerini vermiştir. 2021 yılı için toplam ve erkek istihdam kümeleme sonuçları karşılaştırıldığında; TR33, TR52 ve TR81 bölgelerinin farklılık gösterdiği diğer 23 bölgenin aynı kümelere yer aldığı görülmektedir. Toplam ve kadın kümeleme sonuçları karşılaştırıldığında; TR22, TR32, TR33 bölgelerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Erkek ve kadın kümeleme sonuçları karşılaştırıldığında; TR52, TRC1, TR22 ve TR32 bölgelerinin sektörel bazda cinsiyete göre değişiklik gösteren istihdam oranlarından dolayı farklı kümelere atandığı belirlenmiştir. 2022 yılı için toplam ve erkek kümeleri karşılaştırıldığında TR21 ve TRC3 bölgeleri dışında diğer bölgelerin aynı kümede olduğu görülmektedir. Erkeklerin hizmet sektöründeki istihdam oranı diğer bölgelerin aynı sektördeki istihdam oranından TR21 bölgesinde daha düşük, TRC3 bölgesinde ise daha yüksektir. Toplam ve kadın kümeleri karşılaştırıldığında sadece TRC3 bölgesi farklı kümeyle atanmıştır. TRC3 bölgesinde kadın istihdam oranının diğer bölgelere göre nispeten daha düşük tarım sektörü istihdam oranına sahip olduğu görülmektedir. Erkek ve kadın kümeleri incelendiğinde de TR21 bölgesinin farklı kümeyle atandığı görülmektedir. Diğer bölgelerle karşılaştırıldığında TR21 bölgesi erkek istihdamında hizmet sektöründe nispeten düşük, kadın istihdamında ise sanayi sektöründe nispeten yüksek istihdam oranına sahiptir.

2021 yılı ve 2022 yılı karşılaştırıldığında ise; toplamda, TR22, TR32, TR33, TRC3; erkek için, TR21, TR22, TR32, TR52, TR81; kadın için, TRC1 bölgelerinin farklı kümelere atandığı görülmektedir. TRC1 bölgesinde, 2021 yılından 2022 yılına geçildiğinde kadın istihdamının tarımda 0,08 düştüğü, sanayide 0,02 arttığı ve hizmet sektöründe 0,06 arttığı görülmektedir.

Sınırlılıklar

Çalışmanın uygulaması Türkiye için yapılmıştır. Bu nedenle elde edilen sonuçlar ve yapılan değerlendirmeler ülkemizle sınırlı kalmaktadır. Türkiye'de Düzey 2 olarak 26 bölge tanımlanmıştır. Bu 26 bölgenin tarım, sanayi ve hizmet sektörleri için 2021 ve 2022 yılları istihdam oranları ile kümeleme analizi yapılmıştır.

Öneriler

Toplam nüfus, erkekler ve kadınlar için sektörel bazda istihdam oranlarının dikkate alınarak yapıldığı kümeleme analizi neticesinde elde edilen iki küme incelenmiştir. 2021 yılında, toplam ve erkek için bu iki kümenin en düşük ortalama değerleri birinde tarım sektöründe diğerinde sanayi sektöründedir. Kadın için yapılan analiz sonucu elde edilen her iki kümenin de en düşük değeri sanayi sektöründedir. 2022 yılında, toplam için bu iki kümenin en düşük değerleri bir kümede tarım sektöründe diğerinde sanayi sektöründe, erkek için iki kümede de tarım sektöründedir. Kadın için yapılan analiz sonucunda her iki kümenin de en düşük değerinin yine sanayi sektöründe olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ülkemizde kadınlar tarım ve hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. Sanayi sektöründe kadınların desteklenmesi gerekmektedir. Her iki yıl cinsiyet bazında yapılan analiz neticesinde elde edilen iki küme içinde hizmet sektörü istihdam oranlarının yüksek olması, ülkemiz istihdamının hizmet sektöründe yoğunlaştığını göstermektedir.

Özgün Değer

Literatürde yaptığımız araştırmaya göre bu çalışma ülkemizdeki sektörel istihdam durumunu matematiksel model ile kümeleyen ilk çalışmadır. Matematiksel modelin özgünlüğü ise içerisindeki mesafeyi en aza indirirken aynı zamanda küme dışındaki mesafelerin de en büyük olmasını amaçlıyor olmasıdır. Buna ek olarak da ülkemizdeki bölgelerin istihdam oranlarına göre kümelemesi çalışmanın diğer bir özgün değeridir.

Araştırmacı Katkısı: Banu BİTGEN SUNGUR (%50), Fatma Selen MADENOĞLU (%50).

Tüketici-Fenomen Benlik İmajı Uyumunun Satın Alma Niyetine Etkisi: Para-sosyal Etkileşim ve Güvenilirliğin Sıralı Aracılık Rolü ¹

Müzeyyen GELİBOLU ²

Başvuru Tarihi: 15.09.2023

Kabul Tarihi: 15.02.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin gerçek benlik ve ideal benlikleri ile sosyal medya fenomenlerinin (SMF) imajı arasındaki uyumun satın alma niyetleri üzerindeki etkisini para-sosyal etkileşim ve güvenilirliğin sıralı aracılık etkisi vasıtasıyla incelemektir. Araştırma, nicel araştırma tekniği kullanılarak kolayda örnekleme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini 18 yaş ve üzeri olan 172 sosyal medya kullanıcısı oluşturmaktadır. Araştırma modeli kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modeli (PLS-SEM) ile analiz edilmiştir. Bulgular, para-sosyal etkileşimin ve güvenilirliğin benlik uyumu türlerinin satın alma niyeti üzerindeki etkisine sıralı aracılık ettiğini göstermiştir. Bununla birlikte, para-sosyal etkileşim ve güvenilirlik hem ideal benlik uyumu hem de gerçek benlik uyumu ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiye sırasıyla aracılık etmektedir. Benlik uyumunun para-sosyal etkileşim üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar bulunsa da bu etkinin altında yatan mekanizmayı araştıran ilk çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Benlik Uyumunu, Fenomen Pazarlama, Güvenilirlik, Satın Alma Niyeti, Para Sosyal Etkileşim

Atıf: Gelibolu, M. (2024). Tüketici-fenomen benlik imajı uyumunun satın alma niyetine etkisi: Para-sosyal etkileşim ve güvenilirliğin sıralı aracılık rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 367-392.

¹ Bu çalışma için etik kurul izni, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'nun 07.04.2023 tarihinde 2. toplantı ve 17 nolu kararıyla alınmıştır

² Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Kırıkhan Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, muzeyyenarlan82@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9852-7243

The Impact of Influencer-Consumer Self Congruity on Purchase Intention: Sequential Mediation Role of Para-social Interaction and Credibility

Müzeyyen GELİBOLU ³

Submitted by: 15.09.2023

Accepted by: 15.02.2024

Article Type: Research Article

Abstract

The purpose of this study is to examine the effect of the congruence between consumers' real self and ideal self and the image of social media influencers (SMFs) on purchase intentions through the sequential mediation effect of para-social interaction and credibility. The research was conducted by using quantitative research technique and convenience sampling method. The sample of the research consists of 172 social media users aged 18 and over. The research model was analyzed with partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). The findings showed that para-social interaction and credibility sequentially mediated the effect of self-congruence types on purchase intention. However, para-social interaction and credibility mediate the relationship among both ideal self-congruence and actual self-congruence and purchase intention, respectively. Although there are studies investigating the effect of self-congruence on, this is the first study to investigate the mechanism underlying this relationship.

Keywords: *Self-Congruity, Influencer Marketing, Credibility, Purchase Intention, Parasocial Interaction*

³ Hatay Mustafa Kemal University, Kirikhan Vocational School, Department of Accounting and Tax, muzeyyenarlan82@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9852-7243

Giriş

Günümüzde medya ortamlarının gelenekselden dijitale doğru hızla evrilmesi sosyal medyanın popüler hâle gelmesine neden olmuştur. We are Social (2023) küresel dijital raporu dünyada 4,76 milyar aktif sosyal medya kullanıcısının olduğunu, bu kullanıcıların günlük ortalama 151 dakikasını farklı sosyal medya sitelerinde harcadıklarını göstermektedir. Bu durum pazarlamacıların sosyal medyayı tüketicilerine ulaşımda en önemli kanallardan biri olarak görmelerine neden olmaktadır. Sınırlandırılması ve kontrol edilmesi zor devasa bir alan olarak sosyal medya kullanıcılara kendi içeriklerini üretme ve dağıtma imkânı sunmaktadır. Sosyal medyanın etkileşimli yapısını etkili kullanabilen bazı kullanıcılar etkileyebildikleri takipçi kitleleri oluşturarak birer mikro ünlü hâline gelmişlerdir. “Sosyal medya fenomenleri (SMF)” olarak adlandırılan bu kişiler sosyal medya kanallarında ilgileri, uzmanlık alanları veya kendi yaşamları ile ilgili nitelikli içerikler hazırlayıp takipçileri ile paylaşarak yakın ve sürekli ilişkiler geliştirebilmektedirler.

Sosyal medya fenomenleri marka ve işletmeler için son derece önemli bir pazarlama aracı hâline gelmiştir. Büyük takipçi kitlelerine sahip bu kişiler markaların ürün ve hizmetlerini tanıtmak, hedef kitlelerini genişletmek, marka bilinirliğini arttırmak için değerli fırsatlar sunmaktadır. Fenomenler takipçileri ile samimi ve doğal bir şekilde etkileşimde bulunarak markaların ürün ve hizmetlerini organik bir şekilde tanıtımalarına olanak sağlamaktadırlar. Fenomenler ile yapılan iş birlikleri marka ve işletmelerin hedef kitleleri ile daha derin bağlar kurmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda SMF işletmeler için önemli bir stratejik ortak hâline gelmişlerdir.

SMF’ nin takipçileri üzerindeki sosyal etkisi takipçilerinin tüketim davranışlarını ciddi şekilde etkilemektedir. Tüketiciler fenomenler ile bağlantı kurarak onların öneri ve tavsiyelerine daha açık olabilirler. Bir ürün hakkındaki tavsiyeleri takipçilerinin satın alma kararını etkileyebilir çünkü tüketiciler takip ettikleri SMF’ nin deneyim ve önerilerine güvenmektedirler. Bu durum takipçileri satın almaya yönlendirebilir ya da söz konusu ürün ve markanın popülerliğini arttırabilir. SMF bir marka ile ilişkilendirildiğinde takipçileri arasında o markaya ilgi artabilir ya da satışları olumlu yönde etkileyebilir. Bu bağlamda fenomenlerin sosyal etkisi pazarlama stratejisinin başarısında son derece önemli bir role sahiptir. Fenomen pazarlama olarak adlandırılan söz konusu strateji ile SMF’ nin sosyal etkilerini kullanarak takipçilerinin tüketim davranışlarına etki etmek amaçlanmaktadır (Haenlein ve ark., 2020). Bu çalışmanın temel amacı SMF’ nin tüketicileri üzerindeki sosyal etkilerinin satın alma niyetine etkisini ve bu süreçte etkili olan faktörleri anlamaktır.

Fenomenlerin takipçileri üzerindeki sosyal gücünün odağını fenomen- takipçi arasında gelişen duygusal bağlar ve ilişkiler oluşturmaktadır (Ki ve Kim, 2019). Takipçilerin fenomenlerle kurduğu para-sosyal etkileşim, duygusal bağ ve ilişkiler üzerinde yoğunlaşırken, bu ilişki satın alma niyetini doğrudan etkileyebilmektedir (Sokolova ve Kefi, 2020). Para-sosyal etkileşim sosyal medya kullanıcılarının SMF’ ni yakın arkadaşı gibi algılayarak geliştirdiği tek yönlü ilişkidir. Kullanıcılar SMF ile kültürel kişisel benzerlik algıladıklarında daha derin para-sosyal etkileşim geliştirmektedirler (Lee ve Watkins, 2016). Benlik uyumu; tüketicilerin kendi benlik imajı ile bir başkasının imajı arasında algıladığı benzerliktir (Grubb ve Grawthwohl, 1967). Bu bağlamda benlik uyumu takipçilerin fenomenlere duyduğu ilgiyi ve güveni dolayısıyla para-sosyal etkileşim düzeyini arttırmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada tüketicilerin benlikleri ile uyumlu gördükleri SMF ile para-sosyal ilişki geliştirerek satın alma niyeti oluşturacağı önerilmektedir. Ancak, takipçilerin satın alma niyetleri üzerindeki etkiyi anlamak için sadece bu ilişki yeterli değildir. Fenomenlerin algılanan güvenilirliği, takipçilerin fenomenlere duydukları güvenin ve onların sunduğu içeriğin inandırıcılığının önemli bir bileşenidir. Bu güvenilirlik algısı, tüketicilerin fenomenlerin önerilerine daha fazla değer vermesini ve bu öneriler doğrultusunda tutum ve satın alma niyetlerini şekillendirmesini sağlayabilir.

Bu çalışmanın amacı benlik uyumunun satın alma niyeti üzerindeki etkisini ve bu etkide para-sosyal etkileşim ile algılanan güvenilirliğin sıralı aracılık rolünü araştırmaktır. Çalışmanın modeli alan yazındaki çalışmalardan faydalanılarak oluşturulmuştur. Fenomen takipçi ilişkisinde para-sosyal etkileşimi ele alan çalışmalar çokça

bulunsa da bu çalışma söz konusu süreçte para-sosyal etkileşimin satın alma niyeti oluşturmada yeterli olmadığını, algılanan güvenilirliğin niyet oluşturmada önemli bir tamamlayıcı unsur olduğunu ortaya koyarak alana katkı sağlamaktadır. Sosyal medya fenomenlerinin etkisinin sadece ürün tanıtmaktan öteye giderek tüketicilerin sağlık, politik düşünce ve davranışlarına kadar etkiyebildikleri günümüzde fenomen ve takipçi ilişkisinin derinlemesine anlaşılması fenomen pazarlama stratejilerinin etkinliği açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda söz konusu sürecin benlik uyumu, para-sosyal etkileşim ve algılanan güvenilirlik bağlamında ele alınmasının fenomen pazarlama alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte bu çalışma fenomen-takipçi ilişkilerinin satın alma niyeti üzerindeki etkilerini ele alan ve pazarlama stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynayan faktörleri inceleyerek, pazarlama alanına değerli bir bakış sunmayı hedeflemektedir.

Literatür Taraması

Sosyal Medya Fenomenleri ve Para-Sosyal Etkileşim

SMF en temel anlamda sosyal medyada etkileşimli takipçilerden oluşan bir gruba sahip kişi olarak tanımlanmaktadır (Haenlein ve diğerleri, 2020). Fikir önderleri, etkileyici olarak da adlandırılan SMF'nin en önemli özelliklerinden biri sosyal etkileyciliğidir. Sosyal etki sosyalleşme, itaat, uyum ve ikna gibi süreçleri kapsayan geniş anlamli bir kavramdır. Bu bağlamda SMF sosyal etkileycilik yetenekleri ile takipçilerini ikna edebilme ve onlarda kalıcı tutum ve davranış değişiklikleri yaratabilmektedir (Balaban ve diğerleri, 2022, s. 1). Yapılan araştırmalar SMF'nin tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Ki ve Kim, 2019; Koay ve diğerleri, 2023; Sokolova ve Kefi, 2021; Massuda ve diğerleri, 2022; Shen ve diğerleri, 2022).

SMF'nin sosyal gücü takipçileri oluşturdukları samimi ilişkilerden kaynaklanmaktadır. SMF takipçi ilişkisini açıklayan en önemli kavramlardan biri para-sosyal ilişkidir. Para-sosyal ilişki geleneksel medya temelinde geliştirilmiş bir kavramdır. Geleneksel medyanın yerini sosyal medyaya bırakması kavramın evrilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda para-sosyal ilişki medya kullanıcılarının medya karakteri ile geliştirdikleri tek taraflı ilişki olarak tanımlanmaktadır (Horton ve Wohl, 1956, s. 215). Kullanıcının medya tüketimi yoluyla daha fazla zaman geçirmesiyle başlayan zaman içerisinde medya karakterine karşı gelişen ilişki ve yakınlık duygusu olarak tanımlanabilir (Brown, 2015, s. 260). Para-sosyal etkileşim kavramı ile para-sosyal ilişki birbiri yerine kullanılsa da birbirinden farklı iç içe kavramlardır. Para-sosyal etkileşim medyaya maruz kalma olayıyla sınırlı olup para-sosyal ilişki medyanın ötesinde daha uzun süreli bir ilişkidir (Dibble ve diğerleri, 2016, s. 22). Bu alışmanın bundan sonraki kısımlarında bir karışıklık olmaması açısından para-sosyal etkileşim kavramı kullanılacaktır.

Para-sosyal etkileşim teorisine göre tüketicilerin fenomen ile etkileşimleri sonucunda para-sosyal ilişki gelişmekte tüketiciler onları arkadaşymış gibi görmekte ve onlarla empati kurmaktadır. Hartmann ve Goldhoorn, (2011) bu durumun karşılıklı olmayıp bir ilişki yanılması olduğunu ifade etmektedir. Fenomenler kamera aracılığı ile yüz yüze konuşmuş gibi göz teması kurarak, doğrudan sözlü temas kurarak tüketiciler üzerinde etkileşime giriyormuş izlenimi uyandırmaktadır.

Tukachinsky ve Steve, (2018) para-sosyal etkileşim sürecini başlangıç, deneyimleme, yoğunlaşma ve bütünleşme olmak üzere dinamik ve aşamalı bir süreç olarak ele almaktadır. Buna göre para-sosyal etkileşimin başlangıç aşaması SMF'ne karşı eğilim ve ilgili izlenimin olduğu aşamadır. Bu aşamada fenomene karşı merak duygusu söz konusu olup sürecin davranışsal boyutunda fenomenin daha fazla içerik tüketilmektedir. Deneyimleme aşamasında fenomen ile kurulan ilişkinin olası sonuçlarını içermektedir. Tüketici fenomen hakkında daha çok şey öğrenme eğilimindedir. Bu süreçte fenomene karşı olumlu veya olumsuz duygular gelişmektedir. Davranışsal olarak tüketiciler fenomenin içerisinde yer aldığı daha fazla içeriğe ulaşmaya çalışmaktadır. Yoğunlaşma aşamasında tüketiciler fenomene karşı yakınlık arayışındadır. Bu aşamada tüketici

fenomeni çok iyi tanıdığını düşünmektedir. Arkadaşlık duygusunun geliştiği ve fenomene karşı empati duygusu geliştirmektedir. Son aşama ise bütünleşme aşaması olup bu süreçte tüketici fenomene kendi yaşıtı akranı gibi algılamaktadır. Fenomenin hayranı durumuna gelmekte ve fenomene karşı daha az eleştirel yaklaşmaktadır. Bu aşamada fenomene karşı samimiyet ve adanmışlık duygusu bu aşamada gelişmekte ve tüketicinin tutum ve davranışlarında değişim bu aşamada gerçekleşmektedir.

Para-sosyal etkileşim ile ilgili yapılan önceki çalışmalar geleneksel medya karakterlerini ele almaktadır. Medya kişiliğine maruz kalma süresi, kamera aracılığıyla göz teması kurmak ve medya tüketiminin sürekliliği para-sosyal etkileşimi arttırmaktadır. Ancak sosyal medyanın ortaya çıkması SMF'nin sosyal medya kullanıcıları ile para-sosyal iletişim için etkileşimli ve çift yönlü iletişim kurmalarına zemin hazırlamıştır (Brown, 2015, s.263). SMF sürekli olarak içerik paylaşarak, bu içeriklere yapılan yorumlara yanıtlar vererek daha fazla kullanıcı ile daha yoğun para-sosyal etkileşim geliştirebilmektedirler (Koay ve diğerleri, 2023, s. 5).

Yapılan çalışmalar (Sokolova ve Kefi, 2020; Shan ve diğerleri, 2022; Lee ve Watkins, 2016) para-sosyal etkileşimin belirleyicilerine ve sonuçlarına odaklanmaktadır. Buna göre SMF ile tüketici arasında algılanan benzerlik, SMF'nin güvenilirlik ve çekicilik gibi özellikleri tüketicilerin SMF ile para-sosyal etkileşim geliştirmesine neden olmakta bunun sonucunda satın alma niyeti (Djafarova ve Rushworth, 2017, s. 1) ve fenomene bağlılık (Hu ve diğerleri, 2020) meydana gelmektedir. Benzerlik kavramı tüketici ile fenomenin tutum, değer, fiziksel görünüş benzerliği (Ladhari ve diğerleri, 2020) olarak ele alınırken bazı çalışmalarda (Casalo ve diğerleri, 2018) tüketicinin fenomen ile algıladığı kişilik ve benlik uyumu temelinde ele alınarak para-sosyal etkileşim üzerindeki etkileri araştırılmıştır. SMF'nin tüketiciler ile geliştirdiği para-sosyal etkileşimin derecesi ilettiği mesajın etkinliğini doğrudan etkilemektedir (Hudders ve diğerleri, 2022). Bu nedenle daha etkili para-sosyal etkileşimin nasıl kurulabileceğini anlamak fenomen pazarlama stratejilerinin etkinliği açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada benlik uyumunun para-sosyal etkileşime etkisi ele alınmaktadır.

Benlik Uyumu Teorisi

Benlik uyumu teorisi pazarlama araştırmalarında ilişki kurmak açısından önemli kavramlardan biridir. Benlik uyumu teorisi, gerçek benlik ve ideal benlik uyumu olmak üzere ele alınmakta olup tüketicilerin benlikleri ile tüketim ürünlerinin imajı arasındaki uyumun tüketicilerin tercihlerini etkilediğini varsaymaktadır (Grubb ve Hupp, 1968, s. 59). Tüketicilerin gerçek benliği kendisini nasıl gördüğü ile ilgili olup ideal benlikleri olmak istedikleri kişiliği yansıtmaktadır (Sirgy, 1982). Araştırmalar benlik uyumunun tüketicilerin satın alma niyetlerini (Sirgy, 1982), markaya olan bağlılıklarını olumlu olarak etkilediğini göstermektedir (Japutra ve diğerleri, 2019; Malar ve diğerleri, 2011). Benlik uyumu kuramı tüketicilerin gerçek benlik imajı ya da ideal benlik imajı ile uyumlu olarak algıladıkları marka ve ürünlerine yöneleceklerini varsaymaktadır (Sirgy, 1982). Fenomen pazarlama alanında yapılmış çalışmalarda fenomen-benlik uyumu algılanan benzerlik temelinde ele alınmaktadır (Cassalo ve diğerleri, 2020; Taftheem ve diğerleri, 2021). Tan ve diğerleri, (2019) tüketicilerin gerçek ve ideal kişilikleri ile SMF'nin kişiliği arasında algılanan benzerliği benlik-fenomen uyumu olarak ifade etmektedir. Buna göre benlik-fenomen uyumu tüketicilerde para-sosyal etkileşimi olumlu olarak etkilemektedir (Taftheem ve diğerleri, 2021).

Algılanan Güvenilirlik

SMF'nin ikna edici gücünün en temel bileşeni güvenilirlik kavramıdır. Güvenilirlik SMF'nin dürüstlüğü ve doğruluğunu ifade etmektedir Buna göre SMF'nin güvenilir olması tüketiciyi ikna etme gücünü arttırmaktadır (Erdoğan, 1999, s. 298).

Algılanan güvenilirlik ile ilgili çalışmalar ünlü desteği yazınına dayanmaktadır. Tüketiciler ünlüleri güvenilir bilgi kaynakları olarak görme eğilimindedir bu nedenle pazarlama stratejilerinde ünlü desteğine başvurulmaktadır (Amos ve diğerleri, 2008). Kaynak güvenilirliği modeli ünlülerin algılanan güvenilirliğini açıklamada kullanılan en yaygın modellerden biridir. Söz konusu model ünlülerin ilettikleri mesajların kabul edilmesini kolaylaştıran karakteristik özelliklerine atıfta bulunmaktadır. Bu özellikler güvenilirlik, çekicilik ve uzmanlıktır (Ohanian, 1990, s. 41). Kaynak güvenilirliği modeli tüketici davranışlarında satın alma niyeti (Bhatt ve diğerleri, 2013), marka ve reklama karşı tutum (Singh ve Banerjee, 2018) ile ilişkilendirilmektedir. Bu modele göre bir kaynaktan gelen mesajın ikna gücünü belirleyen öğelerden biri güvenilirliktir. Kaynak güvenilirliği modeli güvenilirlik ve uzmanlık ve çekicilik boyutlarının bir kombinasyonu olarak ünlü desteğinin etkinliğini arttırsa da güvenilirlik özelliğinin bağımsız olarak ünlü etkinliğine katkıda bulunduğunu ve ünlü etkinliğinde en önemli öğe olduğu ifade edilmektedir. Yapılan çalışmalar sadece güvenilirliğin reklam etkinliğini arttıran en önemli faktör olduğunu göstermektedir (Amos ve diğerleri, 2008, s. 224-225). Bu bağlamda bu çalışmada algılanan güvenilirlik tek öğe üzerinden ele alınmaktadır.

SMF yazınında fenomen güvenilirliği kaynak güvenilirliği üzerine temellendirilmiştir (Amos ve diğerleri, 2008; Munnukka ve diğerleri, 2016). Güvenilirlik, SMF'nin doğru bilgi iletebilme yeteneğini yani dürüstlüğünü ifade etmektedir. Uzmanlık ise iletişimcinin güvenilir bilgi kaynağı olarak kabul edilme derecesini tanımlamaktadır. Bu durum, SMF'nin genellikle ürünleri incelediği ve tavsiyelerde bulunduğu zamanlarda önemli olmaktadır. Bu nedenle, SMF'nin yüksek algılanan güvenilirliği, ilettiği mesajlarının ikna gücüne katkıda bulunmaktadır (Lou ve Yuan, 2019).

Güvenilir olarak algılanan fenomenlerin marka güveni üzerinde olumlu etkileri olduğu bilinmektedir (Ohanian, 1990). Chung ve Cho, (2017), kaynak güvenilirliğinin tüketicilerin risk algısını düşürdüğünü, tanıtılan ürüne güveni arttırdığını ifade etmektedir. Buna göre, güvenilir bir kaynaktan gelen bilgi diğer bilgi şekillerine göre daha geçerli olarak görülmektedir. SMF'nin güvenilir olması tüketicilerin daha kolay ikna olarak onlarda satın alma niyeti oluşmasına neden olmaktadır (Massuda ve diğerleri, 2022).

Hipotezlerin Gerekçlendirilmesi

Bu çalışmanın amacı SMF'nin imajı ile tüketicinin benliği arasında algılanan uyum ile satın alma niyeti ilişkisinde para-sosyal etkileşim ile güvenilirliğin sıralı aracılık etkisini araştırmaktır. Çalışmada benlik uyumu türleri olan gerçek benlik uyumu ve ideal benlik ayrı ayrı ele alınmıştır. Yapılan alan yazın taraması sonucunda hipotezler aşağıdaki geliştirilmiştir.

Benlik Uyumu-Para-Sosyal Etkileşim

Özer ve diğerleri (2021) yaptıkları çalışmada benlik uyumu türlerini ayrı ayrı ele almış ve her iki değişkenin de (gerçek ve ideal benlik uyumu) para-sosyal etkileşim üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Japutra ve diğerleri (2019) tüketicilerin ünlü ile algıladığı benlik uyumunun o ünlüye bağlılığı arttırdığını bulmuşlardır. Sosyal medyanın yarattığı ünlüler olan SMF'nin imajı ile kullanıcıların gerçek benliği arasında algılanan uyum tüketicilerin SMF ile duygusal bağlar geliştirmesine, para-sosyal etkileşim kurmalarına neden olabilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada tüketicilerin benlikleri ile uyumlu gördükleri SMF ile para-sosyal etkileşim geliştirecekleri söylenebilir. Kendini doğrulama kuramı gerçek benlik uyumunun para-sosyal etkileşim üzerindeki etkisinin anlaşılmasını sağlamaktadır (Swan, 2012). Kendini doğrulama kuramı, tüketicilerin benliklerini destekleyen bu nedenle iyi hissetmelerini sağlayan deneyimler arayışında olduklarını varsaymaktadır. Bu bağlamda benlik kimliğini destekleme güdüsünden hareket ile tüketici gerçek benliği ile uyumlu olarak algıladığı SMF'ne bağlılık geliştirecektir. Çalışmanın hipotezi aşağıdaki gibidir.

H1. Gerçek benlik uyumunun para-sosyal etkileşim üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi vardır.

İdeal benlik uyumu tüketicinin kendisini nasıl görmek istediği ile ilgili olup benliklerini geliştirme gereksinimi ile açıklanmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları SMF'nin imajını çekici bulduklarında, SMF'nin tanıttığı ürünleri satın alarak ve kullanarak onun gibi olmayı ve benlik imajlarını geliştirmeyi isteyebilirler (Shan ve diğerleri, 2020). Bu bağlamda ideal benlikleri ile uyumlu gördükleri SMF ile para-sosyal etkileşim geliştireceklerinin iddia edildiği çalışmanın hipotezi aşağıdaki gibidir.

H2. İdeal benlik uyumunun para-sosyal etkileşim üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi vardır.

Para-Sosyal Etkileşim- Güvenilirlik

Para-sosyal etkileşim ile güvenilirlik ilişkisini ele alan az sayıda araştırma (Gong ve Li, 2017, Su ve diğerleri, 2021) SMF ile geliştirilen para-sosyal etkileşimin algılanan güvenilirliğin bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Gong ve Li, (2017, s. 728) para-sosyal etkileşimin sıklığı arttıkça tüketicilerde güvenilirlik algısının artacağını ifade etmektedirler. Su ve diğerleri, (2021) yaptıkları çalışmada para-sosyal etkileşimin algılanan güvenilirliği arttırdığını ortaya koymuşlardır. Buna göre para-sosyal etkileşim sosyal medya kullanıcılarının SMF tarafından verilen bilgilere inanmaya daha istekli olmalarına neden olmaktadır. Chung ve Cho (2017); kullanıcılarının bir sosyal medya ünlüsü ile para-sosyal etkileşim geliştirdiklerinde o ünlüye güven duyma olasılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bu bağlamda bu çalışmada sosyal medya kullanıcılarının para-sosyal etkileşim geliştirdikleri SMF'ni güvenilir olarak algılama eğiliminde oldukları ileri sürülmektedir. Çalışmanın hipotezi aşağıdaki gibidir.

H3. Para-sosyal etkileşimin SMF güvenilirliği üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi vardır.

Güvenilirlik-Satın Alma Niyeti

Algılanan güvenilirlik, tüketicilerin SMF'nin inandırıcılığına ilişkin inançları olarak tanımlanabilir (O'Keefe, 1990). Kaynak güvenilirliği modeli bağlamında SMF'nin güvenilirliği çekicilik ve uzmanlık ile birlikte kullanıcıların reklam mesajlarını kabullenmesini kolaylaştıran karakteristik özelliklerden biridir (Ohanion, 1990). Algılanan güvenilirlik kaynak güvenilirliğinin davranışsal boyutu olup karşıdaki kişiye güven niyeti oluşmasına neden olmaktadır (Amos ve diğerleri, 2008).

Tüketiciler kaynağı güvenilir olarak algıladıklarında verilen bilgiye inanma olasılıkları artmakta, güvenilir bir kaynaktan gelen önerilerin doğruluğu hakkında şüphe duymamaktadır (Chakraborty ve Bhatt, 2017, s. 60). Algılanan güvenilirlik arttıkça algılanan risk ve maliyetler düşmekte bunun sonucunda tüketicilerde satın alma niyeti artmaktadır (Su ve diğerleri, 2021, s. 6). Hayess ve Carr, (2015) yaptıkları çalışmada kaynak güvenilirliği boyutları olarak uzmanlık ve güvenilirliğin ayrı ayrı satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Koay ve diğerleri, (2021) yaptıkları çalışmada Instagram fenomenlerinin çekiciliğinin ve güvenilirliğinin ayrı ayrı kullanıcıların çevrimiçi satın alma davranışında olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte yapılan çalışma sonuçları (Su ve diğerleri, 2021; Saima ve Khan, 2021; Balaban ve diğerleri, 2022) SMF'nin güvenilirliğinin sosyal medya kullanıcılarının satın alma niyetlerini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada tüketicilerin güvenilir olarak algıladıkları SMF'nin tanıttığı ürünlere karşı satın alma niyeti oluşturacağı önerilmektedir. Çalışmanın hipotezi aşağıdaki gibidir.

H4. SMF'nin güvenilirliğinin satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.

Sıralı Aracılık Etkisi

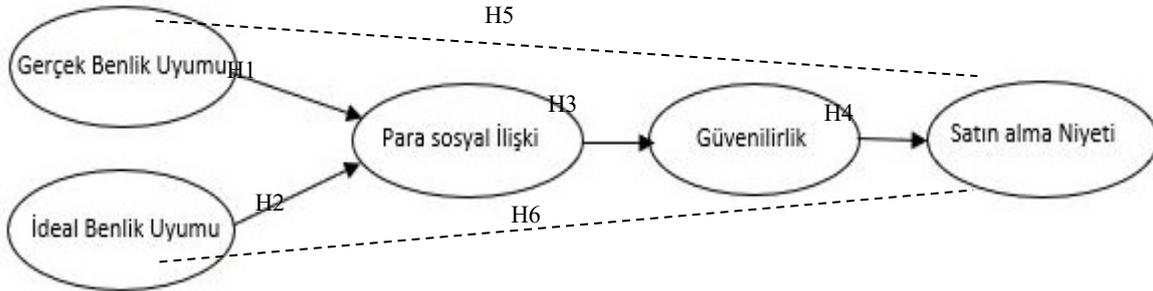
Yukarıdaki gerekçelendirmelere göre (Tan ve diğerleri, 2019; Özer ve diğerleri, 2021) SMF ile algılanan benlik uyumu (gerçek ve ideal) kullanıcıların para-sosyal etkileşim geliştirmesine neden olmaktadır. Kullanıcılar para-sosyal ilişki geliştirdikleri SMF'ni gerçekçi ve güvenilir olarak görmektedir (Munnuka ve diğerleri, 2016; Reinikainen ve diğerleri, 2020). Su ve diğerleri, (2021, s. 14), algılanan güvenilirliğin para-sosyal etkileşim ve

satın alma niyeti arasındaki aracılık rolünü ortaya koymuşlardır. Buna göre para-sosyal etkileşim tüketicilerin SMF'ni daha fazla inanmalarına neden olmaktadır. Böylece tüketiciler SMF'ni daha güvenilir olarak algılamakta ve daha az risk aldıklarını hissetmekte ve bu durum satın alma niyetini olumlu etkilemektedir. Bununla birlikte alan yazında algılanan güvenilirliğin satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Saima ve Khan, 2021; Balaban ve diğerleri, 2022, s. 5-6). Massuda ve diğerleri, (2022) yaptıkları çalışmada para-sosyal etkileşim algılanan güvenilirliğin, algılanan uzmanlığın satın alma niyeti üzerine etkisini ele almıştır. Çalışma sonuçları para-sosyal etkileşimin daha güçlü bir belirleyici olmakla birlikte algılanan güvenilirliğin satın alma niyetinin bir belirleyicisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada sosyal medya kullanıcılarının kendi benlikleri uyumlu algıladıkları SMF ile para-sosyal etkileşim geliştirecekleri, bu ilişkinin söz konusu SMF'ni güvenilir olarak görmelerine neden olacak ve bunun sonucunda söz konusu SMF'nin tanıttığı ürünleri satın almaya yönlendireceği ileri sürülmektedir. Çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H5.Sosyal medya fenomeninin gerçek benlik imajı ile satın alma niyeti ilişkisinde para-sosyal etkileşim ile güvenilirliğin sıralı aracılık etkisi vardır.

H6.SMF'nin ideal benlik uyumu ile satın alma niyeti ilişkisinde para-sosyal etkileşim ile güvenilirliğin sıralı aracılık etkisi vardır.

Alan yazın taraması sonucunda oluşturulan çalışmanın araştırma modeli ve hipotezleri Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Yöntem

Anakütle ve Örneklem

We are Social (2023) verileri Türkiye'de 62,55 milyon sosyal kullanıcısının olduğunu ve bu kullanıcıların %94,6'sının 18 yaş ve üstü kullanıcılardan oluştuğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın örnek birimini 18 yaş üstü fenomen takip eden sosyal medya kullanıcıları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnek birimi en az bir sosyal medya fenomenini takip eden 18 yaş ve daha büyük sosyal medya kullanıcılarından oluşmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi toplam 210 kişiye anket uygulanmıştır. Kullanıcılara ankette herhangi bir sosyal medya fenomenini takip edip etmedikleri sorusu yöneltilmiştir. Hayır cevabı veren 38 anket elenmiş ve 172 kullanılabilir anket ile analiz yapılmıştır. Veriler zaman ve maliyet etkinliği açısından etkili olduğu kabul edilen çevrimiçi anket yöntemi (Lefever ve diğerleri, 2007, s. 576) ile toplanmıştır. Google Forms aracılığı ile anket oluşturulmuş ve çevrimiçi kanallar yoluyla ile katılımcılara ulaştırılmıştır. Çalışmanın verileri 10 Nisan-10 Mayıs 2023 tarihleri arasında toplanmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Ölçekler

Çalışmanın etik kurul izni Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'nun 07.04.2023 tarihinde 2 toplantı ve 17 no.lu kararıyla alınmıştır. Anket formu, çalışmaya ilişkin bilgi veren tanıtım yazısı ile birlikte toplam üç bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk bölüm tanıtıcı bilgiler, ikinci bölüm katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm benlik uyumu, para-sosyal etkileşim, güvenilirlik ve satın alma niyeti kavramlarını ölçen ölçeklerden oluşmaktadır. Toplam 21 madde ile veriler toplanmıştır. Belirtilen ölçeklerin alan yazında geçerlilik ve güvenilirliği kanıtlanmıştır (Özer ve diğerleri, 2021; Kumru ve Uyar, 2021; Özer, 2022). Benlik uyumu türleri (gerçek ve ideal benlik) Japutra ve diğerleri (2019)'nın altı maddelik ölçeği (Özer ve diğerleri, 2021), para-sosyal etkileşim Lee ve Watkins' (2016)'in sekiz maddelik ölçeği (Kumru ve Uyar, 2021), satın alma niyeti Ki ve Kim (2019)'in üç maddelik ölçeği (Özer, 2022), güvenilirlik ise Belanche ve diğerleri (2021)'nin dört maddelik ölçeği ile ölçülmüştür. Toplam 21 madde çalışmaya göre uyarlanmıştır. Tüketicilerin ölçek ifadelerine katılma düzeyi 5-li Likert tipi ölçekle (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılmıyorum) ölçülmüştür. Anlam hatalarını önlemek amacı ile anket öncelikle 15 kişiye uygulanmış ve önerileri alınmıştır. Gerekli düzeltmeler yapılarak anketin son hâli tamamlanmıştır. Anket başlangıçta 210 kişiye uygulanmıştır. 16 tane anket kontrol sorusu ile elenmiş, 22 anket hatalı doldurulduğu analize dahil edilmemiştir. Sonuç olarak 172 anket ile çalışmanın analizleri yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verilerinin analizinde SPSS ve SmartPLS paket programları kullanılmıştır. Kullanıcılara ilişkin tanımlayıcı istatistikler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Ölçüm modeli PLS-SEM ile SmartPLS 4.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle araştırma modelinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış sonra hipotezler sınanmıştır.

Bulgular

Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcıların cinsiyet, gelir durumu, yaş, eğitim durumu ve günlük ortalama internet kullanımına ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre katılımcıların %57,6'sı kadın, %42,4'ünü erkek tüketiciler oluşturmaktadır. Katılımcılar ağırlıklı olarak 19-25 (%69,5) yaş aralığındadır. Gelir durumlarına göre değerlendirildiğinde katılımcıların %23'ü 5500 ve altı, %23'ü 5500-7500 aralığında, %16,8'i 7500-9500 aralığında, %12,7'sinin 9501-10500 aralığında, %23,2'sinin ise 10501 ve üstü düzeyinde geliri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte cevaplayıcıların %4,7'si lise ve altı düzeyinde mezun, %68,6'sı ön lisans, %17,4'ü lisans, %9,3'ü lisansüstü mezundur. Günlük internette geçirilen zaman sonuçları katılımcıların çoğunluğunun 1-3 (%40,7) ile 3-5 (%36,3) saat aralıklarında internette zaman geçirdiklerini göstermektedir.

Tablo1
Katılımcılara İlişkin Demografik Özellikler

Demografik özellikler		N	%	Demografik özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	99	57,6	Eğitim Durumu	Lise ve altı	8	4,7
	Erkek	73	42,4		Ön lisans	118	68,6
	Toplam	172	100		Lisans	30	17,4
Yaş	18 ve altı	25	11,5		Lisansüstü	16	9,3
	19-25	103	69,5		Toplam	172	100
	26-35	26	11,9	İnternette Geçirilen Zaman	1 saatten az	22	6,6
	36-45	12	4,9		1-3 saat	83	40,7
	45ve üstü	6	2,2		3-5 saat	40	36,3
Toplam	172	100	5-7 saat		20	11,9	
Gelir Durumu	5500 ve altı	41	23,8		7 saatten fazla	7	4,4
	5501-7500	40	23,2	Toplam	172	100	
	7501-9500	29	16,8				
	9501-10500	22	12,7				
	10500 ve üstü	40	23,2				
	Total	172	100				

Katılımcıların birden çok seçenek işaretleyebilecekleri belirtilerek kullandıkları sosyal medya siteleri sorulmuş ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur. Buna göre en çok kullanılan sosyal medya siteleri sırasıyla Instagram, Youtube, Twitter(X), Facebook ve Tik Tok’tur.

Tablo 2
Katılımcıların Kullandıkları Sosyal Medya Platformuna Göre Dağılımı

Kullanılan Sosyal Medya Platformu	N	%
Instagram	156	90,7
Facebook	53	30,8
Twitter (X)	62	36,0
Youtube	111	64,5
Tik Tok	39	22,7
Diğer	33	19,2

Katılımcılara birden çok seçenek işaretleyebilecekleri belirtilerek sosyal medyayı takip etme nedenleri sorulmuş ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur. Buna göre tüketiciler en çok bilimsel, teknolojik yayınlar, haber vb. güncel bilgileri takip etmek ile arkadaşları ile iletişim kurmak amacıyla sosyal medya kullanmaktadır. Her katılımcı bir sosyal medya fenomeni takip etmektedir.

Tablo 3

Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Nedenine Göre Dağılımı

Sosyal Medya Kullanım Nedeni	N	%
Gündemi (bilimsel, teknolojik yayın, haber vb.) takip etmek	136	79,2
İletişim kurmak için kullanım	114	66,3
Alışveriş yapmak	58	33,7
İçerik paylaşımı yapmak	36	20,9
Takipçisi olunan fenomeni takip etmek	45	26,2
Diğer	11	6,4

Faktör Analizi***Yakınsak geçerlilik***

Tablo 4’te ölçüm modelinin değişkenlerine ilişkin faktör yükleri, Cronbach Alpha”, “Composit Reliability (CR)” ve “Average Variance Extracted (AVE)” değerleri yer almaktadır. Modelin yakınsak geçerliliğinin sağlanması için gözlenen değişkenlerin faktör yükleri 0,50’den büyük olmalıdır. Bu şartı sağlamayan değişkenlerin analizden çıkarılması gerekir. Ancak, faktör yükleri 0,50 ile 0,70 aralığında olan maddelerin AVE ya da CR değerleri eşik değerlerin üstünde ise maddeler analizden çıkarılmaz (Fornell ve Larcker, 1981, s. 47). Ölçüm modelinde her bir yapının iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alpha ve yapı güvenilirliği değerlerin (CR) 0,70’ten büyük olması yakınsak geçerlilik için gereklidir Bununla birlikte AVE değerlerinin 0,5’ten büyük olması yakınsak geçerliliğin sağlandığını göstermektedir (Fornell ve Larcker, 1981, s.48).

Tablo 4
Ölçüm Modeli Sonuçları

Faktörler	Ölçek maddeleri	Faktör Yükleri	Cronbach Alfa	CR	AVE
Gerçek Benlik Uyumu	GBU1.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin imajı, kendimi nasıl gördüğümle örtüşmektedir.	0,921	0,890	0,893	0,727
	GBU2.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin imajı, beni yansıtır.	0,800			
	GBU3.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin imajı, bana benzer.	0,833			
İdeal Benlik Uyumu	IBU1.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin imajı, sahip olmak istediğim kişilikle örtüşmektedir.	0,828	0,908	0,910	0,767
	IBU2.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin imajı, sahip olmak istediğim kişiliği yansıtır.	0,911			
	IBU3.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin imajı, sahip olmak istediğim kişiliğe benzer.	0,887			
Para-sosyal etkileşim	PS1.En sevdiğim sosyal medya fenomenini kanalında izlemeyi dört gözle bekliyorum.	0,773	0,901	0,904	0,534
	PS2.En sevdiğim sosyal medya fenomenini başka bir platformda da takip ederim.	0,661			
	PS3.En sevdiğim sosyal medya fenomenini izlerken, onun grubunun bir parçası olduğumu hissediyorum.	0,796			
	PS4.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin eski bir arkadaşım gibi olduğunu düşünüyorum.	0,608			
	PS5.Bir gazete veya dergide en sevdiğim sosyal medya fenomeni hakkında bir haber olsaydı, okurdum.	0,729			
	PS6.En sevdiğim sosyal medya fenomeni, sanki arkadaşlarımdaymış gibi kendimi rahat hissettiriyor.	0,748			
	PS7.En sevdiğim sosyal medya fenomeni bana marka hakkında nasıl hissettiğini gösterdiğinde, marka hakkında kendim kararımı vermeme yardımcı olur.	0,746			
	PS8.En sevdiğim sosyal medya fenomeni ile şahsen tanışmak istiyorum.	0,762			
Güvenilirlik	G1.En sevdiğim sosyal medya fenomenini güvenilir buluyorum	0,917	0,915	0,931	0,734
	G2.En sevdiğim sosyal medya fenomenini dürüst buluyorum	0,954			
	G3.En sevdiğim sosyal medya fenomeni alanında uzmandır.	0,739			
	G4. En sevdiğim sosyal medya fenomeni deneyimlidir.	0,736			
Satın alma Niyeti	SN1.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin tanıttığı ürünü satın alırdım.	0,829	0,923	0,930	0,804
	SN2.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin tanıttığı ürünü satın alma olasılığım yüksektir.	0,887			
	SN3.En sevdiğim sosyal medya fenomeninin tanıttığı ürünü satın alma isteğim yüksek olurdu.	0,968			

Tablo 4'te gözlenen değişkenlerin faktör yüklerine ait en küçük değer 0,608, en büyük değer ise 0,968'dir. Cronbach Alfa ve CR değerleri 0,70'ten büyük olup AVE değerleri 0,5'ten büyüktür. Buna göre ölçüm modeli yakınsak geçerlidir.

Ayrıştırma geçerliliği

Ölçüm modelinin ayrıştırma geçerliliği Fornell Larcker katsayıları ve HTMT oranlarına göre değerlendirilmiştir. Fornell Larcker kuralına göre araştırma modelindeki her bir değişkenin AVE değerinin karekök değeri, diğer değişkenlerle olan korelasyon katsayılarından büyük olması gerekir (Hair ve diğerleri, 2019, s.9). Tablo 5'te Fornell Larcker kuralının sağlandığı görülmektedir.

Tablo 5
Fornell-Larcker ile HTMT Oranları

Faktörler	Gerçek Benlik	Güvenilirlik	Para-sosyal Etkileşim	Satın alma niyeti	İdeal Benlik
Gerçek Benlik	0,853				
Güvenilirlik	0,447	0,857			
Para-sosyal Etkileşim	0,692	0,714	0,731		
Satın alma niyeti	0,571	0,517	0,690	0,897	
İdeal Benlik	0,682	0,644	0,813	0,501	0,876
Heterotrait-Monotrait (HTMT) Oranı					
	Gerçek Benlik	Güvenilirlik	Para-sosyal Etkileşim	Satın alma niyeti	İdeal Benlik
Gerçek Benlik					
Güvenilirlik	0,442				
Para-sosyal Etkileşim	0,687	0,713			
Satın alma niyeti	0,577	0,508	0,694		
İdeal Benlik	0,678	0,649	0,812	0,503	

Henseller ve diğerleri, (2015, s.115) ikili değişkenler arasındaki HTMT oranının ayrıştırma geçerliliği için belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Buna göre modelde ölçülen yapıların kuramsal olarak yakın olmaları hâlinde HTMT oranlarının 0,90'ın altında olması önerilmektedir. Tablo 5'te görüldüğü üzere HTMT oranları istenilen aralıkta olup ölçüm modelinin ayrıştırma geçerliliğini sağladığı görülmektedir.

Son olarak ölçüm modelinin uyum indislerine bakılmıştır. Tablo 6 modelin iyi uyum indisleri (SRMR<0,10, NFI≥80) ürettiğini göstermektedir. Böylece ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirlik testleri tamamlanmış olup ölçüm modelinin yapısal geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6
Ölçüm Modeli Uyumu

	Doymuş model	Tahmin edilmiş model
SRMR	0,061	0,100
d_ ULS	0,859	2,712
d_ G	0,582	0,639
χ^2	510,060	541,347
NFI	0,831	0,821

Model Uyumu

Tablo 7 ölçüm modelinin VIF, R^2 , f^2 ve Q^2 değerlerini göstermektedir. PSL-SEM yönteminde ölçüm modeli bu değerler ile test edilmektedir.

Tablo 7

Değişkenlerin İlişki gücü ve Tahmin Katsayıları

Değişkenler	VIF	f^2	R^2	Q^2
Güvenilirlik→Satın alma niyeti	1,00	0,364	0,267	0,192
Para-sosyal etkileşim→Güvenilirlik	1,000	1,039	0,510	0,325
İdeal benlik uyumu→Para-sosyal etkileşim	1,868	0,717	0,695	0,571
Gerçek benlik-→Para-sosyal etkileşim	1,868	0,117		

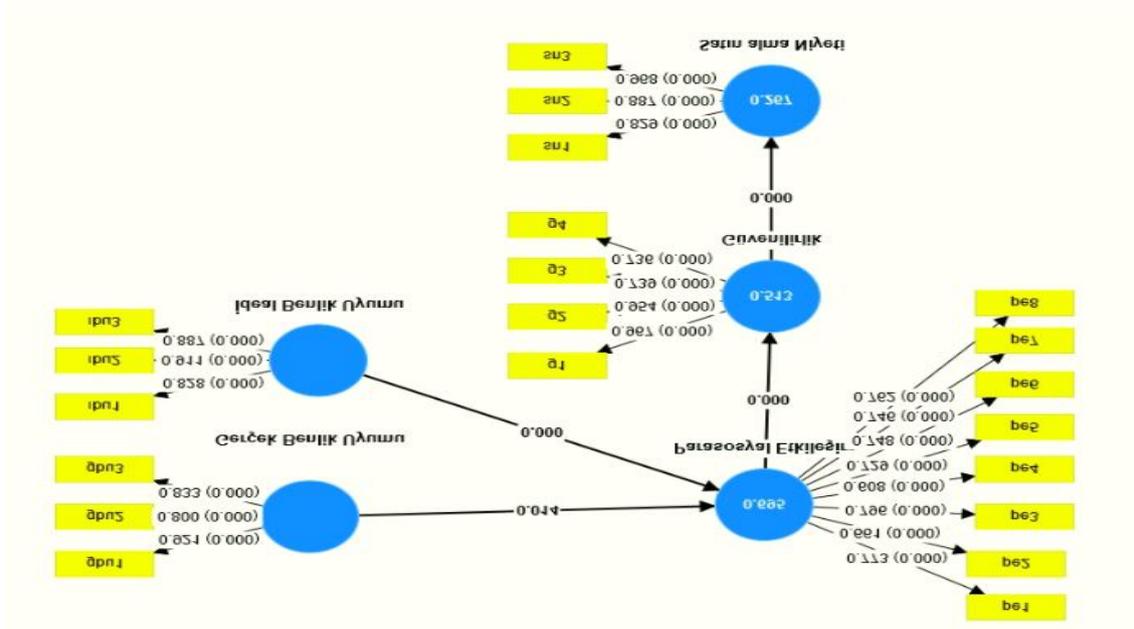
VIF değerleri, değişkenler arasında olan çoklu doğrusallığın göstergesidir. Bu değerlerin 5' in altında olması çoklu doğrusallığın olmadığını gösterir (Hair ve diğerleri, 2018, s.194). Tablo 7'da çalışmanın değişkenleri arasında çoklu doğrusallık olmadığını göstermektedir.

R^2 değerleri satın alma niyeti değişkeninin %27, güvenilirliğin %51, para-sosyal etkileşimin ise %70 oranında açıklandığını göstermektedir. f^2 etki büyüklüğü katsayısıdır. Bu katsayının 0,02 ve üstünde olması düşük; 0,15 ve üstünde olması orta; 0,35 ve üstünde olması ise yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Cohen, 1992, s.98). Çalışmanın modeline ilişkin f^2 katsayılarına bakıldığında güvenilirliğin satın alma niyeti üzerinde etki büyüklüğünün ($f^2=0.364$, $R^2=0,267$) yüksek düzeyde olduğu, para-sosyal etkileşimin güvenilirlik üzerindeki etki büyüklüğünün ($f^2=1,039$, $R^2=0,510$) yüksek olduğu söylenebilir. İdeal benlik uyumunun para-sosyal etkileşim üzerindeki etki büyüklüğü yüksek ($f^2=0,717$, $R^2=0,695$) iken gerçek benlik uyumunun para-sosyal etkileşim üzerindeki etki büyüklüğü düşük düzeydedir ($f^2=0,117$, $R^2=0,695$).

Q^2 tahmin gücü katsayısıdır. Yapısal modelin tahmin gücünün geçerliliğini göstermekte olup içsel (bağımlı) değişkenler için hesaplanır. Bu değer sıfırdan büyük olması araştırma modelinin içsel değişkenlerinin tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair ve diğerleri, 2018, s 12). Tablo 7'daki modele ilişkin Q^2 değerleri satın alma niyeti için 0,192, güvenilirlik için 0,325 ve para-sosyal etkileşim için ise 0,571 olup ölçüm modelinin tahmin geçerliliğini sağladığını göstermektedir. Yani yapısal model içsel değişkenleri iyi bir şekilde tahmin etmektedir.

Hipotez Testleri ve Yol Katsayıları

Şekil 2 yapısal modele ilişkin yol katsayıları anlamlılık değerleri ve açıklanma oranlarını göstermektedir.

Şekil 2. Yapısal Model Sonuçları

PLS-YEM ile çalışmanın hipotezleri test edilmiştir. Araştırmanın modelinin değişkenleri arasındaki ilişkiler analiz edilmiş, t ve p istatistik değerleri, yol katsayıları, doğrudan ve dolaylı etkiler saptanmıştır. Analiz sonuçları gerçek benlik uyumunun (GBU) para-sosyal etkileşim üzerindeki etkisinin olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı ($\beta=0,253$, $p=0,014$) olduğunu göstermiştir. H1 hipotezi kabul edilmiştir. İdeal benlik uyumunun (IBU) para-sosyal etkileşim üzerindeki etkisi olumlu ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta=0,640$, $p=0,000$). H2 hipotezi kabul edilmiştir. Para-sosyal etkileşimin (PE) güvenilirlik üzerindeki etkisi olumlu ve anlamlıdır ($\beta=0,716$, $p=0,000$). H3 desteklenmiştir. Güvenilirliğin (GÜVEN) satın alma niyeti (SN) üzerindeki etkisi anlamlı ve olumludur ($\beta=0,516$, $p=0,000$). H4 hipotezi kabul edilmiştir. Bu durumda çalışmanın bütün hipotezleri desteklenmiştir. Tablo 8'de hipotez terslerinin beta (standardize edilmiş regresyon) ve B (standardize edilmemiş regresyon) katsayıları, standart sapma, t ve p değerleri ile hipotezlerin kabul/ret durumları sunulmuştur

Tablo 8

Araştırma Modeli Etki Katsayıları ve Hipotezlerin Kabul/Ret Durumu

Hipotezler	Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları	Standardize Edilmemiş Regresyon katsayıları	Standart Sapma	Standart Sapma	P değeri	Kabul/ret
H1. GBU→ PE	0,253	0,255	0,102	2,468	0,014	Kabul
H2.IBU→ PE	0,640	0,641	0,089	7,161	0,000	Kabul
H3.PE→GÜVEN	0,716	0,718	0,054	13,207	0,000	Kabul
H4.GÜVEN→SN	0,516	0,518	0,077	6,722	0,000	Kabul
Spesifik Dolaylı Etkiler						
SIRALI ARACILIK	Beta Katsayıları	BBCI (%2,5; %97,5)	Standart Sapma	t değerleri	P değeri	Kabul/ret
H5.GBU→PE→ GÜVEN→ SN	0,094	[0,019;0,184]	0,041	2,258	0,024	Kabul
H6.IBU→PE→ GÜVEN→ SN	0,237	[0,134;0,370]	0,060	3,939	0,000	Kabul

Sıralı aracılık etkileri spesifik dolaylı etkilerin güven aralık değerleri (en düşük ve en yüksek güven aralığı) ile test edilmiştir. Tablo 8' de görüldüğü gibi değerler istenilen aralıkta ve sıfır değerine sahip değildir. Bu bağlamda para-sosyal etkileşim ile güvenilirlik gerçek benlik uyumu ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiye sıralı aracılık etmektedir ($\beta=0,094$, $p=0,024$). Buna göre H5 hipotezi kabul edilmektedir. Benzer şekilde para-sosyal etkileşim ile güvenilirlik ideal benlik uyumu ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiye sıralı aracılık etmektedir ($\beta=0,237$, $p=0,000$). Buna göre H6 hipotezi kabul edilmektedir.

Tartışma

Bu çalışmada sosyal medya fenomenlerinin tüketicilerin satın alma niyetine etkileri ele alınmıştır. Para-sosyal etkileşim teorisi ve benlik uyumu teorisi temelinde gerçek benlik ve ideal benlik uyumunun satın alma niyetine etkisi ve bu etkide para-sosyal etkileşim ve algılanan fenomen güvenilirliğinin sıralı aracılık etkisi test edilmiştir.

Çalışma sonucunda tüketicilerin gerçek benlik uyumu ile ideal benlik uyumunun para-sosyal etkileşim üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benlik uyumu teorisi tüketim davranışlarını tüketicinin psikolojik süreçlerini temel alarak açıklamaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada tüketicilerin fenomenlerle kurdukları ilişkide psikolojik süreçlerinin ve ihtiyaçlarının etkili olduğu söylenebilir. Tüketiciler kendi benlikleri ile uyumlu olarak algıladıkları SMF ile para-sosyal etkileşim geliştirmektedirler. Çalışma sonucunda ideal benlik uyumunun gerçek benlik uyumuna göre daha güçlü bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre tüketiciler kendilerine benzeyenden fenomenlerden ziyade olmak istedikleri kişiliklere benzeyen fenomenler ile daha çok etkileşimde bulunarak para-sosyal etkileşim kurabilirler. Bu bulgu tüketim alan yazını ile çelişmektedir. Tüketim alan yazınında gerçek benlik uyumu ideal benlik uyumuna göre tüketim davranışı çıktılarının daha güçlü bir göstergesi (Japutra ve diğerleri, 2023; Malar ve diğerleri, 2011) iken fenomen pazarlama bağlamında tüketicilerin ideal benliklerine yakın olan SMF ile para-sosyal etkileşim kurmaya daha eğilimli oldukları ortaya konmuştur. İdeal benlik uyumunun bu üstünlüğü SMF'nin çevrimiçi ortamda kendilerini daha iyi ifade etmeleri, benlik sunumlarını (Eerde, 2020, s. 40) daha etkili yapıp içtenlik, yakınlık, benzerlik gibi özelliklerini daha rahat bir şekilde tüketicilere aktarabilmeleri olabilir (Özer ve diğerleri, 2022).

Çalışmanın bir diğer sonucu SMF ile kurulan para-sosyal etkileşimin fenomene olan güvenilirliğini arttırdığıdır. Buna göre tüketicilerin para-sosyal etkileşim geliştirdikleri fenomenleri daha güvenilir olarak algıladıkları söylenebilir. Para-sosyal etkileşim bir tüketicinin sosyal medya fenomenini bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutta içselleştirdiği bir süreçtir (Schramm ve Hartmann, 2008). Bu süreçte tüketiciler fenomenleri günlük hayatta tanıdıkları kişileri değerlendirdikleri gibi değerlendirmektedir (Giles, 2002). Bu bağlamda tüketiciler yoğunlaşma aşamasında olup para-sosyal etkileşim geliştirdikleri fenomenleri iyi tanıdıklarını düşündükleri için onlara karşı güven duygusu geliştirebilirler. Hatta Tukachinsky ve Steve, (2018) in para-sosyal etkileşim teorisine göre söz konusu tüketicilerin para-sosyal yoğunlaşma aşamasında olduğu ve empati geliştirdiği dönemde güven duygusunun da geliştiği söylenebilir. Bu bağlamda para-sosyal etkileşim SMF'nin ikna edici gücüne katkı sağlamaktadır. Tüketiciler para-sosyal etkileşim geliştirdikleri SMF'nin ilettiği mesajları daha kolay kabullenmektedir.

Çalışmanın bir diğer sonucu göre tüketicilerin SMF'ne duyduğu güven satın alma niyetini olumlu etkilemektedir. Kaynak güvenilirliği modeline göre tüketiciler kaynağını güvenilir olarak algıladıkları bir bilgiyi tutum ve inançlarını etkileyen bir içselleştirme sürecinden geçirmektedir. Bu bağlamda güvenilir olarak algılanan bilgi tüketicilerin inanç tutum ve davranışlarında değişikliğe neden olmaktadır (Erdoğan, 1999). Tüketiciler reklam mesajlarından ya da fenomenlerin ikna edici mesajlarının tüketicinin ihtiyacını karşıladığına karar verirler. İçselleştirme süreci tüketicilerin ihtiyaçlarının çözümüne ilişkin edindikleri

bilgilerden memnun olmalarını sağlar. Bununla birlikte bu süreç tüketicilerin mesaja bilişsel olarak dahil oldukları ve kalıcı ve güçlü tutumlar geliştirmelerini sağlamaktadır (Çam, 2021, s. 6). Bununla birlikte bu sonuç para-sosyal etkileşim (Tukachinsky ve Steve, 2018) bağlamında değerlendirildiğinde de tutarlı görünmektedir. Para-sosyal etkileşim sürecinde tüketicilerde fenomen ile uyumlu tutum ve davranış değişikliğinin gerçekleştiği aşama bütünleşme aşamasıdır. Çalışmanın bir önceki bulgusuna göre güvenilirlik duygusu bir önceki aşama olan yoğunlaşmada oluşmaktadır. Bu bağlamda davranış değişikliği para-sosyal ilişkinin de en yoğun olduğu ve güvenilirlik duygusunun zaten oluşmuş olduğu süreçte meydana gelmektedir. Bu bağlamda çalışma alan yazın ile teorik olarak örtüşmektedir.

Bu araştırma modeli, pazarlamacılara fenomen-takipçi ilişkilerini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirme ve satın alma niyetini etkileyen faktörleri anlama fırsatı sunmaktadır. Fenomen-takipçi benlik uyumu, para-sosyal etkileşim ve güvenilirlik algısının birleşimi, markaların etkili pazarlama stratejileri oluşturmasında ve tüketicilerle daha derin bağlar kurmasında önemli bir rol oynayabilir. Bu model, pazarlama dünyasında fenomen iş birliklerinin ve tüketici davranışlarının anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayabilir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı SMF ile tüketicilerin benlik uyumunun satın alma niyetine etkisini analiz etmektir. Bununla birlikte para-sosyal etkileşim ile algılanan SMF güvenilirliğinin bu etkideki aracılık rolleri ele alınmıştır. Benlik uyumu, gerçek benlik uyumu ve ideal benlik uyumu olarak ayrı ayrı ele alınmıştır. Yapılan analizler gerçek benlik uyumunun satın alma niyetine etkisinde para sosyal etkileşimin ve algılanan güvenilirliğin sıralı aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte ideal benlik uyumunun satın alma niyetine etkisine para sosyal etkileşim ve algılanan güvenilirliğin sıralı aracılık ettiği bulunmuştur. Çalışmanın temel katkısı para-sosyal etkileşim ile algılanan güvenilirliğin benlik uyum türlerinin satın alma niyetine etkisinde önemli sıralı aracılık etkisinin ortaya konmuş olmasıdır. Yapılan araştırmalar para- sosyal etkileşimin ve güvenilirliğin satın alma niyetine doğrudan etkisini ortaya koymaktadır (Sokolova ve Kefi, 2020). Bu çalışma para-sosyal etkileşim ve güvenilirliğin satın alma niyeti sürecindeki dolaylı etkilerini ele alarak diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Buna göre SMF ile tüketicinin benlik uyumu tüketicilerde satın alma niyeti oluşturmak için yeterli değildir. Satın alma niyeti ancak para-sosyal etkileşim geliştirildiğinde ve bu ilişki sürecinde tüketicilerde oluşan güven sonucunda oluşmaktadır. Tüketicilerin satın alma süreçlerinin hem para sosyal ilişki hem de algılanan güvenilirlikten etkilenmesi sürecin hem duyuşsal hem de içselleştirme süreçlerini içerdiğini göstermektedir. Bu bağlamda çalışma ile tüketicilerin satın alma sürecinde hem duyuşsal hem de içselleştirme süreçlerinden geçtikleri ortaya konularak uygulayıcılara ve fenomenlere daha derin bir anlayış sunmak amaçlanmıştır. Sürecin dinamiklerinin daha iyi kavranması işletmelerin daha etkili fenomen pazarlama stratejisi geliştirmelerine olanak sağlayabilir.

Kısıtlar ve Öneriler

Çalışmanın en önemli kısıtlarından biri örnekleme yöntemidir. Çalışma kolayda örnekleme yöntemi ile yapılmış olup sonuçların buna göre değerlendirilmesi önemlidir. Katılımcıların demografik özellikleri (yaş ve gelir düzeyi) bir diğeri kısıtı oluşturmaktadır. Son yıllardaki yüksek enflasyon nedeniyle gelir düzeyi aralıkları çalışmanın yapıldığı dönem aralığı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Çalışmanın önemli kısıtlarından biri katılımcıların yaş aralığıdır. Katılımcıların çoğunluğu 18-25 yaş arası gençlerden oluşmaktadır. Gençlerin sosyal medya reklam ve içeriklerine daha duyarlı olduğu, para-sosyal etkileşim geliştirmeye eğilimi oldukları bilinmektedir (Kyewski ve diğerleri, 2018). Bu bağlamda gelecekte çalışma daha farklı jenerasyonlar için tekrarlanabilir. X, Y ve Z kuşakları için sonuçların ne olacağı karşılaştırılabilir. Bu çalışma tüm SMF genelinde

ele alınmıştır. Gelecek çalışmalarda gelecek çalışmalarda bir dahaki çalışmalarda SMF' nin uzmanlık boyutu modele eklenerek, bir konuda uzmanlaşmış SMF üzerinden modelin test edilmesi fenomen-benlik imajı uyumu bağlamında yazına katkı sağlayacağı önerilebilir. Bu çalışma bir fenomeni takip eden tüketiciler üzerinde yapılmıştır. Gelecek çalışmalarda modelin bir sosyal medya fenomenini takip edenler ile etmeyenler üzerinde test edilip para-sosyal etkileşim ve güvenilirlik düzeyi açısından bir farklılık olup olmadığını araştırılması önerilebilir. Çalışma sonuçları en çok kullanılan sosyal medya sitesinin Instagram olduğunu göstermektedir. Bir sonraki çalışmada farklı Sosyal medya siteleri için karşılaştırma yapılarak para-sosyal etkileşim ve güvenilirlik düzeyinde farklılık olup olmadığını test edilmesi önerilebilir.

Çalışmanın bulguları SMF için yol gösterici olabilir. Çalışma sonuçlarına göre tüketiciler satın alma sürecinde hem duygusal hem de rasyonel süreçlerden geçmektedir. Bu bağlamda SMF bu dinamikleri göz önünde bulundurarak içeriklerini benlik imajı uyumlarını göz önüne alarak para-sosyal etkileşim geliştirmeye yönelik hazırlayabilirler. Örneğin; Android gibi özgür yazılımı savunan teknoloji kullanıcıları özgür yazılımları benimseyen SMF'ni takip ederek onlarla para-sosyal etkileşim geliştirecektir. Söz konusu fenomenin hazırladığı içeriklerde verdikleri bilgi doğru olduğunda, yapılan yorumlarda SMF güvenilirliğine dair olumsuz bir yorum olmadığında tüketicilerin söz konusu fenomenin tanıttığı ürünü satın almaları beklenebilir. Bununla birlikte SMF kendileri ile ilgili olumsuz yorumların olup olmadığına dikkat edebilirler. Bu durum güvenilirliklerine etki edebilir. Çalışmanın bulguları işletme ve marka sahiplerine pazarlama iletişim stratejilerinde hangi nitelikteki SMF ile birlikte çalışacaklarını belirlemede faydalı olabilir. İşletmeler genelde takipçi sayısı fazla olan SMF'ni tercih etmektedir (Koay ve diğerleri, 2023, s. 3). Çalışma sonuçları göz önünde bulundurulduğunda işletmelerin SMF'ni seçerken sadece takipçi sayısının yeterli olmadığını, takipçileri ile benzer ilgi alanlarına ve benzer imaja sahip SMF'ni tercih etmeleri pazarlama stratejilerinin etkinliği ve başarısı açısından önem arz etmektedir. Ayrıca işletmeler tercih edecekleri SMF'nin takipçileri ile samimi ve yakın ilişkiler kurabilecek becerilere sahip olmalarına dikkat etmelidir. Çünkü tüketiciler yakın ilişkiler kurabildikleri SMF'ni güvenilir olarak algılamaktadır. Güvenilir olarak algılanan SMF'nin tüketicileri tanıttıkları ürünü satın almak için ikna etme olasılıkları daha yüksektir.

Kaynakça

- Akdeniz, P. C. ve Uyar, K. (2021). Tüketicilerin satın alma niyetlerinde sosyal medya fenomenleri ile kurulan para-sosyal etkileşimin rolü. *Erciyes Akademi*, 35(4), 1669-1688. doi: 10.48070/erciyesakademi.1028374
- Amos, C., Holmes, G. ve Strutton, D. (2008). Exploring the relationship between celebrity endorser effects and advertising effectiveness: A quantitative synthesis of effect size. *International Journal of Advertising*, 27(2), 209–234. doi:10.1080/02650487.2008.11073052
- Balaban, D. C., Szabolics, J. ve Chirica, M. (2022). Parasocial relations and social media influencers' persuasive power. Exploring the moderating role of product involvement. *Acta Psychologica*, 230, 103731. doi: 10.1016/j.actpsy.2022.10373
- Belanche, D., Casaló, L. V., Flavián, M. ve Ibáñez-Sánchez, S. (2021). Understanding influencer marketing: The role of congruence between influencers, products and consumers. *Journal of Business Research*, 132, 186-195. doi: 10.1016/j.jbusres.2021.03.067
- Bhatt, N., Jayswal, R. M. ve Patel, J. D. (2013). Impact of celebrity endorser's source credibility on attitude towards advertisements and brands. *South Asian Journal of Management*, 20(4), 74. Erişim Adresi: <https://www.researchgate.net/profile/Jayesh-Patel-27/publication/283299097>
- Bi, N. C. ve Zhang, R. (2023). "I will buy what my 'friend' recommends": The effects of parasocial relationships, influencer credibility and self-esteem on purchase intentions. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 17(2), 157–175. doi: 10.1108/JRIM-08-2021-0214
- Brown, W. J. (2015). Examining four processes of audience involvement with media personae: Transportation, parasocial interaction, identification, and worship. *Communication Theory*, 25(3), 259–283. doi:10.1177/0092070304268417
- Casaló, L. V., Flavián, C. ve Ibáñez-Sánchez, S. (2020). Influencers on Instagram: Antecedents and consequences of opinion leadership. *Journal of Business Research*, 117, 510-519. doi: 10.1016/j.jbusres.2018.07.005
- Chakraborty, U. ve Bhat, S. (2018). The effects of credible online reviews on brand equity dimensions and its consequence on consumer behaviour. *Journal of Promotion Management*, 24(1), 57-82. doi: 10.1080/10496491.2017.1346541
- Chen, X., Hyun, S. S. ve Lee, T. J. (2022). The effects of parasocial interaction, authenticity, and self-congruity on the formation of consumer trust in online travel agencies. *International Journal of Tourism Research*, 24(4), 563–576. doi: 10.1108/JRIM-09-2020-0183
- Çam, M. S. (2021). Hooking consumers with stories. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(1), 1-21. doi:10.17680/erciyesiletisim.797809
- Chung, S. ve Cho, H. (2017). Fostering parasocial relationships with celebrities on social media: Implications for celebrity endorsement. *Psychology & Marketing*, 34(4), 481–495. doi:10.1002/mar.21001

- Dibble, J. L., Hartmann, T. ve Rosaen, S. F. (2016). Parasocial interaction and parasocial relationship: Conceptual clarification and a critical assessment of measures. *Human Communication Research*, 42(1), 21-44. doi: 10.1111/hcre.12063
- Djafarova, E. ve Rushworth, C. (2017). Exploring the credibility of online celebrities' Instagram profiles in influencing the purchase decisions of young female users. *Computers in human behavior*, 68, 1-7. doi: 10.1016/j.chb.2016.11.009
- Eerde, R. V. (2020). Parasocial relationships and self-congruence in the domain of influencer marketing (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Radboud University, Nijmegen. Erişim adresi: <https://theses.ubn.ru.nl/handle/123456789/9338>
- Erdoğan, B. Z. (1999). Celebrity endorsement: A literature review, *Journal of Marketing Management*, 15(4), 291-314. doi: 10.1362/026725799784870379
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50. doi: 10.1177/002224378101800104
- Giles, D. C. (2002). Parasocial interaction: A review of the literature and a model for future research. *Media psychology*, 4(3), 279-305. doi: 10.1207/S1532785XMEP0403_04
- Gong, W. ve Li, X. (2017). Engaging fans on microblog: The synthetic influence of parasocial interaction and source characteristics on celebrity endorsement. *Psychology & Marketing*, 34(7), 720-732. doi: 10.1002/mar.21018
- Grubb, E. L. ve Hupp, G. (1968). Perception of self, generalized stereotypes, and brand selection. *Journal of Marketing research*, 5(1), 58-63. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/3149794>
- Gürbüz, S. ve Bayık, M. E. (2021). Aracılık modellerinin analizinde yeni yaklaşım: Baron ve Kenny'nin yöntemi hâlâ geçerli mi? *Turkish Journal of Psychology/Türk Psikoloji Dergisi*, 37(88). doi: 10.31828/tpd1300443320191125m000031
- Haenlein, M., Anadol, E., Farnsworth, T., Hugo, H., Hunichen, J. ve Welte, D. (2020). Navigating the new era of influencer marketing: How to be successful on Instagram, TikTok, & Co. *Calif. Manage. Rev.* 63(1), 5-25. doi: 10.1177/0008125620958166
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M. ve Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European business review*, 31(1), 2-24. doi: 10.1108/EBR-11-2018-0203
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Gudergan, S. P. (2018). *Advanced issues in partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hayes, R. A. ve Carr, C. T. (2015). Does being social matter? Effects of enabled commenting on credibility and brand attitude in social media. *Journal of Promotion Management*, 21(3), 371-390. doi:10.1080/10496491.2015.1039178

- Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the academy of marketing science*, 43(1), 115-135. doi: 10.1007/s11747-014-0403-8
- Horton, D. ve Wohl, R. (1956). Mass communication and para-social interaction: Observations on intimacy at a distance. *Psychiatry*, 19(3), 215–229. doi: 10.1080/00332747.1956.11023049
- Hudders, L. ve De Jans, S. (2022). Gender effects in influencer marketing: an experimental study on the efficacy of endorsements by same-vs. other-gender social media influencers on Instagram. *International Journal of Advertising*, 41(1), 128-149. doi:10.1080/02650487.2021.1997455
- Japutra, A., Ekinici, Y. ve Simkin, L. (2019). Self-congruence, brand attachment and compulsive buying. *Journal of Business Research*, 99, 456–463. doi: 10.1016/j.jbusres.2017.08.024
- Japutra, A., Wang, S. ve Li, T. (2023). The influence of self-congruence and relationship quality on student educational involvement. *Journal of Marketing for Higher Education*, 33(1), 40-57. doi: 10.1080/08841241.2021.1884928
- Ki, C. W. C. ve Kim, Y. K. (2019). The mechanism by which social media influencers persuade consumers: The role of consumers' desire to mimic. *Psychology & Marketing*, 36(10), 905-922. doi:10.1002/mar.21244
- Kim, H. (2022). Keeping up with influencers: exploring the impact of social presence and parasocial interactions on Instagram. *International Journal of Advertising*, 41(3), 414-434. doi: 10.1080/02650487.2021.1886477
- Koay, K. Y., Teoh, C. W. ve Soh, P. C.-H. (2021). Instagram influencer marketing: Perceived social media marketing activities and online impulse buying. *First Monday*, 26(9). doi: 10.5210/fm.v26i9.11598
- Koay, K. Y., Tjiptono, F., Teoh, C. W., Memon, M. A. ve Connolly, R. (2023). Social media influencer marketing: Commentary on the special issue. *Journal of Internet Commerce*, 22(sup1), 1–3. doi: 10.1080/15332861.2022.2128277
- Ladhari, R., Massa, E. ve Skandrani, H. (2020). YouTube vloggers' popularity and influence: The roles of homophily, emotional attachment and expertise. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 102027. doi: 10.1016/j.jretconser.2019.102027
- Lee, J. E. ve Watkins, B. (2016). YouTube Vloggers' influence on consumer luxury brand perceptions and intentions. *Journal of Business Research*, 69, 5753-5760. doi: 10.1016/j.jbusres.2016.04.171
- Lefever, S., Dal, M. ve Matthíasdóttir, Á. (2007). Online data collection in academic research: advantages and limitations. *British Journal of Educational Technology*, 38(4), 574-582. doi: 10.1111/j.1467-8535.2006.00638.x
- Lou, C. ve Kim, H. K. (2019). Fancying the new rich and famous? Explicating the roles of influencer content, credibility, and parental mediation in adolescents' parasocial relationship, materialism, and purchase intentions. *Front. Psychol*, 10, 2567. doi: 10.3389/fpsyg.2019.02567

- Lou, C. ve Yuan, S. (2019). Influencer marketing: how message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. *Journal of Interactive Advertising*, 19(1), 58–73. doi: 10.1080/15252019.2018.1533501
- Malar, L., Krohmer, H., Hoyer, W. D. ve Nyffenegger, B. (2011). Emotional brand attachment and brand personality: The relative importance of the actual and the ideal self. *Journal of marketing*, 75(4), 35-52. doi: 10.1509/jmkg.75.4.35
- MarketingHub (2021). The state of influencer marketing 2021: Benchmark report. Erişim adresi: <https://influencermarketinghub.com/influencer-marketing-benchmark-report-2021/>
- Massuda, H., Han, S. H. ve Lee, J. (2022). Impacts of influencer attributes on purchase intentions in social media influencer marketing: Mediating roles of characterizations. *Technological Forecasting and Social Change*, 174, 121246. doi: 10.1016/j.techfore.2021.121246
- Munnukka, J., Uusitalo, O. ve Toivonen, H. (2016). Credibility of a peer endorser and advertising effectiveness. *Journal of Consumer Marketing*, 33(3), 182-192. doi: 10.1108/JCM-11-2014-1221
- Ohanian, R. (1990). Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness. *Journal of Advertising*, 19(3), 39–52. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4188769>
- O'Keefe, D. J. (1990). *Persuasion: Theory and research*. London: Sage Publications, Inc.
- Özdemir, S. (2019). Sosyal medya ünlüleri üzerine bir inceleme: Türkiye'de twitter mikro ünlüsü olmak. *Moment Dergi*, 6(2), 406-427. Erişim adresi : <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/895852>
- Özer, M. (2022). Ünlü güvenilirliği modelinin ünlülerle kurulan para-sosyal ilişki ve ünlü-benlik bağlantısı üzerindeki rolü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(2), 1153-1175. doi: 0.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.05.1857
- Özer, M., Özer, A. ve Koçak, A (Haziran-Temmuz, 2021). *Sosyal medya katılımı kullanıcıları mutlu eder mi: Sosyal medya fenomenlerinin takipçileriyle olan ilişkilerinde benlik-uyumu ve para-sosyal ilişkinin rolü*. 25.Pazarlama Konferansında sunulan bildiri, Ankara Üniversitesi, Ankara. Erişim adresi: http://pazarlama.org.tr/ppadpk-2021/bildiriler/81-1222-2307-v1_OK-U.pdf
- Pornpitakpan, C., (2003), Validation of the celebrity endorsers' credibility scale: Evidence from Asians, *Journal of Marketing Management*, 19 (1-2), 179,195. doi: 10.1080/0267257X.2003.9728206
- Reinikainen, H., Munnukka, J., Maity, D. ve Luoma-Aho, V. (2020). 'You really are a great big sister'–parasocial relationships, credibility, and the moderating role of audience comments in influencer marketing. *Journal of Marketing Management*, 36(3-4), 279-298. doi:10.1080/0267257X.2019.1708781

- Saima ve Khan, A. M. (2021). Effect of social media influencer marketing on consumers' purchase intention and the mediating role of credibility. *Journal of Promotion Management*, 27(4), 503–523. doi: 10.1080/10496491.2020.1851847
- Schramm, H. ve Hartmann, T. (2008). The PSI-Process Scales. A new measure to assess the intensity and breadth of parasocial processes. *Communications*, 33(4), 385–401. doi: 10.1515/COMM.2008.025
- Shan, Y., Chen, K. J. ve Lin, J. S. (2020). When social media influencers endorse brands: The effects of self-influencer congruence, parasocial identification, and perceived endorser motive. *International Journal of Advertising*, 39(5), 590–610. doi: 10.1080/02650487.2019.1678322
- Shen, H., Zhao, C., Fan, D. X. ve Buhalis, D. (2022). The effect of hotel livestreaming on viewers' purchase intention: Exploring the role of parasocial interaction and emotional engagement. *International Journal of Hospitality Management*, 107, 103348. doi: 10.1016/j.ijhm.2022.103348
- Singh, R. P. ve Banerjee, N. (2018). Exploring the influence of celebrity credibility on brand attitude, advertisement attitude and purchase intention. *Global Business Review*, 19(6), 1622–1639. doi: 10.1177/0972150918794974
- Sirgy, M. J. (1982). Self-Concept in consumer behavior: A critical review. *Journal of Consumer Research*, 9(3), 287–300. doi: 10.1086/208924
- Kyewski, E., Szczuka, J. M. and Krämer, N. C. (2018). The protagonist, my Facebook friend: How cross-media extensions are changing the concept of parasocial interaction. *Psychology of Popular Media Culture*, 7(1), 2–17. doi: 10.1037/ppm0000109
- Sokolova, K. ve Kefi, H. (2020). Instagram and YouTube bloggers promote it, why should I buy? How credibility and para-social interaction influence purchase intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101742. doi: 10.1016/j.jretconser.2019.01.011
- Sokolova, K. ve Perez, C. (2021). You follow fitness influencers on YouTube but do you actually exercise? How parasocial relationships, and watching fitness influencers, relate to intentions to exercise. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 1–11. doi: 10.1016/j.jretconser.2020.102276
- Su, B. C., Wu, L. W., Chang, Y. Y. C. ve Hong, R. H. (2021). Influencers on social media as references: Understanding the importance of parasocial relationships. *Sustainability*, 13(19), 10919. doi: 10.3390/su131910919
- Swann, W. B. (2012). Self-verification theory, In P. van Lange, A. Kruglanski and E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of Theories of Social Psychology*, Sage. doi: 10.4135/9781446249222.n41
- Tafheem, N., El-Gohary, H. ve Sobh, R. (2021). Social media user-influencer congruity: An analysis of social media platforms parasocial relationships. *International Journal of Customer Relationship Marketing and Management*, 13(1), 1–26. doi: 10.4018/IJCRMM.289213

- Tan, T. M., Salo, J., Juntunen, J. ve Kumar, A. (2019). The role of temporal focus and self-congruence on consumer preference and willingness to pay: A new scrutiny in branding strategy. *European Journal of Marketing*, 53(1), 37–62. doi: 10.1108/EJM-04-2017-0303
- Tukachinsky, R. ve Stever, G. (2019). Theorizing development of parasocial engagement. *Communication Theory*, 29(3), 297-318. doi: 10.1093/ct/qty032
- We are social. (2023). Digital 2023 global overview report. Erişim adresi: <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/>

Extended Abstract

Purpose

Influencer marketing has become an important marketing strategy that marketers and brand owners engaged to promote their brands and products on social media via the personalities called social media influencers (SMI) who are micro-celebrities capable of influencing others. Previous studies focused on how to form relationship between influencer and consumers and its effects on consumers' purchase intentions, suggesting that consumers form parasocial relationships with the SMIs when they perceive similarity with their self-image which results in positive purchase intentions to the products that SMI endorsed. However, effect of self-congruity (actual and ideal self) between consumers and SMI on purchase intention and the underlying mechanism of this process is neglected. To fill this gap, this study aims to examine the impact of self-congruity (ideal and actual self) of consumers with SMIs' image on purchase intentions and the sequential mediation role of parasocial relationship and the credibility in this relationship.

Design and Methodology

The research model was established based on the consumer behavior literature. As a result of the literature review, the theoretical framework and hypotheses related to the research model were determined. The following hypotheses were proposed in the study:

- H1. *The congruence between the consumer's actual self and the SMI image positively affects parasocial relationship.*
- H2. *The congruence between the consumer's ideal self and the SMI image positively affects parasocial relationship.*
- H3. *Parasocial relationship positively effects the perceived credibility of SMI.*
- H4. *Perceived credibility of SMI positively effects the purchase intentions.*
- H5. *The relationship between actual self-image congruence and purchase intentions is sequentially mediated by parasocial relationships and credibility.*
- H6. *The relationship between ideal self-image congruence and purchase intentions is sequentially mediated by parasocial relationships and credibility.*

The study was conducted with quantitative research technique by using convenience sampling method. All scales of the study were validated in Turkish and found internally reliable. The Likert-type scale with a five-point format that ranging from 1 = strongly disagree to 5 = strongly agree was used in evaluating all the items. The data were collected from 172 consumers who are older than 18 by an online survey technique via social

media sites such as WhatsApp, Facebook, etc. In the study, descriptive statistics regarding the demographic and socio-psychological characteristics of the participants were presented. A confirmatory factor analysis was conducted to examine the structural validity of the scales. Reliability of the scales were checked with Cronbach's alfa, CR and AVE. The hypotheses of the study were tested with path analysis using Smart PLS-SEM.

Findings

All hypotheses of the study were supported. The results indicated that the effects of both ideal and actual self-congruence on parasocial interaction were positive and significant at the 0.05 level (H1, H2 supported). This finding is important since it is the first time that a study examines self-image congruity as an antecedent of the parasocial relationship and is compatible with the literature (Lee and Watkins, 2016) that indicated the features of SMI had an impact on the parasocial relationship. Another finding of the study is that the parasocial relationship has a significant and positive ($\beta=0.716$, $p=0.000$) effect on credibility (H3 supported). Accordingly, it can be said that when consumers develop strong parasocial relationships with SMFs, they tend to perceive them as more trustworthy. Another finding of the study is the positive and significant ($\beta=0.516$, $p=0.000$) effect of credibility on purchase intention (H4 supported). Accordingly, it can be said that the credibility of SMFs has a critical importance in convincing them to buy the products they promote. Finally, it was revealed that actual self-congruence and ideal self-congruence have specific indirect effects on purchase intention, and parasocial relationship and reliability have a sequential mediator role in this effect (H5, H6 supported). Accordingly, consumers' perception of congruence between their ideal selves and the image of SMF causes them to develop social relations by establishing emotional bonds with SMF. They perceive the SMFs with which they have developed a parasocial relationship as more trustworthy, as a result, they tend to purchase the products and services promoted by these SMFs.

Research Limitations

This study has some limitations. Firstly, the data were collected from social media users from Turkey with convenience sampling. It is not appropriate to generalize the findings to entire population. Also, since the nature of cross-sectional data restricts establishing the casual relationships among the variables tested in the model it is recommended to test the research model with longitudinal study. One of the important limitations of the study is the age range of the participants. The majority of participants are young people between the ages of 18-25. It is known that young people are more sensitive to social media advertisements and contents and tend to develop para-social interactions (Kyewski et al., 2018). So, the study can be repeated for different generations in the future. It can be compared what the results will be for generations X, Y and Z.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In this study it is revealed that parasocial relationships mediate the relationship between self-congruity and purchase intention. Also, it is found that credibility mediates the relationship between parasocial relationships and purchase intentions. Finally, parasocial relationships and credibility sequentially mediate the relationship between both ideal and actual self-congruence and purchase intentions.

In future studies, it is recommended that the research model can be tested in different samples and different cultures by using random sampling methods. Future studies can test the research model in the context of different and specific social media sites, for example, only Instagram or YouTube.

In managerial perspective, the companies can utilize from result of current study to ascertain the appropriate SMI for their marketing communication strategy. They can prefer the SMI who has similar images and interests with the followers. According to the study results, consumers go through both emotional and rational processes during the purchasing process. In this context, SMI can take these dynamics into consideration and prepare their content to develop para-social interaction by taking into account self-image harmony.

Originality/Value

The first contribution of this study is that it is the first time to investigate the effect of actual self-congruence and ideal self-congruence separately on purchase intentions in the context of influencer marketing. Also, while previous studies have explored the impact of self-congruity on purchase intentions, this study is the first to investigate the underlying mechanism by which self-image congruity influences purchase intentions through the sequential mediation of parasocial relationships and credibility which of them improves original value of the study.

Araştırmacı Katkısı: Müzeyyen GELİBOLU (%100).

Y ve Z Kuşağının Siyasal Tutum ve Davranışlarının Oy Verme Yaklaşımları Çerçevesinde Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma^{1 2}

Eren KARATAŞ³ - Ahmet TARHAN⁴

Başvuru Tarihi: 14.10.2023

Kabul Tarihi: 15.02.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Birey, siyasal ve toplumsal anlamda sosyalleşmeye ilk olarak ailede adım atmaktadır. İleriki yaşamında ise formel ve informal çevresiyle bulunduğu ilişki sonucunda siyasal ve toplumsal sosyalleşmesi şekillenmektedir. Bireyin bu alanlarda kimliğinin şekillenmesinin bir diğer önemli unsuru ise jenerasyon, kuşak ya da bir diğer isimle nesil kavramıdır. Kuşaklar genel olarak belirli zaman diliminde dünyaya gelen, süreç içerisinde benzer deneyimleri yaşayan ve bunun sonucunda benzer özellikler, tutumlar ya da inançlar taşıyabilen bireyleri ifade etmektedir. Bu çalışma, Y ve Z kuşağı bireylerinin siyasal tutum ve davranışını etkileyen faktörlere, ilgili bireylerin siyasal ilgilenim ve siyasal katılım düzeylerine yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında öncelikle ilgili bireylerin siyasal tutum ve davranışlarını etkileyen unsurlar literatürde oy verme modelleri olarak bilinen “Psikolojik, Sosyolojik ve Rasyonel” oy verme yaklaşımları çerçevesinde ne gibi farklılıkların veya benzerliklerin olduğunun ortaya koyulması amaçlanmakta, ayrıca ilgili bireyler, siyasal olaylara veya konulara ilişkin ilgi düzeyleri ve siyasal alana katılım düzeyleri açısından karşılaştırmalı bir olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda 1980-2004 yaş doğumlu toplam 617 katılımcı ile saha araştırması yürütülmüştür. 04 Mart – 31 Mart 2022 tarihleri arasında anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilen araştırmada Y ve Z kuşağı bireyleri arasında siyasal konulara ilgi ve katılım düzeyleri açısından farklılıklar ortaya çıkarken; oy verme yaklaşımları açısından ise çeşitli noktalarda benzeşmelerin ve farklılaşmanın meydana geldiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kuşaklar, Z Kuşağı, Oy Verme Davranışı, Siyasal Toplumsallaşma, Oy Verme Modelleri

Atıf: Karataş, E. ve Tarhan, A. (2024). Y ve Z kuşağının siyasal tutum ve davranışlarının oy verme yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 393-414.

¹ Bu çalışma kapsamında Selçuk Üniversitesi Etik Komisyonundan 04 Mart 2022 tarihinde ve E-28304017-663.05-240653 nolu belge numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

² İlgili çalışma Selçuk Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Ahmet TARHAN danışmanlığında yürütülmüş ve Eren KARATAŞ tarafından yazılmış “Y ve Z kuşağının siyasal tutum ve davranışlarının oy verme yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi üzerine bir alan araştırması” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

³ Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilimdalı, Doktora Öğrencisi, erenkaratas@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7743-1840

⁴ Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, tarhan@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4074-1914

A Research on Evaluating the Political Attitudes and Behaviors of Generation Y and Z in the Framework of Voting Approaches

Eren KARATAŞ⁵ - Ahmet TARHAN⁶

Submitted by: 14.10.2023

Accepted by: 15.02.2024

Article Type: Research Article

Abstract

In political and social terms, the individual first steps into socialization within the family. In his/her later life, his/her social and political socialization is shaped as a result of his/her relations with his/her formal and informal environment. Another important element in shaping the identity of the individual in these areas is the concept of generation. Generations generally refer to individuals who are born in a certain period of time, who have similar experiences and who may have similar characteristics, attitudes or beliefs as a result. This study focuses on the factors affecting the political attitudes and behaviors of Generation Y and Generation Z individuals and their political interest level and political participation. This study aims to reveal what differences or similarities there are within the framework of "Psychological, Sociological and Rational" voting approaches, which are known as voting models in the literature, and it also aims to examine the relevant individuals comparatively in terms of their level of interest in political events or issues and their level of participation in the political field. For this purpose, field research was conducted with a total of 617 participants born between 1980-2004. In the research conducted using the survey technique between March 4, 2022 and March 31, 2022, it is seen that there are differences in interest and participation levels in political issues among individuals of Generation Y and Z. At the same time, in terms of voting approaches, similarities and differentiation have been observed at various points.

Keywords: Generations, Generation Z, Voting Behavior, Political Socialization, Voting Patterns

⁵ Anadolu University Institute of Social Sciences, Department of Public Relations and Advertising, PhD student, erenkaratas@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7743-1840

⁶ Selçuk University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity, tarhan@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4074-1914

Giriş

Siyaset hem teoride hem de uygulamada salt olarak bireye ve topluma dayanmakta ve bu iki unsur temelinde şekillenmektedir. Birey, toplum bilimi açısından “toplumları oluşturan düşünsel ve duygusal iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri, fert” anlamına gelmektedir (TDK, 2021). Fakat birey doğası, benliği, ihtiyaçları ve istekleri açısından farklı biçimlerde ele alınabilir. Ayrıca herhangi bir insan grubu toplum olarak adlandırılmaz. Diğer bir deyişle toplumlar belirli bir sosyal yapının varlığına atıfta bulunan düzenli sosyal ilişkiler modelidir (Heywood, 2004, s. 40). Toplum özünü bireylerin oluşturduğu, içerisinde belirli formel ve informel grupları barındıran sosyal bir yapıyı işaret eder. “Sosyal sistem” olarak da adlandırılan bu sosyal yapılar, birbirleri arasında iletişimsel ilişkileri olan alt sistemler olarak siyaset, bilim, hukuk, eğitim ve ekonomi gibi yapılardan meydana gelir (Yoldaş, 2019, s. 47). Siyaset ise toplumsal sistemin bir alt sistemi olarak hem toplumsal yapıdan etkilenmekte hem de toplumsal yapıyı etkilemektedir (Aktaş, 2004). Toplum ve siyaset olgusunun bu etkileşimi siyasal toplumsallaşma/siyasal sosyalleşme olarak adlandırılmaktadır. Siyasal toplumsallaşma, bireyin siyasal sistemle ilgili olan tutum, inanç ve değerlerin edinildiği bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Greenberg, 1970, s.1; Inkeles, 1969, s. 616). Literatürde siyasal toplumsallaşmanın önemli etkenleri olarak aile (Shah, McLoad ve Lee, 2009; Çetin, 2003; Miller ve Sears, 1986), okul-eğitim (Aslan, 2001; Alkan, 1979; Andolina, Jenkins, Zukin ve Keeter, 2003; Niemi ve Sobieszek, 1977) ve kitle iletişim araçları (McQuail ve Windahl, 2005; Bakardjieva, 2003; Çambay, 2015) gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır.

Bireyin siyasal toplumsallaşmasında önemli bir diğer etken ise yaş olgusudur. Yaş kavramı biyolojik ve kronolojik bağlamından ayrılarak sosyolojik anlamda, insanın yaşadığı olayları ve deneyimleri işaretlemenin bir yolu olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla bu olaylar ve deneyimlerle ilgili önemli olan sadece zaman kavramı değil aynı zamanda zamanın geçişi ve paralel olarak insan hayatında meydana gelen fiziksel, sosyal ve psikolojik değişikliklerdir (Morgan ve Kunkel, 2016, s. 21). Literatürde kohort analizi adı altında belirli yıllarda büyüyen insanları gruplar dahilinde inceleyerek siyasal tutum ve davranışlarının analizi yapılmaya çalışılmaktadır. Bu analizler sonucunda literatürde bireylerin siyasi tutum ve davranışlarının önceki nesillere göre önemli ölçüde farklı olduğu gözlemlenmekte (Hooghe, 2004, s. 331) ve aynı kuşaktaki bireylerin birbirleriyle benzer özelliklere sahip olduğu görülmektedir (Jennings K., 1979, s. 756). Sonuç olarak yaş kavramı kuşaksal açıdan, bireyin tecrübe edindiği belirli tarihsel olayların ve yaşam döngüsünün farklı süreçlerinin birey üzerindeki farklı etkilerinin bir sonucu olarak siyasal tutum ve davranışlarını da etkilediği söylenebilir (Klecka, 1971, s. 360).

Buradan yola çıkılarak sosyal ve politik anlamda değişimin arkasındaki en büyük itici güçlerden birisinin de kuşak değişimi olduğunu (Hooghe, 2004, s. 331) söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada genç nesillerin ve gelecek kuşakların ülke siyaset sahnesinin bundan sonraki sahipleri olacağı düşünüldüğünde bu bireylerin siyasal tutum ve davranışlarını öğrenmek büyük önem arz etmektedir.

Çalışma kapsamında Türk siyaset sahnesinin önemli bir bölümünü oluşturan ve gelecekte bu sahneyi büyük ölçüde dönüştürecek olan Z kuşağı bireylerinin siyasal tutum ve davranışlarını bir üst jenerasyonu olan Y kuşağı bireylerle karşılaştırmalı olarak literatürde oy verme yaklaşımları/modelleri olarak bilinen Sosyolojik Yaklaşım, Psikolojik Yaklaşım/Partiyle Özdeşleşme Modeli ve Rasyonel Seçim/Ekonomik Oy Verme Modeli yaklaşımları kapsamında incelenmiştir. Bu çalışma halihazırda tam olarak iş hayatına atılmamış, siyasal yapılarla tam olarak etkileşim içerisine girmemiş ve dolayısıyla siyasal anlamda sosyalleşme süreci içerisinde olan Z kuşağı bireylerinin siyasal tutum ve davranışlarını anlayabilme açısından önem arz etmektedir.

Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın bağımlı değişkeni olarak *sosyolojik yaklaşım, psikolojik yaklaşım/partiyle özdeşleşme modeli ve rasyonel seçim yaklaşımı/ekonomik model* olarak kategorize edilen oy verme yaklaşımlarıyla ilgili teorik çalışmalar ele alınmaktadır.

Seçmen Tercihine Yönelik Oy Verme Yaklaşımları

Oy kelimesi TDK'ye göre (2021) “bir kurulun toplantısında görüşülen sorunlarla ilgili olarak, toplantıya katılanların birkaç seçenektan hangisini yeğlediğini im, söz ya da yazı ile belirtmesidir.” Oylamanın içeriği ilkokula giden bir çocuğun sınıf temsilcisi seçmesinden, apartman yöneticisinin seçilmesine ya da parti seçimine kadar daha birçok alanda değişkenlik gösterebilir. Sayısız çeşitliliğine rağmen oylama, salt olarak bir dizi öneri ya da seçenek karşısında karar vermektir. Ancak bu karar verme durumu, hayatımızda yaptığımız birçok seçimin aksine hem kolektif sonuçlar doğurur hem de kolektif bir faaliyettir (Evans, 2004, s. 4-5).

Günümüz demokratik toplumlarında siyasal anlamda yönetim erki yönetilenler tarafından seçim aracılığıyla belirlenmektedir. Ayrıca, demokratik anlamda siyasal alan geliştikçe siyasal erki denetleme ve seçme rolüne sahip olan bireylerin önemi daha da artmaktadır. Çünkü demokrasiye biçim ve anlam veren vatandaşların tutum ve davranışlarıdır. Dolayısıyla vatandaşların tutum ve davranışlarının nasıl şekillendiğini anlamak önem arz etmektedir (McAllister, 2018, s. 45).

Seçmenlerin davranışını analiz etmeye yönelik çalışmalar ilk olarak 1910'lu yıllarda başlayarak 1940'lı yıllara geldiğinde özellikle ABD'de yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu alanda ilk sistemli çalışmalar 1913 yılında Andre Siegfried tarafından çizelge ve haritalar aracılığıyla yapılmış, 1940'lı yıllardan günümüze değin sosyolojik, psikolojik ve rasyonel tercih yaklaşımı çerçevesinde analizler yoğunlaşmıştır (Kalender, 1998, s. 41-42). Bu üç ana yaklaşım dışında rasyonel yaklaşım kapsamında da incelendiği görülen stratejik oy verme ve konuya oy verme davranışı ile ek olarak ideolojiye oy verme davranışı da literatürde ele alınan diğer yaklaşımlar olarak göze çarpmaktadır.

Sosyolojik yaklaşım: Literatürde Columbia modeli olarak da anılan sosyolojik yaklaşımın temelini Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet'in bireylerin oy vermeye yönelik tutum ve davranışlarının hangi faktörler tarafından etkilendiğini açıklamaya çalıştıkları “Halkın Seçimi” çalışması oluşturmaktadır. Sosyolojik yaklaşım, parti kimliği ve rasyonel yaklaşım modellerinin aksine bireyselliği reddederek, oy vermenin grup temelli bir olgu olduğunu savunur. Bireyselliğin ön planda olduğu yaklaşımlar “nasıl” sorusu üzerinde yoğunlaşırken, sosyolojik yaklaşım ise “neden” sorusu üzerine yoğunlaşmaktadır. Ek olarak sosyolojik yaklaşımın temelinde oy vermeye yönelik tutum ve davranışlar grup üyelerinin bireysel değerleriyle değil, sosyal grupların toplumsal yapı içerisindeki pozisyonunda ve siyasal partilerle var olan ilişkisinin keşfedilmesi gerektiği yatmaktadır (Harrop ve Miller, 1987, s. 157). Diğer bir ifadeyle, bireyler çevresel etkileşim sonucunda çevresindeki diğer bireylerle benzeşmekte, benzer düşüncelere ve tutumlara sahip olmaktadır. Sosyolojik yaklaşımın “neden” sorusuna aradığı yanıt ise burada netleşmektedir.

Psikolojik yaklaşım/partiyle özdeşleşme modeli: Literatürde Michigan Modeli olarak da bilinen psikolojik yaklaşım ya da bir diğer ismiyle partiyle özdeşleşme modeli, 1960 yılında Campbell, Converse, Miller ve Stokes tarafından yapılan “Amerikalı Seçmenler” isimli çalışma sonrasında ortaya çıkmıştır. Sosyolojik yaklaşımın aksine siyasal tutum ve davranışların oluşmasında bireyselliğin ön planda olduğu bu modelin temelinde bireyin herhangi bir partiye karşı duyduğu psikolojik bir bağ/yakınlık (Kalender, 1998, s. 49) yatmaktadır. Bu psikolojik yakınlık, birey ve parti arasında istikrarlı ve sürekli bir biçimde devam eden, somut bir çıktı olarak devamlı oy vermeye dayalı, bir süre sonra sistematik olarak militanlığa doğru evrilmeyen bir partizanlıktır (Antunes, 2010, s. 155) Belirtmek gerekir ki, psikolojik oy verme yaklaşımı ile sosyolojik oy verme modeli taban

tabana zıt değillerdir. Diğer bir deyişle, sınıf kimliğinin her zaman siyasal tutum ve davranış ilişkisini etkileyen sabit bir unsur olarak ele almaktan ziyade bu ilişkiyi sosyal ve ekonomik değişkenlerdeki değişikliklere yanıt olarak zaman içinde değişikliğe uğrayacak bir değişken olarak ele almışlardır (Campbell, Converse, Miller ve Stokes, 1980, s. 8). Yani sosyal ve ekonomik anlamda meydana gelen olaylarda, bireyler sosyal çevrelerinden bağımsız bir şekilde siyasal tutum ve davranışlarını tekrardan şekillendirebilirler.

Rasyonel Seçim Yaklaşımı/Ekonomik Model: Rasyonel seçim teorisi, sosyal eylem teorileri ve ekonomik rasyonalite teorilerinin kombinasyonuyla geliştirilmiş oy verme davranış modelidir (Evans, 2004, s. 64). Literatürde bu modelin temelini esasen Anthony Downs'un 1957 yılında yapmış olduğu "An Economic Theory of Democracy" adlı çalışması oluşturmaktadır. Rasyonel seçim yaklaşımında, oy verme davranışı açısından bireye öznel bir değer atfedilmekte; karar süreci, bireyin oy vermesi durumunda fayda-zarar algısı, oy vereceği partiler arasındaki rekabetin durumu gibi çeşitli değişkenlerin değerlendirilmesi sonucunda olgunlaşmaktadır. Nitekim rasyonel teori, bireyin bu değişkenler arasındaki ilişkinin yönüne göre rasyonel bir seçim yapması esasına dayandırılmaktadır. Özetle, rasyonel seçim yaklaşımında birey oy verme davranışına araçsal bir anlam yükler, bireysel tercihlerini ve beklentilerini karşılayabilecek en muhtemel partiyi tercih eder (Ünal, 2016, s. 104). Diğer taraftan kimi görüşe göre, bireyler sadece kazançlarından dolayı değil aynı zamanda zararlarından dolayı da oy verdiği için cezalandırıcı oylama kategorisi, rasyonel seçim modeline eklenilebilmelidir (Sharlamenov ve Jovanoski, 2014, s. 22). Çünkü oy verdiği partinin uygulamalarından zarar gören birey, protesto amaçlı rakip bir partiye oy verebilir.

Yöntem

Literatürde Kristal Nesil, İnternet Kuşağı, Google Kuşağı, Yeni Sessiz Kuşak ve Com Kuşağı gibi farklı isimlerle adlandırılan Z kuşağı bireyler önümüzdeki yıllarda Türk siyasal hayatının ve seçmen kitlesinin önemli bir kısmını oluşturacak. Ancak bu kuşağa mensup bireylerin geçmiş dönemlerde tam anlamıyla siyasi tecrübelerinin olmaması ve hali hazırdaki toplumsal ve siyasal ortam sebebiyle bu bireylerin siyasal tutum ve davranışlarının ne yönde şekilleneceği tam olarak bilinmemektedir. Bu noktada, çalışmada öncelikli amaç; Z kuşağı bireylerinin siyasal tutum ve davranışları literatürde Sosyolojik Yaklaşım, Psikolojik Yaklaşım/Partiyle Özdeşleşme Yaklaşımı ve Rasyonel Seçim Yaklaşımı/Ekonomik Model olarak bilinen oy verme yaklaşımları çerçevesinde incelenerek yine Türk seçmen kitlesinin önemli bir diğer çoğunluğunu oluşturan Y Kuşağı bireylerle ne gibi farklılıkların ya da benzerliklerin olduğu irdelenmesidir. Ayrıca yürütülecek olan çalışma ilgili literatürdeki veri tabanına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda çalışma kapsamında aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranacaktır;

Araştırma sorusu 1: Y ve Z kuşağı arasında psikolojik oy verme yaklaşımı açısından anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

Araştırma sorusu 2: Y ve Z kuşağı arasında sosyolojik oy verme yaklaşımı açısından anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

Araştırma sorusu 3: Y ve Z kuşağı arasında rasyonel oy verme yaklaşımı açısından anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

Araştırma sorusu 4: Y ve Z kuşağı arasında siyasal ilgilenim düzeyi açısından anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

Araştırma sorusu 5: Y ve Z kuşağı arasında siyasal katılım düzeyi açısından anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

Araştırma sorusu 6: Y ve Z kuşağı arasında siyasal tutum ve davranış etkileyen unsurları açıklayan oy verme yaklaşımları değerlendirmelerine ilişkin eğilimleri (ilgili değerlendirmelere verdikleri önem derecesi) arasında anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

Çalışma 1980-2004 yıl doğumlu bireyler üzerinde 04.03.2022-31.03.2022 tarihleri arasında basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak bir alan araştırması yürütülmüştür. Literatürde kuşakların kategorize edilmesindeki genel kabul göz önüne alınarak (Ayhün, 2013) 1980-1999 yıl doğumlu bireyler Y Kuşağı, 2000-2004 yıl doğumlu bireyler Z Kuşağı olarak kategorize edilmiştir. Ayrıca Z kuşağı bireyler kategorize edilirken alt sınır, oy verme yaşı olan 18 ile sınırlandırılmıştır. Alan araştırması İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan Eskişehir ilinde yürütülmüştür. Eskişehir'in toplam nüfusunun yarısından fazlası kırk dört yaş ve altı bireylerden oluşmaktadır. Kırk dört yaş altı bireylerin yaklaşık 2/3'sini de araştırmada kategorize edilen 1980 ve 2004 yaş grubu bireyler oluşturmaktadır (Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, 2020). Eskişehir ilinin nüfus dağılımı ilgili yaş gruplarına daha kolay ulaşılabilmesi açısından araştırmaya fayda sağlamaktadır. Bu çalışma kapsamında Selçuk Üniversitesi Etik Komisyonundan 04 Mart 2022 tarihinde ve E-28304017-663.05-240653 nolu belge numarası ile etik kurul izni alınmıştır.

Araştırma kapsamında 100 kişi üzerinde öntest uygulanmıştır. Bu öntest sonuçları ve katılımcılardan sorular hakkındaki geri dönüşlere göre anket formuna son şekli verilerek saha araştırmasına devam edilmiştir. Anket araştırmasına toplamda 617 kişi katılım sağlamıştır. Ancak 36 anket formunun hatalı kodlandığı tespit edilerek bu formlar analiz dışı bırakılmıştır.

Araştırma kapsamında güvenilirliği ve geçerliliği kanıtlanmış çalışmalardan oluşturulan ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda Öztürk Küçük ve Toklu'nun çalışmasındaki çeşitli çalışmalardan yararlanılarak Koç (2020) tarafından oluşturulan siyasal ilgilenim ölçeğinden, yine çeşitli çalışmalardan faydalanarak Öztürk (2017) tarafından oluşturulan seçmen davranışı ölçeğinden faydalanılmıştır. Son olarak da Topbaş (2010) tarafından oluşturulan siyasal katılım ölçeğinden faydalanılmıştır.

Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine yönelik değerlendirmeler bulunmaktadır. Anket formunun ikinci ve üçüncü bölümlerinde 5'li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Her bir ifade "1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4=katılıyorum ve 5=kesinlikle katılıyorum" olarak kodlanmıştır; dördüncü bölümde ise her bir ifade "1=evet 2=hayır" olmak üzere kodlanmıştır. Anket formunun ikinci bölümünde, katılımcıların politik ilgilenim düzeylerini incelemeye yönelik 8 adet ifade bulunmaktadır; üçüncü bölümde sosyolojik oy verme davranışına yönelik 9 adet ifade, psikolojik oy verme davranışına yönelik 10 adet ifade, rasyonel oy verme davranışına yönelik ise 11 adet ifade bulunmaktadır. Son olarak Anket formunun dördüncü bölümünde de katılımcıların siyasal katılım düzeylerini incelemeye yönelik 19 adet ifade bulunmaktadır.

Y ve Z kuşağına mensup bireylerin siyasal tutum ve davranışlarını, siyaset olgusuna karşı ilgi düzeylerini ve siyasal katılımlarını incelemek, birbirleri arasındaki farklılıkları ya da benzerlikleri analiz etmek amacıyla oluşturulan araştırma sorularını ve hipotezleri test etmek için çeşitli istatistiksel analizlerden yararlanılmıştır. 2022 yılının Nisan ayında başlanılarak analiz edilen çalışmanın verileri SPSS 25.0 paket programı kullanılarak işlenmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin sosyo-demografik özelliklerini belirleme maksadıyla frekans-dağılım tablolarından yararlanılmıştır. Katılan bireylerin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi, mesleki durum ve medeni durumlarını betimlemek amacıyla frekans analizinden faydalanılmıştır.

Sıklık dağılımları ve grafikler toplanan verilerin yorumlanmasını ve karşılaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Dağılımlardaki terim sayısı ve bölümlendirme şekillerinin farklı olması, dağılımlar arasında değerler açısından karşılaştırmayı engeller. Dolayısıyla incelenen olayın normal büyüklüğü hakkında fikir verebilecek ve dağılımdaki değerleri simgeleyebilecek tek bir değere gereksinim duyulmaktadır; nitekim bu niteliklere sahip tek değer ortalamadır (Çömlekçi, 2005, s. 109). Ortalama verilerin özetini temsil eder (Field, 2005, s. 4); birey

grupları ya da şekil grupları arasında karşılaştırma yapılabilmesine de olanak sağlar (Gravetter ve Wallnau, 2010, s. 176). Ortalama kıyaslama yapma maksadıyla kullanılması durumunda, gözlemlenen bütün değerler üzerinde belirlenen en duyarlı ortalama olduğu için aritmetik ortalama tercih edilir (Serper, 2010, s. 123). Aritmetik ortalama ise dağılımdaki terimler toplamının terim sayısına oranıdır (Çömlekçi, 2005, s. 111). Bu doğrultuda katılımcılar arasında karşılaştırma yapılması amacıyla siyasi ilgilenim, siyasi katılım, siyasi tutum ve davranış ölçeğinin alt boyutları olan sosyolojik, psikolojik ve rasyonel oy verme bölümleri hesaplanmış ve aritmetik değerler kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında iki bağımsız grubun karşılaştırılması amaçlanıyorsa, karşılaştırılacak olan iki gruptan rastlantısal olarak alınmış olan iki örneğin ortalamalarını karşılaştırmayı sağlayan bağımsız grup (independent grup) t-testinden faydalanılır (Tarhan, 2011, s. 258). Uygulanan t-testi ile gruplar arasında gözlemlenmiş olan farkın istatistiksel anlamda anlamlı olup olmadığını veyahut bu farkın rastlantısal bir biçimde meydana gelip gelmediği belirlenir (Büyüköztürk, 2020, s. 39). Bu doğrultuda çalışma kapsamında Y ve Z kuşağı bireyleri arasında siyasi ilgilenim düzeyleri açısından anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla t-testi kullanılmıştır. Yine siyasi tutum ve davranışları açısından anlamlı bir fark olup olmadığına yönelik de t-testi kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında korelasyon analizinden de faydalanılmıştır. Korelasyon analizi temel olarak iki değişkenden birisi değişirken diğer değişkenin ne ölçüde ve ne yönde değiştiğinin bilgisini sağlar (Başol, 2020, s. 174). Çalışma kapsamında sosyolojik oy verme davranışı, psikolojik oy verme davranışı ve rasyonel oy verme davranışı arasında önem derecesini belirleyebilmek amacıyla korelasyon analizinden faydalanılmıştır.

Bulgular

Aşağıdaki Tablo 1’de politik ilgilenim ölçeği, siyasi tutum ve davranış ölçeğinin alt boyutları olan sosyolojik, psikolojik ve rasyonel oy verme modelleri ile siyasi katılım ölçeklerinin Cronbach’s Alpha değerleri verilmektedir.

Tablo 1
Güvenilirlik Analizi Test Sonuçları

Ölçekler	Cronbach’s Alpha Değerleri
Politik İlgilenim Ölçeği	0,889
Sosyolojik Oy Verme Modeli	0,795
Psikolojik Oy Verme Modeli	0,815
Rasyonel Oy Verme Modeli	0,872
Siyasal Katılım Ölçeği	0,826

Yukarıdaki bilgilere göre çalışmada kullanılan Politik İlgilenim Ölçeği ve Siyasi Katılım Ölçeği’nin güvenilirlik düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Güvenilirlik katsayısı 0 ile 1 arasında çıkmaktadır. Katsayının 0’a yakın olması ölçüm aracının güvenilir olmadığı anlamına gelmektedir. Ölçme aracının güvenilir olarak kabul edilmesi için katsayının 0.70 üzerinde olması beklenir (Yıldırım, 2017, s.170).

Katılımcıların Sosyo-demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet dağılımı değerlendirildiğinde; toplam katılımcıların %59,7’lik dilimi kadınlar; %40,3’lük diliminin de erkeklerden oluştuğu görülmektedir.

Katılımcılar yaş dağılımlarına göre değerlendirildiğinde; Y Kuşağı olarak kategorize edilen 1980-1999 yıl doğumlu bireyler katılımcıların %51,8'ini; Z Kuşağı olarak kategorize edilen 2000-2004 yıl doğumlu bireyler katılımcıların ise %48,2'sini oluşturduğu görülmektedir.

Katılımcılar eğitim düzeylerindeki dağılımlarına göre değerlendirildiğinde; araştırmaya katılanların %4'ü ortaokul mezunu, %31,5'i lise mezunu, 48,4'ü üniversite %16,2'si lisansüstü düzey öğrenim durumuna sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcılar aylık gelir dağılımlarına göre değerlendirildiğinde; araştırmaya katılanların %43'ü 0-1499 tl, %10'u 1500-2999, %10,3'ü 3000-4499, %11,2'si 4500-5999, %7,4'ü 6000-7499, %6,2'si 7500-8999, %5,2'si 9000-10.499, %6,7'si ise 10,500+ gelir düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcılar meslek durumları açısından değerlendirildiğinde; en yüksek paya sahip %55,8'i öğrenciler oluşturmaktadır. Diğer meslek gruplarının dağılımı ise şöyledir; katılımcıların %2,8'i işçi, %15,7'si özel sektör çalışanı, %2,2'si esnaf, %3,3'ü serbest meslek çalışanı, %10' u memur, %3,1'i ev hanımı, %7,2'si ise diğer (akademisyen, müzisyen, mimar, eczacı, çiftçi, tasarımcı, görsel sanatçı, mühendis, güvenlik personeli, doktor, sağlık turizmci, avukat, tekniker, öğretmen) meslek gruplarından oluşturmaktadır.

Katılımcılar medeni durumlarına göre değerlendirildiğinde; araştırmaya katılanların %20,8'inin evli, %79,2'sinin ise bekar olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin frekans dağılımları genel olarak değerlendirildiğinde katılımcılar cinsiyet ve yaş dağılımları açısından dengeli bir dağılım sergilediği söylenebilir. Diğer taraftan eğitim durumunda lise mezunu ve üniversite mezunu katılımcıların, gelir durumunda 0-1499 tl aylık gelir elde eden katılımcıların, meslek durumunda öğrenci olan katılımcıların yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu durumun başlıca nedeni olarak Z kuşağı olarak kategorize edilen bireyler, halihazırda halen lisede ya da üniversitede öğrencidir. Dolayısıyla meslek grupları açısından öğrencilerin sayısal olarak yükselmesine sebep olmaktadır. Ek olarak bu katılımcıların büyük bir çoğunluğun henüz maddi bir gelir elde edecek mesleklerinin olmaması sebebiyle gelir durumu değerlendirmesinde 0-1499 tl gelir değişkeni sayısal olarak yükselmektedir.

Katılımcıların Siyasal İlgilenim Düzeylerine İlişkin Bulgular

Aşağıdaki Tablo 2'de siyasal ilgilenim düzeyine ilişkin ifadelerin ankete katılan bireyler açısından ne derece önemli olduğunu saptamak amacıyla, siyasal ilgilenim düzeylerini ifade eden maddelerin aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları alınmıştır.

Tablo 2

Siyasal İlgilenim Düzeyine İlişkin Önem Derecesi

MADDELER	A.O.	S.S.
Seçimlerde vatandaşlık görevimi yerine getirmeyi ve mutlaka oy kullanmayı düşünüyorum.	4,23	1,24
Siyasi konularla ilgiliyimdir.	3,19	1,18
Siyaset benim için çok önemli bir konudur.	3,08	1,15
Çevremdekiler benim siyasi konulardaki fikirlerime önem verirler.	3,01	1,07
Siyasi konulardaki bilgi düzeyim oldukça yüksektir.	2,98	1,10
Siyaset benim hayatımda önemli bir yer tutar.	2,97	1,16
Etrafımdakilerle siyasi konularda sık sık sohbet ederim.	2,85	1,18
Aktif olarak siyasi hareketlere katılır, partimin gençlik kollarında görev alırım.	1,64	0,90

Araştırmaya katılan bireyler arasında siyasal ilgilenim düzeyine ilişkin maddelere verilen önem derecesi açısından en yüksek ortalamaya sahip "Seçimlerde vatandaşlık görevimi yerine getirmeyi ve mutlaka oy

kullanmayı düşünüyorum.” (A.O.=4,23) maddesi sahipken; bunu “Siyasi konularla ilgiliyimdir.” (A.O.= 3,19) ve “Siyaset benim için çok önemli bir konudur.” (A.O.= 3,08) maddeleri takip etmektedir. “Siyaset benim hayatımda önemli bir yer tutar.” (A.O.= 2,97), “Etrafımdakilerle siyasi konularda sık sık sohbet ederim.” (A.O.= 2,85) ve “Aktif olarak siyasi hareketlere katılır, partimin gençlik kollarında görev alırım.” (A.O.=1,64) maddeleri diğerlerine göre daha düşük bir ortalama değerine sahiptir.

Yukarıda verilen tablodaki verilere göre katılımcılar siyasi konulara ilgi göstermektedir. Ancak siyasi ilgilerine rağmen etrafındaki insanlarla siyasi konularda konuşmaktan diğer davranış biçimlerine nazaran uzak durdukları söylenebilir. Ek olarak katılımcıların büyük bir çoğunluğu vatandaşlık görevlerini yerine getirerek oy vermeyi düşünürken, bu ilgi siyasal olarak aktif bir görev üstlenme noktasında tam tersi bir yönelim göstermektedir.

Katılımcıların Oy Verme Modellerine Yönelik Tutum ve Davranışları Açısından Önem Derecesine İlişkin Bulgular

Aşağıdaki Tablo 3’te oy verme davranışlarına ilişkin ifadelerin ankete katılan bireyler açısından ne derece önemli olduğunu saptamak amacıyla, siyasal tutum ve davranışlara yönelik maddelerin aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları alınmıştır.

Tablo 3

Siyasal tutum ve davranış ölçeğine ilişkin önem derecesi

MADDELER	A.O.	S.S.
PO5. Oy verme kararım başkalarının kararından etkilenmez.	3,99	1,29
PO7. Oy verme kararımın medyadan etkileneceğini düşünmüyorum.	3,50	1,33
PO8. Oy verme kararım partilerin seçim çalışmalarından etkilenmez.	3,28	1,36
PO4. Oy verme kararımın asıl belirleyicisi ideolojik eğilimim olacaktır.	3,26	1,23
PO3. Oy verme kararımın asıl belirleyicisi oy verdiğim partinin kimliği olacaktır.	3,06	1,24
PO9. Benimle aynı politik görüşe sahip insanlarla iletişim kurmayı tercih ederim.	2,84	1,30
PO1. Oy verdiğim partiyle kendimi bir bütün gibi hissederim.	2,53	1,05
PO6. Oy verdiğim partiyle duygusal bir bağımın olması gerekir	2,16	1,10
PO2. Oy verme kararım benim için bir aile geleneğidir.	2,11	1,17
SO8. Herhangi bir siyasi partinin sadık seçmeni değilim	3,61	1,34
SIO. Kitle iletişim araçları seçim dönemlerinde benim için önemli bir bilgi kaynağı olacaktır.	3,09	1,26
SO4. Oy verirken ait olduğum sosyal grupların çıkarlarını gözeteyeceğim.	2,95	1,31
SO7. Ait olduğum toplumun değerlerine uygun partiye oy vermeyi düşünüyorum.	2,81	1,32
SO5. Oy verme kararımda ait olduğum bireysel çıkarlarımdan çok ait olduğum grupların çıkarları önemlidir.	2,75	1,26
SO6. Ait olduğum kültüre uygun partilere oy vermeyi düşünüyorum.	2,69	1,30
SO2. Ait olduğum sosyal sınıf oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.	2,59	1,26
SO9. Oy verme kararımda medya önemli bir şekillendirici olacaktır.	2,26	1,14
SO1. Etnik kökenim oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.	2,15	1,11
SO3. Dini inancım oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.	1,99	1,15
RO11 Oy verme kararımı tek başına verebilecek bir yetiye sahip olduğumu düşünüyorum.	4,29	1,17
RO10. Oy verirken bireysel çıkarlarımdan çok toplumsal çıkarları gözeteyeceğim.	3,90	1,18
RO9. Beklentimi karşılayan partiyi bir sonraki seçimde oy vererek ödüllendiririm.	3,73	1,25
RO6. Oy verirken partilerin geçmiş performanslarını değerlendireceğim.	3,69	1,24
RO5. Bana en çok fayda sağlayacak partiye oy vermeyi düşünüyorum.	3,59	1,26
RO8. Beklentimi karşılamayan partiyi bir sonraki seçimde cezalandırırım.	3,48	1,36
RO4. Oy verirken tüm partileri değerlendireceğim.	3,34	1,33
RO7. Daha önce iktidar olmamış partilere şans vermektan yanayım.	3,21	1,23
RO2. Oy verme kararımda partilerin vaatleri ile bireysel faydalarımın örtüşmesi etkili olacaktır.	3,11	1,27
RO3. Oy verme kararım bireysel amaçlarıma ulaşmanın bir yoludur.	2,98	1,28

RO1. Desteklediğim partinin iktidar olma şansı bulunmadığı durumlarda, medyada güçlü gösterilen (iktidar şansı olan) partiden yana oy kullanmayı düşünüyorum.	1,93	1,13
---	------	------

*Oy verme davranışlarına yönelik maddeler modellerin baş harfleriyle belirtilmiştir.

Bireylerin psikolojik oy verme yaklaşımına yönelik maddeler arasında en yüksek ortalamaya “Oy verme kararım başkalarından etkilenmez.” (A.O.= 3,99) sahipken; bunu “Oy verme kararımın medyadan etkileneceğini düşünmüyorum.” (A.O.= 3,50) ve “Oy verme kararım partilerin seçim kararından etkilenmez.” (A.O.= 3,28) maddeleri takip etmektedir. “Oy verdiğim partiyle kendimi bir bütün gibi hissederim.” (A.O.= 2,53), “Oy verdiğim partiyle duygusal bir bağımın olması gerekir.” (A.O.= 2,16) ve “Oy verme kararım benim için bir aile geleneğidir.” (A.O.= 2,11) maddeleri diğerlerine göre daha düşük bir ortalamaya sahiptir.

Bireylerin sosyolojik oy verme yaklaşımına yönelik maddeler arasında en yüksek ortalamaya “Herhangi bir partinin sadık seçmeni değilim.” (A.O.= 3,61) sahipken; bunu “Kitle iletişim araçları seçim dönemlerinde benim için önemli bir bilgi kaynağı olacaktır” (A.O.=3,09) ve “Oy verirken ait olduğum sosyal grupların çıkarlarını gözeteyeceğim.” (A.O.=2,95) maddeleri takip etmektedir. “Oy verme kararımında medya önemli bir şekillendirici olacaktır. (A.O.= 2,26), “Etnik kökenim oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.” (A.O.= 2,15) ve “Dini inancım oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.” (A.O.= 1,99) maddeleri diğerlerine göre daha düşük bir ortalamaya sahiptir.

Bireylerin rasyonel oy verme yaklaşımına yönelik maddeler arasında en yüksek ortalamaya “Oy verme kararımı tek başına verebilecek yetiye sahip olduğuma inanıyorum.” (A.O.= 4,29) sahipken; bunu “Oy verirken bireysel çıkarlarımdan çok toplumsal çıkarları gözeteyeceğim.” (A.O.= 3,90) ve “Beklentimi karşılayan partiyi bir sonraki seçimde de oy vererek ödüllendiririm.” (A.O.= 3,73) maddeleri takip etmektedir. “Oy verme kararım partilerin vaatleri ile bireysel faydalarımın örtüşmesi etkili olacaktır.” (A.O.= 3,11), “Oy verme kararım bireysel amaçlarıma ulaşmanın bir yoludur” (A.O.= 2,98) ve “Desteklediğim partinin iktidar olma şansı bulunmadığı durumlarda, medyada güçlü gösterilen (iktidar şansı olan) partiden yana oy kullanmayı düşünüyorum.” (A.O.= 1,93) maddeleri diğerlerine göre daha düşük bir ortalamaya sahiptir.

Katılımcıların siyasal tutum ve davranışlarını analiz etmek amacıyla uygulanan 30 soruluk ölçeğin güvenirlik (SO Cronbach's α = 0,79; PO Cronbach's α = 0,81; RO Cronbach α = 0,87) düzeyi yüksek bulunmuştur. Katılımcıların siyasal tutum ve davranışlara etki eden unsurlara yönelik eğilimleri (önem derecesi) incelendiğinde şu çıkarımlarda bulunabilir:

- Bireyler oy verme davranışını tek başlarına gerçekleştirdikleri bir süreç olarak görmektedirler.
- Oy verme kararında toplumsal fayda etkili olmaktadır ve bireylerin herhangi bir partiye yönelik bağlılıkları düşüktür.
- Bireylerin ait oldukları sosyal çevre veyahut yapı oy verme kararlarının şekillenmesinde etkili olmaktadır.
- Bireyler seçim dönemlerinde kitle iletişim araçlarından önemli bir bilgi kaynağı olarak faydalanmaktadırlar. Ancak oy verme kararının şekillenmesinde medya öncül bir araç değildir. Benzer bir şekilde bireylerin etnik kökenleri ve dini inançları oy verme davranışında öncül bir etken değildir.
- Bireyler oy verme kararını başkalarından etkilenmeksizin tek başlarına alabilecekleri bir olgu olarak görmektedirler.
- Ayrıca bireyler oy verme davranışına taktiksel bir olgu olarak yaklaşmamaktadırlar. Bireyler beklentilerini karşılayan partileri bir sonraki seçimde oy vererek ödüllendirebilirlerken, desteklediği partinin iktidar olma şansı bulunmasa da iktidar şansı olan partiden yana oy kullanmayı düşünmemektedirler.

Katılımcıların Siyasal Katılım Faktörlerine Yönelik Önem Derecesine İlişkin Bulgular

Aşağıdaki Tablo 4'te siyasal katılım faktörlerine yönelik ifadelerin ankete katılan bireyler açısından ne derece önemli olduğunu saptamak amacıyla, siyasal katılım düzeylerine yönelik maddelerin aritmetik ortalamaları alınmıştır

Tablo 4

Siyasal Katılım Ölçeğine İlişkin Önem Derecesi

Maddeler	Evet (%)	Hayır (%)	A.O.
Önümüzdeki seçimlerde oy kullanmayı düşünüyor musunuz?	97,9	2,1	0,97
Televizyonda ya da sosyal medya kanallarında yayınlanan siyasal içerikli programları seyrettim.	76,9	23,1	0,76
Medyada çıkan siyasetle ilgili haberleri ya da programları takip ediyor musunuz?	73,7	26,3	0,73
Güncel siyasal konular üzerine bilgi sahibi olarak, bilgimi çevremdekilere aktardım.	64,5	35,5	0,64
Siyasal konuları diğer vatandaşlarla tartıştım.	62,7	37,3	0,62
Beğenilen bir uygulamadan ötürü devlet yetkililerini taktir ettim.	53,7	46,3	0,53
Herhangi bir toplumsal konuda yetkililerden bilgi istemek amacıyla başvuruda bulundum.	37,5	62,5	0,37
Desteklediğim siyasi parti veya adaya oy verilmesi için çevremdekileri ikna etmeye çalıştım.	31,7	68,3	0,31
Siyasal mitinglere katıldım.	24,3	75,7	0,24
Siyasal içerikli panel, sempozyum, konferans vb. etkinliklere dinleyici olarak katıldınız mı?	22,9	77,1	0,22
Gazetede veya medyada yer alan haber ya da köşe yazılarıyla ilgili fikrimi mail, telefon, internet vb. aracılığıyla bildirdim.	21,5	78,5	0,21
Bir protesto gösterisine katılarak hükümeti protesto ettim.	19,4	80,6	0,19
Kamusal alanda şikayet/beğenileri bildirmek için devlet yetkililerini ziyaret eden herhangi bir grubun içerisinde bulundum.	10,8	89,2	0,10
Herhangi bir partinin veya adayın rozetini taşıdım ya da bayrağını, amblemini bana ait olan herhangi bir yere astım.	9,1	90,9	0,09
Herhangi bir siyasi partide görev aldınız mı?	6,9	93,1	0,06
Propaganda amaçlı bildiri, gazete, dergi vb. dağıttım/siyasal içerikli afiş yapıştırdım.	5,7	94,3	0,05
Siyasetle ilgili herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üye misiniz?	5,5	94,5	0,05
Herhangi bir siyasi parti ya da adayın seçim kampanyasında yer aldınız mı?	5,2	94,8	0,05
Herhangi bir siyasi partiye üye misiniz?	3,1	96,9	0,03

Not: Siyasal katılım ölçeğinde *Evet:1 Hayır:0* olarak kodlanmıştır.

Siyasal katılım ölçeğinin betimleyici istatistik sonuçları incelendiğinde; siyasal katılım davranışına ilişkin en yüksek ortalamaya “Önümüzdeki seçimlerde oy kullanmayı düşünüyor musunuz?” maddesi (A.O.= 0,97) sahipken; “Televizyonda ya da sosyal medya kanallarında yayınlanan siyasal içerikli programları seyrettim.” (A.O.= 0,76) ve “Medyada çıkan siyasetle ilgili haberleri ya da programları takip ediyor musunuz?” (A.O.= 0,73) maddeleri takip etmektedir. “Siyasetle ilgili herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üye misiniz?” (A.O.= 0,05), “Herhangi bir siyasi parti ya da adayın seçim kampanyasında yer aldınız mı?” (A.O.= 0,05) ve “Herhangi

bir siyasi partiye üye misiniz?" (A.O.= 0,03) maddeleri diğer maddelere oranla daha düşük bir ortalamaya sahiptir.

Siyasal katılım ölçeğine ilişkin elde edilen betimleyici istatistik sonuçları ele alındığında katılımcılar, ağırlıklı olarak oy verme davranışına ve siyasi ilgiye ilişkin siyasi katılım davranışı gösterme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu noktada bireylerin gelecek seçimlerde oy kullanacakları ve kitle iletişim araçlarındaki siyasi içerikleri tüketme ve takip etmelerine yönelik siyasi katılım türleri dikkat çekmektedir. Diğer taraftan katılımcıların vermiş oldukları cevaplara göre, siyasi bir sivil toplum kuruluşuna üyelik, herhangi bir siyasi kampanyada yer alma ya da siyasi parti üyeliği gibi, siyasi kampanya ve üyeliğe yönelik siyasi katılım türleri daha düşük bir ortalamaya sahiptir.

Y ve Z Kuşaklarının Oy Verme Modellerine Yönelik Tutum ve Davranışları Açısından Önem Derecesine İlişkin Bulgular

Aşağıdaki Tablo 5 ve 6'da Y ve Z kuşağı bireylerinin siyasi davranış ölçeğinin alt boyutları olan "Psikolojik, Sosyolojik ve Rasyonel" oy verme yaklaşımları maddelerine yönelik önem dereceleri karşılaştırmalı bir biçimde incelenmiştir.

Tablo 5

Y Kuşağının Oy Verme Modellerine Yönelik Tutum ve Davranışları Açısından Önem Derecesi

Y KUŞAĞI		
MADDELER	A.O.	S.S.
P5. Oy verme kararım başkalarının kararından etkilenmez.	3,98	1,29
P7. Oy verme kararımın medyadan etkileneceğini düşünmüyorum.	3,59	1,29
P4. Oy verme kararımın asıl belirleyicisi ideolojik eğilimim olacaktır.	3,38	1,23
P8. Oy verme kararım partilerin seçim çalışmalarından etkilenmez	3,37	1,36
P3. Oy verme kararımın asıl belirleyicisi oy verdiğim partinin kimliği olacaktır.	3,07	1,25
P9. Benimle aynı politik görüşe sahip insanlarla iletişim kurmayı tercih ederim.	2,78	1,31
P1. Oy verdiğim partiyle kendimi bir bütün gibi hissederim.	2,62	1,03
P2. Oy verme kararım benim için bir aile geleneğidir.	2,27	1,25
P6. Oy verdiğim partiyle duygusal bir bağımın olması gerekir.	2,23	1,09
SO8. Herhangi bir partinin sadık seçmeni değilim.	3,51	1,33
SO4. Oy verirken ait olduğum sosyal grupların çıkarlarını gözeteyeğim.	3,06	1,26
SO10. Kitle iletişim araçları seçim dönemlerinde benim için önemli bir bilgi kaynağı olacaktır	2,97	1,27
SO7. Ait olduğum toplumun değerlerine uygun partiye oy vermeyi düşünüyorum.	2,93	1,29
SO5. Oy verme kararımda bireysel çıkarlarımdan çok ait olduğum grupların çıkarları önemlidir.	2,92	1,24
SO6. Ait olduğum kültüre uygun partilere oy vermeyi düşünüyorum.	2,90	1,30
SO2. Ait olduğum sosyal sınıf oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.	2,63	1,27
SO1. Etnik kökenim oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.	2,24	1,16
SO9. Oy verme kararımda medya önemli bir şekillendirici olacaktır.	2,12	1,10
SO3. Dini inancım oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.	2,06	1,18
RO11. Oy verme kararımı tek başına verebilecek yetiye sahip olduğuma inanıyorum.	4,38	1,12
RO10. Oy verirken bireysel çıkarlarımdan çok toplumsal çıkarları gözeteyeğim.	4,02	1,11
RO6. Oy verirken partilerin geçmiş performanslarını değerlendireceğim.	3,68	1,21
RO9. Beklentimi karşılayan partiyi bir sonraki seçimde de oy vererek ödüllendiririm.	3,61	1,28
RO8. Beklentimi karşılamayan partiyi bir sonraki seçimde cezalandırırım.	3,44	1,32
RO5. Bana en çok fayda sağlayacak partiye oy vermeyi düşünüyorum.	3,37	1,24
RO4. Oy verirken tüm partileri değerlendireceğim.	3,31	1,34
RO7. Daha önce iktidar olmamış partilere şans vermektan yanayım.	3,21	1,20

RO2. Oy verme kararında partilerin vaatleri ile bireysel faydalarımın örtüşmesi etkili olacaktır	3,07	1,25
RO3. Oy verme kararım bireysel amaçlarıma ulaşmanın bir yoludur.	2,82	1,25
RO1. Desteklediğim partinin iktidar olma şansı bulunmadığı durumlarda, medyada güçlü gösterilen (iktidar şansı olan) partiden yana oy kullanmayı düşünüyorum.	1,86	1,14

Tablo 6

Z Kuşağının Oy Verme Modellerine Yönelik Tutum ve Davranışları Açısından Önem Derecesi

Z KUŞAĞI		
MADDELER	A.O.	S.S.
P5. Oy verme kararım başkalarının kararından etkilenmez.	4,01	1,29
P7. Oy verme kararımın medyadan etkileneceğini düşünmüyorum.	3,41	1,36
P8. Oy verme kararım partilerin seçim çalışmalarından etkilenmez.	3,19	1,36
P4. Oy verme kararımın asıl belirleyici ideolojik eğilimim olacaktır.	3,13	1,22
P3. Oy verme kararımın asıl belirleyicisi oy verdiğim partinin kimliği olacaktır.	3,05	1,23
P9. Benimle aynı politik görüşe sahip insanlarla iletişim kurmayı tercih ederim.	2,90	1,29
P1. Oy verdiğim partiyle kendimi bir bütün gibi hissederim.	2,43	1,06
P6. Oy verdiğim partiyle duygusal bir bağımın olması gerekir.	2,07	1,09
P2. Oy verme kararım benim için bir aile geleneğidir.	1,93	1,06
SO8. Herhangi bir partinin sadık seçmeni değilim.	3,71	1,34
SO10. Kitle iletişim araçları seçim dönemlerinde benim için önemli bir bilgi kaynağı olacaktır.	3,23	1,25
SO4. Oy verirken ait olduğum sosyal grupların çıkarlarını gözeteyeceğim.	2,82	1,36
SO7. Ait olduğum toplumun değerlerine uygun partiye oy vermeyi düşünüyorum.	2,68	1,35
SO5. Oy verme kararımın bireysel çıkarlarımdan çok ait olduğum grupların çıkarları önemlidir.	2,56	1,26
SO2. Ait olduğum sosyal sınıf oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.	2,55	1,25
S06. Ait olduğum kültüre uygun partilere oy vermeyi düşünüyorum.	2,46	1,26
SO9. Oy verme kararımın medya önemli bir şekillendirici olacaktır.	2,41	1,16
SO1. Etnik kökenim oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.	2,06	1,03
SO3. Dini inancım oy verme davranışımın temel belirleyicisi olacaktır.	1,91	1,11
RO11. Oy verme kararımı tek başına verebilecek yetiye sahip olduğuma inanıyorum.	4,20	1,21
RO9. Beklentimi karşılayan partiyi bir sonraki seçimde de oy vererek ödüllendiririm.	3,85	1,21
RO5. Bana en çok fayda sağlayacak partiye oy vermeyi düşünüyorum.	3,82	1,23
RO10. Oy verirken bireysel çıkarlarımdan çok toplumsal çıkarları gözeteyeceğim.	3,78	1,23
RO6. Oy verirken partilerin geçmiş performanslarını değerlendireceğim.	3,71	1,27
RO8. Beklentimi karşılamayan partiyi bir sonraki seçimde cezalandırırım.	3,51	1,41
RO4. Oy verirken tüm partileri değerlendireceğim.	3,37	1,33
RO7. Daha önce iktidar olmamış partilere şans vermektan yanayım.	3,22	1,26
RO2. Oy verme kararımın partilerin vaatleri ile bireysel faydalarımın örtüşmesi etkili olacaktır	3,16	1,28
RO3. Oy verme kararım bireysel amaçlarıma ulaşmanın bir yoludur.	3,16	1,29
RO1. Desteklediğim partinin iktidar olma şansı bulunmadığı durumlarda, medyada güçlü gösterilen (iktidar şansı olan) partiden yana oy kullanmayı düşünüyorum.	2,01	1,12

Aşağıda Y ve Z kuşağı bireylerinin siyasal tutum ve davranışı açıklayan Psikolojik Yaklaşım, Sosyolojik Yaklaşım ve Rasyonel Seçim Yaklaşımlarının unsurları olan değerlendirmelere yönelik verdikleri önem derecesi açısından eğilimlerine ilişkin bilgiler ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında ilgili yaklaşımların unsurlarına yönelik önem dereceleri arasında ortaya çıkan benzerliklerden ziyade belirgin farklılaşmalara yoğunlaşmaktadır.

Y ve Z kuşağı bireyler, psikolojik oy verme yaklaşımının değerlendirmelerine yönelik verdikleri önem açısından incelendiğinde; bireyler arasında benzer unsurlar üzerinde yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Ancak, kuşaklar arasında “ideolojik” anlamda bir farklılaşmanın ön plana çıktığı da dikkat çekmektedir. Bu noktada Y kuşağı bireylerde “Oy verme kararımın asıl belirleyicisi ideolojik eğilimim olacaktır” (A.O.= 3,38) maddesi Z kuşağı bireylerine göre (A.O.=3,13) daha yüksek bir ortalamaya sahiptir. Diğer bir deyişle, Y kuşağı bireylerin siyasal tutum ve davranışlarının oluşmasında veyahut oy verme kararında ideolojik eğilimin baskın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Y kuşağı bireylerin Z kuşağı bireylerine kıyasla “ideolojik” eğilimlerinin siyasal tutum ve davranışları üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir.

Y ve Z kuşağı bireyler, sosyolojik oy verme yaklaşımına yönelik değerlendirmelere verdikleri önem derecesi açısından incelendiğinde birbirleriyle benzer eğilimler gösterdiği görülmektedir. Her iki kuşağında siyasal davranışlarında sosyal çevreleri etkili olmalarına rağmen dini ve etnik kökenleri siyasal davranışlarında öncül bir etken değildir.

Y ve Z kuşağı bireyler, rasyonel oy verme yaklaşımına yönelik değerlendirmelere verdikleri önem derecesi açısından incelendiğinde; Y kuşağındaki “Oy verirken bireysel çıkarlarımdan çok toplumsal çıkarları gözeteceğim” (A.O.= 4,02) ve “Oy verirken partilerin geçmiş performanslarını değerlendireceğim.” maddesi, Z kuşağı bireylerde ise “Beklentimi karşılayan partiyi bir sonraki seçimde oy vererek ödüllendiririm” (A.O.= 3,85) ve “Bana en çok fayda sağlayacak partiye oy vermeyi düşünüyorum” (A.O.= 3,82) maddeleri dikkat çekmektedir.

Y ve Z kuşağı bireylerin oy verme yaklaşımlarına ilişkin değerlendirmelere yönelik önem dereceleri genel olarak incelendiğinde; Y kuşağı bireylerin siyasal tutum ve davranışlarında ideolojik eğilimlerinin daha etkili olduğu görülmektedir.

Y ve Z kuşağı bireyler rasyonel oy verme yaklaşımı açısından incelendiğinde ise ideoloji, aday, parti bağlılığı gibi etkenler örtülü olarak burada da görülmektedir. Şöyle ki, Z kuşağı bireyler de oy verme noktasında “beklenti ve fayda” kavramları ön plana çıkmaktadır. Y kuşağı bireylerin oy verme kararında toplumsal fayda ve partilerin geçmiş yıllardaki sicili etkili olurken, Z kuşağı bireylerde ise beklentileri karşılayacak partiyi/adayı bir sonraki seçimlerde ödüllendirme ve en çok fayda sağlayacak partiye oy verme tutumu ön plana çıkmaktadır. Bu noktada, Z kuşağı bireylerinin parti, aday ya da ideoloji bağlılığına yönelik tutum zayıflığı ön plana çıkmaktadır.

Y ve Z Kuşağı Bireylerinin Siyasal İlgilenim, Siyasal Katılım Düzeyleri ve Oy Verme Davranışı Yaklaşımlarına İlişkin Bilgiler

Aşağıdaki Tablo 7’de siyasal konulara yönelik ilgilenim düzeyleriyle oy verme davranışı modelleri Y ve Z kuşağı bireyleri arasında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Tablo 7
Siyasal İlgi Düzeyleri ve Oy Verme Davranışı Yaklaşımları

Kuşaklar	Betimleyici İstatistikler			Analizler
	N	A.O	S.S	
	Siyasal ilgi düzeyleri			t-testi
1980-1999	301	3,14	0,75	t= 2,627
2000-2004	280	2,96	0,89	sd= 579 sig.= .009
	Siyasal katılım düzeyleri			t-testi
1980-1999	301	0,36	0,18	t=4,583
2000-2004	280	0,29	0,16	sd=575,953 sig.=.000
	Psikolojik oy verme davranışı			t-testi
1980-1999	301	3,03	0,77	t=2,179
2000-2004	280	2,90	0,66	sd=579 sig.=.030
	Sosyolojik oy verme davranışı			t-testi
1980-1999	301	2,73	0,70	t=1,656
2000-2004	280	2,64	0,66	sd=579 sig.=.098
	Rasyonel oy verme davranışı			t-testi
1980-1999	301	3,34	0,75	t=-1,463
2000-2004	280	3,44	0,75	sd=579 sig.=.144

*Siyasal katılım düzeylerini ölçmeye yönelik ölçekte evet: 1 hayır 0 olarak kodlanmıştır.

Yukarıda verilen bilgilere göre Y ve Z kuşağı bireyler arasında siyasi ilgi düzeyleri açısından anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir (t= 2,627; sd= 579; sig.=.009). Elde edilen bulgulara göre Y kuşağı bireyler (A.O.= 3,14), Z kuşağı bireylere (A.O.= 2,96) göre siyasi olaylara karşı ilgi düzeyleri daha yüksektir. Dolayısıyla Y kuşağı bireylerinin Z kuşağı bireylere kıyasla siyasi olaylara veya konulara karşı daha ilgili oldukları yorumu yapılabilir.

Y ve Z kuşağı bireyleri arasında siyasi katılım düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu bulgulanmıştır (t= 4,583; sd=575,953; sig.=.000). Elde edilen sonuçlara göre Y kuşağı bireyleri Z kuşağı bireylere kıyasla siyasi hayata daha fazla katılım gösterdiği söylenebilir.

Y ve Z kuşağı bireyleri arasında psikolojik oy verme yaklaşımı açısından da anlamlı bir farklılığın olduğu bulgulanmıştır (t=2,179; sd=579; sig.=.030). Elde edilen bulgulara göre Y kuşağı bireyler, Z kuşağı bireylere kıyasla oy verme davranışlarında psikolojik etkenlerden daha fazla etkilendiği söylenebilir.

Y ve Z kuşağı bireyleri arasında sosyolojik oy verme davranışı açısından anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı bulgulanmıştır (t=1,656; sd=579; sig.=.098). Diğer bir anlatımla, Y ve Z kuşağı bireyler sosyolojik oy verme davranışı açısından benzer eğilimlere sahip olduğu söylenebilir.

Y ve Z kuşağı bireyleri arasında rasyonel oy verme davranışı açısından da anlamlı bir farklılığın olmadığı bulgulanmıştır ($t = -1,463$; $sd = 579$; $sig = .144$). Diğer bir deyişle, Y ve Z kuşakları, rasyonel oy verme davranışı açısından benzer eğilimlere sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 8

Oy verme Davranışlarına İlişkin Korelasyon Analizi

Oy verme davranışları			Psikolojik Davranışı	Oy Verme	Sosyolojik Davranışı	Oy Verme	Rasyonel Davranışı	Oy Verme
Psikolojik Davranışı	Oy	Verme	1		.342**		.256**	
Sosyolojik Davranışı	Oy	Verme	.342		1		.352**	
Rasyonel Davranışı	Oy	Verme	.256**		.352**		1	

Yukarıdaki Tablo 8'de siyasal tutum ve davranış ölçeğinin alt boyutları olan psikolojik, sosyolojik ve rasyonel oy verme davranışları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizi verileri bulunmaktadır. Bu veriler incelendiğinde sosyolojik oy verme davranışı ile rasyonel oy verme davranışı arasındaki ilişki ($r = .352$, $p < .01$) daha güçlüdür. Psikolojik oy verme davranışı ile rasyonel oy verme davranışı arasındaki ilişki incelendiğinde ise diğerlerine oranla daha düşüktür ($r = .256$, $p < .01$).

Çalışma kapsamında Y ve Z kuşağı bireylerin sosyolojik oy verme ve rasyonel oy verme davranışına yönelik benzerlik taşıdığına yönelik bulgulara olduğu gibi burada da bu iki oy verme davranışı arasındaki ilişki daha yüksektir. Diğer bir deyişle, sosyolojik oy verme davranışı sergileyen bireyler, rasyonel oy verme davranışı da sergileyebilmektedirler.

Sonuç

Türk siyaset sahnesinin şekillenmesinde hayati bir öneme sahip olan seçimlerde, seçmen kitlesinin önemli bir bölümünü Y ve Z kuşağı oluşturmaktadır. Bu kuşağa mensup bireylerin siyasal tutum ve davranışlarını incelemeyi amaçlayan bu çalışma, araştırma türü olarak betimleyici bir araştırmadır.

Çalışmada öncelikle Y ve Z kuşağı bireyler arasında siyasal tutum ve davranış şekillendiren unsurları açıklama noktasında psikolojik oy verme, sosyolojik oy verme ve rasyonel oy verme yaklaşımları açısından anlamlı bir farklılığın olup olmadığı incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda oy verme yaklaşımları çerçevesinde genel bir değerlendirme yapıldığında Y kuşağı bireyler psikolojik oy verme yaklaşımı açısından Z kuşağı bireylerle farklılaşmaktadır. Diğer bir deyişle, psikolojik oy verme modelinin temel argümanları dikkate alındığında, Y kuşağı bireylerin siyasal tutum ve davranışlarında adaya/partiye yönelik özdeşleşme, dini, etnik aidiyet duygusu gibi sosyo-psikolojik etkenlerden Z kuşağı bireylerine kıyasla daha fazla etkilenebilmektedirler.

Y ve Z kuşağı bireyler diğer oy verme modelleri açısından incelendiğinde, Y kuşağı bireyler sosyolojik oy verme modelinde daha yüksek bir ortalamaya sahipken, Z kuşağı bireyler de rasyonel oy verme yaklaşımında daha yüksek bir ortalamaya sahiptir. Ancak bu durum istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya koymamaktadır. Anket uygulaması sonucunda ilgili kuşaklar arasında ortaya çıkan bu benzeşme, araştırmaya katılan bireylerin

belirli bir eğitim seviyesi ve dijital okuryazarlığa sahip olması, kuşaksal açıdan yakın bir tarihe sahip olması ile açıklanabilir. Ayrıca bu sonuçlar farklı perspektiften de değerlendirilebilir. Z kuşağı bireyler, oy verme noktasında kimi zaman sosyal çevrelerinin ya da ailelerinin etkisinde kalabilirken, kimi zaman da çeşitli değerlendirmeler yaparak rasyonel oy verme yaklaşımına uygun bir tutum sergileyebilirler. Hafizoğlu da (2021) yaptığı çalışmada bu çıkarımı destekleyici bir sonuç ortaya koymuştur; Z kuşağı bireylerin bir kısmı geleneksel politik tutumlarını sürdürme yönünde eğilim gösterirken, zaman zaman da politik görüşler açısından önceki kuşaklara benzer sosyo-psikolojik özellikler göstermektedirler. Baykal da (2019) çalışmasında Z kuşağı bireylerin, diğer yaş gruplarına kıyasla oy verme davranışını gerçekleştirirken aile, okul ve sosyal çevre unsurlardan daha fazla etkilendiğini bulgulamıştır.

Çalışma kapsamında Y ve Z kuşakları arasında siyasal alana veya konulara ilgi düzeyleri ve siyasal katılım düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığı da araştırılmıştır. İncelemeler doğrultusunda Y kuşağının Z kuşağına kıyasla hem siyasal ilgilenim düzeyi açısından hem de siyasal katılım düzeyi açısından daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Y kuşağı bireylerinin siyasal meselelere ilişkin ilgileri, siyasal alana katılımları Z kuşağı bireylerine oranla daha yüksektir. Altuntaş (2019) siyasal katılım ve sosyal medyanın bu süreçteki rolünü incelediği çalışmasında 24 ve 30 yaş üstü bireyler, 18 ve 23 yaşındaki genç bireylerle kıyaslandığında, siyasal ilgilenim ve siyasal katılım düzeylerinin daha yüksek olduğunu bulgulamıştır. Erdoğan (2019) da X, Y ve Z kuşaklarının siyasal katılımlarında rol oynayan faktörleri incelediği çalışmasında siyasal katılım noktasında Y kuşağı bireylerin Z kuşağı bireylere kıyasla daha aktif bir katılım sergilediğini bulgulamıştır.

Çalışma kapsamında Y ve Z kuşakları arasında siyasal tutum ve davranışı açıklayan oy verme yaklaşımları değerlendirmelerine ilişkin kuşaklar arasında önem derecesi açısından anlamlı bir farklılığın olup olmadığı da incelenmiştir. Bu noktada, bireylerin oy verme yaklaşımına attıkları önem derecesi açısından ayrı ayrı incelendiğinde ise Y kuşağı bireylerinin oy verme davranışı noktasında belirleyici bir etken olarak ideolojik eğilimlerinin etkisi ön plana çıkmaktadır. Diğer bir önemli farklılık ise, Z kuşağı bireyler oy verme sürecine daha bireysel bir anlam yüklemektedirler. Yani Z kuşağı bireylerin karar alırken fayda-zarar hesabı yaptıkları görülmektedir. Ayrıca bu bireyler beklentilerini karşılayan adayı/partiyi desteklemekten yana eğilime sahip oldukları görülmektedir. Y kuşağı bireyler ise oy verme kararlarını alırken, adayların/partilerin geçmiş performanslarını değerlendirdikleri görülmektedir. Ayrıca Z kuşağı bireyler oy verme sürecine bireysel bir anlam yüklemekten ziyade toplumsal faydayı ön plana çıkardıkları idealist bir bakış açısı ile yaklaşmaktadırlar.

Y ve Z kuşaklarına mensup bireylerin katılımı ile gerçekleşen bu çalışmaya benzer bir çalışma, farklı şehirlerde farklı örneklem gruplarının katılımı ile gerçekleştirildiğinde farklı sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca Z kuşağı bireylerin siyasal sosyalleşmesi hali hazırda devam etmektedir. Meslek hayatına atıldıklarında veya Türk siyaset sahnesindeki siyasal kurumlarla ilişki içerisine gireceği ileriki dönemlerde siyasal tutum ve davranışlarının şekillenmesinde farklı etkenler ön plana çıkabilir. Dolayısıyla benzer bir çalışmanın ileriki dönemlerde tekrarlanması bu noktada önem arz edebilir. Kısacası benzer bir çalışma, ileriki dönemlerde farklı şehirde farklı örneklem grupları üzerinde oy verme yaklaşımlarına yönelik daha belirgin değişkenleri de içerisine alarak tekrarlanabilir.

Kaynakça

- Aktaş, H. (2004). *Bir siyasal iletişim aracı olarak internet*. Konya: Tablet Yayınevi.
- Alkan, T. (1979). *Siyasal toplumsallaşma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altuntaş, A. (2019). *Siyasal katılım sürecinde gençliğin rolü ve sosyal medya etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/docview/2572329561?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Andolina, M. W., Jenkins, K., Zukin, C. ve Keeter, S. (2003). Habits from home, lessons from school: Influences on youth civic engagement. *American Political Science Association*, 36(2), 275-280. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1017/S104909650300221X>
- Antunes, R. (2010). Theoretical models of voting behaviour, *Exedra* 4(1), 145-170. Erişim adresi: http://exedra.esec.pt/docs/N4/10C_Rui-Antunes_pp_145-170.pdf
- Aslan, K. (2001). Eğitimin toplumsal temelleri. *Balıkesir Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 16-30. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/baunsobed/issue/50351/652123>
- Ayhün, S. E. (2013). Kuşaklar arasındaki farklılıklar ve örgütsel yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-112. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/eyad/issue/57423/813902>
- Bakardjieva, M. (2003). *Virtual togetherness: an everyday-life perspective*. *Media, Culture & Society* 25(3), 291-313. doi: 10.1177/0163443703025003472
- Başol, G. (2020). *Araştırmacılar için istatistik* (2. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Baykal, A. (2019) *A Comparative analysis on voting behavior of generations X, Y and Z: Ankara case* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Erişim adresi: acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/702547
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (28. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E. ve Stokes, D. E. (1980). *The American voter*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Çambay, O. S. (2015). Bir toplumsallaşma aracı olarak yeni medya: Kuramsal bir değerlendirme. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 237-247. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/295659>
- Çetin, H. (2003). *İnsan ve siyaset: Siyasetin psikolojik temelleri*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Çömlekçi, N. (2005). *Temel istatistik ilke ve teknikleri* (4. bs.). Eskişehir: Bilim ve Teknik Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2019) *X, Y ve Z kuşakları ve siyasal katılımında rol oynayan faktörler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep. Erişim adresi: <http://openaccess.hku.edu.tr/xmlui/handle/20.500.11782/1993>

- Eskişehir Büyükşehir Belediyesi (2020). *Eskişehir istatistikleri*. Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayını. Erişim adresi: <https://www.eskisehir.bel.tr/istatistiklerle-eskisehir>
- Evans, J. (2004). *Voters and voting: An introduction*. London: Sage.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS* (2. bs.). London: Sage Publications.
- Gravetter, J. F. ve Wallnau B. L. (2010). *Essentials of statistics for the behavioral sciences* (7. bs.). Wadsworth Publishing.
- Greenberg, E. S. (1970). Consensus and dissent: Trends in political socialization research. Greenberg E. S. (Ed), *Political Socialization* içinde (s. 1-16). New York: Atherton Press.
- Hafızoğlu, Y. (2021). Z Kuşağı seçmen davranışları. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 4(2), 141-164. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/jena/article/1035189>
- Harrop, M. ve Miller, W. L. (1987). *Elections and voters a comparative introduction*. London: Macmillan International Higher Education.
- Heywood, A. (2004). *Political theory an introduction key concept in politics*. New York: Palgrave Mcmilan.
- Hooghe, M. (2004). Political socialization and the future of politics. *Acta Politics*, 39, 331-341. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1057/palgrave.ap.5500082>
- Inkeles, A. (1969). Social structure and social socialization. Goslin, D. A. (Ed), *Handbook of Socialization Theory and Research* içinde (s.615-632). Chicago: Rand McNally.
- Jennings, K. M. (1979). Another look at the life cycle and political participation. *Journal of Political Science*, 13(4), 755-771. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2110805>
- Kalender, A. (1998). *Seçmen tercihini etkileyen propaganda ve iletişim faktörleri: Türk seçmen davranışı üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Klecka, W. E. (1971). Applying political generations to the study of political behavior; A cohort analysis. *Public Opinion Quarterly*, 35(3), 358-373. Erişim adresi: <https://academic.oup.com/poq/article-abstract/35/3/358/1825971>
- Koç, F. (2020). Politik pazarlama kapsamında seçmenlerin ilgilenim düzeylerinin incelenmesi, *ARCOBAR*, 1(1), 41-49. Erişim adresi: <http://www.arcobar.org/index.php/1/article/download/5/5>
- McAllister, L. (2018). Democratic theory and electoral behavior. Fisher, J., Fieldhouse, E., Franklin, M. N., Gibson, R., Cantijoch M. ve Wlezien C. (Ed), *The routledge handbook of elections, voting behavior and public opinion* içinde (s. 35-50). London: Routledge.
- McQuail, D. ve Windahl, S. (2005). *İletişim modelleri* (2. bs.), (Çeviren: Yumlu, K.). Ankara: İmge Yayınevi.

- Miller, S. D. ve Sears, D. O. (1986). Stability and change in social tolerance: A test of the persistence hypothesis. *American Journal of Political Science*, 62(1), 214-236. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2111302>
- Morgan, L. A. ve Kunkel, S. R. (2016). *Aging, society and the life course* (5. Bs.). New York: Springer Publishing.
- Niemi, R. G ve Sobieszek, B. I. (1977). Political socialization. *Annual Review of Sociology*, 3(1), 209-233. Erişim adresi: <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.so.03.080177.001233>
- Öztürk, K. H. ve Toklu, T. İ. (2020). Seçimlerde oy verme davranışını ne etkiler? Z kuşağı üzerine bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(5), 4546-4574. Erişim adresi: <http://openaccess.artvin.edu.tr/xmlui/handle/11494/3258>
- Öztürk, R. (2017). *Siyasal pazarlamanın seçmen davranışlarına etkisinde ağızdan ağıza iletişimin aracılık rolü: Konya ili örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir. Erişim adresi: https://acikerisim.nevsehir.edu.tr/bitstream/handle/20.500.11787/273/Resul_%C3%96zt%C3%BCrk_Tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Serper, Ö (2010). *Uygulamalı istatistik* (6. Bs.). Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Shah, D. V., McLoad, J. M. ve Lee, N. (2009). Communication competence as a foundation for civic competence: Processes of socialization into citizenship. *Political Communication*, 26, 102-177. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10584600802710384>
- Sharlamanov, K. ve Jovanoski, A. (2014). Models of voting. *Journal of Art Science & Commerce*, 5(1), 16-24. Erişim adresi: <https://eprints.uklo.edu.mk/id/eprint/6542/1/Sharlamanov%2C%20K.%20and%20Jovanoski%2C%20A.%202014%20Models%20of%20Voting.pdf>
- Tarhan, A. (2011). *Kamu yönetiminde halkla ilişkiler ve e-devlet*. Konya: Palet Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2021, 12 Aralık). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Topbaş, H. (2010). David Easton'un siyasal sistem kuramı bağlamında siyasal katılım: Erzurum seçmeni üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 30, 81-111. Erişim adresi: https://www.uiodergisi.com/wp-content/uploads/2013/01/4_hasan_topbas.pdf
- Ünal, B. A. (2016). Oy verme davranışı modelleri. *OÜSOBİAD*, 6(15), 95-119. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/odusobiad/issue/27575/290198>
- Yıldırım, E. İ. (2017) *İstatistiksel araştırma yöntemleri araştırma tasarımı – örnekleme – veri toplama teknikleri* (3. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yoldaş, Y. (2019). *Sistem kuramı* (4. bs.). İstanbul: Der Kitapevi.

Extent Abstract

Purpose

Generation Z individuals, conceptualized by different names in the literature, will become an important element of the country's political structure in the near future. However, the aforementioned individuals are not yet fully experienced in the political sense. On the other hand, they continue their lives in a social life that is transforming economically and politically. For this reason, it is not known exactly how the political attitudes and behaviors of these individuals will be shaped. The aim of the study is, first of all, to describe the political attitudes and behaviors of Generation Z individuals within the framework of voting approaches known in the literature as Sociological Approach, Psychological Approach/Party Identification Approach and Rational Choice Approach/Economic Model. The aim is to examine what differences or similarities there are with Generation Y individuals, which constitute another significant majority of the Turkish electorate.

Method

The research was conducted between 04.03.2022 and 31.03.2022 on individuals born between 1980 and 2004, using a simple random sampling method. The survey was conducted using a combination of traditional method and online method. The survey form was prepared via "Google Forms", and the participants were contacted face to face and participated in the relevant survey via QR code.

Field research was carried out in Eskişehir province. More than half of Eskişehir's total population consists of individuals aged forty-four and under. Approximately 2/3 of individuals under the age of forty-four constitute individuals in the 1980 and 2004 (Generation Y and Z) age groups categorized in the research (Eskişehir Metropolitan Municipality, 2020; TÜİK, 2021). For this reason, conducting the study in Eskişehir was beneficial in terms of reaching relevant individuals more quickly and easily. In the research, firstly, a pre-test was conducted with 100 people. As a result of the pre-test, the survey form was finalized according to the feedback from the participants, and a total of 617 people participated in the survey. According to the data of the Turkish Statistical Institute, the number of individuals in Turkey between 1980 and 2000 is approximately 52 million. At this point, in line with the calculation table given by Yazıcıoğlu and Erdoğan (2004) regarding the selection of sample size, the number of people selected to apply the survey is sufficient to represent the universe.

SPSS 25 program was used to test the research questions and hypotheses. Frequency distribution tables to determine the socio-demographic characteristics of individuals; Frequency analysis was also used to describe gender, age, education level, monthly income level, professional status and marital status. The t-test was used to examine the relationship between political attitudes and behaviors, including political involvement, psychological voting, sociological voting and rational voting, and political participation levels among individuals of Generation Y and Z. Finally, correlation analysis was used to determine the degree of importance regarding voting approaches.

Results

According to the results obtained in the study; When individuals from Generations Y and Z are evaluated based on their voting methods; Compared to Generation Z, Millennials are more easily influenced by socio-psychological factors such as candidate/party identification and sense of religious and ethnic affiliation in forming policies on attitudes and behavior. their behavior.

On the other hand, while it is seen that the relevant individuals exhibit similarities in terms of sociological and rational voting approaches, Generation Y individuals have higher averages in terms of sociological voting behavior, while Generation Z has higher averages in terms of rational voting behavior. This does not reveal a

statistically significant difference. This similarity between the relevant generations as a result of the survey application can be explained by the fact that the individuals participating in the research have a certain level of education and digital literacy and have a close generational history. Additionally, these results can be evaluated from different perspectives. While Generation Z individuals may sometimes be influenced by their social environment or family when it comes to voting, they may sometimes display an attitude in line with the rational voting approach by making various evaluations. When Generation Y and Z individuals are examined in terms of their level of interest and participation in political issues or events, it is seen that Generation Y individuals have a higher level of interest and participation in political issues and events.

Limitations

If a study similar to this one, conducted to describe the political attitudes and behavior of Generations Y and Z, were conducted in different regions and at different times, different results may be obtained. Additionally, another limitation of the study is: Because Generation Z individuals are not yet fully engaged in their professional lives and their political identity construction is in its infancy, the Different factors can intervene to shape their political attitudes and behavior under the influence of events. Such that the individuals concerned experience during their lives at the later stages of their lives.

Original Value

In this study, it is accepted that the generation phenomenon is an important factor in the political socialization of the individual, and generational change is adopted as the driving force behind social and political change. Regarding the shaping of the voting approach of Generation Z, some views accept that individuals will tend to vote rationally due to the impact of the economic crisis currently experienced in the country. In this study, answers are sought to questions about whether the individual's voting approach is influenced solely by economic indicators or whether, due to human nature, he is also affected by other factors such as religious, ideological or class factors. This study to be carried out at this point is important in terms of knowing the members of Generation Z due to the uncertainty in their political attitudes and behaviors.

Araştırmacı Katkısı: Eren KARATAŞ (%50), Ahmet TARHAN (%50).

Göç, Kentleşme ve Ekonomik Büyümenin Suç Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş OECD Üyesi Ülkeler Üzerine Bir Uygulama ¹

Fatma Fehime AYDIN ² - Cemalettin LEVENT ³

Başvuru Tarihi: 07.08.2023

Kabul Tarihi: 29.02.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Ülkelerin karşı karşıya kaldığı en önemli sosyo-ekonomik sorunlardan biri suç olgusudur. Bu nedenle suça neden olan ve suç oranını etkileyen faktörlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada suç üzerinde etkili olduğu düşünülen göç, kentleşme ve ekonomik büyüme faktörlerinin suç üzerindeki etkilerinin ekonometrik olarak araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada öncelikle literatür taraması yapılmış, ardından seçilmiş 11 OECD üyesi ülkenin 1990-2021 verilerinden yararlanılarak yatay kesit bağımlılığı ve homojenite testleri uygulanmıştır. Daha sonra CIPS birim kök testi, Westerlund eşbütünleşme testi, Dumitrescu-Hurlin panel ve ülkeye özgü nedensellik testleri, en küçük kareler yöntemi ve robust en küçük kareler yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre kentleşme suça neden olurken suç da göçe neden olmaktadır. Ayrıca Almanya ve Japonya'da göçün suçun nedeni olduğu, Kosta Rika, Almanya, Hollanda ve İsveç'te suçun göçün nedeni olduğu; Meksika, Avustralya, Almanya ve İspanya'da kentleşmenin suçun nedeni olduğu, Japonya ve İspanya'da suçun kentleşmenin nedeni olduğu; Kolombiya'da ekonomik büyümenin suçun nedeni olduğu, suçun ise hiçbir ülkede ekonomik büyümenin nedeni olmadığı tespit edilmiştir. En küçük kareler yöntemi ve robust en küçük kareler yöntemi sonuçlarına göre, göç değişkeninin suç oranlarını azalttığı, kentleşme ve ekonomik büyüme değişkenlerinin ise suç oranlarını artırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kentleşme, Ekonomik Büyüme, Suç, Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Analizi, Robust En Küçük Kareler Yöntemi

Atıf: Aydın F. F. ve Levent, C. (2024). Göç, kentleşme ve ekonomik büyümenin suç üzerindeki etkisi: Seçilmiş OECD üyesi ülkeler üzerine bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 415-432.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fatmafehimeaydin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7026-6889

³ Bağımsız Araştırmacı, cemalettin_65_@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7147-1027

The Impact of Migration, Urbanization and Economic Growth on Crime: An Application on Selected OECD Member Countries

Fatma Fehime AYDIN⁴ - Cemalettin LEVENT⁵

Submitted by: 07.08.2023

Accepted by: 29.02.2024

Article Type: Research Article

Abstract

Crime is one of the most important socio-economic problems that countries face. Therefore, it is important to examine the factors that cause crime and affect the crime rate. In this context, this study aims to econometrically investigate the effects of migration, urbanization, and economic growth factors on crime. For this purpose, firstly, a literature review is conducted, and then cross-sectional dependence and homogeneity tests are applied by utilizing the 1990-2021 data of 11 selected OECD member countries. Then, the stationarity of the series is analyzed by CIPS unit root test and cointegration relationship is analyzed by Westerlund cointegration test. Moreover, the causality relationship between the series is analyzed using Dumitrescu-Hurlin panel and country-specific causality tests. Finally, coefficients are estimated using the least squares method and robust least squares method. According to the findings of the study, urbanization causes crime and crime causes migration. In addition, immigration is the cause of crime in Germany and Japan, while crime is the cause of immigration in Costa Rica, Germany, the Netherlands, and Sweden; urbanization is the cause of crime in Mexico, Australia, Germany and Spain, while crime is the cause of urbanization in Japan and Spain; economic growth is the cause of crime in Colombia, while crime is not the cause of economic growth in any country. According to the results of least squares method and robust least squares method, migration variable decreases crime rates, while urbanization and economic growth variables increase crime rates.

Keywords: Migration, Urbanization, Economic Growth, Crime, Dumitrescu-Hurlin Causality Analysis, Robust Least Squares Method

⁴ Van Yuzuncu Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economics Department, fatmafehimeaydin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7026-6889

⁵ Independent Researcher, cemalettin_65@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7147-1027

Giriş

21. yüzyılda yaşanan çatışmalar ve ekonomik durgunluklar göç dalgalarının artmasını sağlamış olup göçün suç üzerindeki etkisi artık dünyada önemli bir konu haline gelmiştir. 2022 Dünya Göç Raporuna göre; 1985'te yaklaşık 113 milyon insan doğdukları ülkeden başka bir ülkede yaşamaktadır. Bununla birlikte bu sayı; 1995'te 161 milyona, 2005'te 191 milyona, 2015'te 248 milyona, 2020'de 281 milyona ulaşmıştır (World Migration Report, 2022, s. 23). OECD üyesi ülkelerde de benzer gelişmeler yaşanmıştır. Buna göre OECD üyesi ülkelerde; doğan yabancıların oranı 1990'da %7 iken 2020'de %12'den daha fazla bir orana ulaşmıştır (Tufail vd., 2023, s. 1867).

Suçun bir toplum üzerindeki sonuçları teorik olarak akademik literatüre iyice yerleşmiştir. Suç ve suç korkusu insanların yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Suç, tüm hükümetler için, özellikle gelişmekte olan ülkelerdekiler için önemli bir sosyo-ekonomik sorundur. Dünya Bankası tarafından 2006'da yürütülen bir kesitsel çalışma, gelişmekte olan ekonomilerde suçun ekonomik büyümeyi engellediğini ortaya koymuştur (World Bank, 2006, s. ii).

Suçun ekonomik büyüme ve göç ile olan ilişkisinin yanı sıra kentleşme ile de yakından ilişkisi vardır. Sanayileşme ile birlikte kentleşme olgusu yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde planlı bir kentleşme durumu gerçekleşmediğinde hızlı ve sağlıklı kentleşme olmakta bu da çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Köylerden kentlere göçler sonucunda kentlerin nüfusu aşırı artmakta, birçok kişi işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum da beraberinde suç oranlarında artışa neden olmaktadır. Dolayısıyla kentleşme ile suç oranları arasında yakın bir ilişki olduğu, kentleşmenin suç oranlarını artırdığı düşünülmektedir (Gökulu, 2010, s. 210). Bu çalışmanın temel amacı da göç, kentleşme ve ekonomik büyümenin suç üzerindeki etkisini seçilmiş OECD üyesi ülkelerde panel veri analiz yöntemiyle araştırmaktır.

Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde, suç üzerinde etkili olduğu düşünülen faktörlerden göç, kentleşme ve ekonomik büyüme faktörlerinin suç ile ilişkisini ele alan çalışmalar ayrı başlıklar altında sunulmaktadır.

Göç ve Suç İlişkisine Yönelik Literatür Taraması

Göç ve suç ilişkisine yönelik olarak yapılan çalışmalarda genel olarak suç ile göç faktörünün ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Örneğin Jaitman ve Machin (2013) tarafından İngiltere ve Galler üzerine yapılan çalışmada göç ve suç ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; göçün suç üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Delice ve Yaşar (2014) tarafından yapılan çalışmada göç ve şiddet suçlarının ilişkisi araştırılmıştır. Erzurum ve Mersin illeri üzerine yapılan araştırmada göç etmiş olanlarla göç etmemişlerin neredeyse aynı oranlarda şiddet suçlarına karıştıkları tespit edilmiştir.

Maghularia ve Uebelmesser (2019) tarafından yapılan çalışmada Almanya'da göçmenlerin suç oranlarını etkileyip etkilemediği panel veri analiz yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; göçmenlerin suçu arttırmadığı tespit edilmiştir.

Suç ile göç arasında anlamlı bir ilişki belirleyen çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Tunca (2019) tarafından yapılan çalışmada suçun sosyo-ekonomik belirleyicileri İİBS3 (il) düzeyinde panel veri analiz yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmanın ekonometrik bulgularına göre; göç ve işsizlik ile suç faktörü arasında anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Leiva ve diğerlerinin (2020) Şili üzerine yaptıkları çalışmada göç ve suç ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; göçün suç oranlarını arttırmadığı tespit edilmiştir.

Odabaşı (2021) tarafından yapılan çalışmada suç ve göç ekonomisi araştırılmıştır. Çalışmada uygulanan panel veri analizinden elde edilen bulgulara göre; uluslararası göç hareketliliği ile suç oranları arasında anlamlı bir bağlantı görülmemiştir. Bununla birlikte uluslararası göç hareketleri ile yurtiçinde meydana gelen göç hareketlerinin suç oranları üzerinde ciddi seviyede farklı bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Akay (2022) tarafından yapılan çalışmada sosyo-ekonomik unsurların suç faktörü üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada uygulanan panel veri analiz sonuçlarına göre; iç göçün suç üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür.

Kentleşme ve Suç İlişkisine Yönelik Literatür Taraması

Kentleşme ve suç ilişkisine yönelik olarak yapılan çalışmalarda genellikle kentleşmenin suç oranlarını artırdığı tespit edilmiştir. Kentleşme ve suç ilişkisini araştıran ilk çalışma Chicago'da 1920'li yıllarda öne sürülmüştür. Bu bağlamda Shaw ve Mckay tarafından 1929 yılında kentlerdeki suç oranları araştırılmış ve suçun kentlerdeki en yüksek sayıya çıktığı belirlenmiştir. Bu bağlamda geliştirilen Chicago modeli, merkezi yerlerde bina ve yerleşim yerlerinde meydana gelen gerilemeden dolayı suç oranlarının kent merkezlerinde yoğun olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir (Gökulu, 2010, s. 215). Konu ile ilgili daha güncel çalışmalara bakıldığında, bu çalışmalardan birinin Karasu (2008) tarafından yapılan çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de kentleşme dinamiklerinin suç üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada yazar tarafından elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de; daha çok kentleşmiş, gelişmiş, GSYH'dan daha fazla paya sahip, yüksek nüfus yoğunluğuna sahip ve göç alan kentlerde daha fazla suç işlendiği belirlenmiştir.

Kızıgöl ve Selim (2017) tarafından AB ülkeleri ve Türkiye üzerinde yapılan çalışmada suçun sosyo-ekonomik ve demografik belirleyicileri araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre; kişi başına GSYİH, enflasyon, işsizlik oranı ve kentsel aşırı nüfusun suç sayısı üzerinde olumlu etkileri vardır. Kayıt oranlarındaki ve polis sayısındaki artışlar suç sayılarını azaltmaktadır. Bununla birlikte yüksek oranda kentleşmiş bölgelerde daha yüksek suç oranları olduğu belirlenmiştir.

Clement, W.Pino ve Blaustein (2019) tarafından yapılan çalışmada kentleşme ve suç ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre; kentsel nüfusun oranı cinayetle pozitif ilişkiyken, en az bir milyon nüfuslu büyük şehirlerde yaşayan nüfusun oranı tüm modellerde cinayetle anlamlı ve negatif ilişkilidir.

Kurşun (2021) tarafından yapılan çalışmada Gaziantep ilinde göç, kentleşme ve suç ilişkisi madde bağımlılığı bağlamında araştırılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre; göçe dayalı kentleşmeden dolayı oluşan sosyal, ekonomik ve kültürel problemlerin ve kentsel adaletsizlikten kaynaklanan eşitsizliklerin madde bağımlılığını tetiklediği belirlenmiştir.

Ekonomik Büyüme ve Suç İlişkisine Yönelik Literatür Taraması

İktisadi büyüme ile suç arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar incelendiğinde; bazı çalışmalarda iktisadi büyümenin suç oranını artırdığı, bazı çalışmalarda suçun iktisadi büyümeyi olumsuz yönde etkilediği, bazı çalışmalarda iktisadi büyümenin suçun nedeni olduğu, bazı çalışmalarda iktisadi büyüme ile suç oranı arasında karşılıklı nedensellik olduğu, bazı çalışmalarda da gelir eşitsizliğinin suç oranı artırdığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan Cömertler ve Kar (2007) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı; Türkiye'de suç oranlarının

sosyo-ekonomik belirleyicilerini yatay kesit analizi ile araştırmaktır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; kişi başına gelirin artmasının suç oranlarını arttırdığı tespit edilmiştir. Bir diğer deyişle, ekonomi büyüdükçe suç oranında artış olduğu grlmştir.

Pazarlıoğlu ve Turgutlu (2007) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, Türkiye’de gelir, işsizlik ve suç ilişkisini araştırmaktır. Çalışmada uygulanan Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri sonucunda toplumun geliri artarken suça olan eğiliminin de arttığı tespit edilmiştir.

Goulas ve Zervoyianni (2012) tarafından 25 ülke için yapılan çalışmada suç ve ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmada 1991-2007 dönemine ait veri setinden faydalanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; suç oranındaki %10'luk bir artışın kişi başına GSYİH büyümesini yüzde 0,49 ile 0,62 arasında azaltabileceği tespit edilmiştir.

Ahmad vd. (2014) tarafından Pakistan zerine yapılan çalışmanın temel amacı; 1980-2011 dönemi verilerini kullanarak ekonomik büyüme ve suç ilişkisini ARDL sınır testi yöntemiyle araştırmaktır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre; suçun ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde negatif ve anlamlı bir etkisinin olduğu ancak kısa dönemde suçun ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamsız bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Mulok vd. (2016) tarafından Malezya zerine yapılan çalışmada suç ile ekonomik büyüme arasındaki ilişi ARDL sınır testi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, uzun dönemde ekonomik büyümenin suç üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte kısa dönemde ekonomik büyüme ve suç arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu grlmştir.

Dikkaya ve Aytekin (2020) tarafından Türkiye zerine yapılan çalışmanın temel amacı; iktisadi büyüme, işsizlik ve suç arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Çalışmanın ekonometrik bulgularına göre; iktisadi büyümeden suça doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Yıldız (2020) tarafından Türkiye’nin 12 alt bölgesi üzerine yapılan çalışmada gelir eşişsizliği ve suç ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmada uygulanan panel veri analiz sonuçlarına göre; gelir eşişsizliği ile suç faktörü arasında pozitif ve anlamlı bir ilişi vardır.

Kısaca özetlemek gerekirse, literatürde g, kentleşme ve ekonomik büyüme değişkenlerinin suç oranları üzerindeki etkileri çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmaların çoğunluğunda gn suç oranları ile ilişkili olmadığı bulunurken, sınırlı sayıda çalışmada ise gn suç oranlarını etkilediği tespit edilmiştir. Kentleşme ve ekonomik büyümenin ise çoğunlukla suç oranlarını arttırdığı tespit edilirken bazı çalışmalarda ise kentleşme ve ekonomik büyümenin suç oranları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Analizlerin yapıldığı dönemlere, ülke gruplarına ve uygulanan analizlerin türlerine göre sonuçlar farklılık arz edebilmektedir. Bu çalışmada sanayileşmiş ve çoğunlukla yüksek gelirli ülkelerden oluşan OECD lkelerinde suç oranlarını etkileyen faktörlerden g, kentleşme ve ekonomik büyüme değişkenlerinin suç oranları üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmış, OECD lkelerinin verileri incelendiğinde bu değişkenlerle ilgili olarak en fazla 11 ülkenin en fazla 1990-2021 yıllarını kapsayan verilerine ulaşılabildiğinden, verilerine ulaşılabilen 11 ülkenin 1990-2021 yıllarını kapsayan verileri üzerine analizler yapılmıştır. Böylece ele alınan değişkenlerin, sanayileşmiş ve gelir seviyesi yüksek olan ülkelerde suç oranları üzerindeki etkileri incelenerek literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı; göç, kentleşme ve ekonomik büyümenin suç üzerindeki etkisini seçilmiş OECD üyesi (Meksika, Avustralya, Avusturya, İspanya, Almanya, İsveç, Japonya, Kosta Rika, Kolombiya, Fransa ve Hollanda) ülkelerde panel veri analiz yöntemiyle araştırmaktır. Tablo 1’de bu amaçla kullanılan değişkenlerin açıklamaları ve verilerin alındığı kaynaklara yer verilmiştir.

Tablo 1
Değişkenlerin Tanımı ve Kaynağı

Değişken	Tanımı	Dönem	Yöntem	Ülke Grubu	Kaynak
Suç	Kasıtlı cinayetler (100.000 kişide)	1990-2021	Panel Veri Analizi	Seçilmiş OECD Üyesi Ülkeler	Dünya Bankası
Göç	Net göç, göçmen sayısından vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar da dahil olmak üzere göçmenlerin sayısının çıkarılmasıdır.	1990-2021	Panel Veri Analizi	Seçilmiş OECD Üyesi Ülkeler	Dünya Bankası
Kentleşme	Kentsel nüfus artışı (yıllık %)	1990-2021	Panel Veri Analizi	Seçilmiş OECD Üyesi Ülkeler	Dünya Bankası
Ekonomik Büyüme	Yıllık kişi başına GSYİH büyümesi (%)	1990-2021	Panel Veri Analizi	Seçilmiş OECD Üyesi Ülkeler	Dünya Bankası

Suç değişkeni; kasıtlı cinayetler, ev içi tartışmalar, bireyler arası şiddet, arazi çatışmaları, çeteler arası şiddet ve silahlı gruplar tarafından uygulanan yağmacı şiddet ve öldürme şeklinde kasıtlı olarak işlenen yasa dışı cinayet tahminlerini içermektedir. Kasten adam öldürme, kasten öldürmenin tamamını içermez; fark genellikle öldürmenin organizasyonundadır (Dünya Bankası, 2023).

Göç değişkeni, net göç olarak baz alınmıştır. Net göç, vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar da dahil ülkeye göçmenlerin sayısından ülkeden göçmenlerin sayısının çıkarılmasıdır (Dünya Bankası, 2023).

Kentleşme değişkeni; ulusal istatistik kurumları tarafından tanımlandığı şekliyle kentlerde yaşayan insan nüfusunu ifade eder. Birleşmiş Milletler Dünya Kentleşme Beklentileri ve Dünya Bankası nüfus tahminlerinden alınan kentsel oranlar kullanılarak hesaplanmaktadır (Dünya Bankası, 2023).

Ekonomik büyüme değişkeni; sabit yerel para birimi bazında kişi başına düşen GSYİH'nın yıllık yüzde büyüme oranını ifade eder. Kişi başına düşen GSYİH, GSYİH'nin yıl ortasındaki ülke nüfusuna bölümüdür (Dünya Bankası, 2023).

Çalışmada göç, kentleşme ve ekonomik büyümenin suç üzerindeki etkisinin araştırılması amacıyla denklem 1’deki model tahmin edilmiştir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_{1it}X_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \beta_{3it}X_{3it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Y_{it} : Suç (Bağımlı Değişken)

β_0 : Sabit Terim

β_1, β_2 : Bağımsız değişkenlere (X_1, X_2, X_3) ait katsayılar

X_1 : Göç

X_2 : Kentleşme
 X_3 : Ekonomik Büyüme
 ε_i : Hata Terimleri

Model 1’de suç bağımlı değişken iken kentleşme, ekonomik büyüme ve göç bağımsız değişkenlerdir.

Panel veri analizleri uygulanırken, yatay kesit birimleri arasında karşılıklı bir ilişkinin olup olmadığının ve serilerin homojen mi heterojen mi olduğunun bilinmesi önem arz etmektedir. Yatay kesit bağımlılığının olması durumunda, bu durumun dikkate alınmaması hatalı sonuçlara neden olabilecektir. Ayrıca serilerin homojen ya da heterojen olması durumuna göre, ülkelerden herhangi birinde ortaya çıkan değişimin diğer ülkeleri de aynı düzeyde etkileyip etkilemeyeceği öngörülebilmektedir. Bu nedenlerden dolayı çalışmada ilk aşamada yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılık testleri, hangi nesil birim kök testi uygulanacağına karar verilmesi amacıyla da uygulanan testlerdir. Homojenlik testleri, hangi eşbütünleşme ve birim kök testlerinin uygulanacağına karar verirken de yararlanılan testlerdir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığının testinde Breusch ve Pagan tarafından 1980 yılında geliştirilen Lagrange Multiplier (LM) testi, Pesaran ve diğerleri tarafından 2008 yılında geliştirilen Bias-adjusted LM (LMadj) testi ve Pesaran tarafından 2004 yılında geliştirilen CD_{LM} testinden yararlanılmıştır. Serilerin homojenliğinin testinde Pesaran ve Yamagata tarafından 2008 yılında geliştirilen delta testlerinden yararlanılmıştır.

Yatay kesit bağımlılık testlerinde kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur.
 H_1 : Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır.

Homojenite testlerinde kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Eğim homojendir.
 H_1 : Eğim homojen değildir.

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olması durumunda serilerin durağanlığı analiz edilirken ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması uygun olmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan ve Pesaran tarafından 2007 yılında geliştirilen CIPS birim kök testi uygulanmaktadır. CIPS birim kök testi sonuçları değerlendirilirken Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanan kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmakta ve mutlak değer içerisinde CIPS istatistik değeri kritik tablo değerlerinden büyükse serinin durağan olduğuna karar verilmektedir (Gençoğlu vd., 2020, s. 1290). CIPS birim kök testinde kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Seri durağan değildir.
 H_1 : Seri durağandır.

Seriler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığının test edilmesi amacıyla Westerlund tarafından 2007 yılında geliştirilen Westerlund eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Bu testin tercih edilmesinin sebebi hem uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinde hem de kısa dönem dinamiklerinde büyük ölçüde heterojenliğe izin vermesidir. Ayrıca bu test yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu serilerde daha uygun sonuçlar vermektedir. Westerlund eşbütünleşme testi uygulanırken grup ortalama test istatistikleri olan G_t ve G_a değerleri ile panel test istatistikleri olan P_t ve P_a değerleri hesaplanmaktadır. Eğim katsayıları

heterojen olduğunda G_t ve G_a istatistikleri dikkate alınırken, eğim katsayıları homojen olduğunda P_t ve P_a istatistikleri dikkate alınmaktadır. Westerlund eşbütünleşme testinde kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi amacıyla Dumitrescu ve Hurlin tarafından 2012 yılında geliştirilen Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik ve ülke bazında nedensellik analizleri yapılmıştır. Bu testte hem yatay kesit bağımlılığı hem de heterojenlik göz önüne alınabilmektedir. Yine bu nedensellik testinde zaman boyutunun kesit boyutundan büyük ya da küçük olması önem arz etmemekte, her iki durumda da etkin sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu test dengesiz panel veri setlerinde de etkin sonuçlar vermektedir. Dumitrescu-Hurlin nedensellik testinde kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : X'ten Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : X'ten Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

Katsayıların belirlenmesi amacıyla en küçük kareler yöntemi ve robust en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Burada en küçük kareler yönteminden sonra ayrıca robust en küçük kareler yönteminin kullanılmasının nedeni; en küçük kareler yönteminde gözlemlerde sapma oluşması durumunda standart olasılıklar sağlanamamaktadır. Robust en küçük kareler yöntemi kullanıldığında, verilerin homojen dağılmaması halinde bile sonuçların güvenilirliğinin artırılması amacıyla, sapan gözlemlerin etkileri düşürülmektedir (Özdemir ve Salihoglu, 2019, s. 29).

Bulgular ve Tartışma

Çalışmada göç, kentleşme ve ekonomik büyüme değişkenlerinin suç oranı üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla seçilmiş 11 OECD ülkesinin verilerinden yararlanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. İlk aşamada yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri uygulanmıştır. Tablo 2'de bu testlerden elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 2
Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenite Testleri

Test	İstatistik Değeri	P Değeri
Yatay kesit bağımlılık tesleti		
LM	124,7	0,000
LM _{adj}	18,44	0,000
CD _{LM}	4,461	0,000
Homojenite testleri		
Δ	5,261	0,000
Δ_{adj}	5,727	0,000

Yatay kesit bağımlılık testlerinin sonuçları incelendiğinde, tüm P olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olduğu görüldüğünden seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olmadığı hipotezi reddedilmiş ve seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna varılmıştır.

Homojenite testlerinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde, tüm P olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olduğu görüldüğünden eğimin homojen olduğu hipotezi reddedilmiş ve buna bağlı olarak ülkeye özgü heterojenliğin söz konusu olduğu sonucuna varılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testlerinin ardından serilerin durağanlığının analizi için CIPS birim kök testi uygulanmıştır. CIPS birim kök testinden elde edilen sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3
CIPS Birim Kök Testi (1990–2021)

Panel CIPS testi	Sabit			Sabit & Trend		
SUC	-2,904 ^a			-3,133 ^a		
Δ SUC	-5,283 ^a			-5,270 ^a		
GOC	-3,044 ^a			-3,332 ^a		
Δ GOC	-3,164 ^a			-3,285 ^a		
KENTLESME	-1,270			-2,019		
Δ KENTLESME	-4,086 ^a			-4,326 ^a		
BUYUME	-3,927 ^a			-3,782 ^a		
Δ BUYUME	-5,938 ^a			-6,020 ^a		
Kritik Değerler	10%	5%	1%	10%	5%	1%
	-2,14	-2,25	-2,44	-2,66	-2,76	-2,93

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

CIPS birim kök testlerinin sonuçları incelendiğinde, kentleşme değişkeninin sabitli ve sabit & trendli modelde düzeyde durağan olmadığı, diğer değişkenlerin ise sabitli ve sabit & trendli modelde düzeyde durağan oldukları, kentleşme değişkeninin de birinci farkı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Birinci farkları alındığında tüm serilerin durağan hale geldiği görüldüğünden seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılabilir. Burada eşbütünleşme ilişkisinin tespitinde Westerlund panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Westerlund eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4
Westerlund ECM Panel Eşbütünleşme Testleri

Test edilen ilişki	G _t	G _a	P _t	P _a
Suç - Göç	-4,685 ^a	-31,293 ^a	-12,511 ^a	-20,913 ^a
Suç - Kentleşme	-4,674 ^a	-32,089 ^a	-12,383 ^a	-20,447 ^a
Suç - Büyüme	-4,316 ^a	-28,264 ^a	-12,512 ^a	-23,468 ^a

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 4'e göre bağımlı değişken olan suç değişkeni ile bu değişken üzerindeki etkileri ele alınan göç, kentleşme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında hem ülke bazında hem de panel genelinde %1 anlamlılık düzeyi için eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur. Eşbütünleşme ilişkisinin tespitinin ardından seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılması amacıyla Dumitrescu-Hurlin nedensellik testleri uygulanmıştır. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik sonuçları Tablo 5'te, ülkeye özgü nedensellik sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 5
Dumitrescu & Hurlin Panel Nedensellik Testi

Göç→Suç	Kentleşme→Suç	Büyüme→Suç
1,57 (0,180)	2,30 ^a (0,002)	1,17 (0,698)
Suç→Göç	Suç→Kentleşme	Suç→Büyüme
9,48 ^a (0,000)	1,49 (0,253)	0,40 (0,161)

Wald İstatistiği değerleri: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 5'e göre göç ile suç serileri arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde, suçun göçe neden olduğu ancak göçün suça neden olmadığı görülmektedir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde genellikle göçün suç üzerindeki etkisinin araştırıldığı, suçun göç üzerindeki etkisinin araştırılmadığı görülmektedir. Göçün suç üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda ise genellikle, bu çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde, göçün suç oranları üzerinde etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır (Jaitman ve Machin, 2013; Delice ve Yaşar, 2014; Maghularia ve Uebelmesser, 2019; Leiva vd., 2020; Odabaşı, 2021; Akay, 2022). Bu çalışmada literatürden farklı olarak suçun göç üzerindeki etkisi de ele alınmış ve suçun göçe neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin çok fazla suç işlenen bölgelerden rahatsız olarak başka bölgelere ya da ülkelere göç etmek istemesi muhtemel bir durumdur. Bundan dolayı bu sonuç beklentilere uygun bir sonuçtur. Kentleşme ile suç arasındaki ilişki incelendiğinde, suçun kentleşmeye neden olmadığı fakat kentleşmenin suça neden olduğu görülmektedir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde genellikle kentleşmenin suç oranları üzerindeki etkisinin araştırıldığı, suçun kentleşme üzerindeki etkisinin araştırılmadığı görülmektedir. Kentleşmenin suç oranları üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda ise genellikle, bu çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde, kentleşmenin suç oranları üzerinde etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Shaw ve Mckay, 1929; Karasu, 2008; Kızılgöl ve Selim, 2017; Clement vd., 2019; Kurşun, 2021). Bu çalışmada literatürden farklı olarak suçun kentleşme üzerindeki etkisi de ele alınmış fakat suçun kentleşmeye neden olmadığı sonucuna varılmıştır. Ekonomik büyüme ile suç arasındaki ilişki incelendiğinde ise, ikisi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmektedir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde hem ekonomik büyümenin suç üzerindeki etkisinin hem de suçun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Ahmad vd. tarafından 2014 yılında yapılan çalışmada hem kısa hem uzun dönemli analizler yapılmış ve kısa dönemde bu çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6
Dumitrescu & Hurlin Panel Nedensellik Testi (Ülkeye Özgü Nedensellik)

Ülke	Göç→Suç	Suç→Göç	Kentleşme→Suç	Suç→Kentleşme	Büyüme→Suç	Suç→Büyüme
Meksika	1,920 (0,177)	0,472 (0,498)	3,767^c (0,062)	1,682 (0,205)	0,303 (0,587)	0,427 (0,519)
Avustralya	2,036 (0,165)	1,369 (0,252)	4,735^b (0,038)	0,262 (0,613)	0,916 (0,347)	0,996 (0,327)
Avusturya	0,041 (0,840)	0,360 (0,553)	0,171 (0,682)	0,063 (0,804)	0,605 (0,443)	0,003 (0,954)
Kolombiya	0,200 (0,659)	1,967 (0,172)	2,630 (0,116)	0,477 (0,495)	3,945^c (0,057)	0,074 (0,787)
Kosta Rika	1,386 (0,249)	7,969^a (0,009)	2,177 (0,151)	0,566 (0,458)	0,349 (0,559)	0,329 (0,571)
Fransa	0,011 (0,917)	2,556 (0,121)	0,776 (0,386)	0,015 (0,905)	0,217 (0,645)	0,177 (0,677)
Almanya	6,787^b (0,015)	62,920^a (0,000)	6,120^b (0,020)	0,259 (0,615)	0,858 (0,362)	0,187 (0,669)
Japonya	3,001^c (0,094)	1,386 (0,249)	0,022 (0,882)	2,943^c (0,097)	1,536 (0,226)	0,083 (0,775)
Hollanda	0,196 (0,661)	12,235^a (0,002)	1,725 (0,200)	1,747 (0,197)	1,641 (0,211)	1,051 (0,314)
İspanya	0,911 (0,348)	2,420 (0,131)	3,177^c (0,086)	6,686^b (0,015)	1,414 (0,244)	1,000 (0,326)
İsveç	0,808 (0,376)	10,657^a (0,003)	0,002 (0,963)	1,657 (0,209)	1,035 (0,318)	0,102 (0,752)

Wald İstatistiği değerleri: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

^b 5% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

^c 10% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 6’da Dumitrescu & Hurlin panel nedensellik sonuçları ülkeler bazında incelendiğinde, Almanya ve Japonya’da göçün suçun nedeni olduğu, Kosta Rika, Almanya, Hollanda ve İsveç’te suçun göçün nedeni olduğu görülmektedir. Almanya ve Japonya yüksek oranda göç alan ülkelerdir. Ülkeye göç edenlerin sayısı arttıkça çeşitli imkansızlıklarla karşı karşıya kalan göçmenler suç oranlarını artırabilmektedir. Kosta Rika özellikle ABD’ye geçmek isteyenlerin geçiş noktası konumunda bulunmaktadır. Dolayısıyla suç oranlarının artması durumunda ABD’ye göç etme imkanı bulunmaktadır. Kentleşme ve suç arasındaki ilişki incelendiğinde, Meksika, Avustralya, Almanya ve İspanya’da kentleşmenin suçun nedeni olduğu, Japonya ve İspanya’da suçun kentleşmenin nedeni olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde nüfusun daha çok kentlerde yerleştiği bilinmektedir. Özellikle Japonya ve Avustralya’da bu oran oldukça yüksek seviyelerdedir. Bu çalışmada elde edilen sonuca göre Japonya’da kentleşmenin nedenlerinden biri de suç oranlarının yüksekliğidir. Gelişmiş ülkelerde kentleşmenin yüksek oranlarda olması zamanla kentlerde suç oranlarının artmasına neden olmaktadır. Dünyanın en yüksek suç oranlarına sahip kentlerine ev sahipliği yapan Meksika’da kentleşmenin suç oranlarını artırdığı görülmektedir. Ekonomik büyüme ve suç ilişkisi ele alındığında ise Kolombiya’da ekonomik büyümenin suçun nedeni olduğu, suçun hiçbir ülkede ekonomik büyümenin nedeni olmadığı görülmektedir. 1960’lı yıllardan itibaren hızlı bir büyüme trendine giren Kolombiya da Meksika gibi küresel anlamda en yüksek suç oranlarına sahip ülkelerden biridir. Nedensellik ilişkisinin belirlenmesinin ardından, en küçük kareler yöntemi ve robust en küçük kareler yöntemi kullanılarak katsayılar belirlenmiştir. Tablo 7’de en küçük kareler tahmin yöntemi kullanılarak ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 7
En Küçük Kareler Tahmin Sonuçları

$$SUC = \beta_1 GOC + \beta_2 KENTLESME + \beta_3 BUYUME + u$$

Değişken	Katsayı	Standart Hata
Göç	-0,00002 ^a	0,000
Kentleşme	6,414 ^a	0,520
Büyüme	0,160	0,285

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 7’de en küçük kareler tahmin yöntemi kullanılarak ulaşılan sonuçlara göre elde edilen model aşağıdaki gibidir:

$$SUC = -0,00002GOC + 6,414KENTLESME + 0,160BUYUME + u \quad (2)$$

Denkleme göre göç değişkenindeki %1’lik bir artış suç değişkenini %0,00002 oranında azaltmaktadır. Kentleşme değişkenindeki %1’lik bir artış suç değişkenini %6,414 oranında artırmaktadır.

Tablo 8
Robust En Küçük Kareler Tahmin Sonuçları

$$SUC = \alpha + \beta_1 GOC + \beta_2 KENTLESME + \beta_3 BUYUME + u$$

Değişken	Katsayı	Standart Hata
Göç	-0,0000003	0,000
Kentleşme	1,046 ^a	0,037
Büyüme	0,115 ^a	0,020

^a 1% anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

Tablo 8’de robust en küçük kareler tahmin yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Robust en küçük kareler tahmin yöntemine göre elde edilen model aşağıdaki gibidir:

$$SUC = -0,0000003GOC + 1,046KENTLESME + 0,115BUYUME + u \quad (3)$$

Denkleme göre kentleşme değişkenindeki %1’lik bir artış suç değişkenini %1,046 oranında artırmaktadır. Büyüme değişkenindeki %1’lik bir artış suç değişkenini %0,115 oranında artırmaktadır.

Tablo 5, Tablo 7 ve Tablo 8 birlikte değerlendirildiğinde, en küçük kareler ve robust en küçük kareler yöntemlerinden elde edilen bulguların nedensellik analizleriyle uyduğu görülmektedir. Nedensellik analizlerinde göç ve ekonomik büyümenin suçun nedeni olmadığı, ancak kentleşmenin suçun nedeni olduğu sonucuna varılmıştır. En küçük kareler yöntemi ile yapılan analizde büyüme değişkeninin katsayısı anlamsız çıkarken, robust en küçük kareler yöntemi ile yapılan analizde ise göç değişkeninin katsayısı anlamsız çıkmıştır. Her iki yönteme göre yapılan analizlerde de kentleşme değişkeninin katsayısının pozitif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bir genelleme yapılacak olursa, yalnızca kentleşmenin suç oranını artırdığı sonucuna varılabilir. Burada elde edilen sonuçlar literatürle de uyum göstermektedir. Literatürde göç ve suç ilişkisinin incelendiği çalışmaların çoğunluğunda göçün suçun nedeni olmadığı tespit edilirken (Jaitman ve Machin, 2013; Delice ve Yaşar, 2014; Maghularia ve Uebelmesser, 2019; Leiva vd., 2020; Odabaşı, 2021; Akay, 2022); ekonomik büyüme ve suç arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalardan Ahmad vd. (2014)’ün çalışmalarında hem kısa hem uzun dönemli analiz yapıldığı ve kısa dönemde buradaki sonuçla benzer şekilde iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde kentleşme ve suç ilişkisinin incelendiği çalışmalarda ise buradaki sonuçlara benzer şekilde kentleşmenin suç oranlarını artırdığı tespit edilmiştir (Shaw ve Mckay, 1929; Karasu, 2008; Kızılgöl ve Selim, 2017; Clement vd., 2019; Kurşun, 2021).

Sonuç

Suç, insanlığın karşı karşıya kaldığı en önemli sosyal problemlerden biridir. Bu çalışmada suç üzerinde etkili olduğu düşünülen göç, kentleşme ve ekonomik büyüme faktörlerinin suç üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Bu amaçla, öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, ardından ele alınan değişkenlerle ilgili OECD ülkeleri arasında en fazla veriye sahip 11 OECD üyesi ülke seçilerek bu ülkelerin verilerinin tam olduğu dönem olan 1990-2021 dönemi verilerinden yararlanılarak panel veri analizi yöntemiyle konu ampirik olarak analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular panel bazında genel olarak değerlendirildiğinde yalnızca kentleşmenin suç oranlarının nedeni olduğu ve suç oranlarını artırdığı, göç ve ekonomik büyüme değişkenlerinin suç oranlarını etkilemediği sonucuna varılabilir. Burada elde edilen sonuçlar literatürle de uyum göstermektedir. Literatürde kentleşme ve suç ilişkisinin incelendiği çalışmalarda da çoğunlukla kentleşmenin suç oranlarını artırdığı tespit edilmiştir (Shaw ve Mckay, 1929; Karasu, 2008; Kızılgöl ve Selim, 2017; Clement vd., 2019; Kurşun, 2021). Kentlerde yaşanan çeşitli sorunlar bireylerin psikolojilerini olumsuz yönde etkileyebilmekte ve durum bireylerde şiddete ve suça eğilimi artırabilmektedir. Ülke bazında yapılan değerlendirmelerde de bazı ülkelerde kentleşmenin suça bazı ülkelerde ise suçun kentleşmeye neden olduğu tespit edilmiştir.

Toplumda göç olgusunun suç oranlarını artırdığı konusunda yaygın bir kanaat olmasına rağmen göç ve suç ilişkisine yönelik olarak yapılan çalışmalarda genel olarak suç ile göç unsurlarının ilişkili olmadığı tespit edilmiştir (Jaitman ve Machin, 2013; Delice ve Yaşar, 2014; Maghularia ve Uebelmesser, 2019; Leiva vd., 2020; Odabaşı, 2021; Akay, 2022). Bireyler genellikle ekonomik ve siyasi nedenlerle göç etmek durumunda kalmaktadır. Göç ettikleri yerlerde iş bulup ekonomik açıdan rahatlamaları ve daha iyi yaşam koşullarına

kavuşmaları durumunda suç oranlarının azalması beklenebilir. Ancak göç ettikleri yerlerde de işsizlik, yoksulluk, yetersiz eğitim ve sağlık hizmetleri gibi problemlerle karşılaşırlarsa bu durumda göç olgusunun suça neden olması kaçınılmaz olacaktır. Nitekim bu çalışmada ülke bazında yapılan nedensellik analizi sonucunda bazı ülkelerde göçün suça neden olduğu da görülmüştür.

Ekonomik sıkıntılar bireyleri suç işlemeye yönlendiren en önemli unsurlardan biridir. Suç oranlarının artması ise toplum ve kamu için önemli ekonomik zararlar ve maliyetler yüklemektedir. Bundan dolayı iktisadi büyüme ve suç arasındaki ilişkinin araştırılması önem arz etmektedir. İktisadi büyüme ile suç arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar incelendiğinde; bazı çalışmalarda iktisadi büyümenin suç oranını artırdığı, bazı çalışmalarda suçun iktisadi büyümeyi olumsuz yönde etkilediği, bazı çalışmalarda iktisadi büyümenin suçun nedeni olduğu, bazı çalışmalarda iktisadi büyüme ile suç oranı arasında karşılıklı nedensellik olduğu, bazı çalışmalarda da gelir eşitsizliğinin suç oranı artırdığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada ekonomik büyümenin suç oranlarını artırdığı görülmüş, ülke bazında yapılan analizlerde ise Kolombiya'da ekonomik büyümenin suçun nedeni olduğu görülürken, hiçbir ülkede suçun ekonomik büyümenin nedeni olmadığı tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ve suç arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalardan Ahmad vd. (2014)'ün çalışmalarında hem kısa hem uzun dönemli analiz yapıldığı ve kısa dönemde bu çalışmada elde edilen bulgularla uyumlu olarak iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada yapılan analizler genel olarak değerlendirildiğinde özellikle kentleşmenin suç oranları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu durumun da nedeni genellikle plansız kentleşmedir. Plansız kentleşme sonucunda bireyler kentlerde özellikle ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelinebilmesi için ülkelerin çarpık kentleşmeden kaçınması ve planlı kentleşmeyi sağlaması gerekmektedir. Ele alınan diğer değişkenlerden göç değişkeninin yüksek oranlarda göç alan bazı ülkelerde suç oranlarını artırdığı tespit edilmiştir. Bu ülkelerin göçmen alma konusunda daha titiz davranmaları ve göçmenlere iş imkanı sağlanamaması ve göçmenlerin suça karışmaları durumunda ülkeden gönderilmeleri suç oranları üzerinde etkili olacaktır. Ele alınan bir diğer değişken olan ekonomik büyüme değişkeninin ele alınan ülkelere Kolombiya'da suça neden olduğu tespit edilmiştir. Kolombiya 1960'lı yıllarda hızlı bir büyüme trendine girmiş olmasına rağmen suç oranları konusunda zirvedeki ülkelere biridir. Ülkenin gelir düzeyi artarken aynı zamanda suç oranlarında artış görülmektedir. Bunun sebebi de ülkede uyuşturucu üretimi ve ticaretinin yaygın olmasıdır. Hükümetin uyuşturucu ile mücadele konusunda gerekli önlemleri alması diğer suçları da azaltacaktır.

Suç tüm ülkeler için en önemli sosyo-ekonomik sorunlardan biridir. Literatürde göç, kentleşme ve suç ilişkisini araştıran sınırlı sayıda çalışma vardır. Dolayısıyla bu çalışma bu eksikliği gidermek açısından önemlidir. Ancak suç oranını etkileyen ve bu çalışmada ele alınmayan başka faktörler de söz konusudur. Dolayısıyla gelecekteki çalışmalarda bu faktörlerin suç üzerindeki etkileri incelenebilir.

Kaynakça

- Ahmad, A., Ali, S. ve Ahmad, N. (2014). Crime and economic growth in developing countries: Evidence from Pakistan. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 4(4), 31-41. Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=2421086>
- Akay, Ö. (2022). The effect of socio-economic factors on crime in Turkey. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(3), 639-652. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/74171/816165>
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specifications in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Clement, M. T., Pino, N. W. ve Blaustein, J. (2019). Homicide rates and the multiple dimensions of urbanization: a longitudinal, cross-national analysis. *Sustainability*, 11(20), 1-16. doi: 10.3390/su11205855
- Cömertler, N. ve Kar. M. (2007). Türkiye'de suç oranının sosyo-ekonomik belirleyicileri: Yatay kesit analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(02), 37-57. doi: 10.1501/SBFder_0000002018
- Delice, M. ve Yaşar, M. (2014). Göç ve şiddet suçları ilişkisinin incelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 1-18. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/abuhsbd/issue/32936/365896>
- Dikkaya, M. ve Aytakin, İ. (2020). İktisadi büyüme işsizlik ve suç arasında nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(2), 261-274. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/kkujebp/issue/58780/833422>
- Dumitrescu, E.-I. and Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- GDP per capita growth. (2023, 26 Temmuz). Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.KD.ZG&country=>
- Gençoğlu, P., Kuşkaya, S. ve Büyüknalbant, T. (2020). Seçilmiş OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının sürdürülebilirliğinin panel birim kök testleri ile değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(4), 1283-1297. <https://doi.org/10.33630/ausbf.498440>
- Goulas, E. ve Zervoyianni, A. (2013). Economic growth and crime: Does uncertainty matter? *Applied Economics Letters*, 20(5), 420-427. doi: 10.1080/13504851.2012.709596
- Gökulu, G. (2010). Kent güvenliği kentleşme ve suç ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 209-226. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniiibd/issue/2698/35578>
- Intentional homicides. (2023, 26 Temmuz). Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=VC.IHR.PSRC.P5&country=>
- International Organization for Migration. (2022). *World Migration Report 2022*. Erişim adresi: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>

- Jaitman, L. ve Machin, S. (2013). Crime and immigration: New evidence from England and Wales. *IZA Journal of Migration*, 2, 1-23. doi: 10.1186/2193-9039-2-19
- Karasu, M. A. (2008). Türkiye’de kentleşme dinamiklerinin suça etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(4), 255-281. doi: 10.1501/Hukfak_0000001555
- Kızılgöl, O. ve Selim, S. (2017). Socio-economic and demographic determinants of crime by panel count data analysis: The case of EU 28 and Turkey. *Journal of Business Economics and Finance*, 6(1), 31-41. doi: 10.17261/Pressacademia.2017.383
- Kurşun, H. (2021). *Kentleşme, göç ve suç bağlamında madde bağımlılığı: Gaziantep Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Leiva, M., Vasquez-Lavín, F. ve Oliva, R. D. P. (2020). Do immigrants increase crime? Spatial analysis in a middle-income country. *World Development*, 126, 1-9. doi: 10.1016/j.worlddev.2019.104728
- Maghularia, R. ve Uebelmesser, S. (2019). Do immigrants affect crime? Evidence from panel data for Germany. *CESifo Working Papers No. 7696*, 1-28. doi: 10.2139/ssrn.3416869
- Mulok, D., Kogid, M., Lily, J. ve Asid, R. (2016). The relationship between crime and economic growth in Malaysia: Re-examine using bound test approach. *Malaysian Journal of Business and Economics (MJBE)*, 3(1), 15-26. doi: 10.51200/mjbe.v0i0.541
- Net migration. (2023, 26 Temmuz). Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SM.POP.NETM&country=>
- Odabasi, S. (2021). The economics of crime and immigration: A panel data analysis. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 387-399. doi: 10.30794/pausbed.778218
- Özdemir, A. ve Salihoğlu, M. (2019). Ekonomik ve politik faktörlerin insani gelişmişlik üzerindeki etkileri. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 21-35. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ead/issue/52423/687149>
- Pazarlıoğlu, M. V. ve Turgutlu, T. (2007). Gelir, işsizlik ve suç: Türkiye üzerine bir inceleme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(513), 63-70. Erişim adresi: www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/152820003865_4.pdf
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels (Article 0435). Cambridge Working Papers in Economics web sitesinden erişildi: <https://ideas.repec.org/p/cam/camdae/0435.html>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. <https://www.jstor.org/stable/23116064>

- Pesaran, M., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Tufail, M., Song, L., Ali, S., Wahab, S. ve Hassan, T. (2023). Does more immigration lead to more violent and property crimes? A case study of 30 selected OECD countries. *Economic Research*, 36(1), 1867-1885. doi: 10.1080/1331677X.2022.2094437
- Tunca, H. (2019). Suçun sosyo-ekonomik belirleyicileri: Panel veri analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 2767-2784. doi: 10.15869/itobiad.602780
- Urban population growth. (2023, 26 Temmuz). Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SP.URB.GROW&country=>
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709–748. doi: 10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x
- World Bank. (2023). *Crime, violence, and economic development in Brazil: Elements for effective public policy*. Erişim adresi: <https://pdba.georgetown.edu/Security/citizenssecurity/brazil/documents/docworldbank.pdf>
- Yıldız, F. (2020). Türkiye’de gelir eşitsizliği suç ilişkisi panel veri analizi yaklaşımı. *İnsan & Toplum*. 10 (4), 111-143. doi: 10.12658/M0559

Extended Abstract

Purpose

Crime is one of the most important socio-economic problems that countries face. Therefore, it is important to examine the factors that cause crime and affect the crime rate. In this context, this study aims to econometrically investigate the effects of migration, urbanization, and economic growth factors, which are thought to be effective on crime.

Design and Methodology

In this study, based on the data of 11 selected OECD member countries (Mexico, Australia, Austria, Spain, Germany, Germany, Sweden, Japan, Costa Rica, Colombia, France, France, and the Netherlands) for the period 1990-2021, the effects of migration, urbanization and economic growth on crime rates are analysed. In the study, firstly, a literature review was conducted. Then horizontal cross-section dependence and homogeneity tests were applied. Since the horizontal cross-section dependence test revealed that there is horizontal cross-section dependence among the series, the CIPS unit root test, which is a second-generation unit root test is applied. According to the results of the CIPS test, all series became stationary when the first differences of the series were taken, so the Westerlund panel cointegration test was applied to analyse the cointegration relationship. According to the results obtained from the Westerlund cointegration test, since there is a cointegration relationship between the crime variable, which is the dependent variable, and the variables of migration, urbanisation and economic growth, whose effects on this variable are considered, both on a country basis and across the panel, the analyses were brought to a further stage and the causality relationship between the series is analysed using Dumitrescu-Hurlin panel and country-specific causality tests. Finally, in order to see the effects of migration, urbanisation and economic growth on crime rates more clearly, coefficients are estimated using the least squares method and robust least squares method. All the analyses were made by using Stata 16 and Eviews 12 programs. Variables are taken from the World Bank website. The URLs of the sources from which the data were taken are given in the references section of the study.

Findings

Westerlund panel cointegration test was applied to determine the cointegration relationship. According to the results obtained from the Westerlund cointegration test, there is a cointegration relationship between the crime variable, which is the dependent variable, and the variables of migration, urbanisation and economic growth, whose effects on this variable are considered, both on a country basis and across the panel. In the next stage Dumitrescu-Hurlin panel and country-specific causality analyses are applied. According to Dumitrescu-Hurlin panel causality results, urbanization causes crime and crime causes migration. When country-specific causality is analyzed, it is found that immigration is the cause of crime in Germany and Japan, while crime is the cause of immigration in Costa Rica, Germany, the Netherlands and Sweden; urbanization is the cause of crime in Mexico, Australia, Germany and Spain, while crime is the cause of urbanization in Japan and Spain; economic growth is the cause of crime in Colombia, while crime is not the cause of economic growth in any country. According to the results of the least squares method and robust least squares method, migration variable decreases crime rates, while urbanization and economic growth variables increase crime rates.

Research Limitations

In this study, 11 OECD member countries selected by us are included in the analyses. Since the data before 1990 and after 2021 could not be reached for all the variables used, the lower bound was set as 1990 and the upper bound as 2021 data.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Crime is one of the most important problems that every country faces. Therefore, reducing crime rates is one of the main goals of countries. In this study, various analyses have been made considering that migration, urbanisation, and economic growth are effective on crime rates. However, unlike the literature and common views, it is generally determined that crime phenomenon causes migration and migration reduces crime rates. It can be expected that crime rates will decrease if individuals find a job in the places where they migrate, relax economically and have better living conditions. When the relationship between urbanisation and crime is examined, it is found that both affect each other, and urbanisation increases crime rates. To eliminate this negative situation, the urbanisation process should be intervened, and measures should be taken to ensure planned and healthy urbanisation. Looking at the relationship between economic growth and crime, it has been determined that economic growth is the cause of crime and increases crime rates. Economic instability and inequalities in income distribution can have negative effects on crime rates. Implementation of policies that will stabilize economic growth and eliminate or at least reduce inequality in income distribution will make a significant contribution to the reduction of crime rates.

Originality/Value

Crime is one of the most important socio-economic problems for all countries. There is a limited number of studies investigating the relationship between migration, urbanization, economic growth, and crime in the literature. It has been observed that the survey method is generally used in the studies in the literature. There are also studies that applied panel data analysis, but in these studies, causality analysis was performed only for the panel in general. In this study, causality analysis was performed as both panel-wide and country-specific causality analysis. In addition, both least squares and robust least squares methods were applied in determining the coefficients, so it was aimed to estimate the most appropriate coefficients.

Araştırmacı Katkısı: Fatma Fehime AYDIN (%60), Cemalettin LEVENT (%40).

A Contribution of Social Work to the Discourse on the Theory-Practice Relationship ¹

Ali DEMİR²

Submitted by: 12.08.2023

Accepted by: 08.03.2024

Article Type: Review

Abstract

The question of the theory-practice relationship is one of the core questions of philosophy and the social sciences. How should the proportions between theory and practice best be determined? Social work joins this discourse from a logic of applied sciences. It can develop an appropriate answer that can be generalized if it first participates on that discourse. For that, the theory-practice relationship is first distinguished from the theory-practice proportion. Because while a proportionality points to communication, which could be determined vertically in one way, in the case of the relationship is horizontality at the centre of the debate, which refers to the consent of the other actor. Therefore, the following paper will first distinguish the philosophical question of how the relationship between knowledge and action should be determined from the sociological question of how the proportion between knowledge and action is in a given profession. After an introduction, the genesis of the theory-practice communication the question is put what can be deduced from this distinction for social work. Depending on the viewpoint, the relationship can either be transformed into communication through mediation between theory and practice, or theory can be separated, decoupled from practice. In a third proposal developed here, this theory-driven relationship and/or proportion can be viewed from the logic of theory-practice complementarity.

Keywords: Theory-Practice, Kant, Luhmann, Habermas, Social Work, Programs

Citation: Demir, A. (2024). A contribution of social work to the discourse on the theory-practice relationship. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 433-454.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Üsküdar University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Political Science and International Relations, alidemirden@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7955-0085

Sosyal Hizmetin Teori-Uygulama İlişkisi Söylemine Katkısı

Ali DEMİR³

Başvuru Tarihi: 12.08.2023

Kabul Tarihi: 08.03.2024

Makale Türü: Derleme

Öz

Teori-pratik ilişkisine dair tartışma felsefenin ve sosyal bilimlerin temel konuların başında gelir. Teori ile uygulama arasındaki oran en iyi nasıl belirlenmelidir? Bu soru yaşanan zamana ve benimsenen bakış açısına bağlı olarak farklı mekânlarda değişik şekillerde yanıtlanmıştır. Sosyal hizmet var olagelen teori-pratik ilişkisine dair bu genel söyleme katıldıkça, kendi yönergesine uygun ama genelleştirilebilecek bir yanıtta geliştirebilir. Bu çalışmada teori-pratik ilişkisi teori-pratik orantısı sorusundan ayrılır ve ayrılmalıdır da. Çünkü orantı tek taraflı ve dikey olarak belirlenebilecek bir iletişime işaret ederken, ilişki söz konusu olduğunda tartışmanın merkezinde yatay sosyal etkileşimlerin olduğu varsayılır. Bu bize orantıda söylemdeki diğer aktörlerin rızasının alınması gerektiğine de bir gönderme yapıldığını göstermektedir. Bu nedenle, bu makale öncelikle bilgi ve eylem arasındaki ilişkinin nasıl belirlenmesi gerektiğine dair felsefi soruyu, belirli alanda var olan bilgi ve eylem arasındaki ilişkinin nasıl olduğuna dair sosyolojik sorudan ayırıştırılacaktır. Çalışmada bu genel sorunsala giriş yapıldıktan sonra teori-pratik iletişiminin sosyal hizmetteki sonuçlarına bakılacaktır: Savunulan bakış açısına bağlı olarak, bu ilişki ve/veya orantı ya teori ve pratik arasında aracılık kurulmak yoluyla ilişkiye dönüştürülebilir ya da teori pratikten ayırıştırılarak birbirinden uzaklaştırılabilir. Bu çalışmada geliştirilen üçüncü bir öneride, teoriye dayalı bu ilişki ve/veya orantı, teori-pratik tamamlayıcılığı mantığından görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Teori-Pratik, Kant, Luhmann, Habermas, Sosyal Hizmet, Programlar

³ Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, alidemirden@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7955-0085

Introduction

The relationship between theory and practice is one of the most important questions in social science. Is there a knowledge that motivates man to freedom, to justice? In ancient Greece practice was seen as a negative precondition of freedom whereas enjoyed only by those who belonged to the polis. Today, the theory-practice relationship is not only continued, but also intensified, with corresponding suggestion proposing either a decoupling of theory from practice or their mediation. The connection between theory and practice is either seen from theory as a form of practice or the theorisation of practice.

From the point of view of social work as an applied science, the question is how social work understands the relationship between theory and practice, i.e. cultivates it in its institutions. Historically, social work arose out of practise (Natorp, 1904, § 16). On the other hand, a practice without a theory is nothing more than just doing. It could not be differentiated from costume, tradition and habits. A brief examination at the existing literature on social work theories would make clear the condensed tension between theory and practice in social work (Obrecht, 2000, p. 207-223; Motzke, 2014; Engelke et al., 2008; Wernet, 2003; Duke, 2018; Winkler, 2021, p. 15-95). According to Rauschenbach and Züchner is theory „something like the epitome of science remote from life”, that’s why social work professors have little prestige so they use a dirty trick to gain respect (2012, p. 151). This observation gives us a test to the (unnecessary) ambiguities in social work regarding theory and practice relationship (May, 2010, p. 20). We have to distinguish not only theory and practice relationship and/or proportionality, we have also to take apart that discussion from ideologies as set of idee confront reality with possibilities. (Parsons, 1951, p. 224, 235-237). Theories as abstract conceptual systems and rare knowledge can be used as a means of power. Precisely this phenomenon was the focus of Michael Foucault’s work. Still, theories are a way of reflecting on social world despite social, psychological, structural, cognitive, etc., limitations of our imagination.

A good theory captures the main characteristics of social reality with a view to the respective explanatory goal and does so as simply as possible and as complex as necessary. Second, the discourse on the functions of social work theories like as mean of power has to be separated (1) from discourse about the proportionality of social work theories with the practice and (2) from the general discourse on the relationship between theory and practice. Relation differs from proportionality because the later is the result of a comparison between et least between to different thing in their being. From the viewpoint of comparison the ambiguity between theory and practice exists not only in social work, but also in sociology (Oevermann, 1997, p. 135-140; Diekmann, 2007, p. 141; Burawoy, 2021, p. 16-42). It is one of the fundamental questions of philosophy and the social sciences (Habermas, 1978). The theory-practice relationship has been an object of research in social research and philosophy since antiquity (Kant, 1997; Bloch, 1974; Habermas, 1978; Bourdieu, 1977). Therefore, the first question is what exactly is meant with the relationship between theory and practice. And the question from the perspective of social work as an applied science is whether social work practice needs a theory? To put it more pragmatically, does the success of social work practice depend on its theory at all?

Mediation or Decoupling

From the research perspective, theory and practice are seen as two complementary components of the scientific endeavour. To deepen, we can see with Diekmann that a theory is composed of a core and a periphery. The core consists of definitions of basic terms and basic assumptions and of connections that are usually difficult to test empirically, while the periphery includes the rules for the practical measurement of the variables that are derived from the core. When the basic assumptions of the theory are mathematically formalized, Diekmann speaks of a model (Diekmann, 2007, p. 141). In this logic, models are a subset of theories. Theories and models can be defined as constructs that depict the complex reality of social world as simply as possible. The statements, hypotheses and assumptions derived from them can be falsified by social research, which is carried out using qualitative and quantitative methods (Diekmann, 2007).

A theory-practice reconciliation can be seen in applied science insofar as it practically examines a hypothesis (based on a theory). First of all, practice itself must be separated from theory and conceptual analysis (Oevermann, 1997, p. 95-109). Practice cannot be measured according to the goodness of the causal statements (cause-effect relationship), but according to their instruction of action (means-purpose relationship) (Dilthey, 1969, p. 47-48; Bourdieu, 1992). And from a lifeworld perspective, the goal of social research is indeed to grasp the laws of social reality, to understand them and, if necessary, to change them for a specific purpose (Merleau-Ponty, 1966). Research is done not to discover the laws of nature, but to understand the rules of social reality, the practice. The gist of this line was summarized by Karl Popper as follows: „A proposition expressing a norm, a decision or a suggestion for a certain course of action can never be deduced from a statement of fact.“ (Popper, 1992, p. 77)

In contrast to natural laws, social and normative laws such as commandments, prohibitions or rules can be changed, for example, to ensure peaceful coexistence. Since they do not describe immutable facts, the attributes *true* and *false* are only of metaphorical. The laws of reality are more presupposed in the sense that they are dependent on space, time and the social environment. The context determines the meaning (Merleau-Ponty, 1966, p. 76). These laws are made by people, for people and with people. They are revised and improved and become negotiable facts within a pre-constituted reality (Popper, 1992, p. 77). Thus, the difference between the natural laws of reality and laws of social reality is that the former are as they are, while the latter are as we want them to be. They are based on a value and belief system of a society (Parsons, 1951, p. 255-256).

To put it negatively, with modernity the different perspective, the pluralism in seen the objective, social and subjective world seems like a threat, drifting apart the dreamed-of unity of being and ought. From this defensive perspective, the question arises as to how purposeful rationality with value rationality, the system with the lifeworld, community with society, the sacred with the profane, knowledge, tacit knowing in the sense of Polanyi with instrumental thinking, the theory in the sense of the model can be put in a communication not only in research but also within the field of social work as a profession (Polanyi, 1966, p. 7).

There are two ideal-typical answers to this question of a communication between theory and practice within the social sciences, the most important representatives of which are Jürgen Habermas and Niklas Luhmann. Habermas (1986, 1992, 1996) would make a positive and Luhmann (1990; 1997) a negative proposal. They agree on the role of the scientist: embedded in the scientific community with the corresponding expectations, the scientist in his function must be able to bring together the theoretical with the empirical knowledge. He must not only be able to classify object according to certain methods for the purpose of pure knowledge, but also to be able to interpret it according to certain values. Interpretation, in turn, means the assessment, which is why the scientist is in the moment of making the judgment more in the role of the artist than the neutral observer (Weber, 1985; Gadamer, 2013). As a practitioner, he acts from „a matrix of non-rational orientation patterns (including the functional equivalents of magic) which, because they are not directly empirically grounded, can only be stabilized by being traditionalized“ (Parsons, 1951, p. 228). In this context, the suggestion can be made that the role of the scientist should be considered together within an institution acting according to particular interests (Parsons, 1951, p. 269-271).

Habermas' proposal for mediation also goes in this direction, according to whom knowledge can be differentiated in *insight* and *cognition*. Habermas defines *insight* as the state of being able to justify a decision „on the basis of epistemic reasons“ within a society (Habermas, 1996, p. 38). *Cognition* on the other hand places the pre-theorized knowledge in known contexts, checks its consistency and thus prepares it for a critical examination. A proposition is valid and correct in predicate logic if it is derived from principles formulated according to formal rules (Habermas, 1996, p. 38-40). Based on that conviction this mediation is given in Habermas' communicative action insofar as the social and the instrumental action are mediated with each other under an abstract and socially legitimate principle. Communicative action is the mediation of insight and cognition. Accordingly, a discourse community can traditions go hand in hand with technology. In this

sense, discourses in legal and academic practice are both an image of tacit knowing consisting of knowledge and ability, as well as a source of action orientation towards abstract principles such as freedom, legitimacy, human dignity (Habermas 1981, p. 229-297; Habermas 1992, p. 97-107).

Niklas Luhmann proposes another path, whose answer goes back to the tradition of Weber and Parsons (Weber, 1985; Parsons, 1949, § I, XIV; Parsons and Platt, 1973). Luhmann believes that everything must be binary coded from society's perspective; for example, just as all actions within society can be attributed to either cooperation or conflict, so all observations of science can be attributed to either knowledge or ignorance (Luhmann, 1990, p. 122-165; Luhmann, 1997, p. 339-340). What is neither knowledge nor ignorance, or neither conflict nor cooperation, which does not represent a clear decision, Luhmann simply calls communication. He exercises this core idea in different functional systems of society; love, art, business, law, education, science and so on. Here, theory has the function of reducing complexity, which every human being needs, but can only be offered, stabilized, and institutionalized in the long term in their functional systems (Demir, 2023b). Science here resembles an organism, a human body, which is not only guided by the brain (society) but is subject to it. Consequently, it requires the transmission of impulses, which Luhmann calls communication.

The difference between these two types of responses is that one is generated from facticity and the other is generated from the idea of mediation facts with validity. And this goes back to the fact that while Luhmann was a sociologist, Habermas is also a philosopher. In other words; while Luhmann provides the analysis of an existing society, Habermas also reports on a society that could and should have been established.

Three Ways to the Theory-Practice Communication in Social Work

The question arises, where is social work in this discourse and what does it propose to delve in it? Is there a third option available? To answer these questions, we must first remember that Immanuel Kant saw judgment as a mediator between reason and insight, understanding. Can that what Kant called *power of judgment* be mediated with Habermas' idea of discourse (Kant, 1977, p. 127)? For that, we must remember that social work has in common with law since it is too an applied science, in which actions are also judged on the basis of *insight*. The question is how is what is conveyed in jurisprudence in the concept in the sense of justice between the individual and society, done in social work? An answer can be found in the principle of social work, according to which the theories of social work have to satisfy its *dual mandate*. Social work must meet the standards of science as well as, as the needs of institution of society, by taking into account its particular interests. Accordingly, the theories, models, approaches and programs of social work must not only meet scientific quality criteria according to certain *cognitions*, but also be able to generate *insights*, and has to generate good *instructions* that meet the principles of social work as a (human rights) profession (Staub-Bernasconi, 2007, p. 36-38; Scheu and Otger, 2011, p. 29). These objectives are only understandable and legitimised if it is derived from values that themselves correspond to the general interests of all those potentially affected, as Habermas would demand (1991, p. 124). The decisive question is, from which norms, sources or which theoretical knowledge and practical skills does social work derive its objectives and want to generate the research (based) instructions for action? Social work makes three suggestions on this question.

The first suggestion (I) is made from an epistemological point of view, according to which neither an explicit supply of sources, nor the questions nor the instructions for action in the practice of social work constitute an explicit theory (of the social work) needed. We may establish ad hoc that social work is about helping, without deriving its ideas from the question of relationships and proportionality. We can now continue with Habermas; he himself that we have a critical attitude towards immoral behaviour in everyday life even without the norms, theories and principles developed for this in science and philosophy. Habermas takes the position that practical questions do not need to be theorized: „Practical questions do not seem capable of theory. In fact,

our everyday moral institutions do not depend on an ethical theory, nor can they usually benefit much from it.” (Habermas, 1991, p. 120). We may ones more state *ad hoc* that helping does not need a theory. Rousseau, the astute philosopher, observed that not even an animal „passes by a dead animal of its kind without trepidation.” (Rousseau, 1984, p. 143). Herzog stated that „there are facts and truths that are independent of theory.“ (Herzog, 2018, p. 819) Helping, teaching, instructing and educating are „antropological universals”, which can be achieved in the highest quality even without explicit theories (Herzog, 2018, p. 813, 821-825). From this point of view, social workers were able to help mothers, the poor and children, not because they had a good theory, but because they acted according to ethical standards in the sense of conventions, which can be seen a practice in the sense of skilful action (Dewe and Radtke, 1991; Grant, 2014).

At the same time, skills also need science when it comes to reconstruction and reproduction. Especially since the experts rely on implicit knowledge, for Herzog the question arises of how „knowledge whose empirical evidence is controversial even in research can be made the basis of a vocational training process?” (Herzog, 2018, p. 821). There are two answers to this question. The hallmark of the first answer (*Ia*) is its justification against an explicit theory (of social work). This path includes the concept of the lifeworld developed by Alfred Schütz, Peter L. Berger and Thomas Luckmann, Erwing Goffmann, in the pedagogy of Wilhelm Dilthy, Herman Nohl, Heinrich Roth etc., which in German speaking area of social work was particularly developed by Hans Thiersch and Lothar Böhnisch (coping with lifeworld). In this context, Ratke and Neuweg propose Polanyi’s theory of tacit knowing, which encompasses both knowledge and ability without having to develop an explicit theory (Polanyi, 1966, p. 7; Radtke, 1996; Neuweg, 2000). Therefore, professionalism is not based on science but on the *ability* of professionals (Neuweg, 2000, p. 38; Dewe and Radtke, 1991). It should be noted that these proposals make a paradoxical situation visible precisely through their rejection of a theoretical justification of the practice of social work and social pedagogy; how should what is theorized be brought together with what social workers and social pedagogues experience, observe, recognize, know, etc. every day in the fields of social work and their addressees? Since the practical answer to this question is also given with a theory, it is not convincing. In other words, since it theorizes a practice that is supposedly not capable of theory with a theory that is seen as not necessary at all, it resembles a paradox as a viable proposal towards an approachable solution.

This problem arises mainly because they seem to forget the background to their own theorising. They steak on the common differentiation between objective and social reality by omitting the lifeworld. In this case, too, we recall that background of that theories is phenomenology developed in German-speaking countries primarily by Edmund Husserl and Martin Heidegger and in France by Jean-Paul Sartre and Maurice Merleau-Ponty. Taking the point of view of Merleau-Ponty, the starting point is the question of the source of certain knowledge. In scientific behaviourism, the relationship between humans and nature is explained according to the stimulus and response scheme. In the intellectualist position, on the other hand, the elements of nature are understood as constructs of conceptual understanding, of consciousness. In other words, reality is seen as a product of consciousness. Merleau-Ponty wants to overcome both positions with a better proposal (Merleau-Ponty, 1976, pp. 5-36). The stimulus and response scheme fails because, according to the theory, not the elements but the behaviour is determined by structures and forms that cannot send stimuli as such. Against the intellectualist position, he argues that consciousness is not an original phenomenon, but is first developed in the confrontation in the lifeworld, in practice, out of behaviour. The structures and forms are not entered by consciousness into what we encounter in practice. Rather, the structures and forms are a component of reality itself. They do not arise as a result of human endeavours, but human endeavours are based on the structures and forms of social reality. Structures and forms of reality exist independently of individuals and individuals are acting based on these structures and forms (Merleau-Ponty, 1976, pp. 52-59).

He proposes the concept of *behaviour* as the starting point for clarifying the relationship between consciousness and nature in the sense of given reality (Merleau-Ponty, 1976, cap. 3). He specifies the concept

in his main work, *Phenomenology of Perception*. In the introduction, Merleau-Ponty poses the question of what phenomenology is. In answer, he states that phenomenology had already begun with G. W. Friedrich Hegel, i.e. long before Edmund Husserl, although the latter is considered the founder of phenomenology. With Husserl himself, Merleau-Ponty wants to go *to the things themselves*. This call implies that philosophy should take a step back beyond the constructs of science and thus go to the lifeworld itself. „The universe of science as a whole is founded on the ground of the lifeworld, and if we want to think science itself in rigour, to measure its meaning and scope precisely, we must first of all go back to that experience of the world of which science remains merely a secondary expression.” (Merleau-Ponty, 1966, pp. 4-5).

For Merleau-Ponty the original experience is not cognition but feeling, which is not simply absorbed in reflection. He points out that for J. Gottfried Herder the word „feeling still had a very full [De: erfüllten] sense”, which has been lost today (Merleau-Ponty, 1966, p. 274). Feeling „denotes an experience in which we are not given dead qualities but living qualities.” (Merleau-Ponty, 1966, p. 75). He illustrates that idea with an example; a wooden wheel lying on the ground is something quite different for vision than a wheel carrying a load. The context in which this wheel appears plays a role, whether it is simply lying on the ground without function, without power, or whether it is a wheel that carries a load „in the balance of opposing forces.” (Merleau-Ponty, 1966, p. 76). Embedded in a social time, in a history, we do not perceive things abstractly, as contextless objects. The perception of the object includes the lifeworld context between our feeling and what we see in the object or what we perceive the object to be. These bodily impressions help to shape our perception and the horizon of meaning in which things appear. In contrast, a thing without context has no meaning. (Merleau-Ponty, 1966, pp. 91-97).

Merleau-Ponty is not looking for a communication between theory and practice, but for something in which our own perception and „volitional fulfilment of a foreign intention is possible in us, or conversely the external fulfilment of our perceptive faculties, and thus like a mating of our body with things.” (Merleau-Ponty, 1966, p. 370) He finds this mating in feeling (Merleau-Ponty, 1966, p. 249). Feeling is *communion* (Merleau-Ponty, 1966, pp. 251-252) Not a sum of juxtaposed organs, but a synergic system whose all parts are connected in the comprehensive movement of being directed towards the world. This being directed towards the world actually constitutes the unity of our body. Merleau-Ponty assumes that perception must always be described from two sides; on the one hand from the subject and on the other from the object itself, which is not simply there for us humans, but simply is (Merleau-Ponty, 1966, pp. 249-254). The task is to recapture this *communion*.

The second answer (*Ib*) is based on the idea research on the one hand and to the emergence of the applied universities on the other. From this application-oriented perspective, social work's relation to theories was fraught with tension from the start (May, 2010, pp. 33-38). In any case, there never was a social work theory in the sense of Kant, nor does it exist today. There are a variety of offers that are used in practice depending on the area and the preferences of the practitioner. In this respect, the question arises today, at least in Europe, which of these many minima theories is suitable for the specific case. We are faced with the multitude of offers that claim to be a theory without fulfilling the promise (Herzog, 2018, p. 817). In earlier societies, social work faced the problem of a lack of theories that were not guided by any political or religious image of man. From the systems-theoretical perspective, the later, the so-called critical theories were also the theories of the respective power formation, which is why they confuse criticism with professionalism. Today we face either a multitude of offers or the absence of a real choice worthy of the name of theory. With regard to the clarification of the theory-practice relationship, the question is now about the suitable theories for the special case in order to receive instructions for action.

The second suggestion (II) based on the idea that a theory does not require in the Kantian sense, but rather applicable, practically realizable concepts that are modelled at best. Accordingly, ideal types, approaches and models are needed here that raise their validity to effectiveness and efficiency within a specific discipline.

Accordingly, analogous to applied mathematics, mathematical sociology etc. in social work as a profession should develop and, if possible, formalize the appropriate models. In particular, the system-theoretical approaches, such as those of Obrecht and Luhmann can be assigned to an attempt at modelling. Werner Obrecht's approach to the systemic paradigm of social work is a particularly good example of this path, since he developed the approaches in social work based on Mario Bunge's models⁴ and also formalized them to some extent. In the Obrecht model of the social, the phenomena are typically abstracted into concepts that elude everyday language (1996; 2000; 2001). Only professionals understand this language (Dubs, 2009, pp. 54-56).

This also includes the system theories of social work inspired by Luhmann (Stichweh, 1994; Kleve, 2007; Tenorth, 2013). Here and there, these approaches modify Luhmann's system theory and adapt it to the requirements of social work. Systems theorists in social work have specialized in problematizing the subject of social work with the conceptual complexity of Luhmann's social theory. This decision is based on the performance of the approach (Hünersdorf, 2012, p. 129). From this point of view, the relationship between theory and practice can be sought precisely in the paradoxes thanks to which society moves communication from 0 to 1 (Luhmann, 1993, pp. 320-322; 1997, pp. 366-367). Consequently, the proposal for inclusion is presented on the basis of the acceptance of the existing social structure based on exclusion (cf. table 3). This explanatory model is an offer intended to help individuals to see the reasons for their exclusion and, wherever possible and/or desired, to steer this fact into the desired state of 0 and/or 1, like inclusion (König and Volmer, 2019).

Historically, in the face of civil wars and devastation, social work has had to focus on the practical, on alleviating the terrible consequences of oppressive poverty. In this respect, there was in the perception of that actors no tension between theory and practice. Also from the genesis, the question of a relation and proportion of theory-practice arises out of confusion (Demir, 2022a; Demir, 2023g). In their actual being, they are the two side of a coin. This can be demonstrated with a reference of Pierre Bourdieu (Demir, 2023e; Demir, 2023f). Like Merleau-Ponty, he also distinguishes between subjective and objectivism knowledge. Phenomenological knowledge is built up by subjective experience which is by definition not reflexive in the sense of a methodological examination. Action based on that lived experience, self-evident in the sense of taken for granted, are driven from conditions of urgency, which exclude distance and the perspective of others and insofar detachment from reflexion, deliberation. Action is linked here with spontaneous, instinctive, repeated reaction of challenges, like in sport, music and rite. Accordingly, the meaning of self-enclosed and objectively adjusted to own needs are insofar not driven from universal principles (Bourdieu, 1992, pp. 25, 87). They are like rites taking place „because, and only because, they find their *raison d'être* in the conditions of existence and the dispositions of agents who cannot afford the luxury of logical speculation, mystical effusions or metaphysical *Angst*.” (Bourdieu, 1992, p. 96)

Objectivism on the other hand like to gain knowledge from regularities independent from individual tendencies, norms and wills, which triggers a radical discontinuity between theoretical knowledge and practical action (Bourdieu, 1992, p. 26). The main problem in that type of generating knowledge lies according to Bourdieu in antinomy created between the time of reflexive science and time of action. Theories must step out of the scheme of action, which is based on time, speed, irreversibility and synchronisation. Theories are developed calmly, without the compulsion to act immediately. Therefore, theories allow good models, rules and programmes to be developed after an event has taken place. Practice, on the other hand, takes place in a rhythmic, social, directional and therefore individualised time (Bourdieu, 1992, pp. 42-52, pp. 98-112)., As with music, any manipulation of this structure, even a simple change in tempo, either acceleration or slowing

⁴ See for that; Bunge, Mario (1973): *The Philosophy of Physics*. Reidel: Dordrecht. / Mahner, Martin und Bunge, Mario (2000): *Philosophische Grundlagen der Biologie*. Berlin: Springer.

down, subjects it to a destruction that is irreducible to a simple change in an axis of reference. In short, because it is entirely immersed in the current of time, practice is inseparable from temporality, not only because it is played out in time, but also because it plays strategically with time and especially with tempo.” (Bourdieu, 1992, p. 82).

In scientific reflexion, on the other hand, there are no time limitation at all. On the contrary, scientist has to take their object out of time and needs of society to analyse their object by minimalizing the uncertainty, why it needs a reference of *ceteris paribus*. Putting time out of space has an effect of totalizing the term used by developing the hypotheses, arguments. Bourdieu points out that there is necessarily a difference between the complexity of reality and its representation for the purpose of a scientific debate. In any case, the question of their communication remains unresolved even with this reference; how are theory and practice constituted in a given case and how should they be constituted? In particular, the question of oughtness can only be generated in a theoretical language. But this is not the business of sociologists, but of philosophers. While logic seeks to answer this question for all spaces and times, practical philosophy assumes from the outset that the norms, principles, values and pragmatic goals of the observer are dependent on the lifeworld. In other words, Bourdieu do not only attempts to describe the tension between theory and practice more clearly, refilling the intensity, but also develops the corresponding proposals with the appropriate terminology according to the complexity (Bourdieu, 1982, pp. 277-354).

Bourdieu wants to approach theory from a practical perspective, as Merleau-Ponty demanded that object has to be experience without given them a prior meaning. The theory-practice dichotomy is seen in both cases as constructs that can be thrown overboard. Also from the systems-theoretical point of view, what is called theory-practice tension is nothing other than the practical coding of a binary communication between theory and research, which are components of a single the unity called science (Stichweh, 1994, p. 228-245). From this reality, the question arises as to whether, instead of assuming a contradiction between theory and practice, the counter-pool should not be sought in the communications (Stichweh, 1994, p. 238-240).

This brings us to the *third suggestion* (III). We can start with the question of where critical social work stands in this landscape? Does it have any function at all? Because from a system-theoretical point of view, the practical question arises as to what exactly a (critical) theory should achieve if it does not enable social workers to include the excluded people out of profit generated by the society. On the other hand, the question from the point of view of theory-led social work is how it can generate instructions in accordance with its *dual mandate*, according to which it is not only obliged to people but also to society, without having to deviate from its principles like upholding human rights, without discriminating between people with or without citizenship in any given particular country. Is there a way for social work to contribute to the communication between society and individuals according to its own principles, for example by ensuring that this communication is neither terminated nor dictated by a single point of view or sphere?

An answer to this can be sought in the development of *programs*, which is also the third and last answer to the above question about the possibilities of a reconciliation of theory with practice (Luhmann, 1997, pp. 360-378). The starting point is the conviction that the human being is in fact an ensemble of facts, roles and expectations, who appropriates social reality according to these preconditions by gaining autonomy through a tension-filled balance between the general and the particular, between social expectations and individual preferences. If this anthropological premise can claim intuitive validity, then the question of the relationship and/or communication between theory and practice can be sought and observed in the actual action itself. Accordingly, social work can not only develop appropriate programs from the society (programs e.g. on the lifeworld, belonging, membership), culture (programs e.g. on inclusion, integration, participation, mediation, socialization) and personality (programs e.g. for identity formation, self-identity, self-efficacy, self-defence)

and for them, but can also be colonized out of them. Both options are given, which is why decisions become all the more important (Demir, 2023a, pp. 183-261). Programs as the embodiment of feeling like by Merleau-Ponty, or of tacit knowing, which is based on „mutual adjustment and mutual authority“ become necessary for communicative mediation precisely at the time of the programming (Polanyi, 1966, p. 73).

In contrast to the path of theory (I) and models (II), the advantage of programs (III) lies in the fact that the theories and models explicitly form the premisses of the actions in the programs. They are made explicit, worked out, taught and reflected on in cases where the question arises, and play a crucial role in the practice of social workers. In fact, the programs only unfold their theoretical and/or practical relevance in practice itself, in (communicative) action. The second advantage of program are, that they are omnipresent in the age of digitality and social work as an applied science predestined to generate other programs. They are a suggestion of how existing social science theories, models that can be implemented in practice, rules/algorithms, social work instructions and decisions can be generated (Demir, 2022b). Thirdly, because the starting point in the programs is the question of a good communication between theory and practice and/or theory and research, instead of a definitive clarification of the relationship between them, the theory-practice proportion and/or theory-research relationship can be theorized in programs without contradicting oneself. Programmes are not structurally linked to any of these approaches. Rather, they represent practical, i.e. effective and efficient ways of generating solutions to theoretical and/or practical questions.

Finally, especially as there cannot be a single theory of social work due to social pluralism and as theory pluralism is the norm today, the question now is which of these many, already existing theories should be used to guide action for which many and daily (newly) arising specific questions? This question can also be answered without a final clarification of the relationship and/or probationally, exactly defined communication between theory and practice. Programs are a response to precisely this realisation; instead of attempting to generate a definitive answer, every answer developed with a scientific system is to be understood as a temporary suggestion to the question in accordance with the principle of fallibility. Programs have the function of maintaining communication despite the probability of fallibility. In this respect, programs are a perfect conceptualisation of actions toward a *communion* from theory with practice and/or *communication* between theory and practice. In short, programs are a better proposition because they (1) can be driven from social work principles, (2) accommodate the perceived tension between theory and practice (3) translate that tension into communication, (4) indicate a specific place for (theoretical) communication and finally (5) correspond to the concept of an applied science by generating specific instructions for action on a specific question or a specific problem.

Two Conclusions and Proposals

Two conclusions can be drawn from the discussion above. Firstly, we in social work have to make on proposal to question about right proportion between theory and practice. A theory-led practical proposal will be made for this end. Second, we in social work need also to make a proposal to the question of the relationship between theory and practice. For that helping as a program of social work is proposed.

The first conclusion is about a theory-led practical proposal. It is a program, in which theories and models brought together by suggesting a proposal for the proportion between theory and practice. For this we first adopt the perspective of systems theory by starting at the individual level. The discipline that deals most with type of individuals is psychology. And here at the latest since the concept of the big fives, which were also didacticized with the acronym OCEAN (Oponnes, Consciousness, Extraversion, Agreeableness, Neuroticism), the door to the design of ideal types, typification and modelling of characteristics of people was opened. In this context, Groat and Musson (1995), based on Kolb's (1984) Learning Styles Inventory (LSI) and Honey and Mumford (1986) catalogue of questions, developed the following typologies, their definition and presentation.

They first determined the two axes; concrete vs. abstract and safety vs. resilience/challenge. Then they arrange the personality types mentioned by Kolb, Honey and Mumford for the respective dimension and identify four types: activist, thinker, theorist and pragmatist:

Table 1
Theorist, Pragmatist, Reflector and Activist

„Activists want to learn something new, like immediate involvement in activities, and enjoy the challenge of problem-solving. Reflectors prefer to gather and assimilate as much information as they can from as many sources as possible, and like time to consider; they do not like to commit themselves to a course of action before they are ready. Theorists like to explore complex ideas and concepts, and prefer to use their observations and experiences to build their own models and theories. Pragmatists want to learn techniques, and like to practise and experiment; they prefer to address real-world problems.“ (Groat and Musson, 1995, p. 55)	Concrete			
	Pr	Ac		
	Safety	Re	Th	Challenge
	Abstract			
	Pr = Pragmatist	Ac = Activist		
	Re = Reflector	Th = Theorist		

On this basis and adapted to the question, we can now summarize the previous discussion using two dimensions: On the vertical line we can distinguish between a high level of abstraction and concrete instructions for action. So, we can assign theories of Kant, Habermas or Luhmann to the axis of high level of abstraction. On the other hand, we can consider a concrete plan, for example instructing an employee to accompany a client home, to a concrete set of instructions. We expand this axis with the dimension of explanation and description/evaluation. A theory is both very abstract and therefore able to explain a number of phenomena. On the other hand, while programs can also have a high level of abstraction, their level of abstraction depends on the theory from which they are generated and, unlike theories, they are also descriptive and evaluative, coming from a very specific community, society, insight and/or or out of interest. Programs make neither claim of the truth and/or validity of their statements or instructions, nor claim of generality. This is rather the purpose of the models. What has been written can now be represented as follows.

Table 1
Programs as Products of Principles and Instructions

	level of abstraction		
	theory vita contemplativa (reflectors/ thinkers)	program approach (theorist)	
explanation	Model concept (researcher/pragmatist)	concrete plan, strategy, tactics (user/activist)	description and rating
	Instruction		

According to this representation, (a) programs are a product of abstract principles and describe practical instructions and (b) thinker, theorist, pragmatist and user do not in opposition two each other, but complement each other in the development of proposed solutions to problems in the lifeworld in which they find themselves in action (Demir, 2023d). What is called vita contemplative is not a quality of the theorist but

of a thinker. For their part, theoreticians, if they do, are in the opposite pool of researchers/pragmatists and not of thinkers (Dewey, 2004; Mill, 2009). The theory of feeling developed by Merleau-Ponty can demonstrate this to the highest degree. Basically, theorists should be called programmers who rely on research. At the same time, researchers/pragmatists complement each other with the thinker types. From this perspective, what is called research is nothing other than the search for truth, on the basis of which the knowledge is then used to make good decisions in the sense of Karl Popper (1992, p. 69-101).

The second conclusion and suggestion is that the *relationship* between theory and practice can be reconciled in helping. To ground this proposal, we must first remember the purpose of social work: whatever differences there may be within social work in terms of theories, models, and/or method preferences, the motivation to help is what characterizes the social work as profession. Social workers want to help maintain the communication between the actors. For grounding these idea, Thole's table is indicative (Thole, 2012, p. 28). The intention behind this table is to clarify the problem of determining the unity of social work as a profession and discipline. But instead of a clarification, it worsens the existing state of ambiguity, especially since it does not seem to follow any taxonomy in the sense of systematics. What is good about the table of Thole is that it makes clear social work is about helping.

In this respect, the social work internal debates deal with the question of when, how, by what means, who should/can/must be helped *first*. The differences are due to the fact that the available means are to be put in relation of urgency, to the scarce resources available, for which logically there are different solutions, possibilities, ways, decisions, communications and programs. Based on this common ground; if we define social work with Solomon as a manual of empowerment (1976, p. 19), with Habermas as the science of discourse ethics and see its goal in the deliberation and participation of all those who may be affected (Habermas, 1991, p. 124), or define with Obrecht as „as an integrative applied science” (1996) and see its objective in turn with Obrecht in the fulfilment of needs (1999), or define social work as profession of the welfare state and consider its objective with Luhmann in inclusion (1997, p. 618-634), or determine social work with Thiersch et al. (2012, p.175-196) or Thole (2012, p. 19-70) to the preservation of the lifeworld, with Scherr to establishing the inviolability of human dignity (2012, p. 283-296), or assign with Staub-Bernasconi to make social work to a profession of human rights and it aim ascertain in the preservation of these rights (2012, p. 267-282), finally if we define social work with Heite (2008) as a profession of recognition, then we can deduce from all these definitions, objectives and at least implicitly communicated values that social work is concretely and positively about the promotion of belonging (membership) and, formulated negatively, about avoiding poverty and homelessness (no membership) in the sense of Hannah Arendt (2009, p. 601-625).

They are two sources of guidance on helping, preserving human dignity, preserving and/or promoting belonging and/or membership in a community, maintaining communication in social work; either through maintaining civil rights or human rights. These terms have been discussed in detail elsewhere (Demir, 2023c). Here we must content ourselves with stating that civil rights are acquired within a community - these rights are only possessed by members of a community. With a model of inclusion, we can sociologically determine that, for example, the refugees present are excluded from the catalogue of civil rights. In the teaching and practice of social work, the question can be put what are the reasons for the exclusion of refugees from the rule of law and democracy, what consequences does this fact have for the community (Demir, 2023d). These questions can also be tackled without a theory and without own normative objectives. The core of this path is the concept of membership, which can also be offered by organizations (Luhmann, 1997, p. 826-847; Falck, 1997).

Human rights, on the other hand, are the rights that all people have regardless of their memberships and affiliations. With the approach of integration, participation and/or recognition, on the basis of human rights in the teaching of social work, it can be argued that, in the words of J. J. Rousseau, humans are born free, logically social work should also enable them to remain free. This goes back to philosophical considerations,

which is why theories and normative objectives become necessary. Within this social expectation space, the concept of integration can be differentiated into social and system integration (Marshall, 2007, p. 31-74; Habermas, 1981, p. 524-531; Habermas, 1998, p. 166-235; Luhmann, 1997, p. 618-643). It was expected that social integration would be achieved through common language, religion, history, and system integration through institutions such as law, education and organizations such as the army and/or social security. The aim was for these lines of integration to come together in the democratic constitutional state (Habermas, 2013). Under these conditions, social work would have the task, on the one hand, of developing the instructions for this integration and, on the other hand, of ensuring that the segregation and/or marginalization of individuals and groups is prevented.

The decisive advantage of the programs lies in this case in the fact that we can convey the perspective of the action and system theory at the same time (Luhmann, 1997, p. 360-392). Especially since from the point of view of human and civil rights the human being is at the centre, we can place the affiliation from a normative point of view and the membership of the people in the organizations from a system-theoretical point of view at the centre of the considerations. In the teaching, research and practice of social work, the question can be asked how human and civil rights, how belonging and membership can be mediated with each other? In practice, the question can be asked how everyone can be integrated into a rule of law- and democracy-based order? In order to optimize the communication between them, the respective programs can be developed from different perspectives and implemented in practice.

From the logic of the profession of social work, a society can make its decisions according to the following two principles, action coordination and norm of action. From the logic of action coordination, every decision can be counted among the paths of cooperation and/or conflict. From the logic of the norm of action, every decision can be made either on the basis of inclusion and/or exclusion. The resulting policies or possible orders of society are integration, deliberation and participation, assimilation, marginalisation and separation (Kymlicka, 2003; Reinders, 2003; Geissler, 2004; Berry, 1997, p. 9-11; Pateman, 2012; Habermas, 1981, p- 384; Habermas, 1998, p. 413-429). Apart from integration, deliberation and participation are other suggestions that can be logically derived from what has been said already. Integration means in that context that a segment of society is motivated to adapt its values and principles to a qualitatively and quantitatively superior part of society as a whole. Deliberation means engaging in public discourse. And participation means getting involved in decision-making.

According to the type of society, there are corresponding programs towards one of these orders, integration, deliberation, participation and assimilation on the one hand, marginalisation and separation on the other. From this logic we can see that the respective theories, models, concepts and programs complement each other in practice (Oevermann, 2002, p. 57-63). They are complementary once initiated as programs. The table 3 below is indicative for that.

Table 3
Four Possible Decisions by a Society

Action coordination	Co-operation	Conflict
Norm of action	(compromise)	(consensus)
Inclusion	Integration Deliberation Participation	Assimilation
Exclusion	Marginalisation	Separation

In summary, social work has in common with the law that it also helps, communicates, mediates and also acts best under conditions of democratic rule of law. Like the law, social work can best convey its theories, principles, basic assumptions, images of man with their practice, instructions for action and develop the programs necessary for this. As in law, social work programs can also be derived from a philosophical-human rights theory of man or from a sociological-communal model of the citizenship as a sphere of legality. The first case deals with programs that are developed from a juridical theory of law. In the second case, it is a question of programs that are obtained from a legal provision or legitimation of the law. And indeed, depending on the society, social work makes the appropriate weighting. Both in social work and in law, teaching, searching and helping is about defining, delimiting, theorizing, modelling and, in practice, about preserving and/or promoting human dignity, for which human and civil rights serve as a guide. Social work can best theorize this objective under conditions of democratic rule of law and demand and promote it in the form of belonging and/or membership. In that case social work can be define as a profession of helping to unify theory with practice in democracy as the theory and practice unity at all.

References

- Arendt, H. (2009). *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft. Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft*. München: Piper.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-68. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
- Bloch, Ernst (1974). *Das Prinzip Hoffnung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1982). *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, P. (1992). *The Logic of practice*. Translated by Richard Nice. Stanford: Stanford University Press.
- Bunge, M. (1973). *The Philosophy of physics*. Dordrecht: D. Reidel.
- Burawoy, Michael (2021). *Public sociology. Between utopia and anti-utopia*. Cambridge: Polity Press.
- Demir, A. (2022a). Profession as a category of society. O. Batıgün (Ed), *Academic Analysis and Discussions in Social, Human and Administrative Sciences* içinde (s. 45-69). Ankara: Özgür Yayınları.
- Demir, A. (2022b, Kasım). *Coding of an improbability*. In ARCADISA 16. BEYKON, 16th International Conference on Knowledge, Economy und Management, pp. 612-620. İstanbul: İstanbul Zaim University. Erişim adresi: <http://www.beykon.org/tr/default.aspx#!/kongre>.
- Demir, A. (2023a). *Programmierung der Zugehörigkeit zur Diskursgemeinschaft*. Ankara: Nobel.
- Demir, A. (2023b). Luhmann's predecessors and his theory of society. *Current Perspectives in Social Sciences*. 27(1), 11-16. doi: 10.5152/JSSI.2023.22108295
- Demir, A. (2023c). Hannah Arendts Konzept der Heimat und seiner Vermittlung im demokratischen Rechtsstaat. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 115-157. doi: 10.54704/akdhfd.1189749.

- Demir, A. (2023d, Aralık). *Teaching as an unity of theory and practice*. In 11th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference, pp. 1151-1162. Mardin: Mardin Artuklu University. Erişim adresi: <https://www.artuklukongresi.org/english>
- Demir, A. (2023e). Three theories of social structure and inequality. A. Kara and R. Bazancir (Eds), *Pioneer and Contemporary Studies in Social, Human and Administrative Sciences* içinde (s. 87-107). İzmir: Duvar.
- Demir, A. (2023g). The genesis of theory and practice. *Liberal Düşünce Dergisi*, 28(109), 219-230. doi: 10.36484/liberal.1194248
- Dewe, B., Radtke, F.-O. (1991). Was wissen Pädagogen über ihr Können? Professionstheoretische Überlegungen zum Theorie-Praxis-Problem in der Pädagogik. J. Oelkers und H.-E. Tenorth (Eds), *Pädagogisches Wissen. Zeitschrift für Pädagogik, Beiheft 27* içinde (s. 143-162). Basel: Beltz.
- Dewey, J. (1924). *Human nature and conduct: an introduction to social psychology*. New York: Holt.
- Dewey, J. (1938). *Experience and education*. New York: Collier.
- Dewey, J. (2004 [1915]). *Democracy and education. An introduction to the philosophy of Education*. Delhi: Aakar Books.
- Diekmann, A. (2007). *Empirische Sozialforschung. Grundlagen, Methoden, Anwendungen*. Hamburg: Rowohlt.
- Dilthey, W. (1986). *Pädagogik: Geschichte und Grundlinien des Systems. Gesammelte Schriften. Band IX*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Dubs, R. (2009). *Lehrerverhalten. Ein Beitrag zur Interaktion von Lehrenden und Lernenden im Unterricht*. Zürich: Verlag SKV.
- Engelke, E., Borrmann, S. and Spatscheck, C. (2008). *Theorien der Sozialen Arbeit. Eine Einführung*. Freiburg im Breisgau: Lambertus.
- Falck, H. S. (1997). *Membership: eine Theorie der sozialen Arbeit*. Stuttgart: Enke.
- Gadamer, H.-G. (2013 [1960]). *Truth and method*. Translation revised by Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall. London: Bloomsbury Academic.
- Geissler, R. (2004). Einheit - in - Verschiedenheit. Interkulturelle Integration von Migranten - ein humaner Mittelweg zwischen Assimilation und Segregation. *Berliner Journal für Soziologie*, (14), 287-298. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF03204582>
- Grant, Adam (2014). *Give and take: why helping others drives our success.*: New York: Penguin Book.
- Groat, A., Musson, T. (1995). Learning styles: individualizing computer-based learning environments. *Research in Learning Technology (ALT-J)*, 3(2), 53-62. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/0968776950030206>
- Habermas, J. (1978). *Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns, Band II: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Habermas, J. (1988). *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1991). *Erläuterungen zur Diskursethik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1996). *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1998). *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (2013). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heite, C. (2008). *Soziale Arbeit im Kampf um Anerkennung. Professionstheoretische Perspektiven*. Weinheim: Juventa.
- Herzog, W. (2018). Die ältere Schwester der Theorie. Eine Neubetrachtung des Theorie-Praxis-Problems. *Zeitschrift für Pädagogik*. 64(6), 812-830. Erişim adresi: https://www.pedocs.de/volltexte/2021/22175/pdf/ZfPaed_2018_6_Herzog_Die_aeltere_Schwester_der_Theorie.pdf
- Honey, P., Mumford, A. (1986). *The Manual of learning styles*. Maidenhead: P. Honey.
- Hünersdorf, B. (2012). Das Gesellschaftsbild der Systemtheorie. B. Dollinger, F. Kessl, S. Neumann ve P. Sandermann, (Eds), *Gesellschaftsbilder Sozialer Arbeit. Eine Bestandsaufnahme* içinde (s. 123-153). Bielefeld: Transcript.
- Kant, I. (1997c). *Werke in zwölf Bänden. Band 11. Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kleve, H. (2007). *Postmoderne Sozialarbeit: ein systemtheoretisch-konstruktivistischer Beitrag zur Sozialarbeitswissenschaft*. Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. New York: Prentice-Hall.
- König, E., Volmer, G. (2019). *Handbuch Systemisches Coaching: Für Coaches und Führungskräfte, Berater und Trainer*. Weinheim: Beltz.
- Kymlicka, W. (2003). *Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Luhmann, N. (1990). *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1993). *Das Recht der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1995). Kausalität im Süden. *Soziale Systeme*, 1(1), 7-28. Erişim adresi: <https://www.soziale-systeme.ch/leseproben/luhmann.htm>
- Luhmann, N. (1997). *Die Gesellschaft der Gesellschaft. Band I. und Band II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Marshall, T. H. (2007). Staatsbürgerrechte und soziale Klassen. J. Mackert ve H.-P. Müller (Eds), *Moderne (Staats)Bürgerschaft. Nationale Staatsbürgerschaft und die Debatte der Citizenship Studies* içinde (s. 31-74). Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- May, M. (2010). *Aktuelle Theoriediskursen Sozialer Arbeit. Eine Einführung*. Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- Merleau-Ponty, M. (1966 [1945]). *Phänomenologie der Wahrnehmung. Aus dem Französischen übersetzt und eingeführt durch eine Vorrede von Rudolf Boehm*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Merleau-Ponty, M. (1976 [1942]). *Struktur des Verhaltens. Aus dem Französischen übersetzt und eingeführt durch ein Vorwort von Bernhard Waldenfels*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Mill, J. S. (2009). Democratic participation and political education. T. Ball ve R. Dagger (Eds), *Ideals and ideologies: a reader* içinde (s. 49-57). New York: Pearson Longman.
- Motzke, K. (2014). *Soziale Arbeit als Profession: zur Karriere ‚sozialer Hilfstätigkeit‘ aus professionssoziologischer Perspektive*. Opladen: Leske&Budrich.
- Natorp, P. (1904). *Sozialpädagogik: Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft*. Stuttgart: F. Frommann (E. Hauff).
- Neuweg, G. H. (2000). Mehr lernen, als man sagen kann: Konzepte und didaktische Perspektiven implizierendes Lernen. *Unterrichtswissenschaft*, 28(3), 197-217. Erişim adresi: https://www.pedocs.de/volltexte/2013/5471/pdf/UnterWiss_2000_3_Neuweg_Mehr_Lernen_D_A.pdf
- Obrecht, W. (1996). Sozialarbeitswissenschaft als integrative Handlungswissenschaft. Ein metawissenschaftlicher Bezugsrahmen für die Wissenschaft Sozialer Arbeit. R. Merten, P. Sommerfeld ve T. Koditek (Eds), *Sozialarbeitswissenschaft-Kontroversen und Perspektiven* içinde (s. 121-160). Neuwied: Luchterhand.
- Obrecht, W. (1999). *Umriss einer biopsychosozialen Theorie menschlicher Bedürfnisse*. Wien: Typoscript.
- Obrecht, W. (2000). Soziale Systeme, Individuen, soziale Probleme und Soziale Arbeit. Zu den methatheoretischen, sozialwissenschaftlichen und handlungstheoretischen Grundlagen des ‚systemistischen Paradigmas‘ der Sozialen Arbeit. R. Merten (Ed), *Systemtheorie Sozialer Arbeit: neue Ansätze und veränderte Perspektiven* içinde (s. 207-223). Opladen: Leske & Budrich.
- Obrecht, W. (2001). *Das systemtheoretische Paradigma der Disziplin und der Profession der Sozialen Arbeit: eine transdisziplinäre Antwort auf das Problem der Fragmentierung des professionellen Wissens und die unvollständige Professionalisierung der Sozialen Arbeit*. Zürich: Hochschule für Soziale Arbeit.
- Obrecht, W. (2009). Die Struktur professionellen Wissens. Ein integrativer Beitrag zur Theorie der Professionalisierung. R. Becker-Lenz, S. Busse, G. Ehlert ve S. Müller-Hermann (Eds), *Professionalität in der Sozialen Arbeit. Standpunkte, Kontroversen, Perspektiven* içinde (s. 47-72). Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- Oevermann, U. (1997). Theoretische Skizze einer revidierten Theorie professionalisierten Handelns. W. Helsper ve A. Combe (Eds), *Pädagogische Professionalität. Untersuchungen zum Typus pädagogischen Handelns* içinde (s. 70-183). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Oevermann, U. (2002). Professionalisierungsbedürftigkeit und Professionalisiertheit pädagogischen Handelns. M. Kraul, W. Marotzki ve C. Schweppe (Eds), *Biographie und Profession* içinde (s. 19-64). Bad Heilbrunn: Klinkhardt.
- Parsons, T. (1949). *The structure of social action: a study in social theory with special reference to a group of recent European writers*. New York: The Free Press.
- Parsons, T. (1951). *The social system*. London: Routledge.
- Parsons, T. (1969). *Politics and social structure*. New York: Free Press.
- Parsons, T., Platt, G. M. (1973). *The American university*. Harvard: Harvard University Press.
- Pateman C. (2012). *Participatory democracy revisited*. *Perspectives on Politics*, 10(1), 7-19. doi:10.1017/S1537592711004877
- Polanyi, K. (2001). *The great transformation: the political and economic origins of our time*. Boston: Beacon Press.
- Popper, K. (1992). *Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*. Band 1. Tübingen: Mohr.
- Popper, K. (1995). *Objektive Erkenntnis: ein evolutionärer Entwurf*. Hamburg: Hoffmann und Campe.
- Radtke, F.-O. (1996). *Wissen und Können. Die Rolle der Erziehungswissenschaft in der Erziehung*. Opladen: Leske&Budrich.
- Rauschenbach, T., Züchner, I. (2012). Theorie der Sozialen Arbeit. W. Thole (Ed), *Grundriss Soziale Arbeit. Ein einführendes Handbuch* içinde (s. 151-174). VS, Verlag für Sozialwissenschaften: Wiesbaden.
- Reinders, H. (2003). Jugendtypen: Ansätze zu einer differentiellen Theorie der Adoleszenz. S. 60 ff. Opladen: Leske&Budrich.
- Rousseau, J.-J. (1984 [1755]). Diskurs über den Ursprung und die Grundlagen der Ungleichheiten unter den Menschen [Exorde]. H. Meier (Ed), *Diskurs über die Ungleichheit. Discours sur l'inegalité* içinde (s. 67-493). Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Scheu, B. und Autrata, O. (2011). *Theorie Sozialer Arbeit: Gestaltung des Sozialen als Grundlage*. Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- Solomon, B. B. (1976). *Black empowerment: social work in oppressed communities*. New York: Columbia University Press.
- Staub-Bernasconi, S. (2007). *Soziale Arbeit als Handlungswissenschaft: systemtheoretische Grundlagen und professionelle Praxis - ein Lehrbuch*. Bern: Haupt.
- Staub-Bernasconi, S. (2012). Soziale Arbeit und soziale Probleme. Eine disziplin- und professionsbezogene Bestimmung. W. Thole (Ed), *Grundriss Soziale Arbeit. Ein einführendes Handbuch* içinde (s. 267-282). Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- Stichweh, R. (1994). *Wissenschaft, Universität, Professionen: soziologische Analysen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Tenorth, H.-E- (2013). Bildung - zwischen Ideal und Wirklichkeit. Ein Essay. *Bundeszentrale für politische Bildung*. URL: <https://www.bpb.de/themen/bildung/dossier-bildung/146201/bildung-zwischen-ideal-und-wirklichkeit/#footnote-target-1>
- Thiersch, Hans, Grundwald, Klaus und Köngeter, Stefan (2012): Lebensweltorientierte Soziale Arbeit. W. Thole (Eds), *Grundriss Soziale Arbeit. Ein einführendes Handbuch* içinde (s. 175-196). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Thole, W. (2012). *Grundriss Soziale Arbeit: ein einführendes Handbuch*. Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- Weber, M. (1985). *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr.
- Wernet, A. (2003). *Pädagogische Permissivität. Schulische Sozialisation und pädagogisches Handeln jenseits der Professionalisierungsfrage*. Opladen: Leske&Budrich.
- Winkler, M. (2021). *Eine Theorie der Sozialpädagogik*. Basel: Beltz Juventa.

Genişletilmiş Öz

Amaç

Teori-pratik ilişkisine dair tartışma felsefenin ve sosyal bilimlerin temel konularındandır. Teori ile pratik, bilgi ile beceri arasındaki ilişki ve oran en iyi nasıl belirlenmelidir? Diğer çalışmalardan farklı olarak burada öncelikle teori-pratik ilişkisi teori-pratik orantısından ayrıştırılır. Çünkü orantı tek taraflı, nesnel ve matematiksel belirlenirken, ilişkide etkileşimler çift taraflı sosyal iletişime dönüştürülür. İlk soru, bu ilişki ve oranın ne zaman ve nerede nasıl bir evrim geçirdiğiyle ilgilidir. Bu evrim *vita activa* kavramından hareketle bilimdeki değişimlerle gösterilir. *Vita activa animal laborans*'un yaşamına karşılık gelen çalışma, *homo faber*'de yapma ve özgürlerin polisi'de, kamudaki eylemi anlamına geliyordu. *Vita activa* modern toplumla önce kamusal olandan koptu ve dünyadaki şeylerle aktif fiziki ilişki anlamına geldi. Ardından toplumun çıkarları baz alınarak düşünme, konuşma ve eylem artık sadece toplumsal çıkarları olan aktörün özellikleri olarak görüldü. Ancak Galilei ve Kant'ın bilimi yeniden kurgulamalarıyla bu anlayış ve de teori-pratik iletişimi tekrardan belirlendi. Tartışmanın amacı bu gelişimi kendi mantığı işleyişinde göstermektir.

Tasarım ve Yöntem

Çalışmada hermenötik metot kullanılmıştır. Hermenötik antik çağdan beri kullanılagelen ana teori ve yöntemlerin başında gelir. Hermenötik İmmanuel Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nden bu yana düşünme, anlama ve çevirinin epistemolojik gerekliliği olarak anlaşılmıştır. Hans-Georg Gadamer (1960) *Wahrheit und Methode (Gerçek ve Yöntem)* eserinde hermenötiği bitmeyen bir söylem olarak tanımlar. Wilhelm Dilthey bu yöntemi sosyal pedagoji ve sosyal hizmette ilk sistematik olarak kullananlardan biridir.

Teori-pratik iletişimi söylemine katılmanın bir yolu bilgi ve eylem arasındaki ilişkinin nasıl belirlenmesi gerektiğine dair felsefi soruyu, belirli bir konu, disiplin ve meslekte var olan bilgi ve eylem arasındaki ilişkinin nasıl olduğuna dair sosyolojik sorusundan ayırmaktır ve ayrılması gerektiğine vurgu yapmaktır. Olması gerekene dair belirlemelerde İmmanuel Kant, Jürgen Habermas ve Niklas Luhmann'ın teorileri esas alınacaktır. Durum tespitine dair tartışma ise direkt sosyal hizmet biliminin ve sosyal pedagoji temsilcileri olan

Werner Obrecht, Werner Thole, Walter Herzog und Ulrich Oeverman'ın çalışmaları üzerinden sürdürülecektir.

Bu ayrışımın doğru olduğundan hareketle, soru teorisinin pratikle nerede sentezleştirileceğidir. Acaba araştırma (research) teori ile pratiğin yeni birliği olarak görülebilir mi? Araştırma hem *vita activa* anlamında eylemi hem de bilgiyi içermektedir. Ve yaşam dünyası perspektifinden bakıldığında da sosyal araştırmanın amacı doğanın kanunlarını keşfetmek değil de sosyal gerçekliğin yasalarını kavramak, anlamak ve gerekirse belirli bir amaç doğrultusunda değiştirmektir. Bu araştırmayla da mümkün. O halde ikinci soru acaba bu yaşama müdahale sorusuna teoriye gerek duymadan sadece araştırmayla karşılık vermek mümkün mü? Çalışmada bu sorulara teorik düzlemde cevaplar geliştirilmektedir.

Fakat sosyal hizmet ve sosyal pedagoji sadece teorik soruların yöneltildiği bir disiplin değil, tersine bunlar aynı zamanda birer profesyonelleşme alanlarıdır. Bu yüzden teori-pratiğin birliği olarak araştırma profesyonelleşme mantığıyla örtüşmeyebilir. Her halükârda, yöneltilen sorulara cevaplar geliştirmek için öncelikle bu söyleme katılmak gerek. Uygulamalı bir bilim dalı olarak sosyal hizmet bu söyleme tabii ki var olan birikimi edinerek ama günün sonunda kendi mantığı ile katılacaktır. Sosyal hizmet var olagelen teori-pratik ilişkisine dair söyleme katıldıkça, kendi yönergesine uygun ama genelleştirilebilecek bir yanıtta geliştirebilir. Sosyal hizmet ancak bu katılımı (eleştirel) bir bakış açısı geliştirebilecektir. Katılım disiplinin değil profesyonelleşmenin gerekliliğidir. Bu tespit bize araştırmanın disiplinin teori-pratik birlikteliği olabileceği ama profesyonelleşmenin teori-pratik birlikteliğinin ne olduğu sorusuna başka bir cevap aramamız gerektiğini söylüyor.

Bulgular

Birinci bulgu *vita activa* kavramındaki dönüşümün bilimdeki değişikliklerle ilişkili olduğudur. Galileo Galilei gözlemin ancak özel koşullar altında ve uygun araçlarla yapılabileceğine dair yeni bir standart belirledi. Bu araç teleskoptur. Artık bu gözlük sayesinde doğru, güzel ve iyi olana ışık tutulacaktır. Bu yeni gözlem yöntemi, eski vahiy ve otorite yöntemini geride bıraktı. Bu değişim sadece buharlı makineleri değil, Amerikan ve Fransız Devrimlerini de mümkün kıldı. Immanuel Kant bu tarihsel bütünlük içinde eski teori-pratik ilişkisine yeni bir öneriyle müdahil olur; Kant teoriyle açıklayıcı bir kalıbı, ilke ve kurallardan oluşan kavramsal bir sistemi kasteder. Bununla birlikte özellikle doğa bilimleriyle karşılaştırıldığında sosyal bilimlerin doğanın değişmez yasalarıyla değil, ortak yaşam alanını düzenleyen yasalar, kurallar ve davranış kodlarıyla ilgilenir. Ahlak, sosyal gerçeklik yasalarına bir örnektir. Ahlakın yasaları sosyal yaşama haklar ve ödevler şeklinde yansır. Ancak ahlak bir doğa yasası değil, olmasını dilediğimiz beklentilerin sosyal birlikteliği düzenlemesine ikna olmadır. Bu yüzden Kant yasayı evrensel olma ihtimali olan bir hukuk prensibi çerçevesinde her bireyin özgürlüğünün, herkesin özgürlüğüyle uyum içinde olması koşuluyla sınırlandırılması olarak tanımlar. Kamu hukuku bu evrensel pratik tutarlılığının hem içsel hem de gerektiğinde dışsal zorlayıcı yasaların mümkün bütünlüğüdür.

Yasalar gelenekler ve normların aracılığıyla ama kurum ve organizasyonlar sayesinde yaşamdaki etkinliklerini sağlarlar. Bu tespit bizi ikinci bulgu olan teori-pratik orantısının doğuşu ve gelişimine götürecektir. Çünkü oranların belirlendiği yer kurum ve organizasyonlardır. İnsanlar doğuştan ölümlerine kadar organizasyonlar aracılığıyla yaşamlarını idame ederler. Onlarla olan orantısal ilişkileri sayesinde mutlu, özgür ve prestij sahibidirler. Bu organizasyonların en önemlilerinden birisi de üniversitelerdir. Üniversiteler, öğretmenler ve öğrenciler topluluğu olarak antik okul fikrinden, önce manastırlarda etik bir topluluk fikrinde vuku buldular, daha sonra Humboldtçu üniversiteler lehine giderek dünyayı sarmalamaya başlayan bir anlayışla geliştirdiler. Modern organizasyonlar olarak üniversiteler bir yandan Galileo'nun gözlem çizgisi ve öte yandan da Kant'ın teori çizgisi üzerine kurulular. Bu teori-araştırma ve genel-özel ikilemi kararlarda birey-toplum iletişimine dönüştürülür. İçeriğe dair karar birey tarafından verilirken, birlikteliğe dair her karar evrensel olma ihtimali olan prensipler ışığında ortak akılla, birlikte geliştirilmiş normlarla verilir.

Bununla birlikte uygulamalı sosyal bilimler Humboldtçu üniversitelerden farklılık gösterirler. Burada teorik felsefe, matematik ve sosyoloji yerine, uygulamalı felsefe, matematik, sosyoloji vs. öğretilir. Ama günün sonunda bilgi üreten bir kurum olarak burada da gerçekleştirilen en önemli eylem araştırmadır. Soru uygulamalı bilimlerdeki araştırmaların hangi teoriyi baz olarak nasıl bir ilişki ve oranla yapılması gerektiğidir.

Sınırlılıklar

Çalışma sosyal hizmet bilimi ve sosyal pedagojiyle sınırlandırılmıştır. Amaç sosyal hizmette sürdürülen teori-pratik ilişkisi ve oranının felsefi söylemle ilişkilendirerek belirlemek olduğu için araştırmanın sınırlılıkları da bu bağlamda görülmelidir; epistemolojik teori-pratik söylemi filozofların ve sosyal bilim teorisyenlerinin araştırma alanı. Elinizdeki çalışma bu tartışmanın sosyal hizmete yansımalarını konu ediniyor. Tespitler, eleştiriler, belirlemeler ve öneriler sosyal hizmet bilimiyle sınırlıdır. Çalışmanın ikinci sınırlılığı seçilen kaynaklarla ilgili; burada sadece Almanca konuşulan alandaki literatür taranmıştır. Çalışma bir örneklem teşkil ettiği için buradaki mantıksal örgü önemli. Kısaca, ilişki ve orana dair, ya da bilim ve yaşam dünyasına dair yapılan tespitler genel geçerlilik iddiasında bulunurken, Avrupa veya Amerika'daki uygulamalı sosyal bilimin gelişimine dair tespitler doğası gereği tabii ki sadece bahsi edilen mekanlar için geçerli.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

Soru teori-pratik ilişkisi ve orantısı tartışmasından sosyal hizmet hangi çıktuların gösterilebileceğidir. Bu ise bir yandan Jürgen Habermas'ın arabuluculuk diğer yandan da Niklas Luhmann'ın ayrıştırma anlayışları üzerinden sürdürülecektir. Habermas'ın arabuluculuk, iletişimsel eylem ve söylem anlayışının temelinde onun Kant'tan hareketle bilgiyi önce içgörü ve biliş olarak ikiye ayırması üzerine kuruludur. Habermas bu ayrımıyla teori ve pratiği iletişimsel eylem nosyonu aracılığıyla söylemlerde birbirine buluşturur. Luhmann ise başka bir öneri de bulunur. Luhmann'a göre teoriyi pratikle dolaylı olarak yerine onları birbirinden ayırmak gerek, çünkü bunlar kendilerine özel kodlamalar, programlar ve medyaya sahip iki ayrı biçimdir. Nasıl ki elma armut değil, pratikte teori olmadığı gibi teoriymiş gibi ele alınmasına da gerek yoktur.

Bunun sosyal hizmetteki bir sonucu; savunulan bakış açısına bağlı olarak bu ilişki ve/veya orantı ya teori ve pratik arasında aracılık kurulmak yoluyla iletişime dönüştürülebilir ya da teori pratikten ayrıştırılarak uzaklaştırılabilir. O halde soru, başka bir olasılığın olup olmadığıdır. Bu soruya olumlu yanıt verilmektedir. Bunun için ise önce sosyal hizmette teori-pratik iletişimine dair öneriler üç seçeneğe indirgenerek tartışılmaktadır. İlk öneriye göre sosyal hizmet uygulamasında ne açık bir kaynak teminine ne de eylem talimatları için açık bir (sosyal hizmet) teorisine ihtiyaç duymaktadır. Sosyal hizmet teoriden değil, pratikten ortaya çıktı ve aynı mantıkla devam etmeli. İkinci öneri, Kantçı anlamda bir teorinin değil en iyi ihtimalle sayısallaştırılmış uygulanabilir fikirlerin, yaklaşımların, modellerin gerekli olduğu fikrine dayanmaktadır. Son öneriye göre ise sosyal hizmet, insan haklarını savunmak gibi kimi temel ilkelerinden taviz vermeksizin yalnızca insanlara değil topluma karşı da yükümlü olduğu „ikili görev” anlayışına uygun olarak uygulanabilir programlar üretmelidir.

Çalışma iki sonuç ve öneriyle sonlandırılmaktadır. Birincisi, teori ve pratik arasındaki doğru orantıyı belirlemek için teori odaklı bir uygulama önerisi yapılmıştır. İkinci öneri meslek olarak sosyal hizmetin teori ve pratiği ilişkisine dair geliştirilen yardım programıdır. Çünkü yardım etmek teoriyle olabileceği gibi teoriszde mümkün.

Özgün Değer

Çalışmaya hermenötik geleneğe gönderimle teori-pratik ilişkisinin sosyal hizmetteki gelişimine paideia kavramıyla başlanılacaktır. Dilthey göre paideia, antik Yunan ruhunun görkemli bir eseridir. Paideia hem bireyin sanatsal yaratıma katılımı hem de çağın kültür üretimini mümkün kılan öz anlamına geliyordu. Paideia bu birey, toplum, sanat ve de bu bütünlüğün birlikteliğidir. Buna karşın Dilthey paidagogia'yı erkek çocuğa erkek lider tarafından eşlik edilmesi ve denetlenmesi anlamına geldiğine işaret eder. Paidagogia'ya anlamlandırılarak edinilenden bilgiden farklı olarak derinlikli içsel ilişkisi kurulmaksızın yüzeysel kaydetme öğretimi vurgulanır. Buradan bakıldığında belirli kurallara uymak paideia'nın değil paidagogia'nın, lise eğitimini bitiren her insanın sahip olduğu varsayılan rasyonalitenin sonucudur. O Kant'ın kavramıyla özerklik değil heteronomidir. Özerklik ancak bu kuralların gelişimine katılmakla başlar.

Bu temel ayrımla birlikte burada içerik olarak teori-pratik ilişkisi ve orantısı, bunların farklı zaman ve mekanlardaki izdüşümleri tek bir sosyal zamanda düşünülmüştür: Sosyal hizmet teori-pratik ilişkisi ve orantısının belirlemede birey, toplum ve kültür üçlemine dair teorik, profesyonelleşmiş bir meslek olarak pratik eylem biçimlerini geliştirmesinde uygulanabilir ve de bu ikisinin iletişimini sağlayan programların geliştirmesinde etkin oldukça meşrutiyetini anlata- ve anlamlandırabilir. Çalışma sosyal hizmet bilimcilerinin eylem veya sistem teorilerine olan yatkınlığa bakmaksızın, bu iki ekollün temel önermelerini de dahil eden ancak günün sonunda asıl belirleyici olanın bu üç alanı birlikte, birbiriyle iletişim halinde düşünmek gerektiğini gösteren yeni, özgün bir girişimdir.

Araştırmacı Katkısı: Ali DEMİR (%100).

Üst-Orta ve Yüksek Gelir Grubundaki Ülkelerde Dış Ticaret-Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Panel ARDL Analizi¹

Vildan Saba AKTOP²

Başyuru Tarihi: 20.12.2023

Kabul Tarihi: 10.03.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Dünya ticaretinin serbestleşmesi ile kaynakların etkin bir şekilde kullanılması sonucunda refahın artacağı öngörülmektedir. Ancak küreselleşmenin hızlandığı günümüzde dünya gelirindeki artışa rağmen dünyadaki gelir dağılımının adil olmadığı görülmektedir. Bu nedenle dünyadaki dış ticaretin refah ve gelir dağılımı eşitsizliği üzerindeki etkisinin ortaya konulması önemlidir. Bu çalışmanın amacı; üst-orta ve yüksek gelir grubunda yer alan 30 ülkede 2004-2020 dönemi için mal ve hizmet ihracatı, ithalatı, tasarruflar ve enflasyon ile gini endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve nedensellik ilişkisini araştırmaktır. Panel ARDL yöntemi ile yapılan çalışmada panel birim kök testi, eşbütünleşme testi, PMG tahmincisi ile katsayı tahmini ve nedensellik testleri yapılmıştır. Panel ARDL-PMG ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik testinin kullanıldığı analizde ihracat, ithalat, tasarruflar ile gini endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Gini endeksi üzerinde ihracat ve tasarrufların negatif, ithalatın pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Ayrıca ihracat, ithalat ve tasarruflardan gini endeksine doğru nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelir Eşitsizliği, Dış Ticaret, Panel ARDL Yöntemi, Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi

Atıf: Aktop, V. S. (2024). Üst-orta ve yüksek gelir grubundaki ülkelerde dış ticaret-gelir eşitsizliği ilişkisi: Panel ARDL analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 455-472.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, saktop@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5636-5290

Foreign Trade-Income Inequality Relationship in Upper-Middle and High-Income Group Countries: Panel ARDL Analysis

Vidan Saba AKTOP³

Submitted by: 20.12.2023

Accepted by: 10.03.2024

Article Type: Research Article

Abstract

It is predicted that prosperity will increase as a result of the liberalization of world trade and the effective use of resources. However, today, when globalization is accelerating, it is seen that the income distribution in the world is not fair despite the increase in world income. For this reason, it is important to reveal the impact of world foreign trade on welfare and income inequality. The aim of this study to investigate the long-term relationship and causality relationship between exports and imports of goods and services, savings, inflation and the gini index for the period 2004-2020 in 30 countries in the upper-middle- and high-income groups. In the study conducted with the panel ARDL method, coefficient estimation and causality tests were performed with panel unit root test, cointegration test and PMG estimator. In the analysis using Panel ARDL-PMG and Dumitrescu-Hurlin Causality Test, a cointegration relationship was detected between exports, imports, savings and gini index. It was determined that exports and savings had a negative effect on the gini coefficient, while imports had a positive effect. Additionally, a unidirectional causality was found from exports, imports and savings to the gini index.

Keywords: Income Inequality, Foreign Trade, Panel ARDL Method, Dumitrescu-Hurlin Causality Test

³ Afyon Kocatepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, saktop@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5636-5290

Giriş

Küreselleşme sürecinde dış ticaret hacminde meydana gelen artışın ülkelerde refah artışına yol açması ve bu artışın topluma eşit bir şekilde dağılması beklenmektedir. Son yıllarda dünyadaki gelir dağılımı eşitsizliğinde meydana gelen artış nedeniyle dış ticaret artışının gelir dağılımını nasıl etkilediği ve ticari açıklığın ülkelerin gelir dağılımını iyileştirip iyileştirmediği sorusu önemli bir araştırma konusu olmuştur. Gelir eşitsizliği dünyada çözülmesi gereken sorunların başında yer almaktadır. Ülkeler arası ve bölgeler arası gelişmişlik farkının ortadan kalkması için gelirin bireyler arasında eşit paylaşılması gerekmektedir. Günümüzde gelirin bireyler arasında eşit dağılması mümkün olmasa da gelir adaleti sağlanması mümkün olabilmektedir.

Gelir paylaşımının nasıl olduğunu gelir dağılımı ve yoksullukla ilgili veriler ortaya koymaktadır. Bu verilerden yola çıkılarak yoksulluk oranı, yüzdelik dilimleme yöntemi, Lorenz eğrisi ve gini katsayısı ile bireysel gelir eşitsizliği ölçülmektedir (Çalışkan, 2010, s. 93-94). Bireysel gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçülmesinin amacı ülkeler arası karşılaştırmalar yapabilmek ve eşitsizliği azaltacak olan politikaları geliştirmektir. Gelir dengesinin ölçümüne ilişkin öncü çalışma 1995 yılında yayınlanan M. O. Lorenz'in çalışmasıdır. Lorenz (1995), bir ülkenin nüfusu ile milli gelir içindeki payını koordinat eksenlerine yerleştirerek adil gelir dağılımı durumunu mutlak eşitlik doğrusu olarak adlandırmıştır. Ardından her ülkenin gerçek durumunu koordinat düzleminde işaretleyerek noktaları birleştirmiştir. Bu şekilde literatürde Lorenz Eğrisi olarak bilinen eğriyi türetmiştir. Lorenz eğrisi, nüfusun yüzdesi ile milli gelirin yüzdesini eşleştirmektedir. Belli bir noktada hane halkının milli gelir içindeki kümülatif payını göstermektedir. Gini endeksi, gelir dağılımının tam eşit dağılımından ne ölçüde sapma gösterdiğini ölçmektedir. Gini endeksi, varsayımsal olarak çizilen mutlak eşitlik doğrusu ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanı hesaplayarak çizginin altındaki alanın yüzde olarak ifade edilmesiyle elde edilir. Dolayısıyla 0 değeri alan bir gini endeksi tam eşitliği ifade ederken, 100 değerini alan bir endeks tam eşitsizliği temsil etmektedir (World Bank Poverty and Inequality Platform).

Ülkelerdeki ticari açıklık, eşitsizlik ve yoksulluk arasındaki ilişki küreselleşmeyle ilgili tartışmalarda üzerinde durulan bir konu olmakla birlikte ticari açıklığı, gelir eşitsizliği ve yoksullukla ilişkilendiren farklı aktarım kanallarının anlaşılması zordur. Büyüme kanalı olarak düşünüldüğünde artan ticari açıklık yoksulluğu azaltmaktadır (Gourdon, Maystre ve Melo, 2006, s. 2). Dış ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkisi özellikle ticarete konu olan malların fiyatlarında veya yurtdışı arz koşullarında meydana gelen şokların ardından kısa vadede güçlüdür. Ancak dış ticaret aynı zamanda büyümeyi teşvik ettiği için hem yoksulların hem de zenginlerin geliri artabilmektedir. Zengin ülkelerle yoksul ülkelerin arasındaki serbest ticaretin yoksul ülkeleri daha da yoksullaştırdığı iddia edilmektedir. Ancak Asya ve Latin Amerika'nın yeni sanayileşen ekonomileri, sanayileşmiş ülkelerle serbestçe ticaret yaparken bu iddianın nedenlerinin ikna edici bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir (Richardson, 1995, s. 51-52).

Bu çalışmada enflasyonun, mal ve hizmet ihracatının, tasarrufun, mal ve hizmet ithalatının gini endeksi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Literatürde sıklıkla ticari açıklığın gelir dağılımı üzerindeki etkisi ele alınmakta olup ticari açıklığı temsilen ihracat ve ithalat toplamının Gayrisafi Milli Hasıla oranı ele alınmaktadır. Ancak mal-hizmet ihracatı ile ithalatın gelir eşitsizliğini temsil eden gini endeksi üzerindeki etkisini ayrı ayrı ele alan az sayıda çalışma vardır (Meschi ve Vivarelli, 2009; Barusman ve Barusman, 2017; Couto, 2018; Tokmak ve Ay 2021). Bu çalışmada ihracat ve ithalat ile gelir eşitsizliği arasındaki eşbütünleşme ilişkisi panel ARDL yöntemi ile ayrı ayrı araştırılmıştır. Panel birim kök testi, eşbütünleşme testi ve PMG tahminci ile katsayı tahmini ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi yapılmıştır. Özellikle ihracatın ve ithalatın gelir dağılımı üzerindeki etkisinin ayrı ayrı ortaya konulması ve gelir dağılımının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde birlikte ele alınması konuya farklı bir açıdan bakmayı sağlamıştır. Üst-orta ve yüksek gelir grubundaki ülkelerde dış ticaret-gelir eşitsizliği ilişkisini araştırılan bu çalışmanın örneklemini oluşturan bu gelir grubundaki ülkelere verilerine eksiksiz olarak ulaşılanlar oluşturmuştur. Bu durum çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmuş olsa da gelir grupları içerisinde yer alan önemli ülkelerin çalışmada yer alması sağlanmıştır.

Kuramsal Çerçeve ve Literatür İncelemesi

Heckscher-Ohlin (H-O) modelinin temsil ettiği geleneksel ticaret teorisine göre ülkeler, bol olan üretim faktörlerinin yoğun olarak kullanıldığı malların üretiminde uzmanlaşarak ihraç etmekte olup kıt olan faktörlerin yoğun olarak kullanıldığı malları ise ithal etmektedir. Stolper ve Samuelson (1941) çalışmalarında dış ticaretin gelişmekte olan ülkelerde düşük vasıflı işgücüne olan talebi arttıracığını ve bu kesimin ücretlerinin artması sonucu gelir eşitsizliğinin azalacağını savunmuştur. H-O argümanına göre bir ülke tarımda karşılaştırmalı üstünlüğe sahipse tarım ürünlerini ihraç etmekte ve sanayi ürünlerini ithal etmektedir. Böylece vasıfsız işçilerin ücretleri yükselirken diğer işçilerin ücretleri düşmektedir. Bu durum gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Bunun yanı sıra gelişmiş ülkelerdeki yüksek vasıflı işgücüne olan talepteki artışa bağlı olarak bu kesimin ücretlerinin artacağı savunulmaktadır. Zengin ülkelerde ticaretin serbestleşmesi vasıflı işçilerin kazanmasına ve daha az vasıflı işgücünün kaybetmesine yol açmaktadır. Bu da gelir eşitsizliğini artırmaktadır (Wood, 1994, s. 505).

Simon Kuznets (1955) "Ekonomik Büyüme ve Gelir Eşitsizliği" adlı çalışmayla literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Kuznets, ekonomik kalkınmanın belirli bir eşikten sonra gelir dağılımını daha eşit hale getirdiğini savunarak ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi ters U eğrisi ile formüle etmiştir. Yatay ekseninde kişi başına düşen gelir, dikey ekseninde ise gelir eşitsizliği vardır. Kalkınmanın ilk aşamasında ekonomi kırsal yapıdan sanayileşmiş yapıya doğru ilerledikçe sanayi sektörü tarım sektörünün aleyhine büyüdüğü için daha büyük bir eşitsizliğin olduğu bir geçiş süreci yaşanmaktadır. Sanayileşme ile birlikte yüksek gelir grubunda olanların gelirden aldığı pay artmaktadır. Zenginler gelirlerini yoksullara göre daha fazla tasarruf etme eğiliminde olduğu için zenginlerin lehine yeniden gelir dağılımı daha fazla tasarrufa ve dolayısıyla yatırım ve büyüme için kaynağa yol açmaktadır. Daha sonrasında ise teknolojik gelişmeler, düşük gelirliyle yönelik politikalar, kırsal kesimin şehir hayatına uyumu ile birlikte gelir eşitsizliği azalmaktadır.

Dış ticaret, farklı kanallar üzerinden örneğin büyüme kanalından gelir eşitsizliğini etkilemektedir. İhracatın büyüme kanalı üzerinden gelir dağılımı eşitliğini olumlu etkilemesi beklenmektedir. İhracata dayalı bir büyüme sonrasında ortaya çıkan gelir artışı hem zenginlerin hem de fakirlerin gelirlerinin artmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla düşük gelirliyle gelir durumunun iyileşmesi söz konusu olmaktadır. Dış ticaretin ekonomik büyümeye beklenen katkıyı sağlamasında güçlü kurumsal yapıların varlığının önemli bir faktör olması nedeniyle dış ticaretin, büyüme üzerine etkileri her ülkede farklı olmaktadır. Bu nedenle her ülkenin açık ticaret politikası yanında güçlü bir kurumsal yapıdan kaynaklanan politika desteğine sahip olması önemlidir (Çeştepe, Yıldız ve Mukiyen Avcı, 2019, s. 42). Güçlü kurumsal yapılar ve gelir politikalarıyla desteklendiğinde ihracatın ekonomik büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki olumlu etkisi de artmaktadır.

Dış ticaretin yanı sıra enflasyon ve tasarrufların gelir dağılımı eşitsizliğini etkilemesi söz konusudur. Tasarruflar, gelir dağılımını yatırımlar kanalıyla etkilemektedir. Tasarruflardaki artış eğer yatırımlara kanalize olursa ve sermaye stoku artarsa uzun dönemde gelir dağılımını etkilemektedir. Tasarruflar yoluyla yatırımlarda meydana gelen artış, sermaye stokunu ve sermaye/emek oranını artırarak faktör ikame esnekliğinin durumuna göre sermaye gelirini artırmaktadır (Uzay, 2012, s. 5). Tasarrufların büyüme ve kalkınma süreçlerini olumlu etkilemesi ve yatırımların finansmanında kullanılması nedeniyle gelir dağılımını pozitif etkilemesi beklenmektedir. Enflasyonun potansiyel olarak gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini ortaya koymak için gelirleri; emek geliri, sermaye geliri ve hükümet transferleri olmak üzere üç kategoriye ayırmak gerekmektedir. Bunun nedeni enflasyonun tüm gelir kaynaklarını homojen olarak etkilememesidir. Enflasyon her haneyi farklı şekilde etkileyerek gelir dağılımını değiştirmektedir (Monnin, 2014, s. 4). Enflasyon yoksulların satın alma gücünü düşürerek ve reel yardımların reel değerini azaltarak gelir eşitsizliğini derinleştirmektedir. Az da olsa tasarrufu olan kesimin ise enflasyon nedeniyle getirileri azalmaktadır. Dolayısıyla bu yönüyle enflasyon gelir dağılımı eşitsizliğini artırmaktadır. Enflasyon yaşayan ülkelerin gelir ve kaynak dağılımı bozulmaktadır. Teorik

olarak enflasyon ile gelir dağılımı arasında negatif bir ilişki beklenmektedir. Ayrıca enflasyon bazı çalışmalarda (Gourdon ve diğerleri; 2006; Roser ve diğerleri, 2016) makroekonomik durumu yakalamak için kullanılmaktadır.

Son yıllarda gelir eşitsizliğinde meydana gelen artış, küreselleşmenin sonuçlarına odaklanılmasına neden olmuştur (Spilimbergo, Londono ve Szekely, 1997; Lundberg ve Squire, 2003; Dollar ve Kraay, 2004; Gourdon, Maystre ve Melo, 2006; Çelik ve Basdas, 2010; Lim ve McNelis, 2014; Onakoya, Babatunde ve Ogundajo, 2019; Dorn, Fuest ve Potrafke, 2021). Az sayıda çalışma ihracat ve ithalat ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir (Meschi ve Vivarelli, 2009; Barusman ve Barusman, 2017; Roser ve Cuaresma, 2014; Couto, 2018; Tokmak ve Ay, 2021). Bunun dışında ticari bağımlılık ve ihracat çeşitlendirmesi gibi farklı değişkenlerin de gelir dağılımı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir (Lee, Nielson ve Alderson, 2007; Lee, Yuan ve Ho, 2022).

Literatürde küreselleşme, ticari açıklık, ticari serbestleşme, ihracat çeşitlendirmesi, ihracat yoğunlaşması gibi değişkenler ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi ele alan farklı çalışmalar yer almaktadır. Öncelikle küreselleşme, dünya üzerinde var olan farklı devletlerin, toplumların ve insanların arasındaki karşılıklı bağımlılıkların, iletişim ve etkileşimin giderek artması şeklinde tanımlanabilir (Bayar, 2008, s. 25). Küreselleşme ile birlikte ekonomiler ticari olarak serbestleşmekte ve buna uygun politikalar geliştirmektedir (Dar ve Amirhalkhali, 2003, s. 1761). Ticari serbestleşme, ticaret ve hizmet akımları önündeki sınırların kaldırılması şeklinde tanımlanabilir. Ticari açıklık ise bir ülke ekonomisinin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerine bağımlılığını ifade eden bir kavramdır. Genellikle ticaret hacminin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranı şeklinde ölçülmektedir. Küreselleşen ve dışa açık hâle gelen ülkelerin ihracat çeşitlendirmesi yoluna gitmeleri ekonomik bağımlılıkların yol açacağı ekonomik ve siyasi riskleri azaltmaktadır. İhracat çeşitlendirmesi, çeşitlendirilmiş bir ulusal ticaret portföyü yaratmaktır. İhracat çeşitlendirmesi ile daha geniş bir ihracat tabanı sağlayarak ihracat kazançlarındaki istikrarsızlığı azaltmak mümkün olmaktadır. Ayrıca fiyatı düşen mallar, fiyatı yükselen mallar ile ikame edilebilmektedir (Ali, Almag ve Siegel 1991, s.7-8). İhracat yoğunlaşması, ihraç edilen ürünlerdeki veya ihracat yapılan ülkelerdeki yoğunlaşma seviyesidir. İhracatta yoğunlaşma, sınırlı sayıda ülkeye ve sektöre bağlı olmak anlamına gelmektedir. Ülkelerin ihraç ettiği ürünlerin az sayıda olması veya az sayıda pazarda yoğunlaşmaları dış şoklara karşı riskleri artırmaktadır (Oral Çevirmez, 2021, s. 1).

Literatürde ticari açıklık, ticari serbestleşme, küreselleşme gibi değişkenler ile gelir eşitsizliğini ilişkisini ele alan çalışmalarda yoğunlaşma olduğu gözlenmektedir (Lim ve McNelis, 2014; Onakoya, Babatunde ve Ogundajo, 2019; Dorn, Fuest ve Potrafke, 2021; Lundberg ve Squire, 2003; Spilimbergo, Londono ve Szekely, 1997; Gourdon, Maystre ve Melo, 2006; Aradhyula, Rahman ve Seenivasan, 2007). Bu çalışmalar içerisinde dışa açıklığın gelir eşitsizliğini/yoksulluğunu azalttığı sonucuna ulaşan çalışmalar yer almaktadır. Onakoya, Babatunde ve Ogundajo (2019), yapmış oldukları çalışmada 21 Afrika ülkesi için 2005-2014 yıllarını kapsayan bir panel veri analizi uygulamıştır. Çalışmada ticari açıklık, enflasyon, döviz kuru, doğrudan yabancı yatırımlar, yoksulluk arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre döviz kuru ve ticari açıklık, yoksulluk ile negatif ilişkiye sahiptir. Enflasyon ile doğrudan yatırım yoksulluk ile pozitif ilişkiye sahiptir. Spilimbergo, Londono ve Szekely (1997), yapmış oldukları çalışmada 34 ülke ve 1965-1992 dönemi için panel veri analiz yöntemi uygulanmıştır. Ticari açıklık gelir eşitsizliği arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre ticari açıklık ve gelir eşitsizliği arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Çelik ve Basdas (2010), çalışmalarında 5 gelişmekte olan ve 5 gelişmiş ülke ile 6 Doğu Asya ülkesi için 1995-2007 yıllarını kapsayan panel veri analizi FM-OLS uygulamıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ticaret hacmi, gini katsayısı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Asya ülkelerinde ve gelişmiş ülkelerde ticari serbestleşme ile gini katsayısı arasındaki ilişki negatiftir. Diğer ülke grupları için ilişkinin pozitif olduğu ortaya konulmuştur. Dollar ve Kraay (2004)'ın 100 ülke için 1960- 1990 yıllarını kapsayan çalışmasında

panel veri analizi uygulanmıştır. Küreselleşme, büyüme oranı ve yoksulluk arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre küreselleşmenin büyümenin ve yoksulluğun azalmasına yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmalar içerisinde ticari açıklık ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar olmuştur. Dorn, Fuest ve Potrafke (2021)'nin 139 ülke için 1970-2014 yıllarını kapsayan çalışmasında Panel OLS veri analizi uygulanmıştır. Ticari açıklık, gelir eşitsizliği ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre gelişmiş ülkelerin çoğunda ticari açıklığın gelir eşitsizliğini artırdığı saptanmıştır. Çin ve geçiş ekonomilerinde ise bu etkinin güçlü olduğu saptanmıştır. Lundberg ve Squire (2003), yapmış oldukları çalışmada 125 ülke ve 1960-1999 dönemi için panel veri analiz yöntemi uygulamıştır. Sachs-Warner indeksi, gelir eşitsizliği arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre ticari açıklığın ölçütlerinden birisi olan Sachs-Warner indeksinin gelir dağılımı eşitsizliğini pozitif etkilediği saptanmıştır. Aradhyula, Rahman ve Seenivasan (2007), 60 ülke ve 1985-1994 dönemi için dışa açıklık ve gelir dağılımı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Dengesiz panel veri seti kullanılarak elde edilen sonuçlar doğrultusunda örneklem genelinde ticari dışa açıklığın gelir eşitsizliğini artırdığı tespit edilmiştir. Örneklem iki gruba ayrıldığında ticaretin GOÜ'lerde eşitsizliği artırdığı, gelişmiş ülkelerde ise gelir eşitsizliğini azalttığı ancak katsayıların anlamlı olmadığı ortaya konulmuştur.

Literatürdeki çalışmalar içerisinde ticari açıklık/gelir eşitsizliği ilişkisinin negatif veya pozitif olma durumunun değişebildiğini vurgulayan çalışmalar mevcuttur. Örneğin Lim ve McNelis (2014)'in 42 ülke için yaptığı ve 1992-2007 yıllarını kapsayan çalışmasında panel veri analizi ile ticari açıklık ve gelir dağılımı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada ticari açıklık, sermaye yoğunluğu ve gini katsayısı arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuçları gini katsayısı ve ticari açıklık arasındaki ilişkinin (+/-) sermaye yoğunluğuna ve açıklık derecesine bağlı olduğunu göstermektedir. Gourdon, Maystreve Melo (2006)'nın 61 ülke ve 55 ülkeden oluşan iki ülke grubu için 1980-2000 ve 1988-1998 yıllarını kapsayan çalışmasında panel veri analizi ile ticaret serbestliği, gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Çalışmada ticari açıklık, sermaye yoğunluğu ve gini katsayısı arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuçları ticaretin serbestleşmesinin düşük gelirli ülkelerde gelir eşitsizliğinin azalmasına yol açtığı yönündedir. Ticarete açıklık sermayenin ve yüksek nitelikli emeğin bol olduğu ülkelerde gelir dağılımı eşitsizliğini artırmaktadır.

Ticari açıklık ya da ticari serbestleşme değişkenlerinin yanı sıra ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmi ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalar içerisinde ihracatın gelir eşitsizliğini azalttığı yönünde sonuca ulaşan az sayıda çalışma vardır. Örneğin Pham (2014)'in 19 Asya-Pasifik ülkesi için 1998-2011 yıllarını kapsayan çalışmasında panel veri analizi ile ihracat, ithalat ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada çekim modeli kurulmuştur. Çekim modeline göre bölge içi ihracatın ülke içi gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna ulaşılırken ithalat için bunun tam tersinin geçerli olduğu ortaya konulmuştur. Couto (2018), 96 ülke ile yaptığı ve 1990-2013 dönemini kapsayan çalışmasında panel veri analizi kullanarak dış ticaret ile gelir eşitsizliğini temsil eden değişken arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik sonuçlar, dış ticaret ile gelir dengesizliği arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Düşük gelir grubundaki ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliğini azalttığı tespit edilmiştir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar bu ülkelerde vasıfsız emek yoğun sektörlerde yoğunlaşmaktadır.

İhracatın gelir eşitsizliğini artırdığı sonucuna ulaşan çalışmaların çoğunlukta olduğu söylenebilir. Meschi ve Vivarelli (2009), 65 gelişmekte olan ülke ile 1980-1999 dönemi için dinamik panel yöntemiyle yaptığı çalışmada ihracat ve ithalatın gelir dağılımı ile olan ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş ülkelerle yaptığı ihracat, gelir eşitsizliğini pozitif etkilemektedir. İthalat değişkenine ait katsayının istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı belirtilmiştir. Roser ve Cuaresma (2014), gelişmiş

32 ülkeye ait 40 yıllık veriler ile gelir eşitsizliğinin dinamiklerini etkileyen faktörleri ele almıştır. Panel veri analiz yöntemi kullanılan çalışmada gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle yaptığı ithalat ele alınmıştır. Ampirik sonuçlar, uluslararası ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkilerine ilişkin Stolper-Samuelson teoremini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerden yapılan ithalatın gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliğini artırdığı saptanmıştır. Ayrıca demokratikleşme, eğitim, teknoloji, sendikaların görece gücünün gelir eşitsizliğini güçlü bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Barusman ve Barusman (2017), Amerika Birleşik Devletleri ve 1970-2014 yıllarını kapsayan dönem için dış ticaretle gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi zaman serisi OLS yöntemiyle incelemiştir. Gelir eşitsizliği ölçüsü olarak gini endeksi ile en üst %10'luk gelir payının kullanılması farklı sonuçların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hem ihracatın hem de ithalatın gini endeksi üzerinde pozitif etki yaptığı, ihracatın etkisinin ithalatın etkisinden daha büyük olduğu tespit edilmiştir. En üstteki %10'luk gelir payı kullanıldığında ise en üstteki %10'luk gelir payının artışında sadece ithalatın etkili olduğu saptanmıştır. Tokmak ve Ay (2021), 17 üst-orta gelirli ülkede 2000-2019 dönemi için panel DOLS yöntemiyle dış ticaretin gelir dengesizliği üzerine etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre serilerin eşbütünleşik olduğu ve ülkelerde gelir eşitsizliği ile dış ticaret verileri arasında ilişkinin uzun dönemli olduğu tespit edilmiştir. Dışa açıklığın ve ihracatın gelir eşitsizliğini artırdığı saptanmıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre gelir eşitsizliği ile ihracat ve ticari açıklık arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya konulmuştur.

Literatürde ticari bağımlılık, ihracat yoğunlaşması ve ihracat çeşitlendirmesi gibi değişkenlerin gelir eşitsizliği ile ilişkisi ele alınmıştır. Lee, Nielson ve Alderson (2007), yapmış oldukları çalışmada 60 ülke için 1970-1994 yıllarını kapsayan bir dengesiz panel veri analizi yapmıştır. Ticari bağımlılık ölçütleri, ihracat yoğunlaşması, gelir eşitsizliği arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre ticari bağımlılık ölçütlerinin çoğunun gelir eşitsizliği üzerinde zayıf pozitif etkilerinin olduğu, mal ihracatı yoğunlaşmasının ise kamu ağırlıklı ekonomilerde negatif olduğu tespit edilmiştir. Lee, Yuan ve Ho (2022)'nin 90 ülke için 2002-2014 yıllarını kapsayan çalışmasında panel veri analizi ile ihracat çeşitlendirmesi göstergesi, politik risk ölçütleri, gelir eşitsizliği arasındaki ilişki incelenmiştir. İhracat çeşitlendirmesinin düşük ve orta gelirli ülkelerde gelir eşitsizliğini artırdığı ancak politik risklerin de dikkate alınması durumunda bu etkinin negatif olduğu saptanmıştır.

Yöntem ve Bulgular

Ülkelerin 2004-2020 dönemine ait yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada gelir eşitsizliğini gösteren gini endeksi ile mal ve hizmet ihracatı, mal ve hizmet ithalatı, enflasyon oranı ve tasarruflar arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin ortaya konulması için panel veri yöntemi kullanılmıştır. Modelde gini endeksi bağımlı değişken olarak analiz edilmiştir. Örneklem içerisinde üst-orta gelir grubuna ait 11 ülke ve yüksek gelir grubuna ait 19 ülke dahil edilmiştir. Panel veri çalışmasında verilerine tam olarak ulaşılabilen ülkeler örnekleme oluşturmaktadır. Analize konu olan ülkeler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1

Analize Konu Olan Ülkeler ve 2022 Yılına Ait Kişi Başı Düşen GSYİH

Üst-Orta Gelir Grubu Ülkeleri	Yüksek Gelir Grubu Ülkeleri
Belarus (22.550 \$), Kosta Rika (25.237 \$), Ermenistan (18.965 \$), Dominik Cumhuriyeti (13.540 \$), Ekvador (12.826 \$), Gürcistan (20.172 \$), Endonezya (14.657 \$), Peru (15.052 \$), Rusya Federasyonu (36.307 \$), Paraguay (15.982 \$), Türkiye (37.445 \$)	Belçika (65.478 \$), Kıbrıs (51.322 \$), Çekya (49.194 \$), Danimarka (74.896 \$), İspanya (46.331 \$), Estonya (46.556 \$), Fransa (55.387 \$), Finlandiya (59.470 \$), İngiltere (54.929 \$), Macaristan (41.740 \$), İtalya (52.803 \$), Litvanya (48.860 \$), Lüksemburg (140.616 \$), Letonya (39.825 \$), Hollanda (70.869 \$), Portekiz (41.862 \$), Slovenya (48.302 \$), İsveç (65.156 \$), Amerika Birleşik Devletleri (76.329 \$)'dir.

Kaynak: World Bank Indicators

Analize konu olan model bu alandaki belli başlı çalışmalar (Spilimbergo, Londono ve Szekely, 1997; Lundberg ve Squire, 2003; Lee, Nielson ve Alderson, 2007; Meschi ve Vivarelli, 2009; Barusman ve Barusman, 2017) örnek alınarak oluşturulmuştur. Çalışmada ele alınan ülkeler açısından zengin ülke ve yoksul ülke ayrımı yapılmamasının nedeni “zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki serbest ticaretin yoksul ülkeleri daha da yoksullaştırdığı” argümanının geçerliliğini test etme amacının dışında bir amaca sahip olunmasıdır. Gini endeksi verilerine ulaşılabilen ülkelerin tümü için ihracat ve ithalatın ayrı ayrı gelir eşitsizliğini nasıl etkilediği bu araştırmanın konusudur.

Buna göre kullanılacak model eşitlik (1)'de olduğu gibi tanımlanabilir;

$$gini=f(\exp, \text{imp}, \text{inf}, \text{save}) \quad (1)$$

Veriler Dünya Bankası veri tabanından (World Bank Database) sağlanarak logaritması alınmıştır. Bu şekilde model eşitlik (2)'de olduğu gibi ifade edilebilir;

$$\ln gini_{it} = \alpha_0 + \ln \beta_1 \ln \exp_{it} + \beta_2 \ln \text{imp}_{it} + \beta_3 \ln \text{save}_{it} + \beta_4 \ln \text{inf}_{it} + v_{it} \quad (2)$$

Tablo 2

Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak
gini	Gini endeksi	Dünya Bankası Veri Tabanı, TUIK
exp	Mal ve hizmet ihracatı (cari fiyatlarla, \$)	Dünya Bankası Veri Tabanı
imp	Mal ve hizmet ithalatı (cari fiyatlarla, \$)	Dünya Bankası Veri Tabanı
save	Brüt tasarruflar (cari fiyatlarla, \$)	Dünya Bankası Veri Tabanı
inf	Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık %)	Dünya Bankası Veri Tabanı

Tablo 2’de değişkenler ve açıklamaları yer almaktadır. Uygulamada gelir dağılımı eşitsizliği göstergesi olarak gini endeksi verileri kullanılmıştır. Modelde ihracat ve ithalat değişkenlerinin etkilerinin ayrı ayrı saptanabilmesi için bu iki değişken eklenmiştir. İhracatın büyüme kanalı üzerinden gelir dağılımı eşitliğini olumlu etkilemesi beklenmektedir. Modele enflasyon değişkeninin dahil edilmesinin nedeni enflasyon yaşayan ülkelerin gelir ve kaynak dağılımının bozulmasıdır. Teorik olarak enflasyon ile gelir dağılımı arasında negatif bir ilişki beklenmektedir. Ayrıca enflasyon bazı çalışmalarda (Gourdon ve diğerleri; 2006; Roser ve diğerleri, 2016) makroekonomik durumu yakalamak için kullanılmaktadır. Tasarruf ise büyüme ve kalkınma süreçlerini

olumlu etkileyeceği ve yatırımların finansmanında kullanılacağı için gelir dağılımını pozitif etkilemesi beklenmektedir. Panel veri uygulamasına geçilmeden önce serilerin tanımlanması için elde edilen tanımlayıcı istatistikler tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3
Tanımlayıcı İstatistikler

	lnexp	lngini	lnimp	lninf	lnsave
Ortalama	25.080	3.536	25.101	1.484	24.415
Ortanca	25.281	3.533	25.249	1.515	24.289
Maksimum	28.562	3.987	28.772	4.116	29.073
Minimum	20.731	3.165	21.196	-31.521	18.074
Standart Sapma	1.692	0.200	1.626	1.581	1.920
Çarpıklık	-0.129	0.298	0.0822	-17.850	0.0871
Basıklık	2.210	2.223	2.177	373.919	2.411
Jarque-Bera	14.684	20.365	14.955	2950682.	8.017
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.018
Gözlem	510	510	510	510	510

Çalışmada öncelikli olarak serilerin durağanlığının hangi birim kök testleri ile inceleneceğine karar verebilmek için yatay kesit bağımlılığı testi yapılmıştır. Yatay kesit bağımlılığının olması durumunda sonuçlar tutarsız ve sapmalı olacaktır. Serilerde yatay kesit bağımlılığı var ise bu durumda ikinci nesil birim kök testleri uygulanmalıdır. Birim kök testleri ile serilerin durağanlığı tespit edilmesiyle birlikte sonuçlara göre uygulanacak diğer testler tespit edilmiştir.

Birimler arası korelasyon varlığının tespit edilmesi için Pesaran (2004) testi kullanılmaktadır. Analizde kullanılan Pesaran (2004) CD testi, yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük ya da küçük olduğu iki durumda da kullanılabilir. Bu çalışmada yatay kesit boyutu yani ülke sayısı, zaman boyutu yani yıl sayısından büyüktür.

Tablo 4
Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	lngini	lnexp	lnimp	lninf	lnsave
Breusch-Pagan LM	1769,820 (0,000)	5852,116 (0,000)	5655,860 (0,000)	2017,506 (0,000)	2939,798 (0,000)
Pesaran Scaled-LM	45,254 (0,000)	183,657 (0,000)	177,003 (0,000)	53,651 (0,000)	84,920 (0,000)
Bias corrected scaled LM	44,317 (0,000)	182,719 (0,000)	176,066 (0,000)	52,714 (0,000)	83,983 (0,000)
Pesaran CD	3,838 (0,000)	75,825 (0,000)	74,583 (0,000)	36,535 (0,000)	46,359 (0,000)

Tablo 4'te Pesaran CD testi sonuçlarına göre "serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır" şeklindeki Ho hipotezi reddedilir. lngini, lnexp, lnimp, lninf ve lnsave değişkenlerinde yatay kesit bağımlılığı vardır. Yatay kesit bağımlılığı analizinden sonra parametrelerin homojenliği/heterojenliği test edilmelidir. Tablo 5'te Pesaran and Yamagato (2008) homojenlik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5
Pesaran and Yamagato (2008) Homojenlik Test Sonuçları

	Test istatistiği	Olasılık Değeri
Delta_tilte	10,209	0,000
Delta_tilte_adj	12,691	0,000

Tablo 5'te modeldeki düzeltilmiş delta ve delta olasılık değerleri, sabit terimin ve eğim katsayılarının homojenliğini ortaya koyan Ho hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Değişkenlerin eğim katsayıları ve sabit terimi heterojendir.

Yatay kesit gözlemleri ile çalışmak zamana ait özellikleri ve sorunları beraberinde getirmektedir. Tablo 5'te görüldüğü üzere kullanılan değişkenler yatay kesit bağımlılığına sahiptir. Bu sonuç birim kök testi seçimi konusunda bilgi vermektedir. Bu nedenle \ln_{gini} , \ln_{exp} , \ln_{imp} , \ln_{inf} ve \ln_{save} için CIPS panel birim kök testi yapılmıştır. Tablo 6'da CIPS birim kök test sonuçları özetlenmektedir.

Tablo 6
CIPS Test Sonuçları

Düzeyde	Sabitli	Sabitli ve Trendli
\ln_{gini}	-1,812	-2,647
\ln_{exp}	-1,566	-1,566
\ln_{imp}	-1,810	-1,902
\ln_{inf}	-3,326	-3,650
\ln_{save}	-1,728	-2,164
Birinci Fark	Sabitli	Sabitli ve Trendli
\ln_{gini}	-4,024	-4,294
\ln_{exp}	-2,791	-2,788
\ln_{imp}	-3,078	-3,280
\ln_{inf}	-5,115	-4,911
\ln_{save}	-3,628	-3,731

CIPS Testi kritik değerleri; sabitli %10, %5 ve %1 anlam düzeyinde -2,07,-2,15 ve -2,32'dir. Sabitli ve trendli de ise -2,58, -2,67, -2,83'tür.

CIPS testinde sabitli ile sabitli-trendli model kullanılmıştır. \ln_{inf} değişkeni birim kök içermemektedir yani durağandır. \ln_{gini} , \ln_{exp} , \ln_{imp} ve \ln_{save} değişkenleri ise birim kök içermektedir, yani bu seriler durağan değildir. Ancak bu değişkenlerinin birinci farkları durağandır. Yatay kesit bağımlılığının ve heterojenliğin olduğu, $I(0)$ ve $I(1)$ serilerden oluşan modelde değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla ihracat, ithalat, enflasyon ve tasarrufların gini endeksi üzerindeki kısa-uzun dönem etkileri panel ARDL yöntemi kullanılarak belirlenmiştir.

Serilerin aynı derecede durağan olmadığı durumunda Pesaran ve Shin (1999) tarafından geliştirilen ve önerilen Panel ARDL yöntemi kullanılabilir. Panel ARDL yönteminde uzun dönem parametrelerin birimler arasında aynı olduğunu ancak kısa dönem parametrelerinin ve sabitin hata varyanslarının birimler arasında farklılaşabileceği ifade edilmiştir. Heterojen modellerde değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına sahip olması durumunda bağımsız değişkenlerin katsayılarının kısa-uzun dönemli tahminleri panel ARDL temelli Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) yöntemiyle elde edilebilmektedir. PMG tahmincisinin kullanılması sayesinde hata varyanslarının ve kısa vadeli katsayıların ülkeler arasında farklılık göstermesi mümkün olmaktadır. Ayrıca değişkenler arasındaki kısa-uzun dönemli ilişki ayrı ayrı tahmin edilebilmektedir. Tüm ülkeler için uzun ve kısa dönem ortak PMG tahmin sonuçları ise Tablo 7 ve Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 7

Uzun Dönem Panel PMG/ARDL Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
lnexp	-0,093527	0,005428	-17,22993	0,0000
lnimp	0,154979	0,018046	8,588048	0,0000
lninf	0,003778	0,002775	1,361568	0,1751
lnsave	-0,038106	0,011267	-3,381976	0,0009

Tablo 7'ye göre ihracat, ithalat ve tasarruf ile gini endeksi arasında uzun dönem ilişki saptanmıştır. İhracat ve tasarruf değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. İthalat değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve pozitiftir. Enflasyon değişkeni ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Uzun dönemde mal ve hizmet ihracatındaki %1'lik artış, gini endeksinde %0,093 birimlik azalışa yol açtığı; mal ve hizmet ithalatta %1'lik artış, gini endeksinde % 0.0381 birim artışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tasarruftaki %1'lik artış, gini endeksinde %0.0037 birimlik azalışa yol açtığı tespit edilmiştir. İhracatın gelir eşitsizliğini azalttığı, ithalatın ise arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. (3) nolu denklemde bulunan sonuçlar modelde yerine konulmuştur. Ampirik sonuçlar, teorik kısımda ifade edildiği gibi ihracata dayalı bir büyüme sonrasında ortaya çıkan gelir artışının gelir dağılımını iyileştirmesi ve tasarrufların büyüme ve kalkınma süreçlerini olumlu etkilemesi sonucunda gelir dağılımını pozitif etkilemesi beklentisi ile uyumludur.

$$lngini_{it} = -0,093lnexp_{it} + 0,154lnimp_{it} - 0,038lnsave_{it} + 0,003lninf_{it} + v_{it}$$

Tablo 8

Panel PMG/ARDL Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
ECT(-1)	-0,336555	0,086231	-3,902937	0.0001
D(lngini(-1))	-0,197685	0,090912	-2,174463	0.0310
D(lnexp)	-0,069111	0,142950	-0,483464	0.6294
D(lnexp(-1))	0,115242	0,148448	0,776310	0.4386
D(lnimp)	0,095093	0,136475	0,696777	0.4886
D(lnimp(-1))	-0,103040	0,089291	-1,153980	0.2501
D(lninf)	0,011808	0,008562	1,379187	0.1696
D(lninf(-1))	0,005184	0,008797	0,589254	0.5564
D(lnsave)	-0,045130	0,044205	-1,020922	0.3087
D(lnsave(-1))	0,015079	0,056819	0,265393	0.7910
Sabit	0,970809	0,250948	3,868574	0.0002
Root MSE	0,013780	Mean dependent var		-0,003688
S.D. dependent var	0,033981	S.E. of regression		0,023457
Akaike criterion	info -4,262189	Sum squared resid		0,096838
Schwarz criterion	-1,489065	Log likelihood		1420,858
Hannan-Quinn criter.	-3,174942			

Tablo 8'de görüldüğü üzere hata düzeltme katsayısı negatif olup istatistiksel olarak da anlamlıdır. Ülkelerde gerçekleşen dengesizliklerin bir yıl sonra %30 kadarı düzelmektedir. Yeni dengeye üç yıl 3 ay gibi bir sürede

gerçekleşmektedir. Kısa dönemde hiçbir değişken istatistiksel olarak anlamlı değildir. Yani bağımsız değişkenlerle gini endeksi arasında kısa dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Bu değişkenlerin gini endeksi etkilemesi zaman almakta olup uzun dönemde etkileri görülmektedir. Tablo 9'da Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9
Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Test Sonuçları

	w-İstatistiği	Olasılık	Karar
lnimp→lngini	4,1155	0,0061	İthalattan gini endeksine doğru nedensellik vardır.
lngini→lnimp	2,8906	0,5073	
lninf→lngini	2,9004	0,4967	Gini endeksinden enflasyona doğru nedensellik vardır.
lngini→lninf	4,3529	0,0017	
lnexp→lngini	4,0330	0,0093	İhracattan gini endeksine doğru nedensellik vardır.
lngini→lnexp	3,4415	0,1101	
lnsave→lngini	4,5144	0,0006	Tasarruftan gini katsayısına doğru nedensellik vardır.
lngini→lnsave	3,3159	0,1661	
lninf→lnimp	3,3537	0,1474	İthalattan enflasyona doğru nedensellik vardır.
lnimp→lninf	5,0306	2,E-05	
lnexp→lnimp	3,9411	0,0145	İthalat ve ihracat arasında karşılıklı nedensellik vardır.
lnimp→lnexp	4,1494	0,0051	
lnsave→lnimp	3,3501	0,1491	İthalattan tasarrufa doğru nedensellik vardır.
lnimp→lnsave	3,7631	0,0321	
lnexp→lninf	5,5588	2,E-07	İhracattan enflasyona doğru nedensellik vardır.
lninf→lnexp	3,9561	0,0135	
lnsave→lninf	4,4830	0,0008	Enflasyon ve tasarruf arasında karşılıklı nedensellik vardır.
lninf→lnsave	3,7314	0,0366	
lnsave→lnexp	2,3775	0,8353	Tasarruf ve ihracat arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
lnexp→lnsave	2,5756	0,8978	

Tablo 9'a göre ithalattan, ihracattan ve tasarruftan gini endeksine doğru nedensellik vardır. Gini endeksi, ithalat ve ihracattan enflasyona doğru nedensellik bulunmaktadır. Ayrıca ithalattan tasarrufa doğru nedensellik vardır. İthalat ve ihracat arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Sonuç

Küreselleşme süreciyle birlikte dünyada yaşanan değişim ve dönüşüme rağmen yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliği sorunları devam etmiş, farklı ülke gruplarında dışa açıklığın gelir dağılımı ve yoksullukla ilişkisi önemli bir araştırma konusu olmuştur. İhracatın ve ithalatın gelir eşitsizliğine etkisini ayrı ayrı bir şekilde ele alan çalışmalar az sayıda olmakla birlikte sonuçları farklılık göstermektedir. Bu çalışmada üst-orta ve yüksek gelir grubunda yer alan 30 ülkede 2004-2020 dönemi için mal ve hizmet ihracatı, ithalatı, tasarruflar ve enflasyon ile gini endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bunun için panel birim kök testi, eşbütünleşme testi ve PMG tahmincisi ile katsayı tahmini ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik testleri yapılmıştır.

Çalışmaya öncelikle yatay kesit bağımlılığı (birimler arası korelasyon) analizi ile başlamıştır. Ülke sayısının yıl sayısından büyük olması nedeniyle Pesaran CD testi sonuçları kullanılmış ve test sonuçlarına göre serilerin tümünde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı analizinden sonra; parametrelerin

homojenliği/heterojenliği test edilmiş ve test sonuçlarına göre katsayılarının heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan yola çıkılarak CIPS panel birim kök testi seçilmiş olup birim kök testi sonucuna göre enflasyon değişkeni durağan olduğu saptanmıştır. Diğer değişkenlerin ise birinci farklarının durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Panel ARDL yöntemi kullanılarak yapılan analizde ihracat, ithalat, tasarruflar ile gini endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Gini endeksi üzerinde ihracat ve tasarrufların negatif, ithalatın ise pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca ihracat, ithalat ve tasarruftan gini endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.

Literatürde ihracat ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi pozitif bulan çalışmalar (Meschi ve Vivarelli, 2009; Aradhyula, Rahman ve Seenivasan, 2007; Barusman ve Barusman, 2017; Tokmak ve Ay, 2021), ithalat ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi pozitif bulan çalışmalar (Roser ve Cuaresma, 2014; Barusman ve Barusman, 2017), dış ticaret hacmiyle gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi negatif bulan çalışma (Couto, 2018) bulunmaktadır. Pham (2014) ise ihracatla gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi negatif, ithalatla gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi pozitif bulmuştur. Bu yönüyle bu çalışmadaki sonuçlar Pham (2014) ile benzerlik göstermiştir. Literatürdeki ihracat ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi pozitif bulan çalışmalardan bu çalışmanın ayrılmasının nedeni gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birlikte ele alınmasıdır. Bunun yanı sıra modelde tasarruf değişkeni de dikkate alınmıştır. Tasarruflar yatırım kanalından gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Sonuç olarak artan ihracat büyüme kanalından gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. İthalat artışı ise yerli üretimini azaltacağından büyüme üzerinde olumsuz etkileri olabilecektir. Bu da gelir eşitsizliğini arttırabilecek bir unsurdur. Ülkelerin gelirin eşit bir şekilde dağılması için ihracatı arttırıcı önlemler alarak büyümenin artmasını sağlaması ve bu gelirin eşit dağılımının sağlanması için politikalar uygulanması gerekmektedir. Dünya gelirin teknolojik gelişmeler ve uluslararası ticaretteki gelişmeler sayesinde artmakta olduğu bir dünyada gelirin adil dağılımı yoksulluğun azalmasına katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın ampirik sonuçları, ihracatın büyüme kanalı üzerinden gelir dağılımı eşitliğini olumlu etkileme beklentisini desteklemektedir. İhracata dayalı bir büyüme sonrasında ortaya çıkan gelir artışı hem zenginlerin hem de fakirlerin gelirlerinin artmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla düşük gelirli insanların gelir durumunun iyileşmesi söz konusu olmaktadır. Bu durum üst-orta ve yüksek gelirli ülkelerde gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Gelecek çalışmalar için bu durumun düşük gelirli ülkeler özelinde geçerliliğinin araştırılması konuya önemli katkılarda bulunacaktır.

Dış ticaretin ekonomik büyümeye beklenen katkısı sağlamasında güçlü kurumsal yapıların varlığının önemli bir faktör olması nedeniyle dış ticaretin, büyüme üzerine etkileri her ülkede farklı olmaktadır. Güçlü kurumsal yapılar ve gelir politikalarıyla desteklendiğinde ihracatın ekonomik büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki olumlu etkisi de artmaktadır. Politika yapıcılarının gelir eşitliği konusunda özellikle sosyal devlet uygulamaları ile öne çıkan gelişmiş ülkelerin uygulamalarını örnek alması gerekmektedir. Sosyal harcamaları bütçe hedeflerine uygun bir şekilde yaptığı taktirde ekonomik büyüme ve gelir eşitliği birlikte gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Ali, R. Alwang, J. ve Siegel, P. B. (1991). Is export diversification the best way to achieve export growth and stability? A look at three African countries. *The World Bank Policy Research Working Paper Series*, 729, 1-43. <http://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports>
- Aradhyula, S. V., Rahman, T. ve Seenivasan, K. (2007). Impact of international trade on income and income inequality. Proceedings of the 2007 Annual Meeting, July 29-1 August 2007, Portland, Oregon: American Agricultural Economics Association. doi: 10.22004/ag.econ.9999
- Barusman, A. F. ve Barusman, Y. S. (2017). The impact of international trade on income inequality in the United States since 1970's. *European Research Studies Journal*, 20(4A), 35-50. <http://ersj.eu/dmdocuments/2017-xx-4-a-3.pdf>
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32, 25-34. Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr>
- Couto, V. (2018, September). *Does foreign direct investment lower income inequality? New evidence and discussion on the role of serviceo (Captive Centers)*. Final Paper: Redlas Conference, Buenos Aires. Erişim adresi: <http://www.cepal.org/>
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59(2), 89-132. Erişim adresi: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/888/10108>
- Çelik, S. ve Basdas, U. (2010). How doesg affect income inequality? A panel data analysis. *Int Adv Econ Res*, 16, 358-370. doi:10.1007/s11294-010-9281-0
- Çeştepe, H., Yıldız, H. ve Mukiyen Avcı, G. (2019). İhracata dayalı büyümede kurumların rolü: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler örneği. *Maliye Dergisi*, 177, 40-69. Erişim adresi: <http://ms.hmb.gov.tr>
- Dar, A. ve Amirkhalkhali, S. (2003). On the impact of trade openness on growth: Further evidence from OECD countries. *Applied Economics*, 35(16), 1761-1766. doi:10.1080/0003684032000129020
- Dollar, D. ve Kraa, A. (2004). Trade, growth, and poverty. *The Economic Journal*, 114(493), 22-49. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3590109>
- Dorn, F., Fuest, C. ve Potrafke, N. (2021). Trade openness and income inequality: New empirical evidence. *Economic Inquiry*, 60(1), 202-223. doi:10.1111/ecin. 13018
- Gourdon, J., Maystre, N. ve Melo, J. (2006). Openness, inequality and poverty: Endowments Matter. *CEPR Working Paper*, No. 5738. doi:10.2139/ssrn.913782
- Kuznets, S. (1995). Economic growth and income inequality. *American Economic Review*, 45, 1-28. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/1811579>
- Lee, C., Nielson, F. ve Alderson, A. S. (2007). Income inequality, Global economy and the state. *Oxford Journals*, 86(1), 77-111. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/ 4495028>

- Lee, C. C., Yuan, Z. ve Ho, S. (2022). How does export diversification affect income inequality?. International evidence, *Structural Change and Economic Dynamics*, 63, 410-421. doi:10.1016/j.strueco.2022.06.010
- Lim, G.C. ve McNelis, D. (2014). Income inequality, trade and financial openness. *Melbourne Institute Working Paper*, No. 7/14. Erişim adresi: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2425068
- Londono, J.L. ve Szekely, M. (1997). Distributional surprises after a decade of reforms: Latin America in the nineties. *Inter American Development Bank Working Paper*, No. 352. <http://ideas.repec.org/p/idb/wpaper/4080.html>
- Lorenz, M. O. (1995). Methods of measuring the concentration of wealth. *Publications of The American Statistical Association*, 9(70), 209-219. Erişim adresi: <http://api.semantic scholar.org/CorpusID:153556187>
- Lundberg, M. ve Squire, L. (2003). The simultaneous evolution of growth and inequality. *The Economic Journal*, 113(487), 326-344. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3590323>
- Meschi, E. ve Vivarelli, M. (2009). Trade and income inequality in developing countries. *World Development*, 37(2), 287-302. doi:10.1016/j.worlddev.2008.06.002
- Monnin, P. (2014). Inflation and income in developed economies. *CEP Working Paper*, No. 1401. doi:10.2139/ssrn.2444710
- Onakoya, A., Babatunde, J. ve Ogundajo, G. (2019). Poverty and trade liberalization: Empirical evidence from 21 African countries, *Economic Research. Ekonomiska Istraživanja*, 32(1), 635-656. doi:10.1080/1331677X.2018.1561320
- Oral Çevirmez, E. (2021). Türkiye'nin ihracatında bölgesel ve sektörel yoğunlaşma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 13(1), 1-15. Erişim adresi: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/64174>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels, *Discussion Paper*, No. 1240. <http://docs.iza.org/dp1240.pdf>
- Pham, T. H. H. (2014). Intra-regional trade and income inequality: Where do we stand? *Lemna Working Paper*, No. 4272. <http://hal.science/hal-01087366/document>
- Richardson, J. D. (1995). Income inequality and trade: How to think, What to conclude. *Journal of Economic Perspectives*, 9(3), 33-55. doi:10.1257/jep.9.3.33
- Roser, M. ve Cuaresma, J. C. (2014). Why is income inequality increasing in the developed world? *The Review of Income and Wealth*, 62(1), 1-27. doi:10.1111/roiw.12153.
- Spilimbergo, A., Londoño, J. L. ve Székely, M. (1997). Income distribution, factor endowments, and trade openness. *Journal of Development Economics*, 59(1), 77-101. doi:10.1016/S0304-3878(99)00006-1

Tokmak, T. ve Ay, A. (2021). Dış ticaretin gelir dengesizliği üzerindeki etkileri: Üst-orta gelirli ülkeler için panel veri analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 13(1), 72-110. Erişim adresi: <http://dergipark.org.tr/pub/ebd/issue/64174/842074>

Uzay, N. (2012). Gelir dağılımı-tasarruf ilişkisi: Kayseri'deki girişimcilerin tasarruf davranışlarını belirlemeye yönelik bir uygulama. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2012/113. Erişim adresi: <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/81589/1/730488225.pdf>

Wood, A. (1994). *North-south trade, employment and inequality: Changing fortunes in a skill-driven world*. Clarendon Press. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/4192529>

World Bank Indicators, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?most_recent_value_desc=true

World Bank Poverty and Inequality Platform. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study to investigate the long-term relationship and causality relationship between exports and imports of goods and services, savings, inflation and the gini index for the period 2004-2020 in 30 countries in the upper-middle and high income groups. In the study conducted with the panel ARDL method, coefficient estimation and causality tests were performed with panel unit root test, cointegration test and PMG estimator. In the analysis using Panel ARDL-PMG and Dumitrescu-Hurlin Causality Test, a cointegration relationship was detected between exports, imports, savings and gini index.

Design and Methodology

In this study, where the annual data of the countries for the period 2004-2020 was used, the relationship between the Gini index, which shows income inequality, exports- imports of goods and services, inflation rate and savings were analyzed. Panel data method was used to reveal the cointegration relationship between variables. Gini index was analyzed as the dependent variable in the model. Countries subject to analysis; Armenia, Belgium, Belarus, Cyprus, Costa Rica, Czech Republic, Dominican Republic, Ecuador, Denmark, Spain, Estonia, France, Finland, England, Georgia, Hungary, Indonesia, Italy, Lithuania, Luxembourg, Latvia, Netherlands, Peru, Portugal, Paraguay, Russian Federation, Slovenia, Sweden, Turkey and the United States.

The study started with cross-sectional dependency (inter-unit correlation) analysis. Since the number of countries is larger than the number of years, Pesaran CD test results were used and according to the test results, cross-section dependence was detected in all series. After cross-sectional dependency analysis; The homogeneity/heterogeneity of the parameters was tested and according to the test results, it was concluded

that their coefficients were heterogeneous. Based on these results, the CIPS panel unit root test was chosen and according to the result of the unit root test, the inflation variable is stationary. It was concluded that the first differences of the other variables were stationary. In the analysis using the panel ARDL method, a cointegration relationship was determined between exports, imports, savings and the Gini index. In practice, Gini index data was used as an indicator of income distribution inequality. These two variables were added in the model to determine the effects of export and import variables separately. The effect of exports and imports on income distribution is a controversial issue in the literature. The income group of the countries considered may be decisive. It is expected that with the increase in exports gini index will decrease.

Findings

In the study a cross-sectional dependency test was performed to decide which unit root tests would be used to examine the stationarity of the series. All variables have cross-sectional dependence on pesaran CD test results. The homogeneity/heterogeneity of the parameters was tested. According to the homogeneity test results the slope coefficients and constant term of the variables are heterogeneous. It was decided to perform a CIPS panel unit root test, which takes cross-sectional dependence into account. The inflation variable does not contain a unit root, it is stationary. Other variables contain unit roots, meaning these series are not stationary. However, the first differences of these variables are stationary.

The cointegration relationship between the variables was examined in the model consisting of $I(0)$ and $I(1)$ series, with cross-sectional dependence and heterogeneity. For this purpose, the short- and long-term effects of exports, imports, inflation and savings on the Gini index were determined using the panel ARDL method. A long-term relationship has been determined between exports, imports, savings and the Gini index. Export and savings variables are statistically significant and negative. The import variable is statistically significant and positive. The inflation variable is not statistically significant. The error correction coefficient is negative and statistically significant. In the short run, no variable is statistically significant. In other words, no short-term relationship was found between the independent variables and the Gini index. It takes time for these variables to affect the Gini index, and their effects are seen in the long term. According to the Dumitrescu-Hurlin panel causality test results, there is causality from imports, exports and savings to the Gini index. There is causality from the Gini index, imports and exports to inflation. Additionally, there is causality from imports to savings. A mutual causality relationship has been determined between imports and exports.

Research Limitations

Gini coefficient data for many countries are not suitable for application (There is no data for all years). Studies can be more detailed, especially if Gini coefficient data of developing and underdeveloped countries are provided by relevant institutions.

Implications

Increasing export reduces income inequality through the growth channel. An increase in imports may have negative effects on growth as it will reduce domestic production. This is a factor that can increase income inequality. In order to distribute the world's income equally, growth should be increased by taking measures to increase exports and policies should be implemented to ensure equal distribution of this income. In a world where world income is increasing thanks to technological developments and developments in international trade, fair distribution of income will contribute to the reduction of poverty.

Originality/Value

Explaining the impact of exports and imports on income distribution separately and examining income distribution in developed and developing countries together will provide a different perspective on the issue. The reason why there is no distinction between rich countries and poor countries in terms of the countries discussed in the study is that it has a purpose other than testing the validity of the argument that "free trade between rich countries and poor countries makes poor countries even poorer". The subject of this research is how exports and imports affect income inequality separately for all countries for which Gini index data is available.

Araştırmacı Katkısı: Vildan Saba AKTOP (%100).

